JERRY BROTTON

Sultan ve Kraliçe

ELIZABETH'İN İSLAM DÜNYASIYLA
İLİŞKİLERİNİN ANLATILMAMIŞ HİKÂYESİ

Sultan ve Kraliçe

JERRY BROTTON

SULTAN VE KRALİÇE

ELIZABETH'İN İSLAM DÜNYASIYLA İLİŞKİLERİNİN ANLATILMAMIŞ HİKÂYESİ

Koç Üniversitesi Yayınları: 274
TARİH

Sultan ve Kraliçe: Elizabeth'in İslam Dünyasıyla İlişkilerinin Anlatılmamış Hikâyesi
Jerry Brotton

İngilizceden çeviren: Ali Karatay
Yayına hazırlayan: Bayram Şen
Düzelti: Defne Karakaya
Mizanpaj uygulama: Eylem Zor, Hatice Çavdar
Kapak tasarımı: Emre Çıkınoğlu

This Orient Isle: Elizabethan England and the Islamic World
First published in Great Britain in the English language by Penguin Books. Ltd.
© Jerry Brotton, 2016
©Türkçe yayın hakları: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017
1. Baskı: İstanbul, Nisan 2022

Bu kitabın yazarı, eserin kendi orijinal yaratımı olduğunu ve eserde dile getirilen tüm görüşlerin kendine ait olduğunu, bunlardan dolayı kendilerinden başka kimsenin sorumlu tutulamayacağını, eserde üçüncü şahısların haklarını ihlal edebilecek kısımlar olmadığını kabul ve taahhüt eder.

Baskı: 12. Matbaa — Sertifika no: 46618
İbrahim Karaoğlanoğlu Cad. 35/1 Kağıthane/İstanbul — +90 212 281 25 80

Koç Üniversitesi Yayınları — Sertifika no: 18318
Rumelifeneri Yolu 34450 Sarıyer/İstanbul — +90 212 338 1000
kup@ku.edu.tr • www.kocuniversitypress.com • www.kocuniversitesiyayinlari.com

Koç University Suna Kıraç Library Cataloging-in-Publication Data

Brotton, Jerry .

Sultan ve kraliçe : Elizabeth'in islam dünyasıyla İlişkilerinin anlatılmamış hikâyesi = This Orient Isle : Elizabethan England and the Islamic world / Jerry Brotton ; İngilizceden çeviren Ali Karatay ; yayına hazırlayan Bayram Şen. İstanbul : Koç Üniversitesi Yayınları, 2022.

344 pages ; 16,5 x 24 cm. -- Koç Üniversitesi Yayınları ; 274. Tarih

ISBN 978-605-7685-92-6

1. Cultural relations—History--16th century. 2. East and West. 3. British--Islamic countries--History--16th century. 4. England--Relations--Islamic countries. 5. Islamic countries--Relations--England. 6. Great Britain--History--Elizabeth, 1558-1603. 7. Great Britain--Foreign relations--1558-1603. I. Karatay, Ali. II. Şen, Bayram. III. Title.

DA47.9.I76 B7620 2022

Sultan ve Kraliçe

Elizabeth'in İslam Dünyasıyla İlişkilerinin Anlatılmamış Hikâyesi

JERRY BROTTON

İngilizceden Çeviren: Ali Karatay

KÜY

İçindekiler

Dipnotlarda Kullanılan Kısaltmalar 7
Görsel Listesi 9
Teşekkür 13

GİRİŞ
Elçi'nin Varışı 17

BİRİNCİ BÖLÜM
Tunus'un Fethi 31

İKİNCİ BÖLÜM
Sultan, Çar ve Şah 53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Berberi Ülkesi İçin Savaş 73

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Konstantinopolis'te Yetenekli Bir Adam 97

BEŞİNCİ BÖLÜM
Dindışı İttifaklar 117

ALTINCI BÖLÜM
İsabel Sultan 143

YEDİNCİ BÖLÜM
Londra Türkleşiyor 159

SEKİZİNCİ BÖLÜM
Mahomet'in Güvercini 185

DOKUZUNCU BÖLÜM
Topkapı Sarayı'ndan Kaçış 207

ONUNCU BÖLÜM
Sherley Ateşi 237

ON BİRİNCİ BÖLÜM
Bir Mağribîden Fazlası 271

Sonsöz 301

Notlar 309
Dizin 335

Dipnotlarda Kullanılan Kısaltmalar

BDB-D: *Britanya Devlet Belgeleri-Dışişleri* (CSPF–*Calendar of State Papers, Foreign*)

BDB-İ: *Britanya Devlet Belgeleri-İçişleri* (CSPD–*Calendar of State Papers, Domestic*)

BKUA: Birleşik Krallık Ulusal Arşivi (TNA–The National Archives of the UK)

Castries vd.: Henri de Castries vd. (der.), *Sources inédites pour l'histoire du Maroc*, Paris, 1905-65), 26 cilt.

CB: Hatfield Malikânesi'ndeki (Hertfordshire) Cecil Belgeleri (CP–Cecil Papers at Hatfield House, Hertfordshire)

Hakluyt: Richard Hakluyt, *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation*, Londra: Everyman's Library, J. M. Dent, 1907, 7 cilt.

İDB: *İspanya Devlet Belgeleri* (CSPS–*Calendar of State Papers, Spain*)

KDMT: (İngiltere) Kraliyet Danışma Meclisi Tasarrufları (APC–*Acts of the Privy Council*)

MB: *Mektuplar ve Belgeler, İçişleri ve Dışişleri, VIII. Henry* (LP–*Letters and Papers, Foreign and Domestic, Henry VIII*)

ODNB: *Oxford Dictionary of National Biography* (Oxford Ulusal Biyografi Sözlüğü)

OED: *Oxford English Dictionary-online* (Oxford İngilizce Sözlük internet sitesi)

VDB: Venedik Devlet Belgeleri (CSPV–*Calendar of State Paper, Venice*)

Yukarıda belirtilen resmi devlet kayıtlarına ve kaynak kitaplara internetten ulaşılabilir.

Shakespeare'in oyunlarına yapılan tüm atıflarda ve bunlardan yapılan tüm alıntılarda, Othello istisnasıyla, şu kaynak kullanılmıştır: Stephen Greeblatt vd. (der.), *The Norton Shakespeare*, New York: W.W. Norton, 1997, 1. baskı.

Görsel Listesi

İLK VE SON SAYFALARDAKİ GÖRSELLER

Kitabın ilk ve son sayfalarındaki resimler Melchior Lorck'un *Constantinople Panoraması*'nın (1559-1561) XI. ve IX. bölümlerinden alınma. Resimlerdeki Danca yazılar binalar ve mimari özellikleri hakkında bilgi verip şehrin topografyasını betimliyorlar. Fotoğraflar: Leiden Üniversitesi Kütüphanesi.

METİN İÇİNDEKİ GÖRSELLER

45. Sayfa: Luther'i yedi başlı gösteren karikatür; Johann Cochlaeus'un *Septiceps Lutherus* (1529) isimli eserinin kapak sayfası. Fotoğraf: Lebrecht Koleksiyonu/Alamy.

178. Sayfa: Hollanda İsyanı sırasında basılmış gümüşten bir *Geuzen* madalyonu (1574). Fotoğraf: Kees38.

183. Sayfa: Papa Clement'i ayaklarını koyduğu bir tabure olarak kullanan VIII. Henry; John Foxe'un *Acts and Monuments* [Eylemler ve Anıtlar] isimli eserinden alınma bir illüstrasyon. Fotoğraf: Pictorial Press/Alamy.

HARİTA, RESİM VE DUVAR HALILARININ RENKLİ GÖRSELLERİ

1 Anonim, Abdülvâhid bin Mesud bin Muhammed el-Annuri'nin portresi, tahm. 1600. Birmingham Üniversitesi Araştırma ve Kültürel Koleksiyonlar departmanı. Fotoğraf telif hakkı: University of Birmingham.

2 Willem de Pannemaker Atölyesi, *Tunus'un Fethi* serisinden 10 numaralı duvar halısı, 1548-1554, Patrimonio Nacional, Madrid. Fotoğraf: akg-images.

3 Antonis Mor'un öğrencilerinden biri, İspanyol II. Philip'in ve Mary Tudor'un portresi, 1558. Bedford Vakfı, Woburn Abbey. Fotoğraf: Bridgeman Images.

4 Isaac Oliver, I. Elizabeth portresi ("Gökkuşağı Portresi"), tahm. 1600. Hateld House, Hertfordshire. Fotoğraf: Bridgeman Images.

5 Diogo Homem, Akdeniz haritası, Kraliçe Mary Atlası'ndan, 1558. Britanya Kütüphanesi, Londra (Add. Ms. 5415A, ff. IIV-12). Fotoğraf: Bridgeman Images.

6 Cristóvão de Morais (tahm.), Portekiz kralı I. Sebastian'ın portresi. Kraliyet Koleksiyonu Vakfı, telif hakkı: Kraliçe II. Elizabeth, 2015. Fotoğraf: Bridgeman Images.

7 Adriaen Matham'ın Marakeş'teki El Badi Sarayı'nı resmettiği *Palatium magni. Regis Maroci in Barbaria* [Büyük Saray. Berberi Ülkesindeki Fas Kralı] (1641) isimli gravüründen bir detay. Telif hakkı: Bibliothèque Nationale, Paris.

8 Hans Eworth, Süleyman the *Magnicent on Horseback* [At Sırtında Kanuni Sultan Süleyman] (1549). Özel koleksiyon.

9 Feridun Ahmed Paşa, tahta çıkmış Selim'in minyatür resmi, 1568. Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul. Fotoğraf: Pictures from History / Bridgeman Images.

10 Samson Rowlie'nin portresi, bir Alman seyyahın resimli kitabından alınma, tahm. 1588. Oxford Üniversitesi Bodleian·Kütüphanesi'nin izniyle (Ms. Bodl. Or. 430, f. 47).

11 İmanı simgeleyen biri ile Muhammed'i resmeden İngiliz usulü bir nakış işi, 16. yüzyıl. Hardwick Hall, Derbyshire. Fotoğraf: Bridgeman Images.

12 Sultan III. Murad'ın Osmanlı usulü minyatür resmi, *Kıyafet el insaniye*'den alınma, 1588-1589. Britanya Kütüphanesi, Londra (Add. 7880, f.63v). Fotoğraf: Bridgeman Images.

13 Sultan III. Murad'ın Kraliçe Elizabeth'e gönderdiği 20 Temmuz 1590 tarihli mektup. Telif hakkı: The National Archives, Kew (SP 102/61, fols. 23-24).

14 (a, b, c). Nicholas Hilliard, "Heneage Mücevheri", tahm. 1595. Telif hakkı: Victoria and Albert Museum, Londra.

15 Aegidius Sadeler, Sir Anthony Sherley portresi, tahm. 1600. Fotoğraf: Bridgeman Images.

16 Aegidius Sadeler, Hüseyin Ali Bey Bayat portresi, tahm. 1600. Telif hakkı: Victoria and Albert Museum, Londra.

17 Sir Anthony Van Dyck, Sir Robert Sherley portresi, 1622. Petworth House, West Sussex. Fotoğraf: National Trust Photographic Library/Derrick E. Witty/Bridgeman Images.

18 Sir Anthony Van Dyck, Lady Teresa Sherley portresi, 1622. Petworth House, West Sussex. Fotoğraf: National Trust Photographic Library/Roy Fox/Bridgeman Images.

19 Şah I. Abbas'ı elinde bir şahinle gösteren Babür tarzı minyatür resim, 17. yüzyıl. Telif hakkı: Trustees of the British Museum, Londra.

20 İstanbul manzarası, Venedik tarzı, 17. yüzyıl. Fotoğraf: De Agostini Picture Library/Getty Images.

21 *The Somerset House Conference* [Somerset House Müzakereleri], 1604. National Portrait Gallery, Londra. Fotoğraf: Stefano Baldini/ Bridgeman Images.

Krallığın bu yüce tahtı, bu soylu ülke,
Bu ululuğun yurdu, bu kahraman ada, bu yeryüzü cenneti,
Doğanın kendini savaşlardan ve kötülükten
Korumak için yaptığı bu kale,
Bu mutlu insanlar ülkesi, bu küçük dünya,
Diğer ülkelerin kıskançlığına karşı
Tıpkı doğal bir duvar
Ya da su dolu hendeğin görevini gören,
Gümüş renkli denize yerleştirilmiş değerli taş
Bu kutsal topraklar, bu ülke, bu krallık, bu İngiltere

—

—Shakespeare, *Richard II*, 2.1. 40-50 [*II. Richard*, çev. M. Hamit Çalışkan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 42].

TEŞEKKÜR

Kitabın teşekkür bölümünü yazarken anladım ki elinizdeki türden bir kitabı mümkün kılan faktörler, yazarının düşündüğünden çok daha gerilere gider. Benim durumumda ise bu faktörler orta öğretim yıllarımda Shakespeare'i ilk kez ilgi alanıma sokan ilham verici İngilizce öğretmenim Maggie Sheen'e kadar gidiyor. Beni, ucunda bu kitap ve hayatımdaki bir diğer önemli figür, muhteşem akıl hocam, çalışma arkadaşım ve dostum Lisa Jardine olan bu yola sokan odur. 1990'larda Lisa'yla birlikte Rönesans'ta Doğu ve Batı kültürleri arasındaki kültürel alışverişler üzerinde çalıştık. Onun 2015 sonbaharındaki zamansız ölümü bizleri halka mal olmuş, ülkenin en büyük aydınlarından birinden mahrum bıraktığı gibi, şahsen beni de çok sevgili bir dostumdan ve beni her şeyin mümkün olduğuna inandırmış bir sırdaşımdan etti. Yasını tutmaya devam ettiğim dostumun, birçok sebeple, ama özellikle içeriği de dahil her veçhesine büyük katkısının söz konusu olduğu bu kitabın yayımlandığını görebilmesi için hâlâ aramızda olmasını çok isterdim.

Bu kitabın yazımıyla boğuştuğum yıllar boyunca ailemden ve dostlarımdan yardım aldım. Pratik konularda destek oldular, zekice yönlendirdiler, işe yarar tavsiyelerde bulundular ve daha soyut ama çok önemli bir destek olarak benimle ilgilendiler, bana cesaret verdiler. Bu desteklerinden dolayı Peter Barber, Jonathan Burton, Miles ve Ranj Carter, Rebecca Chamberlain, Nick Crane, Kath Diamond, Simon Curtis, Dave ve Sarah Griffiths, Lucy Hannington ve Bence Hegedus, Helen Leblique, Ita MacCarthy, Nabil Matar, Nick Millea, Patricia Parker, Richard Scholar, Vik Sivalingam, Guy Richards Smit, Tim Supple, Ben ve Katherine Turney, Dave ve Emily Vest ve Dan Vitkus'a teşekkür etmek istiyorum. Emma ve James Lambe tipik sarsılmaz sükûnetlerini ve tereddütsüz ev içi hizmetlerini sundular. Alexander Samson büyük bir cömertlik yaparak yayımlanmamış araştırmasını benimle paylaştı; Mia Hewitt ve Alice Agossini kitap açısından çok önemli belgelerin İspanyolcadan tercüme edilmesine yardım etti; Ton Hoenselaars konuyla ilgili makaleleri okuyup, bu projenin üstesinden gelemeyeceğimi düşündüğüm zamanlarda yazmaya devam etmem için beni cesaretlendirdi; sevgili eski dostum Maurizio Calbi de öyle. 2004 yılında "Shakespeare ve İslam" konusunda çalışmak üzere Globe Uluslararası Shakespeare Birliği'ni tesis etmem için beni davet eden Globe Tiyatrosu eğitim

işleri sorumlusu Patrick Spottiswoode'a minnettarım; bu kitapta işlenen fikirlerden bazılarını orada geliştirdim. Yine, Hay Edebiyat ve Sanat Festivali'nde bana şaşırtıcı şeyler söyleme ve yapma fırsatını vermekten hiç vazgeçmeyen, festivalin kurucularından Peter Florence'a da minnettarım. Allen Lane'deki editörüm –Ben Sinyor, Pen Vogler ve Richard Duguid'in desteklediği– Stuart Proffitt ile Rogers, Coleridge and White yazar ajansından Peter Straus'tan oluşan rüya takımım bir kez daha zorlu bir görevin üstesinden başarıyla geldi; Cecilia Mackay bir kez daha alanındaki en iyi resim araştırmacısı olduğunu kanıtladı.

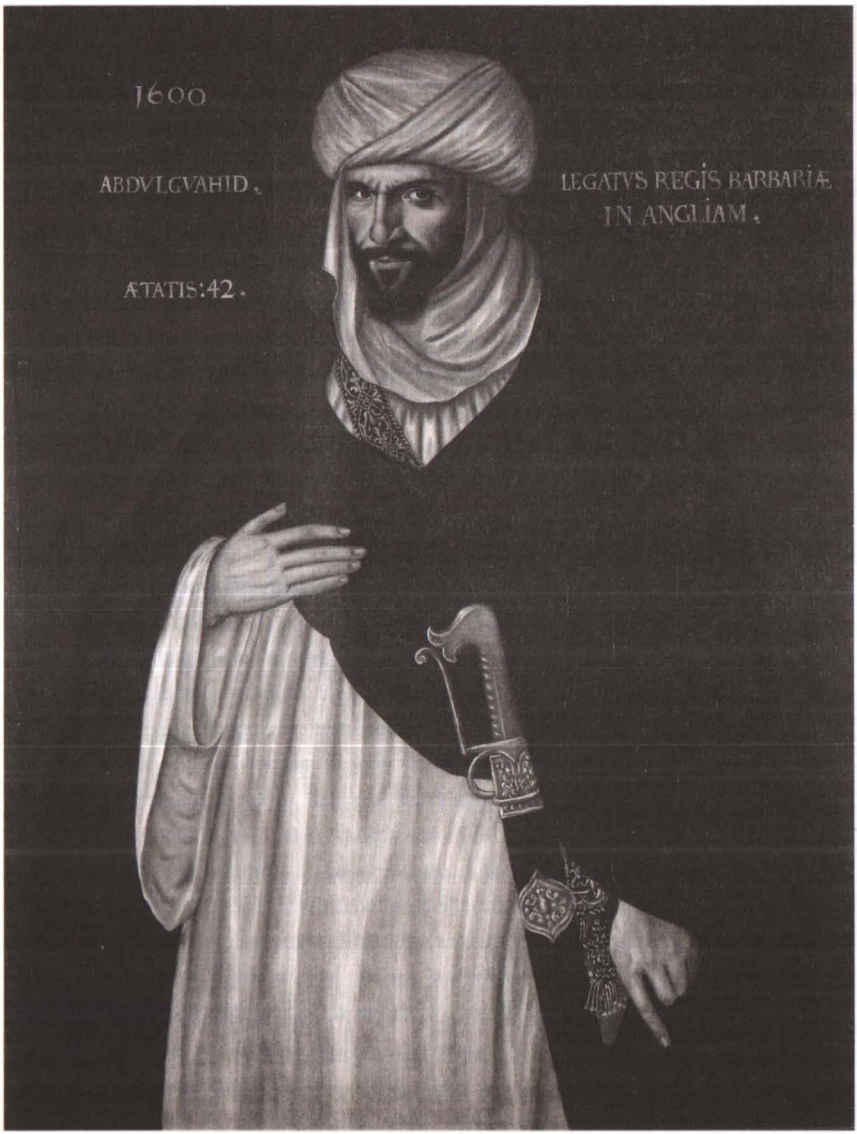
Bugüne kadar yazdığım her kitapta eğitim gördüğüm ve yirmi yıldan fazladır da çalıştığım Londra Queen Mary Üniversitesi'nin sağladığı eşsiz ortamın kıymeti vurgulanmıştır. İngilizce ve Drama Okulu'ndaki kendini işine adamış ekip sayesinde orada çalışmak benim için hakiki bir keyfe dönüşüyor; bundan dolayı Jonathan Boffey, Richard Coulton, Rob Ellis, Jenny Gault, Patricia Hamilton, Suzi Lewis, Huw Marsh, Matthew Mauger, Kate Russell ve Bev Stewart'a teşekkür etmek istiyorum. Queen Mary Üniversitesi'nde ilham verici şahsiyet Paul Heritage'ın başını çektiği Halk Sarayı Projeleri'nin bir parçası olmaktan ayrıca gurur duyuyor, onlarla birlikte Brezilya'da Shakespeare üzerine ve pek çok heyecan verici başka girişimde çalışma fırsatını bana veren Heritage ve ekibini, bilhassa da Rosie Hunter ve Thiago Jesus'u saygıyla anmak istiyorum. Üniversitedeki bölümümden meslektaşlarım arasında, destekleri ve dostluklarından dolayı Ruth Ahnert, Michèle Barrett, Julia Boffey, Markman Ellis, Paul Hamilton, Pete Mitchell, Claire Preston, Kirsty Rolfe, Morag Shiach ve David Schalkwyk'in isimlerini özellikle zikretmek isterim. David'in "Küresel Shakespeare" projesinde direktör yardımcısı görevini üstlenmek bana ayrıca Shakespeare'i bu krallık adasının dışındaki yerlerde keşfetmek noktasında eşsiz fırsatlar sundu. David Colclough'un ebedi dostluğu, utanacağını düşündüğüm için ona bugüne kadar ifade edemediğim kadar kıymetli benim için. Ayrıca, Miltonculara özel bir zaafım varmış demek ki Joad Raymond, Queen Mary'ye geldiğinden beri onunla çok iyi arkadaş olduk; ortaklığımızın tek bir Penguin kitabından fazlasıyla sonuçlanmasını umuyorum.

Taslak metnin tamamını okuyup eklenmesi ve çıkarılması gereken hususlara işaret etme nezaketini göstermiş birkaç kişi var. Matthew Dimmock ve Gerald MacLean ("Mac") bu alandaki eşsiz uzmanlıklarından istifade etmeme izin verirken, üstat Timothy Brook ve eşi Fay üslup ve içeriğe dair çok bilgece tavsiyelerde bulundular. Çok yoğun programlarının arasında bana zaman ayırdıkları için onlara büyük minnet duyuyorum; gerçek dostlar vesselam. Adam Lowe çok uzaktan ama hep yanı başımdaymış gibi bütün süreci takip etti, varlığı benim için büyük bir şans. Babam Alan Brotton henüz bu kitabı okumadı, okuması da gerekmiyor:

Onun bilmesi gereken tek şey, birbirimize ne kadar düşkün olduğumuzu anlamamıza yetecek kadar uzun süre benimle kaldığı için ona büyük bir sevgi ve hayranlık besliyor olmam.

Elinizdeki kitap eşim Charlotte'a adanmıştır; bunu bir borcu ödemek için değil, bir zihinsel ortaklaşmayı yüceltmek için yaptım. Kendisi de seçkin bir Shakespeare uzmanı akademisyen olan eşim bu kitabın her satırını okuyup yorumladı ve onu inanılmaz derecede geliştirdi; tüm bunları yaparken bir yandan kendi kitabını da yazıyor, kızımız Honey'i dünyaya getiriyor ve büyük çabalar sarf edilerek kazanılmış hasletleri sayesinde hiç zorlanmadan ailemizi bir arada tutuyordu. Sözü Shakespeare'e bıraksam beni anlayacaktır: Cömertliğim uçsuz bucaksız denizler gibi, denizler gibi derin sana olan sevgim. Sana ne kadar verirsem, o kadar çoğalıyor bende kalan, sonsuz çünkü ikisi de.*

* Shakespeare, *Romeo ve Juliet*, çev. Özdemir Nutku, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006, s. 60 –en.

ŞEKİL 1 İngiliz-Fas ittifakının kurulması teklifiyle 1600 yılı Ağustos ayında Londra'ya gelen Faslı elçi ve "Morisko" (yani İspanya doğumlu Müslüman dönme) Muhammed el-Annuri. Shakespeare *Othello*'yu yazmaya muhtemelen bu tarihten yalnızca altı ay sonra başladı.

Elçi'nin Varışı

Vakitlerden öğlen, Yevm'ül Cum'a, aylardan Cumâdelûlâ. Müslümanların ay takvimine göre Hicret'ten, yani Muhammed Peygamber'in Mekke'den Medine'ye göçünden 1009 yıl sonrası. Londra'daki Whitehall Sarayı'nın bugün Atlı Muhafız Alayı Geçit Alanı olarak bilinen yerinde uzun, esmer, sakallı bir adam dikiliyor. Uzun siyah entarisi (ya da *tovb*u), parlak beyaz ketenden sarığı ve belinden aşağı sarkan süslü püslü palası, yani Mağrip *nimçe*siyle kalabalığın içinde hemen fark ediliyordu. Görünümü ve tavırları yüksek mevki ve itibar sahibi bir seyyah, ama aynı zamanda çevresini saran çok sayıda kişide huşu uyandıran, egzotik ve fiyakalı bir yabancı olduğuna işaret ediyordu. Kraliçe I. Elizabeth'in sarayına elçi olarak gönderilmiş kırk iki yaşındaki Faslı Abdülvâhid bin Mesud bin Muhammed el-Annuri o gün itibariyle Londra'da geçirdiği altı ayın ilk üç ayını tamamlamıştır. Fas hükümdarı Mevlây Ahmed el-Mansûr'un elçisi olarak ve ortak düşman Katolik İspanya'ya karşı İngiliz Protestanlarıyla Fas Müslümanlarını birleştirecek bir ittifakın kurulması göreviyle oradadır.

El-Annuri, Faslı maiyetiyle birlikte, avlunun bir ucunda hassaten kendisi için yapılmış bir gölgeliğin altındaki yerini alıyor. İngiltere'nin en ünlü lordlarından ve şövalyelerinden bazılarının katıldığı mızraklı düelloları izliyorlar. İkili gruplar hâlinde at sırtında ya da tören arabalarının üstünde olan düellocular trompetler eşliğinde er meydanına giriyor. Bazıları zırh bazıları gösterişli elbiseler giymiş düellocuları, şarkılar ve şiirler okuyan hizmetçileri eşlik ediyor. El-Annuri ve maiyeti binlerce Londralı tarafından kuşatılmış durumda, öyle ki Londralı vakanüvis John Stow'a göre, "o alanda daha önce hiç olmadığı kadar büyük bir insan kalabalığı" var.[1] Elizabeth dönemi takvimindeki en önemli günlerden biri olan bu Tahta Çıkış Yıldönümü Müsabakalarını (Kraliçe I. Elizabeth'in Katolik kız kardeşi Mary Tudor'u ekarte edip tahta çıktığı günü kutlamak için her yıl düzenlenen etkinlik) izleyebilmek için her biri on iki peni vermiş. El-Annuri kafasını biraz kaldırsa sarayın koridorlarından birindeki pencereden gösterileri izleyen kraliçeyi ve nedimelerini görebilir. Gelgelelim o uzaklıktan kraliçenin dişlerinin kararmış olduğu-

nu göremez; Alman seyyah Paul Hentzner'in bundan iki yıl önce gözlemlediği, "görünüşe göre İngilizlerin çok miktarda şeker (tahta çıktığından beri kraliçenin Fas'tan ihraç ettirdiği bir çeşni) tüketmeleri nedeniyle maruz kaldığı bir kusur"du bu.[2] Fakat El-Annuri muhtemelen her ikisi de Elizabeth'in yanındaki koltuklarla onurlandırılmış Fransız elçi Monsieur de Boissie ve Rus elçi Grigorii Mikulin'i görebiliyordur. Bu ikisinin ayrıcalıklı konumlarının aksine el-Annuri ve maiyeti kraliçenin tebaasının arasında duruyor. El-Annuri'nin neye benzediğini biliyoruz, zira 1600 yılı sonbaharında Londra'da bir yerde portresini çizdirmişti. Ressamının ve siparişçisinin kim olduğu bugün hâlâ gizemini korusa da resim bize öznesinin neye benzediğine ve şehir hayatında ne şekilde zuhur ettiğine dair cezbedici bir fikir veriyor. Bu resim yalnızca İngiltere'deki gündelik hayat içinde bir Müslümanı resmeden elimizdeki en eski portre olması hasebiyle değil, İslam dininin figüratif tasvirlere koyduğu kesin yasağı göz önüne alırsak, bir Sünni Müslüman'ı tasvir etmesi hasebiyle de dikkat çekicidir.

Elizabeth'in sadık tebaası, el-Annuri'ye tarihin Hıristiyan Jülyen takvimlerine göre 17 Kasım 1600 olduğunu, yani Elizabeth'in tahta çıktığı 1558 (bu yıl aynı zamanda Faslı elçinin doğduğu yıldır ama muhtemelen kendisi bu tarihi hicri 966-967 olarak biliyordu) 17 Kasım'ının üzerinden tam 42 yıl geçtiğini söylemiş olabilir. Elizabeth her yıl 17 Kasım'da Windsor'daki yazlık ikametgâhından, Richmond'dan ya da Hampton Sarayı'ndan gelip özenle tertiplenmiş bir törenle Londra'ya girerdi. O yıl da 14 Kasım'da Chelsea yakınlarına varmış, burada Londra Şehri *Lord Mayor*'ı* ve 500 atlı yerel görevli ve yurttaş tarafından karşılanmıştı; hepsi de kadife ceketler giyip altın zincirler takmış bu karşılayıcılara ellerinde meşaleler taşıyan ikişer de uşak katılmış, hep birlikte kraliçeye Westminster'daki sarayına kadar eşlik etmişlerdi. 17 Kasım, bakire kraliçenin hükümranlığını kutlamak üzere krallığın her yerinde vaazların verildiği, halka açık ziyafetlerin düzenlendiği, çanların çalındığı, dualaların edildiği, şenlik ateşlerinin yakıldığı bir ulusal bayram günü niteliğindeydi. Bu kutlamalar Lincoln'lü Aziz Hugh Katolik yortusunun yerine Protestan Elizabeth kültünü geçiriyordu.

1600'deki mızraklı düello müsabakaları için yapılan planlamalar her zamankinden daha iddialıydı. İç barışa sahip bir krallık görüntüsü vermek amacını taşıyan bu müsabakalarla murat edilen şeylerden biri de Elizabeth'in güçlü Fransız, Rus ve

---

* Londra Şehri Londra içinde ayrı bir idari yönetime sahip, tarihi eserlerin en yoğun olduğu, ayrıca iş ve finans merkezi konumundaki 2,6 kilometrekarelik bölgedir. Londra Şehri *Lord Mayor*'ı ise bu bölgenin özel usullerle seçilen ve bir belediye başkanının çok ötesinde yetkilere sahip yöneticisinin unvanıdır ve Londra Belediye Başkanlığı'yla karıştırılmamalıdır –çn.

Faslı müttefiklerini etkileyip hayran bırakmaktı. Kraliçe iki yıl önce ölen düşmanından, yani İspanya Kralı II. Philip'ten uzun yaşamıştı. Her ne kadar resmi olarak İspanya'yla hâlâ savaş halindeyseler de istila tehdidi ortadan kalkmıştı. Gelgelelim müsabakaların düzenlendiği alandaki ışıltılı görüntünün ve şamatalı gösterilerin gerisinde, Elizabeth'in değişmez gibi görünen kırk yılı aşkın görkemli hükümranlığı parçalanmaya başlamıştı. Elizabeth yaşlanıyordu. Evlenmeyi ya da bir erkek veliaht belirlemeyi reddetmesi krallığı gerçekleşmesi an meselesi bir siyasi halef kriziyle karşı karşıya bırakıyordu. Daha da kötüsü, tahtına talip güçlü ve enerjik bir genç adamın siyasi meydan okumasıyla karşı karşıyaydı: Yakın zamanda kendisine muhalefet etmeye başlamış eski gözdesi II. Essex Kontu Robert Devereux. Yakışıklı, karizmatik, siyaseten hırslı ve kararlı bir militan Protestanlık yandaşı olan Essex Kontu, ihtiyatlı bir yaratılışa sahip Elizabeth'in kendisini bütünüyle hasretmekte gönülsüz olduğu İspanya'yla savaş politikasının sıkı bir savunucusuydu. İrlanda'da 1599 yazında baş gösteren Katolik isyanını ezmek amacıyla düzenlediği askeri harekâtın fecaatle sonuçlanmasından sonra gözden düşmüştü. Aynı yılın Eylül ayında izinsiz olarak Londra'ya dönmüş, sonraki yılın Haziran ayında görevi ihmal suçundan mahkeme önüne çıkarılıp suçlu bulunarak ev hapsine alınmıştı. Her yıl tahta çıkış yıldönümü müsabakalarına katılan Kont'un 1600 yılı Kasım'ında düzenlenen şenliklerdeki yokluğu dikkat çekiyordu. Kont o sıralarda, kutlamaların düzenlendiği Whitehall'a birkaç yüz metre uzakta, Strand'da bulunan Essex Şatosu'nu güçlendirip kraliçesine karşı kendisinin önderlik edeceği bir isyana hazırlanmakla meşguldü.

Bütün Londra bir darbe olacağına dair söylentilerle çalkalanırken, Elizabeth ve danışmanları türedi kontu siyasi unutulmuşluğa gömme potansiyeline sahip bir ittifaka hazırlık kapsamında el-Annuri'yi ağırlamakla meşguldü. Faslı elçinin ziyareti 1600 yılı baharı boyunca beklenmiş, bu sırada İngiliz ve Faslı diplomatlar elçilik görevinin şartlarını müzakere etmişlerdi. O yılın Haziran ayı sonlarında on altı kişilik Fas heyeti, Elizabeth'in müzakere ön şartı olarak serbest bırakılmasını talep ettiği bir grup Hollandalı mahkûmla birlikte İngiliz gemisi *Eagle*'a binerek Fas'tan ayrıldı. Gemi kuzeye doğru yol alırken Elizabeth'in dışişleri bakanına yazan İngiliz casuslar bir İspanyol savaş gemisinin *Eagle*'ın önünü kesmeye çalıştığını bildirip şunu eklediler: "Buradaki İspanyollar Kraliçe'mizin (Tanrı geçinden versin!) öldüğünü söylüyor."[3] *Eagle*, 8 Ağustos'ta Dover limanına girdi. El-Annuri'yi burada Fas'la ticaret yapan Berberi Kumpanyası temsilcileri karşılayıp beraberindekilerle birlikte Londra'ya götürdü. Essex kontunun amansız siyasi hasmı Robert Cecil Faslılarla Londra'da ilgilenme işini Staffordshire'lı önde gelen toprak sahibi ve parlamento üyesi Thomas Gerard'a verdi. Cecil açısından bu hamle kurnazcaydı; zira Gerard, Essex kontunun yakın arkadaşı ve destekçisiyken kontun yıldızının sönmeye baş-

ladığını görüp siyaseten saf değiştirmişti. Gerard açısından ise El-Annuri'ye refakat etmek Cecil'in hizbiyle bütünleşmenin etkili bir yolu gibi görünüyordu. Gerard 11 Ağustos'ta Cecil'e yazıp El-Annuri'yle buluştuğunu, kendisi ve heyeti için belediye meclisi üyesi Anthony Radcliffe'in Strand'da, Kraliyet Ticaret Merkezi'nin yakınındaki evini ayarladığını bildirdi. Eski bir Londra şerifi ve Terziler Loncası başkanı olan Radcliffe, Fas heyetini ağırlamak ve Londra'nın tüccar çevreleriyle temas kurmasını sağlamak için iyi bir seçimdi. 15 Ağustos'ta Tower Rıhtımı'na çıkan Faslılar, dört atlı arabayla Radcliffe'in evine götürüldüler. Ne var ki Gerard'ın yazdığına göre elçinin gelişinden herkes memnun değildi; "bu insanların çok tuhaf bir şekilde giyinmesi ve davranması"ndan rahatsız olanlar vardı.[4] Gerard "elçinin özel yemekleri"nin masrafını karşılamaları için Berberi tüccarlara başvurmuş, "ama hepsi de paralarının olmadığını iddia" etmişlerdi; "şayet Majesteleri Kraliçe bu masrafları ödemezse, bu işin yükü kendisine" binecekti. Şehirdeki varlıklarının gereksiz yere dikkat çekmesini engellemek amacıyla, heyet "bir skandala neden olmayacak şekilde" barındırılmalıydı; "bu amaçla, yemeklerini tek başlarına yiyecekleri ayrı bir eve" yerleştirildiler.[5] Beş gün sonra Cheapside üzerinden Westminster'a, oradan bir tekneyle Lambeth'e, oradan da at arabasında 16 kilometrelik bir yolculukla Surrey'deki Nonsuch Sarayı'na gidip kraliçeyle resmi bir görüşme gerçekleştirdiler.

El-Annuri'nin kabul törenine tanık olan bir kişi, "kraliyetin kabul için gerçekleştirdiği ayrıntılı hazırlıklar" kapsamında şunları sayar: "Hampton Sarayı'ndan gelen gösterişli ve pahalı duvar örtüleri ve mobilyalar, gösterişli elbiseleri içinde güçlü kuvvetli muhafızlar, baltalı özel korumalar [kraliyet muhafızları], Dizbağı Nişanı'na sahip, özel yakalıklarını giymiş lordlar, bir saray dolusu lord ve leydi." El-Annuri "ellerinde baltalı kargılar bulunan bir muhafız müfrezesinin arasından geçip istirahat edeceği meclis salonuna geldi; sonra kraliçenin ikamet ettiği özel bölüme, Majestelerinin bir ucunda büyük bir azametle oturduğu salona getirilip kendisi tarafından kabul edildi."[6] Fas ve İngiliz heyetleri formaliteleri bir kenara bırakıp önlerindeki işi tartışmaya başladılar. Yakışıklı Faslı diplomatın, o çağın standartlarına göre çok yaşlı, altmış yedi yaşındaki İngiliz hükümdar hakkında ne düşündüğünü insan merak ediyor. Şayet görevinin bir parçası da Fas şekerinin İngiliz ekonomisi üzerindeki ticari etkisini tespit etmek idiyse, Elizabeth gülümsediyse bunu ayan beyan görmüş olsa gerektir.

İspanyolca gerçekleştirilip kraliçe için diplomat ve saray mensubu Sir Lewis Lewkenor tarafından İngilizceye çevrilen konuşmalar görünüşte iki kraliyet arasındaki ticari ilişkilerle ilgili olmasına karşın, İngiliz saray mensuplarından birisi şu bilgiyi nakleder: "Görüşme bitip taraflar ayrılırken elçiliğin tercümanı İtalyanca olarak kraliçeyle baş başa özel bir meseleyi görüşmek istediklerini ifade etti, Majesteleri kabul etti."[7] Ne konuştuklarına dair kesin bir kayıt yok ama orada bulunan İngiliz

diplomatlardan birine göre El-Annuri'yle görüşmenin sonunda şöyle bir şey yaşandı: "Majesteleri, görüşmede bulunmasını istediği [Hollanda] devlet temsilcisine bir lütufta daha bulunarak, bir eliyle [dokuz Hollandalı tutsağı] Berberilerden alıp öbür eliyle Hollanda temsilcisine sundu."[8] Elizabeth, kardeş Protestan tutsakların serbest bırakılmasını, kendisine minnettar Protestan müttefiklerine cömertliğini ve Fas üzerindeki gücünü göstermek için kullanıyordu. Orada bulunan İngiliz tüccar Rowland Whyte görüşmeyi farklı bir şekilde yorumluyordu: "Anlaşıldı ki Faslılar, Majestelerinin Türk'e yazdığı mektupta Berberi kralın Türklere kaçan kardeşini şikâyet etmesini istemek için gelmişler."[9] Bu iki farklı yaklaşımdan ilki İngiltere'nin Katoliklere karşı Hollandalılarla ve Mağribilerle ittifakını vurgularken, ikincisi Elizabeth'in Müslüman Türklerle ittifakını öne çıkarıyordu. İsmiyle müsemma Nonsuch'ta[10] hangi dilde ne söylenmiş olursa olsun, çoğu katılımcı bu toplantıyı Katolik İspanya'nın en büyük üç siyasi ve dini düşmanının buluştuğu yer olarak görüp, toplantının ticaret anlaşmaların ya da diplomatik şikâyetlerin çok ötesinde bir gündeme sahip olduğunu anlamış olsa gerekti.

Fas heyeti Nonsuch'taki buluşmadan sonra Londra merkezindeki ikametlerine döndüklerinde ortada alınmış kesin bir karar yoktu. Gelgelelim izleyen birkaç ay içinde Elizabeth'in sarayındaki pek çok kişi, ilk bakışta dünyanın egzotik bir bölgesinden geliyor olsa da sıradan bir ticaret heyeti gibi görünen heyetin, aslında, hem İspanya'yı istila hem de Mansur'un Kuzey Afrika'daki diğer azılı düşmanı Osmanlılara eşgüdümlü saldırı planlarını içeren bir İngiliz-Fas askeri ittifakı kurma amaçlı gizli bir girişiminin parçası olduğuna kani oldu. Şayet tamamına erseydi bu ittifak, bir Sünni-Protestan paktı temelinde, Hıristiyanlarla Hıristiyanları, Müslümanlarla da Müslümanları karşı karşıya getirecekti.

10 Eylül'de, bu sefer Surrey'deki Oatlands Sarayı'nda ikinci bir resmi görüşme gerçekleştirildi. Elizabeth'in memurlarından Rowland Whyte bu buluşmada el-Annuri'nin "hassaten Kraliçe'ye ifade ettiği" meseleye ilişkin şöyle yazdı: "Bahsettiği mesele son derece gizli bir şekilde ele alındı, bunun ne olduğu hâlâ bilinmiyor; Batı Hint Adaları'nda fethettiği yerlerdeki madenlerden çıkardığı değerli madenleri Fas'taki limanlara uygun gemilerle güvenli bir şekilde taşıma işinde kendisine yardım etmesi karşılığında Majestelerine güzel teklifler yaptığı sanılıyor."[11] Whyte'ın, Faslıların Yeni Dünya'nın zenginliklerini Atlantik üzerinden kaçırabilmek için Elizabeth'i kullanmaya çalıştığı şeklindeki iddiası hiçbir şekilde gerçeği yansıtmıyordu, fakat verdiği yanıltıcı bilgiler daha sonra ortaya çıkan hakikatle tamamen alakasız da değildi.

El-Mansur'un el-Annuri aracılığıyla Elizabeth'e Oatlands Sarayı'nda ilettiği teklif aslında İngiliz-İslam ilişkileri tarihindeki en cüretli tekliflerden biriydi. El-Annuri

13 Eylül tarihli memorandumuyla İngiliz ve Fas donanmalarının İspanya'ya saldırmak üzere birleşmesini de içeren resmi bir ittifak öneriyordu. "Yüce Majesteleriyle İspanya Kralı'nın kalleşçe yöntemleri ve işleriyle bitmeyen hainlikleri" hakkında "mahrem bir konuşma yapmak" için Londra'ya geldiğini ifade eden el-Annuri'ye göre, "yüce Majestelerinin, haşmetmeabları yüce İmparator [el-Mansur] ile ebedi bir dostluk kurmayı kabul edip ortak düşmanları ve hasımları olan İspanya Kralı'na karşı güçlerini birleştirmesi bütün insanlığın hayrına bir merhamet ve insaniyet edimi olacaktır." Elizabeth ve el-Mansur, Faslıların el-Endülüs'ün (yüzyıllar boyunca Müslümanların hâkimiyetinde kalmış İspanya anakarası) Müslümanlarca yeniden fethi düşünün bir parçası olarak, birlikte İspanya'yı istila edeceklerdi: "Savaşı İspanya'ya İmparator taşıyacak," diye yazıyordu el-Annuri:

> zira bizim ülkemiz oraya daha yakın. Dahası, çok sayıda atlı ve atsız askere, her türden cephaneye, keza baruta, velhasıl savaş yürütmek için gerekli olan her şeye fazlasıyla sahibiz. Buğday ve diğer erzak stokumuz da çok iyi durumda. Ayrıca gemi inşasında kullanabileceğimiz ağaçlarla dolu ormanlarımız, bu gemileri savaşın gereklerine göre donatmak için demirimiz var. Dahası, yüce Majestelerinin İspanya'da ele geçirebileceği ülkemize yakın herhangi bir kale ya da şehirde askere, cephaneye ya da paraya ihtiyaç duyması halinde İmparator hepsinin icabına bakacaktır, çünkü aralarındaki kadim dostluğun gereği olarak, yüce Majestelerinin ondan isteyebileceği her şeyi seve seve kabul edecektir.*

Gelgelelim el-Mansur'un teklifi İspanya'ya saldırıdan ibaret değildi. İspanya'nın batıda Güney ve Kuzey Amerika'daki, doğuda Uzak Asya'daki sömürgelerine karşı daha da cüretli bir birleşik saldırı teklifinde bulunma talimatı da almıştı:

> Şayet iki yüce Majeste bu ittifakı kurabilirse, İspanyolların Güney Asya ve Amerika'daki topraklarını da ellerinden alabilir ki böylece yüce Majesteleri ve İmparator güçlenmiş, İspanya Kralı ise zayıflamış olur, zira İspanya Kralı'nın gücünün yegâne kaynağı bu toprakları kontrol etmesidir.
>
> İmparator, Majesteleri Kraliçe'nin donanmasının buğday, cephane, barut ve erzak, keza piyade asker ve para ihtiyaçlarını karşılayacaktır. Piyade asker tedarikinde en iyi kaynak odur çünkü halkı Güney Asya ve Amerika'daki sıcağa zorlanmadan alışabilecektir. Nitekim Majesteleri İmparator yakın zaman önce Gine'de Nijer Nehri civarında bir ucundan bir ucuna ancak 90 günlük yürüyüşle gidilebilen bir alanı, 86 bin kasaba ve kenti kapsayan çok güçlü bir krallığı fethederek bütün bu yerleşim yerlerine ihtiyaç duydukları her şeyle

* Castries vd., c. 2, s. 178.

> birlikte asker ve cephane de sağladı. Ayrıca İmparator'un halkı, o topraklardaki sıcak iklimin sebep olduğu çok yüksek sıcaklıklara dayanabildi.[12]

Elizabeth'le kurduğu ilişkiler el-Mansur'u Katolik İspanya'dan tamamen kurtulabileceğine ikna etmişti. Absürtlük derecesinde inanılmaz görünüyor ama Elizabeth'in danışmanlarının cevabı, bir Müslüman hükümdarın İspanya'ya karşı yeni bir cephe açmayı içeren bütün tekliflerin ciddiyetle değerlendirildiğini gösteriyor.

Bu tekliflerin ardındaki motivasyon ve Elizabeth İngiltere'sinin Fas'ın Saadi Hanedanı'yla ve pek çok başka Müslüman güçle bu kadar yakın diplomatik, ticari ve askeri ilişkiler geliştirebilmesinin ardındaki saikler bu kitabın konusunu oluşturuyor. Elizabeth'in 45 yıllık hükümranlığına özgü sebeplerle, ki bu sebepler arasında Papa V. Pius'un 1570'te onu dramatik aforozu da vardır, Protestan İngiltere pek çok İslamî krallıkla ilişki tesis etti ve bu ilişkiler İngiliz kadın ve erkeklerinin 16. yüzyıl dünyasındaki yerlerine dair anlayışlarında önemli bir rol oynadı. Söz konusu bağlantılar Elizabeth dönemi İngilizlerinin seyahat etme ve işlerini yürütme şekillerini, yemeklerini, giyimlerini, evlerini döşeme biçimlerini, din anlayışlarını ve Shakespeare ile Marlowe dahil dünyanın en iyi oyun yazarlarından bazılarıyla onurlandırılmış tiyatro dünyalarını etkiledi.

Tudor Hanedanı'nın İslamî dünyaya yoğun ilgisi Elizabeth'in babası VIII. Henry'ye, hatta belki daha da gerilere kadar gider. Şimdilerde tipik "Tudor" tarzı olarak görülen bir Osmanlı tarzını benimseyen Henry ve maiyeti, Osmanlı kıyafetleri giymekten hoşlanır; ipek ve kadifeden elbiseler giyip dikkat çekici sarıklar takıp palalar kuşanmış kralın "Türkiye modasına uygun" halde şenliklere zuhur edişi sık sık tasvirlere konu olurdu.[13] Tudor dönemi tüccarları İslam ülkelerinden pahalı ipek, kadife ve diğer kumaşların yanı sıra pamuk, ravent, kuş üzümü, tatlı şarap, ince detaylı dokumalar gibi egzotik mallar ve ayrıca Elizabeth'in de bol miktarda tükettiği şeker ithal ediyorlardı. Daha 1550'lerde İngilizler deniz ya da kara yoluyla ulaştıkları Müslüman ülkelerde (bunlar arasında Fas ve Suriye kadar uzak yerler de vardı) iş yapıyor, farklı sosyal gruplardan ve mezheplerden Müslümanlarla fikir ve inanç tartışmalarına giriyorlardı. Elizabeth döneminin sonu itibariyle tebaasından binlerce kişi İslam dünyasında bulunmuş, kimileri ticari ve diplomatik faaliyetler kimileri korsanlık yapmış, kimileri de Kuzey Afrika'dan Doğu Akdeniz'e uzanan bir alan üzerinde din değiştirmeye ve kölelik hayatı yaşamaya zorlanmıştı. Elizabeth dönemi İngilizleri doğuya gitmek üzere İngiltere'den ayrıldıklarında, çok geçmeden, Müslümanlarla karşılaşmalarından edindikleri yeni mallar ve deneyimlerle geri dönerlerdi. Elizabeth döneminde Anadolulu, Mısırlı, Suriyeli ya da İranlı dokumacılar tarafından özenle dokunmuş, İslamî motiflerle bezeli yer ve duvar örtülerinden,

yani "Türkiye halıları"ndan mahrum çok az zengin evi mevcuttu; kilimlerden, ipek yorganlardan ve işlemeli duvar halılarından bahsetmiyorum bile. Hatta 16. yüzyıl İngiltere'sinin dili, kaynağı İslam ülkeleriyle ticari mübadeleler olan yeni kelimelerle doluydu. "*Sugar*" [şeker], "*candy*" [şekerleme], "*crimson*" [kıpkırmızı] (Türkçe "kırmızı"dan geliyor), "*turquoise*" [turkuvaz] (ya da "Turkey stone [Türk taşı]"), "*indigo*" [Çivit otu] ve "*tulip*" [lale] (Farsça *dulbend*'in [tülbent] Türkçe telafuzundan geliyor, ya da "*turban*") hatta "*zero*" [sıfır] sözcüklerinin tamamı, esasen İngiliz dünyası ile İslam dünyası arasındaki ticaretin etkileri sayesinde, İngilizceye bu dönemde girmiş ve modern anlamlarını kazanmışlardır.[14]

Bu tür mübadeleler son derece kapsamlı bir hale gelmiş olmasına rağmen, Shakespeare, onun çağdaşları ve kraliçeleri "Müslüman" terimini bile kabullenememiştir. Bu terim İngilizcede ilk kez 1615 yılında, "*Mohammetan* [Muhammedi] inancı doğrultusunda tedrisattan geçmiş kişi" anlamında kullanılmıştır.[15] İngilizce literatürde "İslam"dan dini bir inanç sistemi şeklinde ilk bahis, seyahat yazarı Samuel Purchas'ın Cava adasından bir prensin ağzından şu sözleri aktarmasıyla gerçekleşti: "İslam dini Hıristiyan diniyle bağdaşmaz."[16] İslamın teolojik boyutunun yarım yamalak ve çelişkili bir şekilde anlaşıldığı 16. yüzyıl İngiltere'sinde, bu dinin takipçilerini tanımlamak için çok çeşitli sözcükler kullanılıyordu: "Muhammediler", "Osmanlılar", "Sarazenler","İranlılar", "Mağribiler", "Paganlar" ya da "Türkler" Bu sonuncusu sık sık bugün Müslüman olarak kabul edilebilecek herkesi kapsayan bir şemsiye kavram olarak kullanılırdı. Bu terimler dehşet ve tiksintiden merak ve ilgiye kadar çok farklı kanaat ve varsayımlar içerirdi. Tudor döneminde hemen hiçbir zaman İslamı kendi teolojik bağlamı içinde anlama çabası sergilenmedi; bunun yerine iki inanç sistemi arasındaki ilişkileri belirleyen son derece etkili yanlış tasvirler, fikirler ve anlayışlar ortaya kondu. Elizabeth yönetimi altında kısa bir süreliğine serpilen dostane ilişkilerin kaynağı doğal bir dostluk ilişkisi ve hoşgörü değil amaca uygunluk, menfaat ve reel politikti. Yine de bu kısa dönemli dostane ilişki Müslümanlarla İngiliz Protestanları arasında –Elizabeth dönemine ilişkin çoğu tarih çalışmasında büyük ölçüde ihmal edilen– aslında başlangıçta amaçlanmamış çok çeşitli sonuçlar, karşılaşmalar ve iş ilişkileri doğurdu.

Kitabın ilerleyen bölümlerinde göreceğimiz gibi söz konusu ilişkiler yazarların ilgisini teologlar ve siyasetçilerden uzaklaştırıp seyyahlara ve oyun yazarlarına yoğunlaştırdı. El-Annuri'nin Elizabeth'in tahta çıkış yıldönümü kutlamalarını izlediği gün, kraliçenin matbaacıları seyyah ve muharrir John Pory'nin *A Geographical Historie of Africa, written in Arabicke and Italian by Iohn Leo a More, borne in Granada, and brought up in Barbarie* [Granada'da Doğmuş, Berberi Ülkesinde Büyümüş Bir Faslı Olan John Leo a More Tarafından Arapça ve İtalyanca Yazılmış Afrika Coğrafi

Tarihi] isimli kitabını basıyordu. Pory'nin kitabın isminde zikrettiği "More"u, yani Faslı'yı Hıristiyan okuyucular daha çok Leo Africanus olarak biliyorlardı; zira asıl ismi el-Hasan bin Muhammed bin Ahmed el-Vezzân olan Leo, Grenada'da doğup Fes'te büyümüş bir Müslümandı. 1518'de Akdeniz'de bir gemideyken Hıristiyanlarca esir alındıktan sonra din değiştirip Katolik olmuş, Afrika'yı anlatan bu kitabını 1520'de Roma'da yazmıştı. Kendisi İngilizceye çevirmeden önce Latince, İtalyanca ve Fransızca olarak yayımlanan kitabın İngilizce çevirisini Robert Cecil'e adayan Pory, bu işe çok doğru bir zamanda giriştiği hissiyatındaydı, "zira Faslı elçi –ki kralının ülkesi bu kitapta uzun uzadıya ve ayrıntılı olarak irdeleniyor– devlet meseleleri nedeniyle son günlerde el üstünde tutuluyor"du.[17] Pory'nin kitabı Elizabeth'in tahta çıkışının yıldönümü şerefine yayımlanmıştı; fakat aynı zamanda, muhtemelen resmi bir ittifak kurulmasını onaylamak üzere oldukları Afrikalı Müslüman bir müttefik hakkında kraliçenin bakanlarına çok kritik bilgiler sunuyordu.

Bundan yalnızca üç yıl sonra, Kent kontluğunda bir ilkokul öğretmeni olan Richard Knolles, Osmanlı İmparatorluğu'na dair İngilizce yayımlanmış ilk kronolojik tarih çalışması olan 1.200 sayfalık muazzam eserini yayımladı: *The General Historie of the Turkes, from the first beginning of that Nation to the rising of the Othoman Familie* [Türklerin Genel Tarihi, Bu Ulusun Doğuşundan Osmanlı Ailesinin Yükselişine]. Kıta Avrupa'sında bu konuda yayımlanmış kitaplardan yararlanarak Türklerin yükselişini en küçük ayrıntısına kadar irdeleyen Knolles'un çalışması, "Türklerin muhteşem imparatorluğu, dünyanın halihazırdaki dehşet kaynağı"[18] olarak tanımladığı Osmanlılar üzerine temel başvuru kaynağı haline geldi. Lord Byron, ölümünden birkaç ay önce 1824'te Yunanistan'da Türklerle savaşırken şöyle diyordu: "Knolles'un Türk tarihi çalışması çocukken okumaktan keyif aldığım ilk kitaplardan biriydi; sanırım daha sonra ortaya çıkan Levant'ı görme isteğimde çok etkili olduğu gibi, belki şiirimde fark edilen şarki rengi de o verdi."[19] Hatta bu kitap, yayımlanmasından 150 yıl sonra Samuel Johson'ı bile etkilemişti. Johnson *Rambler*'da İngiliz tarihçileri üzerine şöyle yazıyordu: "Kanaatimce yazarlarımızın hiçbiri, Türklerin tarihi üzerine çalışmasında hikâyelemenin izin verdiği bütün olanakları en mükemmel şekilde kullanan Knolles'un büyüklüğüyle boy ölçüşemez." Gelgelelim Johson, Knolles'un tarzına ne kadar hayran olsa da, onun göreli olarak az tanınmasını inceleme nesnesine bağlamak suretiyle *Georgian* dönemin İslam dünyasına tipik kayıtsızlığını sergiler:

> Hikâyesini anlattığı halkın bize uzaklığı ve barbarlığı dışında hiçbir şey bu yazarı unutulmuşluğun, bilinmezliğin karanlığına gömemezdi [...] Bu büyük tarihçiyi ortaya çıkarmış ulus, onun dehasının harici ve yavan bir konuya hasredildiğini görmenin kederini yaşıyor; kendi ülkesinin tarihini

> yazsa ismini ebediyete kazıması mümkün olacak bu yazar, kimsenin bilmek/öğrenmek istemediği faaliyetleri ve devrimleri anlatarak kendi kendisini unutulmuşluk tehdidine maruz bırakmıştır.[20]

Müslüman dünya 18. yüzyıl itibariyle Johnson kadar bilgili birine bile uzak ve fantastik görünmüş olabilir ama Elizabeth döneminde yaşamış pek çok İngiliz ona böyle bakmıyordu. Bu dönemde el-Annuri'nin memleketi Kuzey Afrika'nın Müslüman dünyasını ve Osmanlı İmparatorluğu'nu anlatan kitaplara büyük ilgi gösterildiği gibi, Londralı oyun yazarları Mağribileri, Türkleri ve İranlıları sahnelere taşımanın iyi bir getirisi olacağı fikrindeydiler. El-Annuri'nin Londra'dan ayrılmasından altı ay sonra, yani 1601 Ağustos'unun başlarında, döneminin büyük tiyatro organizatörü, kentin en popüler açık hava tiyatrolarından bazılarının kurucusu Philip Henslowe günlüğüne, Muhammed Peygamber hakkında yeni bir oyun (ya da muhtemelen eski bir oyunun revize edilip yeniden sahneye taşınması) için on şilin dört peni ödediğini kaydediyordu; bu ödemeye dahil masraf kalemleri arasında Mahewmet [Muhammed] için kılık kıyafet" ve "Mahewmet için taçlar ve diğer şeylerin yapımı" da vardı. Bu kayıttan üç hafta sonra Henslowe bu sefer "Mahemett'in [Muhammed] kitabı" için aktör Edward Alleyn'e kırk şilin ödüyordu (bahsedilen kitap Kuran değil, o tarihlerde oynandıktan sonra metni kaybolmuş, Muhammed'i konu alan oyunudur). Gösterişli ve coşkulu tarzıyla ünlü Alleyn, Elizabeth dönemi tiyatro sahnelerinin en önemli aktörlerinden biriydi. Christopher Marlowe'un oyunlarındaki başkarakterlerin çoğunu o canlandırmıştı; bunlar arasında Marlowe'un 1587'de yazdığı, oynandığı sürece müthiş bir ilgi görmüş *Büyük Timur* oyununda ikinci perdenin doruk noktasında Muhammed'e hakaretler yağdırıp Kuran'ı yakan (oyun, 7 Temmuz 2005'te Londra'da gerçekleştirilen bombalı saldırıların ardından aynı yıl Barbican Tiyatrosu'nda sahneye konulduğunda sansürlenmesiyle ünlü sahne) İskit çoban Timur karakteri de vardı. Henslowe'un günlüğüne 1590'lı yıllar boyunca başlıca konusu, hatta ismi "Mohammed" olan oyunlar için alınmış aksesuarlar ve kıyafetlere, yapılmış harcamalara dair çok sayıda kayıt girilmiş; bunlar arasında 1598 Mart'ında kaydı düşülmüş "yaşlı Mahemete'nin başı" da var. 1600 yılında bu teatral fantezilerin bir gerçekliğe dönüşmesiyle, on yıldan fazla bir süredir dikkat çekici sarıklar giyip palalar savuran şedit Türkler ve düzenbaz Mağribilerle dolu oyunları izleyen Londralılar, artık maiyetleriyle birlikte Londra'da dolaşıp Elizabeth dönemi İngiliz sosyetesinin en tepesindeki insanlarla diplomatik ve ticari ilişkilerde bulunan el-Annuri gibi Müslümanların gerçek hayatını görebiliyorlardı. Hatta dini ritüellerini bile herkesin görebileceği şekilde alenen icra ediyorlardı; öyle ki kimi yorumcuların kaydettiğine göre el-Annuri ve beraberindekiler "herhangi bir

şeyi öldürdüklerinde yüzlerini doğuya dönüyor, tespih çekip kutsal kişilere dua ediyorlar"dı.[21]

Tipik özellikler sergileyen İslamî karakterlere, temalara ve ortamlara sahip, Elizabeth ve Jakoben dönemlerine ait altmıştan fazla oyun, 1579 ile 1624 yılları arasında Henslowe'un alıp sattığı türden aksesuar ve kıyafetlerle göze çarpıyordu; Bu oyunların çoğu ya Kuran'dan bahsediyor ya da Marlowe'un oyununda olduğu gibi Kuran'ın kendisini sahneye taşıyordu.[22] Dr. Johnson'ın ifadesiyle sonraki kuşakların "yabancı ve yavan" bulacağı bir şeyi tasvir eden bu oyunların çoğu ilerleyen yıllarda unutulsa da, en azından biri halkın ilgisini çekmeye, imge dünyasında yer bulmaya devam etti. El-Annuri'nin Berberi ülkesine dönüşünden birkaç ay sonra, 1601 yılının sonlarına doğru William Shakespeare *Othello'nun Trajedisi, Venedikli Mağribi*'yi yazmaya başladı. Shakespeare'in yazarlık gücünün doruğundayken yazdığı *Othello* onun *Hamlet*, *Macbeth* ve *Kral Lear* gibi büyük trajedilerinden biridir ve bunların hepsi (*Hamlet*'i yazmaya başladığı) 1599'da başlayıp (*Macbeth* ve *Kral Lear*'ın yazıldıkları yıl olduğu genel kabul gören) 1606'da biten eşi görülmemiş bir yoğun yaratıcılık döneminde yazılmıştır. *Othello*, olayların Kuzey Avrupa'da yaşandığı söz konusu diğer oyunların aksine Akdeniz dünyasında geçer ve evlat edinildiği Hıristiyan cemaati tarafından yıkıma uğratılmış Kuzey Afrika kökenli bir askerin trajik çöküşünü genellikle duygudaşlık içeren bir dille anlatır. Dönüp el-Annuri'nin portresine bir kez daha bakar ve 1600-1601 arasında Londra'daki hareketlerinin izini sürersek, Shakespeare'in "soylu Mağribi"yi tasvir ederken yararlandığı kimi yerel unsurları ayırt edebiliriz. El-Annuri gibi Othello da ev sahibi Hıristiyan halkın aynı anda hem büyük saygı duyduğu hem de korktuğu bir kişidir. Bir askeri değer olarak özenle yetiştirilir ama tıpkı el-Annuri gibi bir yabancı olarak karalanır. Biri gerçek diğeri kurgusal bu iki adam, kendilerini önce bağırlarına basan ama önünde sonunda reddedip dışarı atan bir Hıristiyan dünyasına girerler. Othello hiçbir yere ait olmayan ölçüsüz ve "[g]öçebe bir yaban"[23] olarak nitelendirilir, aynen el-Annuri gibi. Shakespeare'in oyununda Venedikli Mağribi'nin muğlak kökleri ve paradoksal kimliği, laf "seyyahlık geçmişi"ne getirilip arada kaynatılır.[24] Yine Othello'nun paganlık, İslam ve Hıristiyanlık arasında gidip geliyor gibi görünen, "tutsak düşüp küstah bir düşmana [muhtemelen Osmanlı Türklerine] köle olarak" satıldıktan sonra nihayet Hıristiyanlarca "kurtarılan" biri olarak tasvir edilmesi de el-Annuri'yle çarpıcı bir benzerlik taşır.[25]

Elizabeth'in hükümranlığı altında geçen yaklaşık elli yıl zarfında Protestan İngiltere o güne dek hiç olmadığı kadar İslama yaklaşmıştı. El-Annuri'nin elçilik misyonuna emeği geçen Fas ve İngiliz saray mensupları İngiliz-İslam ilişkilerinde yeni bir sayfa açılması arzusundaydı. İspanya'yı ortak düşman olarak gören Elizabeth

İngiltere'si ile Fas'ın Saadi Hanedanı'nı birbirine bağlayacak bir anlaşma gerçekten mümkün görülüyordu. Hıristiyanlık ile İslam arasındaki düşmanlığın kökleri Haçlı Seferleri'nin de öncesine, Müslümanların 8. yüzyıl başlarında Avrupa'daki işgallerine kadar gidiyordu; ama nispeten yakın bir zaman önce, Reformasyon döneminde Katolikler ile Protestanlar arasında ortaya çıkan bölünme, İslam ile Hıristiyanlık arasındaki basit ayrışmayı daha karmaşık bir hale sokarak Elizabeth gibi tecrit olmuş bir hükümdara kendisinden çok daha güçlü Fas, İran ve Osmanlı İmparatorluğu saraylarıyla ittifak kurma imkânı verdi. Pek çok Katolik ve Püriten İngiliz için bu ittifaklar menfur şeylerken, devlet adamları ve tüccarlar için kârlı ve askeri açıdan mantıklı hamlelerdi. Müslümanlara ve İslam dünyasına karşı bu çelişkili ve zıt tepkiler, alelade sofuca şeyler yazmak yerine daha önceleri tahayyül edilemeyecek kadar duygusal karmaşıklığa ve psikolojik derinliğe sahip karakterler yaratarak izleyiciyi tahrik edip inançlarına meydan okumayı seçen Marlowe, Shakespeare ve çağdaşlarına zengin bir teatral malzeme sağlıyordu.

Bu kitap, Elizabeth döneminde Müslüman topraklara seyahat eden İngilizlerin dikkat çekici hikâyelerini, bu seyahatlerinde neler öğrendiklerini ve memleketlerine döndüklerinde bu öğrendiklerinin hayatlarını nasıl etkilediğini anlatıyor. Bu, Katolik İspanya'nın ve papalığın gücüne karşı koymak üzere kurulacak bir Protestan-İslam ittifakını gerçekten arzulayanların olduğunu gösteriyor. Çünkü bu ikisi, ister reformdan geçirilmiş Hıristiyanlık olsun ister "Mahometan" [Muhammedî] İslam, sapkınlık saydıkları her şeyi her türlü şekliyle yeryüzünden silmeye azmetmişlerdi. Kitap, dini değerlerinde Katoliklikten Protestanlığa doğru yaşanan belirleyici değişimin başlangıcından yalnızca bir nesil uzaklıktaki Elizabeth İngiltere'sinin, İslamı, putlara tapmayı reddetmesi ve bir kutsal kitaba riayet etmesi hasebiyle, birlikte iş yapılabilecek bir inanç olarak gördüğünü ortaya koyuyor. Ayrıca, o zamanlar "Türk'e dönüşmek" olarak görülen İslam dinine geçme korkusunun ya da cazibesinin, zaten devlet dininde bir değişimi deneyimlemiş ve kesinlikle bir başka değişimi de tahayyül etme kapasitesine sahip pek çok kadın ve erkek tarafından ne kadar ciddiye alındığını gösteriyor. Elizabeth ile İslam arasındaki yakınlaşmadan dehşete düşen Katolik Avrupa, Protestanlarla Müslümanları aynı sapkınlığın iki yüzü olarak bir ve aynı şeymiş gibi gösterme gayretindeydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun dünyanın en kudretli ve başarılı askeri makinesi sayıldığı bir çağda olası bir İngiliz-Osmanlı ittifakı, Avrupa ve Akdeniz'deki Katolik hegemonyasına doğrudan bir tehdit olarak algılanıp alarm zillerini çaldırıyordu.

Tarihçiler ve edebiyat eleştirmenleri, Hıristiyanların İslama verdiği yaygın tepkinin dehşet ve korku olduğunu kabul eder. Türk İslamının pek çok insanda yarattığı büyük korku 1542'de Protestan vaiz Thomas Becon'ın kalemine şöyle

yansıyordu: "[B]ir çok yerde İsa'nın halkının İsa'nın dininin ölümcül düşmanı, Hıristiyan inancının yok edicisi, her türlü dirlik ve düzenin bozucusu, her türlü imanın ve saf masumiyetin düşmanı, Neron benzeri en kötücülünden bir tiran olan şu azametli Türk tarafından nasıl ızdırap içinde ve her türlü merhametten yoksun bir şekilde yaşatıldığını, nasıl zalimce istilaya uğrayıp zapt edildiğini, esarete sürüklenip sefil bir muameleye maruz kaldığını, hapsedildiğini, vahşice katledildiğini, bütün mallarının nasıl yağmalandığını, yakıldığını ve alıp götürüldüğünü düşünün."[26] Fakat çok farklı düşünenler de vardı. Bunlardan biri de saygın ve etkili Fransız siyaset felsefecisi Jean Bodin idi. İslamı ve Osmanlıları bilhassa dini hoşgörüye sahip olma ve –başarısının altında toplum refahına, sosyal adalete, askeri disipline ve hayırseverliğe olan inanç yatan– bir liyakat toplumu olma yönleriyle öven Bodin, 1576'da yazdığı bir metinde Habsburg İmparatorluğu'nun antik Roma İmparatorluğu'nun yerini alabileceği yönündeki fikirleri alaya alıyor, bunu savunanların karşısına şu fikirle çıkıyordu: "[Ş]ayet dünyanın herhangi bir yerinde bir imparator ve gerçek bir monarşi varsa, o da [Osmanlı] sultan[ı]dır. Asya, Afrika ve Avrupa'nın en zengin parçalarına sahip olan, Akdeniz'in her yerinde hâkimiyet kuran odur."[27] Bodin ayrıca böylesi bir gücün sonucu olarak pek çok Hıristiyan devletin Osmanlılarla ittifak kurduğunun da farkındaydı. Venedikliler Konstantinopolis'in 1453'te düşüşünden sonra Sultan II. Mehmed'le her iki tarafa da yarar sağlayan ticari anlaşmalar yapmış; 1536 yılında ise Fransa kralı I. François, Sultan I. Süleyman'la ortak düşmanları Habsburg İmparatoru V. Charles'a karşı resmi bir Fransa-Osmanlı ittifakı kurmuştu. Hıristiyanların İslamla ilişkilerine dair çoğu tarih çalışmasında Becon'ınki gibi çatışmacı yaklaşımlar genellikle Bodin'da görülen türden aklıselim sesleri bastırmıştır. Bu kitabın amaçlarından biri de Elizabeth İngiltere'sinin nasıl iki inanç sistemi arasında hassas bir denge siyaseti yürüttüğünü, dönemin Avrupa'sında bir benzeri daha olmayan bu siyasetin tam da I. Elizabeth'in dini ve diplomatik siyasasının bir sonucu olduğunu göstermektir.

Oyun yazarları paradokslardan ve belirsizliklerden beslenir. İşte 16. yüzyıl sonu İngiltere'sinin İslam dünyasıyla tedirgin edici karşılaşmaları da Shakespeare ve çağdaşlarına çok çeşitli karakterler, dünyalar ve senaryolar çıkarabilecekleri zengin bir kaynak sunuyordu. Bu yazarlar, pek çok eleştirmenin sandığının aksine, işin kolayına kaçıp Müslüman dünyayı görmezden gelmek ya da ona düşmanca yaklaşmak yerine İslamı çok değişik şekillerde ele aldılar: İngiltere'yi Katoliklikten koruyabilecek bir itikat olarak, Hıristiyanları çiğneyip geçebilecek bir askeri imparatorluk olarak ve kendisiyle çalışacak olanları zenginleştirme kapasitesine sahip uluslararası bir ticari güç olarak. Şedit, zalim ve şehvet dolu Osmanlı, Fas ve İran sultanları pek çok diplomata ve din adamına dehşet verici geliyordu ama oyun

yazarları için bunlar tiyatronun en önemli karakterlerinden bazılarını şekillendiren fantastik malzemeyi sağlıyordu. Oyun yazarları, Kuzey Afrika'dan İran ve Babür Hindistanı'na uzanan Müslüman ülkeleri ziyaret eden binlerce İngiliz tüccara, diplomata, denizciye, vaize, sürgüne, zanaatkâra ve hizmetliye yeni bir bakış açısı sunuyordu. İslamın hem korku ve dehşet hem de hayranlık ve umut duyguları uyandırdığı Elizabeth döneminin oyun yazarları, bu bambaşka duyguları alıp İslama karşı çelişik duyguları yüceltmesi bakımından benzersiz bir tiyatro yazını yarattılar. Yarattıkları öyküler; tahta çıkışı ve aforoz edilmesinden Leicester ve Essex kontları gibi gözdeleriyle ilişkilerine, Sir Francis Drake'in devriâlemine, İspanya ve papalığa karşı izlediği siyasetlere, Armada'nın hezimete uğratılmasına ve Kalvenizme karşı tavrına, neredeyse her kritik uğrağı çeşitli İngiliz-İslam ittifaklarından etkilenmiş Elizabeth çağına farklı bir ışık tutuyordu. 1580'lerden sonra Londra'da çalışan her oyun yazarının neden en azından bir oyununa Türk, İranlı, Mağribi ya da Sarazen bir karakter koyduğunu anlamamızı mümkün kılan yegâne açıklama işte bu tarihtir.

Kitap öncelikle Elizabeth hükümranlığının ilk on yıllık döneminde çeşitli Müslüman ülke ve hükümdarlarla kurulan ilişkilerin nasıl bu kadar belirleyici bir hal alabildiğini anlatıyor. Müslüman dünyayla temas kuran Tudor dönemi erkek ve kadınlarının hikâyesi hiçbir zaman *Elizabethan World Picture* [Elizabeth Dünyasının Resmi] isimli eserin bir parçası olmadı. Burada resmedildiği kadarıyla bu dünya daima Shakespeare'in İngiltere'si olarak farz ediliyordu; onun II. Richard'da "bu soylu ülke"[28] olarak adlandırdığı, dünyanın geri kalanından şahane bir tecrit halinde var olmuş, sonra da edebi tahayyülünün ancak en uç sınırlarında, ürettiği dünya haritalarının en dış halkalarında yer alan Türklerle, Sarazenlerle ve Mahometanlarla karşılaşmış bir dünyaydı bu. Oysa gerçek durum hiç de böyle değildi. Bilakis, İspanya, İran ve Osmanlı İmparatorluklarının egemen olduğu bir dünya jeopolitiğinin uç sınırlarındaki periferik bir oyuncu olan, Elizabeth dönemi İngilizleriydi ve bu İngilizler, Elizabeth'in mütemadiyen dostane ilişkiler kurmaya çalıştığı Müslüman güçlerin üstünlüğünü çeşitli defalar açıkça kabul etmişti. Bu demek değildi ki Elizabeth yönetimindeki İngiltere, Hıristiyanlarla Müslümanların mükemmel bir şekilde anlaştığı, sonra kaybettiğimiz mutlu mesut bir dünyanın parçasıydı; o dönemde dinler arasında dostane ilişkilerin olduğunu iddia etmek yanıltıcı olur, zira neredeyse yok gibiydi. Bu ilişkilerin karşılıklı kuşkular, yanlış anlamalar ve müphem duygular üzerinde yükseldiğine pek kuşku yok. Bu ilişkilerin çok çeşitli, bazen de çelişkili sonuçları oldu fakat bu ilişkilerin tarafları uygarlıklar arasında derin bir çatışmanın tarafları olduklarına inanıyor gibi de görünmüyorlardı. Elizabeth dönemine, hatta içinde olduğumuz döneme ışık tutan tarih, incelikli ve karmaşık bir tarihtir.

BİRİNCİ BÖLÜM

Tunus'un Fethi

1554 Haziran'ında Manş Denizi'ne yelken açmış İngiltere'nin müstakbel ilk İspanyol kralını, zamansız bir fırtına karşılamıştı. İngiltere Kraliçesi I. Mary'yle yakında gerçekleşecek evliliğin önceden kararlaştırılmış bir sonucu olarak Habsburg Prensi Philip (gelecekte İspanya ve Portekiz'in kralı, Yeni Dünya'nın büyük kısmının hâkimi olacaktır), Tudor İngiltere'sinin sonraki tarihi üzerinde kalıcı etkiler yaratacak bir ittifakla, *jure uxoris*, yani evlilik üzerinden kazanılmış bir hak kapsamında İngiltere ve İrlanda Kralı olmak üzereydi. Kral VIII. Henry'nin, birinci eşi İspanyol Aragonlu Catherine'den olma en büyük kızı Mary henüz altı yaşındayken annesinin yeğeni, Kutsal Roma İmparatoru V. Charles'la nişanlanmış, gelgelelim ensest niteliğindeki hanedan içi evliliklerle kurulan ittifaklarda sıkça görüldüğü üzere, Mary'nin sonunda evlendiği kişi Charles'ın oğlu olmuştu. VIII. Henry'nin İngiltere Kilisesi'ni Roma Katolik Kilisesi'nden ayırma kararı almasından önce, İspanya ile İngiltere arasındaki bu tür ittifaklar kraliyet ailesine mensup kuzenler arasında münasip formaliteler olarak görülürdü. Fakat Martin Luther'in papalığın otoritesine meydan okuyan *Doksan Beş Tez*'inin (1517) tetiklediği Reformasyon'un ve Henry'nin 1533'te Catherine'den boşanma kararı almasının etkisiyle her şey değişti. Mary'nin radikal bir Protestan ama sağlığı bozuk ve çocuksuz erkek kardeşi Kral VI. Edward 1553'te öldüğünde, İngiltere ve İspanya derin bir dini bölünmenin karşıt tarafları durumundaydı.

Philip evlilikten yalnızca beş gün önce Southampton'da İngiltere'ye ayak bastı; Prens'i getiren küçük İspanyol filosuna, yirmi sekiz İngiliz yelkenlisinden oluşan bir filo limanın içine kadar eşlik etmişti. Prens İngiliz topraklarına ayak bastığında, Yüce Divan Başkanı Shrewsbury Kontu Francis Talbot yirmi yedi yaşındaki prense bir törenle İngiliz monarşisinin sunabileceği en yüksek şövalyelik nişanı olan Dizbağı Nişanı taktı. Bu nişanın verildiği tören sol baldıra bir şerit bağlanmasını ve İngiltere'nin koruyucu azizi, bir ejderha öldürmüş Aziz George'un mücevherlerle süslü bir broşunun yakaya takılmasını içeriyordu. Philip'in İspanyol danışmanları ellerinden geldiğince davranışlarına dikkat ediyor, ama beş yıldır John Calvin'in reformcu dini görüşlerini resmi devlet siyaseti olarak geniş ölçüde benimsemiş bir

ülkeye kuşkuyla bakmaya da devam ediyorlardı. Bir İspanyol'un şahsi gözlemlerine göre İngilizler "barbar ve son derece sapkın bir halk" idi; keşişleri öldürüyor, Tanrı'yı ve azizlerini hor görüyorlardı. İspanya'nın sürekli elçisi Simon Renard, Mary ile Philip'in evliliğini derin bir şekilde bölünmüş ülkeye kabul ettirmenin zor olacağını söylüyordu; zira ona göre pek çok İngiliz kadın ve erkek, "Kraliçe özünde bir İspanyol kadını olduğu için İngiliz erkeklerine hiç değer vermediği, yalnızca İspanyolları ve piskoposları önemsediği için köleleştirilecekleri" korkusunu taşıyordu. "İngilizler Kraliçe'nin niyetinin Kral'a zorla taç giydirip hukukun işleyişini kendi iradesine tabi kılarak Leydi Elizabeth'i haklarından yoksun bırakmak olduğunu düşünüyor"du.[1] Philip'ten ev sahiplerini kendisinden soğutacak şeyler yapmaktan kaçınması, İngilizlerin önünde elinden geldiğince diplomatik bir şekilde davranması istenmişti. Prens üç gün daha Southampton'da kalıp yol yorgunluğunu attıktan sonra, 2.000 atlı İngiliz ve İspanyol soylusundan oluşan görkemli bir kortej eşliğinde Winchester'e gitti. Lordlar Kamarası Başkanı ve Winchester Piskoposu Stephen Gardiner onu Winchester Katedrali'nde karşıladı. Karşılamada, prensi olabilecek en sevgi dolu şekilde karşılayan en az beş önde gelen piskopos da vardı.[2]

O akşam Philip ilk kez müstakbel eşi Mary'yle buluştu. Mary genç nişanlısından ilk görüşte etkilenmişti. Prens "geniş alnı, gri gözleri, düzgün burnu, erkeksi hatları"yla "yakışıklı" bulunuyordu; daha sonra yaptıracağı portrelerinde göze çarpan sıra dışı bednam Habsburg burnu, sivri çenesi ve suratsızlığı henüz ortada yoktu.[3] Gelgelelim Philip ve maiyeti, Mary hakkında o kadar da pozitif değildi. Her ne kadar İspanyollar onu son derece diplomatik bir şekilde "mükemmel bir azize" (ve "kötü giyinen" biri) olarak tanımlasa da, Philip'in danışmanlarından birinin o tarih itibariyle otuz sekiz yaşında olan kraliçeyle ilk buluşmasından sonra yaptığı yorum müstehziydi: "[B]ize zannettirdiklerinden daha yaşlı." Pek diplomatik olamayan yorumcular da vardı: "[M]inyon ve epey sarkık." Gelgelelim buluşmanın çok başarılı geçtiği ilan edildi, müstakbel çift "özel çardakta keyifli ve samimi bir sohbet" gerçekleştirmişti.[4] Philip İspanyolca konuşurken, annesinin ana dilini anlamakla birlikte iyi konuşamayan Mary Fransızca konuşmuştu.

Kamusal söylem ne olursa olsun, Philip için bu bir aşk evliliği değil mantık evliliğiydi ve Philip'in babası V. Charles'ın emriyle gerçekleşiyordu. Prens'in danışmanı ve sırdaşı Ruy Gómez bunu son derece açık ve kaba bir şekilde ifade ediyordu: "Kral bu evliliğin tensel sebeplerle değil, bu krallığın restorasyonu ve [Flandre'deki] devletlerin muhafazası amacıyla gerçekleştirildiğini biliyor."[5] Demek ki bu evlilik İngiltere'yi yeniden papalığın nüfuz alanına soktuğu gibi, Charles'a Felemenk diyarında sorun çıkaran dominyonlarına karşı sağlam bir koz verecek, ayrıca Charles'ın bir diğer hasmı imparator I. François'ya karşı İngiltere'yi bir müt-

tefik haline getirecekti. Daha önce gördüğümüz gibi François, Habsburgların bir diğer büyük hasmı Osmanlı İmparatorluğu ve onun Hıristiyanların "Muhteşem" olarak bildiği sultanı I. Süleyman'la ittifak kurmuştu.

Gerçi Mary zaten bariz bir karasevdaya tutulduğu gibi, bu evlilik ona hayatının büyük kısmında mahrum kaldığı siyasi ve şahsi istikrarı da sunuyordu. Henüz on yedisindeyken babası, annesi İspanyol Aragonlu Catherine'le evliliğini iptal edip Anne Boleyn'le evlenmiş, Mary'yi de gayrimeşru ilan etmişti. Annesinin Katolik inancına sofuca bağlı olduğundan, kardeşi Edward'dan tacı devralması engellendi. Edward 1553'te öldüğünde, daha önce taca aday gösterilen, Edward'ın ölümünden sonra da tahta çıkan birinci dereceden kuzeni Protestan Leydi Jane Grey'i başarılı bir isyanla tahttan indirdi. Mary tacını takıp tahtına oturduktan, Katolik İspanyol Philip'le evlenme niyetini açığa vurduktan sonra kendisine karşı muhalefet daha da büyüdü. 1554 Ocak'ında Sir Thomas Wyatt, İspanya'yla evlilik yoluyla akrabalık ve birlik kurulması planlarına karşı bir isyan başlattı. Hızla bastırılıp Wyatt infaz edilmişse de isyan İngiliz Reformasyon hareketini destekleyip İspanyollarla evliliğe karşı çıkanlar ile papalık otoritesine sadık kalıp yirmi yıllık dini sapmanın sonu olarak gördükleri bu evliliği memnuniyetle karşılayanlar arasında kutuplaşmış ülkenin ruhunu yakalamıştı.

Mary ile Philip'in nikâhı 25 Haziran Çarşamba, Aziz James (nam-ı diğer Matamoros, yani "Mağribi kasabı") Yortusu günü Winchester Katedrali'ni hıncahınç doldurmuş bir kalabalığın önünde Piskopos Gardiner tarafından kıyıldı. Katedraldeki sıraların arasına gelin ve damadın geçişi için yüksek bir platform kurulmuş, duvarlar değerli duvar halıları ve zerbaftlarla kaplanmış, hazırlanan iki ahşap basamak ya da "kaide"den "Majesteleri sağda olana yerleşirken Kral soldakine" kurulmuştu.[6] Mary ve danışmanları ekseriyetle krallara ayrılan sağdaki başat kaideye Philip'in değil Mary'nin yerleşerek öncelik kazanmasını sağlamışlardı. Philip ise sol taraftaki ricacı kraliçe pozisyonundaydı ki bu durum ne İspanyol ne de İngiliz gözlemcilerin dikkatinden kaçtı. Tören başlamadan önce İspanyollar, Philip'i Napoli Kralı olarak atayan bir beratı Gardiner'e sundu. V. Charles daha önce kendisinin sahip olduğu bu unvanı oğluna devretmiş, böylece Philip'in Mary ile ona denk bir kral olarak evlenmesini sağlamıştı. Nikâh kıyıldıktan sonra protokol görevlileri Mary ve Philip'in unvanlarını Latince, Fransızca ve İngilizce olarak resmen ilan etti (İspanyolca ilan yapılmadı). Unvan listesi bu evliliğin dini ve uluslararası boyutunu yansıtıyordu. Evli çift artık İngiltere, Fransa, Napoli, Kudüs ve İrlanda'nın kral ve kraliçesi, inancın savunucuları; Philip ayrıca İspanya ve Sicilya'nın Prensi, Milano, Burgonya ve Brabant'ın Dükü, Habsburg, Flandre ve Tirol'ün Kontu'ydu. Evlilikle ilgili olası rahatsızlık ve kaygıları yatıştırmak

amacıyla İngiliz tarafı herkese Philip'in Kral III. Edward'ın soyundan geldiğini, dolayısıyla –bir yazarın ifadesiyle– "İngiliz Philip" olduğunu hatırlatıp evliliği yücelten şiirlerin yayılmasını sağladı. "Bize Philip'in İspanyol değil İngiliz olduğunu söylüyorlar" diye yazan Philip'in bir danışmanı, Mary'nin anne tarafından hiç kuşkusuz İspanyol olduğunu eşdeğer bir memnuniyetle ekliyordu. Yeni evli çift 31 Temmuz'da halkın sevgi gösterileri eşliğinde Londra'ya doğru yola çıktı. 3 Ağustos'ta Philip'in resmen Garter Şövalyesi unvanını alması için düzenlenen törene katılmak üzere Windsor'da durdular. 18 Ağustos'ta ise Londra'ya muzaffer ane bir giriş yaptılar. Wyatt İsyanı destekçilerinin idamı için dikilen darağaçları kaldırılıp yerlerine gösterilerin sergilenmesi için alelacele inşa edilmiş platformlar ile Mary ve Philip'in birleşmesini kutlayan resimler koyulmuştu. Philip kendisinin onuruna düzenlenen özenli gösterileri çok beğendiği gibi, bütün şehirde "sevincin ve sevginin evrensel işaretleriyle" selamlanmakla iftihar etti.[7]

Tören alayının son durağı Whitehall Sarayı oldu; burada özel dairelerine çekildiklerinde bütün düğün hediyeleri içinde en şaşırtıcı olanıyla, Philip'in babası Charles'tan gelen hediyeyle karşılaştılar: Duvarlara asılmış, en kaliteli altın, gümüş ve ipekten üretilmiş on iki devasa duvar halısı. Her biri yaklaşık beş metre uzunluğa, yedi ile on iki metre arasında genişliğe sahip örtüler o kadar büyük bir salonda bile mekâna damgasını vuruyordu. Bir gözlemci bu örtüler için şöyle diyordu: "Bu harikulade halılar Tunus seferini resmediyordu"; V. Charles'ın "Türklere karşı ilerleyişinin ve zaferinin" dokuma şeklindeki anlatısıydılar.[8] Günümüzde *Tunus'un Fethi* duvar halıları olarak bilinen bu seri artık Madrid'teki Palacio Real'in duvarlarını süslüyor. Seri, İslam ile Hıristiyanlık arasındaki en büyük çarpışmalardan birini detaylı bir şekilde resmediyordu: V. Charles'ın Osmanlı donanmasının Türk paşası ve büyük amirali Barbaros Hayreddin'i ezmek üzere 1535 yazında Tunus'a gerçekleştirdiği askeri seferi.

"*Barbarossa*" İtalyancada kızıl sakal anlamına gelmekle birlikte, "*barbarous* [barbar]" kavramıyla mezcedilmek suretiyle, Hayreddin'in Hıristiyan yerleşimlerini basıp bütün Akdeniz'de Hıristiyan gemilerini yok etmek şeklindeki ürkütücü şöhretini de tasdik eder. Muhteşem Süleyman 1534'te Osmanlı donanmasının başına getirdiği Hayreddin'i İtalya ve Kuzey Afrika kıyılarını yağmalamaya teşvik etti; bu yağmaların doruk noktası, Hayreddin'in aynı yılın Ağustos ayında stratejik açıdan çok önemli Tunus kentini ele geçirip, Habsburg imparatorunun bir vassalı olan şehrin kralı Mevlây Hasan'ı tahtından indirmesi oldu. Charles için daha da kötüsü, I. François'nın, Akdeniz havzasındaki İspanyol nüfuzunu tehdit eden Fransa-Osmanlı ittifakını güçlendirme gayretlerinin bir parçası olarak, Barbarossa'nın askeri harekâtını silah tedarikiyle desteklemesiydi. Charles'ın derhal

bir tepki vermesi gerekiyordu. Kuzey Afrika'daki kâfirlere karşı yeni bir dini haçlı seferinin başlama olasılığı, keza böylesi bir seferin, başarısız şehir kuşatması sırasında dizanteriden öldükten sonra aziz ilan edilen Fransız kral IX. Louis'nin önderlik ettiği (daha sonra İngiltere Kralı olacak I. Edward'ın da katıldığı) 1269 Tunus saldırısıyla taşıdığı paralellikler Charles'ı cezbediyordu. Görünüşe göre Charles gözünü yalnızca Louis'nin başaramadığı şeyi başarmaya değil, azizliğe de dikmişti. 1534 sonbaharında dev bir donanma oluşturmaya başladı. Sefer Yeni Dünya'nın yakın zamanda keşfedilmiş zenginlikleriyle, bilhassa da *conquistador*lar* tarafından, bunlardan birinin ifadesiyle Türklere, Lütercilere ve dinin diğer düşmanlarına karşı kutsal savaşlarda kullanılmak üzere gönderilen İnka altınlarıyla finanse ediliyordu.[9]

30 bin İspanyol, İtalyan, Portekizli, Flaman ve Alman askerini taşıyan 400'den fazla gemiden müteşekkil bir karma filo, 14 Haziran 1535'te yelken açıp aynı ayın ilerleyen günlerinde Tunus'a vardı. Tahminen 30 bin ölüyle sonuçlanan zorlu bir kuşatma ve kentin eteklerinde yaşanan çarpışmadan sonra, 21 Haziran'da Hayreddin kaçtı ve Charles'ın güçleri Tunus'u ele geçirdi. Habsburg resmi raporları 20 bin civarında Hıristiyan kölenin kurtarıldığını iddia ediyordu, gelgelelim şehrin üç gün boyunca yağmalanması sırasında bundan çok daha fazla sayıda Müslüman katledilip tahminlere göre 10 bin Müslüman da köle olarak satıldı.[10]

Charles bu akının sonuçlarından o kadar emindi ki olup biteni en ince detayına kadar resmetmesi için Flaman ressam Jan Vermeyen'i de yanında götürmüştü. Daha sonra da Vermeyen'in çizimlerine dayanarak olayları tasvir eden on iki devasa duvar halısı dokuması için Brüksel'in en iyi duvar halısı ustası Willem de Pannemaker'ı tuttu. Seri, Akdeniz'deki harekât alanının panoramik bir haritasıyla başlıyor, harekâtın kritik anlarıyla devam ediyor, Tunus'un düşüşü ve yağmalanmasını anlatan çarpıcı sahnelerle bitiyordu. Kırk iki dokumacının yıllarca süren çalışmasıyla tamamlanan seri, 15 bin Flaman poundu gibi muazzam bir paraya mal oldu. Duvar halıları nihayet 1554 yazında Brüksel'de tamamlandığında derhal paketlenip Mary ve Philip'in birleşmesi şerefine ilk kez görüleceği Londra'ya gönderildi.

Canlı ve sık sık da sarsıcı detaylar içeren her bir duvar halısı, Habsburg İmparatorluğu'nun dehşetli askeri ve ekonomik gücünü vurguluyordu. 1554 Ağustos'unda Whitehall'da bunları ilk gören İngiliz ve İspanyol maiyetleri için mesaj gayet açıktı: İmparatorluk dini ve emperyal çıkarlarını korumak için ne gerekiyorsa yapacaktı ve buna Kuzey Afrika'daki İslam sapkınlığının ortadan kaldırılması da dahildi. Söz konusu duvar halıları bu harikulade ama ürkütücü

---

* İsp. Bilhassa 16. yüzyıl Peru ve Meksika istilasında önder rolü oynayan İspanyol istilacılara verilen isim –çn.

ŞEKİL 2 Willem de Pannemaker'ın zafer kazanmış Katolik Habsburg güçlerinin 1535'te Tunus'ta gerçekleştirdiği yağmayı resmeden duvar halısı. Bu katliam ve köleleştirme sahnelerinin bulunduğu duvar halıları ilk kez Londra'da, Mary Tudor ile İspanyol Philip'in 1554'teki evliliğinin ardından sergilendi.

sahnelere bakan pek çok İngiliz'e çok gerçekçi detaylarla resmedilmiş ilk Müslüman tasvirlerine bakma fırsatını verdi. Nesiller boyunca Müslümanları puslu dünya haritalarının uçlarında ya da edebi romanlarda beliriveren uzak ve egzotik insanlar olarak görmüş İngiliz kadın ve erkekleri, birdenbire, saldırmak üzere kurbanlarına yaklaşan sarıklı Türk ve Berberi askerlerin ve bu askerlerin katledilirken ya da köle olarak satılırken resmedilmiş kadınlarının ve çocuklarının gerçek boyutlu görselleriyle karşılaşıyordu. Katolik Habsburgları "kâfirler"i ezerken resmeden görsellerin, Roma'dan "sapkınca" kopuştan yirmi yıl sonra Londra'da, bir İspanyol prens ile bir İngiliz kraliçenin birleşmesi şerefine sergilenmesi, İngiliz Protestanlığı tarafından, Mary'nin kardeşi Edward'ın ileriye taşıdığı dini reforma II. Philip'in İngiltere kralı olmasıyla birlikte artık tahammül gösterilmeyeceğinin bir işareti olarak algılandı. Bu duvar halılarının sergilenmesiyle bilerek ya da bilmeden verilen mesaj, hem İslamın hem de Protestanlığın sapkınlık olduğu, mümkün olan her yerde, Mary ile Philip'inki gibi siyasi birlikler yoluyla ya da gerekirse Charles'ın Tunus'u fethi gibi doğrudan askeri eylemlerle bunların yeryüzünden silinmesi gerektiğiydi.

Katolikler açısından bu mesaj, ikiz Lütercilik ve İslam hayaletlerinin karşı konulamaz gibi görünen yükselişinden kutlu bir kurtuluş gibiydi. İngiliz Protestanlar ise

tam tersine bu sahnelerde yabancı İspanyol hükümdarlar tarafından köleleştirilme korkularının doğrulandığını gördüler. Bir Protestan yorumcu, 1555 Haziran'ında şu değerlendirmeyi yapıyordu: Mary ve Philip'in dini danışmanlarına göre, "Türkler neyse, İncil'in saf öğretisini benimseyen bizler de oyuz."[11] Mary, Protestanlık ile Kuzey Afrika'daki Müslüman "sapkınlık" arasındaki bağlantıyı çok önce, 1535 sonbaharında, babasının annesini boşamasından ve Roma'dan kopuştan sonra dramatik bir adım atarak, babasına karşı bir haçlı seferi başlatması için kuzeni V. Charles'a yalvardığında kurmuştu. "Bunu yaparak," diye yazıyordu İmparator'a, "Yüce Tanrı'ya en büyük hizmette bulunacağınız gibi böylece kazanacağınız şan ve şöhret, Tunus'un ya da bütün Afrika'nın fethinin getireceğinden daha az olmayacaktır."[12]

Henry'nin büyük kızı Mary ile onun İspanyol annesi Catherine'e yaptığı korkunç şeyler hesaba katılırsa, Mary'nin dokunaklı yalvarışları o kadar da şok edici görünmeyebilir. Fakat yaptığı değerlendirmeler, babasından daha da gerilere giden bir geçmişe sahipti. İnançlarında yaşanan büyük değişimlerle boğuşan pek çok 16. yüzyıl Hıristiyanı gibi Mary'nin Müslüman Türkler hakkındaki düşünceleri de İslama dair yüzyıllardır varlığını sürdüren, İslamın 7. yüzyıl Arabistan'ındaki köklerine kadar giden yanlış fikirlere dayanıyordu. Muhammed Peygamber'in MS 632'de Medine'de vefatından sonraki süreçte Hıristiyanların İslama verdiği tepki, kayıtsızlık ve kafa karışıklığından dehşet ve tiksintiye kadar çok çeşitli biçimler aldı. Pek çok Hıristiyanın esas derdi, İslamın 7. ve 8. yüzyıllarda dini ve politik bir güç olarak hızlı bir başarı sergilemesiydi. Bu başarının zirve yaptığı dönemde Emevi halifeliği (MS 661-750), Suriye ve Arabistan yarımadasından doğuda Pakistan ve Afganistan'a, batıda ise İspanya ve Portekiz'e kadar bütün Kuzey Afrika'ya yayılmış, başkenti Şam olmak üzere, dünyanın gelmiş geçmiş en büyük teokratik devletlerinden birini tesis etmişti. İslamın ortaya koyduğu politik kuvvet ve teolojik birliğin tam aksine yüzyıllar boyunca pagan Roma İmparatorluğu'nun zulmüne uğramış Hıristiyanlığın Roma'nın çöküşünden sonra yüz yüze kaldığı şey ise Konstantinopolis merkezli doğu Ortodoks Kilisesi ile Roma merkezli batı Latin Kilisesi arasındaki bölünme olmuştu.

İslamın kazandığı bu erken politik ve askeri başarının bir sebebi de Hıristiyanlığı aştığı iddiasındaki teolojik inanç sistemiydi. Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi İslam da tektanrıcı bir inanç olarak köklerini en az İbrahim'e kadar götürüyordu. Nuh, İbrahim, Musa ve İsa peygamber olarak kabul ediliyor ama bunların Tanrı'nın kelamını tam olarak ifade etmedikleri belirtiliyordu. Yine Tevrat, Mezmurlar (Zebur) ve İncil de kutsal kitap olarak kabul ediliyor fakat bunların Muhammed Peygamber'in Kuran'ı ezberden nakletmek suretiyle ortaya koyduğu en son ve nihai kutsal kelama delalet ettiklerine inanılıyordu. Hıristiyanlar, İsa'nın mesajının

Yahudi inancının ve Musa'nın mesajının yerini aldığını iddia ediyordu: Şimdi ise Müslümanlar, Muhammed'in kerametlerinin İsa'nınkilerin halefi olduğu iddiasındaydı. Muhammed'in dini yalın ve kolayca anlaşılır beş iman şartına dayanıyordu: *şehadet*, yani inancın temeli niteliğindeki "Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammed O'nun elçisidir" ifadesinin ikrarı ve tekrarı; *namaz*, yani gündelik abdest ve ibadet yükümlülükleri; *zekat*, yani bağışta bulunmak suretiyle servetin yeniden dağıtımı; *oruç*, yani Ramazan ayı boyunca gün içinde yemek ve su tüketmemek; *hac*, yani Mekke'ye kutsal yolculuk.

Hıristiyanlığın aksine İslam törensel ayinleri ve kutsal aracıları kabul etmiyordu. En önemlisi Kuran, Hıristiyanlığın teslis ve Tanrı'nın İsa'da cisimleştiği inancını reddediyordu. İsa'ya bir peygamber olarak kutsiyet atfediliyor, fakat ne çarmıha gerildiği ne Tanrı'nın Oğlu olduğu ne de tanrısal varlığın eş tözlü parçası olduğu kabul ediliyordu. Ona bir Tanrı olarak tapmak, Müslümanlara göre Tanrı'ya küfür derecesinde bir yanlıştı. Ehli Kitap topluluklar olarak Yahudiler ve Hıristiyanlar darü'l İslamda, yani "İslam toprağında" bile *zımni*, yani himaye altındaki azınlıklar olarak görülüp ibadet özgürlüğü hakkına sahip oluyorlardı.

Hıristiyan yorumcular İslama dair çoğu teolojik ayrıntıya hâkim değildi, bunun anlaşılabilir nedenleri vardı. İslam dünyasının kültürüne ve diline erişim zordu: 16. yüzyılın ortaları itibariyle Kuran Latinceye yalnızca üç kez tercüme edilmişti.[13] Keza İslama yönelik erken dönem Hıristiyan tepkilerinde bir tarafgirlik durumu da söz konusuydu. Bazı eski Hıristiyan cemaatler sürekli genişleyen, karşı konulamaz gibi görünen Müslüman imparatorlukla yüz yüze geldiklerinde din değiştirmeye karar verdiler ama neden bu kararı verdikleri hususunda anlaşılabilir nedenlerle sessiz kaldılar. Din değiştirmeyenler ise Hıristiyanlığın ilahi inançlarının üstünlüğünü ikna edici bir şekilde izah etmekte zorlanıyorlardı, zira 7. ve 8. yüzyılın politik ve dini olayları, şayet Tanrı bir dini destekliyorsa onun da İslam olduğuna işaret ediyor gibiydi. Bunların sonucu olarak 11. yüzyıldan itibaren İslamı bağımsız bir inanç sistemi olarak anlamaya pek de gayret göstermeyen yazılı bir apolojik –Hıristiyanlık savunusu– akım ortaya çıktı. Bu akımın temsilcileri İslamı anlamaya çalışmak yerine onu Hıristiyan Tanrı'sının müminlerin inancını sınamak için gönderdiği bir musibet olarak sundular. Söz konusu literatür İslam hakkında bir aşağılama, karikatür ve mit dizisi üretti ki günümüzdeki çoğu klişenin temelinde de bunlar yatar. Bunların iddiasına göre Müslümanlar barbar, şehvet düşkünü ve pisboğazdı; tatbik ettikleri din de kavgacı, zorba ve kana susamıştı. Muhammed sapkın cinsel eğilimlere sahip şehvet düşkünü, ayyaş ve saralı bir düzenbaz olarak ayıplanıyor, Kuran ise Yahudi ve Hıristiyan inançlarının düzmece bir karışımı olarak alaya alınıyordu.[14]

Hıristiyanların Müslümanları tasvir etmek için kullandığı isimler, dinin, bu yeni inancı anlamanın pek çok yolundan yalnızca biri olduğunu gösterir. "İslam" ve "Müslüman" terimleri kendi teolojik anlamlarına uygun olarak İngilizcede ancak 17. yüzyılda kullanılmaya başlanmış, o tarihlere kadar Müslümanları ifade etmek üzere "Mağribi" ve "Arap" gibi etnik terimler kullanıldığı gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfuz ve itibarı o boyutlardaydı ki herhangi bir, genellikle de her etnik kökenden, Müslüman için "Türk" terimi de yaygın bir şekilde kullanılır olmuştu. Bahsinin geçtiği yerlerde İslam dini "Muhammed'in yasası"yla ilişkilendiriliyordu. Fakat İslam inancının bu kadar itibar kazanması bir şekilde İncil üzerinden açıklanmak zorundaydı ve bu zorunluluk da ortaçağda "Sarazen", İsmailî ("Ishmaelite") ("İsmail soyundan gelen") ve "Hacerî" ("Hagarene") gibi isimlerin yaygın şekilde kullanılmaya başlanmasına neden oldu. İsmail, Hıristiyan ve Yahudi yazarların on iki Arap kabilesinin (Tekvin 25: 12-16'da bunların ismi verilir) kurucu atası saydığı on iki prensin babasıydı. Ortaçağ yazarları için bu terimler, özellikle de "Sarazen" terimi Arapların, sonra da Müslümanların eşanlamlısı hâline geldi.

Haçlı Seferleri döneminde (1095-1291) "Sarazenler", doğrudan Hıristiyanlık inancına karşı koyan insanlardan ziyade, esas olarak, Hıristiyanların hâkim olduğu alanlara askeri bir tehdit oluşturan insanlar olarak görülüyordu. Hıristiyanların rakip dine yönelik yanlış anlayışları, iki yanlış fikir halinde gittikçe katılaştı. Birincisi, İslamın bir pagan dini olduğu fikriydi. Sarazenler Apollo ve Muhammed de dahil pek çok çeşitten puta tapan putperest *perfidi*ler, yani sadakatsiz ya da hain insanlardı (*infidel* [kâfir] kelimesinin kökeni bu sözcüktür). Zaman geçip Hıristiyanlar Kutsal Topraklardaki hasımlarının pagan değil tektanrıcı olduğunu fark ettikçe bu düşünce, İslamın hak dinden basit bir sapma, Hıristiyan ve Yahudi teolojisinin karmakarışık –ve Tanrı'yı kabul edip aracılığı ve Teslis'i reddeden– bir bileşimi olduğu düşüncesine evrildi. Muhammed en büyük sapkınlık başı, şeytani büyüleri ve düzmece mucizeleri kullanıp takipçilerini sefih bir cennet vaadiyle kafalayan sahte bir peygamber olarak alaya alınıyordu.

İslamı, Hıristiyanlığın MS 2. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar sapkın topluluklarla nispeten bilindik mücadelelerinin bir devamı bağlamında anlamak, onun akidelerinin karşılaştırmalı bir açıklamasını yapmaktan daha kolaydı. Sarazenleri sapkın olarak tanımlamak iman sahiplerinin onları Tanrı'nın planının bir parçası, Vahiy Kitabı'nda bahsedilen kıyametin, yani insanlığın kefaret ve mahşer gününün dehşet verici ama gerekli bir temsili olarak kabullenmesini mümkün kılıyordu. Hatta Osmanlıların –ki onlara dair de Truvalıların ya da İskitlerin torunları oldukları şeklinde yanlış bir algı vardı– yükselişi ve 1453'te Konstantinopolis'i fethetmeleri bile Hıristiyanların doğu Ortodoks ve batı Latin kiliselerini birleştirmekte gösterdikleri acze tanrısal katta kesil-

miş bir ceza olarak algılandı.[15] Hıristiyanların İslama baktıklarında gördüğü şey, bizzat kendilerinin çarpıtılmış bir imajı, kendi umutlarının ve korkularının eğri bir camdan bakıldığında beliriveren bulanık ve ürkütücü, son derece karanlık bir yansımasıydı.

Sık sık karmakarışık, genellikle çelişkili, her daim kasten olumsuz ve nadiren Müslüman inancının tam ve doğru bir izahatını yapma çabasındaki bu sınırlı yaklaşımlar, yüzyıllar boyunca varlığını sürdürdü. Ortaçağ İngiltere'si, ilk kez 7. yüzyılda Müslüman kabilelerle karşılaşmaya başladığımız Arabistan'a çok uzakmış gibi görünebilir; gelgelelim "Sarazenler"in dahil olduğu olaylar bütün Avrupa'da ortaçağ Hıristiyan tahayyülünü çoktandır etkisi altına almış durumdaydı. Merkezi günümüz Fransa'sı olan Latin Batı'nın okullarına ve eğitimine kopmaz bağlarla bağlı çoğu İngiliz âlimi, İslam kültürünün yükselişi üzerine düşünce üretiminde ve tartışmalarda son derece önemli bir yer tutuyordu.[16] Araplar ancak 732 yılında, Fransa'nın orta kesimlerindeki Tours'da yenilgiye uğratılabilmişti; İspanya'nın tamamını fethetmiş, 1187'de ise Kudüs'ü almışlardı. Lincolnshire doğumlu teolog ve Arapça uzmanı Ketton'lı Robert 1143'te, İspanya'da Arapça öğrendiği sırada Kuran'ın ilk Latince çevirisini tamamladı. İsminden de (*Lex Mahumet pseudoprophete*, Sahte Peygamber Muhammed'in Dini) anlaşılabileceği gibi kitap, İslamı bir Hıristiyan sapkınlığı ya da Robert'ın kendi ifadesiyle "ölüm yağdıran" bir din gibi gösterecek şekilde tasarlanmıştı; kitapla amaçlanan şey Müslümanları Hıristiyanlığa döndürmekti. Robert'ın çevirisi Arapça Kuran *tefsirlerinden* yararlanmakla birlikte, orijinal Kuran'ın zayıf bir meali olmaktan pek de öteye geçememiş, Müslümanlara din değiştirtmekte kayda değer bir başarı sağlayamamıştı. Bu çeviri yirmi beş kopya halinde ortaçağ boyunca varlığını sürdürdüğü gibi, on yedinci yüzyılın ortalarına kadar Avrupa'da genel kabul görmüş Kuran metni olarak değerlendirilmeye devam etti.

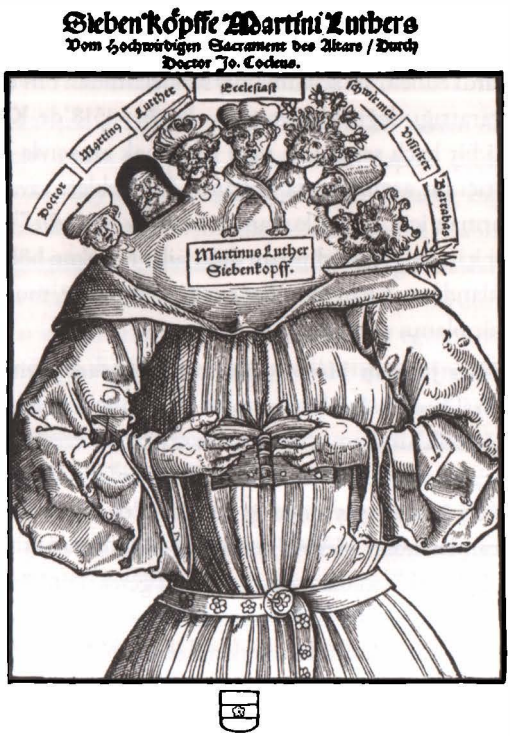
William Langland'ın 1360-1387 yılları arasında yazdığı tahmin edilen *Piers Plowman* [Çiftçi Pier] isimli şiirinde Peygamber "Hıristiyan bir adam", hizipçi bir sahte Hıristiyan şeklinde tasvir edilir ve taraftarlarının ancak bu "yanlış" Mesih'e (Muhammed) tapmakla sapkınca bir hata işlediklerini anlayıp yüzlerini İsa'ya ve "*oure bileue, Credo in deum patrem*"e (Babamız Tanrı'ya İnanıyorum [şeklindeki] itikadımıza) dönerlerse kurtuluşu bulabilecekleri ifade edilir.[17] İslamı dinden bir sapma olarak gören bu bilgiye dayalı ve edebi yaklaşımın tersine, daha geniş kitlelerin benimsediği geleneksel İngiliz yaklaşımı, Müslümanları pagan sayan daha eski geleneksel yaklaşımlardan beslenmeye devam etti. York ve Chester'da oynanan dini dramaların vazgeçilmezleri arasında tamamı bir pagan tanrısı olarak Muhammed'e taparken gösterilen Yunan ve Roma imparatorları ile Pontius Pilate ve Hirodes de vardı. Nesiller boyunca Hıristiyanların İslama tepkisini belirleyen bağlamlar sapkınlık, paganizm, din değiştirme ve milenyumculuk olmuştur.

Luther'in 1517'de Wittenberg'deki taleplerinin ardından Lüterci reformcular ile Katolikler arasında yaşanan dini çekişmeler büyük ve derin etkiler yarattı; bu sürecin genellikle göz ardı edilen, amaçlanmamış sonuçlarından biri de Hıristiyanların İslam algısında yarattığı değişiklikler oldu. Luther 1518'de Kutsal Topraklara düzenlenecek yeni bir haçlı seferi için para toplamak amacıyla endüljans satışını eleştirirken kışkırtıcı bir argüman da kullanır: "[T]ürklere savaş açmak, günahlarımızı cezalandırmak için onları kullanan Tanrı'ya isyandır."[18] Pek çok ortaçağ teoloğu gibi Luther için de "Türk" dinsizin diğer adı, Tanrı'nın bölünmüş, günahkâr Hıristiyanlığı cezalandırmak için musallat ettiği bir musibet, muammalı ama karşı konulamaz ilahi bir planın parçasıydı.

İsviçreli matbaacı Johann Herbst, Ketton'ın Kuran çevirisinin Theodore Bibliander (asıl adı Theodor Buchmann olan bir Protestan reformcu) tarafından gözden geçirilip güncellenmiş ama hâlâ baştan savma bir versiyonunu *Machumetis Saracenorum principis vita ac doctrina omnis* ("Sarazenlerin Prensi Muhammed'in Yaşamı ve Öğretisi") ismiyle yayımladığı için 1542'de hapse atıldı.[19] Araya girip Basel yetkili makamlarından Herbst'in serbest bırakılmasını rica eden Luther, İslam teolojisini çürütmek için önce onu anlamak gerektiğini öne sürerek bu yeni baskıya bir önsöz yazmayı teklif etti. Sonrasında bu kitaba "In Alcoranum Praefatio" başlığıyla yazdığı önsözde bu argümanı açıklarken Katoliklerin, Müslümanların ve Yahudilerin tamamını sapkın olarak niteledi. "Dolayısıyla," diye yazıyordu önsözünde, "Yahudilerin ve papacıların putlarına karşı yazdığım ve izin verildiği ölçüde yazmaya da devam edeceğim gibi, Muhammed'in muzır inançlarını çürütmeye de başladım." Her zamanki sözünü sakınmaz tavrıyla şöyle devam ediyordu:

> Bu amaçla Kuran'ın tam metnine şöyle bir bakmak istedim. Ne kadar çok dindar ve bilgili insan bunu okursa, bu Muhammed isimli şahsın yanlışlarının da o kadar çok çürütüleceğinden hiç kuşkum yok. Nasıl Yahudilerin aptallıkları, daha doğrusu çılgınlıkları, bunların gizli sırları açığa vurulduğunda daha kolay görülebilir hale gelmişse, Muhammed'in kitabı kamunun bilgisine sunulup tüm yönleriyle tam bir incelemeye tabi tutulduğunda da her dindar, şeytanın bu deliliğini ve hilesini daha kolay kavrayıp daha kolay çürütecektir.[20]

İslami teolojiyi bir 12. yüzyıl Kuran meali üzerinden anlamaya çalışmak Luther'in bu konuda ilerleme kaydetmesine pek de yardımcı olmayacaktı. Ayrıca, Luther'in Katolik muarızları onun Türklere karşı bir haçlı seferini desteklemekteki aleni isteksizliğini Lüterciliğin bir "sapkınlık" olduğunun kanıtı olarak tepe tepe kullanıyorlardı (Luther'e göre Hıristiyanlar Türklerden önce kendi içlerindeki şeytanlarla mücadele etmeliydi). Papa X. Leo 1520'de Luther'i aforoz etmekle tehdit ettiğinde,

ŞEKİL 3 Luther'i yedi başlı gösteren bir karikatür; başlardan biri sarıklı Türk (1529).

Luther'in Türkler hakkındaki görüşlerinden, onun pek çok "sapkın" öğretisinden yalnızca biri olarak bahsetti. Luther 1521 Haziran'ında Decet Romanum Pontificem ("Roma Başpiskoposu'nun İsteğidir") isimli bir papalık fermanıyla resmen aforoz edilip "sapkın" ve "bölücü" ilan edildi.[21]

Luther sonraki süreçte Türklere savaş açmakla ilgili fikrini değiştirip bunun, din adamlarının değil hükümdarların yetki alanına giren bir mesele olduğunu iddia etti. Katoliklik, İslam ve Yahudiliği "hakiki" Hıristiyanlık inancının iç içe geçmiş düşmanları olarak tanımlamaya devam edip en sert saldırılarını Papa VII. Clement ile Osmanlılara yönelten Luther, 1529'da şöyle diyordu: "Papa deccal ise, Türkler şeytanın ta kendisidir."[22] Katoliklerin buna yanıtı, Luther'i, biri sarıklı olmak üzere yedi kafalı bir canavar şeklinde tasvir etmek oldu. Kilise reformunu tartışmak üzere toplanan Nürnberg Diyeti'nde Papa'ya danışmanlık yapan isimlerden biri olan Francesco Chieregato 1523 Ocak'ında, "Türklere karşı genel savaş ve Hıristiyan dünya için Türklerden daha büyük bir bela olan şu menfur Martin Luther'e karşı

yürütülen özel savaş için müzakerelere" katıldığını yazıyordu.[23] *Ütopya*'nın yazarı ve VIII. Henry'nin özel danışmanı Thomas More'dan Lüterci meydan okumaya tepki göstermesi istenince, *Dialogue Concerning Heresies* [*Sapkınlarla İlgili Diyalog*] (1528) kitabında "Luther'in mezhebi"nin "bütün Türkler'den, bütün Sarazenlerden ve bütün sapkınlardan" daha kötü olduğunu yazdı.[24]

More'un yakın arkadaşı, büyük hümanist bilgin Rotterdamlı Erasmus, *De bello turcico* ("Türklere Karşı Savaş Üzerine") isimli çalışmasıyla Katolik ve Protestanlar arasındaki mezhebe dayalı bölünmede bir orta yol bulmaya çalıştı. Erasmus 1530'da yazdığı bu çalışmasını Augsburg Diyeti'ne denk getirmişti. V. Charles bu genel meclisi, kendi düşüncesine göre Hıristiyan dünyanın yüz yüze olduğu en büyük iki tehdidi tartışmak için toplamıştı: Lütercilik ve İslam. Charles'ın danışmanları onu, bu toplantıyı büyükbabası II. Ferdinand ile büyükannesi I. Isabella'nın İspanya'daki Müslümanlara uyguladığı politikayı kabul ettirmek için kullanmaya teşvik etmişlerdi: Zoraki din değiştirme ya da ülkeden kovulma. "Luther'in şeytani ve sapkın fikirleri," diye yazıyordu Kardinal Lorenzo Campeggio, "İspanya'da Mağribilere uygulanan kural ve pratikler uyarınca kınanmak ve cezalandırılmak zorundadır."[25] Gelgelelim Luther, Charles'ın iki temel sorunundan yalnızca biriydi; diğeri, 1530 yılı itibariyle Hıristiyan dünyanın kapısına dayanmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun hayret verici yükselişiydi. Osmanlılar 1453'te Konstantinopolis'i aldıktan sonra Mısır ve Suriye'yi fethetmiş, Hint Okyanusu'nda Portekizlilere kafa tutar hale gelmişlerdi. 1520'li yıllarda Balkanlar'da gerçekleştirdiği bir dizi askeri harekât Belgrad ve Macaristan'ın istilasıyla sonuçlanarak Osmanlıları üç kıtada 15 milyon insana hükmeden bir İslam imparatorluğuna dönüştürmüştü. Erasmus'un bahse konu eserini yazmasından yalnızca aylar önce, Avrupa içindeki Osmanlı emperyal genişlemesi, Osmanlı ordusunun Viyana kapılarına dayanmasıyla zirve noktasına varmış; Muhteşem Süleyman, Venedikli kuyum ustalarının kendisi için ve bilinçli bir tercihle Habsburg ve papalığın taçlarını taklit ederek yaptığı, mücevherlerle bezenmiş mübalağalı bir miğferi giyip kent kapılarının hemen dışında tören geçişi yaparak, kuşatılmış Hıristiyan güçleriyle alay etmişti.[26] Hıristiyan dünyasını Osmanlılara karşı birleştirmenin neredeyse olanaksız olduğu anlaşılıyordu: Venedik, Osmanlılarla barışçıl ticari ilişkilerini sürdürüyordu; Fransızlar ise Habsburgların önüne bir set çekmek amacıyla sürekli olarak Süleyman'la diplomatik ve askeri ittifak ilişkileri kurma peşindeydi. Daha da kötüsü, Luther'in, baş düşmanı V. Charles için bir tehdit olduğunu öğrenen Süleyman'ın Konstantinopolis'teki camilerin imamlarına Lütercilerin başarısı için dua ettirdiği söyleniyordu.[27]

Katolik dünyası açısından, bir yanda Alman devletlerinin çoğunun Lütercilerin kontrolü altında olduğu, diğer tarafta Doğu Avrupa'nın büyük kısmında Osmanlıların

hâkimiyet kurduğu çok kritik bir zamandı bu ve Erasmus da bunun farkındaydı. Nasıl oldu da Osmanlılar "geniş bir imparatorluğa yayılan dinimizi dar bir toprak şeridine sıkıştırabildiler?" diye soruyordu. Buna verdiği cevap, İslam paganizminden ve sapkınlığından dem vuran ortaçağ klişelerine bir geri dönüş niteliğindeydi. "Bu barbar ırkın kökleri bile belirsiz" diyen Erasmus'a göre Osmanlı "mezhebi", "Yahudilik, Hıristiyanlık, paganizm ve [teslisi reddeden] Aryan sapkınlığının bir karışımıdır. İsa'yı kabul ederler, ama yalnızca peygamberlerden biri olarak." Ortaçağdaki teolojik öncülleri gibi Erasmus'un İslama ilgisi de, İslamın, bölünmüş Hıristiyanlığın bir izdüşümünden ibaret olduğu varsayımının gölgesi altındaydı. "Onlar hükmediyor çünkü Tanrı kızgın," diye devam ediyordu Erasmus, "Tanrı yanlarında değilken bizimle savaşıyorlar, kahramanları Mahomet, bizim ise İsa'mız var, ama yine de biz bu kadar güçten düşer, Avrupa'nın çoğundan çıkarılır, her şeyi kaybetme tehlikesi yaşarken onların tiranlıklarını nasıl yaydıkları apaçık ortada."[28]

Erasmus'un Türk sorununa önerdiği ve 13. yüzyılda oldukça zararsız görülebilecekken Hıristiyanlığın bir bölünme içinde olduğu 16. yüzyıl koşullarında çok büyük bir anlam kazanmış çözümü şuydu: "Gırtlağımıza çökmüş Türklerden kurtulmak istiyorsak, önce kalplerimizden Türk soyundan daha tiksinç şeyleri, yani açgözlülüğü, hırsı, güç sahibi olmak için duyduğumuz ihtirası, kendini beğenmişliği, dine saygısızlığı, savurganlığı, zevk düşkünlüğünü, öfkeyi, nefreti ve kıskançlığı söküp atmamız gerekiyor." Bir Katolik olarak yazan ama daha çok bir Lüterci gibi konuşan Erasmus okurlarından, "gerçek Hıristiyan ruhunu yeniden keşfetmelerini ve ancak ondan sonra, şayet gerekliyse, sonuçta etten kemikten olan Türklerin üstüne yürümelerini" rica ediyordu.[29] Hıristiyanlığın reforma ihtiyacı vardı, fakat aynı zamanda birliğe de ihtiyacı vardı, yoksa Katolik ya da Lüterci bütün inananların yüreğine korku salan Türkler kazanırdı. Bölünmüş Hıristiyan dünyanın her iki tarafını da hoş tutmaya çalışan Erasmus'un ürettiği argümanları; Katolikler, Protestanları Türkler (bununla bütün Müslümanları kastediyor) gibi dini bölmekle suçlarken, Protestanlar ise Katolikleri "Türk" açgözlülüğünün ve küfrünün en kötü temsilcileri olmakla suçlarken kullanabiliyordu.

Augsburg'da toplanan heyet, bütün o teolojik belagatine karşın nasıl pratiğe geçirileceği hususu kasten belirsiz bırakılmış Erasmus'un tezlerine, bütün hümanist nasihatlere o güne kadar genellikle nasıl tepki vermişse öyle tepki verdi, kulak asmadı. Diyet, Habsburgları hem Luther'le hem de Türklerle çatışma yolunda tutmaktan başka pek de bir şey yapmadı; oysa Osmanlı tehdidine karşı koyma baskısı, Lüterciliğe bu çok kritik doğuş yıllarında hayatta kalma ve gelişme şansı veriyordu. V. Charles 1540'lar boyunca bu iki "sapkınlık"a karşı iki cephede mücadele verdi ve ancak yarım bir başarı elde edebildi. Tunus'un fethindeki başarısını 1541'de Cezayir

saldırısıyla sürdürmek istedi, ama saldırısı dört binden fazla askerinin hayatına mal olarak tam bir felaketle sonuçlandı. 1545'te Almanya'da Mühlberg Savaşı'nda Lüterci güçlerle savaştı, bu sefer zafer onundu.

1554'te Londra'ya gelen *Tunus'un Fethi* duvar halıları bakanlara Charles'ın İslam üzerinde daha önce kazandığı bir zaferi hatırlatmakla kalmıyor, Lüterciliğin Mühlberg'deki yenilgisiyle paralellikler de kurduruyordu. Tunus duvar halılarının sergilenmeye başlanmasından yalnızca birkaç hafta sonra Mary ve Philip, VI. Edward yönetimi altında kök salmış Lüterci "sapkınlık"ın kökünü kazımaya koyuldu. Dini meselelerde papalık otoritesini yeniden tesis etmek üzere yasalar hazırlanmaya başlandıktan sonra, Kasım ayında, "ülkede son zamanlarda zuhur edip hızla büyüyen sapkınlıkların önünü almak" üzere bir yasa çıkarıldı.[30] 1555 Şubat'ında ilk halka açık "sapkın" Lütercilerin yakılması süreci başladı ki bu eylemler kraliçenin tarihe "Kanlı Mary" olarak kötü bir şöhretle geçmesine sebep olacaktır.

Tarih kaybedenleri pek sevmez, Mary'de de bu kaidenin istisnası olmamıştır. Kısa bir süre için hayata geçirebildiği Katolik restorasyon süreci daima, baba tarafından kız kardeşi Elizabeth'in İngiliz ulusal kimliğinin köşe taşı haline gelecek 45 yıllık Protestan hükümranlığının gölgesinde kalacaktır. Mary yüzyıllar boyunca Protestanlara karşı kanlı bir dini savaş açan, İngiltere'de Reformasyon'un zaferini görmektense tacını İspanyol Katoliklerine teslim etmeye hazır bir yobaz olarak görülüp kınandı. Mary'nin kazandığı bu kötü şöhretin kaynağı büyük ölçüde Protestan teolog John Foxe'un 1563 tarihli, *Foxe'un Şehitler Kitabı* olarak da bilinen *Acts and Monuments* [Eylemler ve Anıtlar] kitabıydı. Kitap, yazarının "korkunç ve kanlı Kraliçe Mary dönemi" olarak tanımladığı yıllarda yaşananlar başta olmak üzere, Protestanlara yönelik Katolik zulmün tartışmalı bir anlatısı niteliğindeydi.[31] Buna karşın daha yakın tarihli değerlendirmeler Mary'nin hükümranlık dönemine ilişkin daha karmaşık bir tablo ortaya koyuyor.[32] Her ne kadar kilisenin başı unvanından feragatini ve İngiltere'nin dini hayatında papalığın yetkili kılınmasını içeren yasalar yapsa da, Mary dini ve din dışı yetki alanları arasında net bir ayrım yapmaya devam etmişti. İngiltere'yi, papalığın veya Philip'in değil kendisinin *plenum dominium*'a (tam mülkiyetine) sahip olduğu bir imparatorluk olarak belirleyip, VIII. Henry döneminden kalma mevzuatı sessiz sedasız muhafaza edip tartışmalı ortak monarşileri boyunca bütün resmi belgelerde ve kamusal etkinliklerde kendisini kraliyet hiyerarşisi bakımından Philip'in önünde ve üstünde konumlandırmıştı. VI. Edward dönemindeki Reformasyon çalışmalarına rağmen çoğu bölgesinde halkın ağırlıklı olarak Katolik kaldığı bu ülkede Mary'nin Philip'le evliliğini memnuniyetle karşılayanların sayısı ona karşı çıkanlardan pek de az değildi. Londra'nın ihracatın çoğunun İspanya ve Felemenk diyarı yapıldığı bir ticari şebeke içindeki merkezi

ŞEKİL 4 Katolik İspanyol Philip 1554 yılında Kraliçe Mary ile evlendikten sonra teknik olarak İngiltere kralı da olmuştu. Bu ortak portre Mary'nin öldüğü 1558 yılında çizildi.

konumunu garanti altına almaya hevesli Londralı tüccarlar bu evliliği öylesine güçlü bir şekilde destekliyorlardı ki yeni evli çiftin 1554 Ağustos'unda Londra'ya en ince ayrıntısına kadar özenle planlanmış girişini bizzat tasarlayıp masraflarını karşıladılar.[33]

Yeni evli çift bu türden titizlikle hazırlanmış gösterileri Londra'da ikamet ettikleri 1554-5 kışı boyunca düzenlenen saray şenliklerinde de kullandılar. 26 Şubat 1555'teki *Shrovetid** kutlamalarında Türk kadılar, Türk okçular ve Türk kadınlar gibi giyinmiş yirmi kadar aktörün de katıldığı geçit törenleri düzenlendi. Bu aktörlerin tam olarak ne sahneledikleri kayıtlara geçirilmemiş; fakat muhtemelen Hıristiyan değerleri akamete uğratmaya niyetli, *Tunus'un Fethi* duvar halılarındaki Türkleri hatırlatan kötü insanları canlandırmışlardı. Bu gösterilerde kullanılan kıyafetler muhafaza edilip Elizabeth döneminde 1560'lı yıllarda düzenlenen performanslarda da kullanıldı.[34]

Mary tahta çıktıktan sonra sembolik meseleleri hızla bir kenara bırakıp pratik meselelere yoğunlaştı. Babasının ve babası tarafından kardeşinin dış politika ve ticaret alanındaki siyasetleriyle şaşırtıcı derecede bir süreklilik içinde uluslararası ticareti teşvik etti. Daha 1520'lerde dönemin tüccarları VIII. Henry'ye, İspanyol, Portekiz ve Osmanlı imparatorluklarının küresel ticaret üzerindeki hâkimiyetinin kendi ticari çıkarlarını kovalamak için pek de bir alan bırakmadığı bilgisini vermişlerdi. Ülkenin batısında, yeni keşfedilen Amerika kıtaları üzerinde İspanya hâkimiyet kurmuş, buraların gümüş ve altınını sömürüyordu. Ülkenin güneyinde, Afrika ve doğu ticaret yollarını Portekiz tekeline almış, İngiliz tüccarların Fas ve Gine'yle ticaret yapma çabalarına çoktandır karşı koyuyordu. Doğuda ise Asya'yla kara bağlantısı Osmanlıların kontrolündeydi. Sevilla'da faaliyet gösteren İngiliz tüccar Robert Thorne 1527'de Henry'ye yazdığı bir mektupta, emperyal rakiplerini saf dışı bırakıp Endonezya takımadalarındaki baharat adalarına erişebilmesinin tek yolunun tüccarlarına Kuzey'e doğru yelken açma emrini vermek olduğu tavsiyesinde bulundu. Şöyle yazıyordu: "[K]uzeye doğru yelken açıp kutupları aştıktan sonra Ekinoks hattına inecek ve bu adalara varacağız; bu güzergâh gerek İspanyolların gerekse de Portekizlilerin kullandığı yoldan çok daha kısa olsa gerektir." Ona göre, Kuzey Kutbu bölgesinde, denizcilerin çoktandır bildiği dondurucu Norveç denizinin ötesinde, gemiyle geçilebilir ılımlı bir kuşak bulunuyordu. İngiliz tüccarlar bu yolu kullanarak "kumaş ürünlerimizi kârlı bir fiyata" ihraç edip baharatlar alabildikleri bir ticaret geliştirebilirdi.[35]

---

* Büyük Perhiz arifesinde kutlamaların yapıldığı günler. Ortodoks dünyasında Apukurya ismiyle bilinir ve kutlanır –çn.

ŞEKİL 5 I. Elizabeth'in "Gökkuşağı Portresi" (tahm. 1600). Göze çarpacak derecede Doğulu mücevher ve kumaşlar İngiltere ile İslam dünyası arasındaki yoğun ticari ilişkilere işaret etmektedir.

1550'lerin başında pahalı İngiliz kumaş ihracatının çöküşünden sonra kraliyet ve Londra şehri "bu hasarın nasıl giderileceği" hususunda bir karar vermek zorunda kaldı. Bugün katıksız bir aptallık olarak görünse de, doğuya varmak için kuzeye

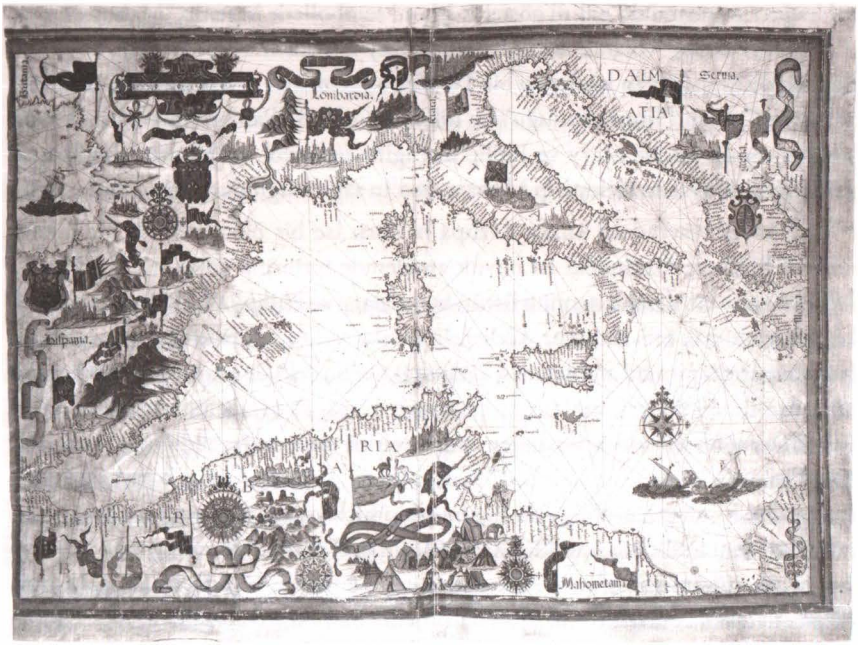
gitmek çoğu tüccara en aşikâr çözüm gibi görünüyordu; dolayısıyla da Thorne'un daha sonra kuzey–batı geçidi olarak bilinecek "yeni ve tuhaf güzergâh"ını savunmaya başlamışlardı.[36] 1553 Mayıs'ında VI. Edward'ın danışmanları Londralı tüccarlar ve kâşif Sebastian Cabot'la bir anlaşmaya varıp, "Cathay'e planlanan yolculuğun idaresine dair fermanlar, talimatlar ve duyurular" yayımladı. Yolculuğa liderlik edecek kişi, "Bölgeleri, Dominyonları, Adaları ve Bilinmeyen Yerleri Keşfe Çıkan Tüccar Maceracılar Loncası ve Ortaklığı" başkanı Cabot'tı. Tam olarak nereye gitmek istediğini pek de bilmeyen sınırları belirsiz bir örgüt için şaşaalı bir unvandı bu. Nihai varış noktası –Marco Polo'nun Çin'e verdiği ismin İngilizceye uyarlanmış haliyle– Cathay'di ama girişimin destekçilerini harekete geçiren arzu, yol üzerindeki "bölgeler"in ve "bilinmeyen yerlerin keşfi" idi. Daha önemlisi, Tüccar Maceracılar'ın iç nizamnamesi, bir İngiliz anonim ortaklığı şirketinin sözleşme şartlarını resmiyete döken ilk girişimi temsil ediyordu. İsminden de anlaşılabileceği gibi anonim ortaklık, hissedarların yatırdıkları para oranında müştereken sahip oldukları bir birliktir. Ortaya konulan sermaye ortak bir amaç –sözgelimi bir ticaret yolculuğu– için kullanılır ve elde edilen kâr (ya da zarar) hissedarlar arasında paylaşılır. Anonim ortaklıklar oluşturmak üzere bir araya gelmiş lonca örnekleri Kıta Avrupası'nda görülmüş ama İngiltere'de hiç görülmemişti. Cathay gibi yerlerle ticaret bağlamında fiziksel uzaklıkların ve finansal harcamaların tek tek tüccarlar için fazla büyük ölçeklere vardığı durumlarda anonim ortaklıkların kolektif sermayesi riskleri azaltıyordu. Bu gelişme, ayrıca böylesi bir projeye kraliçenin zımni onayı olsa da kraliyet nüfuzundan bağımsız olarak girişebilen Londra tüccar topluluğunun büyüyen gücüne ve birliğine de işaret ediyordu. Cabot'ın Cathay yolculuğunda gerekli donanımı sağlamak için ihtiyaç duyulan 6 bin pound, çok sayıda tüccarın ve Edward'ın en yakın siyasi danışmanlarından bazılarının da aralarında olduğu toplam 240 katılımcının 25 poundluk katılım paylarıyla toplandı. Tudor İngiltere'sini 16. yüzyıl dünya haritasında önemli bir oyuncu haline getirebilecek küresel çapta bir girişimdi bu.

10 Mayıs 1553'te, artık yaşlanmış Cabot'un değil Sir Hugh Willoughby ile filo kaptanı Richard Chancellor'ın liderliğinde yelken açan gemiler, Greenwich Sarayı'nın önünden geçerken kralı top atışlarıyla selamladı. Gemilerdeki pek çok kişi Edward'ın ölümcül derecede hasta olduğunu biliyor, buzlu kuzey ıssızlıklarını aşmayı başarıp dönebilirlerse tahtta yeni bir kralla karşılaşacakları kuşkusunu taşıyorlardı (gerçi bu kralın kim olacağı sorusu da İngiltere'deki ilgili herkes için bir ızdırap kaynağı olmaya devam ediyordu). Norveç Denizi'ne doğru ilerleyen üç gemi çok sert hava koşullarıyla karşı karşıya kalınca Chancellor'dan ayrı düşen Willoughby'nin gemisi Lapland kıyısında karaya oturdu. Willoughby'nin elin-

deki donanım böylesi iklim koşulları için son derece yetersizdi; 1553-4 kışında sıcaklığın eksi 35 dereceye düşmesiyle birlikte o ve tayfası donarak öldü. 1554 yazında cesetleriyle birlikte Willoughby'nin günlüğüne de ulaşıldı. Yardım bulmak için gönderilen arama ekipleri için yazılan "hiçbir insan ya da insani yerleşim izi bulamadan döndü" notundan sonra günlük aniden sonlanmıştı.[37] Chancellor'ın şansı daha yaver gitmişti; Beyaz Deniz'e yelken açıp Rusya'nın kuzeybatı kıyılarına vardıktan sonra kızaklarla Moskova'ya geçmiş; burada Büyük Rusya'nın çarı, daha bilinen ismiyle Korkunç İvan'la buluşmuştu.

İvan'dan Rusya'da ticaret hakkı koparmayı başaran Chancellor, 1554 yazında Londra'ya zaferle döndüğünde İngiltere'nin yeni kraliçe ve kralı Mary ile Philip'ti. Chancellor Kuzey'e, Rusya'ya giderken başka Tüccar Maceracılar da güneye, Batı Afrika'ya gitmiş; altın, baharat, fildişi ve köle içeren kârlı ticari ilişkiler tesis etmişlerdi. Bu girişimin Atlantik köle ticaretindeki İspanyol tekelini tehdit etmesini ya da Batı Afrika ticaretini kontrol eden Portekizlileri kışkırtmasını istemeyen Philip, Mary'yi tüccarlarını buraların yerine kuzey ticaret rotalarına yönlendirmeye ikna etti. 26 Şubat 1555'te "Kral Philip ve Kraliçe Mary tarafından", "bahsedilen ülkenin keşfi üzerine, Rusya Tüccarları İmtiyazı" çıkarıldı. Fiilen Kral Edward'ın 1553'te çıkardığı fermanların yerini alan bu imtiyaz belgesi, bir İngiliz anonim ortaklığı için çıkarılmış ilk resmi imtiyaz belgesiydi; belgede, daha sonra kısaca Moskova Kumpanyası [*Muscovy Company*] olarak bilinecek bu ortaklık, "tek vücut ve sürekli bir cemiyet ve birliktelik" şeklinde tanımlanıyordu. İmtiyazın verildiği tüccarlara, "krallığımızın gelirlerinin artması, İngiltere ve diğer hükümranlık alanlarımızın genel refahı" için Rusya'ya "gidip gelmek" üzere "kuzeye, kuzeydoğuya ve kuzeybatıya yelken açma" tekeli bahşediliyordu. İngiltere monarkları tüccarlardan "her kâfir kenti, kasabayı, adayı ve anakarayı zapt etme, sahiplenme ve işgal etme" talebini içeren kimi ifadeler kullanmışlarsa da, bu imtiyaz belgesi esas olarak bir yağma ve fetih belgesi değil bir ticaret ve mübadele belgesiydi.[38]

Ortaklığın başlangıçtaki arzusu kuzeye doğru yol alarak Cathay'e ve baharat adalarına varmaktı, ama bir aracı ortak olarak Korkunç İvan'ın Rusya'sıyla dostluğu ilerletmekte karar kılıp orada durdu. Gelgelelim süreç içinde yeni bir istikamet ortaya çıktı. 1557'de Mary ve Philip, İvan'a bir mektup yazarak yeni ticari ortaklıklarını teyit edip, Moskova Kumpanyası temsilcileri için Rusya'ya komşu emperyal güç ve ticaret merkezi İran Safevî Hanedanlığı'na güvenli geçiş hakkı talep etti.[39] Kendi ülkesinde Protestanlık sapkınlığının kökünü kazıma açık niyetiyle yola çıkmış Mary ve Philip, ekonomik ve uluslararası mecburiyetlerin zorlamasıyla, sapkın olarak değerlendirilen bir diğer inançla, İslamla istikşafi ilişkiler kurma arayışına giriyordu.

ŞEKİL 6 Diogo Homem'in Kraliçe Mary Atlası'ndaki (1558) Akdeniz haritası; Kuzey Afrika'yı gösteren kısımlar Osmanlı bayraklarıyla kaplanmış.

Philip 1555 Ağustos'unda, yani düğününün üstünden bir yıl bile geçmeden İngiltere'den ayrılıp Brüksel'e gitti. Yaklaşık kırk yıl boyunca bir hükümdar olarak verdiği siyasi mücadelelerden yorgun düşmüş babası tahttan çekilip yönetilmesi gittikçe güç hale gelen Habsburg dominyonlarını, İspanya ve Hollanda Kralı olacak oğlu Philip ile Kutsal Roma İmparatoru olacak küçük kardeşi Ferdinand arasında bölmeye hazırlanıyordu. Philip bu baş belası yeni krallığından kurtulduğu için memnundu ve uzunca bir süre de geri gelmeyecekti; gelgelelim Mary hasret çekiyordu. Eşinin haritalara olan düşkünlüğünü bilen Mary, ona teslim edilmek üzere, şahsi ve siyasi birliklerini hatırlatacak süslü püslü bir harita yapması için Portekizli haritacı Diogo Homem'i görevlendirdi. Kısaca Kraliçe Mary Atlası olarak bilinen atlastaki bolca süslenmiş, el çizimi dokuz harita Mary ve Philip'in tahayyül ettiği bir dünyayı resmeder: Habsburg'un simgesi şah kartal Amerika kıtaları ve kuzey Avrupa üzerinde uçarken, Fransa ve Portekiz'in siyasi hırsları dizginlenmiştir; Lütercilik tehdidi ise hiç ortada yoktur. Akdeniz'i resmeden harita, bölgenin V. Charles'ın Osmanlılara karşı gerçekleştirdiği Tunus ve Cezayir

saldırıları sonrasındaki halini gösterir. İslami sembollerle bezenip "Mahometania" ("Muhammediye") olarak adlandırılan Kuzey Afrika'nın kıyılarında Aziz John bayraklı bir Hıristiyan kadırgası bir Türk savaş gemisiyle çatışmaktadır; daha kuzeyde ise Osmanlı İmparatorluğu'nun hilalli bayrağı Balkanlar'a hükmetmektedir. Verilen mesaj, ancak Mary ve Philip'in İngiliz-İspanyol ittifakının parçalanmış Hıristiyan dünyasını birleştirip Muhammed'in sapkınlığından kurtarabileceğidir.

Bir önceki sayfadaki kuzey Avrupa haritası ise bir ölçüde farklı bir hikâye anlatır. İngiltere üzerindeki en büyük amblemde birbirine dolanmış İngiltere ve İspanya hanedan armaları, onun üstünde ise Maryve Philip'in birliğini simgeleyen bir imparatorluk tacı bulunur. Gelgelelim daha yakından bakıldığında İspanyol hanedan armasının bu amblemden kazındığı net bir şekilde görülüyor. Söz konusu atlas üzerinde 1555 yılı sonlarında çalışmaya başlayan Homem, zarif süslemelere üç yıllık yoğun bir emek verdikten sonra eserini tamamlayabildiğinde onu artık Mary'ye sunamazdı, zira Kraliçe 17 Kasım 1558'de ölmüş, yerine baba tarafından kız kardeşi Elizabeth geçmişti. Philip bu atlası hiçbir zaman göremedi, çünkü atlas ona değil yeni kraliçeye sunuldu. Kraliyet için özel olarak hazırlanmış bir atlastan İspanyol armasını kazıtma yetkisine sahip tek şahsiyet I. Elizabeth'ti.[40] Arkasında Elizabeth olsa da olmasa da bu siyasi putkırıcılık darbesi, kısa İngiliz-İspanyol birliği dönemine kesin bir son vermiş, Habsburg nüfuzunu ve Habsburgların İngiltere'yi yeniden papalık nüfuz alanına sokma umutlarını bitirmiştir. Mary baba tarafından kız kardeşine siyasi ve dini bakımdan çok karmaşık şekillerde bölünmüş bir ülke bırakmıştı. Ülke elitlerinin bir kısmı Protestanlığın İslam benzeri bir sapkınlık, İslam gibi bir karışım (ki göreceğimiz gibi İslamın bu şekilde değerlendirilmesi Elizabeth döneminin geri kalanında da İslama yönelik baskın siyasi ve dini dil haline gelecektir) olduğuna kanaat getirerek Avrupa'nın teolojik öncülüğünü benimsiyordu. Gelgelelim aynı elitler, son derece pragmatik nedenlerle ve Rusya'yı da kapsayan dolambaçlı bir yol üzerinden de olsa, İngiliz tüccarların Müslüman dünyaya ulaşmasına cevaz verdiler. Elizabeth, baskın olarak Katolik bir kimliğe sahip Avrupa'da, Protestan bir hükümran olarak ayakta kalmaya çalışırken bu bölünmüşlük mirasını sonuna kadar kullanacaktı.

İKİNCİ BÖLÜM

Sultan, Çar ve Şah

Yeni kraliçe 1558 Kasım'ında tahta çıkışının daha ilk günlerinde, 15 Ocak 1559'da Westminster Kilisesi'nde gerçekleştirilecek tahta çıkış törenini planlamaya başlamıştı. Elizabeth'in tahta çıkış töreni Mary'nin yalnızca beş yıl önce gerçekleşen tahta çıkış törenine görünüşte çok benzese de, çok çarpıcı teolojik farklılıklar içeriyordu; zira Elizabeth baba tarafından erkek kardeşinin Protestan reformları ile baba tarafından kız kardeşinin Katolik restorasyonu arasında bir yol tutturmak gibi çok hassas bir işe girişmişti. Bu konudaki gelenek bir kenara bırakılarak, dini ayin bir taraftan hem geleneğe göre Latince hem de ülkenin anadilinde İngilizce olarak gerçekleştirildi. Daha da tartışmalı olan husus ise, Kraliyet Şapeli başrahibi George Carew ayini yönetirken ekmek ve şarap sunma şeklindeki Katolik ritüeline bağlı kalırken Elizabeth kendi reformcu ilkelerine bağlı kalmış ve kominyonu sessizce reddederek geri çekilmişti. Aslında önceden çok titizlikle çalışılmış bir sahneydi bu ve Elizabeth'in devraldığı teolojik bölünmüşlüğün her iki tarafını da tatmin etme amacını güdüyordu. Ne var ki Elizabeth dönemi ilerledikçe, bütün Avrupa'da dini topluluklarda ve hanedanlarda yaşanan yeni saflaşmalar, Elizabeth'in dönemin mezhep çatışmaları arasında dindar bir "orta yol" bulma gayretlerini akamete uğratmakta birleşecekti.

Artık İspanya Kralı ve Hollanda Lordu unvanlarına da sahip olmakla birlikte siyasi pragmatizmden hiç nasiplenmemiş Philip, eşi Mary'nin ölümünün üzerinden iki ay bile geçmemişken, İngiltere'nin Katolik kimliğine halel gelmemesi amacıyla, bir soylu olarak ancak "Tanrı'ya hizmet" etme amacıyla gönülsüzce, cesaretini toplayıp Elizabeth'e evlenme teklifinde bulundu.[1] Philip'in bir derdi de, Fransa'ya yakınlık duyan İskoç kraliçe Mary Stuart'ın İngiliz tahtında hak iddia edip, Habsburglar için bir felaket anlamına gelecek İngiliz-Fransız ittifakını kurmasını engellemekti. Ondan daha kurnaz Elizabeth, kendisinin sonuçta kayınbiraderi olmasını gerekçe göstererek teklifi kibarca reddetti. Bir yandan Philip'in İngiliz meselelerindeki nüfuzuna son vermek ama bir yandan da tüccarlarının Felemenk diyarıyla ticaretini hiç zorlanmadan yasaklayabileceğini bildiği İspanya'yla arasını bozmamak istiyordu. Bundan yalnızca üç ay sonra Philip ve Fransa Kralı II. Henry 3 Mart 1559'da Cateau-Cambrésis Anlaşması'nı imzaladı; savaşla geçen onlarca

yıldan sonra gelen bu anlaşma iki krallığı barışta ve Protestanlığa karşı müşterek mücadelede birleştiriyordu. Anlaşma resmi olarak Fransa ile İngiltere arasında barışçıl ilişkiler öngörüyorsa da kimseyi kandıramadı. Elizabeth, Ortak Dua Kitabı'nı reformdan geçirme çalışmalarını devam ettirdiği gibi, babası Henry'nin ihdas ettiği ama Mary'nin yürürlükten kaldırdığı, kendisinin İngiltere'de "Kilisenin Başı" olduğunu tasdik eden bir sadakat yeminini yeniden yürürlüğe koydu. Bu eylemler kraliçenin yeni İngiliz tarzı Protestanlığına karşı gevşek bir ittifak başlatarak tepki veren Katolik Avrupa'dan tecridini daha da derinleştirdi.

Bu düşmanlık yeni kraliçenin, önce Edward, sonra da Mary tarafından desteklenmiş, kuzeybatı geçidi üzerinden yeni pazarlara ulaşmaya çalışmak suretiyle Kıta Avrupası güçlerini atlatmasını hiç olmadığı kadar zorunlu kılıyordu. Fakat Elizabeth ve yakın zamanda devraldığı anonim ortaklık Moskova Kumpanyası, çok ciddi bir personel yetersizliğinden muzdaripti. Hugh Willoughby'nin 1554 başında Lapland'de donarak öldüğünden bahsetmiştik; yardımcısı Richard Chancellor aynı yolculuğu sonraki yıl yeniden gerçekleştirdi. Yine Beyaz Deniz'e vardı fakat 1556'daki dönüş yolculuğunda, İskoçya sahillerinde yakalandığı fırtınada boğuldu. Şirketin yöneticisi ve yol göstericisi Sebastian Cabot'un 1557'deki ölümü durumu daha da kötüleştirdi. Bununla birlikte, Elizabeth'in yeni emekleyen doğu ticaretini ayağa kaldırmak için gerekli deneyime ve referanslara sahip bir adam vardı. Gelgelelim Elizabeth 1559 Ocak'ında taç giyerken maalesef bu adam Moskova Kumpanyası için yaklaşık 6.500 kilometre uzaktaki Buhara'da (bugünkü Özbekistan'da), Müslüman Şeybanî Hanlığı'nın hanı II. Abdullah Han'ın konuğuydu. İsmi Anthony Jenkinson'dı.

Günümüzde ismi pek anılmasa da, Jenkinson yaşadığı dönemde Elizabeth dönemi seyyahlarının büyük öncülerinden biri olarak görülürdü. Leicestershire'a bağlı Market Harborough kasabasında doğmuş, tüccar olmak üzere eğitilmiş ve sonra da o dönemde alışılageldiği gibi Felemenk diyarında ve Doğu Akdeniz ülkelerinde İngiliz simsarların (ticari temsilciler) yanında çıraklık yapmış, bu sonuncusunda dokuma ürünler üzerinde uzmanlaşmıştı. 1546'da İngiltere'den ayrılıp önce Felemenk, Almanya, İtalya, Portekiz ve İspanya'ya gittikten sonra, Kuzey Afrika'yı boydan boya kat ettiği ve Akdeniz adalarını ve "kutsal topraklar" diye isimlendirdiği yerleri de kapsayan bir seyahate çıktı.[2] 1553 Kasım'ında, henüz 24 yaşındayken Suriye şehri Halep'e vardı. Halep, komşusu Şam'la birlikte dünyanın en eski şehirlerinden biriydi. İpek Yolu'nun batı ucunda konumlanıp İran ipeği ve Hint baharatları ticaretindeki rolüyle bilinen şehir yüzyıllardır doğulu ve batılı tüccarları kendisine çekiyordu. Şehir, Osmanlıların 1517'de Mısır'daki (yönetimdeki askeri kast) Memlükleri yenilgiye uğratmasının ardından Osmanlı kontrolüne girmiş, bölgede yaşayan Yahudi, Ermeni ve İtalyan tüccarlar için hızla bir çekim

merkezi haline gelmiş ve bu topluluklar şehirde sürekli ticarethaneler açmışlardı. Jenkinson şehrin elli altı pazarı ve devasa merkezi *sûk*unda alınıp satılan ipeğin nicelik ve niteliğinin cazibesine kapılıp şehre vardığında, Halep bölgenin başat ticaret merkezi Şam'ın yerini çoktan almaya başlamış, geniş kesimler tarafından İslam dünyasının Venedik'i olarak görülür olmuştu.

Aynı yılın 4 Kasım'ında çok farklı bir ziyaretçi şehre girdi. Sultan I. Süleyman komşu İran Safevî İmparatorluğu'na karşı düzenlediği sefer kapsamında dev bir Osmanlı ordusuyla Halep'e girdiğinde Jenkinson da oradaydı. 16. yüzyılın en büyük ordularından birinin, başında "bizzat Büyük Türk" Sultan Süleyman olduğu halde, muazzam bir ihtişam ve debdebeyle yürüyüşünü merakla izledi. Jenkinson'ın bir kumaş tüccarı olması şahit olduğu sahneyi bir askeri törenden ziyade bir moda şovu gibi tasvir edebilmesini mümkün kıldı. 88 bin adamın askeri yürüyüş düzeninde geçişini izlerken şunları not etmişti: Süvariler "baştan aşağı kırmızı" elbiseler giymişti; "sarı kadife kıyafetler giymiş" piyadelerin "başlarında aynı renkte Tatar tarzı altmış santimlik başlıklar, alınlarına dolanmış aynı renkte şeritler vardı." Sultanın seçkin savaşçı grubu Yeniçeriler ipek kıyafetler giymiş, "başlarına da *Cuocullucia* denen tuhaf bir başlık geçirmişlerdi." "Fransız tarzı başlıkları" andıran, askeri nizam yürüyüş yaparken gösterişli bir şekilde bir o yana bir bu yana sallanan kuyruğa sahip ünlü Türk börküydü bu. En sonunda Süleyman göründü; "çok güzel bir beyaz atın üstündeydi, en gösterişli, değerli taşlarla bezeli altın işlemeli bir kıyafeti vardı. Bellini, Dürer, Titian ve Veronese'nin de aralarında olduğu zamanın pek çok Avrupalı ressamı gibi Jenkinson'ı da en çok büyüleyen şey sultanın başlığıydı. Kumaş ölçüp biçen bir kumaş tüccarının gözüyle Süleyman'ın başlığını şöyle tanımlıyordu: "Başının üstünde çok büyük ve dikkat çekici, beyaz, kıvrım kıvrım, ipek ve ketenin birlikte dokunmasıyla oluşturulmuş tahminen 15 metrelik bir kumaştan yapılmış bir başlık [sarık] var; Kozhikode [Hint] kumaşını andırıyor fakat çok daha güzel ve renkleri çok daha canlı; tacının üstünde ise beyaz devekuşu tüyünden küçük bir tuğ var."[3] Öylesine göz kamaştırıcı ve şaşaalı bir güç gösterisiydi ki bu, Süleyman "Muhteşem" lakabının hakkını veriyordu.

Jenkinson huşu dolu anlatısını "Büyük Sufi", yani Şah İsmail "ile savaşmak üzere İran içlerine yürüme niyetindeki" Süleyman'ın ordusunun "Halep'te kışlayacağı" bilgisini vererek bitirir. "Sufi" unvanı Safevîlerin kurucusu Safiyüddin Erdebili'den, onun kendine verdiği unvan olan *safi-üd-din*'den ("dinin saflığı"nın koruyucusu) gelir. Fakat Hıristiyan Rönesans'ı dönemi tahayyülünde bu unvan ayrıca bilgelik, hikmet anlamına gelen Yunanca sözcük "*sophia*" ile birleşmiş, bu da pek çok düşünürün İranlı hükümdarları hatalı bir şekilde yaşlı başlı müneccimler olarak görmesine neden olmuştur. Jenkinson tanıklık ettiği şeyin, Osmanlı ile İran imparatorları

arasındaki çatışmanın, sonraki süreçte İngiltere-İslam ilişkileri üzerinde çok derin etkiler yaratacak yeni bir sayfası olduğunun pek de farkında değildi. Bu çatışma aynı zamanda Jenkinson'ın İngiltere'si de dahil Hıristiyan dünyasını allak bullak eden dini Reformasyon süreciyle esrarengiz benzerlikler taşır. Bu, Osmanlıların İranlı Safevîlere karşı üçüncü askeri seferiydi ve İslamın Sünni (Osmanlı) ve Şii (İran) kolları arasında yaşanan, kökleri Muhammed'in 632'de ölümünden sonra ümmetin, yani Müslüman cemaatin siyasi kontrolü için verilen mücadelelere kadar giden yüzlerce yıllık husumetin ürünüydü.

Meselenin merkezinde "Halifat Resul Allah", yani "Allah'ın elçisinin halefi", bir başka ifadeyle halifelik unvanı vardı. Bu dönem boyunca İslamı yiyip bitiren soru, halifenin cemaat tarafından mı belirleneceği yoksa doğrudan Muhammed'in soyundan gelen biri tarafından mı üstlenileceğiydi. Gerilim yükselip hizipler katılaştıkça ümmet, fitne ismiyle bilinen bir iç savaş sürecine sürüklendi. Muhammed'in kuzeni ve kızı Fatıma'nın kocası Ali bin Ebu Talib, 656'da soyundan gelen bir hak olarak halifelik talebinde bulundu; ama hemen, Muhammed'le doğrudan bir akrabalığı bulunmayan Ümeyye kabilesinden Şam valisi Muaviye'nin meydan okumasıyla karşılaştı. Ali, 661 yılında eski bir militan taraftarı tarafından Bağdat'ın güneyindeki Kufe'de öldürülünce Muaviye rakipsiz halife ve Şam merkezli Emevi Hanedanı'nın ilk temsilcisi oldu; Müslüman emperyal gücünün merkezini, bu gücün kısa ve çalkantılı tarihinde ilk kez Arabistan yarımadasının dışına taşıdı.

Muaviye'nin liderliğini kabul eden Müslüman çoğunluk Sünni olarak anılmaya başlandı; bu isim "Sünnet"ten, yani Muhammed'in geleneksel öğretisinden geliyordu. Buna karşın kayda değer bir azınlık olarak "Şîatü Alî", yani "Ali'nin destekçileri" ise Emevi, Abbasi, Memlük ve Osmanlı halifelerinin seçimle gelen halefiyet sistemini reddetti. "Ali'nin destekçileri"nin halefiyet üzerine siyasi itirazları, Ali'nin hayattaki oğlu Hüseyin'in 681'de Irak'taki Kerbela'da Emevilerce öldürülmesinden sonra gittikçe sertleşerek onları Sünnilerden ayıran bir teolojik bölünmeye dönüştü. Şii olarak anılmaya başlanan bu azınlık mensuplarına göre Hüseyin; İbrahim, Muhammed ve Ali'nin kerametlerini tamamlayacak son bir ilahi vahiy öngörüsüyle kendini kurban etmiş, İsa benzeri bir figürdü. Sünnilerin aksine Şiiler mutlak otoritenin, kızı Fatıma üzerinden Muhammed'in soyundan gelen, kutsal ve yanılmaz bir ilim bahşedilmiş imamlar silsilesine ait olduğuna inanıyorlardı. Ali'nin nesebi 9. yüzyılda kaybolunca, "Onikiciler" olarak bilinen en büyük Şii kolu, Tanrı'nın on ikinci "kayıp" imamı sakladığı, onun bir gün Mehdi ("ilahi rehber") ya da Mesih olarak ortaya çıkıp bütün diğer dinler üzerinde kendi milenyumcu zaferini kazanmak üzere İslamı birleştireceğini savunan bir inanç sistemi geliştirdi. Sünni ilahiyatçılar bu mesihçi eskatologya ve vahiy anlayışını "bidat", yani "dinde yeni

icat çıkarma", bölücü ve sapkın kurtuluş inancı olarak kınayıp mahkûm ettiler. Bu suçlamalar 16. yüzyılda Katoliklerin Protestanları kınayıp mahkûm ederken kullandığı dille çok çarpıcı benzerlikler taşıyordu.

Şiiler halifelerin otoritesini reddettikten sonra, saklı imamın dönüşünden önceki her türlü siyasi yönetim formuna da kuşkuyla yaklaşmaya başladılar. Bununla birlikte, 15. yüzyılın sonlarında Timurlu Hanedanı yönetimindeki İran'da yaşanan bu parçalanma, tasavvufu (İslamın mistik boyutunu) benimseyen çok sayıda ve çeşitte Şii liderin ortaya çıkışını teşvik etti; bunların en militanı Kuzeybatı İran'da bulunan Erdebilli Safevîlerdi. Kırk yıldır manevi ve siyasi liderlik yapan Şeyh İsmail Safevî, bütün Azerbaycan ve İran'da verdiği mücadeleyi 1501'de zafere taşıyarak kendisini birinci İran şahı ilan etti ve yeni fethettiği Tebriz merkezli Safevî İmparatorluğu'nu kurdu. İsmail, İran tarihinde bir dönüm noktası olmak üzere, Onikici Şiiliği imparatorluğun resmi dini haline getirip uzun süredir kayıp Mehdi'nin kendisi olduğunu ilan etti. Müritlerinin kendisini bir tanrı olarak görüp taptığı İsmail hiç vakit kaybetmeden Sünni komşusu ve hasmına, yani Osmanlılara karşı cihat ilan edip Anadolu ve Suriye seferine girişti; bu seferde Bağdat'ı fethettiği gibi karşısına çıkan bütün Sünni kutsal mekânlarını yerle bir etti. İranlı vakanüvisler İsmail'in Tebriz'i fethettiğinde "Ebubekir, Ömer ve Osman [Sünni halifeler] çarşılarda lanetlenecek, bunu reddedenler öldürülecektir" emrini verdiğini belirttikten sonra şu yorumda bulunur: "O günlerde insanlar on iki imamın usullerini bilmiyordu [ama] [...] Şii inancının güneşi günbegün yükseliyordu."[4]

Tehlikeyi gören Osmanlı sultanı I. Selim'in buna cevabı, ticari hegemonyasına ve "Kutsal Şehirlerin [Mekke, Medine ve Kudüs] Koruyucusu" unvanına yönelik en büyük siyasi ve dini tehdit olan Safevîlere savaş ilan etmek oldu. İslam Müslümanlar arası savaşı kategorik olarak yasakladığından Selim, İsmail'in Şii müritlerini "öldürülmeleri ve cemaatlerinin yok edilmesi bütün [Sünni] Müslümanlar için kesin ve temel bir yükümlülük" olan "kâfir ve sapkınlar" şeklinde tanımlayıp mahkûm eden bir fetvaya ihtiyaç duydu.[5] Osmanlı-Safevî çatışmasına dair bilgiler 1501'in sonlarına doğru Avrupa başkentlerine ulaştığında, Venedik, Fransa, Portekiz, hatta papalık Şah İsmail'le yazışmaya başlayıp bir anti-Osmanlı ittifakı inşa etme gayretine girdiler. Şam'daki Venedikli tüccarlar İsmail'in tahta çıkışının ardından Venedik senatörlerine mektup yazıp bunun "en kutsal savaş olan Türkleri Avrupa'dan çıkarıp atma savaşını başlatmak üzere Hıristiyan prensler ile İran arasında bir ittifak kurulması için en uygun an" olduğunu bildirdiler.[6] Yanlış bilgilere dayalı bir Şiilik anlayışı ile siyasi menfaatlerinin güdülediği bazıları ise İsmail'i, tıpkı haçlı seferi yapan Hıristiyanlar gibi dindar savaşçılarını "imansız" Sünni Müslümanlara karşı savaştıran bir savaşçı aziz olarak mitleştirerek bu ittifakı meşrulaştırmaya çalışıyordu. 1602'de İsmail'le

görüşüp ülkesine dönen Venedikli casus Constantino Laschari senatoya şu açıklamada bulunuyordu: "[Şah'ın] Sophi [Sufi] dini, Osmanlı hanedanlığıyla sürekli bir çatışma halindedir; çünkü Osmanlılar sapkındır ve pek çok Müslüman'ın topraklarını zorla gasp etmiştir." Lafı şahın kendisine getirip şu sonuca varır: "İsmail zengin, tam bir hayırsever, tanrısal ilhama sahip bir peygamber olarak görülüyor. Mezhebinin üyeleri tarafından çok seviliyor; bu mezhep aslında bağımsız, kendi usullerince Katolik bir din sayılabilir."[7] Venedik Doğu Akdeniz'de yürüttüğü ticareti İsmail'le ittifak kurmak suretiyle Osmanlı saldırganlığından korumayı avantajlı buluyor, Portekizliler ise Hint Okyanusu'nda Osmanlılarla giriştikleri deniz savaşlarında destek arıyorlardı. İsmail'in Hıristiyan sevenlerinden hiçbiri onun Şii inancının gerçek doğasını derinlemesine irdeleme zahmetine girmemişti; bir Venedikli İsmail'in "başka her şeyden çok Hıristiyan" olduğunu düşünüyordu, yanlış ama yararlı bir varsayımdı bu: Bir tarihçinin ifadesiyle, "bir sufiyle kurulmuş siyasi ittifak, bir Müslüman kralla kurulan ittifaktan daha kolay meşrulaştırılabilir bir şey" di.[8]

Toplarla donanmış çok daha üstün bir Osmanlı ordusu, Çaldıran (günümüz Türkiye'sinin doğusunda) Savaşı'nda İsmail'i yenilgiye uğratınca şahın ilahi yenilmezlik algısı darmadağın oldu. Başkenti Tebriz'in Osmanlıların eline geçmesiyle birlikte İsmail doğuya çekilip kendini avlanmaya ve içkiye verdi (İran şiirinde bu hale *bezm ü rezm* denir), bir daha asla Osmanlılara ciddi ciddi meydan okuyabileceği bir otorite ve güce kavuşamadı. İsmail'in 1524'te ölümüyle yerine geçen oğlu Şah I. Tahmasb 1530'lu ve 1540'lı yıllarda bir dizi Osmanlı istila girişimiyle karşılaştı. 1550'li yıllarda ise bu saldırılara doğu Anadolu içlerine bir dizi akınla yanıt verdi. Süleyman'ın yanıtı ise ordusunu toplayıp Halep'e doğru yürüyüşe geçmek oldu. Gelgelelim, sultan iç sorunlardan muaf değildi. Altmışlı yaşlarının başındaydı ve hastalıkların yanı sıra, eşleri ile siyasi hırs sahibi sekiz oğlu arasında yaşanan iç çekişmelerle boğuşuyordu. En büyük oğlu Şehzade Mustafa'dan özellikle şüpheleniyordu. Süleyman, Jerkinson'ın hayranlıkla izlediği Halep yürüyüşünden yalnızca haftalar önce, Orta Anadolu'da bulunan Konya'da konaklayıp Mustafa'yı çadırına çağırmış, harem ağaları onu iple boğarken izlemişti.

Jenkinson'ın Müslüman dünyanın bu teolojik ve siyasi boyutlarına hâkim olduğunu gösteren bir kanıt yok; bu da Süleyman'ın Halep'e girişini izlemesinin üzerinden ay bile geçmeden sultanın huzuruna kabul edilmekle kalmayıp, ondan normalde yalnızca devlet liderlerine bahşedilen türden resmi, bizzat Süleyman tarafından imzalanmış ticari ayrıcalıklar koparmayı da başarmasını daha fevkalade kılıyor. Herhangi bir diplomatik eğitimden ya da referanstan mahrum Jenkinson, ortada bir İngiliz-Osmanlı ilişkisi bile yokken, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde "canının istediği her yere, hiçbir gümrük vb. ödemesi yapmaksızın mallarını

getirip götürmek" gibi, o tarihe kadar görülmemiş haklar elde etti. Hatta sultanın uzun süredir ticari ortağı olan Fransa ve Venedik'e (ki muhtemelen Jenkinson'a Halep'e güvenli giriş sağlayan bunlardan biriydi) "onun işlerine karışmama ve engel olmama"ları söylendi.[9] Süleyman ve danışmanlarının, küçük ve önemsiz bir Hıristiyan adasından gelip karşılarında duran, hiçbir diplomatik referansı bulunmayan, Türkçe de konuşamayıp (muhtemelen Levant'ın ortak dili İtalyanca ve Fransızca karışımı bir dille) geniş Osmanlı topraklarına istisnai ticari erişim hakkını cesaretle müzakere eden bu erken gelişmiş (kimilerine göre de gözü pek) genç tüccarda ne bulduğunu merak ediyor insan. Şayet tarihte İngiliz-Osmanlı ilişkilerinin başladığı bir nokta varsa, o da yirmi dört yaşındaki Jenkinson'ın 1553-1554 kışında Halep'te elde ettiği bu olağanüstü kazanımlardır.

1554 baharında hem Süleyman hem de Jenkinson Halep'ten ayrıldı. Sultan doğuya, İran içlerine ilerlerken, Jenkinson batıya yönelip bir sonraki yıl Kumaş Tüccarları Birliği'nin kendisinin Levant'taki başarısını tasdik edip onu tam üye yapacağı memleketi Londra'ya döndü. Dönüşünden iki yıl sonra Willoughby, Chancellor ve Cabot'ın üçünün de ölümüyle, ticari ve diplomatik deneyimi Jenkinson'ı, Moskova Kumpanyası'nın Rusya'ya yapacağı, Mary ve Philip tarafından da onaylanmış bir sonraki yolculuğun liderliğine en uygun aday kıldı. Hâlâ yirmi yedi yaşında bir genç olan ama Moskova Kumpanyası'nın yöneticilerinin çoktandır "çok gezmiş, sonraki seyahatlerde de kullanma niyetinde olduğumuz bir adam"[10] diye tanımladığı Jenkinson, Korkunç İvan'ın Chancellor'a bahşettiği ticaret haklarından yararlanmak üzere tehlikeli Beyaz Deniz üzerinden Rusya'ya gidecek dört gemilik bir filonun genel kaptanlığına getirildi. 1557 Mayıs'ında yelken açıp nispeten ılıman Haziran ayında Beyaz Deniz'e varan Jenkinson, daha sonra kara üzerinden seyahat ederek Aralık ayında Moskova'ya, Çar'ın sarayına ulaştı.

Bir kez daha kendini dönüşüm halinde bir doğu imparatorluğunun başındaki güçlü bir imparatorla pazarlık ederken bulan Jenkinson, yine sevimliliğiyle liderin sevgisini kazanıp hem ona hem de hükmettiği topraklara görülmemiş bir erişim hakkı koparmayı başardı. 1557'nin Noel günü İvan tarafından kabul edilen Jenkinson, İmparator'un elini öpüp Mary ve Philip'in kendisine yazdığı mektupları sunduktan sonra akşam yemeğine kaldı; sofrada "hem Hıristiyanların hem de kâfirlerin aralarında olduğu birçok elçi ve yabancı" vardı. Yemekten hemen sonra İvan'ın danışmanları ona "İmparator'un [kendisine] arzu ettiği şeyi" vereceğini söyledi: Hazar Denizi'ne serbest ticari erişim ve İran'la ticaret.[11] Hem Jenkinson hem de Çar bakımından birlikte iş yapmak için mükemmel bir zamandı. İngiltere'nin doğuya ulaşması gerekiyordu ama bunu hem Avrupa ana karası üzerinden geçen kara rotalarından hem de İspanya ve Portekiz'in kontrol ettiği deniz rotalarından uzak

durarak yapmak zorundaydı. İvan ise Volga Deltası'nı ve Hazar Denizi etrafındaki bölgeleri kontrol eden Kazan ve Astrahan Müslüman Türk hanlıklarını daha yeni fethetmişti. Avrupalı tüccarlara, daha sıkı ticari ve askeri bağlar karşılığında İran'a ve belki de iyimser bir tahminle Çin'e serbest erişim hakkı sunmasını mümkün kılan şey buydu. Ne var ki batı sınırlarındaki Polonya, Litvanya ve Livonya'yla süregiden düşmanlıklar Rusya'nın Felemenk diyarı pazarlarıyla kara üzerinden bir ticaret rotası tesis etmesini zorlaştırıyordu. Jenkinson ve İngiltere'nin önerdiği Beyaz Deniz üzerinden deniz rotası bu soruna bir çözüm getiriyor gibiydi. Dolambaçlı ve çetrefilli gibi görünse de, Jenkinson ve İvan, Londra'dan Beyaz Deniz'e 2.700 kilometrelik bir deniz yolculuğu ile bunu müteakip İran'a 4.800 kilometrelik bir kara yolculuğunu kapsayan bir ticaret rotası oluşturmuşlardı.

Şimdi yapmak zorunda olduğu Hazar Denizi üzerinden ürkütücü İran yolculuğuyla karşılaştırıldığında, deniz üzerinden önce Rusya'ya varıp oradan Moskova'ya geçmek Jenkinson'ın yolculuğunun kolay kısmını oluşturuyordu. (Artık Rus kıyafetleri giyen) Jenkinson 1558'in Aziz George Günü'nde, yalnızca iki İngiliz yol arkadaşı ve İvan'ın ayarladığı bir Tatar (Türkü) tercümanla Moskova'dan ayrıldı. Güneydoğudaki Kazan'a doğru ilerleyip Volga Nehri'ni izleyerek güneye Astrahan'a yöneldi. At üstünde, tekneyle ve deve üstünde yolculuk ederken, İvan'ın acımasız askeri saldırılarının yerel hanlıklarda sebep olduğu "kıtlık ve veba" dahil tüm yıkımı görünce dehşete düştü. Haziran'da yeni fethedilmiş, Hazar Denizi'ne 100 kilometreden daha yakın Astrahan'a vardı, fakat karşılaştığı manzara onu hayal kırıklığına uğrattı: "[B]elirli bir miktar mutat mal ticareti var ama bu, bahse değmeyecek kadar küçük ve yetersiz." Sonraki ay bunu başaran ilk İngiliz olarak Hazar Denizi'ne ulaştı; bu denizin güney kıyılarında İran İmparatorluğu sınırlarının başladığını biliyordu.[12]

Artık İvan'ın nüfuz alanının ötesine geçmiş olan bu gözü pek İngiliz, az miktardaki malını taşıyan bir deve katarının başını çektiği kervanlarla gerçekleştirdiği sonraki yolculuğu boyunca mütemadiyen tacize, hırsızlığa ve gaspa maruz kaldıysa da, yolu üzerinde karşılaştığı, hem Rusya hem de İran'la sürekli savaş halindeki Tatar savaş beyleriyle anlaşmalar bağladı. 1558 Aralık'ının sonlarında, yani Mary'nin ölüp yerine Kraliçe Elizabeth'in geçmesinden yalnızca haftalar sonra (bunlardan haberi yoktu tabii) nihayet Buhara'ya ve Müslüman Şeybânî hükümdar II. Abdullah Han'ın sağladığı göreli güvenlik koşullarına kavuştu. Jenkinson artık İran'ın burnunun dibindeydi. Fakat bölgenin karmaşık siyasi, ticari ve dini gerilimlerini anlamaya başladığında, en azından bu sefer daha ileri gidemeyeceğini anladı. Daha ileri gitmesini engelleyen başlıca sorun, Müslüman ev sahipleri arasındaki mezhep bölünmeleriydi. Jenkinson, Buhara'nın tarihinden bahsederken şöyle yazıyordu: "[Z]aman zaman İranlılara tabi olmuş; halkı artık İran dilini konuşuyor, buna karşın

bağımsız bir krallık ve her iki taraf da Mahometist [Muhammedci] olmasına rağmen dini sebeplerle İranlılarla sürekli ve acımasız bir savaş halindeler." Şeybânîler Sünni iken İranlı hasımları Şiiydi ve bu, Jenkinson'ın ancak pogonolojiye* başvurarak, o da az buçuk kavrayabildiği bir ayrımdı: "Bu savaşların bir sebebi de şu: İranlılar üst dudaklarının üstündeki kılları kesmezken, Buharalılar ve diğer Tatarlar kesiyorlar ve İranlılar bunu büyük bir günah sayıp Buharalılara –tıpkı Hıristiyanlara dedikleri gibi– *kafar* [Arapça *kâfir*'den geliyor], yani imansız diyorlar."[13] Bir terzi gibi görüntüye takmış bir kumaş tüccarı olarak Jenkinson, bu iki taraf arasındaki teolojik farklılıkları derinlemesine anlamaya çalışmak yerine, Sünnilerin bıyık kesme buyruğuna karşın Şiilerin bıyık bırakmasına dikkat kesilmişti. Yine de İslamın bu iki kolu arasındaki ayrımlara dair günümüze ulaşmış ilk İngiliz canlı tanıklığıdır bu.

Jenkinson'ı Buhara'daki inanç (ve sakal) çeşitlemelerinden çok daha fazla endişelendiren şey Buhara'nın düş kırıcı ticari potansiyeliydi. "Bu Boghar [Buhara] şehri, bir bölgeden diğerine geçişlerin mümkün olduğu" barış zamanında, "civar ülke ve şehirlerden (Hindistan, İran, Belh, Rusya gibi pek çok yerden ve daha eski zamanlarda Cathay'den) tüccarların büyük kervanlarla geldiği büyük bir ticaret uğrağıymış." Fakat "sonu gelmeyen savaşlar"ın damgasını vurduğu o günlerde Jenkinson'ı endişelendiren husus, "bu tüccarların [artık] uğruna çaba göstermeye değecek kârlılıkta bir ticaret umudu veremeyecek kadar yoksul ve yetersiz" olmasıydı. Daha da kötüsü, Orta Asya'nın sıcak iklimi nedeniyle buraların tüccarları, Jenkinson'ın sunduğu kalın ve ağır İngiliz yünlülerine pek de ilgi göstermiyordu. Hint ve Yahudi tüccarlar ipek ve keten kumaş ticareti yapıyor, "fakat şayak kumaşlara [kalın yünlüler] ve diğer türden kumaşlara pek değer vermiyorlar", bütün gayretine rağmen "kendi kumaşlarını bunlarla takas etmiyorlar"dı.[14]

Jenkinson koşulları zorlayıp Çin'e gitmeyi düşündü ama görünüşe göre böylesi zorlu ve tehlikeli bir girişimin başarıya ulaşma ihtimalinin olmadığını idrak etmişti. Bu güzergâhın, Tatar ve İranlı savaş beyleri arasındaki, "ben geldiğimde üç yıldır devam etmekte olan büyük savaşlar" nedeniyle tehlikeli olduğunu, "herhangi bir kervanın yağmalanmadan [Çin'e] varmasının imkânsız" olduğunu yazıyordu. Üstelik bunun "dokuz aylık bir yolculuk" olduğu tahmininde bulunuyordu. Çok abartılı bir tahmindi bu ve hiç kuşkusuz Jenkinson'ın kendisini efsanevi "Orta Krallık"tan** ne kadar uzak hissettiğine işaret ediyordu. İran'a gitme girişiminde bile ciddi güçlüklerle karşılaştı: Yerel kaynakları, Abdullah Han'ın, Semerkand Prensi'nin eli kulağında kuşatmasına karşı savunabilmek için Buhara'yı terk ettiğini söylemişti; şehrin dışında

* Sakal irdelemesi/incelemesi –çn.

** Çin'in Çincedeki adı olan Zhōnghuá "merkez devlet" ya da "merkez krallık" anlamına gelir –çn.

"haydut ve hırsızlar" İran'a gitmeye çalışan tüccarları soyup öldürüyordu; Buhara'daki yetkililer Jenkinson'ın geçiş izni belgelerine el koymuştu ve Jenkinson kalın İngiliz kumaşlarının "İran'da [da] "satılabilir" olmadığı sonucuna büyük bir keder içinde zaten varmış durumdaydı.[15] Belki Buharalılar inatçı İngiliz'den usanıp kurtulmak istediklerinden, belki de yaklaşık iki yıllık aralıksız yolculuktan sonra Jenkinson'ın canı yeni bir tehlikeye atılmayı pek çekmediğinden, 8 Mart 1559'da Buhara'dan ayrılıp memleketinin yollarına düştü. Hazar Denizi'ne vardığında, "Hazar Denizi'nde daha önce asla görülmediğini" düşündüğü "Hıristiyanların şerefine, geminin bayrak direğine Aziz George'un kızıl haçını" çekti.[16] Eylül ayında, Beyaz Deniz'e ve sonra da İngiltere'ye yelken açmadan önce kışı geçirmeyi planladığı Moskova'ya vardı.

Jenkinson Moskova'ya varınca, Chancellor'ın ikinci yolculuğuna katılmış, o günlerde güney Rusya'daki Volgograd'da faaliyet gösteren Moskova Kumpanyası temsilcisi Henry Lane'e bir mektup yazdı. "Yolculuğumuz sefil, tehlikeli ve kayıplar, vergiler ve masraflar nedeniyle çok maliyetli olsa da," diyordu mektubunda, "o topraklarda kârlı mal ticareti yapılabilir." Jenkinson mektubunu "Haspam Aura Soltana'ya en içten teşekkürlerimle" sözleriyle bitiriyordu. Elizabeth dönemi coğrafyacısı ve seyahat yazarı Richard Hakluyt *Principal Navigations, Voyages, Traffics and Discoveries of the English Nation* [İngiliz Ulusunun Başlıca Deniz Seferleri, Seyahatleri, Ticaretleri ve Keşifleri] isimli kitabının ikinci baskısında (1598/1599-1600) Jenkinson'ın bu mektubunu yayımladığında Aura Soltana'ya dair şöyle bir not düşmüştü: "Bu kız [Jenkinson'ın] daha sonra kraliçeye verdiği bir Tatar kızıdır."[17] Jenkinson'ın uzun uzun kahramanca cesaretten, kârdan ve zarardan bahsederken arada gelişigüzel yazıverdiği bu sözcükler, o yıllarda kadın ve erkeklerin köle olarak alınıp satıldığı gerçeğine çok sarsıcı bir ışık tutar. Bu iş hem onun hem de o dönemde Orta Asya'da faaliyet yürüten çoğu tüccarın ticari misyonunun bir parçasıydı. Bahtsız "Aura Soltana"yı muhtemelen 1558 Haziran'ında Astrahan'da satın almıştı, zira burada yaşayan Müslüman Nagayan halkı hakkında şöyle şeyler yazmıştı: "Şayet bir binliğim olsaydı, söz gelimi tanesini altı peniden (İngiltere'de bir ekmek parası), bizzat ana babalarından çok sayıda sağlıklı Tatar kız ya da erkek çocuğu satın alabilirdim; fakat o günlerde bu tür mallardan çok erzaka ihtiyacım vardı."[18] Bu kızı satın alıp "ticari mal" olarak arkadaşı Lane'e gönderdikten sonra, hâlâ Moskova'dayken onu geri alıp, Tudor krallığına giren ilk Müslüman kadın olarak kayıtlara geçmek üzere, beraberinde İngiltere'ye götürdüğü, Hakluyt haklıysa, sonra da Kraliçe Elizabeth'e hediye ettiği anlaşılıyor.

Jenkinson 1560 sonbaharı sonlarında Londra'ya döndü. İki buçuk yılını ülkesinden uzakta geçirmiş; bu süre içinde, kimi Rus Ortodoks kimi Sünni ya da Şii Müslüman, Orta Asya'nın en güçlü hükümdarlarından bazılarıyla müzakereler

yürütmüştü. Yola çıkarken arkasında bıraktığı İngiltere, Mary ve İspanyol eşi tarafından yönetilen resmen Katolik bir ülkeydi; döndüğünde bulduğu ülke ise yeni bir kraliçeye (Elizabeth) sahip, yeni doğmuş bir Protestan ülkeydi ve yeni Kraliçe dini bakımdan derin bir şekilde bölünmüş ülkede, yeni bir dini mutabakat sağlama gayretindeydi. Jenkinson, bütün bunlar, özellikle de ülkenin resmi mezhebinin değişmesi hakkında her ne düşünüyorsa bunu kendisine sakladı. Moskova Kumpanyası yöneticilerine İran'la ticaretin mümkün olduğunu bildirdi. Şayet İngilizler bir şekilde bölgedeki Sünni-Şii çatışmasını kullanıp İran Körfezi üzerinden gerçekleşen ticari trafiğe katılabilirse, yeni Protestan krallığa büyük bir mali fayda sağlanabilirdi. Elizabeth tahta geçtiğinde müteveffa babasının Fransa'yla yaptığı savaşların, bereketsiz hasatların ve kumaş ticaretindeki büyük bir durgunluğun neden olduğu yaklaşık 300 bin poundluk bir borcu kucağında bulmuştu ve alacaklılar İngiltere dışındaki İngiliz mal varlıklarına el koyma tehdidinde bulunuyorlardı.[19] Ne Moskova Kumpanyası yöneticilerinin ne de Elizabeth'in Rusya üzerinden acil ve yeni bir İran seyahati için özel olarak ikna edilmeye ihtiyacı vardı; velhasıl Jenkinson, takip eden bahar aylarında, nihai amacı İran hükümdarı Şah Tahmasb'a ulaşmak olan yeni bir seferin hazırlıklarına girişti.

Moskova Kumpanyası, kuzey maceraları için gerekli kraliyet onayını Mary ve Philip'ten ancak güneyde Afrika'daki ve batıda Amerika kıtalarındaki İspanyol emperyal dominyonlarına tacizde bulunmamak şartıyla koparabilmişti. Tüccarları gerek Rus Ortodokslarıyla gerekse de Müslümanlarla ticaret yapan Elizabeth'in böylesi tereddütleri ve kısıtlamaları yoktu. Çoğu Moskova Kumpanyası'na büyük paralar yatırmış, dolayısıyla onun başarısında çıkarları olan danışmanlarının da desteğini alan Elizabeth "Rusya İmparatoru"na ve "İran'ın Büyük Sufi'si"ne birer mektup yazıp Jenkinson adına güvenli geçiş hakkı ve ticari imtiyazlar talep etti.

Elizabeth'in her iki mektubu da bu tür kraliyet yazışmalarında kullanılagelen standart şablona göre yazılmıştı: Muhatap övülüyor, Jenkinson için topraklarında güvenli geçiş ve ticari ayrıcalık talep ediliyordu. Ne var ki kraliçenin bir Müslüman hükümdara yazdığı ilk mektup olan İran İmparatoru'na mektubunda bazı önemli düzeltmeler yapılması gerekiyordu. Kraliçe ve danışmanları Safevî Şii hükümdarın, yani Şah Tahmasb'ın dini, siyaseti, hatta kimliği hakkında çok az şey biliyordu. Artık ne kadarsa Jenkinson'ın Safevî yönetimine dair verdiği bilgiler de Elizabeth'in mektubuna pek yansımamıştı. Şöyle başlıyordu: "Tanrı'nın lütfuyla, İngiltere'nin ve başka bazı ülkelerin Kraliçesi, çok kudretli ve muzaffer Prens, Medlerin, Partların, Hirkanyalıların, Carmanarianların, Margianların, Dicle Nehri civarında ve ötesinde yaşayan insanların, Hazar Denizi ile İran Körfezi arasında yaşayan bütün insanların ve ulusların büyük sufisini, imparatorunu selamlar."[20]

Elizabeth'in hitabı Safevîlere ve hükümdarına dair neredeyse hiç çağdaş fikir ve bilgi içermeyip, o bölgeye dair antik dönemlerden kalma ya da Kutsal Kitap'tan alınma varsayımlara dayanır. Hitabında tarif ettiği şey, Şah Tahmasb'ın ve Safevî ülkesinin toprakları değil, Hıristiyan teologların Babil'i fethedip imanın ilahi tarihinin parçası saydıkları Yahudileri kurtardığı için yüceltikleri Büyük Kiros'un (h. MÖ 559-529) kurduğu Ahameniş İmparatorluğu'ydu. Birdenbire çıkıvermiş gibi görünen Osmanlı Türklerinin aksine İranlılar Kitab-ı Mukaddes'te anlatılan tarih içinde bir yere oturtulabiliyor, bu da Elizabeth'e bir Müslüman imparatorlukla ticari anlaşma peşinde koştuğu bahsinden kaçınma şansını veriyordu. Elizabeth, iki ülke arasındaki "büyük uzaklığa" karşın şaha, Jenkinson'ın "girişiminin yalnızca ve yalnızca tebaanızla ticaret yapmak halisane niyetinin ürünü olduğu" güvencesini veriyordu. Hıristiyan inanışlarına açık atıflarda bulunmamaya özen gösteren Kraliçe, şayet Jenkinson'a İran içinde geçerli "sağlam geçiş belgeleri ve güvenli geçiş hakkı" lütfedilirse, "her şeye kadir Tanrı'nın inayetiyle bu küçük başlangıçların gelecekte daha büyük uğraklara vesile olacağı, [...] insan doğasının tanrısal yaratılışı ve karşılıklı hüsnüniyet bizi bir araya gelmeye zorladıkça, ne yerin ne denizlerin ne de göklerin gücünün bizi ayırmaya yeteceği" umudunu dile getiriyordu.[21] "Şanlı şehrimiz Londra'da" İbranice, Latince ve İtalyanca yazılıp 25 Nisan 1561'de imzalanıp mühürlenen mektup, 14 Mayıs'ta Rusya'ya yelken açmaya hazırlanmakta olan Jenkinson'a Gravesend'de, "400 şayak kumaşından kıyafet içeren 80 paket"le yüklü gemisi *Swallow*'un güvertesinde teslim edildi.

Jenkinson'ın bu ikinci yolculuğu büyük bir olay yaşanmadan geçti. Bu seferinde onun için en büyük güçlükleri coğrafya değil siyaset yaratacaktı. 1561 Ağustos'unda Moskova'ya vardığında İvan'la görüşme çabaları, zorluk çıkaran bir imparatorluk kâtibi ve Çar'ın Maria Temryukovna (Jenkinson'a göre "Mahometicall [Muhammedi] ilkelere bağlı" bir Çerkez prensesi) ile yakında gerçekleşecek evliliği nedeniyle sonuç vermedi. Her zaman işini bilen Jenkinson, bu dondurucu derecede soğuk şehirde zamanını yünlü kumaşlarının çoğunu satarak geçirdi. İzleyen Nisan ayında nihayet Çar'la bir görüşme yapabildi. Görüşmeden rahatlamış ve memnun olarak ayrılan Jenkinson İvan'ın kendisine özel bir teveccüh gösterdiğini, gitme niyetinde olduğu ülkelere vardığında yerine getirmesi için önemli görevler verdiğini" yazdı.[22] Daha önce Moskova Kumpanyası'nın ticari temsilcisi ve Kraliçe Elizabeth'in fiili elçisi olarak görevlendirilmiş Jenkinson şimdi de İran'a vardığında İvan'ın temsilcisi olarak hareket etmekle görevlendirilmişti. Moskova'da biraz daha oyalandıktan sonra 27 Nisan'da Volga'ya doğru yola çıktığında, yolculuk boyunca kendisine çok iyi bir dost ve sohbet arkadaşı olacak bir İran elçisi de ona eşlik ediyordu.[23]

Sonraki birkaç ayda ilk yolculuğundaki rotasının aynısını izleyerek önce Astrahan'a, oradan da Hazar Denizi'ne vardı. Oradan güneydoğuya doğru ilerleyip Safevî topraklarına giren Jenkinson adeta zamanda geçmişe doğru bir yolculuk yapıyor, geçtiği bölgeleri antikçağlarda oralarda yaşamış şahısları ve yaşanan olayları aktararak anlatıyordu. 1562 Ağustos'unda Hazar Denizi'nin kıyısında, Kafkas Dağları'nın eteklerinde bulunan Derbent kasabasına vardı. Derbent hakkında yazdıkları, buranın antik Pers eyaleti Hirkanya'nın parçası olmasına ve Müslümanlarla Hıristiyanların ortak inanışına göre korkunç Yecüc ve Mecüc ırklarını dışarıda tutmak için Büyük İskender'in inşa ettirdiği antik sedde hayran kalmasından ibaretti. Birkaç hafta sonra Şirvan'a varıp eyaletin Şii beylerbeyi Ustaclu Abdullah Han'la görüştü. Jenkinson'ın ismini "Obdolowcan" şeklinde yazdığı Abdullah Han, Şah Tahmasb'ın kuzeni ve en yakın danışmanlarından biriydi. İngiliz, bu Müslüman ev sahibine de kendini sevdirmiş olmalı ki yırtıcı kuşlarla avlar ve ziyafetler de dahil bol keseden eğlencelerle ağırlandı. Ve her zamanki gibi gördüğü her zengin işi kumaşı ve nesneyi tek tek ve titizlikle yazdı; bunlar arasında "ülkede moda" olan, İran'da geçirdiği geri kalan zamanda üstünden çıkarmayacağı altın sarısı ipek kıyafetler de vardı. Abdullah Han "İngiltere olarak Türklerle dostane [ilişkilerinin] olup olmadığını" sorduğunda Jenkinson'ın yanıtı kusursuzdu: "Şu yanıtı verdim: Onlarla hiçbir zaman dostane ilişkilerimiz olmadı, bundan dolayı Sufi hazretlerinin topraklarına girmek için onların ülkesinden geçmemize izin vermezler; ama Venedikliler denen bir millet var, memleketleri bizim ülkemize çok da uzak değil, onlar bu Türklerle çok ileri düzeyde işbirliği yapıyor." O berbat Venedikliler, şahın yeminli düşmanı Osmanlılarla dost olmuşlardı; şu namuslu İngilizleri aşikâr müttefikleri Safevîlere ulaşmaktan alıkoyanlar da onlardı. Jenkinson'ın şeytan tüyü ve inandırıcılığıyla da birleşince bu iddialar yeterince gerçekçi görünüyordu (sonuçta Venediklilerin, Konstantinopolis'in 1453'teki düşüşünden sonra kurdukları ilişkilerden, Osmanlıların 1517'de Mısır'ı fethetmesinden sonra ticaret imtiyazlarının yenilenmesine kadar, Osmanlılarla stratejik ittifaklar kurmuşluğu da vardı). Abdullah Han bu İngiliz'in yalnızca güvenilir bir adam değil, aynı zamanda kuzeninin çok işine yarayabilecek biri olabileceğine de ikna olmuştu. Abdullah Han'ın "[d]ine ve ülkelerimizin durumuna temas eden" yeni sorularla ve "en büyük güç *Almaine* İmparatoru mu [muhtemelen II. Philip kastediliyor] yoksa Muhteşem Türk mü?" sorusuyla sıkıştırdığı Jenkinson, muhtemelen bu (epey alengirli) sorulardan kaçmak için konuyu Sufi'yle buluşma beklentisine getirerek zekice bir yanıt verir: "Benim aklım fikrim serbest geçiş hakkı ve dostluğunu rica edeceğim [Şah'la] görüşmede."[24]

Vali'nin "büyük lütuflarına" nail olup güvenli geçiş belgeleri, develer ve atlarla donatılan Jenkinson yeniden yola koyuldu. 16 Ekim'de Erdebil'e vardı. Burası da çok zengin bir tarihe sahip, geçmişin ve geleceğin iç içe geçtiği bir yerdi: "Pers

prensleri genellikle buraya gömülüyor, Büyük İskender de Perslere saldırdığında sarayını buraya kurmuş." Jenkinson "müteveffa prens [Şah] İsmail'in buradaki güzel bir *Meskit*te [cami] bulunan görkemli bir türbede yattığı"nı da söyler, ama bu camiye girip şahın mezarını görmesine izin verilip verilmediğini yazmaz.[25] Jenkinson artık İncil'de (ve Kuran'da) anlatılan antik dünyanın tam merkezinde, Safevî Şii inancı içinse en kutsal yerdeydi. Ayrıca şahın sarayına varma hedefine de çok yaklaşmıştı. 2 Kasım 1562'de nihayet Şah Tahmasb'ın imparatorluk merkezi (günümüz Tahran'ının 145 kilometre kuzeybatısındaki) Kazvin'e ulaştı.

Jenkinson'ın buluşmak üzere olduğu şah, bağnaz ve karizmatik babasından çok farklı biriydi. İsmail'in Çaldıran Savaşı'nda Osmanlılar karşısında uğradığı yıkıcı yenilgiden yalnızca altı ay önce doğan Tahmasb, müritlerinin mesih olduğuna inandığı ama prens daha on yaşındayken çökmüş bir adam olarak ölen bir hükümdarın gölgesi altında büyüdü. Tahmasb'ın çalkantılı çocukluğu takipçileri arasındaki iç savaşlarla ve batıda Osmanlıların, doğuda ise Özbeklerin oluşturduğu sürekli tehditler altında geçti. Daha uzlaşmacı bir dış, daha dindar bir iç siyaset uygulamaya çalışan yeni şah önce Osmanlılarla Amasya Anlaşması'nı (1555) imzaladı, sonra da Şii kaidelerini bir kalıba sokup resmileştirmek amacıyla resim yapmayı, şarabı ve Safevî inancında merkezi bir yer tutmuş pek çok sufi ritüelini yasaklayan Samimi Tevbe Fermanı'nı çıkardı. Tahmasb, ateşli bir milenyumcu olan babasının tam aksine, kendisini imparatorluğunun siyasi ve dini sınırlarını genişletmekten ziyade pekiştirmeye çalışan dindar bir kral olarak görüyordu.[26] Jenkinson Kazvin'e vardığında, şah, bir Sünni şehrini Şiiliğin siyasi ve dini güç merkezi haline getirmek üzere tasarlanmış iddialı bir bayındırlık programını yeni tamamlamıştı. Program kapsamında kraliyet hamamları, sarnıçlar ve çarşıların yanı sıra, kentin kuzeyinde, içinde sarayların, gezinti yollarının, kanalların, polo ve okçuluk için kullanılan bir tören alanının bulunduğu tamamen yeni bir kraliyet parkı da inşa edilmişti.[27]

Jenkinson 20 Kasım 1562'de öğleden sonra nihayet şahla yeni sarayında görüşme fırsatı bulduğunda bütün bunlardan hiç etkilenmedi. Dikkati her zamanki gibi ince terzilik işlerine ve iç mekânlardaki zenginlik göstergelerine kaymıştı. "Shaw Thomas" şeklinde bahsettiği Safevî hükümdarını görüşmeden hemen sonra "hiç de yiğit biri değil" diye tanımlayıp şöyle yazdı: "[Y]üreksizliği yüzünden Türkler bu kadar toprağını istila etti." Gerçekten ilgisini çeken şey şahın Şii dini oldu. "Kendisine bir tür kutsallık atfediyor," diye yazıyordu, "ve dediğine göre *Mahomet*'in ve *Murtezallie*'nin soyundan geliyor;" *Murtezallie* ise Muhammed'in kuzeni Ali bin Ebu Talib. Şöyle devam ediyor Jenkinson: "Bu İranlılar Türkler ve Tatarlar gibi Mahometan [Mumammedi] olsa da, aslında iddia edildiği gibi biri olmayan bu *Murtezallie*'yi yüceltip onun Mahomet'in baş havarisi olduğunu söylüyor, diğer üç

havariyi (Mahomet bunları *Omar* [Ömer bin Hattab], *Usiran* [Osman bin Affan] ve *Abebecke* [Ebû Bekir bin Kuhâfe] diye çağırırmış) ise lanetleyip alaya alıyorlar." Jenkinson burada ilk üç halifenin ismine dair epey kabaca bir transliterasyon yapmış. "[B]u üç havari, bahsettiğimiz *Murtezallie*'yi kılıçtan geçirmişler" iddiasından da anlaşılabileceği gibi Jenkinson İslamın ilk dönemlerine ilişkin oldukça karışık bilgilere sahip olsa da, İranlıların "Türklerle ve Tatarlarla geçmişteki ve bugünkü ölümcül savaşlarına" neden olan şeyin İslamın Şii ve Sünni kolları arasındaki bu mücadele ve "kutsal şahsiyetler ve yasalara dair diğer farklılıklar" olduğunu kavramıştı. Jenkinson'ın Sünni ve Şii teolojiler arasındaki karmaşık ayrışmalara dair araştırmalarından anlayabildiği belli ki buydu ve ona göre "bu insanların dinlerine bütün ayrıntılarıyla nüfuz edebilmem [için] Mahomet'in koyduğu yasalara ve Alkoran'a [Kuran] vakıf olmam lazım ki şu an için buna ihtiyaç duymuyorum."[28]

Sultan Süleyman ve Çar İvan'a kendisini sevdirip İranlı Sufi'nin peşinde aralıklarla neredeyse beş yıl koştuktan sonra, Jenkinson'ın doğulu hükümdarlarla yaver giden şansı sonunda tersine dönmeye başladı. O güzel belagati bile Şah Tahmasb'la görüşmesinin tatsız geçmesine engel olamadı. Şahın huzuruna kabul edilmeden önce kendisine ayakkabı verildi, böylece "bir Hıristiyan, onların ifadesiyle *Gower* [Müslüman olmayan, gâvur, Farsça *gaur*'dan geliyor], yani bir imansız ve mundar olarak şahın kutsal toprağını kirletmeme mani olunabilecekti; kendilerinin inandıklarına inanmadıkları, kendi sahte ve pis peygamberleri *Mahomet* ve *Murtezallie*'ye iman etmedikleri için dinsiz ve pagan saydıkları herkes onlar için imansız ve murdar." Jenkinson şaha Elizabeth'in mektubunu sunup, "her iki hükümdarın onuruna, mallarımızı getirip sizin mallarınızı götürmek üzere topraklarınıza girip çıkabilmemiz için tüccarlarımıza ve insanlarımıza dostça muamele ve serbest geçiş hakkı" lütfedilmesini umduğunu söyledi. Şah bunların hiçbirini vermedi. İddiasına göre "topraklarımızda bu dilleri anlayan hiç kimse yok" iken neden Elizabeth'in mektubunu Latince, İbranice ve İtalyanca yazdığının açıklanmasını istedi. Ayrıca "Frankların [Hıristiyan Avrupalılar] hangi ülkesinden olduğumu ve orada ne iş yaptığımı" sordu. Kötü başlayan görüşme gittikçe daha da kötüleşti: Şahın sarayındaki hiç kimse İngiltere adı verilen bu minnacık yer, onun kadın hükümranı ya da onun "şanlı şehri" Londra hakkında hiçbir şey bilmiyordu. Abdullah Han gibi Şah Tahmasb da önemsiz İngiltere'den çok daha fazla "*Almaine* [Almanya] İmparatoru, Kral II. Philip ve Muhteşem Türk'le, bunların hangisinin en güçlü olduğu"yla ilgiliydi. Jenkinson, daha önce Abdullah Han'ın sorularını yanıtlarken olduğunun aksine, Osmanlıları eleştirmenin bu sefer doğru olmayacağına kanaat getirip şaha, "onu memnun edecek ama Muhteşem Türk'ü de kötülemeyecek" bir yanıt verdi. Gelgelelim o zaman da şahın sorgulaması çarpıcı bir şekilde hedef değiştirdi:

> Bu sefer beni daha çok din üzerinden sorgulamaya başlayıp, benim bir *Gower*, yani bir imansız mı yoksa bir *Muselman*, yani Mahomet'in koyduğu yasalara bağlı biri mi olduğumu sordu. İmansız ya da Mahometan değil, bir Hıristiyan olduğumu söyleyerek yanıtladım. Sufi, Gürcistan kralının –bir Hıristiyan iken kaçıp kendisine sığınmış– oğluna [Müslüman dönme Kartlili XI. David] Hıristiyan ne demek diye sordu. O da dedi ki Hıristiyan *Jesus Christus*'a inanıp, onun Tanrı'nın oğlu ve en büyük peygamber olduğunu kabul edendir. Sufi bana, buna mı inanıyorsun, diye sordu. Evet dedim, buna inanıyorum. Sufi, ah seni imansız, imansızlarla arkadaşlık yapmaya ihtiyacımız yok deyip götürülmemi istedi. Ben de eğilerek selam verip memnuniyetle çıktım.[29]

Memleketinden binlerce kilometre uzaktaki Leicestershire'lı bu yürekli genç kumaş tüccarı, biri Şah Tahmasb, öteki Ortodoks Hıristiyan dininden dönen Gürcü kral XI. David olmak üzere iki Müslüman hükümdarın karşısında dimdik durarak İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğuna iman ettiğini kabul etti. Jenkinson'ın ölümcül bir tehlike altında olduğunu kesinlikle idrak ettiği, ürkütücü bir an olsa gerek. Huzurdan çıkarken, imansızın kirletici varlığını simgesel olarak temizlemek üzere, "elinde kum dolu bir tas bulunan bir adam onu takip etmiş ve sarayda ayak bastığı, hatta Sufi'nin görüş alanının dışında kalan saray kapısına kadar her yere kum döktü." Jenkinson, Şah Tahmasb'la görüşmesinin iki ülke arasında ticari ittifak kurulmasıyla sonuçlanacağını tahayyül etmiş olsa gerekti; ama kendisini şahın sarayından düpedüz defedilmiş ve muhtemelen hayatını tehdit altında, İran macerasını ise aşılmaz dini farklılıklar sebebiyle hüsrana dönüşmüş olarak buluvermişti. Gelgelelim kovulmasının yegâne nedeninin teoloji olmadığını öğrenmesi uzun sürmeyecekti.

Jenkinson'ın Kazvin'e varmasından yalnızca dört gün önce, "malum muhteşem Türk ile Sufi" arasında ebedi barışa nihai şeklini vermek üzere" bir Türk elçisi Kazvin'e varmıştı. Dokuz yıl önce Jenkinson, İran'a yürümekte olan Sultan Süleyman'ı 1553 Kasım'ında, yani oğlu Mustafa'yı boğdurduktan yalnızca haftalar sonra Halep'e girerken izlemişti. Bu cinayet kararının yarattığı sonuçlar en nihayetinde gelip Jenkinson'ın Şah Tahmasb'la müzakerelerini mahvetmişti. Mustafa'nın ölümü üzerine Süleyman'ın diğer oğulları Selim ve Bayezid babalarından sonra tahta çıkma hakkı için mücadeleye tutuşmuştu. Kaçınılmaz hizipleşmeler ve entrikalar sonucunda kardeşine ve babasına karşı isyan bayrağını açan Bayezid, 1559 Mayıs'ında Konya Savaşı'nda bu ikisine yenildikten sonra kaçıp Şah Tahmasb'ın Kazvin'deki sarayına sığınmıştı. Şah önceleri baş düşmanına başkaldırmış böylesine itibarlı bir isyancıya memnuniyetle koruma sağlamış, Bayezid'i Amasya Barış Anlaşması'nın kendi lehine yenilenmesi için bir müzakere kozu olarak kullanmış, Süleyman ve Selim ise Bayezid'in kendilerine iade edilmesini talep etmişti. 1561'de

Şah Tahmasb nihayet bu talebi kabul etmiş, Bayezid ve dört oğlunu teslim almak üzere Kazvin'e gelen Osmanlı heyeti 1562 Haziran'ında onlarla birlikte şehirden çıkar çıkmaz onları boğarak öldürmüştü.[30] Jenkinson dehşet içinde şu bilgiyi aktarıyordu: Bayezid "Türklerin isteği yerine getirilip vahşice katledildikten sonra Sufi, onun kafasını kestirip hediye olarak babasına gönderdi ve bu anormal baba için evladının kellesi çok arzu edilir ve makbul bir hediyeydi." Şahın Bayezid'in infazını emrettiği söylenemez, ama gerek o gerekse de Süleyman yeni bir siyasi evlat katline onay verirken kesinlikle kanlı bir ikiyüzlülük sergilemişti.

Jenkinson'ın da sonradan öğreneceği gibi, şahla yapılan yenilenmiş barış anlaşmasını tasdik etmek üzere Kazvin'de bulunan Osmanlı elçisinin görüş alışverişinde bulunduğu, İran'da mukim Türk tüccarlar, ağız birliği içinde Jenkinson'ın işlerine zarar vereceğini, çünkü "Frank adını verdikleri" Jenkinson'ın oraya gelişinin "ticaretlerini büyük ölçüde mahvedeceği"ni söylemişlerdi. Jenkinson öğrendi ki gerçekten de Şah "beni hem iyi ağırlamamaya hem de mektuplarla ve hediyelerle gitmeme izin vermemeye, beni bir Frank, yani kardeşi Muhteşem Türk'e düşman ulustan biri olarak görmeye" ikna edilmişti. Dahası, "çok uzak ülkelerden gelmiş imansızlarla arkadaşlık kurmasına gerek olmadığı, zira buna ihtiyacının olmadığı, onun için en doğru şeyin beni mektuplarla birlikte hediye olarak Muhteşem Türk'e göndermek olacağı"na da ikna edilmişti.[31] Süleyman'la Halep'te görüşüp ondan ticari imtiyazlar koparmayı başarmış Jenkinson'ın, onunla yeni bir görüşme daha yapma ihtimali belirmişti; ama bu sefer onun karşısına rakip bir Müslüman hükümdarın hediyesi olarak çıkacaktı. Daha kötüsü, tıpkı Bayezid gibi, Konstantinopolis'e vardığında canlı değil ölü olması da pekâlâ mümkündü.

Neyse ki Abdullah Han ve oğlu Şah Ali Mirza duruma müdahale edip, şahı "şayet Jenkinson'a kötülük yaparlarsa çok az yabancının ülkesine geleceğine," bunun da ticareti kötü etkileyeceğine ikna ederek Jenkinson'ı kurtardılar. Osmanlı heyetinin ayrılmasından sonra Abdullah Han ve oğlunun sözünü dinleyen şah, 20 Mart 1563'te "bana zengin işi bir zerbaft elbise gönderip zarar görmeden ülkeden ayrılmama izin verdi." Jenkinson derhal yola çıkıp Şirvan'a, Abdullah Han'ın görece güvenli sarayına gitti. Vali ona, şayet Ali Mirza kendisi için şahla görüşmemiş olsaydı tamamen gözden çıkarılıp muhteşem Türk'e gönderileceğini söyledi. Yine Abdullah Han'a göre, "şayet kendileri ile muhteşem Türk arasında barış ve ittifak ilişkileri kurulmamış olmasaydı," Şah Tahmasb ona ticari imtiyazlar verirdi.[32] Jenkinson kısa ama büyüleyici kariyeri boyunca ilk kez çok feci bir zamanlamanın kurbanı olmuştu.

Kendisine karşı her zaman misafirperver olmuş Abdullah Han'dan kopardığı ticari imtiyazlar onu tatmin etmekten uzaktı, ama hiç yoktan da iyiydi; Mayıs ayında, onu gittikçe daha çok zarara uğratan bu ziyarete son verip Moskova'ya doğru uzun dönüş

yolculuğuna başladı. 1563 Ağustos'unda vardığı Moskova'da İvan'a kendi zulasından ipek ve mücevherlerle birlikte "Sufi'nin gönderdiği kıyafeti" hediye etti; karşılığında Çar'dan yeni ticari imtiyazlar elde etti. Kışı Moskova'da geçirdikten sonra tekrar yola koyuldu ve 1564 Haziran'ında Beyaz Deniz kıyılarına vardı. Orada kendisini İngiltere'ye getirecek gemiye binen Jenkinson, sanki sıradan bir şeyden bahseder gibi, yolculuk sırasında "gemiyi, malları ve hayatlarımızı tehdit eden çok büyük tehlikeler" atlattığını yazar ama bunların ne olduğundan bahsetmez. 28 Eylül 1564'te nihayet Londra'ya geri döndüğünde, ayrılışının üzerinden üç buçuk yıl geçmiştir.[33]

Jenkinson olağanüstü bir on yıl boyunca her seferinde biraz daha ileri bir noktaya gidip bütün diğer Tudor maceracılarından daha çok şey başarmıştı. Asya'nın en kudretli ve dehşetli üç hükümdarıyla tanışıp hepsinden sağ salim çıkmış, Rusya ve İran'la ticaretin kapısını açmış, bölgedeki Sünni-Şii çatışmasının içyüzüne ilişkin daha önce kimsenin sahip olmadığı bilgiler elde etmişti. 1550'lerin başında Osmanlılarla kurup geliştirdiği ticari ittifak, on yıl sonra İran'la ticari ilişki kurma girişimlerini baltaladı; zira çok az anlayabildiği, neredeyse hayatına mal olacak, dini ve etnik bakımdan karmakarışık bir dünyaya dalmıştı. Hayatta kalmasını muhtemelen Süleyman ve Tahmasb'ın Elizabeth İngiltere'sini hiç ama hiç umursamamasına borçluydu. Orasının nerede olduğunu bile bilmiyor gibiydiler; hakkında düşündükleri nadir zamanlarda ise çok daha büyük bir jeopolitik konumlanmanın kenarında köşesinde bir mevcudiyeti olduğunu düşünüp ciddiye almıyorlardı.

Jenkinson'ın girişimini takip eden yirmi yıl boyunca İran'a beş sefer daha düzenlendi. 1560'ların sonunda, Jenkinson'dan sonra İran'a giden ilk İngiliz olan Arthur Edwards, Safevî sarayında selefinden daha uzun bir süre geçirip selefine kısmet olmayan kıymetli ticari ayrıcalıklar elde etti. Başlangıçta 25 pound olan şirket hisseleri artık 200 pound olmuştu ama düzenli kâr payı getirmiyordu. Yol fazlasıyla uzun, kâr oranları çok düşük, bölge son derece istikrarsızdı; Türkler, İranlılar ve Tatarlar arasındaki çatışmalar nedeniyle, bölgede çalışan talihsiz İngiliz tüccarlarını hedef alan kaçırma, fidye isteme, soyma, hatta cinayet eylemlerinin ardı arkası kesilmiyordu.[34]

Jenkinson, biri 1566'da, diğeri ve sonuncusu da 1571'de olmak üzere, Rusya'ya iki kere daha gitti. Her ikisinde de İvan'la dostane ticari ilişkileri yeniden tesis edebilmek için nezaketini ve maharetini göstermesi gerekti; İvan ise eski dostunu yeniden görme şansını Kraliçe Elizabeth'e hiç olmayacak bir şeyi, kendisiyle evlenmesini teklif etmek için kullandı. Kraliçenin sarayı, Jenkinson'ın İran macerasından kalan bir fiziksel varlığı muhafaza etmeye devam etti. Elizabeth'in hizmetçilerini detaylı bir şekilde anlatan 1564 tarihli bir kayıt, Granada ipeğinden elbiseler giyen ve İspanyol deri ayakkabı giyme modasına kraliçeyi de dahil eden "canımız bir tanemiz Tatar

kadın Ippolyta"dan bahseder. Ippolyta muhtemelen, Jenkinson'ın 1560'ta Elizabeth'e hediye ettiği "genç Tatar kız" "Aura Soltana"dır.[35] Jenkinson 1570'lerin sonunda gerçekleştirdiği son bir yurtdışı yolculuğundan döndükten sonra İngiltere'yi bir daha hiç terk etmedi; Northamptonshire'da ticaretle ve mülkleriyle iştigal etmek onu tatmin ediyordu, 1610 yılında çok zengin bir adam olarak orada öldü.

Anthony Jenkinson, ömrünün otuz olağanüstü yılında bir Osmanlı sultanıyla tanıştı, nihai hedefi Çin olan bir seyahatle görevlendirildi ama bir çarın dostluğunu kazandığı Rusya'yla yetinmek zorunda kalıp, İran Şahının sarayında yolculuğunu bitirdi. 16. yüzyıl seyahatleri ve keşifleri işte böyle doğası itibariyle dolambaçlıydı. Jenkinson'ın başarısı, Londra'nın siyasi ve ticari elitleri için Rusya üzerinden İran'la bağlantı kurmanın doğru bir yöntem olduğunu kanıtlamış, Elizabeth uyruğu İngilizler ile Müslümanlar arasında sonraki kırk yılda daha da ileri ve yakın ilişkilerin tesisine zemin hazırlamıştı. Jenkinson sayesinde İslam dünyası İngiltere'ye biraz daha yaklaştı. İngiliz şair William Warner'ın 1856'da yayımlanan, İngiltere tarihini yücelten *Albion's England* isimli şiirinde Jenkinson, Warner'ın hayatını da kapsayan Elizabeth döneminde ülkenin dünyada tuttuğu yerin çok başka seviyelere taşınmasında önemli bir pay sahibi olan, İngiltere'nin gelmiş geçmiş en büyük kâşiflerinden biri olarak övülür:

> Acaba nereden başlasak methetmeye onu
> Avrupa'dan mı, Asya'dan mı, Afrika'dan mı? Gördü çünkü hepsini
> Bütün İngiltere'nin ortak menfaati için görevlendirildi
> Ama bunun bana verdiği mutluluk da hiç az değildi
> Elizabeth hükmetmeye ve ben yaşamaya başladığımdan beri
> Halkı için ticaret yaptı, namı aldı yürüdü.[36]

Bu büyük övgüler Warner'dan da Jenkinson'dan da uzun yaşamış olabilir, ama bu satırlar yazılırken bile İngiltere'nin İran ticareti, onunla birlikte de Jenkinson'ın ünü geriliyordu. Elizabeth ve tüccarları Katolik Avrupa'nın dışında kârlı ittifaklar arayışında memlekete daha yakın yerler araştırmaya başlamışlardı. Bir noktada kuzeye ve doğuya bakmayı bırakıp dikkatlerini güneye çevirdiler. Berberi ülkesindeki Mağribilerle iş yapma zamanıydı şimdi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Berberi Ülkesi İçin Savaş

Richard Hakluyt, *Principal Navigations*'ın ikinci baskısında (1598/9-1600) İngiltere'nin "Berberi ülkesindeki [*Barbary*] Fas Krallığı'na ticaret amaçlı ilk deniz seferi"nin 1551 gibi erken bir tarihte gerçekleştirildiğini iddia eder.[1] İngilizce diline giren "*Barbary*" kelimesi, Yunanca ve Latincede "barbarların ülkesi" ve Kuzey Afrika'nın yerlileri için kullanılan Arapça sözcük "Berber"in mezcedilmesiyle oluşturulmuştur. Elizabeth döneminin muğlak coğrafyasında Berberi ülkesi Fas krallığı olarak anlaşılabildiği gibi, güneyde ta Gine'ye kadar uzanan bütün bir Kuzey Afrika olarak da anlaşılırdı (bu ikinci anlayış daha yaygındı). Faaliyet merkezleri İspanya olan İngiliz tüccarlar biliyordu ki malları nispeten ılıman iklim şartları altında, doğrudan deniz yoluyla bir limandan (mesela Bristol) bir diğer limana (genellikle Agadir) taşımak (yaklaşık 2.900 kilometre) nispeten kolay bir işti. Bu güzergâh, Fas siyaseten gerek İspanya ve Portekiz'den gerekse de Osmanlılardan bağımsız olduğundan, VI. Edward'ın yeni yeni emekleyen Protestan devleti için de cazip bir seçenekti. 15. yüzyılın sonlarından itibaren Kuzey Fas'ın büyük kısmını yönetmekte olan Berberi Vattasi Hanedanı kıyı bölgelerine yönelik Portekiz akınlarına karşı koymakta başarısız olmuş, on altıncı yüzyıl başlarında güneyde yeni bir hanedan yükselmeye başlamıştı. Marakeş'i başkent ilan eden bu Arap kökenli Saadi Hanedanı 1537'de Agadir'de Portekizlileri yendikten sonra, 1554'te Vattasi Hanedanı'nı devirdi.

Vattasi Hanedanı'nın kontrolü kaybetmeye başladığı 1551 yılında bir İngiliz tüccar grubu tarafından finanse edilen Thomas Wyndham, Fas'ın güney limanlarına yelken açarak İngiliz keteni, yünlüsü ve "Mağribilerin memnuniyetle aldığı çeşitli başka mallar" götürüp badem, hurma ve Elizabeth'in dişlerini harap edecek Fas şekeriyle takas etti.[2] Wyndham'ın finansörlerinin çoğu, Berberi ülkesini İspanya merkezli işlerinin doğal faaliyet alanı içinde görüyor, birçoğu da daha doğudaki pazarları keşfetmek istiyordu; nitekim Wyndham'ın seferinin dört destekçisi çok geçmeden Moskova Kumpanyası'nın kurucu üyeleri arasında yer alacaktır. Gelgelelim İngiltere'nin bu teşrifinden pek o kadar memnun olmayanlar da vardı. "Portekizliler Berberi ülkesiyle yeni başlattığımız bu ticarete çok bozuldu," diye yazıyordu bir İngiliz tüccar 1552'de. Portekizliler Tanca'yı, Kazablanka yakınlarındaki Mazagan'ı (El Cedide)

ve günümüzde Gana sınırları içinde kalan Elmina'yı hâlâ ellerinde tutuyorlardı. Beş bin kilometrelik bir sahil şeridi boyunca ticaret tekeline sahip oldukları iddiası pek gerçekçi görünmüyordu; ama bu, Portekizlileri İngiliz sınır ihlalini protesto etmekten alıkoymadı. İspanyollar da tehlikenin kokusunu almıştı; İngiltere'deki diplomatları, yola çıkan ilk gemilerin yalnızca keten ve yünlüyle değil "mızrak ve zırh"la da yüklendiğini, bir sonraki seferde ise "her türden savaş malzemesi" taşındığını bildiriyorlardı.[3] Protestan VI. Edward ve temsilcilerinin, tahmin edilebileceği gibi, Portekizlilerin ve İspanyolların, İngiliz silahlarının Faslı hasımlarını silahlandırdığı yollu kaygılarını yatıştırmak gibi bir derdi olmadı; fakat Mary ve Philip'in 1554'te evlenmesinden sonra İngiliz tahtı Portekizlilerin bu ticarete son verilmesi talebini kabul etti.

Bunun tam aksine, Fas'la ticaret konusunda pek de tereddüt beslemeyen Elizabeth'in tahta çıkışından sonra toplantıya çağırdığı ilk meclis 1559'da ülkeyi eli kulağında uluslararası tecride karşı hazırlayıp güçlendirecek bir dizi ekonomik reform (ithalatı kısıtlayıp denizaşırı ihracatı ve "Gine, Berberi ülkesi, Moskova" dahil "yeni güzergâhları" destekleyecek daha güçlü bir donanma oluşturulmasını teşvik eden reformlar) hazırladı. On yıl sonra İngiltere Fas'tan her yıl, 18 bin poundunu 250 ton Fas şekeri oluşturmak üzere, toplam 28 bin pound tutarında mal ithal eder olmuştu; bu rakam İngiltere'nin Portekiz'le gerçekleştirdiği toplam ticaret hacminden yüzde yirmi beş fazlaydı.[4] 1562'de Portekiz savaş gemileri ile İngiliz ticaret filoları Afrika açıklarında çatışmaya başlayınca, Portekiz elçisi, tüccarlarının Faslılara Portekiz'le savaşmalarını mümkün kılan silahları yeniden satmaya başladığı gerekçesiyle kraliçeyi protesto etti. Elizabeth'in, taslağını Dışişleri Bakanı Sir William Cecil'in yazdığı bir memorandumla verdiği cevap gayriciddi bir havadaydı: "Hıristiyan insanlar Sarazenlere ve kâfirlere ne kadar çok giderse inancımız da o kadar büyür" ve "belirli bir kişinin tekeller ve şahsi gemi seferleri aracılığıyla zenginleşmesinin, bütün Hıristiyan kütlesinin ortak çıkarlarının önüne konması gerektiği fikrini kabul edemez."[5] Özellikle de Fas kuvvetlerinin Mazagan'da Portekizlileri kuşatmakta olduğu bir zamanda yazıldığı düşünülürse, hayret verici ölçüde samimiyetsiz bir yanıttı bu. Elizabeth'in bu kasten anlamazdan gelen değerlendirmelerini saymazsak, İngilizler Fas'a yönelik bu ticari sınır aşımı nedeniyle baskı altına alındıklarında dini neredeyse ağızlarına bile almadılar. Portekizliler 1571'de bu ticareti yasaklamak için bastırdıklarında, Kraliçe Fas'ın bir Portekiz mülkü olmadığı, dolayısıyla kiminle isterse onunla ticaret yapmakta özgür olduğu argümanını öne sürerek bunu reddetti ki bu da bahse konu ticaretin oldukça kârlı olduğunu ve Elizabeth'in dış politikada gittikçe artan özgüvenini gösteriyordu.

Elizabeth'in bu tür siyasi baskılara karşı koymak için geçerli sebepleri vardı. Fas ticareti gittikçe daha kârlı hale geliyordu; Londra'nın en güçlü tüccarlarından en az

otuzu –kimi ortaklarıyla birlikte, kimi tek başına– bu işin içindeydi. Ticaret konusu mal ne olursa olsun hemen her alışveriş neredeyse tamamen Yahudi aracılar üzerinden yürüyordu; zira Saadi Hanedanı, Hıristiyan esirleri fidye karşılığı bırakmaktan ülkenin kârlı şeker çiftliklerini işletmeye kadar her konuda onlara bel bağlar olmuştu. Fas'taki Yahudi şeker baronlarının en güçlülerinden biri de Isaac Cabeça'ydı. Isaac ve kardeşi Abraham, din değiştirmeye zorlandıkları İspanya'dan kaçıp geldikleri Fas'ta Müslümanların koruması altında yeniden Yahudiliğe döndükten sonra, önce mütercim ve yorumcu olarak, sonra ise tüccar ve banker olarak zenginleşen Sefarad Yahudisi bir aileden geliyordu. Isaac 1560'ların sonları itibariyle, altı İngiliz tüccardan müteşekkil, başında Sir William Garrard'ın bulunduğu bir konsorsiyuma şeker satıp kumaş alıyordu. Londra'nın en nüfuzlu kumaş tüccarlarından biri olan Garrard 1552 yılından beri Fas'ta ticaret yaptığı gibi, Batı Afrika'ya düzenlenen köle ticareti amaçlı seferleri ve Richard Chancellor'ın talihsiz Rusya seferini de desteklemişti; bütün bunlar sayesinde Moskova Kumpanyası'nın kurucu yöneticilerinden birisi olarak atanmıştı.[6]

1568'de Cabeça'nın iflası ilan edildi ve kraliyetin üç şeker çiftliğine olan 1.550 kg gümüş tutarındaki ödenmemiş borcu nedeniyle Sultan Abdullah el-Galib tarafından hapse atıldı. Garrard'ın konsorsiyumu dehşete düşmüştü: Cabeça veresiye satın altığı kumaşlar için kendilerine 1.000 pounddan fazla borçluydu; alacağın daha sonra genellikle faiziyle birlikte ya kambiyo senediyle ya da şekerle ödendiği standart bir uygulamaydı bu. Cabeça her iki şekilde de borcu ödeyemediğinden, İngiliz tüccarların temsilcileri müflis tüccarla şöyle bir pazarlık yaptılar: "Şayet Cabeça 1.000 poundluk eski borcu ödeyeceği" ve konsorsiyuma 16 bin poundluk şeker temin edeceği "taahhüdünde bulunursa", kendileri de onun için sultan nezdinde girişimde bulunacaklardı.[7] Tangarffe adında "o civarda çok sözü geçen bir Mağribi"den Cabeça'nın serbest bırakılması için Abdullah el-Galib'e ricada bulunmasını istediler. Fakat Tangarffe öncelikle İngiliz tüccar temsilcilerinin Cabeça'nın borç meselesinin çözümünde yapacağı bütün masrafları "kendisine ödeme sözü" vermesinde ısrar etti. İngiliz simsarlardan ikisi bunu kabul etti ve Cabeça serbest bırakıldı; ama Hıristiyanları, Yahudileri ve Müslümanları birbirine bağlayan karmakarışık bir parçalı borç ve kredi sarmalı içinde kimin kime neyi borçlu olduğunu tespit etmek öylesine zorlaştı ki İngiliz tüccarlar birbirlerini önce Yüksek Deniz Mahkemesi'nde, sonra da Yüksek Mahkeme'de dava ettiler; detaya boğulmuş, ikna edicilikten uzak bu davalar serisi 1570'ler boyunca bir sonuca bağlanmadan uzadı gitti. Cabeça'nın yokluğunda alınan bütün yeminli ifadelerde ondan yalnızca "tanınmış ve önde gelen tüccar" şeklinde bahsedilmesi bu ticari ilişkiler bağlamında tipik ve manidardır; Cabeça'yı yutmakla tehdit eden mali entrikalar ile onun dini arasında hemen hiçbir bağlantı kurulmuyordu.[8]

İngiliz tüccarlar Fas'ta Müslümanlarla ve Yahudilerle ticaret yapadursunlar, oradan binlerce kilometre uzakta, Londra'da ve Roma'da olup bitenler İngiltere'nin Avrupa'daki konumunu ve onun İslam dünyasıyla ilişkilerini kökünden değiştirmek üzereydi. 24 Mayıs 1570 günü erken saatlerde, Thames'in güney tarafındaki Bermondsey'de yaşayan tanınmış bir Katolik mezhebi destekçisi John Felton, Londra Köprüsü'nü geçip St Paul Katedrali yanındaki Londra Piskoposluk konutunun kapısına matbu bir belge çiviledi. Papa V. Pius'ın 25 Şubat'ta Roma'da *Regnans in Excelsis* ("Göklerde Hüküm Süren") başlığıyla yayımladığı, I. Elizabeth'in aforoz edildiğini ilan eden bir papalık fermanının kopyasıydı bu.[9] İsmini metnin ilk kelimelerinden (*incipit*), bir diğer ifadeyle giriş sözcüklerinden alan ve üçüncü şahıs ağzıyla yazılan bu papalık fermanında (kurşun mührü nedeniyle bu fermanlara "*bull*" ya da "*bulla*" denilirdi) "sözde İngiltere Kraliçesi Elizabeth," "krallığı ele geçirip bütün İngiltere Kilisesi'nin Başı mevkiini canavarca gasp ettikten sonra," Mary ve Philip yönetimi altında "son yıllarda ıslah edilmiş bahse konu krallığı sefil ve perişan" etmekle suçlanıp kınanıyordu. Ferman, Elizabeth'in 1550'lerin sonlarında çıkardığı mevzuat hükümlerine dayanarak, günah olarak görülen eylemlerinin uzun bir listesini sunuyordu; bunlar arasında "Katolik ayin ve seremonileri"nin ortadan kaldırılması, "apaçık sapkınlığın kapladığı bütün ülkede okunacak" dua kitaplarının zuhuru ve "Calvin'in ortaya koyduğu kurallar doğrultusunda Elizabeth'in bizzat hayata geçirdiği [diğer] kâfir ayinler ve uygulamalar" da vardı. Ferman şu sözlerle bitiyordu: "Papalık gücümüze dayanarak ilan ediyoruz ki, bir sapkın ve sapkın destekçisi olduğundan, adı geçen Elizabeth ve bahsi geçen meselelerde onu destekleyenler aforoz cezasına çarptırılmış, İsa'nın bedeninden kesilip atılmıştır. Ayrıca ilan ederiz ki, Elizabeth zikredilen krallığa dair iddia ettiği haklardan mahrum bırakılmıştır." Fermanda bilhassa ayrıştırıcı son bir buyruk daha vardı: "Her soyluya, tebaaya, insana ve adı geçen diğerlerine onun emirlerine, fermanlarına ve yasalarına uymama emri ve görevi veriyoruz."[10]

Ferman İngiltere Katolikleri için çok kötü bir ikilem yaratıyor, onları ya dinlerini ya da ülkelerini seçmeye zorluyordu. Bu ikilemin ölümcüllüğü en korkunç şekilde Felton örneğinde ortaya çıktı. Fermanı asmasının üzerinden bir hafta bile geçmeden tutuklanıp Newgate hapishanesine tıkıldı; orada "[Elizabeth] İngiltere kraliçesi olmamalı" beyanında bulundu. Doğrudan tahtı hedef alan bu beyanları onu Londra Kulesi'nde işkence tezgâhına götürdü ve böylece Katolik inançlarını beyan ettiği için işkenceye uğrayan ilk İngiliz oldu. İhanet suçundan suçlu bulunarak suçun işlendiği yer olan St Paul Katedrali bahçesinde sürüklenip, asılıp parçalara ayrılma cezasına çarptırıldı. 8 Ağustos'ta kendisine düşman bir kalabalığın ve *Bull* adında bir celladın (bu ismin ifade ettiği alay, pek çok Protestan gözlemcinin gözünden kaçmadı)

karşısına çıkarıldığında tek suçunun resmi bir papalık fermanını desteklemek olduğunda ısrar etti. Görevli Protestan papazın hizmetini de reddeden Felton önce asıldı, bilincini kaybetmeden önce deşilip iç organları çıkarıldı. Cellat hâlâ atan kalbini söküp çıkarırken "bir ya da iki kez 'İsa'" diye bağırdı ve nihayet son nefesini verdi.[11]

Papalığın Elizabeth'i aforoz etmeden önce tahta çıkışından itibaren on yıl beklemesinin çok çeşitli sebepleri vardı, ama bunların çok azı doğrudan dini bir içeriğe sahipti. Elizabeth'in kayınbiraderi ve eski taliplisi Philip, İngiltere'yi çoğu kişiden daha iyi bildiğine inanıyordu ve Elizabeth'i çoktandır kendisine zorluk çıkarmakta olan Felemenk diyarındaki Kalvenistlerin kollarına atmama kaygısıyla, mütemadiyen gündeme gelen aforoz girişimlerini veto etmişti. Elizabeth İngiliz Katoliklerine zulmetmekten kaçındığı sürece İspanya da müdahale etmekte isteksizdi. Ne var ki özellikle de kamu görevlilerinin İngiltere Kilisesi'nin başı olarak kraliçeye bağlılık yemini etmesini zorunlu kılan Sadakat Yemini'nin 1559'da yürürlüğe girmesinden sonra, ülkedeki dini reform yanlıları Katolik mezhebine yönelik bir dizi siyasi ve teolojik saldırıyı şekillendirmeye başlamışlardı. Winchester Piskoposu Robert Horne 1566'da bu yemini savunurken şöyle yazıyordu: "Papa Hıristiyanlar için Türklerden çok daha tehlikeli bir düşmandır, zira Papalık Türklükten (*Turkery*) daha putperesttir."[12] Dini söylemler sertleşip Avrupa mezheplere dayalı olarak kendi içinde bölünmeye başladıkça, Elizabeth tarafsız kalmakta gittikçe daha da zorlanıyordu. Nitekim 1562'de Fransız Protestanı Huguenotlara askeri destek vermeye başladı ama teşebbüs başarısızlıkla sonuçlandı; 1566'da Felemenk diyarındaki İspanyol egemenliğine karşı savaşan Kalvenist isyancılara maddi destek verdi. Her iki girişim de çok geçmeden büyük sorunlarla karşılaştı. 1560'lı yılların sonu itibariyle Fransa'da Katolik Guise hizbi Huguenotlara baskın çıkmış gibi görünüyordu. İngiliz korsanların Amerika'ya sefer yapan İspanyol gemilerine yönelik saldırıları ve Elizabeth'in Hollanda Kalvenizmini açıkça desteklemesi, İspanyolların sabrını en sonunda taşırdı ve İspanyollar 1568'de çok büyük ekonomik öneme sahip Antwerp limanındaki İngiliz mallarına el koydular. Aynı yıl Elizabeth'in birinci dereceden kuzeni, "İskoçya Kraliçesi" Mary Stuart İskoçya'nın pençesine düştüğü iç savaştan kaçıp İngiltere'ye sığındı ve Elizabeth'in olası bir halefi olarak İngiliz Katoliklerinin umudu haline geldi. Mary Stuart'ın İngiltere'ye gelişi, üstünden bir yıl bile geçmeden, Elizabeth'i tahttan indirip yerine Mary'yi geçireceklerine yemin etmiş güçlü ve Katolik Westmorland ve Northumberland kontlarının başını çektiği Kuzey İsyanı'nı tetikledi ya da hızlandırdı. Bastırılmış olsa da bu isyan, V. Pius'u en sonunda Elizabeth'e karşı harekete geçmeye sevk etti.

Papa'nın bu kararı anında geri tepti. Fermanda ifade edilen Elizabeth'in tahttan indirilmesi talebini yerine getirebilecek askeri güce sahip yegâne hükümdar

olmasına karşın Papa'nın fikrini almaya tenezzül etmediği II. Philip öfkeden kuduruyordu. Hüküm yalnızca Katolikleri böldüğü gibi, Elizabeth'in arkasındaki yurtsever desteği güçlendirmiş, onu içeride ve dışarıda daha agresif bir Protestan siyaset izlemeye sevk etmişti. İngilizlerin Protestanlığa karşı uluslararası bir Katolik komplosu düzenlendiğine dair kuşkuları, Guise Ailesi'nin 24 Ağustos 1572'de, üç bini Paris sokaklarında olmak üzere Fransa genelinde binlerce Huguenot'un katledildiği Aziz Bartolomeus Yortusu katliamını gerçekleştirmesiyle doğrulanmış gibi görünüyordu. Haber bütün Avrupa'da şok etkisi yarattı: Elizabeth'in sarayında yas ilan edilip, "masumları öldüren acımasız katiller" kınandı. Roma sevincini gizlemezken, genelde soğukkanlı biri olan II. Philip katliam için "hayatımda en mutlu olduğum olaylardan biri" dedi.[13]

Böylesi bir tecridin teşvik ettiği Elizabeth ve danışmanları, Londralı tüccarların Rusya, İran ve Fas'taki öncü girişimlerinden de cesaret bularak Avrupa'nın ötesinde ittifaklar geliştirme arayışlarını daha da derinleştirdiler. 12. yüzyıl Haçlı Seferlerinden beri çıkarcı Hıristiyan tüccarlar "Sarazenler"le ticaret yapıyordu; öyle ki 1215'te toplanan Dördüncü Lateran Konsili "hem bizzat İsa'ya hem de Hıristiyanlara karşı Sarazenlere silah, demir ve kereste sağlayan imansız ve saygısız Hıristiyanları" aforozla tehdit etmişti.[14] Sonraki yüzyıllarda düzenlenen konsillerin daha da sertleştirdiği bu yasak, riayetten çok ihlale nail oldu. Venedikliler Konstantinopolis'in 1453'teki düşüşünden önce de Osmanlılarla ticaret yapıyordu, sonra da yapmaya devam etti; Fransa 1535 gibi erken bir tarihte Osmanlılara, kendi tüccarlarına ticari imtiyazlar sunan ticari anlaşmalar teklif etti. Bu anlaşma ve imtiyazlara "Kapitülasyonlar" deniyordu (bu terim Latince "*chapter*" [bölüm, kısım] ya da "*paragraph*" [paragraf] kelimelerinden geliyor, belirli şartları/maddeleri olan bir anlaşmayı ifade ediyordu; *capitulation* teriminin günümüzdeki "teslim olma" anlamı ancak 17. yüzyılda ortaya çıkmıştır). Bu kapitülasyonlar Levant bölgesindeki ticarette önemli avantajlar sağlıyor, ayrıca Habsburg emperyal yayılmasını engellemek amacıyla Sultan Süleyman'la askeri alanda ve denizcilik alanında kurdukları daha resmi ittifakı da pekiştiriyordu.[15] İngiltere ezelden beri bu tür anlaşmalar yapmak için çok küçük ve fazla uzak bir ülkeydi. Fakat artık aforoz edilmiş bir hükümranın yönettiği, papalığın yaptırım gücünün bulunmadığı, ayrıca Fas'la bir miktar ticaret deneyimi de edinmiş bir Protestan ülke olarak İngiltere ve tüccarları, birdenbire İslamî dünyayla bütün diğer Hıristiyan ülkelerden daha özgür ve dini baskılardan uzak bir şekilde ticaret yapma noktasına gelmişti.

İngiltere'nin Müslüman hükümdarlarla ticari ittifak kurabileceğine dair gittikçe artan farkındalık, aforoz kararına verilmiş gelişigüzel bir tepkiden başka bir şey değildi; ama 1560'lar Avrupa'sında siyaseti belirleyen daha genel çatışmalar orta-

mında çok ileri noktalara taşındı. Son derece tutucu bir din savaşı savunucusu olan papa V. Pius'ın bu makama gelmesinden yalnızca beş ay sonra, 1566 Eylül'ünde Muhteşem Süleyman öldü ve böylece Osmanlıların kırk altı yıllık aralıksız genişleme dönemi de sona erdi. Halefi II. Selim çok geçmeden kendini kanıtlama çabasına girişip Hıristiyanlarla Akdeniz'de yüzleşmek üzere İran'daki savaşa son verdi. Roma'da agresif bir Papa, Konstantinopolis'te savaşçı bir sultanla karşı karşıya kalan, doğası itibariyle temkinli II. Philip, hükümranlığına yönelik ciddi tehditlerle kuşatılmış durumdaydı. Çoktandır Kalvinist Hollanda isyanıyla boğuşmaktayken, 1568'de bu sefer Granada'daki Morisko topluluğunun meydan okumasıyla karşılaştı. Moriskolar, bir başka ifadeyle "Yeni Hıristiyanlar", Müslümanların elindeki İberya'nın Hıristiyanlarca yeniden fethinden, yani *reconquista*dan* ve Katolik Kastilya yöneticilerinin 1492'de gerçekleştirdiği kitlesel sürgünden beri Hıristiyan olmaya zorlanan İspanya doğumlu Müslümanlardı. Philip'in kendilerine yönelik gittikçe sertleşen siyasetinin kızdırdığı bu insanlar Selim'e, kendilerine askeri yardım vermesi karşılığında Osmanlı egemenliğini kabul etme teklifinde bulundu. Bu teklifle çileden çıkan Philip, Moriskoları Osmanlı emperyal yayılmacılığının ve kuzey Avrupa'daki Protestan davasının beşinci kolu gibi görmeye başlamıştı.[16] Konstantinopolis camilerinde Moriskoların başarısı için dualar edilirken sultan Granada'ya asker ve silah göndermeye başlamıştı.

Elizabeth gibi Selim'in de Fas sultanlığına dair planları vardı, ama o ticaretten ziyade toprak kazanmakla ilgiliydi. Tahta çıkışından itibaren, o zamana kadar İspanyollar ile Osmanlıları birbirine düşürerek bağımsızlığını korumayı başarmış Saadi Hanedanı'nı istikrarsızlaştırmaya çalışan Selim, krallığın başındaki Abdullah el-Galib ile küçük kardeşleri Abdül Malik ve Mevlây Ahmed el-Mansur arasındaki ayrılıklardan yararlanıyordu. Selim'in Cezayir ve Konstantinopolis'te sığınma ve koruma sağladığı Abdülmelik ve el-Mansur, buralarda Fas'ı ağabeylerinin elinden almak için hazırlık yapıyorlardı. Selim daha sonra dikkatini Tunus'a çevirdi. Tunus şehrinin 1535'te Habsburgların eline geçmesi, Selim'in babası Süleyman'a her daim dert olmuştu; 1569 yılının sonlarında Osmanlı güçleri kenti İspanyol destekli Hafsîlerden geri aldı. Artık Fas'a kadar bütün Kuzey Afrika kıyılarını kontrolü altına almış olan Selim, Morisko ayaklanmasının başarılı olması durumunda İspanya'nın güneyine girmeye hazırdı.

Selim, Akdeniz'in güneybatı kısmını kontrolü altına aldıktan sonra şimdi doğuya yönelmişti, Kıbrıs'ı istila etme planları yapmaktaydı; bu hamlenin adayı elinde tutan Venediklilerle savaşla sonuçlanmasının hemen hemen kesin olduğunu biliyordu. Bir

---

* Endülüs döneminde İber Yarımadasındaki Hristiyanların, yarımadadaki Müslüman varlığını ortadan kaldırma amaç ve çabalarına verilen addır. *Reconquista* İspanyolca "yeniden fetih" anlamına gelir –en.

söylenceye göre sefih bir hayat süren sultan, bu adayı kaliteli şarapları için istiyordu (pek çok bakımdan şaibeli bir varsayımdır bu). Velhasıl Selim yönetiminin sefahate dalmamış zihinleri, Tunus ve Kıbrıs'ı elinde tutanın tüm Akdeniz havzasındaki ticaret akışını da kontrol edeceğini biliyordu; Akdeniz havzası ise, bölge tarihine odaklanan bir tarihçinin ifadesiyle, 16. yüzyıl Latin Hıristiyan ve Türk Müslüman cemaatleri arasındaki "unutulmuş sınır"dı.[17] Kıbrıs saldırısı hazırlıklarına devam etmekte olan Selim, 1569'da akıllıca bir hamle yaparak 1530'lu yıllarda uygulanmaya başlanan Fransız-Osmanlı kapitülasyonlarını onayladı; amaç Venedik, Papalık Devletleri ve hatta muhtemelen İspanya'nın kendisine karşı birleşmesine sebep olacak bir çatışmada Fransa'nın tarafsız kalmasını sağlamaktı.

Osmanlıların Kıbrıs'a dair planları kaçınılmaz olarak 1570 yazında Venedik'e savaş ilanını beraberinde getirdi; Temmuz ayına gelindiğindeyse bir Türk ordusu 60 bini aşan mevcuduyla adaya saldırdı. Kıbrıs sonraki on altı ay boyunca savunmadaki Venedikliler ile onlardan çok üstün Osmanlı güçleri arasında acımasız bir savaşa sahne oldu. Türk ordusunun 1571 Mayıs'ında Venediklilerin elinde kalan son kale Mağusa'yı kuşatması üzerine, Papa Pius ve Venedik otoriteleri nihayet kırılgan da olsa bir Kutsal İttifak kurabildi; 1565'te adalarındaki merkezlerine yönelik Osmanlı kuşatmasını boşa çıkardıklarından beri yere göğe konulamayan Malta Şövalyeleri ile İtalyan kent devletlerinin çoğu ve İspanya da bu ittifaka dahildi. İttifak hiç vakit kaybetmeden II. Philip'in baba tarafından kardeşi Avusturyalı Don John'un komuta ettiği 200 gemilik bir Hıristiyan donanması oluşturup 1571 Ağustos'unda Kıbrıs'a gönderdi. Gelgelelim Mağusa savunucuları için artık çok geçti; filonun yola çıkmasından hemen sonra teslim oldular. Don John bunu öğrenince Yunanistan'da Patras yakınlarındaki Lepanto'ya [İnebahtı] yöneldi; 300 gemilik bir Osmanlı filosu burada demirlemiş durumdaydı. 7 Ekim 1571 sabahı iki taraf, o yüzyılın en büyüğü olarak görülen deniz savaşına girişti. Aynı gün öğleden sonra saat dört itibariyle 210 civarında gemi ve tahminen 15 bin asker ve denizci kaybeden Osmanlılar savaşı kaybetmiş durumdaydı.[18] Hıristiyan dünyası kısa bir süre için aralarındaki bölünmeleri bir kenara bırakıp, yenilmez gibi görünen Türkler karşısında neredeyse bir yüzyıl sonra kazanabildikleri ilk zaferi kutlamakta birleşti. Haber bütün Avrupa'da görülmemiş bir sevinç seli ve büyük bir rahatlama duygusu yarattı. Görünüşe göre İslamın tam da Hıristiyan dünyasını ezip geçmeye hazırlandığı bir anda gelen bir ilahi müdahale olarak görülen olay şenliklerle, tören alaylarıyla ve dini ayinlerle kutlandı. Venedikli Pietro Buccio'nun ifadesiyle "kâfirlere karşı şanlı ve şahane Hıristiyan zaferi"ni yüceltmek için broşürler basıldı, resimler yapıldı, şiirler yazıldı.[19]

Haber Londra'ya ulaştığında, Elizabeth'in kısa süre önce gerçekleşen aforozuna rağmen halk kutlamalar yaptı. Vaizler St Paul Katedrali'nde zafer için Tanrı'ya

şükranlarını sundular. İngiliz vakanüvis Raphael Holinshed şöyle yazdı: "Büyük bir sevinç içinde şehrin her yerinde şenlik ateşleri yakılıp ziyafetler düzenlendi; yersiz de değildi bunlar, bütün Hıristiyan milletler için çok önemli bir zaferdi." Holinshed'in kanaatine göre, "ne Protestan ne de Katolik" sayılabilecek Osmanlılar "hepimizin ortak düşmanı"ydı.[20] Holinshed bu sözleriyle Osmanlı *reel politiğini* (ki bu, Protestanlarla Katolikler arasındaki ayrışma noktalarını ve bunlardan nasıl faydalanacağını çok iyi kavramıştı) pek anlamadığını gösterse de, halkın ruh halini pek iyi yansıtıyordu. Sözleri, Hıristiyan dünyasını en büyük düşmanına karşı birleştirmek için an itibarıiyle dini ayrılıkların bir kenara bırakılabileceğini ima ediyordu.

İnebahtı zaferinin boş olduğu yalnızca birkaç yıl içinde ortaya çıkacaktı; İngiltere ile geri kalan Hıristiyan dünyası arasındaki duygudaşlık durumu ise neredeyse anında buhar oldu. II. Philip ve V. Pius, Avrupa'yı Protestan "sapkınlık"tan arındırma niyetindeki bir ittifakın parçasıydı artık ve Elizabeth'in gerek dostları gerekse de düşmanları bunun farkındaydı. Felemenk diyarındaki İngiltere casuslarından biri İnebahtı zaferine tepkisini, İspanya'nın "bir sonraki girişimi İngiliz Türklerine boyun eğdirmek olacak"[21] sözleriyle ifade ederken, Felemenk diyarındaki bir diğer İngiliz casusu William Herle'ün 1573'te yazdığına göre, II. Philip İngiliz Protestanlarına karşı "asla dindirilemeyecek ölümüne bir nefret besliyor; onları Türklerden de Marranolardan da Yahudilerden de diğer imansızlardan da kötü, Tanrı'nın kutsal ismine ve onun oğlu İsa Mesih'e küfreden kâfirler olarak görüyor"du.[22]

Bu şartlar altında Elizabeth, kendisine Akdeniz'in iki ucundaki Portekizliler ve Osmanlılarla ittifak ilişkileri geliştirmesini tavsiye eden en güvenilir danışmanlarını (Dışişleri Bakanı William Cecil –artık Lord Burghley olarak anılır olmuştu– ile kraliçenin Fransa elçisi ve acımasız istihbarat şefi Francis Walsingham) daha bir can kulağıyla dinlemeye başladı. Fas meselesinde yakın zaman önce yaşadıkları ihtilaf düşünülürse Portekiz'le ittifak zor görünüyordu, ama her iki ülkenin de birbirlerinde diplomatik temsilcileri vardı ve bunlar bir uzlaşmaya varılmasını mümkün kılabilirdi. Osmanlılarla ittifak ise bambaşka bir konuydu. 1570'ler aslında Osmanlı imparatorluk gücünün ve toprak genişlemesinin zirveye ulaştığı yıllardı, ama Elizabeth ve danışmanları Londra'dan sınırlı bakış açılarıyla bunu anlayamazlardı. Onlara göre Osmanlılar kazanıyormuş gibiydi ve Papalığa ve İspanyollara kafa tutabilen herkesi, dini inancı ne olursa olsun, bağırlarına basmaya hazırdılar. Fakat İstanbul, Londra'ya bu kadar uzakken ve üstelik orada mukim bir İngiliz elçisi ya da İngiliz tüccarlar yokken sultanla müzakere etmek çok zor, hatta tehlikeli olabilirdi. Bu yüzden Osmanlılarla ilişki kurma teklifi sessizce rafa kaldırıldı ve Burghley Portekizlilerle müzakereye başladı. İngiliz tarafı Fas'ta tutunduğu yerleri muhafaza etme karşılığında Gine'deki İngiliz ticari çıkarlarını feda etmeye

razıydı. 1576'da süregelen ticari ihtilafların çoğunu çözüme bağlayan bir anlaşma imzalandıysa da anlaşmada Fas'ın adı bile geçmiyordu; bu da İngilizlerin hiçbir sonuca katlanmaksızın Fas'la ticarete devam edebilmesini mümkün kılıyordu.[23]

Bu anlaşmadan önce de İngiliz tüccarlar, Kraliçenin de zımni desteğiyle, gittikçe daha resmi bir hüviyete bürünen silah satış anlaşmaları yapabilmek için Saadi Hanedanı içindeki istikrarsızlıkları istismar ediyorlardı. Bu ticarette kilit bir rol oynayan önemli şahsiyetlerden biri de Hackney merkezli Kumaşçılar Kumpanyası [*Mercers Company*] mensubu Edmund Hogan'dı. Almanya ve İspanya'da ticari faaliyetler yürüten, "Londra'nın en ferasetli ve en iyi tüccarlarından" biri olarak büyük takdir gören[24] Hogan, Fas'ta yüksek nicelikte ve nitelikte potasyum nitrat, yani güherçile (barut imalatında kullanılan başlıca hammaddelerden biriydi ve batı Avrupa'da son derece kıt olduğundan büyük paralar verilerek İran ve Hindistan'dan ithal ediliyordu) bulunduğuna dair bilgileri teyit etmesi için John Williams'ı temsilcisi olarak bu ülkeye gönderdi. Bu maddeyi suni yollardan üretmek de mümkündü ama zor, çok karmaşık (genellikle idrar ve hayvan dışkısı da kullanılıyordu) ve düşük verimli bir işti bu. Bütün bu sebeplerle Williams'ın Hogan'a söylediği üzere, Fas'tan "o güne kadar gitmiş olduğu yerlerde bulabileceğinden çok daha kaliteli" Fas güherçilesiyle dönmesi büyük bir heyecan dalgası yarattı. Tek sorun yeni sultan II. Ebu Abdullah Muhammed, nam-ı diğer el-Mütevekkil'di. Babası Abdullah el-Galib'in ardından amcasıyla Abdülmelik (İnebahtı'da savaşmış, bir süre İspanyolların elinde esir kalmıştı) giriştiği kısa süreli iktidar mücadelesinden sonra 1574'te tahta çıkmasına karşın, amcasının sürekli direnişinden kurtulamayan Abdullah Muhammed güherçile karşılığı verilecek İngiliz kumaşıyla ilgilenmiyordu. Williams, sultanın kendisine söylediğini şöyle aktarıyordu: "Şayet biz onun muhteşem cephaneliğini demir mermilerle donatma işini üstlenirsek güherçile alabilecektik." Danışmanları sultana kumaş karşılığında güherçile ticaretinin aleyhinde tavsiyelerde bulunmuşlardı; onlara göre "her ne kadar Sultan'ın yasalarına aykırı olmasa da [...] Hıristiyanlara güherçile gönderilmemeliydi, zira Hıristiyanların güherçileye ne kadar ihtiyacı varsa onun da güllelere [demir bilyeler ya da top mermileri] o kadar ihtiyacı vardı."[25]

Williams 1575'te yanında İngiltere'ye götürdüğü güherçile numunelerini Burghley'e ve Leicester kontuna (ki o sırada ülke içindeki geleneksel turlarından birini yapmakta olan kraliçeyi ağırlamaktaydı) göstermek için Killingworth Kalesi'ne gitti. Her ikisi de güherçilenin kalitesini çok beğendi ve saçma, top mermisi ve diğer mühimmat türlerinin ihracına onay verdi. Fakat bu mallar Fas'a vardığında Abdullah Muhammed için çok geçti. Silahlar Fas'a vardığında (ki aynı günlerde Cecil de İngiliz-Portekiz anlaşmasını sonuca bağlıyordu) Abdülmelik bir Osmanlı ordusunun başında Cezayir'den Fas'a yürüyüşe geçmişti. Abdülmelik 1576

Nisan'ında Abdullah Muhammed'i başkent Fes civarında yenilgiye uğrattıktan sonra kendisini Fas'ın dördüncü Saadi sultanı ilan ederken, Abdullah ise Ceuta'ya (Septe) kaçıp en büyük hasmı olan genç Portekiz kralı I. Sebastian'dan, karşılanması pek de mümkün görünmeyen koruma talebinde bulundu.

Osmanlı sarayında uzun yıllarını geçirmiş Abdülmelik halefinden daha medeni, daha kozmopolit bir insandı ve İspanyollara karşı bir siper olarak İngilizlerle yeniden ilişki kurmaya da istekliydi. Cephanelerinin boşaldığını gören Abdülmelik, Hogan'ın teklif ettiği şeyi kabul etmesi gerektiğini anlamıştı; ama İngiliz tüccarın yazdığına göre başlangıçta Fas'a gidip silah dökümü yapmaya istekli görünen ustalar Harwich'te gemiye binmek üzerelerken korkuya kapılıp "aniden kayıplara karıştılar."[26] Neden böyle davrandıkları net değil, ama bu olay herkesin imansızlarla ticaret yapmaya Hogan ve Williams kadar hevesli olmadığını düşündürüyor.

Bütün bu sorunlara karşın açıkgöz Hogan yeni ve deneyimsiz sultanın başka bir teklifle geleceğine inanıyordu. 1577 Mart'ında Elizabeth'in danışmanlarına yazdığı bir notta Abdülmelik'in İngilizlere özel bir silah-güherçile ticareti önermeye hazırlandığını iddia etti. Williams'ın edindiği istihbarata göre, "İngiltere Kraliçenizle doğrudan iletişim kurma şerefine nail olmak istiyor, İngiliz ulusuna dair çok güzel hisler besliyorum," diyen Abdülmelik, "Kraliçenin gemilerinin ve tebaasının bu Berberi ülkesine sessizce gidip gelmesini de içeren bir ittifaka" hazırdı. Hogan'ın daha ilginç düşünceleri de vardı: Abdülmelik Türkiye'ye ve Türkiye'nin ötesindeki engin doğu pazarlarına alternatif bir rota sunmak suretiyle İngiliz kumaşına küresel bir pazar sunabilirdi. Şöyle yazıyordu: "Türklere ulaştırılmak üzere Almanya ve İtalya üzerinden Hıristiyan dünyası dışına çıkarılan bütün Hıristiyan malları artık onun [Abdülmelik'in] ülkesinden geçirilerek Konstantinopolis'e ulaştırılacak, zira bu yol ötekinden daha yakın, daha az masraflı ve bu yolda güvenli geçiş hakkı ve belgeleri söz konusu." Hogan, Moskova Kumpanyası'nın pek konukseverlik görmedikleri uzun kuzeydoğu güzergâhı üzerinden İran'la ticaret yapmak için nasıl mücadele verdiğine tanık olmuştu. Şimdi Fas ve doğusundaki Kuzey Afrika toprakları üzerinden en azından Türkiye'ye kadar ulaşma fırsatının doğduğunu hissediyordu. "[D]eniz üzerinden İspanya kadar yakın Berberi ülkesine" kumaş taşımak suretiyle, "bütün yabancıları aradan çıkaracak, böylece donanmamızın Majestelerinin tebaasını zenginleştirme gayretlerinin idamesini sağlayacağız." "Olağanüstü önemli bir şey bu," diyordu ısrarla, "çünkü bu sayede mal taşınacak yol 2.000 mil [3.200 kilometre] kısalacağı gibi, Portekiz ve İspanya tehdidinden azade, güvenli bir doğrudan güzergâh elde edeceğiz." Fas'a giden Atlantik okyanusu rotası ile Moskova Kumpanyası'nın Kuzey Kutbu'na doğru gerçekleştirdiği meşakkatli yolculuk arasında dolaylı bir karşılaştırma yapan Hogan şu sonuca

varıyordu: "Berberi ülkesiyle ticarete başladığımızdan beri, bu deniz güzergâhında, diğer güzergâhta olduğu gibi hedefine varamayan hiçbir gemi olmadı."[27]

Hogan'ın lojistik ve coğrafya bilgisi tartışılabilir, ama kararlılığı sorgulanamaz. Kraliçenin resmi temsilcisi olarak Fas'a gidip sultanla görüşmesi gerektiğine Burghley'i, Walsingham'ı ve kraliçenin mali danışmanı ve Kraliyet Ticaret Merkezi'nin kurucusu Sir Thomas Gresham'ı (Elizabeth'in hazinesini büyütmek için sürekli yeni projeler arayan birisi) ikna etti. Sultanla tam olarak ne konuştuğuna dair ancak varsayımda bulunulabilir. Gördüğümüz gibi, Şah Tahmasb'a sunulmak üzere Anthony Jenkinson'a epey naif bir mektup verdiği 1561 yılı itibariyle Elizabeth'in Müslüman ülkelere dair bilgileri çağın gerisindeydi, ama o günden bu yana köprülerin altından çok sular akmıştı. O zaman yaptığı hatayı bir başka Müslüman hükümdarda yineleme niyetinde olmayan Kraliçe bu sefer Hogan'a muhtemelen Burghley'in hazırladığı bir referans mektubu (o zamandan beri kayıptır) ve Fas sultanıyla görüşmesinde ne söylemesi gerektiğine dair ayrıntılı talimatlar verdi. Kraliçenin talimatlarına göre Hogan, İngilizlere Fas'ta ticaret yapma olanağı verdiği için Abdülmelik'e teşekkür edecek, ama aynı zamanda "şeker meselesi"nde Faslı Yahudi tüccarlarla ödemeler hususunda yaşanan ihtilaflar sebebiyle İngilizlerin yaşadığı ticari sorunları da gündeme getirecekti. Ayrıca silah meselesini tartışmaktan da kaçınmalıydı. Olur da sultan "zaman zaman ihtiyaç duyduğu ağır toplar ve savaş araç gereçleri meselesini (ki ne onurumuzun ne de vicdanımızın cevaz verebileceği bir şeydir bu)" gündeme getirirse, "arzumuz bu konuda konuşmaktan kaçınmandır." Şayet sultan neden İngilizler kendisine silah sağlayamıyor diye Hogan'ı sıkıştırırsa, şöyle yanıt verecektir: "Bu bizim için az çok Tanrımıza kulluk meselesidir" ve bu türden her ticari girişim "komşumuz bütün Hıristiyan prenslerin nefretini üzerimize çekecek" ve savaşa neden olacaktır.[28]

Gerekli talimatları almış, hem özel tüccar hem de Elizabeth'in ilk Fas elçisi olarak ikili bir rol üstlenmiş Hogan, Portsmouth'tan 6 Mayıs 1577'de yelken açtı; on beş gün sonra kendisini orada mukim bir İngiliz tüccar grubunun ve bir Fas heyetinin beklediği Safi'de Fas topraklarına ayak bastı. Aynı ayın sonunda Abdülmelik'in kraliyet sarayının bulunduğu Marakeş'in eteklerine vardı. Şehre girerken "şehirdeki bütün İspanyol ve Portekizli Hıristiyanlar beni karşılamak üzere toplanmıştı; bu karşılamanın kendi iyi niyetlerinden ziyade Kral'ın [Abdülmelik] emrinin sonucu olduğunu biliyordum." Kendisini karşılayan Hıristiyan hasımlarına bir selam vermek için durmaya bile tenezzül etmeyen Hogan bu karşılamayı şu şekilde tarif etti: "Özellikle Portekizliler kafalarını köpek gibi sallıyorlardı, ben de köpeklere gösterdiğim kadar teveccüh gösterdim kendilerine." 1 Haziran'da nihayet Abdülmelik tarafından kabul edildi. Hogan, kraliçenin İspanyolca mektubunu sesli

olarak okurken sultan sabırla Arapçaya tercüme edilmesini bekledi. Sultan mektup hakkında (bir İspanyol tercüman aracılığıyla) içten ve sıcak sözler söyleyip, "kendisinin ve içindeki her şeyle birlikte ülkesinin Majestelerinin emrinde olduğunu ilan etti." Sonraki altı ayda Abdülmelik ile elçiye dönüşmüş bu İngiliz tüccar arasında kısa süreli ama derin bir dostluk kuruldu. Birlikte yemek yediler, oyunlar izlediler, gece yarılarına kadar müzik dinlediler, Abdülmelik'in teknesinde zaman geçirdiler, boğaları –Hogan'ın ifadesiyle– sultanın "İngiliz köpekleri"ne parçalatmasını izlediler ve hatta kafası karışmış İngiliz'in "Morris dansı" adını verdiği bir dans bile izlediler. Hogan bütün bu eğlencelerin arasında "orada mukim Yahudilerin" İngilizlere borçlarını ödemesini öngören bir anlaşma ile karşılığında hiçbir silah tesliminden bahsedilmeden "300 kental [13 ton] güherçile" koparmayı başardı.

Pek doğal olarak Hogan Londra'yla yazışmalarında Abdülmelik yönetiminden son derece sitayişle bahsediyordu. Kraliçeye, "Onu tüccarlarınıza diğer bütün ülkelerin davrandığından daha iyi davranmaya hazır biri olarak görüyorum," diye yazıyor, fakat sultanın tahttan indirilmiş Abdullah Muhammed'in yarattığı iç sorunlarla boğuştuğunu da ekliyordu. "Ülkesinde henüz tam bir huzur bulabilmiş değil," diyordu Hogan, "zira siyah kral [Abdullah Muhammed] küçük bir kuvvetle dağlarda saklanıyor." Fakat Hogan'ın asıl dikkatini celbeden şey Abdülmelik'in İspanya'ya karşı aşikâr bir antipati beslerken, İngiltere'ye desteğini ifade etmesiydi. Aktardığına göre Abdülmelik, "İngiltere kraliçesi tarafından buraya gönderilmiş biri olarak seni İspanya'dan gelmiş herhangi birinden daha fazla önemsiyorum," diyordu. Hogan'a göre bunun sebebi şuydu: II. Philip "kendi ülkesini yönetemiyor, kendisi Papa ve Engizisyon tarafından yönetiliyor. Abdülmelik, Katoliklik mezhebinden hiç hazzetmiyor; iyi din ve yaşam tarzı Protestanlığa son derece ilgili, Yeni Ahit hakkında olduğu kadar Eski Ahit hakkında da çok bilgili olduğunu, majestelerinin topraklarında uygulanan Tanrı'nın gerçek dinine karşı büyük bir yakınlık hissettiğini gözlemledim."[29] Hogan'ın açıkça bir kısmını anlattığı raporu kulağa, hevesle Yeni Ahit okuyup "hakiki" Protestan inancını benimsemiş bir Müslüman hükümdarın teolojik itiraflarından ziyade Lüterci propaganda gibi geliyor. Portekizlilerin ve Venediklilerin Şii Safevîleri erken dönem Hıristiyan savaşçılarını andıran mübarek din savaşçıları olarak görmesine benzer şekilde, Hogan gibi Protestan İngiliz tüccarlar da Sünni Saadi hükümdarlarıyla iş yapmaktan duymaları muhtemel vicdan azabını dindirmek amacıyla, onları kendi teolojik imgelemlerinde yeni bir kalıba sokuyorlardı.

Hogan, Abdülmelik'in sözüm ona Protestan inançlarına dair bu ifşaatların ardından, Faslı hükümdarın İngiliz-Fas bağlarının daha da sıkılaşmasına ilişkin sözlerini aktarır. Sultan, "kendi Berberi ülkesinin kıyılarını kat edip boğazdan [Cebelitarık] geçerek Levant denizlerine gidecek bütün İngiliz gemilerine, bu ge-

milerin ve tüccarların mallarıyla birlikte Levant denizlerine ve Türk topraklarına girmelerini mümkün kılacak güvenli geçiş hakkı" verilmesi için Osmanlılar üzerindeki nüfuzunu kullanmaya hazırdı. Hogan'ın kanaatine göre muhatap olduğu kişi, kendisine krallığının her yerinde serbest ticaret ve daha da doğuda Osmanlı topraklarında ve pazarlarına sınırsız erişim teklif eden yarı Protestan bir Faslıydı. O dönemde ticareti ayakta tutan şey işte bu varsayımdı, ama yakından irdelense doğru olmadığı belli olacak ve Fas'ta daha sonra yaşanacak yıkıcı olaylarla yanlışlığı ortaya çıkacak bir varsayımdı.

Hogan, seyahatine dair anlatısını şu sözlerle bitiriyordu: "Majesteleri ile İmparator [Abdülmelik] arasında rica konusu olan özel meselelere dokunan, Majestelerini memnun edecek mektuplarla geliyorum." Hogan Fas'tan yanında yüklü miktarda güherçileyle ayrılırken karşılığında sultanın büyük ihtiyaç duyduğu, Burghley, Walsingham ve Gresham'ın –hiç kuşkusuz kraliçenin de onayıyla– ihracını uygun gördüğü silahların Fas'a verilmemiş olması hiç olası değil. Devletlerin, dinleri ya da ideolojik inançları ne olursa olsun, iş görünüşteki hasımlarına silah satmaya geldiğinde doğruyu sakladığını gösteren çok uzun bir tarih var. Yazılı resmi talimatlar bazen netlikten ya da gerçeği tam olarak ifade etmekten çok uzaktır; nitekim öyle görünüyor ki Hogan'a verdiği mektubun Portekizli ya da İspanyol casusların eline geçmesinden korkan Elizabeth üstüne basa basa silah alışverişini kınayan yazılı talimatlar üretirken, özel görüşmelerde bu alışverişleri onaylayan şifahi talimatlar vermişti.

Hogan'ın 1577 Haziran'ında Londra'ya dönüşünden sonra yaşananlar bu senaryoyu doğruluyor gibi. Hogan'ın yanında getirdiği mektuplarda Abdülmelik Elizabeth'e, Hogan'ın kendisine ilettiği bütün taleplerini kabul ettiğini bildirip, yeni ittifaklarını resmileştirmek üzere karşılıklı elçiler atanmasını öneriyordu. Londra'daki Portekiz elçisi Francisco Giraldi öfkeden kudurmuş durumdaydı; Hogan'ın Fas ziyaretinde güherçile karşılığında Faslılara İngiliz silah ve mühimmatı verdiğine adı gibi emindi. Elçinin 9 Ağustos 1577'de Walsingham'a sunduğu resmi ve yazılı şikâyet, Londralıların İngiliz-Fas ticareti hakkında ne bildiklerine dair de fikir veriyordu. "Saygıyla bildirmek isterim ki" diye yazıyordu elçi iğneleyici bir tonla, "Şerif'in [Abdülmelik] Majestelerinin elçisini nasıl karşıladığı, onu bizzat karşılamaya gittiği ve majestelerinin elçisi olarak anıp onurlandırdığı bu şehirde ağızdan ağıza yayılıyor ve bütün bir şehir bunu konuşuyor; bu haberi getiren gemiyle Londra'ya gelmiş bir Portekizliden bu karşılamaya dair daha da tafsilatlı bilgiler edindim. Üstelik Ughens [Hogan], bindiği kalyonla ve ayrıca iki daha küçük gemiyle [Fas'a] binlerce malzeme ve silah da götürmüş ki efendim Kral'ın bunu duymaktan pek memnun olmayacağını kesin olarak söyleyebilirim."[30] Elizabeth adımlarını çok dikkatli atmak zorundaydı; nitekim Eylül'de Abdülmelik'e yazdığı cevabi mektupta

elçisini kabul etmesinden duyduğu mutluluğu ifade ediyor, fakat olan bitenin gizli kalması ricasında bulunuyordu. Anlaşıldığına göre resmi bir İngiliz-Fas ticari ve askeri ittifakı aylar içinde gerçekleşebilecek bir şeydi artık.

Hogan'ın ısrarla Fas'ın, Osmanlı pazarlarına erişimlerini sağlayabileceğini savunması, İngilizlerin Konstantinopolis'le ticari ilişkiler tesis etmeye duyduğu ilgiyi yeniden canlandırmıştı; zaten Walsingham da bunu uzun süredir savunuyordu. Osmanlıların, İnebahtı'daki yenilgiyle birlikte bittiğine dair Hıristiyan raporlarının çok abartılı olduğunu anlamıştı. I. Pius'ın 1572'de ölmesiyle Kutsal İttifak hızla dağılmış, bunu Osmanlılarla yeniden ticari ilişki kurmaktan başka çaresi olmayan Venedik'in, Selim'in Kıbrıs üzerindeki egemenliğini ve hatta ona vergi ödemeyi 1573'te bir barış anlaşması imzalayarak kabul etmesi izlemişti. Veziriazam (fiili başbakan) Sokullu Mehmed Paşa, bölge denizlerindeki Osmanlı üstünlüğünün bittiği iddialarını reddediyordu. Donanma için devasa bir yeniden inşa programı hayata geçiren Sokullu şöyle övünüyordu: "Osmanlı devleti o kadar güçlüdür ki gemileri çapaları gümüşten, ip, halat ve diğer donanımları ipekten, yelkenleri satenden yapma emri verilse bütün bir donanmayı bu şekilde donatabilir."[31] Osmanlılar donanmalarını yeniden inşa ederken Habsburglar 1573'te Tunus'u ele geçirdi, ama bir yıl sonra İnebahtı öncesinde olduğundan da büyük yeni Osmanlı donanması şehri geri alıp Doğu Akdeniz'de Osmanlı egemenliğini yeniden tesis etti.

Walsingham'ın elindeki bilgilere göre Osmanlılar her zamankinden daha güçlüydü ve Asya'ya Akdeniz üzerinden girişi öngörülebilir bir gelecekte kontrol etmeye devam edeceklerdi. Gelgelelim bazı belirsizlikler de vardı: Selim 1574 Aralık'ında (söylendiğine göre banyoda düşerek) aniden ölmüş, yerine oğlu III. Murad geçmişti. Yeni sultanın ilk ve en unutulmaz, en utanç verici işi, tahtına tehdit oluşturmasınlar diye beş küçük erkek kardeşini boğdurmak olmuştu. Hasekisi, yani eşi Safiye Sultan'a Topkapı Sarayı'nın bednam haremindeki korunaklı yerinden eşi görülmemiş bir siyasi güç kullanma imkânı vermek gibi kötü bir şöhret edindi. Osmanlı tarihinin en romantik ama aynı zamanda en gizemli figürlerinden biri olan Safiye'nin Arnavut kökenli olduğuna, Osmanlı askerleri tarafından ele geçirildikten sonra henüz ergen bir kız çocuğuyken Murad'a sunulduğuna inanılıyor. Murad ayrıca imparatorluk ailesi içinde köleleştirilmiş eski bir Venedik soylusu olan annesi Nurbanu Sultan'a da ana kraliçe rolünü oynama ve gelininin uyguladığı siyasetlerle çelişen ve rekabet eden siyasetler dikte etme fırsatını da verdi ki sonuçları ağır oldu.[32]

Osmanlıların bu yıllarda uyguladığı siyasetler içinde Walsingham'ın ilgisini çeken bir tanesi de, Protestan inancı ile İslam inancı arasındaki müşterek noktaların altını

çizmek suretiyle Protestanların gönlünü kazanmaya çalışmasıydı. Osmanlı Divan Kalemi tarafından 1574'te "Felemenk ve İspanya'daki Lüterci mezhebin mensuplarına" hitaben yazılmış sıradışı bir mektupta Protestan reformcular övülüyordu, çünkü:

> Siz kendi payınıza putlara tapmıyorsunuz, putları ve tasvirleri yasaklamış, çanları kiliselerden kaldırmış, Allah'ın bir, Hazreti İsa'nın onun elçisi ve kulu olduğuna inandığınızı ilan etmişsiniz. Şimdi ise kalbinizle ve ruhunuzla hakiki imanı arıyor ve arzuluyorsunuz; fakat Papa dedikleri imansız, Yaratıcısının bir olduğunu kabul etmeyip Hazreti İsa'ya (sallallahu aleyhi ve sellem) ilahlık atfediyor, kendi elleriyle yaptığı putlara ve tasvirlere tapıyor, böylece de Allah'ın birliğine dair şüphe uyandırıp çok sayıda Allah kulunu yanlış yola saptırıyor.[33]

Hogan'ın Abdülmelik'i "hemen hemen" Protestan ilan etme fantezisine çok benzer bir şekilde, Osmanlılar da Lütercileri *neredeyse* Müslüman yapmışlardı; kendileri gibi aracılığı reddedip İsa'nın bir peygamber olduğuna ama bir ilah olmadığına (bu inancı yalnızca "imansız", sapkın Teslisçi Katolik papaya atfediyorlardı) inandıkları açıktı. Protestan inancına dair bu yanlış anlama ister kasıtlı ister tesadüfi olsun amacı açıktı: Türkler Katolik mezhebi ile Osmanlıların neredeyse kendi mezheplerine rakip İslami mezheplerden biri gibi tasvir ettikleri kendi isimlendirmeleriyle "Lüterci mezhep" arasındaki siyasi bölünmeleri istismar etmek amacıyla tutarlı bir jeopolitik strateji geliştirmişlerdi.

1577'de Osmanlıların ilgisi Katoliklerden ve Lütercilerden uzaklaşıp yeniden rakip mezheplere, yani İran'ın Osmanlıların başına bela olan Şii hanedanına yöneldi. Şah Tahmasb'ın önceki yıl ölümünün ardından yaşanan iç karışıklıkları kullanmak isteyen Murad, Kafkasları ele geçirmek amacıyla savaş ilan etti ve böylece hükümranlık dönemine damgasını vuracak uzun ve yıpratıcı bir çatışma sürecini de başlatmış oldu. Türklerin bir hamlede Kafkasya'yı istilası, Moskova Kumpanyası'nın bu bölge üzerinden gerçekleşen tutuk İran ticaretinin bıçak gibi kesilmesine yol açtı. Walsingham'a göre İngiliz tüccarların buna göstermesi gereken tepki belliydi: Osmanlılar hem Protestanlara sempatiyle bakan hem de ordularını giydirip silahlandırması gereken güçlü bir imparatorluktu; demek ki İngiltere'nin temel ihraç mallarından ikisi için yanıp tutuşuyorlardı: kumaş ve silah.

Londra'nın en büyük iki ticari şirketi ve bu şirketlerin başlıca tüccarları da Türkiye'yle ticaret konusunda aynı noktaya gelmişlerdi. 1575'te her ikisi de –İspanya, Portekiz, Brezilya ve Felemenk diyarında büyük çaplı iş yapan– Kumaş İmalatçıları Kumpanyası [*Clothworkers' Company*] mensubu Edward Osborne ve ticari ortağı Richard Staper, Polonya üzerinden Türkiye'yle bir ticaret yolu tesis edilmesini önerdi. Hakluyt şöyle yazıyordu: "1575 yılı civarında adı geçen dürüst ve güvenilir

tüccarlar masraflarını kendileri karşılamak üzere John Wright ve Joseph Clements'i Polonya üzerinden Konstantinopolis'e gönderdi; adı geçen Joseph, *Grand Signor*'dan [İngilizler Osmanlı sultanına böyle derdi]* o dönem Sir Edward Osborne'un ticari temsilcisi olan Bay William Harborne için güvenli geçiş hakkı ve *Grand Signor*'un topraklarına serbestçe girebilme hakkı elde etmek amacıyla bu şehirde 18 ay kaldı ve her ikisini de aldı."[34] Osborne ve Staper'dan maaş aldığı düşünülürse, Hakluyt'ın yukarıdaki övgülerinde anlaşılmayacak bir şey yok. Bu ikisi Hakluyt'ın Oxford'da öğrenim görürken Kumaş İmalatçıları Kumpanyası'ndan burs almasında önemli rol oynamış, hatta Oxford'dan ayrıldıktan sonra da onu fonlamaya devam etmişlerdi. Hakluyt'ın, rakip Kumaşçılar Kumpanyası'nın daha önce deniz üzerinden gerçekleşen bir Türkiye macerasını finanse ettiğinden hiç bahsetmemesinin sebebi de muhtemelen buydu.

1577 Haziran'ında, Clement Konstantinopolis'teyken Kumaşçılar Kumpanyası'ndan Thomas Cordell; Trablus, İskenderiye ve Konstantinopolis'e deniz üzerinden kumaş, kalay, kurşun ve çelik taşınması için güvenli geçiş hakkı tanıyan bir Osmanlı ruhsatı (ya da fermanı) aldı. Bu yolculuk için hazırlanan gemilerden biri de 120 tonluk kalyon *Pelican*'dı ama sonra bundan vazgeçildi; daha sonra ismi *Golden Hind* olarak değiştirilen bu gemi dünyanın etrafını dolaşan ilk İngiliz gemisi olmak üzere 1577 Kasım'ında Plymouth'tan yelken açtığında Sir Francis Drake'in bayrak gemisiydi. Cordell bu ruhsatı muhtemelen 1569'da teyit edilen Fransa-Osmanlı kapitülasyonları kapsamında ticaret yapan Fransız tüccarlardan edinmişti. Kapitülasyon kurallarına göre Osmanlılar Hıristiyan tüccarları eman, yani geçici izin belgesinin koruması altındaki harbîler (Müslüman olmayan yabancılar) olarak görüyorlardı. Bu kapsamda, *zımmi*ye benzer bir statü olan ama zımmilerden farklı şekilde bir yıl boyunca vergi ödemeyen müste'minler olarak hoşgörüyle karşılanırlardı.[35] Cordell'in Konstantinopolis'e varıp varamadığını ya da Clement'in o çok değerli ruhsatı nasıl elde ettiğini bilmiyoruz, zira bu bilgileri haiz günümüze kalmış bir kayıt yok. Şu ya da bu sebeple, İngilizler 1578 baharı itibariyle Osmanlılarla iş yapmaya hazırdı. Gelgelelim Osborne'un ticari temsilcisi William Harborne'un aynı yılın Temmuz ayında Konstantinopolis'e gitmek üzere yola çıkmasından hemen sonra Fas'tan gelen haberler bütün Avrupa ve Akdeniz'de yankılanarak şok etkisi yarattı.

Devrik kral Abdullah Muhammed, Abdülmelik'in 1576'da tahtı ele geçirmesinden beri, sürgün olarak bulunduğu Portekiz'in elindeki Ceuta'da sıkışıp kalmıştı.

İng., İngiltere'de 16. yüzyıl sonlarında itibaren Osmanlı sultanları için kullanılmaya başlanan *Grand Signor* (*Grand Signior* ya da *Grand Seignior* şeklinde de yazılır) "Büyük Efendi", "Büyük Bey", "Büyük Derebeyi" gibi anlamlara sahip –çn.

Abdullah Muhammed kısa hükümranlığında Hıristiyanlara karşı düşmanca yaklaşımıyla kötü bir şöhret yapmıştı, gelgelelim çaresizce çırpındığı sürgün yıllarında Sebastian'a çok dikkat çekici bir teklifte bulundu: Şayet genç kral Fas'ı istila edip Abdülmelik'i devirir ve kendisini yeniden kral yaparsa, Abdullah Muhammed de krallığını Portekiz'e bağlı bir vassal devleti haline getirecekti. Aslında tecrübe sahibi bir Hıristiyan hükümdar bu kadar kinik bir teklifi hiç düşünmeden reddederdi. Ne var ki bir bahane bulup şanlı bir haçlı seferi başlatarak azmini ve cesaretini kanıtlamak için yanıp tutuşan saf ve sofu Sebastian danışmanlarını hayretler içinde bırakarak teklifi kabul etti. 16. yüzyılın nispeten aptal ve yanlış yönlendirilmiş krallarından biri olan Sebastian bu kadar kibirli ve düşüncesiz biri olmasaydı trajik bir vaka olarak görülebilirdi. En büyük talihsizliği yalnızca üç yaşındayken büyükbabası Kral III. John'un ardından tahta çıkmasıydı. Portekiz, Kral John yönetimi altında tarihinin en parlak dönemini yaşamış, Brezilya'yı sömürgeleştirdiği gibi Uzak Doğu baharat ticaretini de tekeline alıp Çin'e ve Japonya'ya kadar uzanmıştı. Sebastian'ın yetişkinliğe adım attığı 1570'lerde imparatorluk zaten gerilemeye başlamıştı; oysa aynı dönemde kuzeni II. Philip yönetimindeki İspanya İmparatorluğu tam bir yükseliş içindeydi. Mağribileri Afrika'dan atmak için düzenlenecek bir haçlı seferine önderlik etme takıntısı ve sofuluğu genç Portekiz kralını, Hıristiyan dünyasından çok az destek almış, düşmanından çok daha küçük bir kuvvetle Osmanlıların örtülü desteğine sahip bir Fas ordusuna saldıracak kadar körleştirdi. Sebastian 1578 baharında Portekizli acemi askerlerden, Abdullah Muhammed'e sadık Faslılardan, Alman Kalvenist paralı askerlerden ve Kastilyalı maceracılardan oluşan karmakarışık ve düzensiz bir ordu toplamaya başladı. Bu ordunun neferleri arasında İngiltere'nin en kötü ünlü kanun kaçaklarından biri olan Thomas Stukeley (ya da Stucley) de vardı.[36]

Burghley'in "bu adam hakkında koca koca ciltler yazılabilir" dediği Stukeley bir asker, casus, korsan, kâşif, hain, muhbir ve suikastçı olarak Elizabeth İngiltere'sinin çok yüksek palavracılık standartları için bile olağanüstü bir kariyere sahipti. Bir rivayete göre VIII. Henry'nin gayrimeşru oğluydu ve daha otuz yaşındayken fesat çıkarma, dolandırıcılık suçlarından tutuklanmamak için İngiltere'den kaçmıştı. 1550'ler boyunca Avrupa'daki savaşlarda yer alıp büyük cesaretiyle nam saldıktan sonra 1550'lerde İngiltere'ye döndü ve İspanyol ve Fransız gemilerine saldıran bir korsan olarak Elizabeth'in gözüne girmeyi başardı. 1568'de ihanet ve İrlandalı Katolik isyancılarla gizli işbirliği şüphesiyle tutuklandı. Elizabeth'e alenen ateş püskürüp terbiyesini de bozarak "ne o orospuyu ne de makamını ipliyorum"[37] dedikten sonra, önce İspanya'ya oradan da Roma'ya kaçtı; Roma'ya varışından kısa süre sonra Elizabeth'i aforoz eden papalık fermanı yayımlandı. Elizabeth'in

sadık tebaası, Stukeley'in yaptıklarından dehşete düşmüştü. Holinshed onu "bütün Hıristiyan dünyasının lanet ettiği bir kişi, ayrıca imansız bir hayvan" diye yerden yere vururken tarihçi William Camden çok dokunaklı ve tumturaklı bir havayla "bir zorba, hovarda bir miras yedi ve bir kabadayı bozuntusu (*vapourer*)" olarak kınıyordu.[38] Elizabeth'e karşı açık isyanı telkin eden Stukeley kendisinin gerçekleştireceği İrlanda istilası için önce Philip'i, sonra da Pius'ı ikna ederek finansal desteklerini aldı. 1571'de İnebahtı Savaşı'nda İspanyol kadırgalarına kaptanlık yaptıktan sonra, 1578'de İrlanda macerası için –yalnızca bir gemi ve 600 İtalyan asker şeklinde oldukça çekingen bir destek olsa da– nihayet Papa Gregory'nin desteğini alabildi.

Stukeley, Mayıs ayında İrlanda rotası üzerindeki Lizbon'a uğradığında Sebastian çok şiddetli bir asker sıkıntısı çekiyordu. Bu İngiliz'e İrlanda macerasından vazgeçip en az o macera kadar olmayacak bir iş olan kendi Afrika seferine katılması için yalvaran Sebastian, Roma'ya o tipik tumturaklı laflarıyla dolu bir mektup yazdı. Mektubunda Stukeley için daha büyük planları olduğunu açıkladıktan sonra şöyle devam ediyordu: Stukeley "meseleyi Papa'dan da, herhangi birimizden ya da dünyadaki herhangi birinden de daha iyi anlamış durumda; velhasıl şu an için en iyisi [İrlanda'ya] gitmemek." Stukeley, karakterinin bir parçası olan oportünizminin (ve sızdıran bir gemi ve isyana meyilli askerlerle yelken açma şeklindeki diğer alternatifin pek de çekici olmamasının) bir sonucu olarak Sebastian'ın teklifini kabul ederek papalığı ve İrlanda'yı bir kenara bıraktı; bu ikisinin kendisine "açlık ve bit"ten başka bir şey getirmeyeceği düşüncesindeydi artık. Bu İngiliz kanun kaçağı, 1578 yazını Sebastian'ın 16 bin askerlik bir başıbozuk ordusu toplamasını izleyerek geçirdi; dahası, sayısı bu askerleri de aşan envai çeşitte sivil de onlara katılmıştı; bir yorumcu bunları şöyle tarif ediyordu: Piskoposların, vaizlerin ve "sayısız angarya işçisi, köle, siyah, melez, seyis çocuk, çamaşırcı kadın ve Fransızların keyifle haz kızları adını verdiği tatlı fahişenin" de içinde olduğu "nahoş bir ordu yükü."[39] Filo Haziran ayı sonlarında nihayet hazır hale geldi. Zırhlı şövalyelerden müteşekkil bir orduyu yazın ortasında, cehennemi Fas sıcağında deneyimli bir daimi ordunun karşısına çıkarmaması yönünde akıllıca tavsiyeler verenler olmuşsa da, aceleci ve düşüncesiz Sebastian bunlara kulak asmadı; 26 Haziran'da yüzlerce gemiden oluşan donanmasını Lizbon'dan Afrika'ya doğru yola çıkardı.

Filo, 12 Temmuz'da Fas'ın kuzeybatı kıyılarındaki Asilah'ta tam bir keşmekeş halinde karaya çıkıp su almaya çalıştı ama başarılı olamadı. Sebastian, yeniden yelken açıp sahil boyunca birkaç saat daha yol alarak çıkarma için seçtikleri Larache'ye ulaşmak yerine, oracıkta çıkarma yapıp hedefine doğru karada bir haftalık zorlu, hatta intihardan farksız bir yürüyüş yapmaya karar verdi. Bir günümüz tarihçisine göre, "deniz üzerinden yalnızca 20 millik [32 kilometre] güvenli bir yolculukla va-

rılabilecek bir yere 35 millik [56 kilometre] tehlikeli bir kara yolculuğuyla gitmek bu aklı bir karış havada gence direnemeyeceği kadar cazip bir fikir gibi görünmüştü."[40] 38 derecelik gündüz sıcaklığında zırh içinde dur durak bilmeden günlerce yürümekten iflahı kesilmiş, fiziksel ve moral olarak çökmüş, erzakları tükenme noktasına gelmiş ordu, 3 Ağustos Pazar günü, yörede Kasrü'l Kebir (Portekizceye geçmiş haliyle *Alcácer-Quibir*) diye bilinen kasabanın kuzeyinde bir ovada Mehazin Nehri'ne vardı. Sebastian'ın acınacak haldeki ordusu burada kendisinden dört kat büyük olan, Abdülmelik'in en az 60 bin deneyimli Berberi, Arap, Türk ve Morisko askerden oluşan büyük ve güçlü ordusu tarafından karşılandı ve hızla kuşatma altına alındı. Daha da kötüsü, anlaşıldı ki Sebastian süvariler ve arkebüzcüler (çakmaklı tüfek kullanan askerler) yerine mızraklı piyadeler kullanma kararı verirken, Abdülmelik'in –muhtemelen çoğu İngiliz silah ve cephanesiyle donanmış– 30 bin atlı ve 3 bin yetenekli arkebüzcüsüne dair ya hiç ya da yeterince istihbarata sahip değildi. Bir toptan imha durumu ortaya çıkınca, savaştan önceki gece savaş konseyinde bir araya gelen Sebastian'ın danışmanları, bir felaketten kaçınmak için oybirliğiyle sahile doğru onurlu bir geri çekilme kararı verdiler. Gelgelelim aceleciğinin sınırı olmayan gözü pek Sebastian bu öneriye burun kıvırıp, sürpriz unsurundan faydalanma umuduyla, ertesi sabah erken saatlerde bir saldırı düzenlenmesi emri verdi.

Ertesi gün, yani "kurtarıcımızın doğumundan sonraki 1578'inci yılın Pazartesi'ye tekabül eden 4 Ağustos günü öğlen 12 civarında iki kral arasındaki savaş başladı." Sebastian, günün en sıcak saatlerinde atlı birliklerini güneşe doğru sürüp savaşmayı tercih etmek suretiyle, bir kez daha kendi ordusunu felç etmeyi becermişti. Bilmediği şey, hasmının, yani Abdülmelik'in daha savaş başlamadan önce ölümcül derecede hasta olduğuydu. Hasta Faslı'nın yakın çevresi, kendisinden hoşnutsuz Türk destekçileri tarafından zehirlendiğinden şüphelenirken salgın hastalıktan şüphelenenler de vardı; ama sebep ne olursa olsun, Abdülmelik o sabah birliklerine hitap ederken bu dünyada yalnızca birkaç saati kalmıştı. İlk ateş eden, kısa bir süre Sebastian'ın piyadelerinin yaklaşmasını bekledikten sonra top atışına başlayan Fas topçuları oldu. Hemen ardından "her iki taraftaki yaya arkebüzcüler birbirine yağmur gibi mermi yağdırmaya başladı. Silahlar öylesine korkunç, şiddetli ve dehşet verici bir şekilde gümbürdüyordu ki yer cehennemin dibine doğru çökecekmiş gibi sarsılmaya başlamıştı." Savaş hızla göğüs göğüse muharebeye dönüştü: Alman ve İspanyol alayları öylesine bir şiddetle saldırdı ki düşman hatlarını yarıp geçtiler, onları Portekiz süvarileri izledi. Faslılar yenilgiyi kabul etmek üzereyken Abdülmelik atına atlayıp birliklerini toparlamaya çalıştıysa da fiziksel olarak bunu yapabilecek durumda değildi. Çok geçmeden sedyelik hale geldi ve bir saat içinde de öldü. Şayet bu haber savaş alanının geri kalanına ulaşsaydı Sebastian en imkânsızından bir

zafer kazanabilirdi, ama Faslılar "Abdülmelik'in ölümünü ustaca gizledi" ve Fas birlikleri toparlanmaya başladı.

Savaş gittikçe şiddetlenirken bir kral daha öldü. Abdullah Muhammed önderlik ettiği süvari saldırısının başarısız olmasından sonra savaşın gidişatını anladı ve Mehazin Irmağı'nın karşı kıyısına geçip kaçmaya çalıştı ama atı onu sırtından atınca, "yüzme bilmediğinden boğularak can verdi." Stukeley'in sonu da hiç soyluca olmadı: Mağribilerin ilk saldırısında başında olduğu İtalyan askerlerini bırakıp kaçtıktan sonra, "isabet eden bir top mermisi iki bacağını birden koparınca oracıkta can verdi."[41] Stukeley Elizabeth'i hiç iplememiş olabilir, ama canını alan şey muhtemelen Elizabeth'in gönderdiği bir top mermisi oldu. Fas piyadeleri dalgalar halinde saldırıp Portekiz ordusunun tükenmiş haldeki askerlerinden son kalanları da biçerken üçüncü bir kral daha savaş meydanında can verdi. Sebastian kâfirlere karşı bir haçlı seferi hayalinin peşinde koşarken yapılabilecek her yanlışı yapmıştı ama günün sonunda cesur, hatta ilham verici bir savaşçı olduğunu da kanıtladı. "Adamlarını terk etmedi: Kaçıp kendini kurtarmayı onursuzluk olarak gördü ve peşinden gelenlerle birlikte yiğitçe davrandı. O kadar çok insanı doğrayıp cehenneme gönderdi ki ona yıldırım dediler." Son görüldüğünde, savaş aslında tamamen kaybedilmiş olmasına rağmen, çarpışmanın en şiddetli olduğu yere dalıyordu, orada da öldürüldü. Onu öldürenler muhtemelen Portekiz Krallığı'nı 1385'ten beri yöneten Avis Hanedanı'nın son tartışmasız kralını öldürdüklerini bilmiyorlardı.

Avrupa'da *Alcácer-Quibir* Savaşı [Vâdisseyl Muharebesi] ya da Üç Kral Savaşı olarak bilinen, Mağribilerin Vâdiü'l Mehâzîn Muharebesi adıyla andığı, İngiliz diplomatik yazışmalarında ise Alcazar Savaşı ismiyle bahsedilen Kasrü'l Kebir Savaşı toplam altı saatlik vahşi bir çatışmadan ibaretti. Sebastian'ın 16 bin kişilik ordusu yok oldu. Fakat dehşet verici olaylar bununla bitmedi. Raporlar 3 bin ila 12 bin askerin öldürüldüğünü bildiriyordu, ama kaçmayı başaranların sayısı kesinlikle iki yüzden fazla değildi. Geri kalan askerler ve binlerce sivil esir alınıp götürüldü. Bunlardan zengin olanlar fidye karşılığı bırakılsa da, büyük çoğunluğu köle olarak satıldı. Abdülmelik'in tahtına, kendisi de savaşta dövüşen ve zafer kesinleşir kesinleşmez tahtta hak talep eden kardeşi Ahmed el-Mansur oturdu ve yeni oturduğu tahtta hak talep etmiş üç müteveffanın cesetlerinin bulunup getirilmesi emrini verdi:

> Üç kralın cesetleri büyük bir çadıra getirildi. Korkunç bir görüntüydü bu, izleyenler gözyaşlarını tutamadılar, zira aynı savaşta ölmüş üç kudretli kralın yan yana yatmasından daha acı verici ve korkunç bir görüntü olamazdı ki! Bunlardan birinin ordusu kendisi yaşarken bozguna uğramış ama ölümünden hemen sonra diğer ikisinin ordusunu ezip geçmişti. Üçü de Fas Krallığı'nı ele geçirmek istemiş, ama hiçbiri ona sahip olamamıştı.[42]

ŞEKİL 7 1578 Vâdisseyl Muharebesi'ndeki yenilgisi ve –birbiriyle mücadele hâlindeki iki Faslı hükümdarla birlikte– ölümü bütün Avrupa'da şok etkisi yaratan idealist ama saf Portekiz kralı I. Sebastian.

Sonraki ay hezimetin haberi Lizbon'a ulaştığında olanları, orada yaşayan Alman bir tüccar şöyle anlatır: "[Y]alnızca bu kentte değil, bütün ülkede ağıtlar ve çok büyük bir umutsuzluk ve keder dalgası yükseldi. Erkekler sersemlemiş bir halde dolanıp duruyorlardı [...] Bir gün içinde hem krallarını hem kocalarını ve evlatlarını hem de bunların yanlarında götürdüğü her şeyi kaybetmek acı vericidir. Ama tüm bunlardan da korkuncu krallığın artık İspanyol egemenliği altına girmesi; halka en katlanılmaz gelen şey de bu."[43] Yaşanan aşağılanmışlık hissi öylesine derindi ki pek çok Portekizli tarihçiye göre ülke bir daha asla toparlanamadı. Sebastian'ın cesedi en nihayetinde ülkeye getirilip Belém'deki Santa Maria Kilisesi'ne gömülmüşse de, pek çok Portekizli onun öldüğüne inanmıyor; savaştan kurtulduğunu ve bir gün dönüp ülkeyi durdurulamayacak gibi görünen bu gerileme sürecinden çekip çıkaracağını öne sürüyordu. Hatta 19. yüzyıl sonlarında Brezilya monarşisini savunma amaçlı bir mesihçi "Sebastianizm" inancı bile zuhur etti ve bu inanç hâlâ, (günümüz Portekizcesinde, kaybedilmiş ve ama hâlâ geri gelmesi mümkün olana duyulan arzu ve özlemi ifade eden) *saudosismo* kavramının bir parçasıdır.

Avrupa'nın bütün hükümdarları bu savaşın öneminin idrakindeydi. Osmanlılar, özellikle de İnebahtı'daki yenilgilerinden sonra, her ne kadar önlerinde diz çökmüş olsa da başka bir Müslüman hükümdarın bir Hıristiyan ordusunu yok etmesinden rahatsız olmuştu ama kendilerini el-Mansur'un Türklerin safını terk etmeyeceği ve Kuzey Afrika'daki egemenliklerini pekiştireceği inancıyla avutuyorlardı. Resmi duyuruya bakılırsa kuzeninin öldüğü haberiyle perişan olan II. Philip, Lizbon'da ortaya çıkan iktidar boşluğunda bir fırsat görmekte hiç gecikmedi. İspanya'nın papalık elçisi, Roma'ya Sebastian'ın ölümünden Abdülmelik'i destekleyen Elizabeth'in sorumlu olduğunu yazarken ateş püskürüyordu: "Her kötülüğün altında bu kadın var; silahlarla, özellikle de toplarla Mulocco'nun [Abdülmelik'i] imdadına koştuğu çok açık." Özel gayretlerle ittifak ilişkisi geliştirdikleri Müslüman müttefiklerinin kaybıyla kesinlikle darbe yiyen İngilizler, Portekiz'in Philip'in eline geçme ihtimalinden de dehşete düşmüşlerdi; zira bu durum Philip'e İberya'nın tamamında, Felemenk diyarında, Yeni Dünya'da ve güneydoğu Asya'daki Portekiz müstemlekelerinde bulunan büyük zenginlikleri etkili bir şekilde kontrol etme gücü verecekti. Birinci dereceden akrabası olan bir varisi bulunmayan Sebastian'ın tahtına yaşlı büyükamcası Kardinal Henry oturdu. Gelgelelim Kral I. Manuel'in torunu, Crato Başrahibi unvanlı Don António buna itiraz etti. Don António Vâdisseyl Muharebesi'nde cesaretle savaşıp esir düşmüş, fakat fidye ödeyerek kurtulmayı başarmıştı. Hem İngiltere hem de Fransa, II. Philip'in önünü kesme çabaları kapsamında Don António'nun tahttaki iddiasını destekledi, ama bu iki yabancı gücün desteği ona pek de yaramadı; Sebastian'ı hezimete uğratan silahları düşmana sağlamakla suç-

ŞEKİL 8 Hollandalı ressam Adriaen Matham'ın 17. yüzyıla ait bir gravüründe Saadi Hanedanı'nın başkenti Marakeş.

lanan İngiliz "sapkınların" desteği özellikle ters tepti. 1580 Ağustos'unda Philip'in birlikleri Portekiz'e yürüyüp Alcántara Savaşı'nda Don António'nun ordusunu yenilgiye uğrattı. Don António İspanyol işgaline karşı siyasi bir direniş inşa etmek ümidiyle (boş bir ümitti bu) önce Fransa'ya, sonra da İngiltere'ye kaçtı. Sonraki yılın Nisan ayında II. Philip, Portekiz ve Algarve Kralı I. Philip unvanıyla taç giydi ve böylece (Portekiz'in Yeni Dünya'daki müstemlekelerini de kapsayan) dünyanın o güne kadar gördüğü en büyük imparatorluklardan biri ortaya çıkmış oldu.

Vâdisseyl Muharebesi'nden hemen önceki yıllarda İngiliz tüccarlar, Saadi Hanedanı'na dair tutarsız fikirlere sahipti; bu hanedanla kendileri arasında tartışmalı dini paralellikler kuruyor, onlardan mal alıp karşılığında silah veriyorlardı. Bu ilişki İngiltere ile bir Sünni Müslüman krallık arasındaki ilk doğrudan ittifakın zeminini döşedi. Protestanların ve Müslümanların İspanyol karşıtlığında ortaklaştığı koşullarda, Elizabeth'in ve en yakın danışmanlarından çoğunun kurmak istediği bir ilişkiydi bu. Ancak Vâdisseyl Muharebesi'nde yaşananlar her şeyi değiştirdi; Müslüman dünyayla ittifak kurma çabaları yıkıma uğrayan Kraliçe her zamankinden daha derin bir siyasi tecritle karşı karşıya kalmıştı. İspanya şimdi de sapkın kraliçeyi gözüne kestirmişti.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Konstantinopolis'te Yetenekli Bir Adam

Vâdisseyl Muharebesi'nde yaşananlar 1578 sonbaharında Londra'da duyulunca, İngiliz yanlısı Abdülmelik'in ölümünün, daha ilk adımları atılan İngiliz-Fas ittifakının neredeyse başlamadan bitişi anlamına geldiğini düşünen Sir Francis Walsingham her zamanki pragmatizmiyle dikkatini başka bir yöne, Osmanlılara çevirdi. O yılın sonunda İngiliz-Türk ilişkilerinin ilk yıllarında yazılmış en önemli belgelerden biri olan "Memorandum on the Turkey Trade"i ["Türkiye Ticareti Üzerine Notlar"] yazdı; Elizabeth ve danışmanları için yazılmış bu belge, Elizabeth döneminde bu tarihten sonra Osmanlı İmparatorluğu'yla kurulan tüm ilişkiler için bir kılavuz haline gelecekti.

Walsingham bu metninde tipik detaycılığı ve eşsiz reel politik kavrayışıyla hem bu ticareti meşrulaştırmaya hem de bu ticaretin yaratabileceği bütün sonuçları öngörmeye çalışıyordu. İngilizlerin Rusya, İran ve daha yakın zamanda Fas'ta yaşadığı tecrübelerden, daha resmi siyasi ilişkiler geliştirmeden önce ticari ilişki tesis etmenin hayati önemde olduğu dersini çıkarmış, bu yüzden de çalışmasına "Türk dominyonlarıyla ticaret yapmanın getireceği faydaları" özetleyerek başlamıştı. Ona göre bu ticaret, donanmanın ulusal savunma ve uluslararası ticaretteki rolünü büyütecek, tüccarlara maliyeti yüksek aracılar kullanmak yerine İngiliz mallarını doğrudan Türk pazarlarına ihraç etme ve daha sonra bütün Avrupa'da satmak üzere gümrüksüz Türk malları ithal etme olanağını verecekti. Bununla birlikte Walsingham bu ticaretin önünde türlü türlü engeller olduğunun da farkındaydı: Akdeniz ticaretinde çıkarları olan bütün büyük Katolik güçler bu ticareti "hem incelikli yollarla [diplomatik entrikalar] hem de zor yoluyla" durdurmaya çalışacaktı. İspanya, "bize en çok yakınlık gösteren ülke olmaması hasebiyle", diyordu alaycı bir tonla, hiç kuşkusuz İngiliz ticaretinin önüne taş koymak üzere Fransızlarla ve Venediklilerle stratejik bir şekilde diplomatik ve denizcilik ittifakı kuracaktı. Philip'in "Portekiz Krallığını ele geçirmesi"yle birlikte bu zorlukların daha da büyüyeceği tahmininde bulunuyordu; yanılmıyordu da.

Walsingham'ın önerdiği çözüm, "Yetenekli bir adam seçip, geniş kapsamlı bir güvenli geçiş hakkı elde etmek üzere Majestelerinin bir mektubuyla birlikte

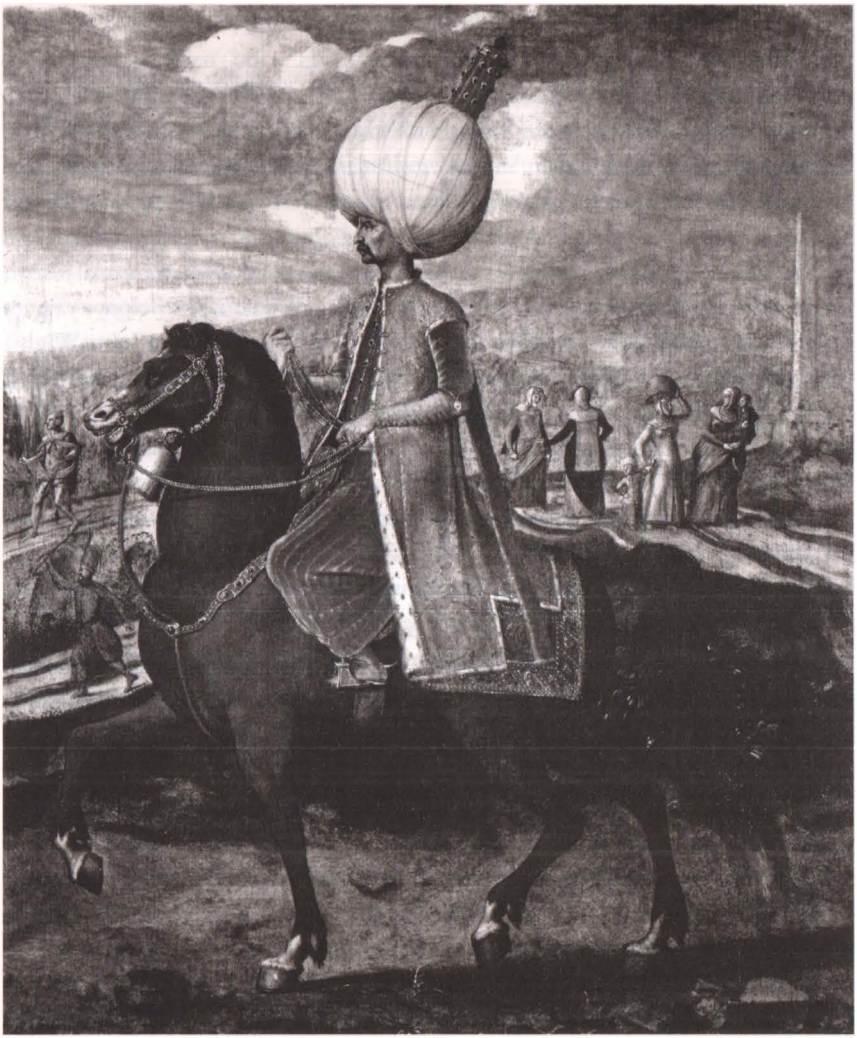
Türklere göndermek ve bu kişinin, masrafları İngiliz tüccarlarca karşılanarak, sürekli orada kalması"ydı. Zekice bir öneriydi bu. Seçilecek kişi ticaret ile siyaset arasındaki ilişkinin bulanık olmasından yararlanacak, kraliyet güvencesi altında seyahat edecek ama masrafları Londralı tüccarlarca karşılanacak, böylece kraliçeye minimum finansal yatırım karşılığında maksimum diplomatik getiri sağlayacaktı. Bu kişi, Konstantinopolis'te yaşayan Venedikli, Fransız ve İspanyol tüccarların ve diplomatların İngiliz ticaretini akamete uğratma yönlü çabalarını boşa çıkarmak üzere sürekli orada bulanacaktı. Walsingham, seçilecek kişinin Londra'dan gemiye bindiğinin Konstantinopolis'te yaşayan elçilerin kulaklarına gitmemesi için, ilk ziyaretin "büyük bir gizlilikle" ve kara yolundan gerçekleştirilmesi gerektiğini özellikle vurguluyordu. İddialı uzun vadeli plan, yılda Türkiye'den kârla dönmeye elverecek kadar yüklü yirmi İngiliz gemisinin kış aylarında Akdeniz'e yelken açar hale gelmesiydi. Fakat Walsingham'ın bu konuda endişeleri vardı: İngiltere yirmi gemiyi doldurabilecek kumaş arzına sahip miydi? Bu kadar mal Türk pazarında bolluğa neden olup fiyatlarda ani ve hızlı düşüşlere neden olur muydu? Acaba "şayak kumaşlarımızın ihracı, bahsi geçen Türk ile Sufi arasındaki savaşlar sırasında, bu savaştan önce olduğu gibi mümkün olabilecek mi"ydi? Son olarak, Walsingham, Edmund Hogan'ın Fas ticaretini Konstantinopolis'e doğru uzatma şeklindeki planını destekliyor, "Türklerin Berberi Kralı'na ve Afrika'daki diğer hükümdarlara mektup yazıp limanlarını tüccarlarımıza açabileceklerini bildirmelerinin" hayati önemde olduğuna inanıyordu.[1] Abdülmelik'in ölümünden sonra onun tahtına oturacaklar hakkında ciddi endişeler besleyen Walsingham, İngilizlerin bölgede serbestçe ticaret yapabilmesini sağlamak için Osmanlıları kullanabileceği gibi fazla iyimser umutlar besliyordu.

İngiltere'nin Türklerle ticaret yapma amaçlı tehlikelerle dolu öncü girişimine liderlik etmesi için seçilen "yetenekli adam" William Harborne oldu. Great Yarmouth'ta orta sınıftan bir aileye gözlerini açan Harborne, 1559'da simsar olarak yurtdışı seyahatlerine başladı. 1570'lere gelindiğinde artık Edward Osborne için çalışıyordu. 1577'de Türk girişimi için planlar tartışılmaya başlandığında Osborne, Staper ve Anthony Jenkinson'ın yanı sıra, yeni kurulmuş İspanya Kumpanyası'nın [*Spanish Company*] önemli üyelerinden biri olarak onun da ismi anılıyordu. Jenkinson'ın Rusya ve İran seyahatleri o tarih itibariyle sonlanmış durumdaydı, ama şayet Harborne'la o aralar görüşmüşlerse, daha yaşlı Jenkinson karşısındaki gençte kendi ruh ikizini görmüş olsa gerektir. İslam dünyasının derinlerine doğru bu uzun, eziyetli ve tehlikeli yolculuğun gerektirdiği hasletlerin çoğunu paylaşıyorlardı. Her ikisi de karizmatik, azimli ve becerikliydi; ikisi de mesleklerine çok bağlı kumaş tüccarı ve Protestan kraliçelerinin sadık bendeleriydi. Kariyerlerine, hatta zaman

zaman hayatlarına mal olacağını bilseler bile, ikisi de düşündüğünü söylemekten çekinmiyordu.

Zamanının pek çok İngiliz tüccarı gibi Harborne da Türkiye'ye gitmeden önce hükümet casusu olarak çalışmıştı; bu da söz konusu görev için onun seçilmesinin Osborne, Staper ve Walsingham'ın ortak gayretlerinin ürünü olduğuna işaret eder. Atanması ne tür müzakerelerin ürünü olursa olsun, Harborne 1578 Ağustos'u itibariyle, yani Vâdisseyl Muharebesi'nden hemen önce, dört ay sürecek Konstantinopolis yolculuğunun ilk birkaç haftasını tamamlamış bulunmaktaydı; yanında Joseph Clements'le birlikte yalnızca bir uşak vardı. Almanya üzerinden Polonya'ya geçtiler; Harborne, Lviv'de kayınbiraderi (muhtemelen İngiliz simsar John Wight) ve Mustafa Bey adında bir Osmanlı mütercimiyle (diplomatik tercüman ve elçi) buluştu. Jenkinson'ın İran'da yaşadığı talihsizliklerin aksine, Harborne'un talihi yaver gitmiş, Mustafa Bey'in de içinde olduğu bir Osmanlı diplomatik heyetinin Polonya ile yeni Türk sultanı III. Murad arasındaki barış anlaşmasını yenilemek üzere Polonya'da olduğu sırada oraya varmıştı. Mustafa'nın diplomatik kafilesine katılan Harborne, Jenkinson'ın 1561'de savunduğu rotayı izleyerek Moldovya, Bulgaristan ve Romanya üzerinden Konstantinopolis'e döndü. Osmanlı başkentine vardığında tarihler 28 Ekim 1578'i gösteriyordu.[2]

Harborne'un Konstantinopolis'i gördüğünde ne hissettiğini anlatan bir kaynak yok ama Norfolklu Protestan bir İngiliz tüccara göre biraz canlanıp neşelenmiş, biraz da ürkmüş olmalı. Dünyanın en muhteşem imparatorluk başkentlerinden biri olan Konstantinopolis, 1453'te Sultan II. Mehmed tarafından ele geçirildiğinden beri tanınamayacak derecede değişmiş, bu tarihten sonra Yunancada "şehre doğru" anlamına gelen İstanbul ismiyle anılmaya başlansa da yüzyıllar boyunca resmi Osmanlı işlemlerinde Konstantiniyye ya da Hıristiyanların kullanmaya devam ettiği haliyle Konstantinopolis (bu kitapta da bu isimle anılıyor) isimleri de kullanılmaya devam etmiştir. Osmanlılar 50 binden ibaret bir nüfusa sahip, gerileme içindeki kuşatılmış bir şehri alıp, İslam dünyasının başkentine, çok etnisiteli, çok mezhepli, hayat dolu bir şehre dönüştürmüşlerdi. Harborne'un oraya vardığı tarih itibariyle 300 bin ile 500 bin arası olduğu tahmin edilen nüfusuyla Londra (200 bin), Paris (220 bin), Napoli (280 bin) ya da Venedik'ten (160 bin) çok daha büyük bir şehirdi. Mehmed salt siyasi ve ticari gerekliliklerin zorlamasıyla kozmopolit bir başkent inşa etmiş, çeşitli etnik ve dini köklere sahip tüccarları ve zanaatkârları zorunlu yerleşime tabi tutmak suretiyle nüfusunun yüzde 58'ini Müslümanların, yüzde 32'sini Hıristiyanların, yüzde 10'unu ise Yahudilerin teşkil ettiği bir şehir yaratmıştı; şehirde yaşayanlar arasında Rumlar, Ermeniler ve yakın dönemde fethedilmiş Balkanlar'dan getirilmiş çeşitli topluluklar da vardı.[3]

ŞEKİL 9 Hans Eworth'un at üstünde Kanuni Sultan Süleyman portresi (1549); Elizabeth dönemi elitlerinin sahip olduğu pek çok İslami hükümdar resimlerinden biri.

Şehrin silueti, Harborne'a yabancı ve ürkütücü görünmüş olmalı. II. Mehmed'in emriyle, ikonik Rum Ortodoks katedrali Ayasofya camiye dönüştürülmüş; iddialı bir kamusal inşa programı kapsamında yeni bir imparatorluk sarayı (Haliç'e tepeden bakan Topkapı Sarayı), Fatih Camisi ve Külliyesi, ana unsurunu bir bedestenin (günümüzde Kapalıçarşı olarak bilinen çarşı) oluşturduğu bir ticaret

bölgesi ve çok sayıda han (kent kervansarayı) inşa edilmişti. Mehmed, Haliç'in kuzeyindeki Galata'ya (manzarasına hâlâ Cenevizlilerin inşa ettiği heybetli kule damgasını vurur) Yahudi ve Hıristiyan tüccarları yerleştirmişti, nitekim Harborne da Konstantinopolis'te geçirdiği süre boyunca orada yaşadı. Mehmed'in yönetimi altında inşa edilen 190 cami, 24 medrese, 32 hamam ve 12 çarşı Konstantinopolis'i bir Rum Ortodoks şehri olmaktan çıkarıp Müslüman şehrine dönüştürmüştü. Sultan Süleyman döneminde şehrin dönüşümü daha da bariz bir hal aldı; Mimar Sinan'ın sıra dışı ve çok başarılı çalışmalarının bundaki payı büyüktü. Sinan uzun kariyeri boyunca Konstantinopolis'te 120 civarında yapıya imza attı; Harborne şehre gelişinden 20 yıl önce tamamlanmış anıtsal Süleymaniye Camisi ve Külliyesi ile Şehzade Camisi'nin de arasında olduğu bu yapıların çoğunu görmüştür.

Şehrin cesameti ve ihtişamı Harborne'un gözlerini kamaştırmışsa, daha önce hiç deneyimlemediği, ilk kez karşılaştığı son derece hiyerarşik ve karmaşık Osmanlı bürokrasisi de onu adamakıllı sersemletmiş olmalı. İlk sorun iletişimde yaşandı. Osmanlı muadilleriyle, anlaşıldığı kadarıyla ikisine de hâkim olduğu Latince ya da İtalyanca iletişim kuruyor, sözleri daha sonra Türkçeye çevriliyor, bu yöntem de mütercimlerin yaratıcılıklarıyla doldurduğu, çok kritik meselelerde yanlış anlamalara neden olabilen çok fazla boşluk bırakıyordu. Bir diğer sorun da Osmanlı sarayına uygun resmi erişim kanalı bulmaktı. "*Sublime Porte*", yani "Babıâli" kavramını Fransızlar geliştirmişti; yabancı devlet adamları, Osmanlı devlet binalarına bu kapıdan ve ancak çok ayrıntılı ve dikkatle organize edilmiş tören alayıyla girebiliyorlardı; bu sırada yaşanacak her türlü görgü kuralı ihlalinin sonuçları çok ağır olabiliyordu. Merkezinde Topkapı Sarayı'nın bulunduğu imparatorluk yerleşkesine giren yabancılar, sultanın yönetim sistemi dahilinde işleyen bir dizi karmaşık katmanla karşılaşıyordu. Enderunun ana unsuru, sultanın sağlığından ve saadetinden sorumlu haremdi. Sultanın eşlerinin, cariyelerinin ve kölelerin bulunduğu harem, Harborne'un orada olduğu tarih itibariyle imparatorluk siyasetinde ciddi etkisi olan bir yer haline de gelmişti; bunun sebebi Safiye Sultan'a bahşedilmiş iktidardı. Mali ve diplomatik işler ise veziriazam tarafından yönetilen birun ve defterhâne denilen yerde görülürdü. Veziriazam bizzat sultan tarafından atanır, vezirlerden ve paşalardan müteşekkil divan üzerinde idari yetkiye sahip olurdu. Veziriazam ayrıca "müesseseler" olarak anılan çeşitli sosyal ve ekonomik hizmet birimlerinden gelen taleplerle de boğuşmak zorunda kalırdı. Bunlar arasında dini müessese ve askeri müessese de vardı; bu ikincisi sultanın korkulan ve genellikle de öngörülemeyen savaş birliklerini, yani Yeniçerileri yönetiyordu. Osmanlı hükümet sisteminin Türk aristokrasisi ile devşirme sınıfı arasında bölünmüş olması işleri daha da karıştırıyordu. Devşirme sınıfı ergenlik çağındaki Hıristiyan erkek çocuklarının ailelerinden

koparılıp zorla Müslüman ve doğal olarak da sultanın idari ve askeri müesseselerine sadık insanlar olarak yetiştirilmesiyle oluşturulmuştu. Her iki grup da devletin yönetici sınıfına dahil olduklarına işaret etmek üzere kendilerinin "Osmanlı" ya da "Ottoman" olduğunu iddia ediyor, fakat çatışma zamanlarında siyasi kazanım elde etmek için öteki grubun zayıflıklarından faydalanıyordu. Sultanlar devşirme sistemini bir grubu diğerine karşı kullanmalarına olanak veren incelikli bir bölyönet yöntemi olarak benimsemişlerdi; ancak yabancıları şaşkına çeviren dengesiz bir siyaset yapma yöntemiydi bu.

Harborne'un ilk işi yetmiş üç yaşındaki Veziriazam Sokullu Mehmed Paşa'yla iletişim kurmak oldu. Boşnak kökenli kurnaz Sokullu Mehmed devşirme sisteminin bir ürünüydü; Osmanlı hiyerarşisi içinde hızla yükselmiş, Süleyman tarafından 1565'te veziriazam olarak atanmıştı. Hayatta kalmakla yetinmeyip, Harborne'un oraya vardığı yıl itibariyle, kırk yıl boyunca üç farklı sultan döneminde bu görevi başarıyla yürütmüş olması dört dörtlük siyasi ustalığının bir kanıtıydı; o sıralarda da Safiye Sultan'a karşı sert bir iktidar mücadelesi vermekteydi.

Harborne, bu saray entrikalarından bihaberdi; bunda şaşırtıcı bir şey de yoktu, zira Konstantinopolis'teki günleri çok kötü başlamıştı. Çektiği sıkıntıları Sokullu Mehmed'e yazdığı ve günümüze kalan en eski yazışması niteliğindeki bir dilekçede (ki bir yabancının bir veziriazama yazdığı ilk dilekçedir) son derece detaylı bir şekilde anlatmıştı. Harborne'un İtalyanca yazıp bir mütercim aracılığıyla Osmanlı Divan Kalemi'ne sunduğu dilekçe, orada bütün biçimsel teamüllere uyularak (bunlar arasında dilekçe sahibinin üçüncü şahıs olarak sunulması da vardı) Türkçeye çevrildikten sonra Sokullu Mehmed'in değerlendirmesine sunuldu. Harborne dilekçesinde Konstantinopolis'e güvenli bir şekilde vardıktan birkaç hafta sonra Lviv'de bıraktığı malların ve paranın, uşaklarından biri tarafından kendisine getirilmesi emrini verdiğini bildiriyordu; ancak uşak "bu şanlı şehre doğru yola çıktığı gün hırsızların saldırısına uğrayıp öldürülmüş, toplamda 4 bin duka altını [1.300 pound] değerinde malı ve parası hırsızlar tarafından çalınmış"tı.[4] Ortalama bir İngiliz gemisinin aşağı yukarı 7 bin pound değerinde kargo taşıyabildiği düşünülürse çok ciddi bir kayıptı bu (hayatını kaybeden zavallı uşağın ise adı zikredilmemişti, bir daha bahsi bile geçmeyecekti). Söz konusu mallar içinde her yerde bulunabilecek türden şayak kumaşların yanı sıra kalay ve kurşun da vardı ve bunların varlığı bu tür malların ticaretine ilişkin papalık yasağının açık ihlali anlamına geliyordu. Harborne uşağının katillerinin ve mallarının nerede olduğunu veziriazamın bildiği ama *chiaus*larının (Türk çavuşlar) "hiçbir çaba göstermedikleri gibi, hırsızların itirafında bahsettikleri yere gidip malları bulmak da istemedikleri, bunun yerine hiçbir şey yapmadan durmayı tercih ettikleri" şikâyetinde bulunuyordu. Ne şans

ki (en azından Harborne için böyleydi) "bahsedilen hırsızların çoğu ölmüş"tü.[5] Harborne, durumun aşikâr hassasiyetine rağmen, dilekçesini Osmanlı kontrolündeki Doğu Akdeniz'de ticaret yapmak üzere güvenli geçiş hakkı ve kurşun ihraç etme izni talebiyle bitirebilmişti.

Ne yazık ki ne Harborne'un daha sonra yazdığı mektuplarda ne de Osmanlı Divan Kalemi kayıtlarında bahsedilen zararın tazmin edilip edilmediğine dair bir bilgi var; fakat belirli bir güvence almaksızın ticari faaliyetlerine devam etmiş olabilmesi de pek olası değil. Harborne'un zararını telafi edip kâra geçtiğinden hiç kuşku duymayan Hakluyt bu becerikli İngiliz'i şöyle anlatıyordu: "Davranışları, hali tavrı öylesine bilgece ve sağduyuluydu ki birkaç ay içinde büyük Türk'ün sınırsız himmetini elde etmekle kalmayıp [...] Majesteleri Kraliçe'ye saygı dolu ve dostça mektuplar yazmasını da sağlayabildi."[6] Olup bitenlerin çok yavan bir anlatısıdır bu. Harborne oraya vardığından itibaren, Habsburg İmparatorluğu'nun Konstantinopolis elçisi Joachim von Sinzendorf'un bir gözü hep onun üstünde oldu. Viyana'daki Habsburg sarayına şu raporu verdi: "[B]u sözde tüccar Harborne, Kraliçe'nin bilgisi dahilinde bu ticareti burada yürütmeye başladı." Harborne'un Kraliçe'den resmi direktif almadan, ticari güvenli geçiş hakkı anlaşmalarını elde edebilmek amacıyla Sokullu Mehmed'e "elindeki en iyi kalite İngiliz kumaşından üç elbiseye yetecek kadar kumaşı" rüşvet vermesi, Sinzendorf'ta şok etkisi yaratmıştı. Sinzendorf'un iddiasına göre, veziriazam, Harborne'un istediği anlaşmaları yaptıktan sonra Harborne'un mütercimi Mustafa Bey'e, "Sultan'ın Kraliçe'ye bir mektup yazmasını da ister mi?" diye sormuş; şaşıran ama memnuniyetini göstermekten de çekinmeyen Harborne, "Evet, kesinlikle çok iyi olur," demişti. Görünüşe göre Elizabeth'e gönderilmek üzere Sokullu Mehmed'in yazdığı bu mektuptan sultanın haberi bile yoktu; tek kelimeyle şans Harborne'un yüzüne gülmüştü, nispeten küçük bir rüşvet karşılığında çok kıymetli ticari hakların yanı sıra bir de resmi mektup koparmıştı. Sokullu Mehmed, sultanın kâtibinden mektubun yazılmasını talep ederken, sultanın yalnızca kendisine yazılmış bir mektup varsa cevap yazmasını öngören kesin bir protokol kuralını da göz ardı etmişti. Sinzendorf'a göre veziriazam kâtibe, "Tabii ki yaz mektubu, zira onlar Lüterci ve iyi insanlar!" demişti.[7] Gelgelelim Sinzendorf'un raporu pek de tarafsız değildi: Harborne'un veziriazamla yürüttüğü müzakereleri, Murad'a "İngiltere'de açık ve güvenli bir liman elde etme ve bu liman aracılığıyla batı imparatorluğuna girme" olanağını veren daha genel Türk-Protestan gizli ittifakının parçası olarak sunmakta menfaati vardı.[8] Buna karşın Sinzendorf, Harborne'un manevralarının Osmanlı otoriteleriyle barışçıl ticari mübadelelere resmiyet kazandırdığını, bunun Konstantinopolis'teki diğer Avrupalı temsilcilerin pozisyonunu zayıflattığını kesinlikle anlamış gibi görünüyordu.

Bundan sonraki mektuplar bir Osmanlı sultanı ile bir İngiliz monark arasında gerçekleşmiş ilk karşılıklı ve sürekli mektup teatisini teşkil ediyordu ve bu mektuplaşmalar on yedi yıl boyunca devam edecekti. 1579 Mart'ının başlarında Divan Kalemi'nden gelen mektup Sultan Murad adına kaleme alınmıştı. Fasih Türkçe ("ağdalı Türkçe") de denen, şiir dili ve imparatorluk yönetim dili olarak kullanılan özel bir Osmanlı Türkçesiyle Divan hattı şeklinde kaleme alınmış, büyük bir kâğıt parçasına mürekkeple yazılıp altın tozuyla süslendikten sonra teferruatlı bir tuğra, yani kaligrafik monogramla mühürlenmişti. Mektup standart bir Osmanlı hükmü, yani bir tebaaya verilmiş bir buyruktu, muhatabına "Anletār [İngiltere] bölgesi kraliçesi Elzābet'e Buyrulur" diye sesleniyordu.[9] Harborne, Mustafa Bey'in yardımıyla mektubu Latinceye çevirdi; böylece Londra'da sesli okunabilecekti. Şöyle başlıyordu:

> Haşmeti ve ihtişamıyla namlı, İsa'nın müminlerinin büyük kısmının mukaddes melikesi ve asil hükümdarı, Nasıra halkının ve ailesinin davalarının ve işlerinin en bilge yöneticisi, en bereketli yağmurların bulutu, en hoş asalet ve fazilet kaynağı, asil İngiltere [Anletār] ülkesinin ebedi saadetinin ve şanının soylu hanımı ve varisi, herkesin görmek ve saygılarını sunmak istediği Elizabeth, bütün işlerinizin en büyük başarıyla ve en güzel şekilde sonuçlanmasını diliyor, karşılıklı ve ebedi dostluğumuza uygun olarak böylesi sonuçların getireceği keyfi ve teveccühümüzü öneriyor, ilk selamı vererek (tarafımıza bu yakışır) mektubu bitiriyorum.[10]

Mektuptaki bu saygı ve hürmet dolu sözlerin ardında zekice bir reel politika gizliydi. Murad dikkatli bir dille, Elizabeth'i "İsa'nın [Hıristiyan] müminleri"nden biri ve "Nasıra ailesinin" bir parçası olarak tanımlıyor, bu şekilde her iki tarafın da İsa'yı kutsal bir şahsiyet olarak kabul etmesinden temellenen bir Protestan-İslam ittifakının mümkün olduğunu ima ediyordu. Ayrıca Elizabeth'i överken, kraliçenin ve tebaasının minnettar olacağı bütün dileklerin ve taleplerin gereğini yapan etkili bir ortak olacağını anlamasını sağlıyordu. Harborne'un "zat-ı şahanelerinizin" temsilcisi olarak oraya vardığını bildirip, bunun kraliçenin "nezaketini, inceliğini ve dostça niyetlerini" gösterdiğini ifade eden Murad şu vaatte bulunuyordu: "[Ü]lkemizin kapıları buraya gelip mal ticareti yapmak isteyen uyruklarınıza her zaman açıktır: Dostluğumuzun, yardımlarımızın ve desteğimizin kıymetini bilen ya da bilecek her uyruğunuza desteğimizi sunup gerektiğinde yardımına koşmaktan asla geri durmayacağız." Murad, Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerindeki "bütün krallarımıza, yargıçlarımıza ve deniz yolculuğu yapan seyyahlarımıza [...] İngiltere'den yola çıkan bahsettiğimiz uyruklar mallarını satmak üzere küçük ya da büyük teknelerle oralara geldiğinde yasal bir hak olarak imparatorluk toprak-

larımıza girebilmesinin ve sonra yeniden ülkelerine dönebilmelerinin" sağlanması emrini verdiğini Elizabeth'e bildiriyor, "hiçbir şekilde rahatsız edilmeden, diğer Hıristiyanların kullandığı ya da ticaretini yaptığı her türden malı kullanmaya ve bunların ticaretini yapmalarına izin verilmesi yönünde kesin emir" verdiğini ifade ediyordu. Murad, özel bir muamele gördüğünü düşünmesin diye, Elizabeth'e şu hatırlatmada bulunuyordu: "Yakın dostlarımız ve müttefiklerimiz Fransızlar, Venedikliler, Polonyalılar, Almanya Kralı ve civarımızdaki çeşitli komşu halklar aynı şekilde buraya serbestçe gelme ve sonra ülkelerine geri dönme hakkına sahiptir." Osmanlılar o kadar güçlü ve alicenaptı ki Katolik tüccarlardan ve imparatorlardan Protestan İngiliz hükümdarlara kadar herkese el uzatabiliyorlardı. Ancak (Mustafa'nın göz yummasıyla) Harborne tarafından Latince metne eklenmiş gibi görünen son bir şerh, ittifakın karşılıklı olması gerektiğini hatırlatıyordu: "[M]ajesteleri de bize karşı aynı cömertliği, insaniyeti ve dostluğu göstererek ülkesinin kapılarını bize açmayı düşünüp, bizim uyruklarımıza ve tüccarlarımıza mallarını satmak üzere topraklarınıza serbestçe gelip gitme hakkını bahşedebilir."[11] Orijinal mektupta böyle bir istek yoktur çünkü Osmanlılar İngilizleri ciddi bir siyasi güç olarak görmüyordu. Harborne yaptığı eklemeyle bu tutumu yumuşatmaya çalışıyordu ama mektubun Elizabeth'e sunuluş şekli bile bu tutumun altını çiziyordu: Mektup, Kafkasya prenseslerine gönderilen mektuplarda kullanılan usulle, saten bir bohçanın içindeki gümüş bir kapsüle konulmuştu.[12]

Konstantinopolis'ten yola çıkıp 1579 Eylül'ünde Londra'ya varan tek mektup Murad'ınki değildi. Harborne'un mütercimi Mustafa Bey fırsattan istifade teamülleri bir kenara bırakıp kraliçeye cüretkâr bir mektup yazmıştı. Mektubunda kendisi ile Murad arasında "birlik ve çok kutsal bir ittifak" kurması için Elizabeth'i teşvik ediyor, önerisini yine Müslümanlar ile Protestanlar arasında dostça münasebetler kurma imkânına dayandırıyordu. "Kudretli Hükümdarımızın da [Murad] bulunduğu bir ortamda müzakere ederken" diye yazıyordu Mustafa,

> acaba bir şekilde kudretli Hükümdarımız ile siz saygıdeğer Majesteleri arasında bir tür anlayış ve dostluk ilişkisini teşvik edebilir miyim diye düşündüm. Beni bu düşünceye sevk eden şey yalnızca siz saygıdeğer Majestelerinin en gerçek Hıristiyan inancını benimseyen insan olması ve bu nedenle dünyanın her tarafındaki Hıristiyanların saygıdeğer Majestelerini çekememeleri ve ellerinden gelse, bulabildikleri her yolla ona zarar vermek istemeleri değil, aynı zamanda bütün prenslerin ve kralların kendi özgür iradeleriyle yakın müttefiklik ilişkileri kurmak istediği, bu kadar büyük ve güçlü bir imparatorla [Murad] ortak bir anlayışa varmanın siz saygıdeğer Majestelerine fayda sağlayacağını da düşünmemdir.[13]

Mektubun haddi aşan bir cüretkârlığın ürünü olmasına rağmen Burghley onu ciddiye aldı ve kayda geçirip açıklayıcı notlar ekledi; Elizabeth ise mektubu o kadar önemsedi ki eline geçmesinden yalnızca haftalar sonra, Ekim ayında Mustafa'ya bir yanıt yazarak İngiliz esirlerin serbest bırakılması için yardımını rica etti:

> 15 Mart tarihli mektubunuz William Harborne tarafından tarafımıza iletildi; Harborne ayrıca uyruklarımıza gösterdiğiniz teveccühten de bahsetti. Mektubunuzda tüccarlarımızın Haşmetmeaplarının [Sultan Murad] topraklarında ticaret yapması teşvik edildiği gibi, bizden minnet duymamız ve bu iyi niyete aynı şekilde karşılık vermemiz de talep ediliyor. İyi niyetli çabalarınızın bir sonucu olarak o kadar ilerleme kaydettik ki Haşmetmeapları, Harborne'un kendisi ve ortakları adına talep ettiği şeyi kabul etme eğiliminde ve böylece diğer devletlerin uyruklarına bahşedilmiş kolaylıklardan kasten mahrum bırakılmayacağız; duyduğumuz minneti ifade etmek için Majestelerine mektup yazdık ve ondan birkaç ülkenin uyruklarına bahşettiği ruhsatı uyruklarımıza bahşetmesini rica edip, aynı hakları kendi topraklarımız için onun uyruklarına tanıyacağımızı da vaat ettik. Bu talebimizin yerine getirilmesi noktasında yardımlarınızı istirham ediyoruz. Majesteleriyle yapılan görüşmelerde ayrıca kadırgalarında esir tutulan kimi uyruklarımızın serbest bırakılması da kısaca gündeme geldi, sizden iyi niyetinizi bu uyruklarımızın serbest bırakılmasını destekleyerek de göstermenizi rica ediyoruz.[14]

Elizabeth esirlerin serbest bırakılmasını talep etmek suretiyle uluslararası yazılı olmayan hukuk kapsamında Osmanlıların siyasi meşruiyetini kabul etmiş oluyordu.[15] Daha önce benzeri görülmemiş bir şey olduğu gibi, Elizabeth'in papalık tarafından aforoz edilmesi sebebiyle ne kadar derin bir tecrit durumunda olduğu düşünülürse, olası bir İngiliz-Osmanlı ittifakının geleceği açısından çok önemli bir gelişmeydi bu. Konstantinopolis'te yaşayan Avrupalı tüccarlar ve diplomatlar, bu münasebetsiz ve mütecaviz İngiliz tüccarların ani ve muammalı başarısından dehşete düşmüş durumdaydı. Görünüşe göre İngilizler gibi onlar da ikili oynayan Mustafa Bey tarafından malumatlandırılıyorlardı. 1579 Eylül'ünde II. Philip'in Londra'daki elçisi Bernardino de Mendoza efendisine şöyle yazdı: Harborne'un çalışma arkadaşı Joseph Clements "yakın zaman önce yanında bir Türk'le geri döndü; Türk'ün efendisinin [Murad] Kraliçe'ye yazdığı, tatlı sözlerle dolu bir mektup getirdiler; Murad mektubunda, şayet Kraliçe İngiltere'de [Osmanlı] tebaasına aynı imtiyazları tanırsa, İngilizlere kendi ülkesinde serbest ticaret hakkı tanıma teklifinde bulundu. Bu mektubun ve cevabi mektubun kopyalarını elde edip Majestelerine göndermeye çalışacağım."[16] Mustafa Bey muhtemelen bu "kopyaları" İspanyollara vermişse de, Mendoza'nın aldığı istihbarat sandığı kadar doğru

değildi. Anlaşılan o ki Mendoza'nın okuduğu mektup, Harborne ve arkadaşlarının İngiliz-Osmanlı ittifakının önemini olduğundan büyük göstermek amacıyla ve daha yakın ticari ilişkiler tesis etme umuduyla eklemeler yaptığı Latince kopyaydı. Ayrıca Mendoza'nın bahsettiği Türk temsilcinin Londra'ya geldiğine ilişkin de bir kayıt bulunmamaktadır.

Bununla birlikte gerek Sinzendorf'un gerekse de Mendoza'nın tepkileri, Habsburgların Konstantinopolis'te artan İngiliz ticari etkisinin olası siyasi sonuçlarından endişe ettiklerini gösterir. Yalnızca iki ay sonra Mendoza II. Philip'e bu korkuların yersiz olmadığını bildirdi. 28 Kasım'da, "Kraliçe Türklerden yeni bir mektup aldı, mektup Fransa üzerinden İngiltere'ye ulaştı," diye yazıyordu. Mendoza'nın bahsettiği mektubun günümüze kalmış bir kopyası yok ama Mendoza'ya göre mektupta şunlar yazıyordu: "[Murad] Kraliçe'ye, başka pek çok şeyin yanı sıra, deniz ya da kara yoluyla ülkesine gelecek İngilizlerin hüsnükabul göreceği sözünü veriyor; gerek Kraliçe'nin gerekse de Fransa Kralı'nın arkadaşlığını arzu ettiğinden, Kraliçe'den Fransa Kralı'na olabildiğince cana yakın davranmasını istiyor. Fransa Kralı'yla dostluğuna istinaden, Kraliçe'nin Fransa Kralı'nın kardeşiyle [Alençon Dükü] evlenmesinden memnuniyet duyacağını söylüyor. Buna dayanarak denebilir ki Fransızlar bu konuda Murad'a yazmayı üzerlerine vazife edinmişler."[17] Kraliçe o aralar gerçekten de Alençon Dükü'yle ünlü ve gelgitli flörtleşme sürecini yaşamaktaydı; bu sürecin evlilikle sonuçlanması, Akdeniz'deki askeri ve ticari hareketler üzerinde hâkimiyet kurma kapasitesine sahip bir İngiliz-Fransız-Osmanlı eksenini olası kılıyor, bu da Habsburglar üzerinde bir tehdit oluşturuyordu.

Mendoza şöyle devam ediyordu: "Türkler son birkaç yıldır ülkelerine gönderilen kalay nedeniyle de İngilizlerle yakınlaşmaya istekliler. Toplarını tüfeklerini onsuz dökemediklerinden kalay Türkler için çok önemli; İngilizler ise kalay ticaretinden büyük kâr sağlıyor, öyle ki yalnızca kalay satmak için bile Levant ticaretini sürdürürler." Muhtemelen Mustafa Bey'den aldığı istihbarata göre beş İngiliz gemisi çoktan Konstantinopolis yollarına düşmüştü bile: "[B]ana söylendiğine göre yalnızca bir gemide yaklaşık yirmi bin kron değerinde kalay çubuğu var, gerisini siz düşünün. Kâfirlere kalay gönderilmesi papalık cemaatine karşı bir eylem olduğu ve siz Majesteleri de bu tür yükler taşıyan gemilerin Messina Feneri'ni [Sicilya'yı Türk istilasından korumak amacıyla V. Charles'ın 1546'da inşa ettirdiği gözetleme kulesi] geçmesine izin verilmemesi emrini verdiğiniz için, Sicilya genel valisinin, anladığım kadarıyla Palermo'ya uğrayacak bu gemilere el koymasını öneriyorum."[18] Mendoza bundan altı ay sonra "pirinç metali ve kalay taşıyan" daha da fazla geminin Sakız Adası'na doğru yola çıktığını bildirdi.[19] Put kırıcı Protestanlık ve Sünni İslam inançlarını bir araya getiren, sembolik önemi haiz bir ittifaktı bu. Kraliçenin onayıyla,

Protestan İngiliz tüccarlar dini yapılardaki metalleri (bunlar arasında kurşun çatılar ve pirinç çanlar da vardı) söküp gemilere yüklüyor, sonra da Katoliklerle savaşan Müslümanlar silah yapsın diye Konstantinopolis'e gönderiyorlardı.

Olaylar çok hızlı gelişiyordu. 1579 Ekim sonunda Elizabeth, Murad'ın ilk mektubuyla Mustafa Bey'in mektubuna cevap verdi. Murad'a yazdığı mektubun girişinde, Protestanlık ile İslam arasında kimi görünür benzerlikler olduğuna dair imalı söylemleri anladığını ve kabul ettiğini gösteren şeyler söylüyordu:

> Yerin ve göğün yegâne yaratıcısı kudretli Tanrı'nın inayetiyle İngiltere'nin, Fransa'nın ve İrlanda'nın kraliçesi olan, Hıristiyanlar arasında varlık gösterip sahtekârca İsa'nın adına konuştuğunu iddia eden her türden putperestliğe karşı Hıristiyan dininin amansız ve en güçlü savunucusu Elizabeth, Türkiye krallığının herkesin üstündeki yegâne ve kudretli hükümdarı, Doğu İmparatorluğu'nun yüce hâkimi, en muhteşem ve amansız prens Zuldan Murad Chan'ı [III. Murad] selamlayıp mutlu ve hayırlı yıllar diler.[20]

Osmanlıların "Lüterciler" olarak nitelenenlere ticari imtiyazlar sağlayacağını öğrenen Elizabeth ve danışmanları, onu putperestliği ve "sahtekârca" İsa adına konuşanları (ki Katolik güçler de Protestanları ve Müslümanları böyle görüyorlardı) reddeden bir dini lider olarak sunmakta yarar görmüşlerdi. Kraliçe mektubunda dini referanslarını ortaya koyduktan sonra konuyu ticarete getirip, "genel olarak bütün tebaamıza teşmil edilebilecek" ticari imtiyazlar istiyor, Türklerin "ülkemize ve krallıklarımıza gelip gitmesine" izin verilmesi gerektiğini kabul ediyordu. Mektup son bir istekle bitiyordu:

> [B]ize ve ülkemize gösterdiğiniz derin muhabbet bize, kadırgalarınızda esir ve tutsak tutulan bazı uyruklarımız adına aracılık yapma ve esaretlerinden kurtarılıp özgürlüklerine kavuşturulmaları için yalvarma cesaretini veriyor; bu uyruklarımız serbest bırakılırsa bizlere karşı yeni vazifelerini de yerine getirebileceklerdir: Merhametinizi övüp, siz yenilmez yüce ekselanslarınıza bu ihsanınızın karşılığı olan bütün nimetleri bahşetmesi için Tanrı'ya (ki her şeyin ve herkesin üstündedir; bütün putperestliklerin intikamını en ağır şekilde alan da, milletlerin sahte tanrılarına karşı onurunu titizlikle koruyan da odur) yakarmamız için bize çok daha güçlü bir sebep vermek. Sizden rica edilmeyi bundan daha fazla hak edecek başka bir şey de yoktur.

Sözü edilen esirler muhtemelen, iki yıl önce Cezayir açıklarında ele geçirilmiş İngiliz gemileri *Peter* ve *Swallow*'un mürettebatıydı. Kimilerine göre bu yakarış esirlerin kurtuluşunu sağlamışsa da, İngilizlere, bu kürek mahkûmlarının sahibi olan Türk amiral Kılıç Ali Paşa'nın şahsında ölümcül bir düşman da kazandırmıştı.

Her iki taraf da daha yakın ticari ve siyasi ilişkiler geliştirme yönünde küçük adımlarla ilerliyor gibiyken, Harborne hiç beklenmedik bir krizle karşı karşıya kaldı. Sokullu Mehmed Paşa 12 Ekim 1579'da Topkapı Sarayı'nın divanhanesinde arzuhalde bulunanları dinlerken, Bosnalı bir derviş aniden üstüne atlayıp onu bıçaklayarak öldürdü. Sarayda yaygın şekilde dillendirilen dedikodulara göre suikast emrini veren kişi Nurbanu Sultan'dı. Sokullu hangi saikle öldürülmüş olursa olsun, ölümü saraydaki güç dengelerinde çok önemli bir değişim yaşanacağı anlamına geliyordu. Sonraki yirmi yıl boyunca veziriazamlık makamı, sultanın hareminin siyasetin dizginlerini ele geçirmesini engellemekte aciz kalan on bir farklı veziriazamın elinde gittikçe zayıflayacaktı. Sokullu'nun himaye ettiği isimler hükümet işlerinden uzaklaştırıldığı gibi, onlarla birlikte Sokullu'nun yüzü batıya dönük yumuşatıcı dış ve ekonomik siyaseti de terk edilecekti.[21]

Harborne, Sokullu'nun ölümüyle yılmayıp bir İngiliz-Osmanlı ittifakı yönünde azimle çalışmaya devam etti ki bu da onun ne kadar kararlı ve becerikli bir insan olduğunu gösterir. Harborne'un zamanını ticari ittifak umutlarını canlı tutmak üzere sonraki veziriazamları ayartmaya çalışmakla –ve muhtemelen yemlemekle– geçirmesi, Fransız elçi Jacques de Germigny'nin de aralarında olduğu Konstantinopolis'teki diğer Avrupalı diplomatları çileden çıkarıyordu. Harborne'un, resmi diplomatik akreditasyondan yoksun oluşu yeterince sinir bozucuyken, Fransız kapitülasyonları kapsamında ticaret yapmaya devam ederken Fransa'yla İspanya'yı birbirine düşürmeyi becermesi hepten gurur kırıcıydı. "Edindiğim bilgiye göre" diyordu Germigny 1580 Mart'ında III. Henry'ye yazdığı bir raporda, "bu İngiliz, Veziriazam'a, İspanya Kralı'nın Levant'ta kendisine komşu Portekiz ve Portekiz krallığına bağlı toprakları ele geçirecek kadar güçlenmesinin yaratacağı vahim sonuçları anlatmış."[22] Ayrıca, Sokullu'nun ölümüne rağmen Harborne'un Babıâli'de çok aktif bir şekilde müzakereler yürütmesine ve görünüşe göre –getirmiş olduğu ve getirmeyi vaat ettiği gemiler dolusu çelik, kalay ve madeni levhalar (bakır alaşımları) sayesinde– el üstünde tutulmasına isyan eden Germingy Haziran ayında, "adı geçen İngiliz'in yakında amacına nail olup" sultandan çok kapsamlı ticari imtiyazlar elde etmesinden "çok korktuğu"nu itiraf ediyordu. Gerek İngilizlerin kaydettiği ilerlemeler, gerekse de Murad ile II. Philip arasında yakınlaşma işaretleri Fransa'yı tehlikeli bir tecrit durumuna sokuyordu.

Fakat Fransızlar için artık çok geçti. İspanya'yla barış anlaşmasının şartlarını çoktan kabul etmiş olan Murad, 1580 Mayıs'ı sonunda, Germigny'nin Harborne hakkındaki mektubunu göndermesinden yalnızca birkaç gün önce ise İngilizlere Osmanlı topraklarında eksiksiz ticari haklar tanıyan bir imtiyazlar –"Kapitülasyonlar"– beratını imzaladı. Bu imtiyazların Walsingham'ın 1578 "Memorandum"undan

bile daha önemli olduğu zaman içinde anlaşılacak, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü ve Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşunu takiben imzalanan 1923 Lozan Anlaşması'yla geçerliliklerini yitirinceye kadar tam 343 yıl boyunca yürürlükte kalacaktı. Anlaşma, "Hıristiyan dünyasının en şerefli kraliçesi, İngiltere, Fransa ve İrlanda Kraliçesi Elizabeth" övgüsüyle başlıyor, devamında Murad'ın "onun bütün halkına ve tüccarlarına her türlü ticari mal ve eşyalarıyla imparatorluk dominyonlarımıza barış ve güvenlik içinde gelme ve ticaret yapma, bu süre içinde kendi gelenek ve göreneklerine göre hareket etme ve kendi ülkesindeki usullere göre alım satım yapma izni vermeyi" kabul ettiği ifade ediliyordu.[23] Metinde İngilizlere bahşedilen imtiyazlar detaylı bir şekilde sayılıyordu: Gemilerine (Müslüman ya da Hıristiyan) korsanların saldırması, gemi kazası ve hatta borç nedeniyle yaşanan sorunlarda güvenlik ve yardım taahhüdünde bulunuluyordu; ölüm durumunda mallar tüccara geri gönderilecekti; iki taraf da ticari anlaşmazlık durumunda anlaşmazlığın yaşandığı yerdeki kadının şeriat hükümlerine dayanarak vereceği karara uymayı kabul ediyordu; İngiliz tüccarlar haraç (Osmanlı topraklarında uygulanan bir kelle vergisi) ödemekten muaf tutuluyor; İngilizlere İskenderiye, Şam, Tunus, Cezayir ve Kahire şehirlerine konsolos atama hakkı veriliyordu. Bir başka hüküm de şöyleydi:

> [K]orsanlar ya da denizde ticaret yapan başka gemilerin kaptanları bir İngiliz'i ele geçirip köle olarak satması durumunda [...] bu kişinin İngiliz olduğu anlaşıldığında, onu satın almış olanlar, şayet bu kişi kutsal dinimizi [İslam] kabul ederse hiçbir karşılık beklemeden onu serbest bırakacaklardır, şayet Hıristiyanlıktan ayrılmazsa onu İngilizlere iade edecek, onu kendisine satanlardan parasını geri isteyecektir.[24]

Harborne için bu kapitülasyonlar yaklaşık üç yıl boyunca ticarette, diplomaside ve rüşvet dağıtmada sergilenen aralıksız ve yoğun gayretlerin zaferle taçlanmasını ifade ediyordu. Fransızlar için bu imtiyazlar bir felaket anlamına geliyordu. İngiliz anlaşması büyük ölçüde, Murad'ın 1574'te tahta çıkışından beri yenilenmemiş olan 1569 Fransız-Osmanlı kapitülasyonları model alınarak hazırlanmıştı. İngilizlerin ticari haklar elde ettiği, İspanyolların ise Osmanlılarla birlikte iş çevirmeye başladığı o tarih itibariyle siyasi ve ekonomik bakımdan tecrit edilmiş olan taraf, iç dini kavgalara gömülmüş Fransızlardı. İngiliz kapitülasyonlarının imzalanmasının üstünden bir ay bile geçmemişken Murad, Kral III. Henry'ye çok kısa bir mektup yazıp Osmanlıların İngiltere gibi ülkelerle kurduğu ittifakların Fransa'yla daha önce yapılmış anlaşmaların ihlali anlamına geldiği iddiasını reddedip biraz da samimiyetsizce şu teminatı verdi: "[K]imsenin gelip gitmesini engellememiz ya da reddetmemiz kesinlikle söz konusu olamaz" ve "aramızdaki kadim dostlukla, öncelikli meselelerimizle ve diğer krallardan üstün tutulmanızla ilgili endişelen-

menizi gerektirecek hiçbir şey yoktur."[25] Çeşitli teolojik inançlara mensup Avrupalı hükümdarlar Murad'ın sarayının önünde kuyruk oldukça, Fransızlar için Babıâli üzerinde uzun süredir sahip oldukları nüfuzlarını kaybetme riski de büyüyordu.

Fransızlar çaresizce çırpınırken, Harborne'un işleri çok iyi gidiyordu. Galata'daki evinden, Akdeniz boyunca gittikçe büyüyen ticaret ağını pekiştirmek için kapitülasyonları kullanıyordu. Osborne ve Staper'ın finansal desteğiyle kuzeyde ta Polonya ve Baltık ülkelerinden, batıda Cezayir'den, güneyde Suriye'den tüccarlarla, keza Türklerle, Mısırlılarla, Yunanlarla ve İtalyanlarla ticaret yaparak Türklerden aldığı pamuk, iplik ve halıların, Mısır'dan ve Karadeniz bölgesinden aldığı ketenin, Girit ve Zanta adalarından aldığı şarap, yağ ve kuru üzümün parasını çıkarıyor; bu ticarete her seferinde her yerde hazır ve nazır İngiliz şayak kumaşlarını, kurşununu, kalayını ve bakırını da dahil ediyordu. Pek çok insanın "Kraliçe'nin büyük Türk'ün sarayındaki, büyük Türk nazarında çok büyük kredisi olan temsilcisi" olarak gördüğü bu adam, sultanın kendisine verdiği değerin bir işareti olarak, her yere iki yeniçeri korumasıyla gidiyordu.[26] Hatta Harborne bu "kredi"yi hac yapmak üzere Osmanlı kontrolündeki Kudüs'e gitmek için de kullandı ki muhtemelen bu ziyareti ruhu kadar cebine de iyi gelmişti.

Harborne Londra'daki hiç kimsenin ummadığı kadar başarılı olmuş gibi görünürken yeni bir bela kapıya dayandı. Değeri 1.000 poundu aşan şayak, kalay, kızılağaç, kök boya, kurşun ve –İngiliz Katolik kiliselerinden sökülmüş– "çan metali" taşıyan ticaret gemisi *Bark Roe* 1580 Eylül'ünde Doğu Akdeniz'e gitmek üzere Londra'dan ayrıldı. Geminin kaptanı, Elizabeth'in en yakın danışmanlarından biri ve eksantrik bir azınlığın hâlâ Shakespeare'in oyunlarının yazarı olduğuna inandığı Oxford Kontu Edward de Vere için çalışan Peter Baker'dı. Londra tüccar çevresinde "açgözlü" ve "şeytani" bir adam olarak tanınan Baker, beş yıl önce tuz yüklü bir gemiye el koyması hasebiyle Hıristiyanları soyan biri olarak ün yapmıştı. İkisi tüccar yetmiş civarında tayfadan ve yirmi dört topa sahip 160 tonluk bir gemiden sorumluydu. Çok sonraları tayfalar Baker'ın önce "tüccarlar olarak" seyahat ettiklerini söylediğini, ama "denize açıldıklarında bir savaşçı gibi silahlanıp", "korsanlık yapmak üzere Türkiye'ye gidiyoruz" dediğini söyleyecekti. Bir diğer tayfanın hatırladığına göre, 1581 Ocak'ında "İngiltere'de sökülmüş çanlar gemiye yüklenmiş olarak Malta'ya vardıklarında", hassas dini hatıralarla yüklü bu çanları Malta'nın Aziz John Şövalyelerine satmak üzere ayarlamalar yapmışlardı. Malta kıyılarında 15 gün kaldıktan sonra Baker "bizi güvertede topladı. Ay ışığı ortalığı aydınlatıyordu; yükümüzün tamamı hâlâ gemideydi; bize rasgele yelken açıp Türkleri yağmalamak istediğini anlattı." Mürettebat bölündü, fakat bir kişi, "çanları burada boşalttıktan sonra zaten denize korsanlar olarak açılmak zorun-

dayız" dedi.[27] Gemi mürettebatının ne kadar ham ve açgözlü insanlar olduklarını gözler önüne seren bu aptalca karar İngiliz-Türk ticaretini tam serpilip gelişmeye başladığı bir sırada imha tehdidiyle karşı karşıya bırakıyordu.

Bark Roe bir sonraki ay Osmanlıların 1566'da Cenevizlilerden aldığı Sakız Adası'na vardı. Orada tamamen şans eseri bir grup Fransız ve Flaman tüccarla birlikte Kutsal Topraklar yolundaki Harborne'la karşılaştılar. Yakın zaman önce büyük bir başarı sergileyerek İngiltere için elde ettiği kapitülasyonların keyfini yaşayan Harborne, Baker'ın korsanlık planlarından bihaberdi. Bilakis adada kasıla kasıla gezinip elde ettiği kapitülasyonların şartlarıyla övünüyor; yeni anlaşmayla birlikte İngiliz tüccarlarının süresi dolmuş Fransız imtiyazları kapsamında ticaret yapma haklarının sona erdiğini düşünen adadaki Osmanlı yetkililerini, ne yapacaklarını bilemez hale sokuyordu. *Bark Roe* 1581 Mart'ının ilk günlerinde yelken açmaya hazırlanırken, Harborne'un yazdığına göre, "ülkemizin Fransız bandırası ve imtiyazlarını kullanmasının yasadışı olduğunu iddia eden Yahudi gümrük görevlisi" Konstantinopolis'teki efendilerinden kesin talimatlar gelinceye kadar Baker'ın gemisinin "limandan ayrılmasına izin vermeye hiç niyetleri" olmadığını bildirdi. Harborne'un alelacele "daha önce kimsenin görmediği" yeni kapitülasyon belgelerini ibraz etmesi neticesinde Yahudi gümrük görevlisi geminin hiçbir ödeme yapmadan limandan ayrılmasına izin verdi.[28] Bütün yükünü satmış, Sakız'da alıkonmuş olmaktan da muhtemelen pek bir incinmiş Baker, Harborne'la vedalaştıktan sonra peşine düşebileceği bir ganimet bulmak üzere güneye doğru yelken açtı. Rodos açıklarında Türk ve Yunan gemilerini kovaladıktan sonra Ege denizinde batıya doğru ilerleyip Mart sonunda Mora yarımadasındaki Methone açıklarında iki gemiye saldırdı. "Bunların Türk gemisi olduğunu düşünmüştük" itirafında bulunuyordu bir tayfa, "fakat ele geçirdiğimizde gördük ki Yunan gemileriydi ve *sof* [deve ya da keçi yününden dokunmuş kumaş] ile ham ipek taşıyorlardı."[29] Kargonun sahibinin Rum ve Venedikli tüccarlardan oluşan bir konsorsiyum olması ve gemi yolcuları arasında Patmoslu Rum Ortodoks rahiplerin de bulunması durumu daha da kötüleştiriyordu; zira hem konsorsiyum hem de rahipler Osmanlı himayesi ve sorumluluğu altındaydı ve Baker an itibariyle bu yetki ve sorumluluk alanını ihlal etmişti.

Baker tek bir aptalca hareketle Türk, Yunan ve Venedikli otoritelerin gazabını İngilizlerin üstüne çekmiş, bu münasebetsiz ve mütecaviz tüccarlara karşı beslenen en kötü şüpheleri haklı çıkarmıştı. Yarattığı diplomatik krizden bihaber olduğu anlaşılan Baker, ganimet hususunda tayfalarıyla sert bir kavgaya tutuştu. Tayfalar ona ısrarla, "herhangi bir Hıristiyanı alıkoyma ya da soyma hakkının ve yetkisinin"

olmadığını söylüyor, "korsanlıkla suçlanma korkusuyla, onu adil bir çözüm bulmak üzere Malta'ya dönmeye" zorluyorlardı.[30]

Malta otoriteleri sonraki dört ayda Baker'a karşı Rumların (kargolarını geri istiyorlardı) ve Venediklilerin (zararlarının tazmini için 12 bin duka altını talep ediyorlardı) iddiaları üzerinde inşa edilecek bir davanın hazırlıklarını yaptı. Daha da kötüsü, esir alınan Patmoslu Rum papazlar Türk Amirali Kılıç Ali Paşa'nın yetki ve sorumluluk alanında kalıyordu ve Kılıç Ali Paşa yalnızca iki yıl önce İngiliz kürek mahkûmlarını Harborne'a teslim etmiş olmanın acısını hâlâ ciğerinde hissediyordu. Amiral hiç vakit kaybetmeden yaşanan fiyaskodan –olup bitende hiçbir suçu olmayan– bu İngiliz'i sorumlu tutup, sultandan casuslukla ve korsanlıkla suçladığı Harborne'u zindana atıp 40 bin duka altını para cezası kesmesini, ayrıca İngilizlere verilen kapitülasyonları kaldırmasını talep etti. Harborne, Osmanlı otoriteleri nezdinde ismini temize çıkarmak üzere alelacele Konstantinopolis'e döndü ve 9 Haziran 1581'de Burghley'e durumu açıklayan bir mektup gönderdi.

Mektupta yazdıklarına bakılırsa Harborne İngiliz-Osmanlı ittifakının geleceğinin ve tabii ki şahsi güvenliğinin tehlikede olduğunun farkındaydı. Geçen üç yıldan sonra ilk kez her zamanki soğukkanlılığını ve nezaketini bir kenara bırakıp kendisi için endişelenmeye ve korkmaya başlamıştı. "Peter Baker'ın Hıristiyanlığa sığmayan iğrenç işleri yüzünden" diye yazıyordu Burghley'e, "kendimi içinde bulduğum şu talihsiz (ve neredeyse içinden çıkılmaz) keşmekeş ve tuzaklar çukuruna bir bak." Baker'ın eylemlerinin "iftira dolu korkunç havlamalarını" zincirlerinden boşalttığı kötü niyetli Amiral'in [...] uzun süredir içinde taşıdığı zehri üstüme kusması" yalnızca bölgedeki "İngiliz alışverişimizi" değil, Harborne'un kişisel itibarını da yok etme tehdidi yaratıyordu. Baker'ın aptallığının bütün ümidini kaybetme raddesine getirdiği Harborne, "Bu korsanlar yüzünden çektiğim dayanılmaz zihinsel ızdırabı ifade edecek bir kelime bulamıyorum" diye yazıyordu. En büyük korkusu Sultan Murad'ın bütün bunlara vereceği tepkiydi; Burghley'den bahse konu suçlamaların "bu kâfir hükümdarı bir solucanın, yani benim aleyhime" ne ölçüde çevirebileceğine kafa yormasını istiyordu.[31] Büyük bir tehlike altında olduğu o an Harborne'un maskesi düşmüş, İngiliz-Osmanlı yazışmalarına damgasını vuran o her zamanki saygı dolu süslü sözleri ve gereksiz laf kalabalığını bir kenara bırakıp Murad'dan kâfir diye bahsederken, kendisini bir parazitten hallice görmeye başlamıştı.

Harborne paniklemekte haklıydı. Osmanlı otoriteleri tarafından tutuklandı ve sonu gelmez sorgulardan geçirildi; ayrıca Burghley'e yazdığına göre Londra'ya göndermek üzere mal satın almak için borçlanmış, ama Baker'ın korsanlığı sonucunda mal varlığı dondurulduğu için borcunu ödeyememişti. Kendisine kefil olması için Fransız elçiye yalvarmak zorunda kalması yaşadığı aşağılanmayı daha

da derinleştirdi. Germingy ise III. Henry'ye zarafetle ama tahmin edilebileceği gibi biraz da memnuniyetle olayların şeklinin büyük ölçüde değiştiğini, Baker'ın ve Harborne'un hareketlerinin "adı geçen İngilizleri burada hoş bakılmayan insanlar haline getirdi"ğini de ekliyordu.[32] Harborne'un Osmanlılar nezdindeki ricaları bir sonuç vermedi; Murad İngiliz kapitülasyonlarını iptal edip Fransızlara yeni kapitülasyonlar verdi. 1581 Haziran'ı itibariyle Avrupa'nın Türkiye'yle ticareti yeniden Fransızların kontrolü altına girerken, Harborne'un özel misyonu enkaza dönüşmüştü.

Malta'daki durumlar da İngilizler için gittikçe kötüleşiyordu. Baker ve mürettebatı Malta Engizisyon Mahkemesi tarafından yargılanmaya başlamıştı. Bu mahkemenin olağan odak noktası dini sapkınlıktı ve iş İngiliz Protestanlarıyla yüzleşmeye geldiğinde belli ki ortada pek karmaşık bir mevzu da yoktu. Ticari borçların ödenmesi meselesi bile reformcu dini inançları benimsediğinden şüphelenilen şahısların dahil olduğu komplo ve entrikalara dair daha büyük korkuların gölgesinde kalmıştı. Baker'ın tutuklandığı günlerde Malta'da bir de politik kriz yaşanmaktaydı. Papa XIII. Gregorius 1580 yılının sonlarına doğru Cefalotto'yu Malta Engizisyon Mahkemesi'nin başkanı olarak atamış ve o da hiç vakit kaybetmeden bu yeni yetkilerini Fransız Protestanı Huguenotlara sempati duyan Aziz John Şövalyelerine suçlama yöneltmek için kullanmıştı. 1581 Temmuz'unda, tam Baker mahkemeye çıkarılırken, bir grup şövalyenin, liderleri olan seksenli yaşlardaki Jean de la Cassière'i görevden alma kararını vermesi krizi iyice şiddetlendirdi. Aynı yılın sonbaharında Roma'daki üstlerine yazdığı raporda yalnızca münferit bir korsanlık olayını değil, Malta'ya ve Katolik mezhebine karşı tezgâhlanmış büyük bir komployu açığa çıkardığını iddia eden Cefalotto, "İngiliz Kraliçe, Alençon Dükü ve Türkler İngiliz gemisi *Roe*'nun kaptanı Peter Baker'ı kullanarak Malta'yı ele geçirmenin planlarını yaptılar," dedikten sonra, Fransız Huguenotlarına ve İngiliz Protestanlarına, kendi ifadesiyle "Katolik Milletler Topluluğu"nu yok etmek amacıyla Müslüman Türklerle ittifak yapmak gibi şok edici bir suçlamada bulunuyor, İngiliz-Osmanlı ittifak güçlerinin –Akdeniz'deki güçler dengesini değiştirecek şekilde– Malta'yı istilasının önerildiği mektuplar ele geçirildiğini iddia ediyordu. Cefalotto daha sonra Baker ve sekiz diğer İngiliz'in sapkınlık suçlamasıyla yargılanmak üzere Roma'ya sevk edilmesi emrini verdi.[33]

Olup bitenlerin bilgisi Londra'ya ulaştığında Burghley Elizabeth'e, Baker gibi hainleri feda edip, tehlike altındaki İngiliz-Osmanlı ticaretinden artık geri ne kalmışsa kurtarmak üzere Murad'dan özür dilemesi tavsiyesinde bulundu. Kraliçe 26 Haziran 1581'de sultana "bu talihsiz olaydan" duyduğu üzüntüyü ifade eden bir mektup gönderdi. Belirli isimleri ya da detayları zikretmekten titizlikle kaçınan Kraliçe, "henüz ele geçiremediğimiz bazı uyruklarımız tarafından bazı uyruklarınıza

karşı gerçekleştirilen, [...] çok geç haber aldığımız bu son derece yaralayıcı ve acı verici haksız fiilden" dolayı özür diliyordu. Her sözcüğünü dikkatle seçerek Baker'ın eylemlerine dair üzüntüsünü ifade ederken şöyle diyordu: Bu eylemler "inancımızın itibarını sarsmış, otoritemizi çiğnemiş ve gerçekten inanarak zat-ı şahanelerine verdiğimiz sözlerin güvenilirliğini zedelemiştir." "[L]ütufkâr ihsanlarını bizden esirgememesi, [...] uyruklarımızın geliş gidişlerini engellememesi" için Murad'a yalvaran Elizabeth, sırf Baker'ın budalaca eylemleri yüzünden –Harborne'un ifadesiyle– "kâfir hükümdar"ın önünde bu şekilde diz çökmek zorunda kalmaktan dolayı çok öfkelenmiş olmalı; ancak İngiliz-Türk ittifakını yeniden başlatmanın bunun dışında bir yolu yok gibi bir şeydi.

Elizabeth bu mektubu yazarken bile Harborne Konstantinopolis'te itibarını ve tabii ki özgürlüğünü kurtarma mücadelesi vermekteydi. Kendisine verilen para cezasına itiraz edebilmek adına aşağılayıcı Fransız diplomatik kefaletini sineye çekiyor, kendisine karşı herhangi bir olumlu kanaati olmayan yeni veziriazam Koca Sinan Paşa'yla bir iletişim kanalı açabilmek için mütercimi Mustafa'dan yararlanıyordu. Daha sonra Mustafa, muhtemelen Elizabeth'in mektubuna bir yanıt olarak, Osmanlıların sorunu çözmeye hazırlandığını bildirdi. Elizabeth'in ticari ve diplomatik ilişkileri resmileştirip Babıâli'ye resmi bir elçi ataması şartıyla, İngilizlere verilen imtiyazları yeniden yürürlüğe koyacaklardı. Harborne zararın neresinden dönsem kârdır deyip 17 Temmuz 1581'de Konstantinopolis'ten kaçtı. Sıfırdan bir İngiliz-Osmanlı ittifakı yaratmak üzere zorluklarla dolu, ona pahalıya patlayan bir üç yıl geçirmişti orada. Walsingham'ın "yetenekli adam"ı Londra'ya dönüş yolundayken, cüretkâr girişimi tam bir hezimetle sonuçlanmış gibi görünüyordu.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Dindışı İttifaklar

Her şey üst üste gelmiş, Elizabeth'in Fas ve Türkiye'nin Müslüman hükümdarlarıyla resmi ilişkiler kurma çabaları 1581 yazı itibariyle hayal kırıklığıyla sonuçlanmıştı. Abdülmelik'in Vâdisseyl Muharebesi'nde ölümü Elizabeth İngiltere'sinin tüccarlarını, en sağlam müttefiklerinden birinden yoksun bırakmıştı ve yerine geçen Mevlây Ahmed el-Mansur'un İngiliz ticaretine olumlu yaklaşıp yaklaşmayacağı belirsizdi. Peter Baker'ın beceriksiz korsanlığı Osmanlılarla ticari ittifak kurma umutlarını bitirmiş gibi görünüyordu. Roma Engizisyon Mahkemesi, Baker ve mürettebatını dini sapkınlıktan suçlu buldu. Suçlu bulunanların çoğu kalyonlarda kürek mahkûmluğu dehşetine terk edilirken, Baker'ın Roma'ya varmadan önce kaçtığı bildirildi; bu yolculuk sırasında, Akdeniz'in engin sularında kaybolan bir diğer kaçakla birlikte ondan bir daha haber alınamadı. Londra'ya dönen William Harborne ise aynı günlerde *Bark Roe* olayını ele alma şekli nedeniyle kamusal bir itibarsızlaştırma ve aşağılanma tehlikesiyle karşı karşıyaydı.

Fas'la ticaretin belirli kurallara ve düzenlemelere bağlanmamış olması Elizabeth İngiltere'sinin tüccarlarını ani rejim değişikliklerine karşı özellikle savunmasız bırakmış, Konstantinopolis'te ise Harborne'un diplomatik akreditasyon eksikliği onun gerek Osmanlılarla gerekse de daimi Hıristiyan temsilcilerle müzakere kapasitesini hep sınırlamıştı. Osmanlıların ilişkilerin devamı için Elizabeth'in Babıâli'ye daimi bir resmi elçi ataması şartını öne sürmesi, Elizabeth'in danışmanları ve Londralı tüccarlar için köklü bir politika değişikliğini hızlandırıcı bir etki yarattı. Walsingham ve Burghley, esas olarak kaynak eksikliği sebebiyle, uzun bir süre boyunca düzenlenmiş imtiyazlı ticari ortaklıkların zımnen desteklenip devletin bunların eylemlerinin tam sorumluğunu üstlenmekten kaçınması şeklinde bir siyaseti savunmuş; ama bu siyaset Rusya, İran ve Fas'ta işe yaramadığı gibi, görünüşe göre şimdi de Türkiye'de başarısız olmuştu.

Moskova Kumpanyası'nın mütecaviz tüccarların önünü kesmek için kuzeyde ticaret tekeli talep ettiği 1560'ların sonundan beri düzensiz ticarete karşı itirazlar yükseliyordu. Moskova Kumpanyası tekel talebini şu gerekçeye dayandırmıştı: "Rus ticareti, bu bölgeye bölge halkının tüketebileceğinden daha fazla İngiliz malı taşıyan

İngiliz uyruklarının açgözlülüğü yüzünden, tıpkı Berberi ticareti gibi yok olacak; bu açgözlülük ayrıca Berberi mallarında aşırı fiyat artışlarına da neden olmakta."[1] Tüccar Maceracılar Kumpanyası'nın sekreteri John Wheeler, 1601'de yayımladığı *Treatise of Commerce* [*Ticaret Üzerine Bir İnceleme*] isimli eserinde anonim şirket savunusu yapıyor, Londralı tüccarların çoğunun "düzenlenmiş imtiyazlı bir ortaklığı işe koşup rasgele, başıboş ve dağınık ticarete izin vermemenin hem Kraliçe hem de ülke için en kârlı yol" olduğuna inandığını öne sürüyordu.[2] Bu sözler, bütün şehrin ittifak ettiği bir fikri değil, belirli bir kesimin görüşünü yansıtıyor olabilir ama Rusya, İran ve Doğu Akdeniz gibi gerçekten uzak pazarlarla ticaret özelinde mantıklı görünüyordu. Wheeler'ın kitabının yayımlandığı günlerde Londra tüccar topluluğu Müslüman ülkelerle ticarete çeki düzen vermek üzere bir dizi öneride bulundu; bunlar arasında Moskova Kumpanyası'nın öncüsü olduğu anonim ortaklık modeli de vardı, hükümetin ithal mallardan belirli bir yüzde gümrük vergisi alması karşılığında bir ruhsatnameyle münhasır ticari haklar tanıdığı düzenlenmiş imtiyazlı ortaklıklar da.

Bark Roe krizinin devlet politikasında tetiklediği bu değişim bilhassa Türk ticaretinde önemli etkiler yarattı: Kraliyet 11 Eylül 1581'de, "Majesteleri tarafından Büyük Türk'ün hâkim olduğu alanlarda ticaret yapmaları için Sir Edward Osborne, Master Richard Staper ve diğer bazı Londralı tüccarlara bahşedilen ruhsatlar ya da imtiyazlar"ı tebliğ etti. Tebliğde konulan kurallar uyarınca, kurulması düşünülen anonim şirketin başkanlığına Osborne atandı. Bu tercihte hem Osborne'un "olağanüstü deneyimi ile çalışkanlık" hem de Türklerle ticaretin gerektirdiği "devasa masraflar ve maddi yükümlülükler" rol oynamıştı. Kumaş ticaretine dair bilgi birikiminin yanı sıra Brezilya, Portekiz ve Baltık gibi çok farklı pazarlara aşinalığı onu akla gelen ilk isim yapıyordu. Aralarında yakın çalışma arkadaşı Staper, Thomas Smith ve William Garrett'ın da olduğu bir tüccar grubuna liderlik edecekti; görevlendirilmiş on iki kadar başka tüccarın da içinde olduğu bu gruba, "bu ruhsatın tarihinden başlayarak yedi yıl boyunca bahsi geçen *Grand Signor*'un hâkim olduğu alanlarda serbestçe mal ticareti" yapma izni veriliyordu.[3] Hazine'ye yılda 500 pound gümrük vergisi ödemeyi kabul etmesi karşılığında, şirkete kendi iç düzenlemelerini yapma yetkisi veriliyordu. Şirket, ismini Türkiye Kumpanyası [*Turkey Company*] olarak belirledi. *Bark Roe* felaketinden ve Harborne'un ayrılmasından sonra şirket mensuplarının nasıl olup da Babıali'nin güvenini yeniden kazanacağı ise belirsizdi.

Bu girişimlerin çoğu siyasi ve ticari elitler tarafından gerçekleştirilmekle birlikte, Müslüman güçlerle ticari ilişkilerin devam ettiği otuz yıldan sonra, Elizabeth İngiltere'sinin bu dar çevreler dışında kalan vatandaşları da Fas ve Türkiye gibi yerlerde ne olduğuyla gittikçe daha fazla ilgilenmeye, bazıları ise olup bitenlerden rahatsızlık duymaya başladı. Bu ilginin görünürlük kazandığı yerlerden biri de Londra tiyatro

dünyasıydı. 1576'da ilk ticari tiyatro salonunun açılmasından sonra tiyatro sahneleri hızla, cadılık ve papalıktan zina ve travestiliğe kadar her şeye dair halkın umutlarının ve korkularının ifadesini bulduğu başlıca mekânlar haline geldi. 1580 ve 1590'lı yıllarda Londra'nın her yerinde yeni tiyatrolar inşa ediliyor; Elizabeth İngiltere'sinin halkı, idamlar, kırbaçlamalar ve kraliyet turları gibi törenlerin sergilendiği alanlar dışında, boş zamanlarını değerlendirmenin yeni bir yolunu, çağdaş dramanın canlı ve büyüleyici dünyasını keşfediyordu. Tiyatro salonlarını işleten çeşitli tiyatro toplulukları ülkenin en güçlü aristokratlarından bazılarının kendilerine hamilik yapmasıyla övünüyor, oyunlarını sık sık Elizabeth'in sarayında icra ediyorlardı. Buna karşın Londra'nın kentsel ve dini otoriteleri halka açık tiyatrolara kuşkuyla yaklaşıyordu. Vaizler tiyatroları aylaklığın, şehvetin ve kibrin türediği yerler olarak mahkûm ediyor; kâr dürtüsüyle hareket eden ve yüzlerce insanın düzenli olarak toplandığı kurumlar olarak kilisenin muzır alternatifi haline gelmelerinden endişeleniyordu. Eski bir oyun yazarı ve aktör, ayrıca tiyatronun ilk ve en keskin tenkitçilerinden biri olan Stephen Gosson, 1579'da o yılların tiyatrosunun yabancı ve kıymetsiz ticari doğasını şiddetle eleştirip şu iddiada bulunuyordu: "[H]er ilacı deneyip her ıvır zıvırı satın alacak kadar aptal olmasaydık, oyuncular dükkânlarını kapatıp çöplüklerini başka bir ülkeye taşırdı."[4] Aktörlükte tutunamamış Gosson tiyatroyu şöyle mahkûm ediyordu: "[Ş]eytan icadı, putperestlik yatağı, yalan dünyaya tamah edenlerin tantanası, kibir çiçeği, dönmelik kaynağı, günahın, fitnenin ve zinanın gıdası. Tiksinin ondan."[5]

Elizabeth, bu tür şiddetli eleştirilere yanıt olarak, Londra'da icra edilip kiliseyi ya da devleti aşağıladığı düşünülen oyunları sansürlemesi için bir şenlikçibaşı atadı. Bu tür aşağılamalardan kaçınan ilk tiyatro organizatörleri, Londra'nın antik Roma duvarları dışında kalan, şehir otoritelerinin nezaret etmediği, genellikle görece gevşek kraliyet ya da aristokrasi kontrolünün söz konusu olduğu serbest alanlarda [*liberty*] tiyatro salonları inşa ettiler. Rose, Hope ve Swan, Thames'in güney kıyısında, bir diğer ismiyle Bankside'da (tehlikeli ve zaman zaman da şiddet ve ahlaksızca işlerle dolu ama aynı zamanda büyüleyici atmosferiyle ünlü bir bölgeydi burası) bulunan serbest alanlarda inşa edilmiş açık hava tiyatrolarıydılar. İnsanlar geneleve ya da hayvan dövüşlerine gitmek veya tiyatro seyretmek için nehri geçip güney kıyısına giderlerdi. Pek çok Londralı için birbirinin muadili olabilecek aktivitelerdi bunlar. Philip Henslowe orayı devraldığında Rose bir genelevdi; bu genelev Henslowe yapının arka bahçesini tiyatro haline getirdikten sonra da kârlı bir ek faaliyet alanı olmaya devam etti.[6] Hayvan dövüşlerinin yapıldığı bir alana Hope Tiyatrosu'nu inşa eden de oydu; sayıları bini bulabilen izleyiciler bir gün gelir ve bir peni karşılığında tiyatro izleyip geri döner, ertesi gün yeniden gelip yine bir peni karşılığında bu sefer direğe bağlanmış bir ayının kırbaçlanmasını ya da üzerine köpeklerin saldırtılmasını izlerdi.[7]

Velhasıl Elizabeth Londra'sında tiyatrolar istikrarlı ve güvenceli bir konumdan uzaktı. Londra ekonomisine katkı yapan, her kesimden binlerce insanı kendisine çeken canlı ve yeni bir sektör olduğu gibi, aynı zamanda otoritelerin acımasız saldırılarına maruz kalan, baskı ve tehdit altında bir sektördü de; kentin dış mahallelerinde kurulmuşlardı, çalışanları fahişeler, uşaklar, zanaatkârlar ve "yabancılar" (Felemenk diyarı, Kuzey Afrika, Osmanlı İmparatorluğu ve hatta Yeni Dünya gibi çok uzak ülkelerdeki dini baskıdan ve kölelikten kaçıp gelmiş insanlar) gibi istikrarsız ve ötekileştirilmiş toplum kesimleriyle birlikte Londra'nın en yoksul bölgelerinde yaşar ve çalışırlardı. İslami dünyada yabancıların ve toplum dışı unsurların deneyimlediği ve sonra da Londra'ya gelip aktardığı kölelik, dönmelik, korsanlık ve kahramanlık hikâyeleri bu tiyatrolara çok çekici geliyordu çünkü böylece toplum içindeki kendi yerlerine, kendi deneyimlerine ve kendi insanlarına da ayna tutmuş oluyorlardı.

İşte bu ortamda, 1581 yılında, kaynağı o yıllarda Türkiye içinde ve civarında yaşanan olaylar olan ticari, parasal, dini ve ulusal meseleleri sahneye taşıyan bir piyes oynanmaya başladı. Elizabeth'in gözdesi I. Leicester Kontu Robert Dudley'in finanse ettiği bir tiyatro topluluğuna bağlı yetenekli genç aktör Robert Wilson tarafından kaleme alınmış oyunun adı *The Three Ladies of London* [Londra'nın Üç Leydisi] idi. Wilson daha sonra, 1583'te Kraliçe Elizabeth'in Adamları isimli tiyatro topluluğuna katılıp 1887'de Philip Henslowe tarafından açılan Rose Tiyatrosu için yazdığı oyunlarla ün kazanacaksa da, 1880'lerin başında hâlâ Leicester's Men tiyatro topluluğunda mesleğin inceliklerini öğreniyor, ortaçağ ahlakçı tiyatro geleneğinden ve klasik Roma kent komedisinden fazlasıyla etkilenmiş, ölçülü duruşu Stephen Gosson'ı bile tatmin edebilecek oyunlar yazıyordu.

Wilson'ın oyunu her biri ayrı ayrı aşkı, vicdanı ve parayı temsil eden ve bu isimlerle anılan üç leydi arasındaki mücadeleye odaklanıyordu. Oyun, Leydi Aşk ve Leydi Vicdan'ın Londra'da Leydi Para ve çalışanlarının (ayrı ayrı ikiyüzlülüğü, sahtekârlığı, mukaddesat ticaretini ve tefeciliği temsil eden tipik kötücül karakterler) geleneksel sivil erdemleri yıkıma uğratıp onların yerine para peşinde koşmayı koymasından şikâyet ettiği bir sahneyle açılır. Yaşanan sorunun adı, İngiltere'ye giren ve çok yüksek faizle borç alınmış parayla (ki bu da ahlaksız tefecilik olarak kınanır) satın alınan yabancı mallar şeklinde konulur. Leydi Aşk şöyle şikâyet eder:

> [Leydi] Para için İtalya'dan, Berberi ülkesinden, Türkiye'den adamlar gelir
> Yahudi bölgesinden gelen de vardır, hatta kendisi putperestin tekidir
> Leydi'nin vurgun mallarını ülkeye sokmak için kendisini tehlikeye atan biridir
> Anadan, hükümdardan, ülkeden, dinden, hısım akrabadan geçer bunlar
> Neyi feda ettikleri umurlarında değildir, yeter ki Leydi Para'yı kazansınlar.[8]

Oyunda Hogan ve Harborne gibi tüccarların Fas ve Türkiye gibi Müslüman krallıklarla gerçekleştirdiği denizaşırı ticaretin, sorunun asıl kaynağı olduğu ifade edilir; bu ticaret, İngiltere'de nesillerdir varlığı süren sosyal ilişkileri aşındırmaktadır.

Oyunun ilerleyen bölümlerinde Bay Tefecilik ve Bay Mukaddesat Ticareti'ni Leydi Para hesabına çalışırken görürüz. İslami dünyadan gelen ithal mallar İngiltere'nin ekonomik sorunlarının kaynağı olarak görüldüğünden, bu malların ürettiği kötülükler de erdemli Protestan İngiltere'ye sızan entrikacı İtalyan Katoliklerinin ülkeye soktuğu şeyler olarak tanımlanır. Bay Tefecilik, Londra'ya gelmek için doğduğu Venedik'i terk etmesinin sebebini şöyle açıklar: "İngiltere Para'ya rastlayabileceğin bir yer."[9] Bay Mukaddesat Ticareti, İngiliz tüccarlar kendisini kaçak yollardan Londra'ya (Leydi Para'ya "[burada] büyük itibarının olduğunu duydum" dediği kente) sokmadan önce, "doğup, büyüyüp bugüne [geldiği] Roma'da, o kadim dini şehirde" (papalık endüljansları da dahil) dini imtiyazlar sattığını itiraf eder.[10] Wilson'ın daha sonra oyuna dahil ettiği gülünç aksanlı, hain ve efemine İtalyan tüccar Bay Tacir (Mercadorus) "Leydim" diye hitap ettiği Leydi Para'ya şöyle der: "Seni sevdiğim için katlandığım hiçbir acı dayanılmaz değildir bana.[11] Leydi Para ona "Mağribilere, Türklere ve Paganlara gidip" İngiliz tahılı, derisi ve eti satması emrini verir. "Bu yararlı mallar" karşılığında gerçek değerden yoksun ama pahalı şeyler, kehribar, karakehribar, mercan ve diğer parlak incik boncuklar türünden egzotik doğu "ıvır zıvırları [alıp] İngiltere'ye"[12] getirmelidir. Bay Tacir gülünç bir keyifle İngiltere'nin Fas ve Türkiye'yle yürüttüğü ticarete dair yaygın bir farkındalığın –ve endişenin– varlığını teyit eder:

> Sanır mısın ki tahıl, deri, et ve hatta domuz pastırması götürüp, bunca zamandır
> Getirmedim mi buralıları cezbedecek bir sürü parlak ıvır zıvır?
> Söyleyeyim mi sana Leydim? Ben ve benim ülkemin insanları
> Top yapmak için pirinç çan ve hatta topun kendisini götürdük
> Ülkem ve başka ülkeler de bu ülke kadar abat olabilsin diye,
> Ayrıca hiç yakalanmadık.[13]

İngiltere'nin, Müslümanları kiliselerden sökülmüş metalle silahlandırma karşılığında alınan süslü püslü değersiz şeylere alay konusu olan zaafının yarattığı güncel huzursuzluğun, oyunun sermayesini teşkil ettiği söylenebilir. Ülke besleyici kaynaklarını dışarı verip karşılığında sağlıksız "ıvır zıvır"ı içine alan, hatta kendi düşmanlarını ağır toplarla donatan bir hasta olarak gösterilir.[14] Bay Tacir hainliklerine devam ederken, Bay Tefeci paranın yoksullara değil "ıvır zıvır"a harcanmasını garanti altına almak için Lütufkârlık'ı temsil eden karakteri öldürür; Leydi Aşk, Bay İkiyüzlülük'le evlenmeye zorlanır ve Leydi Vicdan borç batağına saplanıp genelev işletmeye başlar.[15]

Bu arada Bay Tacir Türkiye'ye gider ve "Türkiye'de Yahudi bir tefeci" olarak tanımlanan, Londra'dan mal satın alması için kendisine borç para vermiş Gerontus'la buluşur. Gerontus görüşmede Bay Tacir'in yükümlülüklerini yerine getirmediğinden şikâyet eder: "Biliyorsun ki sana üç ay sonra geri ödenmek üzere iki bin duka altını borç verdim"; gelgelelim ahlaksız İtalyan "ülkeden tüymüş"tür. Şayet Yahudiler böyle davransa kimsenin onlara bir daha güvenmeyeceğini söyleyen Gerontus, "Ama siz Hıristiyanların çoğu kendi inancınızı yalanlayıp vadenizi geçirmekten (yani sözleşmede belirlenmiş tarihte yükümlülüğünüzü yerine getirmemekten) vicdan azabı duymuyorsunuz" diye yakınır.[16] Borcun anapara artı birikmiş faiz şeklinde ödenmesini talep eder ama Bay Tacir onu kandırıp parayı birkaç gün içinde ödeme sözünü verirken, ondan "oyuncaklar", yani "yeni fantastik süs eşyaları" ister, çünkü "İngiltere'deki hanımefendiler bu tür fantastik şeyleri satın" almaktadır.[17] Aklı çelinen Gerontus ona parfümler, değerli taşlar ve "böylesi görgüsüz sefihlerden para koparmaya daha uygun bir sürü başka şey"[18] önerip İngiliz tüketim çılgınlığından dolayı bu sefer başka bir grubu, kadınları suçlar.

Bay Tacir yükümlülüğünü yerine getirmekten bir kez daha kaçınınca, Gerontus onu tutuklatıp ihtilafı çözmek üzere "Türkiyeli kadı"ın önüne çıkaracağına "ulu Mahomet" adına yemin eder. Bahsi geçen kadı İngiliz tiyatro sahnelerinde canlandırıldığı bilinen ilk Türk karakterdir. Gerontus, Bay Tacir'in İslam dinine geçip, "Türk kıyafetleri"yle mahkemeye çıkarak "parasının üstüne yatması"ndan[19] korkmaktadır zira Türk kadı kendisini uyarıp, "şayet bir adam kendi inancından, kralından, ülkesinden vazgeçip bir Mahomet haline gelirse" onun bütün "borçları ödenir," demişti.[20] Gerçekten de Bay Tacir mahkemeye başında bir sarıkla gelip tekrar tekrar "ben bir Türk olacağım,"[21] der ve yargıcın kutsal kitabı, muhtemelen Kuran üstüne yemin etmeyi kabul eder. Dehşete düşen Gerontus Bay Tacir'in din değiştirmesinden dolayı suçlanmaktan korkup alacağından vazgeçer. Mutluluktan havalara uçan Tacir daha önce kabul ettiği "Türk olmayı" sonra reddeder; bunun üzerine Türk yargıç ayrılmadan önce şu vaazı verir: "Yahudiler, Hıristiyanlıkta zirve yapmaya çalışırken; Hıristiyanlar, Yahudilikte zirve yapma derdinde."[22] Tacir sahneden çıkarken ahlaki düşüklüğünü bir kez daha gözler önüne serer:

> Türk mü oldum? Hayır.
> Ama şu pislik Yahudi'yi nasıl kandırdığımı öğrenmek
> Leydim Para'yı gülümsetecek.[23]

Bu karmaşık üçlü ilişkideki kötü adam, her ikisi de bahse konu borç sorununu dürüstçe çözmeye çalışan Türk ya da Yahudi değil, Katolik Tacir'dir. En nihayetinde para bunların üçünü de yozlaştırmıştır, ama sermayesi kötü inanç olan

Protestan ahlakçı bir oyundu bu: Wilson oyunun sonunda anlatılan kötülüklerin suçunu İtalyan Katolik tüccara atarken her ikisi de İslam dünyasında Elizabeth İngiltere'sinin tüccarlarıyla iş çevirmekte olan Müslüman ve Yahudi karakterleri temize çıkarır.[24] Oyunun finalinde Nemo isimli bir yargıç, "doymak bilmez geçici dünya malı arzusunun bizi bozmaması" gibi beyhude bir çabanın sonucu olarak Leydi Para, Leydi Aşk ve Leydi Vicdan'ı sanık olarak mahkemeye çıkarıp hapse attırır.[25] Nemo, Latincede "hiç kimse" anlamına gelir ki bu da Londra'nın azgın materyalizminin dizginleneceğine dair pek umutlu olunmadığını gösterir.

Wilson'ın oyunu ortaçağ ahlakçı oyunlarının derinliksiz, yüzeysel kişileştirmeleri ile Elizabeth döneminde daha sonraları gelişen drama sanatının daha güçlü gerçekçiliği arasında sıkışmış, acemice bir melodramdır ve bu sebeple de zaman içinde popülerliğini kaybetmiş, unutulmuştur. Günümüzde nadiren bir çalışmaya konu olduğu gibi, hiç sahnelenmez. Fakat 1581'in sonları itibariyle güncel ve yakıcı bir soruna parmak bastığı tartışmasızdır. Oyunun odağında Türkiye ticaretine dair umutlar ve endişeler vardı; bu ticaret hem İngiltere'yi zenginleştiriyor, hem onu Osmanlılarla ve Osmanlıların Yahudi ticari aracılarıyla yan yana getiriyor ve hem de Katolik mezhebine karşı Protestan muhalefetini güçlendiriyordu. Ancak bu ticaret, milli şuura ve bunun parçası olan dine büyük zarar da verebilirdi. Para bir Katolik'i din değiştirip İslama geçecek, bir Yahudi'yi Muhammed'e tapacak kadar bozabiliyorsa, Protestan İngilizleri de baştan çıkarıp Katolikliğe, Yahudiliğe ya da hatta İslama döndüremez miydi?

Wilson'a göre, Osmanlıların kontrolü altındaki Akdeniz'de gerçekleştirilen uluslararası ticaretin yozlaştırıcı etkisi daha genel tefecilik sorununun bir parçasıydı ve bu da dini içerimleri olan bir sorundu. Borç ilişkilerinde uygulanacak faiz oranının üst limitini yüzde 10 olarak sabitleyen 1571 tarihli Tefecilik Yasası'na dair halkta yükselen "kuşkulara ve sorulara" bir yanıt olarak, 19 Mayıs 1581'de "Tefeciliğe Karşı Yasa'nın Etkinleştirilmesi" isminde bir beyanname yayımlandı. "Kuşkular"ın yükselmesi hiç şüphesiz, kısmen Fas ve Türkiye dahil denizaşırı ticaret hacminin gittikçe büyümesinin bir sonucu olarak, mukrizlerin belirlenmiş oranın üstünde faiz uygulamaya çalışmasıyla ilişkiliydi. Dolayısıyla yasa "tefecilik"e karşı değildi, yalnızca tefecilik kurallarını yeniden belirliyordu. Wilson'ın oyunu tefeciliğe dair genel kafa karışıklığını istismar ediyordu. Yüzyıllar boyunca ahlaksızlık olarak görülüp kutsal metinlerce kınandıktan sonra, esas olarak deniz aşırı ticaretteki genişlemenin bir sonucu olarak, 16. yüzyıl sonları itibariyle gerekli bir kötülük olarak görülmeye başlanmıştı. Belirli günlerde kurulan pazarlarda yüz yüze iş yapmaya dayalı, malların hemen oracıkta takas edildiği ya da uluslararası geçerliliğe sahip bir para karşılığında el değiştirdiği geleneksel yöntem, yerini uzak mesafelere ve zamana yayılan, para biriminin ve faiz oranlarının kârı (ya da zararı) belirlediği

uluslararası bir kredi şebekesine bırakıyordu.[26] Elizabeth İngiltere'sinin ekonomik refahı tefeciliğe bağlıydı, ama kimse bunu itiraf etmek istemiyordu: Tefecilik yapan diğerlerinin, mesela bir Katolik, Yahudi ya da hatta bir Müslüman tefecinin arkasına saklanmak herkesin fazlasıyla kolayına geliyordu.

Anthony Jenkinson, Edmund Hogan ve William Harborne gibi Protestan tüccarların tamamı Müslüman tüccarlardan mal satın almak için krediye ihtiyaç duyuyor, bunun için de her durumda Yahudi komisyonculara başvuruyorlardı. Gerek Hıristiyan gerekse de İslami teoloji, tefeciliği kategorik olarak yasaklarken Tevrat ve Talmud finansman kredisi kullanımına cevaz veriyordu; İngilizlerin borç almak için Yahudi tüccarlara ya da mukrizlere başvurmasının sebebi buydu. Dönemin antisemit önyargılarının temelinde tefecilik meselesindeki bu dini farklılıklar yatıyordu. Hıristiyan tüccarlar ve Müslüman muadilleri işler iyi giderken Yahudi tüccarları ve mukrizleri yaptıkları işin kopmaz parçası olarak kabul ediyor, ama işler kötü gidip zarar büyüdüğünde Yahudiler günah keçisi ilan ediliyordu. Wilson oyununda işin kolayına kaçıp saftirik yüksek faizci Yahudi Gerontus'u, Türk Müslümanlarla bir torbaya koyar ve Protestan İngiliz seyircilerinden Katolik Bay Tüccar tarafından katakulliye getirilmesine (ya da "dolandırılmasına") gülmesini isterken, Christopher Marlowe ve William Shakespeare'in marifetiyle, Yahudilerin ve uluslararası finansal ilişkilerin Elizabeth dönemi sahnelerindeki tasviri sonraki on yılda daha karanlık ve daha karmaşık bir hal alacaktır.

Wilson'ın oyununun Londra tiyatro izleyicilerinin Müslümanlar ve Yahudilerle ticaret hususundaki endişelerini artırması İngiliz kilisesinin üst kademelerinde de yankısını buldu. Londra Piskoposu John Aylmer 1582 Eylül'ünde Londra Şehri *Lord Mayor*'ı Thomas Blanke'a bir mektup yazıp "Türkiye'de perişan haldeki bazı esirler"in kaderinden yakındı. Aylmer, Londra kiliselerinde toplanmış yardım paralarıyla bu İngilizler için fidye ödenerek "içinde oldukları ve ruhları için de büyük bir tehdit oluşturan esaret cehenneminden kurtarılabilecekleri" umudundaydı. Aylmer'ın devamında yazdıkları, İngiliz-Osmanlı kapitülasyonlarına yönelik bilinen ilk eleştiridir:

> İnsanların dünyevi ve fani şeylere duyduğu arzuyla bu kadar ileri gitmesi, dinimize büyük bir leke sürüp ülkemize utanç getirmek pahasına, bizden önceki atalarımızın bilmediği, para uğruna ruhunu satmamış kimsenin yapmayacağı böylesi bir ticarete girişmesi bana son derece anlaşılmaz ve tehlikeli görünüyor. Bundan dolayıdır ki siz Lord hazretleri ve diğer lord arkadaşlarınız yetkinizi kullanarak kâfirlerle kurulmuş bu ilişkilere bir son verip insanlarımızın ruhlarını Mahomet'in çukurundan kurtarırsanız çok güzel bir iş yapmış olur, bu iyiliğinizle ebediyen hatırlanırsınız.[27]

Aylmer'ın dile getirdiği türden şikâyetlerin, "Mahomet'in çukuru"na girmekte bir beis görmedikleri anlaşılan Londralı tüccarlar ya da Elizabeth'in danışmanları üzerinde pek de bir etki yarattığı söylenemezdi. Bilakis, Aylmer bu şikâyetlerini yazarken bile, Türkiye ve Fas'ta ticaret tekeli elde edip bu ülkelerle ticareti büyütmenin hesapları yapılıyordu. İş gelip ticarete dayandığında, hiç çaktırmadan maddi çıkarlar dini çıkarların önüne konuyordu.

İngilizlerin yeni bir ticari fırsat gördüğü yerde, İspanyollar jeopolitik çıkarlarına yönelik ciddi bir tehdit görüyordu. İspanyol elçi Mendoza daha 1582'de II. Philip'e yazdığı uzunca bir notta İngiltere'nin Şii ve Sünni Müslüman krallıklarla yaptığı kazançlı anlaşmaların yarattığı ticari ve jeopolitik tehlikeleri ana hatlarıyla ortaya koyuyordu. "İngilizler" diye yazıyordu burada, "Moskova Kumpanyası aracılığıyla Volga kıyılarındaki Tatarlarla anlaşıp mallarını Volga Nehri boyunca Hazar Denizi'ne serbestçe taşıma izni aldı; diğer yandan, Astrahan'da büyük gemiler inşa eden İranlılar da onlara mallarını tüm Med ve İran ülkesinde satıp, karşılığında Doğu Hindistan'dan Hazar Denizi'ne akan nehirler üzerinden İran'a varan mallardan alma izni verecek. İranlılar bu imtiyazı İngilizlere vermiş durumda." Mendoza devamında İngiliz-Osmanlı ticareti hakkındaki endişelerini ifade ediyor, bu ticaretin İngilizler için "son derece kârlı" olduğunu yineleyip duruyordu: "[Z]ira İngilizler burada büyük miktarda kalaya ve kurşuna sahip ve kalay top dökümü için, kurşun da savaş için şart olduğundan, Türkler bunları neredeyse aynı ağırlıkta altın vererek satın alıyor. Papa'nın bu tür maddeleri kâfirlere sağlayan ya da satan herkesi, sırf bu nedenle aforoz edeceğini ilan etmesi nedeniyle, bu ticaret Türkler için iki kat önem kazanmış durumda." Mendoza İngilizlerin, İran'dan aldıkları malları, "şu anda olduğu gibi İtalya üzerinden geçirmek zorunda kalmaksızın", İstanbul ve Rusya üzerinden kara yoluyla taşımayı Osmanlılarla müzakere ettikleri uyarısını yapıyor; Osmanlılarla gizlice anlaşan İngilizlerin "baharat ve tıbbi amaçlı malların ticaretinde tekel kurabileceği"ni, böylece "İngiliz ticaretini İtalya'dan uzaklaştırarak Majestelerinin gücünü zayıflatabileceği"ni de ekliyordu.[28] Aslında İngilizler böylesi bir küresel tekel için gerekli kaynakların yanından geçecek durumda bile değildi, ama Mendoza'nın mektubu İngilizlerin doğuda kazandığı başarıların İspanyolları ne kadar sarsıp telaşlandırdığını gösteriyordu. Mendoza'nın 1582 baharında görebildiği kadarıyla, İngilizlerin Rusya, İran, Fas ve Türkiye'deki diplomatik kazanımları her şeyi mümkün kılacak ölçüde büyüktü.

Elizabeth'in Osmanlı ticaretine ilgisinin yeniden canlanması hiç kimseyi William Harborne'dan daha fazla şaşırtamazdı. Tam da Wilson'un oyunu sahnelenirken Londra'ya dönen bu gözden düşmüş İngiliz, Türkiye kariyerinin bittiğini düşünüyordu. O yılın Eylül'ünde Türkiye Kumpanyası'nı tanıtmak için yazılan

makalelerde ismi geçmese de Burghley, Osborne ve Staper Harborne'un edindiği tecrübenin Konstantinopolis'te yaşadığı aşağılamaya ağır bastığına kesin olarak karar verip şehre geri gönderilmesini önerdiler. Bu öneriyle büyük bir rahatlama yaşayan Harborne, Osborne ve Staper gibi kendisinin resmen kraliçenin ilk Türkiye elçisi olarak atanmasını Burghley'le müzakere ederken sabırla bekledi. Bu ikisi ayrıca Türkiye Kumpanyası'nın finansal işleyiş şartları üzerinde de şiddetli bir pazarlık yürütüyor, kraliyetin Harborne'un ödenmemiş 600 poundluk borcunu üstlenip seyahat masraflarını ve beş yıllık görev süresi boyunca maaşını ödemesini, ayrıca sultana bol bol "hediye" (bununla pek de örtük olmayan bir şekilde rüşvet kastediliyordu) almak için yıllık 1.000 poundluk bir bütçe sağlamasını da talep ediyorlardı. Kraliçenin, her zamanki pintiliğiyle, hiçbir maliyete katlanmadan deniz aşırı ticaretin bütün mali ve siyasi meyvelerini yemek istediğini bilen Burghley bu taleplere karşı koyuyordu.[29] Kraliçenin, Osmanlılarla diplomatik ve ticari ilişkileri resmileştirme yönünde böylesine büyük bir adımı atmakta tereddüt etmiş olması da mümkündür. Osborne ve Staper'ın derdi ise siyaset değil ticaretti, ve taleplerinden geri adım atmıyorlardı. Burghley'e Elizabeth'in Murad'a verdiği, "iyi niyetinize minnettarlığımızı göstermek üzere oraya çok yakında bir elçisini gönderme" sözünü hatırlatıyordu. Bu sözün yerine getirilmesinin gecikmesi "kandırıldığı fikrine kapılabilecek" Murad'ı İngilizlerden soğutma ve yeni İngiliz kapitülasyonlarına cevaz verilmemesi riskini yaratıyordu.[30] Elizabeth geri adım atmadı ve yeni şirketin yöneticileri Harborne'un tüm masraflarını karşılamak zorunda kaldı.

Harborne'un elçilik masraflarından paçasını kurtardığı için pek memnun görünen Kraliçe, 20 Kasım 1582'de Harborne'u resmen "Majestelerinin Türkiye'nin her yerinde yetkili elçisi ve temsilcisi" olarak atayan bir emirname çıkardı. Emirnamede "sadakati, itaatkârlığı, bilgeliği ve yetenekleri" dolayısıyla övülen "sevgili hizmetkârımız William Harborne", "gerçek ve kesin sözcümüz, elçimiz, vekilimiz ve temsilcimiz" olarak nitelendiriliyordu. Murad'a sunmak üzere kendisine verilen ayrı bir mektupta, Harborne'un diplomatik referansları teyit ediliyor, atanmasının İngiltere ile Türkiye arasındaki "mükemmel" ve bozulamaz" birliği pekiştireceği ve "ülkelerimiz arasında mükemmel bir alışverişin gelişeceği" umudu dillendiriliyordu.[31] Resmen görevlendirilmesinin üstünden bir ay bile geçmeden Harborne, Türkiye Kumpanyası'nın *Susan* isimli gemisiyle Konstantinopolis'e yelken açtı. Bir buçuk yıldan kısa süre içinde, hayatından endişe eden, kendi ifadesiyle, bir "solucan" olmaktan İngiltere'nin ilk Osmanlı İmparatorluğu elçiliğine ve yeni kurulmuş Türkiye Kumpanyası'nın Konstantinopolis resmi temsilciliğine yükselmişti.

Harborne, Konstantinopolis yolunda ilerlerken, Leicester Kontu Robert Dudley'nin yeni ve güçlü bir yatırımcı olarak aniden Fas ticaretiyle ilgilenmeye

başlaması üzerine, Londralı tüccarlar Fas'la ticaretin güzelliklerini yeniden değerlendirmeye aldı. Kont, Elizabeth'in en sadık hizmetkârlarından biri, en sevdiği ve uzun yıllar boyunca da taliplisiydi. İyi bir sanat destekçisi ve Robert Wilson ile tiyatro grubunun hamisi olan Leicester Kontu ayrıca ticaretin ve keşif çalışmalarının da ateşli bir destekleyicisi olarak Tüccar Maceracılar Kumpanyası ve Moskova Kumpanyası'na para yatırmış; Francis Drake'in 1578'de devriâlem amaçlı seyahatinin de baş destekçisi olmuştu. Moskova Kumpanyası ticaretinin zorluklarla boğuştuğu, Türkiye Kumpanyası'nın ise kraliyet imtiyazlarını almak üzere olduğu 1581 yılında Leicester Kontu ilgisini Fas'a yöneltti.

Kont'un bu ilgisinin mantıklı sebepleri vardı. Vâdisseyl Muharebesi sonrası koşullarda göreli olarak potansiyeline ulaşamamış olsa da, Fas'ın sunduğu ticari imkânlar ortadaydı. Elizabeth ile el-Mansur arasında bir siyasi ve askeri ittifak olasılığı da aynı ölçüde cazip görünüyordu. Bir yıl önce, 1580 Haziran'ında el-Mansur Elizabeth'le mektuplaşmış (mektupların çoğu kayıptır), mektuplarında "İsa'nın dini"nin en büyük savunucusu diye pohpohladığı Elizabeth'e "İsa'nın topraklarının hükümranı İsabel Sultan" diye hitap edip iki tarafa da yarar sağlayacak bir işbirliği vaadinde bulunmuştu. "Siz bizim sorunlarımızı hafifletmek için halihazırda elinizden geleni yaptığınızdan, biz de sizin için aynısını yapacağız."[32] Leicester Kontu bir İngiliz-Fas ittifakına aracılık edebilirse en büyük iki tutkusunu gerçekleştirmiş olacaktı: Elizabeth'le daha da yakınlaşmak ve İspanyolları ifrit etmek.

Elizabeth 1581 Haziran'ında "Berberi ülkesiyle ticaret yapan bir tüccar" olan John Symcot'a Berberi ülkesine 600 ton İngiliz kerestesi satıp, "karşılığında alabileceği kadar güherçile alıp topraklarımıza getirmesi" iznini içeren bir lisans verdi.[33] Symcot, Leicester Kontu'nun temsilcisiydi ve güherçile ticaretini yeniden başlatma umudunu veren bu kârlı imtiyazı Symcot'a vermeye Elizabeth'i ikna eden de kontu. Bu görevlendirme, İspanyol elçi Mendoza'nın dikkatinden kaçmadı ve tabii ki II. Philip'i Symcot'ın ticareti ve Leicester Kontu'nun bu işteki dahli hakkında bilgilendirdi: "Fas'a giden bazı İngilizler," diye yazıyordu 1581 Ekim'inde Philip'e, "İngiltere'den Fas'a kralın kadırgalarının inşasında kullanılmaya hazır kereste götürülmesi üzerinde Fas kralıyla anlaştıktan sonra ülkeye geri döndü. Üstünde anlaşılan kereste miktarı o kadar büyüktü ki Leicester Kontu'nun da kâr güdüsüyle bu işe bulaşmasına rağmen bu miktarda kereste İngiltere'den temin edilemedi ve Hollanda'dan bir miktar kereste sipariş etmek zorunda kaldılar."[34] Ancak Leicester Kontu için işler hiç iyi gitmedi; girişim bir fecaat olarak başlayıp öyle de bitti. Londra şerifleri ve *Lord Mayor*'ı çoktandır Symcot'ın başına bela olmuş durumdaydı; onu dolandırıcılık suçlamasıyla tutukladılar. Öfkeden deliye dönen Leicester Kontu, Symcot'ın derhal serbest bırakılmasını talep ederken ısrarla şu hususun altını çizi-

yordu: "[Symcot] Majestelerine bağlıdır ve majestelerinin cephaneliğinin idamesini sağlamak üzere Berberi ülkesinden ülkemize 2.000 poundluk güherçile ve diğer mallardan getirecektir."[35] Ulusal çıkar vurgusu yapan bu retorik, Kont'un kişisel çıkarlarını pek gizleyemese de, kraliçeye şahsi yakınlığı sayesinde işe yaradı. 1582 Ekim'inde Symcot serbest bırakılıp Fas'a yelken açmasına izin verildi.

Fas'la düzensiz olsa da ciddi miktarda ticaret yapan İngiliz tüccarlar Symcot'ın gelişini pek de umursamadılar. Bu tüccarlar sessiz sedasız, Vâdisseyl Muharebesi'ni takiben tahta çıktığı 1578'den beri Mevlây Ahmed el-Mansur'la şeker, kumaş ve kereste ticareti yapmanın yollarını arıyorlardı. Symcot, Fas'a gelir gelmez kraliyet lisansını ve Leicester Kontu'nun nüfuzunu kendisine tekel hakkı verilmiş izlenimi vermek için kullanmaya başlayıp, el-Mansur'dan demir, kurşun ve kalay ticaretini kendisinin kontrol edeceği bir anlaşma koparmak amacıyla Elizabeth'in ruhsatını istismar etti. Kimi tüccarların İngiltere'ye gidecek kargolarını alıkoyduğu gibi, bu tüccarların mektuplarını açıp içeriklerinden el-Mansur'u haberdar etmekle bile suçlandı. Tabii bunların ardından kızılca kıyamet koptu: Bir grup İngiliz tüccar Walsingham'a mektup yazıp "John Symcot ve adamlarının meşum ve başıbozuk işlerinden" şikâyet ederken, kraliçenin ve Leicester Kontu'nun kendisine verdiği görevi yerine getirmekten başka bir şey yapmadığında ısrar eden Symcot'ın buna yanıtı kendisini hedef aldığını iddia ettiği "gayriahlaki fiilleri ve konuşmaları" protesto etmek oldu.[36]

İki taraf arasındaki kavga yaz boyunca şiddetlenerek devam ederken, İngiliz tüccarlar Walsingham'a bir mektup daha yazıp sorunlarına çözüm bulmasını istediler. Zor durumdaydılar: Yasal ama kontrol dışı tüccarlar olarak Fas piyasasını malla doldurup fiyatların ve dolayısıyla da kârların dibe vurmasına neden olan vurguncu İngiliz tacirlerine öfkeli oldukları gibi, alttan alta ilerleyen ve işlerini bitirme tehdidi yaratan devlet tekeline de (Symcot'ın Fas'a gelişini buna yoruyorlardı) karşı çıkıyorlardı. Tüccarlar gelecekleri tehdit altına girince suçlamalarını dine başvurarak meşrulaştırıyorlardı. O güne kadar Müslümanlarla ticaret vicdanlarını pek de rahatsız etmemiş bu insanlar artık Walsingham'a şöyle yakınıyordu: Ahlaksız İngiliz tüccarların "yanlış ve çirkin işi", yani "yasaklı malları" "kâfir Berberi ülkesine" sokmaları, imansızlara yardım olarak İngiltere'den cephane ve diğer malzemeler gönderilmesine izin verilmesi "diğer ülkelerde büyük itirazların yükselmesine neden olduğu gibi, en doğru ve saf dinimizin sorgulanmasını da beraberinde getiriyor." Kâfirleri silahlandırmak Faslı korsanları güçlendirmekten başka bir işe yaramıyor, "Hıristiyan olduğunu ikrar edenler, hatta majestelerinin İspanya'da ticaret yapan tebaası" için esaret tehlikesi yaratıyordu.[37] Bu endişeli iddia sahiplerine göre Fas'la yasaklı malların ticareti İngiliz Protestanlarına ikili bir tehlike yaratıyordu: Silahlı Müslümanlar tarafından esir alınmak ve kışkırtılmış Katolikler tarafından iflasa sürüklenmek.

Şikâyetçi tüccarlar, "yasadışı mallar taşıyan ilk gemiler işi berbat edene kadar", İngiliz-Fas ticaretinde böylesi korkulardan uzak, muntazam ve kârlı bir tablonun söz konusu olduğunu iddia ediyorlardı. Bu bir illüzyondu ama güçlü bir illüzyondu: Anlattıklarına göre, Fas hükümdarının muhabbetini kazanmanın bir yolunu bulan bu münasebetsiz ve mütecaviz tüccarlar hükümdarı etkileyerek, "başka tüccarların uzun süre önce parasını ödediği şekeri, şeker imalathanesi kiracısı Yahudilere vermesini sağlamış, Yahudiler böylece [diğer tüccarları] iflasa sürüklemiş, velhasıl Majestelerinin uyrukları bu şekilde yaklaşık 40 bin pound kaybetmiş, böylece durum siz saygıdeğer beyefendiyi rahatsız edecek bir noktaya gelmiş"ti.[38] İngiliz tüccarlar, Müslüman hükümdarlar ve Yahudi aracılar arasındaki üçlü ticaret Fas'ta onlarca yıldır devam ediyordu ve kimse de o güne kadar buna ciddi bir dini ya da mezhep temelli itirazda bulunmamıştı; ama gün gelip özel ticaret tehlikeye girince, bu ticaretin müdavimleri tekelcilere karşı koymak için en önemli kozları olan teolojiyi kullanmaya, zalim Müslüman krallar ve açgözlü Yahudi mukrizlerle iş çeviren ahlaksız İngiliz tüccarlara dair dehşet verici masallar anlatmaya başlamışlardı. Ne var ki sorunun gerçek kaynağı Müslümanlar ya da Yahudiler değil, Symcot gibi mütecaviz İngiliz tüccarlardı. Tüccarların şikâyet mektubunda Symcot, "[el-Mansur'la] yapılmış yeni ve gizli bir anlaşmayla, kararlaştırılmış başka mallarla birlikte yasaklı malların" ticaretini yapmakla suçlanıyor; bu durumun ticari rekabeti ve dolayısıyla da serbest ticareti tehdit ettiği ifade ediliyordu. Şikâyetçiler Walsingham'dan tahakkümcü müdahalelerini durdurmaları için Symcot'a mektup yazmasını, Leicester Kontu'na ise baskı yapmasını rica ediyordu. Walsingham'ın yakın arkadaşı ve kraliçenin gözdesi olan Leicester Kontu'nu hedef alan bir protestoyu desteklemesi pek mümkün olmadığı gibi, kendisi o sıralarda daha çok William Harborne'un 29 Mart 1583'te sağ salim vardığı Konstantinopolis'ten gelen haberlerle ilgiliydi.

Harborne o bahar Konstantinopolis'e döndüğünde eskisinden daha bilge ve daha basiretli bir adamdı. Galata'nın yükseklerinde konuşlanmış diğer Avrupa elçilerinin meraklı gözlerinden uzakta, Boğaziçi boyunca uzanan Fındıklı bölgesinde, (evin sahibi Ahmed Paşa'nın Ahmed'inden bozarak) "Rapamat" adını verdiği bir ev kiraladı. Bu sefer sekreteri Edward Barton'ın, mütercimlerin, uşakların ve bir de yeniçeri korumanın görev yaptığı, içinde ahırların da olduğu resmi bir elçilik kurdu.[39] Hiç gecikmeden münasip şekilde eski düşmanı Amiral Kılıç Ali Paşa'ya ve Veziriazam Kanijeli Siyavuş Paşa'ya saygılarını sundu. Saygılı bir dille "Türklerin en önemli dini merkezi" olarak nitelediği Ayasofya'yı da ziyaret etti.[40] 24 Nisan'da Topkapı Sarayı'nda III. Murad tarafından kabul edilerek resmi bir görüşme gerçekleştirdi; bu görüşmede sultana sunduğu hediyeleri Venedik elçisi şöyle sıralıyordu: "mücevherlerle ve incilerle süslenmiş olağanüstü güzellikte bir saat, on çift ayakkabı, iki sevimli fino

köpeği, en üst kalite 12 top kumaş, iki top beyaz keten ve 13 parça altın yaldızlı gümüş eşya."[41] Bu sefer elçi olarak gerekli referansları sunduğundan emin olunduktan sonra, Harborne 1581'de yürürlükten kaldırılmış İngiliz-Osmanlı anlaşması yeniden yürürlüğe konularak ödüllendirildi. Anlaşma ona, Osmanlı topraklarının her yerinde İngiliz ticari çıkarlarını gözetecek konsoloslar atama olanağını veriyordu. Harborne ayrıca İngiliz mallarına uygulanan gümrük vergilerinin yeniden müzakeresinde hızla sonuç almasıyla da övünüyordu: "Majesteleri adına oraya ilk gidişimde *Grand Signor*'a yaptığım detaylı açıklamalar neticesinde şirketten aldığı verginin neredeyse yarısından vazgeçmesini sağladım." Böylece Osmanlıların İngiliz mallarına uyguladığı gümrük vergisi oranı yüzde beşten yüzde ikiye düşüyor, bu da Türkiye Kumpanyası'na Avrupalı rakipleri karşısında çok önemli bir üstünlük sağlıyordu.[42]

Harborne, Murad'la görüşmesinin ertesi günü Harvie Millers'ı "Kahire, İskenderiye, Mısır ve civarındaki diğer yerlerde Majestelerinin uyruklarının ve onların mallarının güvenliğinden sorumlu konsolosumuz" olarak görevlendirdi.[43] Bundan iki ay sonra Halep, Şam, Amman, Trablusşam ve Kudüs'ten sorumlu konsolos olarak Richard Forster atandı. İlerleyen süreçte Sakız ve Patras ile Cezayir ve Tunus'a da benzer görevlendirmelerin yapılmasıyla birlikte, Cebelitarık Boğazı'ndan Kutsal Topraklara ve İyon Denizi'ne uzanan geniş bir yay şeklinde tüm Akdeniz'i kapsayan etkileyici bir İngiliz mukimler şebekesi kurulmuş oldu. Harborne'un bildirdiğine göre Murad, ayrıca "talebimiz üzerine karşılıksız olarak serbest bırakılmış" İngiliz kürek mahkûmlarının "İngiltere'ye iadesi"ni de kabul etmişti.[44] Harborne kaçtığında ondan ilelebet kurtulduğunu sanmış Venedik balyosu (elçisi) Gianfrancesco Morosini, bu İngiliz'in aniden ve yeniden zuhuruna çok öfkeliydi. Sultanla yaptıkları, "Venedik gemileri dışındaki tüm gemilerin Fransız bayrağı altında yelken açmasını şart koşan" anlaşmanın bu şeklide "ihlal edilmesi" Fransız elçisi gibi onu da çok kızdırmıştı. "[Harborne'un] korumaları arasında hiç Hıristiyan yok, hepsi Türk" diye yazan Morosini asabi bir tonla şunu ekliyordu: "Türkler bile ona aşağılayıcı bir şekilde Lüterci diye hitap ediyor, onu görmekten hiç memnun olmadıklarını belli ediyorlar."[45] Bununla birlikte Morosini, "bu kadar güçlü bir kraliçenin, ona duyduğu muhabbeti ve onunla dostane ilişkiler kurma arzusunu iletmesi için binlerce kilometre uzaktan kendisine adam göndermesinden gururu okşanan Majestelerinin [Murad], Harborne'u çok iyi karşıladı"ğını da itiraf ediyordu. Ona göre Murad, "mektuplarında Hıristiyanlara karşı açık şekilde kötü niyet sergileyen kraliçenin Hıristiyanlara zarar vermek için çok iyi bir araç olduğunu düşünüyor"du.[46]

Harborne beklenmedik ölçüde başarılı olarak Walsingham'a sadık temsilcilerinin oluşturduğu, Akdeniz'in her tarafına yayılmış bir şebeke yarattığı gibi, daha sorunsuz (ve bir umut, *Bark Roe* felaketi türünden kazaların yaşanmayacağı) ticari

ilişkilerin tesisine yardımcı olabilmiş; İspanyol ve Osmanlı faaliyetlerine dair çok önemli askeri istihbarat sağlayabilmişti. Konstantinopolis'teki Katolik elçilerin kendisine karşı kullandığı stratejilere karşı koyup yanıt vermekte artık çok daha ustalaşmıştı; bunlar arasında yer alan Fransız ve Venedik elçileri hakkında şöyle yazıyordu: "[B]ize en düşmanca yaklaşanlar bunlar ama bütün bu kötülükleri yapan kendileri değilmiş gibi, Venedikli yaptıklarını inkâr edip ikiyüzlüce dostluk gösterileri yapar, bize özel ziyaretlerde" bulunurken Fransız, "eski dostane münasebetleri yeniden tesis edecek"lerine yemin ediyor.[47]

Çoktandır Levant'a gidecek yeni bir tüccar grubunu fonlamakta olan Staper ve Osborne, Harborne'un başarılarını duyduklarında hiç kuşkusuz rahatladılar. Bu tüccar grubu için daha da hırslı bir hedef belirlenmiş; İran'ı, Celâlüddîn Muhammed Ekber'in (nam-ı diğer Ekber-i Azam'ın) Babür sarayını ve hatta Çin'i gözlerine kestirmişlerdi. 1583 Şubat'ında Ralph Fitch ve John Newberry'nin liderlik ettiği bir grup, *Tiger* isimli bir gemiyle Suriye'ye doğru yelken açtı; yanlarında Elizabeth'in "Cambaya* kralı Echebar"* şeklinde andığı Ekber'e ve "Çin Kralı"na gönderdiği mektuplar da vardı. Nisan ayında Trablusşam'a vardıktan sonra karayoluyla Halep'e oradan da Basra ve Hürmüz'e geçtiler, ama daha ileri gidemeden Portekizliler tarafından tutuklanıp gemiyle Goa'ya götürüldüler. Goa'daki Cizvitlerin müdahalesi sayesinde serbest bırakıldıktan sonra hemen Agra'ya kaçtılar. İddialarına göre 1585 yazı sonlarında burada Ekber'le resmi bir görüşme gerçekleştiren ilk İngilizler olduysalar da bu görüşmede neler yaşandığına dair hiçbir şey bilinmiyor. Bu görüşmenin ardından grup bölündü; Newberry ortadan kaybolurken gözü pek Fitch seyahatine devam edip Bengal'i, Burma'yı ve Malakka'yı ziyaret ettikten sonra 1591 Nisan'ında İngiltere'ye döndü.[48] Fitch'in destansı maceraları o kadar uzun bir süre gündemi işgal etti ki Shakespeare *Macbeth*'te (1606) bu maceralara göndermede bulundu. Cadılardan biri, hakkında hain planlar yaptığı bir denizci eşi için "Kocası Halep'e gitmiş, *Tiger*'ın süvarisiymiş" der.[49] Bu girişim, beraberinde herhangi bir somut ticari atılım getirmemişse de Londra tüccar topluluğunun gittikçe büyüyen kendine güveninin yeni bir göstergesiydi.

Symcot'ın gelişinin ardından Fas'ta İngilizler arasında yaşanan seviyesiz didişme Harborne'un Konstantinopolis'teki açık kısmetinin tam aksi bir görüntü veriyordu. Harborne'un başarısı ayrıca kraliçenin dikkatini Fas'tan uzaklaştırıyor, Walsingham'a Fas'ta iş yapan tüccarların gittikçe sertleşen dilekçelerine vereceği yanıtı düşünme fırsatı da veriyordu. Neyse ki Symcot 1583 yazında İngiltere'ye dönüş yolculuğundayken

---

Babür İmparatorluğu, Gucerat eyaletinde Umman Denizi kıyılarında bulunan Kambay körfezine atfen bu isimle de anılırdı –çn.

aniden öldü de Walsingham'ın maruz kaldığı, Symcot ve Leicester Kontu'nun Fas'ta başvurduğu saldırgan ticari taktikleri kınama yönündeki baskı azaldı. Fakat bir ticari tekelin söz konusu olup olmayacağı sorusu hâlâ yanıtlanmış değildi. Leicester Kontu büyük şahsi servetini ve Elizabeth'in kendisini dinlemesini kullanarak Fas ticareti üzerinde, elbette tamamen kendi belirlediği şartlarda, bir tekel kurabilecek bir düzenlenmiş imtiyazlı ortaklığın yaratılması amacıyla kıyasıya bir lobi faaliyeti yürütüyordu. Elizabeth 1585 Nisan'ında el-Mansur'a bir mektup yazıp Symcot meselesinde Leicester Kontu'na gösterdiği teveccüh için teşekkür etti; böylece gözdesinin Fas siyasetini zımnen onaylamış oluyordu. Londralı tüccarların çoktandır tekel fikrinin lehinde ve aleyhinde dilekçeler hazırladıkları bilgisine dayalı bir ön alma girişimiydi bu.

15 Temmuz'da bahsedilen dilekçeler yayımlandı. Bir düzenlenmiş imtiyazlı ortaklığın kurulmasına karşı olanlar yine dini farklılıkları öne çıkarıp, böyle bir şirketin şu nedenlerle işe yaramayacağını savunuyordu: "Berberi Kralı ve tebaası barbar kâfirlerdir ve gerçek Tanrı'dan bihaberdirler; Kral'ın yasa uygulayıcıları zulümle yönetiyor; bütün bunlardan dolayı onun krallığında bu şirketin talimatlarını yerine getirmek, şayet o ya da yasa uygulayıcılarından biri bunu öğrenirse, çok büyük bir ölümcül tehlike yaratacaktır." Temel argümanları güven sorununa dayanıyordu: Bir Hıristiyan nasıl olup da bir Müslüman'a güvenebilirdi ve olur da Müslümanların hükümdarı bu yeni şirketin şartlarına uymayı reddederse ne olacaktı? Son olarak, klasik *laissez-faire* ekonomik felsefesine başvuruyorlardı: Uzunca süredir "ticaret özgürlüğü"nün bulunduğu, her tüccarın "kendi usulünce iş yaptığı" bir yerde neden düzenlemeye ihtiyaç duyuluyordu ki?[50]

Leicester Kontu'na yakın, düzenleme yanlısı tüccarlar ise ticaretin bir düzene bağlanmasına dair daha iyimser bir ortak hukuksal yaklaşım geliştirmişlerdi. Bu bağlamda, önerdikleri yasal düzenlemelerin "makul insanların yoldan çıkmasını engellerken, Berberi ülkesiyle ticaret yapan makul olmayan insanlara, bunları şirketleştirmek suretiyle, gem vuracağına" inanıyorlardı. "Satılan" İngiliz mallarının aşırı arzı "avantajın büyük ölçüde kaybedilmesine" yol açarken, Fas mallarına, "yani şekere [olan talebin] çok yükseldiği"ne, bu her iki aşırılığın da bir düzenlenmiş imtiyazlı ortaklığın (belirli bir bölgede münhasır ticaret haklarını içeren bir hükümet ruhsatına sahip organizasyon) kurulmasıyla sınırlanabileceğine işaret ediyorlardı. Bu tüccarlar ayrıca İngilizlerin yapacağı her türlü kural ihlalinin "ülkede cezalandırma korkusuyla ve emirle engellenebileceği"ni, Fas'ta bir vatandaşını dava eden Hıristiyanların "ülkesinden vazgeçmiş, bir daha oraya dönemeyecek kâfirler olarak kabul edilmesi gerek"tiğini savunuyorlardı. Son olarak, bu tüccarlara göre düzenleme, "söz konusu ülkenin mallarının büyük stoklara sahip bir kaç kurnaz adamın elinde toplanması"na verilmiş doğrudan bir tepkiydi.[51] Tekelleşmeye karşı

koymak için bir tekelin gerektiğini öne sürmek ancak bu birkaç kurnazdan daha da kurnaz kafaların işi olabilirdi ki Leicester Kontu öyleydi.

Sonuç beklendiği gibi oldu. 15 Temmuz 1585'te, yani bahse konu dilekçelerin yayımlandığı gün, Majestelerinin "bazı soylulara ve tüccarlara Berberi ülkesiyle ticaret beratı ya da imtiyazları bahşetti"ği ilan edilerek, daha sonra Berberi Ülkesi Kumpanyası ismini alacak ortaklık için bir nizamname sunuldu. Bu şirkete tanınan imtiyazların çoğu, kuruluşunun üzerinden dört yıl bile geçmemiş Türkiye Kumpanyası'na tanınan imtiyazlardan neredeyse kelimesi kelimesine kopyalanmıştı. Fakat iki önemli farklılık söz konusuydu. Birincisi, bu yeni girişim bir anonim ortaklık değil, düzenlenmiş imtiyazlı ortaklıktı. İlki üyelerinin riski şahsen üstlenerek kendi bireysel sermayeleriyle ticaret yapmasına cevaz verirken ikincisi yatırımın, kârın ve zararın ortaklaştırılmasına dayanmaktaydı. İkinci farklılık, Leicester Kontu'na daha önce bir ticari şirkette görülmemiş yönetici yetkilerin verilmesiydi. İmtiyaz beratında Leicester Kontu ve Warwick Kontu'nun yanı sıra, Fas'ta ticaret yapan, "çok büyük zarar"a uğradıkları iddia edilen kırk Londralı tüccar da ismen anılıyordu. Böylesi zararlardan kaçınmanın yolu, yalnızca ismi zikredilenlerin "on iki yıl boyunca adı geçen Berberi ülkesiyle tam bir özgürlük ve serbestlik içinde ithalat ya da ihracat yapabileceği"nin hüküm altına alınmasıydı. Her ne kadar resmi bir yönetici öngörülmese de her türlü askeri savaş gereci "adı geçen Leicester Kontu'nun uhdesi"ne" bırakılıyordu ki bu da söz konusu ayrıcalıkların Elizabeth'in Leicester Kontu'na ve ahbaplarına verdiği Fas'la diledikleri gibi ticaret yapma hediyesinden hallice olduğunu gösteriyordu.[52] Leicester Kontu Fas'a artık hiçbir ceza korkusu olmaksızın gemilerle kereste ve cephane taşıyabiliyor; bunun karşılığında Elizabeth'e, kraliyetin kasasından hiç para çıkmadan, gittikçe büyüyen İspanya tehdidine karşı el-Mansur'la diplomatik ittifak kurmaya ehil bir yerleşik şirket temsilciliği tesis etme garantisi veriliyordu.

Fas'tan 3.250 km uzaklıktaki bir başka Müslüman ülkede görev yapan bir diğer İngiliz temsilcinin, yani yeni(lenmiş) William Harborne'un hiç azalmayan etkinliği, yerleşik bir temsilci atamanın ne kadar doğru bir karar olduğunu gösteriyordu. Harborne İngiliz-İslam ilişkilerini tehdit eden, ama bu sefer İngilizleri hedef alan yeni bir deniz vakasına 1583 Ocak'ında başarıyla müdahale etti. 1584 Mayıs'ında Türkiye Kumpanyası'nın gemisi *Jesus*'a ve taşıdığı yüke Trablus'ta (Libya) el konulmuş, mürettebatı hapsedilmişti. Libya'daki bir Türk tüccara 450 kron borçlu bir simsarın gemide olduğuna inanan Libya'daki Osmanlı yetkilileri derhal gemiye el koyup gemi süvarisini ve bir mürettebatı asarak idam etmişlerdi. *Jesus*'un becerikli tayfabaşı Thomas Sanders, Trablus'ta tutsak tutulduğu yerden bir şekilde İngiltere'nin Devon bölgesindeki Tavistock kasabasında yaşayan babasına gizlice bir mektup göndermeyi başarana kadar geminin ve içindekilerin başına ne geldiği

bir muammaydı. Bu mektup bir kürek mahkûmunun hayatına dair en eski İngiliz anlatılarından biridir. "Sefil esaret ve kölelik hayatı"nı son derece canlı bir şekilde detaylandıran Sanders, Türk kadırgalarına nasıl satıldıklarına, bu kadırgalarda üçerli gruplar halinde bir küreğe zincirlenip belden yukarısı çıplak halde nasıl kürek çektiklerine, Afrikalı köle ticareti yapan Yunan gemilerine nasıl saldırdıklarına, vatandaşlarının çok canlı tasvirlerle zorla sünnet edilerek nasıl "Türk'e dönüşmeye" zorlandığına dair ürkütücü şeyler anlatıyordu.[53]

Bu bilgiler Londra'ya ulaştığında Türkiye Kumpanyası yöneticileri, yeniden canlandırılan İngiliz-Osmanlı kapitülasyonlarının bir Türk vassal devleti tarafından pervasızca ihlali olarak gördükleri olay nedeniyle büyük bir öfkeye kapıldılar. Meseleyi Sultan Murad'a taşıması için Elizabeth'e başvurdular; Elizabeth'in bunu yapması üzerine Sultan Murad Trablus'a hükmeden Kaid Ramazan Paşa'ya bir mektup yazıp geminin, gemi yükünün ve mürettebatının derhal serbest bırakılmasını istedi. Gerek kraliçeden gerek sultandan gelen bu desteğin cesaretlendirdiği Harborne, 1585 Ocak'ında Ramazan Paşa'ya bir mektup göndererek aynı şeyi talep etti. İngiliz elçi mektubunda Ramazan Paşa'nın yaptıklarını kapitülasyonlarla tesis edilmiş, "her iki hükümdarımızın üstüne yemin ettiği kutsal ittifaka karşı" gerçekleştirilmiş eylemler olarak mahkûm ediyor; Paşa'ya, şayet geminin mürettebatını ve yükünü kurtarmazsa, "zulmünüz neticesinde bazıları ölmüş, bazıları ise tarafınızca en sefil esaret koşullarında tutulan çok sayıda zavallıya karşı işlediğiniz bu çirkin suçlar için öteki dünyada Tanrı'ya, bu dünyada ise *Grand Signor*'a hesap" vereceği uyarısını yapıyordu.[54] Harborne'un argümanları Londra'da Fas ticaretinin bir düzene kavuşturulması çağrılarını önceliyordu; zira burada bir Hıristiyan, inancına ya da kim olduğuna bakmadan bir Müslümandan kapitülasyonlarda ifadesini bulan bir sözleşmenin şartlarına uymasını talep ediyordu. Harborne'un bir Müslüman yöneticiye karşı kullandığı üstenci ton, *Bark Roe* fecaati sırasında kendisini savunma gayretindeki o kendisine acıyan huzursuz adamla tam bir zıtlık halindeydi. Bu noktada Harborne'un Osmanlı sultanını diplomatik baskı gücü olarak kullanabilmesinin de sonuca katkısı olmuştur ama hiç kuşku yok ki Harborne en sonunda sorumluluk alanına hâkim olmaya, İngilizler de Doğu Akdeniz ticaretine ağırlıklarını koymaya başlamıştı. Mektup amacına ulaştı: Esirler serbest bırakıldı, Akdeniz kıyıları boyunca farklı yerlere dağılan bu insanlar bir daha gündeme gelmedi.

Harborne bütün Akdeniz'e yayılmış bir İngiliz konsolosları şebekesini kontrol eden bir elçi olarak yerini sağlamlaştırdıkça, Konstantinopolis'teki ikinci dönemi de daha açık bir siyasi içerik kazandı. Düzenli olarak yazıştığı Walsingham ona Murad'ı çok ihtiyaç duyulan İspanyol karşıtı ittifaka ikna etme talimatı vermişti. 1585 yılının ilk ayları itibariyle İspanya'yla bir savaşın eşiğine gelinmiş, İngiltere tehlikeli bir şekilde

Avrupa'nın geri kalanından tecrit olmuş durumdaydı. Bu koşulların bir sonucu olarak, Elizabeth danışmanlarının İspanya'ya karşı daha saldırgan bir yaklaşım geliştirme tavsiyesini nihayet kabul etti. Bu danışmanların en önde geleni Walsingham, Drake'i kullanarak İspanyol filosuna önleyici bir saldırı düzenlenmesini içeren "İspanya Kralı'nı Sinir Etme Planı"nı hazırladı. Elizabeth planı onaylayarak Drake'in yirmi beş gemilik filosunun Atlantik ve Karayiplerde İspanyol gemilerine saldırmasına izin verdikten sonra, 10 Ağustos 1585'te, Felemenk topraklarında İspanyollara karşı mücadele veren Hollandalı Kalvenistlerle Nonsuch Anlaşması'nı imzaladı. Anlaşma kapsamında Kraliçe, Hollandalılara 125 bin poundun yanı sıra, hâlâ Berberi Ülkesi Kumpanyası'nın başarıyla kurulmasının gururunu yaşayan Leicester Kontu'nun, başında olduğu bir İngiliz yurtdışı görev gücünün desteğini de sunuyordu. Bu anlaşmayı İspanya'ya savaş ilanı olarak okuyan II. Philip, Ekim ayında Papa V. Sixtus'a İngiltere'yi istila etme niyetini bildirdi. Çok önemli bir karardı bu. 1585 Aralık'ı itibariyle, dev bir armadanın İngilizlere karşı yelken açmasına dair planlar masadaydı artık.[55]

Walsingham bir İspanyol saldırısının kaçınılmaz olduğunun gayet farkındaydı ve İspanyol tehdidine karşı bir İngiliz-İslam ittifakı kurmak gerektiği hususunda hem Felemenk diyarındaki temsilcileriyle hem de Konstantinopolis'teki Harborne'la yazışıyordu. 1585 Aralık'ında Antwerp'ten Elizabeth'e mektup yazan casus William Herle, kesin bir dille, Katoliklerle savaşmaları için Müslümanları silahlandırma politikasının yalnızca önlem amaçlı değil, aynı zamanda doğru bir politika olduğunu iddia ediyordu: "Majesteleri Fes ve civarının kralını kullanmakla bir barbarı bir Hıristiyana karşı değil bir sapkına [II. Philip'e], bütün çağların en tehlikeli şahsiyetine, krallıkların gaspçısına ve inancın savunucusu olarak savunmaya mecbur olduğunuz Tanrı'nın gerçek dininin yıkıcısına karşı silahlandırmış oluyor."[56] Bu argümanlar Walsingham'ın Osmanlı politikasını destekler nitelikteydi. O sonbahar ayları boyunca, Elizabeth'in düşüncelerini de aktararak, Harborne'dan, İspanya'ya askeri saldırıda bulunmaları için Osmanlıları kışkırtmasını isteyen Walsingham 8 Ekim'de şöyle yazıyordu:

> Size daha önce mümkünse *Grand Seigneur*'u, verdiğiniz bilgiye göre zaman zaman tamamını İranlılara karşı kullandığı kimi askeri birliklerini İspanya'ya karşı kullanmaya ikna etmenizi bildirmiştim, böylece Hıristiyan ülkemiz İspanya Kralı'nın tehlikeli planlarının ve çabalarının odak noktası olmaktan çıkacaktır. Adı geçen İspanya Kralı'nın Felemenk diyarındaki meselelerde başarı kazandığı şimdiki durumda, Majesteleri bu ızdırap içindeki ülkeyi savunmak için Kral'ın eylemlerine karşı koymakta tam bir kararlılık içindedir ve bu da Kral ile aramızda bir sıcak savaş dışında pek bir ihtimal bırakmamaktadır; bu durumda sizden bir kez daha *Grand Seigneur*'u ikna etmek için bütün gayretinizi ve yeteneğinizi kullanmanızı istemek zorundayım.[57]

Harborne Osmanlıların Akdeniz'deki Katolik İspanya filosuna saldırmasının kendi çıkarına olduğuna Murad'ı ikna edebilirse, Philip'in İngiltere'yi istila planlarını engellemek mümkün olabilecekti. Her zaman bir realist olan Walsingham bunun fazla iddialı bir hedef olduğunu görüyor, bu yüzden Harborne'a mektubunu şu tavsiyeyle bitiriyordu: "Baktınız ki Sultan bu öneriye kulak vermeye tam olarak ikna edilemiyor, en azından İspanya Dominyonlarının Kralı için denizde bir güç gösterisi yapmasını sağlayın; böylece Kral tereddüt edecek, en iyi güçlerini buralara gönderme noktasında o kadar cüretkâr olamayacaktır."[58] Walsingham gibi Venedik balyosu Morosino da bütün bu dalaverelerde pragmatik bir dini duruşun da rol oynadığını anlıyor, 1585'te Venedik Senyörlüğü'ne yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: "[Murad] İngiltere Kraliçesi'nin dostluğuna özellikle büyük değer veriyor, zira dini bölünme sayesinde onun kendisine karşı asla Hıristiyan dünyanın diğer hükümdarlarıyla birlik olmayacağına, bilakis bu tür birliklerin engellenmesinde ve bozulmasında her daim mükemmel bir araç olacağına kani olmuş durumda."[59] Gerek Sünni Müslümanlar gerekse de Protestan Hıristiyanlar birlikte hareket etmelerinin gerekçeleri hakkında birbirlerine gerçeğin yalnızca bir kısmını söylüyorlardı.

Walsingham bir tüccardan askeri meselelerde uzmanlaşmış bir casus yaratırken, Leicester Kontu da ticari faaliyetlere nezaret etmesi için Fas'a bir asker gönderiyordu. Berberi Ülkesi Kumpanyası için her istediği imtiyazı aldıktan sonra, Fas'a ilk resmi İngiliz elçinin atanması da konta düşüyordu. Elçilik işi için William Harborne'dan çok farklı bir insanı, Henry Roberts'ı seçti. Roberts, Leicester Kontu'nun maiyetinden biri, İrlanda'da savaşmış İspanyol gemilerine karşı hükümet destekli korsanlık faaliyetlerinde bulunmuş ama ticaretten ya da diplomasiden pek anlamayan bir askerdi. Daha sonra, "tamamen iradem dışında gerçekleşen zoraki bir yolculuktu bu; uğruna İrlanda'da zapt ettiğim yerden vazgeçmek zorunda kaldım," iddiasında bulunacaktı; dediğine göre bu yer değişikliği ona 500 pounda mal olmuştu.[60] Bu konudaki hakikat ne olursa olsun, Roberts'ın atanması Crato Piskoposu Don António'yla arasındaki ilişkiyle bağlantılıydı. Don António 1580'de Portekiz tahtını II. Philip'e kaptırmış, sonrasında yürüttüğü taht mücadelesinde Elizabeth'in desteğinden faydalanmıştı. Elizabeth ve Leicester Kontu'nun Roberts'ı atamasının ardında yatan amaç yalnızca Berberi Ülkesi Kumpanyası aracılığıyla resmi ticari ilişkiler tesis etmek değil, aynı zamanda Don António'nun Portekiz tahtı üzerindeki hak iddiasına el-Mansur'un desteğini sağlamaktı. Hem Protestan İngiltere'yi hem de Müslüman Fas'ı II. Philip İspanya'sıyla kaçınılmaz bir çatışma rotasına sokan bir diğer siyasi güzergâh da buydu. 14 Ağustos 1585'te üç gemiyle İngiltere'den ayrılan Roberts tam bir ay sonra Fas'ın batı kıyısındaki Safi'ye vardı. Yerel yetkililer onu İngiltere'nin ilk resmi Fas elçisi olarak "büyük bir saygı ve hüsnükabul"le karşıladı.

Safi'de yaşayan İngiliz, Fransız ve Flaman tüccarlarla bir akşam yemeğinde buluştuktan sonra, Saadi yönetiminin iç bölgedeki başkenti "Kızıl Şehir" Marakeş'e doğru 145 kilometrelik bir yolculuğa çıktı.[61]

1585 Eylül'ünde boğucu bir sıcakta vardığı başkent, yaklaşık 20 bin nüfusuyla Fas'ın ikinci büyük şehri ve kervanlarla Afrika'nın Sahraaltı bölgeleriyle yapılan tuz, fildişi, baharat, altın ve köle ticaretinin giriş kapısıydı. Berberi Murâbıt Hanedanı tarafından 11. yüzyılda kurulan şehir, 450 km kuzeyinde bulunan, en büyük dini ve hukuki eğitim merkezlerinden biri olarak medreseleri bütün Müslüman dünyada ün kazanmış çok daha kadim bir şehir olan Fes'le daimi bir rekabet halindeydi. 1550'li yıllara kadar Fas'ın başkenti Fes'ti, fakat Saadi Hanedanı'nın yükselişiyle birlikte güç merkezi güneye doğru kaymıştı ve Roberts'ın Marakeş'e vardığı tarih itibariyle el-Mansur, şehri dünyanın en muhteşem imparatorluk başkentlerinden birine dönüştürmekteydi. Fas hükümdarı 1578'de, Granada'daki Mağribi Elhamra Sarayı'yla ve II. Philip'in o tarihlerde Madrid'in kuzeybatısında inşaatı devam etmekte olan El Escorial kraliyet kompleksiyle boy ölçüşebilecek bir yapı olarak tasarlanan Dârü'l-Mahzen denen saray kompleksi üzerinde çalışmaya başlamıştı. Philip sarayının inşasını Yeni Dünya'nın altın ve gümüşüyle finanse ederken, el-Mansur'un sarayı Fas şekerinden gelen kârla inşa ediliyordu. Saray ile yeni camilerin, medreselerin, hastanelerin, imalathanelerin ve hatta hükümdarın Saadi atalarının anıt mezarlarının inşası için Toscana'dan Carrara mermeri ithal edilmiş, Fes'ten iki bin esir (bunlar arasında Vâdisseyl Muharebesi'nden sağ çıkmış çok sayıda Portekizli de vardı) getirilmişti. Saadilerin esiriyken el-Mansur hükümranlığının vakayinamesini yazmış bir Portekiz soylusu olan António de Saldanha'ya göre yeniden inşa faaliyetleri Hıristiyan tüccarlar için inşa edilmiş yapıları da içeriyordu: "Onların dükkânlarına ayrılmış sokaklarda Fransa, İtalya, İngiltere ve İspanya'da üretilen her çeşit mal, üretildikleri ülkelerden daha düşük fiyatlara satılırdı [...] Marakeş şehri o yıllarda hiç olmadığı ve hiç olamayacağı kadar büyümüştü."[62]

Roberts, Marakeş'e varışının akabinde hazırladığı raporda şöyle yazıyordu: "Yahudilerin ikamet ettiği, şehrin en hoş ve huzurlu yeri olan Juderia ya da Jurie'deki hoş bir evde İmparator [el-Mansur] tarafından ağırlandım."[63] Duvarlarla çevrilmiş bir diğer Juderia da 1438'de Fes'in dışındaki tuzlu bataklıklarda kurulmuş ilk Yahudi mahallesiydi ve daha çok *mellah* (Arapçada tuzlu toprak anlamına gelen *mallah*'tan geliyor) ismiyle anılıyordu.[64] 1550'li yıllarda kurulan Marakeş'in *mellah*ı Fes'in *mellah*ıyla aynı ama Avrupa'da yaratılan Venedik (1516) ve Roma (1555) Yahudi gettolarıyla çok farklı ilkeler üzerinde kurulmuştu. Avrupa'da Yahudilere uygulanan dini baskılar onların çalış(tır)ma, mülkiyet ve hareket özgürlüğü haklarının ciddi ölçüde kısıtlanmasına neden olmuştu. Müslüman idaresinde ise (İngiliz Protestanları gibi) Yahudilere

de himaye altındaki azınlık (*zımni*) statüsü veriliyor, gerek idari ve mali organlarda gerekse de şeker ve Hıristiyan esir ticareti için kurulan tekellerde önemli mevkileri işgal etmeleri kabul görüyordu. Fas'taki Yahudilerin büyük çoğunluğu Sefarad Yahudisiydi ve binlercesi 1492'de Müslümanların ve Yahudilerin İber yarımadasından kovulmasını takiben Fas'a gelmişti. Kozmopolit deneyimleri ve uluslararası siyasi, kültürel ve ticari anlaşmalarda yeni Saadi Hanedanı adına arabuluculuk yapmakta gösterdikleri hüner, el-Mansur'un Marakeş'te muhteşem konakları, kendi *funduk*u (çarşı), sinagogları ve kendini orada buluveren Roberts gibi Hıristiyan *zımni*ler için şapelleriyle bir *mellah* inşa etmekteki gayretkeşliğini açıklıyordu.

İngiltere ve İrlanda'nın tek dilli dünyası ile Protestan ve Katolik mezhepleri arasındaki keskin dini ayrışmalara alışmış Roberts gibi bir asker, Marakeş'in çok dinli/mezhepli ve çok dilli dünyasını görünce şok geçirmiş olmalı. Marakeş hızla gelişen yeni başkent olmasının yanı sıra, Berberilerin, Arapların, Sefarad Yahudilerinin, Afrikalıların ve Hıristiyanların (bu sonuncuların çoğu tüccar ve diplomat, kalanları fidye karşılığı özgürlüğüne kavuşma umudundaki köle ve esir, ama tamamı farklı renk ve tonlardaki dini inançlardan birini benimsemiş insanlardı) yaşadığı çok kültürlü bir şehir haline de geliyordu. Roberts *mellah*ta ve şehrin diğer mahallelerinde yürürken Arapça, İbranice, şehirde yaşayan Avrupalıların çoğunun *lingua franca*'sı olan İspanyolca, Portekizce, İtalyanca, Fransızca ve hatta Almanca konuşmalar duymuş olmalıydı. Marakeş ayrıca farklı dinler arasında sıkışıp kalmış yepyeni bir topluluğun şehri olarak da bilinir olmuştu: *Renegado*lar. İspanyolca *renegado* (inkâr ve reddetmek anlamındaki Latince kelime *renegare*den geliyor) tam olarak Hıristiyanken İslama geçmiş dönmeleri ifade ediyordu, ama Yahudi ve Müslüman kökenli dönmeler için de kullanılabiliyordu. Kelime 1580'li yılların başında (ki tam da Roberts ve Harborne gibilerin Marakeş ve Konstantinopolis gibi birbirinden çok farklı şehirlerde İslamı bütün çeşitliliği ve karmaşıklığıyla deneyimlemeye başladığı yıllardı), genel olarak İspanyol etkisinin bir sonucu olarak (ki bu da kavramın İngiliz Protestanlığından ziyade İspanyol Katolikliğiyle ilişkili bir fenomen olduğunu gösteriyordu) İngilizceye girmişti.[65]

Kozmopolit, çok dilli topluluklarda yaşamaktan ziyade İrlanda'da Katolik isyanlarını ezmeye alışmış bir Protestan İngiliz olan Roberts birdenbire kendini Estêvão Dias gibilerle birlikte Marakeş'in *mellah*ında yaşarken buluvermişti. 1545 yılı civarında Portekiz'in Tavira şehrinde Portekiz Yahudisi bir aileye doğan Dias, bir *marrano* ya da *converso*, yani zorla Hıristiyan yapılmış bir Yahudi'ydi. 1564'te Lizbon Engizisyon Mahkemesi onu bir kripto Yahudi olmakla suçlayıp Felemenk diyarına tehcir etmişti. Bir süre burada yaşayıp tüccarlık yapan Dias daha sonra bütün İtalya'yı gezmiş, 1581'de Marakeş'e yerleşmişti. Burada yeniden Yahudiliğe geçip

ismini Rabbi Joseph olarak değiştirmiş, Yahudi inancının sıradışı bir savunmasını yazmaya başlamıştı. "Marakeş Diyalogları" olarak bilinen dini savunusu iki Flaman kardeşin karşılıklı konuşmalarından oluşur. İkisi de tüccardır: Biri Katolikken diğeri, Bernard, iş için geldiği Fas'ta Yahudiliğe geçip ismini Obadia Ben Israel olarak değiştirmiş; Marakeş'in *mellah*ında bir çarşı esnafı olarak yaşamaya başlamıştır. İki kardeş benimsedikleri dinler üzerinde bir tartışma yürütmektedir. Obadia Katolik inancını teslisçilik ve putperestlikten, yakın zamanlarda Lüterciliğin ve Kalvenciliğin doğuşuna (bu gelişmeyi Hıristiyanlığın Yahudiliği benimsemesi gerektiğinin bir işareti olarak değerlendirir) kadar çeşitli yönlerden eleştiriye tabi tutar.[66]

Roberts'ın Marakeş'te yaşadıklarına dair kısa anlatısı maalesef Rabbi Joseph gibi şahsiyetlerle karşılaşmalarını içermez. Bunun yerine ev içi düzeninin sıkıcı detaylarını aktarır. Marakeş'te yaşayan üç İngiliz simsar Robert Lion, Miles Dickonson ve Edmond Mastidge'le aynı muhitte büyük bir evde kalmıştı. Muhasebe kayıtlarının ve paranın tutulduğu iki müstakil yapı, iki depo ve bir yazıhanenin bulunduğu ev yıllığı 14 pounda kiralanmıştı. Roberts 100 pound tutarındaki yıllık maaşına ek olarak şirketten konaklama, gıda ve kıyafetten mobilya, çamaşır yıkatma, atlar ve bir Faslı seyise kadar çok çeşitli giderleri için geri ödeme alabiliyordu. Hatta Lion "bir köpeğin ısırdığı bacağı" için yaptığı tedavi masraflarının (1 pound 5 şilin 3 peni) bile geri ödenmesini talep etmişti. Bu kadar uzak ve yabancı bir ülkede yapılmış bu harcamalar şaşırtıcı olmamakla birlikte çok geçmeden Berberi Ülkesi Kumpanyası'nın kârını azaltmaya başlayacaktı.

Başkente varışının üstünden üç gün bile geçmeden el-Mansur'la resmi bir görüşme gerçekleştiren Roberts şöyle yazıyordu: "[K]endi fikirlerimi ve Majestelerinin mektuplarını sundum, hepsini büyük bir saygıyla kabul etti; sonraki üç yıl boyunca da kendisiyle ara ara tatminkâr görüşmeler, müzakereler yaptım ama makul ve mantıklı sebeplerle bunları burada yazıya dökmekten imtina ediyorum."[67] Bu ihtiyatlı tutum sebepsiz değildi, zira Roberts, resmi olarak tek görevi Berberi Ülkesi Kumpanyası'nın ticari faaliyetlerine nezaret eden kraliyet temsilciliği olsa da, orada geçirdiği üç yılın bir kısmını (Elizabeth'in zımni desteğiyle) Leicester Kontu adına cephane satmakla, geri kalan zamanını da el-Mansur'u Don António'nun Portekiz tahtındaki hak iddiasını desteklemek için kurulmuş İspanya karşıtı ittifaka katılmaya ikna etmeye çalışmakla geçirmişti.

Gerek Leicester Kontu gerekse de Walsingham, Akdeniz'in iki ucundaki İslam ülkeleriyle ittifak ilişkilerini, İspanya'nın İngiltere'ye karşı askeri hazırlıklarını akamete uğratma ortak amacına hasredilmiş farklı farklı çabaların bir parçası olarak araçsallaştırıyorlardı. Roberts'a Don António'nun taht iddiasını desteklemesi için el-Mansur'a baskı yapması emrinin verildiği sıralarda, Konstantinopolis'teki Harborne

da Murad'la ilişkisinde daha doğrudan bir İspanyol karşıtı tutum alıyordu. Philip 1586 Temmuz'u itibariyle devasa bir İspanyol armadasıyla İngiltere'yi istila etme planlarını tamamlamış, bu arada iki ülke arasındaki husumet Fas'a da sıçramış durumdaydı. 1586 Ekim'inde *Dolphin* adlı bir İngiliz gemisi Safi'ye gelip tahminlere göre 5 bin pound değerindeki kumaş ve metal kargosunu boşalttıktan sonra, geminin kaptanı John Giles *Bark Roe* olayını hatırlatan korsanvari bir hareketle aniden bir İspanyol karavelasına saldırıp gemiye ve yüküne el koydu. İspanyol mürettebat gemiyi terk ederek Marakeş'e kaçtı. İspanyolların düşmanlığını kazanacağından korkan el-Mansur, Giles'ın korsanca eylemlerini kınayarak İspanyol karavelası ve kargosu iade edilmezse *Dolphin*'in getirdiği mallara el koyma ve İngiliz tüccarlara bazı cezalar verme tehdidinde bulundu. Roberts, Giles'a karavelayı iade etme talimatını bildirmesi için iki İngiliz tüccarı Safi'ye gönderdi. Giles yeni elçiyi açıkça rezil ederek talimatı reddetti ve İspanyol gemisine açık denizde kanuni bir şekilde el konulduğunu iddia etti. El-Mansur'un buna yanıtı derhal bütün İngiliz tüccarları tutuklayıp *Dolphin*'in boşalttığı mallara el koymak oldu. Roberts sorunu çözmek üzere bir girişimde daha bulunup olaya dahil olanlardan İspanyol teknesindeki malların parasını ödemesini istedi, ama 1568'deki Isaac Cabeça olayında olduğu gibi İngiliz tüccarlar kendi paylarına düşen ödeme üzerinde didişmeye başladılar.

Söz konusu tüccarların uşaklarından biri, Safi'nin 290 kilometre güneyindeki Taraoudant'ta bir "kâfir zindanı"nda "dinsizlerle birlikte hapsedilmiş" olmasına rağmen Londra'daki Kraliyet Danışma Meclisi'ne bütün bu "acayip işler"e müdahale etmeleri için yalvaran bir mektup göndermeyi başardı. Mektup hem kraliyet temsilcisi olarak Robert için hem de daha genel planda Berberi Ülkesi Kumpanyası için çok ağır ithamlar içeriyordu. Her ikisi de İngiliz tüccarların hizipçiliğiyle başa çıkmayı ve el-Mansur'la başarılı bir şekilde çalışmanın zorluklarını göğüslemeyi beceremekle suçlanıyordu. Uşağın iddiasına göre, İngiliz tüccar topluluğu arasında ortaya çıkan, başını William Gore'un (Cabeça sorununa karışan tüccarlardan biri) çektiği "kötü niyetli ve haset dolu" bir hizip, "İspanyollara daha fazla muhabbet" besliyordu ve ihtilafın çözümü için gerekli ödemelere herhangi bir miktarda katkıda bulunmayı reddetmiş, böylece de "Majestelerinin hizmetkârının [bahtsız Roberts] emirlerine" uymamıştı. İspanyolların talepleri yerine getirilmediği takdirde yakın geleceğini bir Fas zindanında geçirme olasılığıyla yüz yüze bulunan baskı altındaki talihsiz uşak, el-Mansur'dan Leicester Kontu'nun Berberi Ülkesi Kumpanyası'na kadar herkese karşı şiddetli bir taarruza girişmişti. Mektup şu şikâyetle başlıyordu: "Bu kâfir insanlar biz İngilizlere ve mallarımıza hemen hiç değer vermiyor, bunun sebebi Berberi Ülkesi Kumpanyası'nın karışık işleri, bu günahkâr ülkeye son zamanlarda haddinden fazla mal yığması." Sonra da "Kral'ın [el-Mansur] İspanyolların tarafını tutarak her gün

imza attığı büyük fenalıkları ve suiistimalleri" sıralıyordu: "Mallarımızı kıyıda alıkoymak; tüccarları, gemilerimizin süvarilerini ve tayfalarını hapsetmek; İspanyolların mal yüklediği bir gemi yelken açtığında, şayet başına kötü bir şey gelirse hesabını bizim vereceğimiz, şayet durumu düzeltmek için bir çare bulamazsak hiçbir Hıristiyanın katlanamayacağı kadar acı çekeceğimiz yönünde bizi tehdit etmek." Uşak mektubunu şöyle bitiriyordu: "Berberi Ülkesi Kumpanyası, bu melun insanların arasında maruz kaldığımız haksızlıkları ve dayanılmaz fenalıkları hiçe sayıyor."[68]

Bu zavallı uşağın akıbeti bilinmiyor ama İspanyol karavelası hiçbir zaman geri iade edilmezken *Dolphin*'de el konulan mallarının iade edildiğini biliyoruz (Berberi Ülkesi Kumpanyası bunun Büyük Amiral Effinghamlı Charles Howard'ın yazdığı bir mektup sayesinde gerçekleştiğini iddia ederken, Roberts bunun tamamen kendi eseri olduğunu öne sürüyordu ki bu çelişkili iddialar da şirket içi ilişkilerin ne kadar bozulduğunun bir başka örneğini teşkil ediyordu). Teknik olarak bu olup bitenler İngilizlerin bir zaferi gibi görünüyordu ama İngiltere, Fas ve İspanya arasındaki siyasi gerilimi hiç olmadığı kadar tırmandırmıştı. Roberts'ın Fas'ta geçirdiği yılların finansal bilançosu da çok etkileyici değildi. Leicester Kontu hiçbir zaman Berberi Ülkesi Kumpanyası'nı kârlı bir işletme haline getirmeye gerçekten çabalamamıştı; onun derdi daha çok siyasiydi: Öncelikle Fas silah ticaretini tekelleştirmek ve bu tekeli kullanarak el-Mansur'u İspanya karşıtı bir ittifaka katılmaya ikna etmek. Tüm bunların bir sonucu olarak Berberi Ülkesi Kumpanyası'nın ticari işleri, Moskova ve Levant ortaklıklarının aksine, son derece düzensizdi. Şirket, temsilcilerinin savurganca harcamaları için geri ödeme talebinde bulunmasına cevaz vermek suretiyle kâr etme ihtimalini riske atmış; Leicester Kontu'nun, başta mühimmat olmak üzere metal ithalatı üzerinde kendisine tekel hakkı verilmesi karşılığında el-Mansur'a ticaretin başladığı ilk yıl için 4 bin pound değerinde kumaş, kurşun, demir ve kalay vermeyi kabul etmiş olması bu ihtimali daha da azaltmıştı. Bu 4 bin poundluk malla ödeme hariç tutulursa, 1586 yılı satışları yalnızca 2.994 pounda ulaşabildiği gibi, şirket bir yılda iki bin toptan fazla kumaş ihraç ederek Fas piyasasını malla boğup fiyatların dibe vurmasına neden olmuştu. Daha da kötüsü, Fas şekeri, bademi ve altını ithalatı da hep zarar yazmıştı; bunun başlıca sebebi nakliye maliyetiydi: Tonu 5 pound 8 şilinden 7 ton ham şeker alınmış ama bunların Londra'ya nakliyesi ton başına 9 pounda mal olmasına rağmen Londra'da tonu 9 pounda satılmış, dolayısıyla ton başına 5 pounddan fazla zarar edilmişti.[69] Yine güherçile ithalatına dair o ilk heyecan da fahiş boyutlarda olduğu ortaya çıkan rafinaj ve nakliye masraflarının (ve tabii ki bu ticaretin sürmesi için gereken rüşvetlerin ve hediyelerin) yeni ve büyük zararlara sebebiyet vermesiyle buharlaşıverdi.

1586 yılı itibariyle, bu finansal maliyetlere karşın Berberi Ülkesi ve Türkiye Kumpanyaları Akdeniz'in iki ucunda İngilizlere karşı İspanyol saldırganlığı tehdidinin zayıflatılmasına katkıda bulunmuştu, ama II. Philip böyle düşünmüyordu. Her iki şirketin de kuruluşunun altında, Müslümanlar ile Protestanlar arasında stratejik ve kârlılık potansiyeline sahip ticari bir ittifaktan istifade etmek şeklinde ticari, kuşatılmış Tudor İngiltere'sine karşı Katolik saldırganlık karşısında askeri ittifaklar geliştirmek şeklinde siyasi bir amaç yatıyordu. Ancak siyasi ittifaklar bir ölçüde sonuç vermesine karşın, ticari sonuçlar kesinlikle karışıktı. Fas ticareti bocalarken, Türkiye Kumpanyası'nın işleri çok iyi gidiyordu. Kuruluş giderleri için 45 bin pound harcayan şirket kumaş ve metal ihraç ediyor; karşılığında ipek, baharat, pamuk, kuş üzümü, tiftik, halı, çivit ve farklı türlerde tıbbi mal alıyordu. Harborne'un elçilik dönemi boyunca ulaştığı en yüksek noktasında, toplamda yaklaşık 800 kişilik mürettebata sahip 100 ila 300 tonluk doksan geminin her biri Osmanlıların kontrolündeki on Akdeniz limanı arasında yılda ortalama beş ticari sefer yapıyordu. Tahminlere göre bazı seferlerde yüzde 300 kâr oranına ulaşılıp, 70 bin pounddan fazla kâr elde ediliyordu.[70] Hem Murad hem de Elizabeth bu ticaretten ve bu ticaretin beraberinde getirdiği İspanyol karşıtı stratejik askeri ittifaktan çok büyük fayda sağlıyordu. Hem İspanyollar hem de diğer Katolik güçler Harborne'un kazanımlarına büyük öfke duyuyorlardı, ama diplomatik olarak yapabilecekleri pek bir şey yoktu. 1586'da yeni Fransız elçisi Jacques Savary de Lancosme, selefi Germigny'nin Murad'dan uzun süre boyunca talep ettiği Harborne'un sınır dışı edilmesini yeniden talep etti. İngiliz'in buna yanıtı soğukkanlıydı: "Beni kovdurtacak kadar güçlü olduğunu sanmıyorum."[71] Haklıydı, bu İngiliz en azından Konstantinopolis'te kalıcıydı.

ALTINCI BÖLÜM

İsabel Sultan

1580'li yılların sonu itibariyle Elizabeth İngiltere'sinin yüzlerce, belki de binlerce tüccarı, diplomatı, denizcisi, zanaatkârı ve kendisine bağlı korsanı Marakeş ve Konstantinopolis'ten İran'daki Kazvin'e İslam dünyasının her yerinde mesleklerini icra etmekteydi. Bu insanların tecrübe ettikleri olayların sonuçları İngiltere'de yavaş yavaş fark edilebilir kamusal etkiler de yaratmaya başlamıştı. Bunların en şaşırtıcılarından birisi 2 Ekim 1586'da gerçekleşti: Galler Bakanı Meredith Hanmer, Londra Kulesi'nin yanında bulunan St Katharine Kilisesi'nde *The Baptizing of a Turke* (Bir Türk'ün Vaftizi) ismiyle bir vaaz verdi. Bir Müslüman'ın din değiştirip İngiliz Protestanlığına geçtiği kayıtlara girmiş ilk örnekti bu ve dönemin şartları bu örneği daha da dikkat çekici kılıyordu. Hanmer vaazında Chinano'nun (muhtemelen Türkçe "Sinan" isminin yanlış bir şekilde İngilizceleştirilmiş hali) 1470'te Türkler tarafından ele geçirilmiş Yunan Euboea (Eğriboz) adasındaki "Nigropontus"ta doğmuş kırk yaşında bir Türk olduğunu anlattı. İddiasına göre "bu Türk yirmi beş yılını İspanyol esaretinde büyük bir sefalet içinde geçirdikten sonra saygıdeğer şövalye Sir Francis Drake tarafından Cartagena'da bulunmuş"tu.[1] İspanyol kolonilerine gitmek üzere 17 gemi ve 2.000 mürettebatla 1585'te yelken açan Drake Florida'da, Karayiplerde ve Güney Amerika'nın kuzeybatı kıyılarında yağmalamalar yaptıktan sonra 1586 Şubat'ında günümüzde Kolombiya sınırları içinde bulunan Cartagena'ya varmış, burada manastırları yakıp yerleşik İspanyollardan özgürlükleri karşılığında fidye almanın yanı sıra Kızılderili yerlisi, Mağribi ve Türk kölelere el koymuştu; el koyduğu kölelerden biri de Chinano'ydu.[2]

Drake'in 1586 Temmuz'unda İngiltere'ye dönüşünden sonra, Kraliyet Danışma Meclisi Türkiye Kumpanyası yöneticilerine mektup yazarak, "Sir Francis Drake'in İspanyol kadırgalarında köle olarak kullanılmaktayken Amerika'da ele geçirip İngiltere'ye getirdiği yüz Türk'ün ülkelerine" nasıl nakledilebileceğini sorar. Zira nakledilen bu köleler "elçi [Harborne] tarafından *Grand Seigneur*'a sunulabilecek ve bu sayede şirkete şimdiye kadar bahşedilenden daha fazla ihsan ve serbestlik bahşetmeye ikna olabilecek, ayrıca orada bulunan bazı İngiliz esirlerinin serbest bırakılması da sağlanabilecektir."[3] Gerek Kraliyet Meclisi gerekse de Türkiye

Kumpanyası Osmanlı topraklarındaki İngiliz esirlerin serbest bırakılması karşılığında Türk kölelerin ülkelerine geri gönderilmesinin diplomatik ve finansal bakımdan akla yatkın bir hareket olduğunun farkındaydı. Harborne vaktinin çoğunu Akdeniz'e yayılmış İngiliz kürek mahkûmlarının serbest bırakılması için müzakere etmekle geçiriyordu ve daha sonraları söylediğine göre, Konstantinopolis'te geçirdiği beş yıl boyunca "Majestelerinin Konstantinopolis, Cezayir, Trablusgarp ve diğer yerlerdeki elli dört uyruğunu uzun süredir perişan oldukları esaretten kurtarmak" için 1.203 pound harcamıştı.[4] Sonraki birkaç yıl içinde, sözü edilen Türk esirlerin çoğu, Türkiye Kumpanyası'nın gemileriyle ülkelerine döndü. Fakat Chinano gibi kimi Türk esirler hiç kuşkusuz Londra'da kaldı ve Chinano, gelişinin üzerinden yalnızca birkaç hafta sonra Hanmer'ın dikkatini çekti.

Chinano'nun neden din değiştirdiği ve bunu yaparken samimi olup olmadığı net değildir (bu belirsizliğin önemli bir nedeni de kendisinin İspanyolca konuşabilmesi ama İngilizce konuşamamasıydı) ama bunlar zaten Hanmer'ın pek umurunda da değildi; "şu ahmak Türk ve sefil Sarazen" dediği şahsın din değiştirmesinin üstüne atlamasının sebebi, burada İngiliz Protestanlığının haklılığını kanıtlayıp İslamı yalanlamak ve Londra'da hâkim olan Katolik ve İspanyol karşıtı havayı besleme fırsatı görmesiydi. Vaazında şöyle diyordu: "Burada sunacağım kısa reddiyeyle güttüğüm amaç, Tanrı'nın yardımıyla, ilk olarak Fas, Sarazen ve Türk milletlerinin sahte peygamberi Mahomet'in, ikinci olarak da sayısız ruhu büyülemekte kullandıkları yanlış öğretilerinin ve aşağılık dinlerinin gerçek yüzünü gözler önüne sermektir." Vaazın geri kalanı ise Muhammed Peygamber ve İslam inancına dair bilindik Hıristiyan yanılgıları, korkuları, mitleri, klişeleri ve fantezileriyle dolu, oldukça klasik (ve çok uzun) bir ithamnameydi. Hanmer'a göre Peygamber kâfir bir baba ile "İsmail soyundan" bir annenin oğlu olarak doğmuştu. Sarhoş bir "saralı" diye alay ettiği Muhammed'in büyüyle "insanları kendisine bağladığı"nı ve "Mahomet'in nizamı"nın yine büyüyle bütün Arabistan, İran ve Kuzey Afrika'ya yayıldığını anlatıyordu. Bakan'ın iddiasına göre Muhammed "Kuran'ında kâfirlerin, Kızılderililerin ve Arapların yasaları ve öğretileri ile batıl itikatlı Yahudilerin, Rekabilerin, sahte Hıristiyanların ve sapkınların yasalarını ve öğretilerini bir yamalı bohça gibi birleştirmek suretiyle, Hıristiyan Teslis inancını ve İsa'nın Tanrı'nın Oğlu olduğunu inkâr eden ama İncil'i kabul eden karmakarışık bir teoloji yaratmıştı. Muhammed'in inançları "onu mütemadiyen Hıristiyanların karşısına diken" Yahudilerle kurulmuş şeytani bir ittifakı göstermekteydi. Fakat Bakan asıl zehrini İslam ve Katolik mezhebinin birleştiği nokta olarak gördüğü şeye saklıyordu. "Bütün o mezarlara ve türbelere akın etmeler, ölü bedenlere, kemiklere ve insan kalıntılarına tapmalar" ve "Romacı Katolik putperestliğin [diğer]

sahte mucizeleri," diyordu öfkeyle, "söylememize gerek bile yok ki papacıların işleri olduğu kadar Türklerin ve Mahometicall'ların [Muhammedilerin] da işleridir." Elizabeth'in tüccarları ve diplomatları stratejik olarak kendilerini Katolik güçlerin karşısında Müslümanlarla yan yana konumlandırırken, kraliçenin vaizleri bu esnekliği gösteremiyor, İslam ve Katolikliği aynı putperestlik günahının iki farklı varyantı olarak bir torbaya koyuyordu.

Hanmer'ın Protestan bakış açısından, Chinano'nun din değiştirmesi işte bu teolojik karanlığa bir parça ışık sokan küçük bir çatlaktı. "Onu Hıristiyan inancını kabul etme noktasına götüren şey"i sorgularken şöyle diyordu: "[Chinano'ya göre] İspanyolların elinde yaşadığı ızdırap ve esaret, buraya [İngiltere'ye] gelişi ve bu topraklarda gördüğü şey (kendi ifadesiyle) gerçek Tanrı bilgisini vura vura kafasına sokmuş. Daha da ileri gidip, şayet İngiltere'de bir Tanrı yoksa hiçbir yerde Tanrı olmadığını söyledi." "Kafasına vurula vurula" "gerçek" Protestan Tanrısının bilgisine kavuşan Chinano tasviri, onun din değiştirmesinin, Hanmer'ın cemaatini inandırmaya çalıştığı gibi mutlu mesut ve kendiliğinden bir karar alma sürecinin ürünü olmayabileceğini düşündürtüyor. Ortaya attığı Protestan İngiltere'nin iyiliği temasına gittikçe daha sıkı bir şekilde sarılan Hanmer, Chinano'nun din değiştirmesine dair iki sebep daha sayar: "İngiliz Hıristiyanların erdemi, kalenderliği, edepli tavırları ve sağduyulu hükümetiyle, başkaları arasında isimlerini özellikle zikrettiği, daha İngiltere'ye varmadan çok minnettar olduğu, en değerli Hıristiyanlar olarak nitelendirdiği çok saygıdeğer şövalye Sir Francis Drake ve değerli kaptan W[illiam] Hawkins." Aslına bakılırsa Drake ve Hawkins'in değerli karakterler olduğu iddiası epey su götürür: Drake kendisine hükümet tarafından korsanlık izni verilmiş bir "*corsair*"* iken, Hawkins kötü bir şöhrete sahip, yakın zamanda Karayipler'de gözü dönmüşçesine gerçekleştirdiği saldırılar sayısız İspanyola, Amerikan yerlisine ve *renegado*ya ölüm, hapis ve kölelik getirmiş bir köle tüccarıydı. Chinano'nun din değiştirmeye zorlanmış olabileceği umurunda değilmiş gibi görünen Hanmer'ın iddiasına göre Türk, İngiltere'ye geldiğinde "nezaketi, saygıyı, insanların birbirini samimiyetle selamladığını, kendisinin ve diğer Türklerin yardımına koşulduğunu, İngilizlerin merhametini ve şefkatini gördü. Ve Chinano, kendi ülkesinde ve esaret altında olduğu yerlerde yoksullar, hastalar ve sakatlar aşağılanır, hor görülür ve köpek muamelesi görürken, [bu ülkede] yoksul, yaşlı, zayıf, hasta ve sakat Hıristiyanların ihtiyaçlarının karşılandığını öğrendi." Devamla, Chinano (ya da daha büyük ihtimalle Hanmer) İspanyollara hizmet ettiği yirmi beş yıl boyunca neden Katolik

* Fransızca'dan (*corsaire*) İngilizce'ye geçen sözcük, devlet izni ve emriyle düşman görülen ülkelerin gemilerine karşı korsanlık faaliyetinde bulunan kişiler ve bu kişilerin gemileri için kullanılır –çn.

dinine geçmediğini açıklarken her Elizabeth uyruğu Protestanın duymak isteyeceği türden iki sebep sunuyordu: İspanyolların "zalimce kan dökmesi ve putperestçe resimlere tapması."

Hanmer vaazının geri kalan kısmında seviyeyi daha da düşürerek Protestanlığı akıldışı ölçülerde yüceltip Katolikliği yerin dibine sokmaya girişir. İddiasına göre, Chinano'nun din değiştirmesi, "reformasyondan geçmiş kiliselerde ne kadar saf ve temiz bir din olduğundan bihaber" Müslümanları kitleler halinde Protestanlığa geçmekten alıkoyan yegâne şeyin İspanya ve papalığın siyasi gücü olduğunu gösteriyordu. "Sen Tanrı'nın kilisesini temiz tutarsan, kâfirler, Yahudiler, Türkler ve Sarazenler daha çabuk oraya gelecektir." Daha da ileri gidip, Yahudi ve Müslümanların kitlesel olarak Protestanlığa geçmesine dair milenyumcu görüşlerini desteklemek için yedi yıl önce Elizabeth ile Murad arasındaki ilk yazışmalardan işine gelen kısımları kullanıyordu:

> Şu sıralar Kraliçe'ye mektuplar yazan Konstantinopolis'teki büyük Türk'ün sekreteri Mustafa Bey'in yüce Jesu'nun (kendisi böyle yazmış) doğumundan sonraki 1579. yılın 15 Mart'ı tarihli mektubu hem efendisi Türk'ün hem de kendisinin bu topraklara ve bu topraklarda hayata geçirdiğimiz haliyle dinimize duyduğu sevgiyi gösteriyor. Şöyle diyor Mustafa Bey:
>
> "Biliyoruz ki bütün Hıristiyanlar arasında en esaslı din Haşmetmeaplarının dinidir ve bundan dolayıdır ki bütün dünyanın Hıristiyanları Majestelerine gıpta etmektedir."

Mustafa Bey'in kraliçeye yazdığı, daha önce de Harborne'un kraliçenin gururunu okşamak amacıyla üzerinde değişiklik yaptığı mektubun düpedüz yanlış ve yanıltıcı bir tercümesiydi bu, ama bu tür ayrıntılar Hanmer'ın umurunda değildi. Vaiz tarafından, İngiliz Protestanlığının Katolik mezhebinden üstün olduğunu ve onu kaçınılmaz olarak yenilgiye uğratacağını Osmanlı hükümdarının açıkça kabul etmesi şeklinde yorumlanan şeyin yanında İngiliz-Osmanlı yakınlaşmasının siyasi ve ticari boyutlarının lafı olmazdı.

Bu vaazın basılmış hali Elizabeth dönemine yakışır bir tiyatro sahnesinin sergilenmesiyle bitiyordu: "Türk [Chinano] cemaatin önünde İspanyol dilinde tövbe ederken, Hanmer kürsüden onunla din eğitimine özgü bir soru-cevap diyaloğuna girip "sorular sorar ve usta mütercimler aracılığıyla yanıtlar alır." Chinano "Mağribilerin, Sarazenlerin ve Türklerin sahte peygamberi Mahomet'i ret," Teslis'i kabul edip, "İsa'nın gerçekten Tanrı'nın Oğlu olduğuna iman" ettikten sonra son olarak "imanlı Hıristiyanlardan biri olarak kabul edilme ve vaftiz edilme arzusu-

nu ifade etti." Tören, Chinano'nun cemaatin ortasında bulunan ve üstünde bir su havzası olan masaya yönlendirilip vaftiz edilmesiyle ve arzusu üzerine kurtarıcısı Kaptan Hawkins'in ismi "William" adını almasıyla sonlandı.

Hanmer'ın nutku süresince Chinano (ya da William) doğrudan konuşmaz, onun sözlerini hep başkaları aktarır ve bu törenden sonra ismi tarihi kayıtlarda bir daha geçmez. Pek çok diğer 16. yüzyıl dönmesi ve *renegado*su gibi o da bir sebeple birdenbire kamusal ilgiye mazhar oluvermiş, sonra da aynı hızla gözden kayboluvermişti. Chinano, İngiltere'ye yönelik bir İspanyol istilasının eli kulağında göründüğü bir süreçte, Hanmer'ın şiddetli Katolik karşıtlığı için bir meşruiyet kaynağı işlevini görmüştü. Bu vaaz aynı zamanda Chinano'nun az sayıda ama göz önündeki Türk "memleketlilerinin" Londra'da gezindiklerini ve pek çok Londralının İngiliz-Osmanlı ittifakından ve kraliçelerinin sultanla samimi yazışmasından haberdar olduğunu da gösteriyor. Hanmer vaazında Chinano'nun din değiştirmesini Protestanlığın rakip kitaplı dinlere mensup olanların ruhlarını kurtarma yeteneğindeki bir artışın işareti olarak gösterirken, din değiştirmeye dair endişeleri yanıtsız bırakır. Chinano'nun vaftizi ne kadar gerçekti ve onu eski dinine dönmekten alıkoyabilecek ne olabilirdi? Çeşitli dinler arasında çok çeşitli biçimlerde zoraki, stratejik ya da kendiliğinden din değiştirmelerin yaşandığı bu dönemde herhangi birinin dini ne kadar samimi ve kalıcı olabilirdi? Bu sorular, o sıralarda yetmiş yaşında ya var ya yok, çoktan farklı hiziplere bölünmüş ve 16. yüzyıl Avrupa'sında varlık yokluk savaşı vermekte olan Protestanlık için de geçerliydi.

İngiliz Protestanların genellikle zoraki, öyle olmadığında şartların bir gereği olarak ve zaman zaman da muhtemelen gönüllü İslama geçtiği ters yönlü din değiştirme vakalarının gittikçe artması bu tür endişeleri daha da büyütüyordu. Trablus Valisi'nin *Jesus* gemisine el koyup mürettebatını hapsettirdiği ve sonra Harborne sayesinde hepsinin serbest bırakıldığını anlatan Thomas Sanders'ın 1584'teki duygusal anlatısında ayrıca İngiliz miçolarının nasıl "gönüllü olarak Türk'e dönüştükleri" de anlatılır. Sanders'ın anlattığına göre, Vali'nin oğlu, *Jesus*'un iki tayfasını İslama geçmeye ikna etmeye çalışırken babasının uşaklarından birinin yardımına başvurdu: "Kraliçenin muhafızlarından birinin oğluydu bu, kralın oğlu onu zorla Türk'e çevirmişti, adı John Nelson'dı. Onu çağırtıp bu iki gence gösterdi ve şöyle dedi: 'Bu memleketlinizin yolundan gidip onun gibi Türk olmak istemez misiniz?'" Sanders ve diğer mürettebat hayatlarını riske atarak bu taleplere direndiler: Birkaçı zorla sünnet edilip "Türk geleneklerine göre" giydirilirken diğerleri kadırgalara verildi.[5] Ne var ki Nelson ve ismi bilinmeyen diğer miçolar, o tarihlerde gittikçe artan sayıda İngilizin İslama geçtiğine, hatta bunlardan bazılarının, Protestan inançlarına rağmen, bunu gönüllü olarak yapmış olabileceğine işaret eder.[6]

Daha göz önündeki İngilizlerin İslama geçiş yaptığına dair haberler de Londra'ya ulaşmaya başlamıştı. 1586 Haziran'ında, yani Hanmer'ın Chinano'yu St. Katharine Kilisesi'nde vaftiz etmesinden yalnızca dört ay önce William Harborne Konstantinopolis'ten "Cezayir Kralı Hassan Bassa'nın Haremağası ve Hazinecisi Hassan Ağa"ya hitaben bir mektup gönderdi. Hassan Ağa, Harborne'un Great Yarmouth'tan tanıdığı tüccar arkadaşı Samson Rowlie'den başkası değildi. 1577'de *Swallow*'dayken Cezayir açıklarında Türk korsanlar tarafından esir alınmış, gemi mürettebatının çoğu hapsedilirken, hadım edilen Rowlie İslama geçmişti. Sonraki on yıl içinde "Hassan Ağa" ismini alıp hem Cezayir'in haremağası ve hazinecisi mevkiine yükselmiş hem de Cezayir Valisi, Harborne'un eski hasmı Kılıç Ali Paşa'nın ("Hassan Bassa") en güvendiği danışmanlarından biri olmuştu.[7] Ali Paşa'nın kendisi de Rowlie gibi İslama geçmiş eski bir Hıristiyan'dı. Kalabriya'da bir Katolik olarak doğmuş ama 1530'lu yıllarda Barbaros Hayreddin Paşa'nın kaptanlarından biri tarafından esir alınıp köleleştirilmiş, daha sonra din değiştirerek "en büyük *corsair*" olarak ün kazanmış, 1568'de Osmanlıların Cezayir valisi olarak atanmıştı.[8]

Harborne, Hassan Ağa'ya yazdığı mektupta, *Swallow*'un hayatta kalıp hâlâ Cezayir'de hapiste olan, çoğu o henüz Samson Rowlie'yken kendisiyle yaşayıp çalışmış mürettebatının serbest bırakılması için nüfuzunu kullanmasını istiyordu. Chinano'nun din değiştirmesine dair Hanmer'ın anlatısıyla tam bir zıtlık oluşturacak şekilde, Harborne'un yazdıkları Hassan Ağa'nın din değiştirmesinin tamamen hayatta kalma amaçlı, onun gerçek ve sarsılmaz Protestan inancıyla çelişen bir hareket olduğu ön kabulüne dayanıyordu. Varsayımına göre Hassan Ağa hâlâ, "marifetleri ve dökülen kanı bizimle ve diğer iyi Hıristiyanlarla birlikte seni de kurtaracak efendimiz İsa Mesih'e tutkulu bir inanç, ayrıca Majestelerinin her gerçek tebaası gibi sahip olduğun içten sadakat sayesinde elbette memleketine ve memleketlilerine karşı sevgi" beslediğini varsayıyordu. Harborne, Hassan Ağa'nın "gerçek" dininin onu İngiliz esirler adına, "onların kurtuluşunu sağlamak için" Ali Paşa'ya ricacı olmaya zorlayacağına inanıyor; "bütün dünyaya, hassaten Majestelerine ve Majestelerinin elçisi olarak bana hakiki Hıristiyan şuurunuzu ve İngiliz kalbinizi göstereceğinize, bedeniniz Türk esaretinde olsa da erdemli şuurunuzun bu kötülüklerden özgür olduğuna" emin olduğunu söylüyordu.[9]

Bir seyyahın, Harborne'un bu satırları yazmasından yalnızca iki yıl sonra yayımlanmış kitabında basılan Hassan Ağa portresi, elçinin, Hassan Ağa'nın din değiştirmesinin kendini koruma güdüsüyle yapılmış göstermelik bir edim olduğu şeklindeki kanaatini pek desteklemez. Zengin işi kaftanlar ve dönmelere özgü beyaz sarık giyen Hassan Ağa süslü bir tahtta oturmaktadır; hadım edilmiş ve Hıristiyanlıktan dönmüş olmakla birlikte, kendine güvenli, refah içinde ve başarılı

bir genç Müslüman'ın resmidir bu. Her şeyi göz önüne alarak, o dönemde Akdeniz havzasında gönüllü ya da değil "Türk'e dönüşmüş" çağdaşı pek çok başka Hıristiyan gibi Hassan Ağa'nın hayatı da şu hissi verir: Cezayir yönetici elitinin zengin ve güçlü bir üyesi olarak kariyeri, sürekli didinip duran Great Yarmouthlu gezgin Protestan tüccar Samson Rowlie'nin hayatından daha cazipti.

Harborne'un *Swallow* mürettebatının serbest bırakılması ricasının yerine getirilip getirilmediği bilinmiyor, ama sonraki mektuplarında bu konudan bahsetmemesi gerçekleştirilmediğini düşündürüyor. Hassan Ağa'nın akıbeti de meçhul, ondan bahseden son kaynak Harborne'un mektubu. Harborne'un ilgilenmek zorunda olduğu başka meseleler de vardı ve Konstantinopolis'te bulunduğu süre içinde kendisine bildirilmiş her bir esaret, fidye ve din değiştirme olayıyla şahsen ilgilenemezdi. Ama İngiliz seyyah Edward Webbe, kendisini kurtardığı için Harborne'a teşekkür borçluydu. Elizabeth dönemi maceracıları içinde en renkli şahsiyetlerden biri olan Webbe, pikaresk anı kitabı *The Rare and Most Wonderful Things which Edward Webbe an Englishman born, hath seene and Passed in his Troubelsome Travails* (Doğuştan İngiliz Edward Webbe'in Meşakkatli Yolculuklarında Görüp Yaşadığı Çok Müthiş ve Nadir Şeyler) (1590) basılınca epey ün yaptı. 1553 ya da 1554'te bir topçu astsubayının oğlu olarak Londra Kulesi yakınlarında doğan Webbe, 1566'da Anthony Jenkinson'ın hizmetine girip, sonraki beş yılını Rusya'nın çeşitli bölgelerinde seyahat ederek geçirdi. 1571'de Kırım Tatarları tarafından ele geçirilip köleleştirildi. Fidye karşılığı serbest bırakılıp İngiltere'ye döndükten sonra gemiyle İskenderiye'ye gitti, ama bu sefer de gemisi Türk kadırgalarının saldırısına uğradı. Mürettebatın çoğunun hayatını kaybettiği şiddetli bir çarpışmadan sonra yaşadıklarını şöyle anlatıyordu: Sağ kalan diğer on kişiyle birlikte "Konstantinopolis'e gönderildik, burada sonraki beş yılımızı geçireceğimiz kadırgalara teslim edildik." Kendisini esir tutanları "topçuluk sanatında yetenekli olduğuna" ikna etmeyi bir şekilde başarınca, Osmanlı ordusuyla birlikte İran, Şam, Kahire, Kudüs, Goa, Etiyopya ve Kızıldeniz kıyılarına gidip "savaşlarda Türklere hizmet" etti. Konstantinopolis'e dönünce sultanın oğullarının sünnet töreni için –kendi ifadesiyle– "Nuh'un gemisi şeklinde çok acayip bir havai fişek gösterisi" organize etti. Gelgelelim çok önemli ve acil bir askeri yararlılığı da olmayan bir Hıristiyan olarak bir kez daha kendini "Türk zindanlarında bir mahkûm" olarak buluverdi ve "İsa'dan vazgeçip onu reddederek onların Tanrısı Mahomet'e iman etmesi" için baskı gördü. "Şayet bunu yapsaydım Türklerin arasında çok önemli yerlere gelebilir, ülkedeki herhangi bir derebeyi gibi refah içinde yaşardım." Çırılçıplak soyulup dövülmüş, "ağır hakaretlere uğramış" ama direnmeyi başarmıştı. Sonunda bu direnişten "memnun kalan Tanrı beni ve diğerlerini kurtarması için Efendi Harborne adında saygın bir beyefendiyi gönderdi."

Webbe, Harborne'u "son derece akıllıca davranıyordu, beni ve pek çok başka İngiliz esiri kurtarabilecek özel yeteneklere sahipti," şeklinde över.[10] Ne yazık ki Webbe'in özgürlüğü uzun sürmedi: İtalya üzerinden memleketine dönerken bir sapkın olduğu gerekçesiyle Roma ve Napoli'de hapsedilip işkenceye uğradı. Sonunda İngiltere'ye dönüşü 1587'yi buldu.[11] Ona dair ulaşılan son kayıtlarda 1592'de Blackwall'da yaşadığı, hayatı boyunca topçu askeri yapıldığı, muhtemelen buradan aldığı aylık ve inanılması güç seyyahlık hikâyelerinden kazandığı parayla geçindiği yazıyordu.

Webbe gibi esirlerin serbest bırakılması için yürütülen müzakerelerdeki başarılarına karşın, Harborne'un Konstantinopolis'teki günleri, kendisinin çarpıcı ifadesiyle "güçlü ve çok sayıda Hıristiyan ve kâfir düşmanlarının ustalıklı gizli istekleri" sebebiyle gittikçe tatsızlaşıyor, kasvetli bir hal alıyordu.[12] Harborne, Walsingham'ın (1590 Nisan'ındaki ölümünden sonra yazılmış ama hiç basılmamış) anılarında 1586 yılının ikinci yarısı boyunca Londra'nın kendisine yoğun baskı yaptığını itiraf ediyordu: "Hatırası çok değerli Sayın Sekreter Walsingham, beni İspanyolların ülkemizi istila amacıyla gerçekleştirdikleri kapsamlı hazırlıklar hakkında bilgilendiriyordu." Harborne'a göre İspanyollar Venediklilere, "bizimle ilişkilerini kesip, bizi Konstantinopolis'ten kovdurtmaları," ayrıca II. Philip'i rahatlatıp İngiltere saldırısına odaklanmasını sağlayacak bir saldırmazlık anlaşmasını kabul ettirmek üzere balyosu Murad'ın haremi üzerindeki etkisini kullanmaya teşvik etmek için 160 bin duka altını vermeye hazırlanıyordu. Harborne "İspanyolların ve yandaşlarının oraya ikinci gidişimden beri kaydettiğim ilerlemeye dair kıskançlıklarının ve şüphelerinin" ticari çıkarları koruma meselesinin çok ötesine geçtiğini ve "Venediklileri bu lanet ittifaka katılmaktan alıkoymak" için bütün nüfuzunu kullanması gerektiğini anlamıştı artık.[13]

Harborne'un iddiasına göre benimsediği strateji reformist dini inançlarından besleniyordu. "Tanrı'nın kilisesinin bir düşmanını diğeriyle karşı karşıya getirip İspanya'yı zayıflatmak için" diye yazıyordu, "elimden gelen her şeyi yapıyordum." Harborne, Hanmer'ın Katolikleri ve Müslümanları hedef alan suçlamalarının daha pragmatik nitelikteki benzerlerini dillendirerek, Walsingham'ın isteğini yerine getirmek amacıyla İspanyollarla Türkleri birbirine düşürdüğünü iddia ediyordu. Harborne'un Katolik karşıtı Protestanlığının Osmanlı sarayıyla ittifak kurmakta işe yaradığı açıksa da, sultanın ve sarayındaki görevlilerin onu dini inançları üzerinden alaya alması nedeniyle şahsi bir hayal kırıklığı içindeydi. "Sırf eğlence olsun diye herkes, hatta paşalar bile ona Lüterci diye hitap ediyor; kendisi azılı bir Kalvenci olduğundan, bundan çok nefret ediyor," diye yazıyordu Venedik balyosu Morosini.[14] Bu tür rahatsızlıklarını bir kenara bırakan Harborne'un ilk hedefi Murad'a yakın insanlardan oluşan bir ittifaklar ağı inşa etmekti. Bu amaçla sultanın lalası olan büyük Türk tarihçisi Hoca Mehmed Sadeddin Efendi'yle arkadaşlık kurdu ve eski düşmanı Kılıç Ali Paşa'yla

barıştı; bunun için muhtemelen her ikisine de çok hatırı sayılır "hediyeler" verdi. Bu sayede her iki isim de İspanya'yla saldırmazlık anlaşması yapılmasını içeren harem kaynaklı her türlü plana karşı çıktı. Harborne'un entrikaları en azından kısmen başarılı olmuş görünüyordu ki, "İspanyollar Sicilya, Napoli ve Levant Denizi'ndeki diğer limanlarda bulunan güçlerini bulundukları yerden tamamen çekmeye cesaret edemez" şeklinde rapor verebiliyordu (çekebilselerdi, İspanyollar bu güçleri İngiltere'ye karşı kullanabilirdi). "Lanetli ittifak"ın önü kesilmiş, Harborne zafer kazanmıştı. "Yalnızca bu ittifakın önünü kesmek için değil, daha ileri gidip, Türkiye ile İran arasındaki sıkıntılar nedeniyle bunu yapamayacağım düşünülürken, Türkiye donanmasının ona [II. Philip] karşı konumlanmasını sağlamak için elimden gelen her şeyi yaptım ve Tanrı'nın inayetiyle, Philip'in bütün gayretlerine ve harcadığı paralara rağmen onun kurnazca isteklerini engelledim," diye övünüyordu.[15] Harborne, her ne kadar Murad'ı İspanya'yla ittifakı reddetmeye ikna etmişse de, Elizabeth'le birleşip donanmasını II. Philip'in üstüne yollamaya ikna etmenin pek mümkün olmadığına inanıyordu; ona göre bunun başlıca sebebi, Osmanlıların İran'da gerçekleştirdiği, yakın zaman önce eski Safevî başkenti Tebriz'in ele geçirilmesi sonucunu veren askeri harekâtların sebep olduğu mali ve askeri yüktü.[16]

Walsingham 24 Haziran 1587'de, "Sultan ve danışmanlarıyla yürüttüğü müzakerelerdeki özenli ve ihtiyatlı tutumu" nedeniyle Harborne'u kutladı. Walsingham barış anlaşmasını engelleme başarısından kraliçenin çok mutlu olduğunu ekleyip şöyle devam ediyordu:

> [K]raliçe bildirdiğiniz üzre İspanya Kralı'nın arzu ettiği yeni barış anlaşmasının askıya alınmasını büyük minnetle karşıladığımızı *Grand Signor*'a iletmenizden mutluluk duyacaktır. Majesteleri adına *Grand Signor*'u bu tutumunu sürdürmeye ikna etmekle kalmayıp, görünüşe göre *Grand Signor*'un askeri güçlerinin büyük kısmını hasrettiği, gerçekte İran'dan çok daha endişe verici olan İspanyolların gücünün engellenmesi için derhal bir şeyler yapması gerektiğini, ayrıca Berberi ülkelerindekiler gibi kendisine bağlı hükümdarları İspanya Kralı'na karşı harekete geçirebileceğini, bu amaçla o hükümdarlara kadırgalar verebileceğini, böylece Majestelerinin de katkıda bulunmaktan çekinmeyeceği çok küçük bir maliyetle İspanya Kralı'na çok büyük sıkıntı verilebileceğini ona açıklamalısınız.[17]

Walsingham aynı mektubunda son bir cezbedici ama altı boş teklifte daha bulunuyordu: "*Grand Signor*'a Majestelerinin İspanya kıyılarına, geçen yıl Amerika'da aralarında Cartagena'nın da olduğu yerleri yağmalayıp ateşe veren Francis Drake'in idaresinde, iyi donatılmış gemilerden oluşan çok güçlü bir donanma gönderdiğini, Drake'in İspanya ve Portekiz'deki bazı limanlara çoktan girdiğini bildirebilirsiniz."

Bu sözlerle ima edilen şey açıktı: İngiltere dikkate alınması gereken bir deniz gücüydü ve şayet Murad güçlerini kendilerininkiyle birleştirirse İspanya'nın Akdeniz'deki nüfuzunu yok edebilirlerdi. Walsingham kendisini parçalayarak Elizabeth'in Murad'ın yardımına gerçekten ihtiyacı olmadığını açıklamaya çalışıyordu: "Majestelerinin başka hükümdarların yardımına ihtiyacı olmamakla birlikte, başka hükümdarların da İspanya Kralı'nın gücünü azaltmak istemeleri ve bu yönde benzer bir çaba içine girmeleri İspanya Kralı için daha büyük bir baş belası, Majesteleri içinse büyük bir teşvik ve memnuniyet kaynağı olacaktır." Bitirirken "bütün bu yazdıklarımı," diyordu Walsingham, "*Grand Signor*'u memnun edip kışkırtmak ve o saraydaki ve ülkedeki hasımlarınızı gözden düşürmek üzere, gerekli göreceğiniz şekilde ilgililerine iletmeyi, bu söylenenler doğrultusunda baskı yapmayı ve buradaki argümanları daha da genişletip geliştirmeyi size bırakıyorum."[18]

Konstantinopolis elçiliği kariyerini düştüğü yerden başarıyla kaldırdıktan sonra İspanya'nın Osmanlılarla niyetlendiği detantı tek başına enkaza çeviren Harborne, şimdi de II. Philip'in Akdeniz donanmasına karşı bir İngiliz-Osmanlı saldırısını örgütlemek gibi muazzam bir görevle karşı karşıyaydı. Bu girişimin başarı şansı olmadığına kesin olarak kanaat getirmişti ve bu durumun yarattığı baskı çok geçmeden onu zorlamaya başlayacaktı. Harborne İngiltere ile İspanya arasında bir savaşın kesin göründüğü 1587 Kasım'ında Murad'a sıradışı bir mektup yazarak İngiliz-Osmanlı askeri ittifakını tasdik etme noktasındaki gönülsüzlüğünden şikâyet etti. Mektubunda askeri güç birliğini meşrulaştırmak amacıyla Protestanlar ile Müslümanlar arasındaki dini uyuşmayı kullanıyordu:

> Lütfen bu fırsatın heba olmasına izin vermeyin; sizi putperestleri yok etmeniz için yiğit bir adam ve dünyanın en güçlü hükümdarı kılan Tanrı, zayıf bir kadından ibaret olduğu halde benim efendimin cesaretle yerine getirmek için çabaladığı emrine itaatsizlik ederseniz, en büyük gazabını size yönlendirebilir. Şayet siz Majestelerinin dostluğuna ve verdiği sözlere güvenerek hayatını ve krallığını –bu dünyada olabilecek en büyük– tehlikeye atarak en güvenilir müttefikiniz Kraliçe'yi tehdit altındayken yüzüstü bırakırsanız bütün dünya haklı olarak sizi en büyük nankörlükle suçlayacaktır. Zira İspanya Kralı, efendim Kraliçe onunla barış yapmayı reddettiğinden, Papa'dan ve bütün putperest hükümdarlardan en büyük desteği alacağına güvenerek Kraliçe'yi tamamen ortadan kaldırmaya karar vermiştir. Ve nihayet Hıristiyan dünyada onu engelleyecek bir güç kalmadığında, İspanya Kralı yenilmez askeri güçlerini sizi ve imparatorluğunuzu yok etmek üzere üstünüze salacak, dünyanın tek hâkimi haline gelecektir. Zira bu dünyadaki Tanrıları olarak gördükleri papa, bunu başarabileceğine dair sahte kehanetleriyle onu buna ikna ve razı etmekten geri durmaz. Ne var ki siz Majesteleri

> akıllıca ve cesurca bir hamle yapıp hiç gecikmeksizin efendim Kraliçe'yle müşterek olarak deniz savaşına girişirseniz (ki kadir-i mutlak Tanrı, yeminle bağlandığımız inanç, doğru an, şanlı Osman hanedanının namı ve imparatorluğunuzun kurtuluşu hep birlikte bunu öğütlüyor), o kibirli İspanyol [Kralı] ve uydurma papa bütün yandaşlarıyla birlikte umut besledikleri zaferi kazanamamakla kalmayıp küstahlıklarının bedelini de ödeyeceklerdir. Tanrı yalnızca gerçek müminlerini koruduğundan, bu putperestleri bizim aracılığımızla öylesine akıllıca cezalandırmış olacaktır ki bu cezadan sağ kurtulanlar bizimle birlikte gerçek Tanrı'ya ibadet etmeye başlayacaklardır. Tanrı, onun gerçek şanı için savaşmakta olan size ise zafer bahşedecek, ihsanlarını üstünüze yağmur gibi yağdıracaktır.[19]

Harborne'un argümanları Hanmer'ın teolojisi ile Walsingham'ın reel politiğinin titizlikle gerçekleştirilmiş bir birleşiminden oluşur. Hanmer, Katolik mezhebi ve İslamı putperest inançlar olarak görürken, pragmatist Harborne yerleşik Protestan ve İslam inançları arasında papalık karşıtı bir güç birliği yapılmasını öneriyordu. Harborne'un bunun dışındaki argümanları ise Walsingham'ın aynı yılın Haziran ayında ilgililerine iletmesini ve "geliştirip genişletmesini" istediği kısa talimat notlarının özlü bir özetidir.

Murad'a yazılmış bu mektup, Elizabeth döneminin Murad'ı harekete geçmeye ikna etmek üzere tasarlanmış dış siyasetinin gizli kapaklı olsa bile resmi bir ifadesiydi. Harborne'un bu gerilimli döneme dair ömrünün son yıllarında yazmış olduğu anıları, aradan çok zaman geçmesinin etkisiyle, teklif etmekle görevlendirildiği bu günahkâr ittifak hakkındaki düşünceleri üzerine bize söz konusu mektuptan çok daha fazla şey söyler. Burada, "haddinden fazla bir zaman iştigal etmek zorunda kaldığı Türk kâfirlerin sapkın halleri"nden yakınıp şu itirafta bulunuyordu: "Majesteleri kendisini savunmaya çalışırken bu dinsiz tiranın yardımına hiçbir zaman muhtaç olmasın, ayrıca orada yaşadığım süre boyunca bu kâfir tiranı, işlediği günahlardan dolayı Hıristiyan dünyasına yağdırdığı kahredici gazabının ve musibetlerin aracısı yapmasın diye hep dua ettim ve mukaddes ismine şükürler olsun ki dualarım kabul oldu.[20] Kamuya açık beyanatlarında ne söylemiş, bu söyledikleri o tarihi koşullarda siyasi ve ticari bakımdan ne kadar yerinde olursa olsun, Harborne şahsen "kâfirler"le iş çevirmek konusunda büyük bir rahatsızlık hissediyordu.

Harborne 1588 yılı başlarında Walsingham ve onun Türkiye Kumpanyası'ndaki mutemetlerinden Londra'ya geri çağrılmasını talep etmeye başladı. Beş yıllık elçiliğinin sonuna geliniyordu ve içinde olduğu durum son derece gerilimliydi, ama görünüşe göre bu talebin ardındaki asıl saik şirketin yıllık 200 pound tutarındaki maaşını düzenli bir şekilde ödememesiydi. "Majestelerine daha iyi hizmet edebilmek adına orada harcadığım para, harcamalar için talep ettiğim paradan hep daha

fazla oldu,"[21] diye yakınan Harborne'un hesabına göre Konstantinopolis'te geçirdiği on yıldan fazla süre boyunca kendisine yalnızca 400 pound ödeme yapılmıştı. Günümüze ulaşmış kayıtlar elçinin masraflarının yalnızca Türkiye Kumpanyası tarafından değil, bizzat sultan tarafından da karşılandığını gösteriyor. Harborne'un maaşlara, ev masraflarına, esirlerin kurtarılması için yapılan ödemelere ve "hediyelere" (1.442 pound) harcadığı toplam 15.341 poundun 13.246 poundunu şirket karşılarken, geri kalan kısmı "İmparator'un [Murad] Konstantinopolis'te olduğu zamanlarda verilen tahsisatlardan" karşılanmıştı.[22] Henry Roberts'ın Marakeş'te yaptıklarından çok daha yüksek olan bu giderler, Elizabeth'in danışmanlarının Konstantinopolis'te Marakeş'ten çok daha büyük miktarda ticari ve siyasi yatırım yapmaya hazır olduğunu gösteriyordu. Harborne bu masrafların Elizabeth ile Murad arasında bir ittifak kurulmasına, sultan ile II. Philip arasındaki ilişkinin ise enkaza çevrilmesine katkıda bulunduğunu iddia etse de, Walsingham'ın kurulmasını umduğu sağlam bir askeri eksen sonucunu vermemişti. Ufukta Akdeniz'deki İspanyol donanmasına yönelik bir Osmanlı saldırısı görünmüyordu ve bu olmadan İspanya filosu İngiltere saldırısından alıkonulamazdı.

1588 Nisan'ının son günlerinde, Elizabeth Harborne'u Londra'ya geri çağırmak üzereyken, 130 gemi, 8 bin denizci ve 18 bin askerden müteşekkil bir İspanyol filosu Lizbon'dan Manş Denizi'ne doğru yelken açmaya hazırlanıyordu. İspanya'nın bir diğer "kâfir" düşmanı Osmanlılara karşı verilen İnebahtı Savaşı öncesinde düzenlenen merasimi anımsatan bir törenle filoya bayrak çekildi. Amiral Lord Charles Howard, Francis Drake ve John Hawkins'in komuta ettiği İngiliz donanması, 1588 Temmuz'unda Plymouth açıklarında İspanyol donanmasıyla çarpışmaya başladı. Manş Denizi'nin farklı yerlerinde yaşanan bir dizi çarpışmadan sonra, 1588 Ağustos'unun ilk günleri itibariyle İngilizler üstünlük sağlayıp İspanyol donanmasını dağıtmış, İngiltere'nin doğu kıyılarına doğru kovalıyorlardı. Filodan geri kalanların çoğu da fırtınalı hava nedeniyle İskoçya ve İrlanda'nın kayalık kıyılarında parçalandı. Bütün şartların aleyhine olmasına rağmen Protestan İngiltere, Katolik İspanya'nın ezici gücü karşısında kazanan taraf olmuştu.

1 Ağustos 1588'de, İspanyol donanmasından geri kalanlar İskoçya kıyılarında tükenmiş bir halde çaresizce ülkelerine dönmeye çalışırken, Harborne Walsingham'a Konstantinopolis'ten son mektubunu yazıyordu. Sultanın resmi bir askeri ittifak kurma sözünün gereğini yapmaktan ısrarla kaçması nedeniyle öfke ve hayal kırıklığı içindeki Harborne, Walsingham'a "derhal ayrılmaya" hazır olduğunu söylüyordu. Sultana yazdığı, daha önce gördüğümüze benzer suçlamaların ve gerekçelerin ifade edildiği son talep mektubunu da bu iletisine eklemişti. Walsingham'a yazdığı mektubunda Osmanlıların İspanya'yla savaştan ziyade İran'la savaşa odaklanmaya devam

edeceklerine inandığını, Don António'nun İspanyol karşıtı bir güce önderlik edip Portekiz tacını yeniden ele geçirmesine, böylece İspanya'nın İberya, Kuzey Afrika ve diğer yerlerdeki gücünün azaltılması umudunda olduğunu ifade ediyordu.[23] Harborne 13 Ağustos'ta, elçilik görevini geçici olarak 25 yaşındaki sekreteri Edward Barton'a devrederek (bu tercihin bir sebebi de Barton'ın akıcı bir şekilde Türkçe konuşabilmesiydi), otuz kişilik maiyetle birlikte, o sırada bunaltıcı bir sıcaklığın yaşandığı Konstantinopolis'ten bir daha dönmemek üzere ayrıldı. 19 Kasım'da Hamburg'a vardığında, "Majestelerinin İspanyollara karşı kazandığı zaferi" öğrendi.[24] Bu inatçı ve azimli İngiliz o sırada buruk bir mutluluk yaşamış olmalı. On yılını geçirdiği Konstantinopolis'te her şeyin kaybedilmiş gibi göründüğü bir zamanda Osmanlılardan bir ticari anlaşma koparmış, İngiltere'nin Müslüman bir ülkedeki ilk resmi elçiliğini kurmuş, bütün Akdeniz'i kapsayan geniş bir İngiliz simsarlar şebekesi yaratmış ve çok sayıda İngiliz esirin kürek mahkûmluğu dehşetinden kurtulması için müzakereler yürütmüştü. Türk Müslümanlar ile İspanyol Katolikleri birbirine düşürecek bir anlaşma kotaramamışsa da, diplomatik girişimleri İspanyolların tedirgin edilip istila planlarının bozulmasında rol oynadı, ki Harborne da İngiltere'ye döndüğünde bu hususun altını ısrarla çizecekti. Sabık elçinin önünde 1617'deki ölümüne kadar yirmi yıllık huzurlu ve gözlerden ırak bir emeklilik hayatı vardı.

Marakeş'te Henry Roberts bir diğer isteksiz Müslüman hükümdarı, İspanya'yla mücadelesinde Elizabeth'i desteklemenin ne kadar bilgece bir hareket olacağına ikna etme amaçlı benzer bir çaba içindeydi. Murad gibi Sultan el-Mansur da İngilizlerin bu riske değeceğine ikna olmamış gibiydi: İspanyol karşıtı söylemlerine denk düşen bir askeri güce ve diplomatik itibara sahipmiş gibi görünmüyorlardı. Don António da Roberts'tan farklı bir neticeye ulaşamıyordu: 1588 baharında Elizabeth'in İspanya'ya saldırmaya ikna edilmesine yardımcı olması için doğrudan el-Mansur'a başvurmuştu, ama kurnaz el-Mansur onu kaçamak cevaplarla geçiştirip İspanya'nın İngiltere istilasının nasıl sonuçlanacağını beklemeye başlamıştı. Roberts 12 Temmuz 1588'de Leicester Kontu'na yazdığı mektupta şöyle diyordu: "İspanya Kralı'nın donanmasının İngiltere'ye doğru yola çıktığına dair haberler buraya ulaştı; bu bağlamda Kral'ın [el-Mansur] İspanyolların ne kadar hızlı yol alacağını görmek için zaman kazanmaya çalıştığını gayet iyi görebiliyorum. Şayet İspanya Kralı İngiltere karşısında başarı kazanırsa hiçbir şey yapmayacak, ama alaşağı olan İspanya Kralı olursa, ki Tanrı'nın yardımıyla öyle olacak, o zaman verdiği sözleri tutacak, hatta daha fazlasını yapacak."[25] İspanyol istilasının sonuçları ortaya çıkana kadar, Don António ve Elizabeth'in bu konuda ne Fas'ta ne de başka bir yerde yapabilecekleri hiçbir şey yoktu.

Avrupa ve Kuzey Afrika'daki bütün başkentlerde devlet adamları can kulağıyla İspanyol donanmasından gelecek haberleri bekliyordu. İspanyollar Fas'ta donanmala-

rının zafer kazandığı dedikodusunu yayıyorlardı. Ne var ki Elizabeth 5 Ağustos tarihli mektubuyla el-Mansur'a İspanyolları yenilgiye uğrattığını bildirdi. Mektup Eylül başında Marakeş'teki küçük İngiliz tüccar topluluğuna ulaştı. Haberin yayılmasıyla birlikte pek görülmeyen cinsten kutlamalar başladı. Havai fişekler patlattılar, önceden hazırlanmamış sokak ziyafetleri ve dansları örgütlediler, şehir merkezinde bir tören alayı düzenlediler. Kutlamalara tanık olanların bildirdiğine göre kimi göstericiler Elizabeth'i, yere serilmiş Philip'in başında muzaffer bir edayla dikilirken resmeden flamalar taşırken bazıları da İspanyol hükümdarın ve Papa Sixtus'un kuklalarını yakıyor; İtalyan ve İspanyol tüccarlar bütün bunları büyük bir şaşkınlık ve dehşet içinde izliyordu. Tören alayı *mellah*a ulaştığında üç adam karşılarına dikilip meydan okudu. Bunlardan biri olan Diego Marín İspanyol bir diplomattı, diğer ikisi ise Portekizli soylu João Gomes de Silva ve Vâdisseyl Muharebesi'nden sağ kurtulup fidye karşılığı serbest bırakıldıktan sonra ne yapacağını, nereye gideceğini bilemez bir halde şehirde yaşamaya başlayan İspanyol Juan de Heredia'ydı. Bu andan sonra yaşananlara dair muhtelif rivayetler olmakla birlikte, kesin olan şey bu üç adamın kılıçlarını çekip İngiliz tüccarlara saldırdığı, bunlardan bazılarını atlarından devirdikten sonra üç ila yedisini öldürüp çok daha fazlasını yaraladıkları. *Mellah* kaosa sürüklenirken, Yahudiler ve Müslümanlar dehşet içinde Katoliklerin Protestanları katletmesini, Avrupalı Hıristiyanların mezhep çatışmalarını ülkelerinden çok uzakta, Kuzey Afrika'nın Marakeş sokaklarında yeniden sahnelemelerini izliyordu.[26]

Başkentin huzurunu ve ticari istikrarını tehdit eden böylesi bir vahşet karşısında dehşete düşen el-Mansur derhal saldırganları tutuklattı. De Silva ve Heredia'ya ne olduğu bilinmiyor ama Marín'in sonraki yirmi yılını cezaevinde geçirdiği biliniyor. Fas'taki kimi İngiliz tüccarlarına göre armada kutlamaları kötü bitmişti ama İspanyolların İngiliz deniz güçleri tarafından yenilgiye uğratılması el-Mansur'u en sonunda iki şeye ikna etmişti: Birincisi, güçlü İspanyollar sandığı gibi yenilmez değildi; ikincisi, İngiltere ve Kraliçe artık Kuzey Afrika siyasetinin ticari ve diplomatik dünyasına uzak bir güç olarak görülüp küçümsenemezdi. Armadanın yenilgisi İspanya'nın düşmanlarını dış siyasetlerini yeniden değerlendirmeye itiyordu: Kuzey Afrika ve İberya'daki hassas güç dengesini kökünden değiştirebilecek bir İngiliz-Fas ittifakı aniden çok ciddi bir olasılık olarak belirivermişti.

El-Mansur'un İngiltere'yle ilişkilere yaklaşımındaki değişim, sarayındaki kâtip ve tarihçi Abdülaziz el-Fiştali'nin (Avrupa dışında yapılmış bilinen ilk İngiltere kraliçesi analizi ona aittir) yazılarında kayda geçirilmiştir. El-Fiştali gelişmeleri anlatırken "İsabel Sultan" olarak andığı Elizabeth ile "din düşmanı, kâfir (Allah kederini büyütürken gücünü azaltsın), günümüzde İslama karşı çoktanrıcılığın [*şirk*] baş destekçisi Kiştala [Kastilya] tağutu [tiranı]" şeklinde nitelediği II. Philip'i karşı karşıya koyar.

Ona göre donanma İngiliz kıyılarına yaklaşınca "Allah tağutun donanmasının üstüne şiddetli bir rüzgâr [*rihan sarsaran*] gönderdi ve bu rüzgâr gemilerin düzenini bozup onları düşman topraklarına fırlattı, bayrak ve flamalarını devirdi".[27] El-Fiştali'nin burada "rihan sarsaran" ifadesini kullanması bilhassa manidardır: Bu ifade, çoktanrılı Ad kavminin üstüne salınmış ilahi rüzgârın tasvir edildiği Kuran'dan (41:16) alınmıştır. Tanrı tıpkı Ad kavmini cezalandırdığı gibi İspanyolları da günahlarından dolayı cezalandırmıştı.[28] Protestan İngilizler de aynı fikirdeydi: İngiltere'nin zaferi anısına basılan hatıra madalyonuna *Afflavit Deus et dissipati sunt* ("Tanrı üfledi ve dağıldılar") ibaresi işlenmişti.[29] El-Fiştali ayrıca armadanın yenilgisini Tanrı'nın Müslümanların –ve dahi İngilizlerin– tarafında olduğunun bir işareti olarak yorumluyordu. Ona göre bu olay el-Mansur'a el-Endülüs'ün yeniden fethini ciddi bir şekilde gündeme alma fırsatını da veriyordu: "Bu çok önemli meselede yaşanan bu gelişmeler Allah'a şükürler olsun ki başarının ve fethin müjdecisi, onun [el-Mansur] için, henüz yerine getirilmemiş vaadini, yani Allah'ın izniyle onun [Philip'in] ülkelerini ve topraklarını ele geçirip Allah'ın muzaffer askerleriyle birlikte onunla kendi topraklarında yüzleşme vaadini artık yerine getirebileceğinin işaretidir."[30]

İngiltere'nin askeri yeteneğine artık ikna olan el-Mansur, Portekizli Don António'yu Portekiz tahtına çıkaracak İspanya karşıtı bir ittifakı tartışmaya istekli olduğunun sinyallerini veriyordu. Ne yazık ki hiç kimse Henry Roberts'a bundan bahsetmemiş gibi görünüyor. Patronu Leicester Kontu İspanyol istilasına karşı ülkenin savunmasına önderlik ettikten yalnızca haftalar sonra, kısa süreli bir hastalığın ardından 4 Eylül'de aniden ölmüştü. Ölümü Elizabeth'i perişan etmiş; ayrıca, anlaşıldığı kadarıyla, Roberts'ın orada geçirdiği üç yılın ardından Fas'tan ayrılma kararını hızlandırmıştı. Fas'ta bulunduğu süre içinde çok da etkileyici işler yaptığı söylenemezdi. El-Mansur'la siyasi bir ittifakı tamamına erdiremediği gibi, yönetimi altında başta kumaş olmak üzere ihraç edilen mallardan ancak küçük ve düzensiz bir kâr elde edilebilmiş, buna karşın başta şeker olmak üzere ithal edilen mallardan 1.689 pound gibi ciddi bir zarar söz konusu olmuştu. Ne Leicester Kontu ne de Roberts, İngiliz kumaşını çok ucuza satıp Fas şekerini çok pahalıya satın alma tuzağından kaçınacak kadar işe hâkim ya da işle ilgiliydi. El-Mansur'u İspanyol karşıtı bir ittifaka dahil etme şeklindeki diplomatik stratejileri başarısız olmuş, Leicester Kontu'nun ölümü Roberts'ı her zamankinden daha korumasız bırakmıştı. Fas'ta geçirdiği süre boyunca el-Mansur tarafından görmezden gelindikten sonra, kurnaz sultanın armadanın yenildiği haberini alır almaz giriştiği siyasi yön değişiminde bir araç olarak derhal el üstünde tutulmaya başlamıştı. Marakeş'in dışında, el-Mansur'un bahçeli köşklerinden birinde oturan Roberts, İngiliz tüccar arkadaşlarının şehrin *mellah*ında uğradığı saldırıdan muhtemelen bihaberdi. "Güvenliğimi sağlamak için

bana eşlik eden, masrafları Kral tarafından karşılanan kırk elli civarı nişancıyla birlikte"14 Eylül'de Fas'ı terk ederek İngiltere yollarına düştü.[31]

Londra'ya dönüşünün ardından, "bizzat tarafımdan kısaca yazıldı" dediği elçilik notunda ifade ettiğine göre Marakeş'ten ayrılıp yaklaşık 240 kilometre güneybatısındaki Agadir Limanı'na gitmişti. "Bu limanda," diye yazıyordu, "kırk üç gün kaldıktan sonra Kasım ayının ikinci gününde nihayet ben ve İmparator'un [el-Mansur] Majesteleri Kraliçe'ye elçi olarak benimle birlikte gönderdiği bir kaptan ve beyefendi Marshok Reiz [gerçek adı Ahmed Bilkasım] gemiye binebildik."[32] Kendi elçiliği sona ermiş bulunan Roberts, İngiltere'ye dönerken beraberinde Fas'ın ilk İngiltere elçisini de götürüyordu. Roberts'ın bilmediği şey ise bu elçilik misyonunun bir İngiliz-Portekiz-Fas askeri ekseniyle sonuçlanmak üzere dikkatle koordine edilmiş bir dizi karşılıklı diplomat görevlendirmesinden yalnızca biri olmasıydı. Roberts ve Bilkasım İngiltere yolunda ilerlerken, Portekiz tahtı taliplisi Don António, el-Mansur'u önerilen askeri ittifaka bağlamak için kardeşi Don Cristóbal'ı rehine olarak el-Mansur'un sarayına göndermeyi kabul etmişti. Don Cristóbal 10 Kasım'da dört savaş gemisi ve altı tüccar gemisiyle birlikte Londra'dan Fas'a doğru yola çıktı. Roberts ve Bilkasım'ın Londra yolunda ilerlerken takip ettiği aynı rotayı izleyerek Fas'a giden Portekizli, 1589 Ocak'ında Marakeş'e vardı ve hiç vakit kaybetmeden el-Mansur'dan Don António'nun tahtını geri almasını talep etti. İronik durum el-Fiştali'nin gözünden kaçmamıştı: "[Don Cristóbal] kaybettiği krallığı geri almak için Allah'ın muzaffer kıldığı kılıçlarımıza [ihtiyaç duyuyordu] [...] [G]elgelelim daha önce [Vâdisseyl Muharebesi'nde] onun krallığını kesip atan da imamlığımızın keskin kılıçlarıydı [ve şimdi] bizim desteğimizle onu geri kazanacaktı."[33]

Don Cristóbal'ın Fas'a vardığı sıralarda Roberts ve Bilkasım da İngiltere'ye ayak bastılar. Roberts her zamanki gibi durumu abartarak, "kötü hava koşullarında çok eziyetli bir yolculuktan sonra yeni yılın ilk gününde Cornwall-St. Ives'a ayak bastım" diye sızlanıyordu. Sonrasında, "kara yoluyla Londra'ya gidip, şehrin dışında Berberi Ülkesi Kumpanyası'nın önde gelen tüccarlarıyla buluştuk, tüccarların hepsi atlıydı, kırk elli kadar at vardı, sonra 12 Ocak 1589 gecesi elçiyle ikimiz arabada olmak üzere meşale ışıkları altında şehre girdik.[34] Fas elçisinin Londra'da etkileyici karşılanması, Elizabeth İngiltere'sinin İslami dünyayla ilişkilerindeki çalkantılı bir bölümü (Harborne'un başarılı ikinci Konstantinopolis elçiliği, Berberi Ülkesi Kumpanyası'nın kuruluşu ve İspanyol donanmasının yenilmesi bu bölümde gerçekleşmişti) döneme uygun olarak teatral bir şekilde sonuçlandırdığı gibi, sonraki on yıl boyunca bu sefer Londra'nın halk tiyatrolarında sahnelenecek yeni bir bölümünün perdesini açıyordu.

YEDİNCİ BÖLÜM

Londra Türkleşiyor

Londra 1588 yazında bir İspanyol istilasına hazırlanıyordu. Şayet gerçekleşseydi, muzaffer II. Philip hiç kuşkusuz, otuz beş yıl önce Mary Tudor'un kocası olarak atla dolaştığı şehre bir kısım halkın zafer gösterileri eşliğinde geri dönecekti. Aradan altı ay geçtikten ve Philip'in donanması helak olduktan sonra, Londralılar bir Katolik fatihi değil bir Müslüman elçiyi başkentte ihtişam içinde at binerken görüyordu. Ahmed Bilkasım'ın –ya da İngiliz ev sahiplerinin isimlendirmesiyle Marshok Reiz'in– Berberi Ülkesi Kumpanyası'nın en önde gelen tüccarlarının da içinde olduğu bir maiyetin başında Londra'ya giriş sahnesi, Elizabeth İngiltere'sinin İslami dünyaya yönelik dış politikasında son derece aleni ve önemli bir değişimi simgeliyordu. Hem Saadi hükümdarı hem de Osmanlı sultanı minnacık, önemsiz İngiltere'nin el-Fiştali'nin "Kastilya'nın büyük tiranı" diye andığı hükümdarın kudretli savaş makinesini alt edişine şahit olmuşlardı ve artık Elizabeth'i uluslararası arenada önemli bir siyasi oyuncu olarak görüyorlardı. Elizabeth ve danışmanları da gerek Marakeş'le gerekse de Konstantinopolis'le stratejik ittifaklar kurmaya, Kral Philip'in denizde yaşadığı son aşağılamayı telafi etmek amacıyla mutlaka girişeceği saldırıya karşı koyabilmek için her zamankinden fazla ihtiyaç duyduklarını anlıyorlardı.

Ahmed Bilkasım'ın Londra'da bulunduğu süre içinde nerede kaldığı ve kimlerle buluştuğuna dair çok az yazılı belge olmakla birlikte, her iki tarafın onun elçiliğinden ne umduğunu ortaya koyan resmi diplomatik yazışmalar elimizde. Elçinin Ocak ayı sonlarında yazdığı dikkat çekici bir layiha el-Mansur'un tasarladığı ittifakın kapsamını genel hatlarıyla ortaya koyuyordu:

> [Sultan] Kraliçe'ye yalnızca adam, para, erzak, limanların kullanımı şeklinde değil, Majestelerini memnun edecekse, şahsen bu güce katılarak da yardım edecektir; Majesteleri arzu ederse, ortak düşman İspanya Kralı'na daha iyi karşı koyabilmek için Majesteleri ile Sultan arasında dayanıklı ve tam bir ittifak kurmak mümkündür.

> Kraliçe bilmelidir ki, Sultan, Kraliçe'nin Portekiz Krallığı tacını Don António'ya iade etme [*restore*] soylu hedefinin yerine getirilmesinde ilerleme sağlanabilmesi için, Kraliçe'nin Don António'yla birlikte deniz yoluyla göndereceği ordunun [Cebelitarık] Boğazı'ndan [Akdeniz'e] geçip [Fas'ın Akdeniz'deki limanlarından] Sultan'ın sunacağı malzeme ve insan gücünü almasının en iyi yol olduğunu düşünmektedir; böylece İspanya Kralı, İspanya'nın Cebelitarık'a ve Berberi ülkesi kıyılarına bakan kısımlarını savunmak için Portekiz'deki güçlerini oradan çekmek zorunda kalacak, Don António yabancı güçlerden arınmış ülkesini daha kolay kurtarabilecektir [*recover*].
>
> Son olarak, bizzat Sultan'ın da binip İspanya'ya gidebileceği 100 gemi Berberi ülkesi kıyılarına geldiğinde, Sultan Majestelerine 150 bin duka altını verecektir.[1]

El-Mansur, İspanya'ya karşı, Don António'yu 1580 yılından beri İspanyol Philip'in işgal ettiği Portekiz tahtına çıkarıp, Elizabeth'e ödenecek 150 bin duka altını karşılığında el-Endülüs'ün kaybedilmiş Müslüman topraklarının kendisi tarafından yeniden fethini mümkün kılacak cüretli bir İngiliz-Fas askeri ittifakı öneriyordu. El-Mansur "kurtarma" (*recover*) ve "iade etme" (*restore*) sözcük seçimleriyle yaptığı incelikli ama duygusal vurgularla, İngiliz ve Fas hükümdarları arasında, iki ülkenin coğrafi olduğu kadar ideolojik birliğini de içeren bir "tam ittifak", İspanyol donanmasının yenilgisini takip eden belirsizlik koşullarında Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında sıradışı bir birlik teklifinde bulunuyordu.

Bu plan tek başına el-Mansur'un eseri değil, Elizabeth ve danışmanlarının İspanya'ya karşı kazanılmış zaferden hemen sonra geliştirdiği, Portekiz Seferi ismiyle bilinen çok daha genel bir İspanyol karşıtı ittifakın parçasıydı. 1588 Eylül'ü itibariyle, İspanya'ya karşı denizde Sir Francis Drake'in, karada ise Sir John Norris'in komuta edeceği gözü pek bir karşı saldırının planları yapılmaktaydı. Elizabeth önce Lizbon'un ele geçirilmesini (bunun Don António'yu tahta taşıyacak bir halk ayaklanmasını tetiklemesi umut ediliyordu), sonra Sevilla'nın vurulmasını ve İspanyol donanmasından geri kalanlara saldırmak üzere Azor Adaları'nda bir deniz üssü kurulmasını içeren bir askeri harekât planını onayladı. Elizabeth'in sorunu, istila tehlikesiyle karşı karşıya kalan ülkesini savunmanın maliyetleri nedeniyle iflasın eşiğine gelmesiydi. Bu sebeple Drake ve Norris seferin bir anonim ortaklık şeklinde finanse edilmesini önerdi: Elizabeth 20 bin pound, yatırımları karşılığında ganimetten pay alacak olan Londra tüccarları 40 bin pound, Hollandalı Kalvenistler de asker ve geminin yanı sıra 10 bin pound değerinde malzeme verecekti.[2] El-Mansur'un savaş maliyetleri için 150 bin duka altını (16. yüzyıl kur oranlarına göre yaklaşık 70 bin pound ediyordu ve harekâtın bütün masraflarını karşılıyordu) vermeye

hazır olduğunu öğrendiğinde, Anglikanların, Kalvenistlerin ve Müslümanların İspanyollarla savaşmak üzere olası bir ittifakı meteliksiz Elizabeth'e çok cazip gelmiş olmalıydı.

Walsingham rahatsızlanıp Kraliyet Danışma Meclisi'ndeki görevini yerine getiremez hale gelince (1590 Nisan'ında ölecektir), Bilkasım'la müzakerelere liderlik etmek yaşlı Burghley'e düştü. Müzakereleri her zamanki ihtiyatlı tutumuyla yürüten Burghley'in, el-Mansur'un önerisine verilecek cevap hakkında Elizabeth'in Don António'ya ne tavsiye etmesi gerektiği, Fas askeri desteğinin tam olarak neleri içerdiği ve "bahsedilen paranın ne zaman verileceği" hususlarında endişeleri vardı. Burghley ayrıca Elizabeth'in yeni kazandığı uluslararası itibarı, İspanyollara karşı Müslüman bir hükümdarla kader ortaklığı yaparak tehlikeye atmasından da endişeliydi: "Majesteleri geçen yıl kazandığı saygıyı kaybetmek istemez," diyordu. Elizabeth en nihayetinde el-Mansur'un teklifini kabul etti ama bazı çekinceleri vardı: "Onuruna leke sürecek ve vicdanını rahatsız edecek bir şey yapmak zorunda olmadığı sürece, teklifi kabul etmeye çok istekliydi."[3] 1889 Ocak'ında, Bilkasım Londra'daki ikametine yerleşirken, Drake ve Norris sonraki ay Lizbon'a yelken açacak donanmaları için Kalvenist askerler toplamak üzere Felemenk diyarındaydılar.

Bilkasım diplomatik görevinde Elizabeth'in danışmanlarından bir dizi yeni talepte bulunacak kadar kendine güvenliydi. İspanya'ya saldırırken Fas topraklarını başka Müslüman devletlere karşı savunmak gerektiğinde, el-Mansur'a, ihtiyaç duyduğunda "kendi parasıyla bu ülkeden gemiler ve denizciler", keza marangozlar, gemi yapıcıları ve "bu türden diğer mal ve hizmetleri" kiralama izni verilmeliydi. Bilkasım ayrıca Elizabeth'ten, "İrlanda'dan getirdiği, bu yolculuk sırasında gemisi harap olan Bristollu zavallıya bir ödül vermesi"ni de talep ediyordu. Elçi burada kısa süre öncesine kadar İngiltere'nin ilk Fas elçisi olan, o sıralarda ise Londra'daki Saadi temsilcinin ricasıyla kraliyet sadakası alacak hale düşmüş Henry Roberts'tan bahsetmiş gibi görünüyor. Roberts'ın gözden düşüşü, dönüşünün ardından Berberi Ülkesi Kumpanyası yöneticileriyle ödenmemiş ücretler hususunda onur kırıcı ve en nihayetinde de kazanamadığı bir didişmeyi bir yıldan fazla bir süre boyunca sürdürmesi yüzünden daha da aşağılayıcı bir nitelik kazandı.[4]

Fas elçisi yürüttüğü siyasi müzakerelerden fırsat bulmuşsa, Londra'daki pek çok diplomatın o zamandan beri hep yapageldiği şeyi yapıp tiyatroya gitmiş olabilir. Gitmişse muhtemelen gördüğü şey onu şaşırtmış olmalı, zira şehrin ticari tiyatroları İslam tarihinden (Bilkasım'a fazlasıyla tanıdık gelecek ama onun bilip kabul ettiğinden farklı tasvir edilmiş) olayları ve şahsiyetleri sahneye taşımanın cazibesine kapılmış durumdaydı.

ŞEKİL 10 16. yüzyıl Hollanda İsyanı döneminde (1574 yılında) bastırılmış "Geuzen" ("İsyan") madalyonu. Bir yüzüne "Türk, Papacıdan Evladır" (sol), diğer yüzüne ise "Katolikliğe Rağmen" (sağ) yazıları işlenmiş.

Fas elçisinin Londra'da kaldığı süre içinde görmüş olabileceği en popüler ve son moda oyun, ilk kez (hamileri Lord Amiral Effinghamlı Charles Howard'a atfen) Admiral's Men (Amiral'in Adamları) tarafından 1587 yılı sonlarında Londra'da bir açık hava tiyatrosu olan Rose'da oynanan iki perdelik *Büyük Timur* idi. Oyunun tam adı *Eşi Benzeri Bulunmaz Fetihleriyle Çobanken Çok Güçlü ve Yüce Bir Hükümdar Olan ve Savaşlardaki Zalimliği Yüzünden Tanrı'nın Gazabı Adı Verilen Büyük Timur* idi. Oyun Cambridge'deki eğitimini daha yeni bitirmiş, vaktinden önce olgunlaşmış genç oyun yazarı Christopher Marlowe tarafından 1587 yılının ilk aylarında yazılmıştı.

Kısa ama parlak hayatı boyunca (1564-1593) casusluk, ateistlik, oğlancılık ve (en kötüsü) tütün bağımlılığı gibi çeşitli suçlamalara muhatap olmuş Marlowe, Robert Wilson'ın *Londra'nın Üç Leydisi* türünden oyunların sınırlarını hızla teşhis etmişti. Ağır ahlakçılık içeren bu oyunlar belirli kişilik özelliklerinin belirli şahsiyetlerle temsil edilmesine dayanıyordu. Cıva gibi olan Marlowe'un etrafında tanık olduğu dinamik ve heyecan verici dünyayla hemen hiçbir ilişkisi olmayan karakterlerdi bunlar. Bu duruma hem ana konu hem de dil bağlamında verdiği tepki Elizabeth dönemi dramasına tamamen yeni bir yön verdi. Marlowe'un kahraman olarak seçtiği isim ilham vericiydi: Bir Türk-Moğol Müslüman savaş beyi ve Timurlu Hanedanı'nın kurucusu Timur. Timur yalnızca otuz yıl içinde gerçekleştirdiği olağanüstü başarılı ve acımasız saldırılarla Orta Asya'yı yerle bir, İran'ı fetih, Rusya'yı istila, Delhi sultanlığını zapt etmişti. 1402'de Suriye'ye yürüyüp Mısırlı Memlukleri yenilgiye uğratarak Halep ve

Şam'ı almış, sonra da 1402 Ankara Savaşı'nda Osmanlı Sultanı I. Bayezid'i yenilgiye uğratıp esir almıştı. Timur'un emperyal tutkularını ancak Ming Hanedanı'nın yönettiği Çin'e yürürken 1405 Şubat'ında öldüren yüksek ateş durdurabildi.

Timur, Marlowe'a aradığı egzotik ve şedit ama aynı zamanda baştan çıkarıcı kahramanı vermişti; birbirine rakip Tatar, İran, Türk ve Hıristiyan imparatorlukların küresel egemenlik mücadelesi verdiği klasik dönem sonrası dünyanın bir ucundan diğer ucuna yürüyen bir kahramandı bu. Marlowe'un eserinde aktarıldığı haliyle Timur'un hayatının büyük kısmı kurgudur (buna Marlowe'un okuduğu Latin kaynaklardan aldığı ama savaş beyinin gençliğinde aldığı bir yaradan kaynaklı topallığına gönderme yapan aşağılayıcı bir lakap olduğunu bilmediği Timur [*Tamburlaine*] ismi de dahildir, bu nedenle oyunda Timur sakat değildir). Timur oyunda mütevazı bir İskit çobanından parlak bir hatibe, inancı ne olursa olsun güçlüleri aşağılamaktan zevk alan, hiç bitmeyen ve açıkça ahlaksız fetih arzusu Elizabeth dönemi tiyatro izleyicisini aynı anda hem dehşete düşürüp hem de büyüleyen karizmatik bir muhterise dönüşür.

Marlowe'un oyunu, oyuna ismini veren kahramanın sıradışı iktidar hırsını ve azmini sahneye taşır. Oyun, Timur İran imparatoru Mycetes'in tehdidi altındayken başlar; ama çok geçmeden onu dünyanın gelmiş geçmiş en güçlü imparatorluklarından birinin liderliğine giden yolda kandırırken, savaşırken, komuta ederken ve fethederken görürüz. Marlowe her şeyden önce seyircisinin inanabileceği bir kahraman yaratmak istemişti. Oyunun geçtiği geniş coğrafyaları (Persepolis'ten Afrika boyunca Şam'a) sahneye taşımanın güçlüklerine rağmen, Marlowe'un kahramanı, kullandığı dilin görülmemiş etkisi ve gücü sayesinde ikna ediciydi. Korkunç zalimlikler ve şiddet edimleri gerçekleştirirken, aynı anda seyirciyi karısına duyduğu aşka ve imparatorluğunun başarısına mutlak adanmışlığına ikna edebilen, kelimenin tam anlamıyla büyüleyici bir hatipti. İkinci perdede Timur'un gaddarlığı daha da uç sınırlara varır. Babil'i en sonunda fethedip valisini şehrin surlarına astığında, Timur en cüretli ve tartışmalı edimini gerçekleştirerek Kuran'ı yakar. Bütün tanrılardan daha büyük olduğunu iddia eden Timur hasta düşer ve oğullarına kendisi ölmeden dünyanın geri kalanını da fethetmelerini emreder.

Marlowe, dili ve eylemi yaratıcı bir şekilde birleştirebilmesi sayesinde böylesine sürükleyici, dur durak bilmeyen bir dram yaratabilmişti. Ondan önce çoğu İngiliz şair ve oyun yazarı önceden şekillenmiş bir kafiyeye ve her bir satırdaki hece sayısının belirlediği ritmik bir örüntüye uyan mısralar yazıyordu. Marlowe'un getirdiği büyük yenilik, daha önceki drama yazarlarının kullandığı ve karakter gelişimine ya da hızlı dramatik aksiyona pek fırsat vermeyen katı ve yinelemeli bir tarz yaratan bu ritmik tekniği, yani kısa ve uzun hecelerin birbirini takip ettiği beşli vezni dönüştürmesiydi.

Diğer yazarlar ise, Wilson'ın *Londra'nın Üç Leydisi*'nde yaptığı gibi, "*Poulter* ölçüsü"* olarak bilinen, on iki ila on dört hece uzunluğunda kafiyeli beyitler kullanmışlardı. Wilson'un "Prolog"unda bu ölçüde yazılmış satırlar kulağa çok düz ve bayat gelir:

> Şeref koltuğuna oturmak gurur verici bir yükseliştir,
> Böbürlenip durarak övgü beklemek ise genellikle kavga getirir.[5]

Marlowe ise tam aksine bugün uyaksız şiir dediğimiz kafiyesiz beşli ölçüyü tercih eder. *Büyük Timur*'un daha ilk satırlarından itibaren kulağa farklı gelen dizeler heyecan vericidir:

> Sizleri usta geçinen ozanların aksak koşuklarından,
> Soytarıların hiç vazgeçmedikleri şaklabanlıklarından,
> Görkemli savaş otağına götüreceğiz.
> Burada duyacaksınız Moğol [Scythian-İskit] Timur'un
> Hayretlere düşüren sözlerle dünyayı tehdit ettiğini,
> Göreceksiniz zorlu kılıcıyla nasıl ülkelere bela kesildiğini.
> izleyin onu bu trajik aynada;
> Sonra da alkışlayın yaptıklarını, dilediğinizce.[6]

Marlowe bu satırlarla kendi manifestosunu ilan etmek istemiş gibi sanki. Büyük bir cüretle seyircilerden Wilson'inki gibi oyunların yapay "aksak" koşuklarını ve palyaçoluklarını unutmalarını isteyip, onları dünyanın diğer ucundaki bir savaşın ortasına götürüyordu. Bu dünyada uyaksız şiirin hipnotize edici temposu onlara, Timur'un (geçişli fiiller kullanılıp, uyaksız şiir şeklinde aktarılan) sözlerinin gereğini yapıp nasıl dünyayı fethedeceğine dair "hayret verici" gürlemelerini "işitme" olanağını verir.

Marlowe'un çoğu çağdaşı, onun kısa ve uzun hecelerin temposunu değiştirip, aynı satır içinde şeditlikle sevecenlik arasında pürüzsüzce gidip gelebilen abartılı ve çok heceli bir dil kullanmak suretiyle ritimde değişim yaratırken sergilediği yeteneği şaşkınlık ve kıskançlıkla karşılamışlardı. Ben Jonson bir yandan "Marlowe'un muazzam satırları" ifadesiyle Marlowe'un nazımının gücünü ve orijinalliğini ifade ederken diğer yandan Timur'un "sahnedeki kasıla kasıla yürüyüşüyle ve celallenmeleriyle" alay edip, bunların "oyunu ağzı açık izleyen cahillere", tiyatronun eğitimsiz izleyicilerini zevklendirmekten başka şeye yaramayan harcıâlem bir eğlenceyi garanti ettiğini yazar.[7] Thomas Nashe'in de içinde olduğu bazı dönem yazarları ise Marlowe'un getirdiği yenilikleri "o çok övülen kafiyesiz şiirin şişirilmiş süslü sözleri" diye alaya alıyor, "gümbür gümbür bir *decasillabon* [on heceden oluşan satır] boş

* *Poulter* günümüz İngilizcesinde "*poulterer*" olarak karşılanan kelimenin eski halidir ve kümes hayvanları satıcısı anlamına gelir. Ölçüye bu ismin verilmesinin sebebi, bu satıcıların bir düzine (on iki) yumurta alana ekstradan bir ya da iki yumurtayı ücretsiz vermesiydi –çn.

gevezeliği" nitelemesiyle reddediyordu.[8] Marlowe'un amansız rakibi Robert Greene daha da ileri gidip Marlowe'un yeniliklerinin kendisini ekmeğinden ettiğinden yakınıyordu: "[Z]ira ben mısralarımı trajedi *buskin*lerinin [trajedilerde aktörlerin giydiği çizmeler] içinde kasıla kasıla sahnede yürüyen aktörlere, Bow çanlarının *faburden*i [sürekli tekrar eden monoton müzik] gibi her bir kelimeyi ağız dolusu bağıra çağıra söyletip, ateist Timur'a Tanrı'ya cennetten çıkması için meydan okutamadım."[9] Greene ve diğer tüm Marlowe tenkitçileri de gösteriyor ki, hoşlarına gitsin ya da gitmesin, Marlowe dramanın çehresini tamamen değiştirmişti.

Greene'e göre, Timur'un tantanalı ve gösterişli tarzı, yarattığı teatral etki ve naklettiği kışkırtıcı görüşler nedeniyle kötü bir üne sahipti. Hatta bu oyun, Marlowe'un kimi izleyicilerinin dinleri dahil en değerli inançlarını sorgulamasına bile sebep olabilirdi. Antik Yunan ve Roma'nın klasik yazarlarının da gösterdiği gibi, ikna yeteneği kamusal şahsiyetlerin en kıymet verilen yeteneklerinden biriydi. Marlowe'un hatibi Cicero kadar yetenekli ama aynı zamanda şeytan kadar da tehlikeliydi ve şeytan Tekvin'de ustaca kurgulanmış, ikna edici bir dilin insan türünün geleceğini değiştirme kapasitesine sahip olduğunu kanıtlamıştı. Bu açıdan bakıldığında Timur daha da müphem görünür. Birinci Perde'de gösterildiği gibi, Hıristiyanlığın Türk, İranlı ve Mısırlı düşmanlarını yenilgiye uğratan cesur kahramanı mıdır; yoksa İkinci Perde'de gösterildiği gibi Tanrı katına bile saldırmaya kalkışacak kadar korkunç ve zorba bir ateist midir? Birinci Perde'de Timur, Osmanlı Sultanı I. Bayezid'le savaşa hazırlanırken yardımcısı Theridamas'ı Türk karşıtı hararetli söylemlerinden ötürü kutlar:

> İyi dedin Theridamas, böyle konuşmaya devam et
> Çünkü gelecekten emin olmak Timur'a çok yakışıyor,
> Gülümseyen yıldızı ondan yana, garanti veriyor
> Daha düşmanla karşılaşmadan savaşta başarılı olacağına.
> Tanrı'nın gazabı adı takılan
> Yeryüzünde tek korkulan kişi olan ben,
> Önce Türk'ü alt edeceğim,
> Arkasından da tutsak aldığınız
> Hıristiyan esirleri serbest bırakacağım.[10]

Timur burada Osmanlı Türklerini yok edip, dünyayı onların İslam inancından temizlemesi için gönderilmiş, Türk kadırgalarında köle olarak kullanılan esirleri serbest bırakmayı vaat eden bir Hıristiyan gibi konuşuyor ve davranıyordu. Marlowe'un bu satırları yazdığı sıralarda William Harborne, tabii daha barışçıl yollara başvurarak, tam da bu Hıristiyan kürek mahkûmlarını kurtarmaya çalışıyordu. Bir sahnede Timur Bayezid'i yenilgiye uğratırken diğer bir sahnede onu bir kafes içine kapatıp, tahtına çıkarken üstüne bastığı bir tabure olarak kullanarak daha da aşağılar.

Bayezid beyhude bir gayretle "Mübarek Muhammed'in imamları"ndan[11] Timuru zehirlemelerini isterken, Timur'un buna yanıtı şöyle olur: "Ve gökyüzünün tanrısı görsün / Hakanların belasının hakanları çiğnediğini."[12] Timur'un ahlaki müphemliği onu büyüleyici bir kahraman haline getirir: Aynı anda hem işkenceci hem de kurtarıcı. Marlowe simgesel bir tiplemeden fazlasını yaparak bir karakter yaratmıştı.

Bir düşmanı ayaklar altında çiğneme, Marlowe'un izleyicileri için güçlü ve doğrudan dini çağrışımları olan bir görüntüydü, zira Marlowe'un satırlarını duyduklarında Tanrı'nın Mezmurlar'daki "Ben düşmanlarını ayaklarının altında tabure yapıncaya kadar, sağ yanımda otur" (Mezmurlar 110: 1, King James Versiyonu) sözleri kulaklarında yankılanmış olsa gerekti. Foxe'ın son derece popüler kitabı *Acts and Monuments* kitabının 1583 yılı basımı, Süleyman gibi giyinmiş VIII. Henry'yi Papa Clement'i ayaklarını koyduğu bir tabure olarak kullanırken gösteren bir gravürle bu "ayaklar altına alma" olayına yeni ve özellikle İngilizvari bir boyut kazandırdı. Aralarında Cromwell ve Cranmer'in de olduğu reformist bakanlar ve din adamları Henry'nin etrafını sarmış haldeyken, Papa'nın destekçileri Clement tacını ve piskoposluk başlığını kaybederken çaresizlik içinde ona bakıyorlar. Marlowe, Foxe'ın da içinde olduğu Protestan teologların Papa ile Türkleri aynı Deccal'in iki versiyonu olarak bir torbaya koyduklarını biliyordu ama Timur reformcu Hıristiyan değildi. Marlowe, eşanlı olarak hem Hıristiyanlığa karşı düşmanlık besleyen Müslüman hem de Türkleri yenilgiye uğratıp Hıristiyanları özgürlüğüne kavuşturan fatih kimliklerine sahip bir kahraman yaratmak suretiyle, izleyicilerini kime sempati besleyecekleri hususunda her fırsatta ters köşeye yatırmaktaydı.

Greene hem Timur'un hem de yazarının ateist olduğunu söylerken belki de haklıydı. Timur İkinci Perde'de vaktinin çoğunu Muhammed Peygamber de dahil bildiği bütün ilahları alaya alarak geçirir. Bu alaycı tutumuna karşın, Marlowe hem ortaçağ kabullerine hem de İslam inanışına dair daha yakın zamanlarda edinilen bilgilere adamakıllı vakıf olduğunu gösterir. Nitekim İkinci Perde Üçüncü Sahne'de "Zakkum" ağacından bahsetmesi, 37. suresinde bu ağaçtan bahsedilen Kuran'ı okumuş olabileceğine bile yorulabilir.[13] İkinci Perde'nin açılış sahnesinde Timur'un yardımcısı Orcanes, Macar Kralı Sigismond'la bir barış anlaşması imzalarken şu vaatte bulunur:

> Allah'ın peygamberi, Kuran'ı bize getiren,
> Öldüğünde bir tabuta konulan mübarek vücudu
> Göğe yükselip Mekke'deki görkemli tapınağın üstünde duran
> Muhammed üzerine yemin ederim ki,
> Bu barış bozulmayacaktır.[14]

ŞEKİL 11 John Foxe'ın *Acts and Monuments* [Eylemler ve Anıtlar] (1583) kitabından: VIII. Henry Papa Clement'i ayaklarını koyduğu tabure olarak kullanıyor.

Timur'un kendisi ise bu mevzuda o kadar da saygılı bir tutum takınmaz. Oyunun ileri bölümlerinde, Babil'i ele geçirip Babillilerin katledilmesi emrini verdikten sonra Fas Kralı Usumcasane'ye sorar:

> nerede Türklerin Kur'an'ı
> Ve bir zamanlar peygamber olduğuna inandığım
> Muhammed'in camilerinde bulunan
> Ve hurafelerin yazılı olduğu tüm kitaplar? Hepsi yakılacak.[15]

Devamla "Muhammed kılıma dokunamadı" diye övünen Timur, Kuran'ın yakılmasını izlerken alay ettiği Peygamber'e şöyle seslenir:

> Muhammed, gücün varsa eğer
> Gel aşağı ve bir mucize yarat.
> Layık değilsin sana tapılmasına
> Eğer sesini çıkarmıyorsan,
> Tüm dininin yazılı bulunduğu
> Kitapların ateşe atılmasına.[16]

Timur, hicvine devam ettiği Peygamber'e şöyle sorar:

> Neden yollamıyorsun aşağı güçlü bir kasırga
> Kur'an'ını tahtına, Allah'la birlikte
> Oturduğun yere çeksin diye?
> Ya da neden bir bela salmıyorsun
> Kılıcını çekmiş sana meydan okuyan
> Ve aptalca yasalarını aşağılayan Timur'un başına?[17]

"Muhammed cehennemde" bu alaylara cevap veremez, "tapınacak başka bir tanrı bulun" diye seslenir askerlerine.[18] Gelgelelim bu satırların üstünden yirmi satır bile geçmeden, "birdenbire rahatsızlandım," der ve iki sahne sonra da ölür. Bu yalnızca bir tesadüf müdür yoksa Marlowe en sonunda anti kahramanının üstüne Tanrı'nın gazabını mı indirmiştir? Tanrı'nın gazabını indirmişse hangisinin gazabını indirmiştir, Hıristiyan Tanrı'sınınkini mi yoksa Müslüman Tanrı'sınınkini mi? Timur oyunun son sahnesine girdiğinde, generali Techelles'e ve diğer yakın danışmanlarına seslenirken tek tanrılı ya da çok tanrılı bütün dinlere sövüp sayar:

> Hangi haddini bilmez Tanrı işkence çektiriyor bedenime,
> Fethetmeye çalışıyor yüce Timur'u?
> Dünyanın dehşeti adı verilen ben
> Hastalık yüzünden insan mı olacağım artık?
> Techelles ve sizler, çekin kılıçlarınızı,
> Ruhuma acı çektireni korkutun.
> Haydi, gelin Tanrı'nın ordularına hücum edelim,
> Gökyüzünde kara sancaklar dalgalandıralım
> Tanrıların öldürüldüğünü göstermek için.
> Ah dostlar, ne yapacağım? Ayakta duramıyorum.
> Haydi, taşıyın beni
> Timur'un sağlığını bu kadar kıskanan tanrılarla savaşmaya.[19]

Robert Greene'e göre bu ve Kuran'ın yakıldığı sahne, Timur'un "göklerdeki Tanrı'ya meydan okuyup onu dünyaya, kendisiyle hesaplaşmaya çağırdığını" gösterir. Fakat Marlowe burada gayet net bir şekilde, Timur'un yalnızca İslamın ya da Hıristiyanlığın tanrısının değil, *her türlü* kutsalın felaketi olduğunu ifade eder. Onun duruşu ateist, Müslüman antikahraman ya da hatta Hıristiyan kahraman statülerine indirgenemez; oyunu izleyenlerin imgeleminde bu inançlardan her birini benimsiyormuş gibi göründüğü farklı anlar vardır. Bu sahnede ise nihayet ve görkemli bir şekilde bu adamın bedeni ile tanrının aklı çatışır: "Dünyanın dehşeti"nin bir ruhu vardır fakat "tanrılarla savaşırken" ölecektir. Marlowe böyle bir adamı ancak tanrıların yenebileceğini ima eder.

Şayet Orta Asya'dan bu mütevazı "İskit çobanı" keşfetmeseydi, Marlowe'un kışkırtmalarından hiçbiri yerini bulamazdı. Marlowe Elizabeth İngiltere'sinin, oyununda yer bulan İran, Fas ve Osmanlı hükümdarlarıyla yakın ilişkiler içinde olduğunun farkındaydı. Daha Cambridge'de eğitimine ve *Büyük Timur*'u yazmaya devam ederken Cecil ve Walsingham'ın başında olduğu istihbarat ağıyla ilişki içindeydi; Elizabeth'in danışmanlarının İslamî dünyaya karşı önceki yirmi yıl boyunca benimsediği müphem ve tutarsız siyasete dair mahrem bilgilere tamamen vakıf olması ciddi bir ihtimaldir.[20] Marlowe, oyununda Elizabeth'in İslam dünyasıyla kurduğu stratejik ilişkileri yüceltmekle ya da kınamakla ilgilenmiyordu. Oyunda irdelenen şey, hızla bir müttefike, hatta muhtemelen bir kurtarıcıya dönüşmesi mümkün olan (ve de dönüşmüş olan) geleneksel bir düşmanla kurulan ilişkilerin esinlediği çelişkili ve karışık duygulardı. Ortaya çıkan sonuç düaliteyi benimsemiş, izleyiciyi Timur gibi Doğulu bir karizmatik karakterle özdeşleşmenin hem dehşetinden hem de hazzından keyif almaya teşvik eden yeni bir drama türü oldu. Oyun izleyicisine sıkıcı bir ahlak dersi yerine bir parça keyif sunuyor, onlardan Doğulu kahramanı hakkında kendi fikirlerini oluşturmalarını ve "dilerlerse yaptıklarını alkışlamalarını" istiyordu. İzleyiciler "muhtelif zamanlarda" "Londra şehrinin sahnelerinde oynanan" oyunu izlemeye doyamadılar.[21]

Büyük Timur'un neredeyse oynanmaya başlar başlamaz başarı kazanması, yalnızca Marlowe'un tarzını değil, hikâyesine konu ettiği egzotik yerleri de taklit eden yeni bir oyun yazarı jenerasyonunun doğuşunu tetikledi. Bu oyun yazarlarının ilklerinden biri de Thomas Kyd'di. Kyd'in hayatı da neredeyse Marlowe'unki kadar gizemliydi: Yakın arkadaş ve eski oda arkadaşı olan bu ikisi, çok geçmeden Elizabeth dönemi istihbaratının karanlık dünyasına karıştılar. İzleyen dönemde Kyd, gerçekte Marlowe'a ait olduğunu söylediği dokümanlarda dine ve Tanrı'ya küfür suçu işlendiği gerekçesiyle tutuklanacak, işkence görecek ve hapsedilecekti. Birinin ölümünden bir yıldan biraz fazla bir süre sonra diğeri de ölecekti (Marlowe

1593 Mayıs'ında, Kyd ise 1594 Ağustos'unda). Kyd, meşhur intikam trajedisi *The Spanish Tragedy*'yi [İspanyol Trajedisi] muhtemelen *Büyük Timur*'un sahnelenmeye başlamasını izleyen aylar içinde yazdı. Kyd'in şiddet dolu ve kanlı dramasının arka planını İspanya ve Portekiz arasındaki siyasi mücadele oluşturuyordu; Elizabeth'in Don António'ya verdiği destek düşünülürse, 1580'lerin sonları itibariyle akıllıca bir konu seçimiydi bu. *The Spanish Tragedy* ayrıca Osmanlı sultanı Muhteşem Süleyman'ın Yunan güzeli Perseda'nın peşinde koşmasını uydurma bir şekilde konu alan bir oyun içinde oyun da içeriyordu. Kyd'in oyunu intikam trajedisi türünde yeni bir çıta oluşturdu; o kadar başarılı olmuştu ki 1592'de bu sefer münhasıran Osmanlı sultanının Rodos'u istilasını, Perseda'yı ele geçirmesini ve nihai çöküşünü konu alan bir devam oyunu çıkıverdi: *Soliman and Perseda* [Süleyman ve Perseda].

Marlowe'un bir diğer çağdaşı olan George Peele, Marlowe'un tesis ettiği drama tarzına farklı bir yaklaşım getirdi. Osmanlı İmparatorluğu'nu sahneye taşımak yerine memlekete daha yakın yerleri ve olayları seçti. Peele, donanmanın yenilmesinden ya hemen önce ya da hemen sonra, İberya'nın da dahil olduğu çatışmanın daha erken bir aşamasına dönerek, Vâdisseyl Muharebesi'nde on yıl önce gerçekleşmiş olayları hikâye ettiği *The Battle of Alcazar*'ı [Alcazar Savaşı] yazdı. Şayet Fas elçisi oyunun Bankside'daki Rose Tiyatrosu'nda Lord Strange'ın Adamları tiyatro topluluğu tarafından gerçekleştirilen pek çok temsilinden birini izlemişse, sultanı Mevlây Ahmed el-Mansur'u bir İngiliz aktörün canlandırdığını ve adının da "Muly Mahamet Seth" olarak değiştirildiğini görünce afallamış olsa gerektir. Marlowe ve Kyd'in uzaklardaki Osmanlı'nın tarihini yazarken takındığı fazla serbest ve saygısız tutumdan kaçınan Peele yenilikçi bir karar alarak, Vâdisseyl Muharebesi gibi görece yakın tarihli bu olayı, savaşı nakleden yayınlara dayanarak oyunlaştırmıştı. Sonuç olarak görselliğiyle ve metniyle epik bir dramdan ziyade bir savaş röportajını andıran, Marlowe'un tarzından bir şeyler almış ama sahnelenişi ve mevzusu ondan tamamen farklı bir oyun oldu. İngiliz tiyatro tarihinde her bir perdeyi sunmak üzere bir Sunucu kullanan, sadece Fas'ta geçen ve bir Mağribi'yi İngiliz sahnesine taşıyan ilk oyundu bu. Peele'ın "Mağribi" karakterlerle yaptığı şey, kendisinden sonraki Elizabeth dönemi tiyatrosunu derinden etkiledi.

Peele, iktidardaki Sultan I. Abdülmelik'i "Fas'ın meşru kralı Abdelmelec, Muly Molocco olarak da biliniyor" şeklinde anmasına karşın, sürgündeki entrikacı yeğeni Ebu Abdullah'ı "Muly Mahamet, Mağribi" (Muly Mahamet Seth'le karıştırılmasın) diye anıyordu. Abdülmelik meşru, "cesur, Barbarların lordu Muly Molocco" olarak nitelendirilirken Ebu Abdullah'ın "barbar Mağribi/Zenci Muly Mahamet", bir "despot", "görünüşü siyah, işleri kanlı" şeklinde karakterize edilmesi bu karşıtlığı daha da belirginleştirir.[22] "Moor" (Mağribi) sözcüğü Yunanca Μαύρος'tan gelir,

bu sözcüğün ilk anlamı Moritanya yerlisiyken sıfat olarak "koyu, kara, karanlık" ya da "loş, bulanık" anlamına gelir. Bu sözcükten türeyen Latince "Maurus", ortaçağ boyunca daha etnografik bir anlam kazanarak siyahlığı ifade eder oldu; sonraki dönemde Kuzey Afrika'nın Müslümanlarca fethedilmesiyle birlikte ise "Mahomet'in cemaati"nin (Müslümanlar) eşanlamlısı olarak kullanılmaya başlandı.[23] Kelime böylece din ve etnisitenin tehlikeli bir karışımı niteliğine bürünmüştü ve Peele Fas tahtının iki rakip taliplisini karşılaştırırken bu tehlikeli karışımı son sınırına kadar kullanıyordu. Bununla da yetinmeyip bütün diğer oyun yazarlarından daha ileri gidip, Mağribiler "iki türlüdür, beyaz ve esmer Mağribiler ile Zenciler ya da siyah Mağribiler" iddiasında bulunan dönemin kaynaklarına başvuruyordu.[24] Muly Mahamet'i canlandıran aktör yanmış mantar ve yağla boyanmış bir yüzle ve siyah eldivenlerle kolayca şeytani, entrikacı "kara derili"ye (*blackamoor*) dönüştürülürken, Abdelmelec onun tam bir antitezi, erdemli bir "esmer Mağribi", muhtemelen beyaz kaftanlara sarılıp sarmalanmış, İngiliz tüccarların iş yapabileceği bir figürdü.

Peele, Abdelmelec'i siyahlıktan ve İslamdan uzaklaşmış esmer bir Mağribi olarak yansıtıyordu zira en nihayetinde krallığı devralıp Elizabeth'le ittifak kuracak kişi, oğlu Ahmed el-Mansur (Peele ona "Muly Mahamet Seth" diye yeni bir isim vermişti) olacaktı. Ama işte tam da bu noktada oyunda sorunlar baş göstermeye başlar. Aşikâr farklılıklarına karşın bunların her ikisinin de Müslüman ve "Mahomet'in soyundan" oldukları kabul edilir.[25] Her ne kadar Abdelmelec meşru bir hükümdar olarak görülse de, o da ittifak ilişkisi içinde olduğu Osmanlı Sultanı III. Murad için, "Tapıyorum / Büyük Amurath'ın mukaddes ismine" der.[26] Daha da çarpıcı bir farklılık olarak, Muly Mahamet'in Hıristiyan kral I. Sebastian'la ittifak ilişkisine girdiği gösterilir. Oyunun bu noktasından itibaren Peele, Sebastian'ı cesur ama Katolik olması hasebiyle defolu, aynı sebepten dolayı entrikacı Muly Mahamet tarafından kolayca manipüle edilen trajik bir figür olarak gösterebilmek için büyük gayret göstermek zorunda kalır.

Oyundaki Katolik karşıtı önyargılar Peele'ın oyuna Thomas Stukeley karakterini dahil etmesiyle iyice şiddetlenir; çevresinde İrlandalı din adamları ve İtalyan askerleri bulunan Stukeley "orada yeniden Roma inancını hâkim kılmak" umuduyla İrlanda'ya gitmektedir.[27] Sebastian, Stukeley'i Fas haçlı seferine katılmaya ikna eder ama gösterişçi İngiliz tumturaklı lafları sıraladığı, Marlowe'un tarzını çağrıştıran bir konuşmayla Timur'un soluk, oportünist bir versiyonu olduğunu ortaya koyar:

> Ben ve kılıcım hiçbir çarpışmaya dahil olmayacak,
> Beni bir taca bir adım daha yaklaştırmadıkça;
> Dilim hiçbir kelime söylemeyecek,
> Bir taca beslenen muhabbeti dillendirmedikçe;

Soylu yüreğimden hiçbir düşünce geçmeyecek,
Bir tacı ele geçirmeye bir şekilde yararı olmadıkça.
Bütün eylemler, kelimeler ve düşünceler bir krala ait olacak,
En yakın arkadaşlarım krallar olacak,
Ve benim ödüllerim bir kralınkinden az olmayacak.
Neden o zaman bir kral gibi görünmeyeyim?
İrlanda Markisi yapılmış durumdayım,
Çok yakında İrlanda Kralı olacağım.
Bir monarşinin en zengin tebaası olacağıma
Bir köstebek yuvasının kralı olayım.[28]

Boş ama kibirli Stukeley, Timur'un sahip olduğu hırstan ve dil ustalıklarından yoksundur. Kafasını krallık tacını ele geçirmekle bozmuştur, İrlanda "köstebek yuvası"nın kralı olmayı bir başkasının tebaası olmaya tercih etmektedir.

Peele'ın oyununun sonunda, kullandığı tarihi kaynakların ifade ettiği gibi, herkes ölür; ancak bundan önce, oyunun zirvesini teşkil eden savaş sahnesinde Muly Mahamet "Bir at, bir at verin, hain adam, bir at" diye emirler yağdırırken, bir diğer trajik kötü adamın, Shakespeare'in III. Richard'ının dört yıl sonra sahnelenecek ölümünü önceden canlandırıyor gibidir. Hayatta kalan tek kişi Elizabeth'in daha sonra ittifak kuracağı Muly Mahamet Seth'tir; ama onun da aşağı yukarı tek yaptığı, Sebastian'ın Hıristiyan usullerine göre gömülmesinin (ki gerçekte böyle bir şey olmamıştır) ardından Muly Mahamet'in cesedinin parçalanması emrini vermektir. Marlowe'un *Büyük Timur*'unda olduğu gibi Peele'ın oyunundan da çıkarılabilecek ibretlik bir ders yoktur, zira oyunun sonunda koro basit bir ahlak dersi vermediği gibi, izleyicinin kendisini özdeşleştirebileceği bir karakter de yoktur. İzleyicilere ahlak dersi vermek yerine, gösterişli Abdelmelec, sofu Sebastian, entrikacı Muly Mahamet ve paralı asker Stukeley arasında bir seçim yapma şansı sunulur.[29]

Peele'ın oyununda basit özdeşleşmelerin bulunmamasının bir sebebi de, Elizabeth'in İberya ve Fas'la 1580'li yılların sonlarında kurduğu ilişkilerin çelişkili doğasıdır. Klasik Roma ve Yunan'ın kesin sınırları belirlenmiş tarih yazımına bir alternatif oluşturan bu çelişkiler, Elizabeth oyun yazarlarına kendi dillerini geliştirme fırsatı verip dönemin İngilizlerinin umutlarına ve korkularına, bunları savaşın, cinayetin, ateizmin ve zorbalığın dehşetinin Elizabeth'in sansürcülerinin kuşkucu gözlerinden azade, göreli bir güvenlik içinde irdelenebileceği çok uzak ülkelere taşımak suretiyle, seslenmelerini mümkün kıldı. Bu oyunun daha geleneksel bir yaklaşımla Katolik-Müslüman çatışmasından kaçınmayı önerip, Elizabeth'e el-Mansur'la (Peele'ın Muly Mahamet Seth'i) ittifak kurmaması tavsiyesinde bulunduğunu düşünebiliriz. Fakat açık ki Tudor oyun yazarları dış politika

danışmanı değildi. Her şeyden çok istedikleri şey, ahlakı ya da ideolojiyi falan bir kenara bırakıp, İngilizlerin Fas'ta ve diğer yerlerde yapıp ettiklerinin yarattığı çelişkili ilişkileri, karışık duyguları ve ideolojik çatışmaları şaşırtıcı, heyecan verici, büyüleyici dramatik malzeme olarak kullanmaktı.

The Battle of Alcazar, Peele'ın İberya ve Kuzey Afrika'da o yıllarda yaşanan olayları konu ettiği tek eseri de değildi. Norris ve Drake'in 1589 baharında Portekiz Seferi'ne çıkmalarını beklerken, "A Farewell to Sir John Norris and Sir Francis Drake" ["Sir John Norris ve Sir Francis Drake'e Veda"] isimli bir şiir de yazmıştı. Alcazar Savaşı, Katolik Portekiz'in felaketle sonuçlanan Fas macerası sonucunda uğradığı yıkımı anlatırken, şiir ise İspanyol Katolikliğinin gücünü elinden alan bir İngiliz Protestan kutsal savaşı hayalini işliyordu. Peele şiirinde donanmanın "İngiltere kıyılarını ve Albion'ın* kireç taşından falezlerini" arkasında bırakıp "engin Portekiz körfezi"ne ve "altın Tagus"a doğru ilerlemesini tasvir eder. Şiirde Norris ve Drake aziz olarak gördükleri her şeye veda ederken, Peele bunlar arasında Marlowe ve Greene'in oyunlarıyla birlikte kendisinin yazdığı son oyunu da sayar:

> Elveda tiyatrolar ve haysiyetli trajedi yazarları ve aktörleri
> Elveda Mahomet'in kellesi (*poo*) ve kudretli Timur,
> Kral Şarlman, Tom Stukeley ve diğerleri
> Hoşçakalın. Silah başına, silah başına, şanlı silahların başına!
> Soylu Norris ve muzaffer Drake'le birlikte
> Kan kırmızısı haçın, cesur İngiltere'nin amblemi altında,
> Dindarlığı yaymak için.

Peele burada yoğun çağrışımlar yapan "kan kırmızısı" haç imgesini, yani Haçlı Seferleri zamanından beri Hıristiyan savaşçılığının geleneksel simgesini kullanır; zira umduğu İngiliz zaferini, "dindarlığı yayacak" daha genel bir dini savaşın parçası olarak değerlendirmektedir. Açıktır ki Drake ve Norris'in kahramanlıklarının Londra tiyatrolarında görülen Marlowe'un Timur'unun ve hatta Peele'ın kendi yorumladığı şekliyle "Tom Stukeley" gibi karakterlerin kahramanlıklarını gölgede bırakacağı umudundaydı. Drake ve Norris, "İsa ve İngiltere'nin emsalsiz Kraliçesi" adına "Deccal'in kibrini kırmak / ve onun kâğıttan kalelerini ve papalığını yerle bir etmek" şeklindeki görevlerini başarırlarsa, Peele bunu bizzat sahneye taşımaya hazır gibi görünüyordu.[30]

---

* Britanya adası için kullanılmış bilinen en eski isimdir. MÖ 4. yüzyıldan itibaren Yunanlı coğrafyacılar tarafından kullanılmıştır. Romalıların Dover'daki beyaz kireç taşı falezlerine atfettikleri isim "beyaz ülke" olarak çevrilir –çn.

İber yarımadasının en uzun nehri olan Tagus (Tejo) Nehri, klasik şiirde altın içeren kumuyla anılır –çn.

Gelgelelim 1589 Ocak ayı itibariyle Portekiz Seferi hazırlıklarında Peele'ı hayal kırıklığına uğratacak bazı zorlanma belirtileri görülmeye başlandı. Felemenk diyarında Hollandalı ve İngiliz komutanlar bu sefer için ne kadar birlik ayrılacağı hususunda anlaşmazlığa düştüler. Sonuçta toparlanan 1.800'den az süvari Norris'in başta talep ettiğinin yarısına tekabül ediyordu ve tedarik edilebilen erzak, silah ve mühimmat miktarında da durum farklı değildi. İngiltere'nin güney kıyılarındaki halkın bu maceraya büyük ilgi göstermesi sayesinde asker sayısı yaklaşık 20 bine kadar çıktı; ama bunların çoğu doyurulması gereken deneyimsiz maceracılardı, bu da Drake ve Norris'in finansal sıkıntılarına yenilerini ekliyordu. Paraları tükenmekle birlikte yollarına devam etmekte kararlı olan bu iki adam, 18 Nisan 1589'da Plymouth limanındaki 180 gemilik donanmalarına denize açılma emrini verdi; bu sırada gemilerde bir ay bile yetmeyecek kadar erzak bulunmaktaydı.[31] Don António ve bir Portekiz soylusu kılığına girmiş Fas elçisi de donanmadaydı. Bu, Portekizli Katoliklerle Faslı Müslümanlar arasında bir diğer tuhaf ittifaktı ve Vâdisseyl Muharebesi'nde olup bitenleri anımsatıyordu ama bu sefer devrilmeye niyet edilen krallık Marakeş'te değil Lizbon'daydı.

Seferde işler neredeyse daha başlar başlamaz ters gitmeye başladı. Elizabeth'in Santander'deki İspanyol donanmasına saldırma emrine rağmen, Drake ve Norris önce İspanya'nın kuzeybatı kıyılarındaki La Coruña'ya saldırıp yağmaladılar; böylece hem çok değerli zamanı ve insan gücünü heba etmiş hem de İspanyolları alarma geçirmiş oldular. Küplere binen Kraliçe, "vazifelerinin gerektirdiği yere değil kazanç getirecek yerlere gittiler," diye acı acı yakındı ama güzergâhlarını değiştirmek elinden gelmezdi.[32] Filo Mayıs'ta Lizbon'a vardığında şehir çok sıkı bir şekilde savunulduğu gibi, Don António'yu desteklemek üzere düzenleneceği vaat edilen ayaklanma da asla gerçekleşmedi. Hastalıklar ve firarlarla boğuşan İngiliz güçlerinin sayısının altı bine düşmesiyle birlikte kuşatma da bir fiyaskoya dönüştü. İngilizler Haziran ayı sonunda hedeflerinden hiçbirini gerçekleştirememiş, ama bu uğurda muazzam sayıda insan (bir tahmine göre 11 bin ölü) ve çoğu Elizabeth'e ait büyük miktarda para kaybetmiş halde geri çekilip memleket yollarına düştüler. Drake ve Norris gözden tamamen düşüp, Portekiz tahtını ele geçirmek için son fırsatını da kaybetmiş gibi görünen Don António bir kez daha İngiltere'ye dönerken, Bilkasım kaostan istifade edip Portekiz kıyafetlerini çıkararak Marakeş'e tüydü.

Elizabeth, İspanyol askeri tehdidini bir nesil boyunca bertaraf etmek için elindeki en iyi fırsatı kötü yönetim, açgözlülük ve karşılıklı suçlamalar yüzünden kaybetmişti. Kraliçe seferin yüz kızartıcı bir şekilde sonuçlanmasından dolayı herkesi suçluyordu; bunlar arasında ikiyüzlülük yapıp Lizbon'a kritik önemdeki saldırı sırasında donanmayı desteklememekle suçladığı el-Mansur da vardı. El-Mansur,

Ağustos ayında Drake ve Morris'e donanmanın İngiltere'den ayrılışı hakkında bilgilendirilmediği, bu nedenle de onlara yardım edemediği şeklinde yetersiz bir itiraz içeren bir mektup gönderdi. Aslına bakılırsa el-Mansur'un desteği, fecaatle sonuçlanan bu seferi kurtaramazdı ve ani geri çekilişi de ikiyüzlülüğün değil pragmatizmin sonucuydu, zira elinde rehine olan tek hükümdar Fas hükümdarı değildi. Vâdisseyl Muharebesi'nden sonra II. Philip savaştan kaçmış iki Fas prensini ele geçirmişti: Ebu Abdullah Muhammed'in oğlu Mevlây eş-Şeyh ile el-Mansur'un yeğeni Mevlây el-Nasr. İngiliz-Fas ittifakına dair haberler kulağına gelince, Philip bu iki prensi Sevilla'ya nakletmişti; örtülü bir tehditti bu, zira onları Fas'a geri göndermek hiç kuşkusuz bir iç savaşı tetikleyecekti. Yönetimine yönelik böylesine yakın bir tehditle karşı karşıya kalan el-Mansur, *cihat* ve *reconquista* hayallerini anında bir kenara bıraktı. Philip bu vazgeçişi ödüllendirmek için Fas kıyılarında stratejik önemi haiz Assiah ve Larache kasabalarını Fas'a iade etmeyi kabul etti.[33] 1589 sonbaharı itibariyle Katolik İspanya, Protestan İngiltere ve Müslüman Fas üç taraflı bir siyasi mücadelenin içinde sıkışıp kalmış durumdaydı; her biri diğerleriyle siyaset, din, para ve askeri üstünlük mücadelesini içeren karmaşık bir dans yarışmasının içindeydi ve ilk turun galibi kurnaz Philip'ti.

Bununla birlikte İngilizler, Fas ittifakından vazgeçme niyetinde değildi. Don António, Portekiz Seferi'nin fecaatle sonuçlanması üzerine, John de Cardenas adında (nam-ı diğer "Ciprian") bir elçiyi, el-Mansur'dan, Portekiz tahtındaki iddiasını desteklemek üzere, kendisine para vermesini rica etmesi için Marakeş'e gönderdi. Gelgelelim Cardenas aynı zamanda Walsingham için de çalışan çift taraflı bir ajandı ve 1589'da İngiliz patronuna gönderdiği uzun bir mektupta siyasi duruma ve el-Mansur'un niyetlerine dair oldukça açık sözlü değerlendirmeler yaptı. Anlaşıldığı kadarıyla Cardenas, Hogan ve Roberts gibi seleflerinden çok daha azimliydi. Bir tüccar ya da askerden çok bir casus olarak el-Mansur gibi hükümdarların kaypaklıkları hususunda daha deneyimli olduğu açıktı ama kendi palavralarını sıkmaktan da imtina etmiyordu. Londra'ya bildirdiğine göre el-Mansur'la buluşmadan önce bir aya yakın bir süre bekletilen Cardenas, en sonunda huzura kabul edildiğinde kendisine yapılan muameleden de şikâyetçiydi: "Derdimi anlatmaya çalışırken iki ya da üç kez sözüm kesildi; söylemek zorunda olduğum şeyleri söylemek için ısrar etmeseydim konuşma oracıkta bitecek, kimse söylediklerimi duymayacaktı. İletmem istenilen mesajı Mağribi'ye iletip aklımın yettiği tüm gerekçeleri sunarak ona [oluşturdukları İspanyol karşıtı ittifak kapsamında Don António ve Elizabeth'e yardım etme] vaadini yerine getirmesi için baskı yaptım." El-Mansur'un cevap olarak önerdiği şeyi ise Cardenas, "Portekiz kralına yardım ediyormuş gibi yapma" şeklinde değerlendirip sertçe reddediyordu. Cardenas'a göre el-Mansur "vaatlerini yerine

getirmekte" başarısız olmuştu ve "ondan hava cıvadan başka bir şey duymamıştı." Kendini epey yükseklerde bir yere koyarak, Fas hükümdarına bir ültimatom verdiğini iddia ediyordu: Bu kışa kadar Portekiz'e düzenlenecek yeni bir askeri saldırıya finansal destek sunmazsa, "gecikmesini açık bir ret yanıtı olarak kabul edeceğim." "Onu köşeye sıkıştırdım," diye böbürlenen Cardenas, el-Mansur'dan "soruna kesin bir çözüm getirme" taahhüdünü aldığını iddia ediyordu; ama gelişmeler Cardenas'ın boş tehditlerinin el-Mansur üzerinde kesinlikle bir etki yaratmadığını gösteriyor. Bu görüşmeden yalnızca günler sonra, hayal kırıklığına uğramış casus, "[Faslı] bana verdiği sözleri yerine getirmediği gibi, kendisi yerine bir Yahudi adamını, isimsiz bir görevliyi gönderdi," diye yazıyor, onun da öncekilerden bile daha muğlak siyasi destek teminatı vermekle yetindiğini bildiriyordu.[34]

Açık bir hüsran yaşayan Cardenas sonra konuyu aniden el-Mansur'un iş yapma şekline getirip saydırmaya başlıyordu: "Mağribi, Yahudileri soyuyor"du; onlardan şeker imalathanelerini neredeyse sıfır kârla işletmelerini istiyor, İngiliz tüccarlarla yaptıkları sözleşmelerin gereklerini yerine getirememelerine sebep oluyordu. İngilizler de onun eleştirilerinden muaf değildi. Henry Roberts gibilerinin yürüttüğü siyasete çok sert sözlerle yüklenen Cardenas, İngiliz tüccarları da şöyle eleştiriyordu: "Mallarını aşırı arz edip böylece itibarını düşürmek ve kısmen de aralarındaki kıskançlıklar ve çekememezlikler yüzünden birbirlerini ezip Berberi mallarının fiyatlarını yükseltmek" suretiyle "hem kendilerine zarar verdiler, hem de ticareti bozdular." Devamla konuşmaktan imtina edilen dini farklılıkları gündeme getiren Cardenas, Protestan Elizabeth İngiltere'sinin dış politikasına şöyle çatıyordu: "[N]e acı verici ki Hıristiyanların İsa'nın yeminli düşmanlarını demirle, kükürtle, tabancalarla, tüfeklerle, kılıçlarla vs. donatması gerekiyor."[35]

Cardenas Marakeş'e sallanmakta olan İngiliz-Fas ittifakını yeniden canlandırması için gönderilmiş olmasına karşın, bir kez daha dine yaslanıp el-Mansur ve onun Elizabeth'e yönelik tutumu hakkında alaycı yorumlar yapar: "Mağribi sözünü tutma niyetinde değil, bana kötü davranmasından bu sonuca varıyorum [...] Buna ayrıca Hıristiyanlara karşı fıtri bir nefret beslediğini, korkak ve son derece açgözlü bir mizaca sahip olduğunu da ekleyebilirim." El-Mansur'u, hiçbir zaman bizzat katılma niyetinde olmadığı bir savaşa Elizabeth'i sürüklemeye çalışmakla suçluyordu: "Bunun kanıtlarını verdiği sözlerin asılsızlığında [ülkesi bu sözlerin gereğini yerine getiremiyor] gördüğümüz gibi, halihazırdaki durumunda ve mizacında da görüyoruz: Dünyadaki en korkak adamın, bir yaşayan Sardanapalus'un,* tebaasının ekseriyetle nefret ettiği bir

* Antik Yunan yazarı Ctesias'a göre Asur'un, hayatını zevksefayla geçiren çürümüş son kralı. Gerçekte Asur'un son kralı II. Ashur-uballit'tir. Sardanapalus'un tarihteki üç farklı Asur kralının birleşiminden oluşan kurgusal bir karakter olduğu düşünülüyor –çn.

adamın ülke dışında gereksiz ve sonu görünmeyen bir savaşa girişmek için kendisini ve ülkesindeki kaderini riske atması nasıl düşünülebilir?"[36] Cardenas, Walsingham'a el-Mansur'un yaptıklarını anlaşılır şekilde açıklamanın en iyi yolunun onu şehvet düşkünlüğü ve miskinliğiyle ünlü, doğu despotizminin simgesi haline gelmiş yarı kurgusal bir Asur kralıyla karşılaştırmak olduğunu düşünüyordu. Bu egzotik, uzun isimli karakter adeta Marlowe'un *Büyük Timur*'unun bir sahnesinden fırlamış gibiydi. Yine Cardenas'ın ısrarla el-Mansur'u "Mağribi" şeklinde anıp, mütemadiyen Saadi hükümdarın "rolünü oynama"[37] kapasitesine gönderme yapması da Peele'ın Alcazar Savaşı'ndaki Mağribi karakterleri akla getiriyordu. Cardenas muhtemelen Marakeş'e gitmeden önce Londra sahnelerinde Orta Asyalıları, Türkleri ve Mağribileri izliyordu. Kesin olan şey ise 1590'lı yılların başı itibariyle "Mağribi" kavramının yalnızca Elizabeth dönemi tiyatrosunda değil diplomasisinde de yaygın kullanıldığıdır.

Cardenas'ın raporu Londra'ya ulaştığında Elizabeth'in verdiği tepki, siyasi güçsüzlük kaynaklı bir öfke oldu. El-Mansur'a 1590 Ağustos'unda yazdığı mektupta dostluğunun sahteliğinden şikâyet ediyordu. El-Mansur sonu felaketle biten Lizbon saldırısı sırasında İngilizleri desteklememekle kalmamış, parasal destek ve İngiliz esirlerin iadesi sözlerini de yerine getirmemişti. Elizabeth, kendisinde pek aşina olmadığımız bir kırgınlık ve öfkeyle, el-Mansur'u meseleyi onun üstü durumundaki Osmanlı Sultanı Murad'a taşımakla tehdit ediyordu: "Son derece makul taleplerimizi yerine getirmezseniz, dostluğunuza daha az kıymet vermek zorunda kalacağız. Uyruklarımızdan lütuflarını ve insanlığını esirgemeyen Büyük Türk'ün, İspanyolları memnun etmek adına uyruklarımıza zulmetmenizden hoşnut olmayacağına kesinlikle eminiz."[38] Bu sözler kulağa diplomatik bir manevradan ziyade çocukça bir sataşma gibi gelse de, bir gerçeği açığa vuruyordu: Bir Protestan İngiliz monarkı, el-Mansur'un Osmanlı korkusunun İspanya ve İngiltere korkusundan çok daha büyük olduğu varsayımına dayanarak, bir Müslüman krallığa karşı diğer bir Müslüman krallığı kullanmaya çalışıyordu. Aslında Elizabeth bu mektuptan önce, Murad'a el-Mansur'la ilgili bir mektup yazmıştı bile. Ancak Osmanlı müdahalesi tehdidini ciddiye almayan kurnaz Fas hükümdarı, tatlı tatlı büyüklük tasladığı bir cevap mektubu gönderip kraliçenin gönlünü almaya, sevgisinin ve dostluğunun gerçekliğine ikna etmeye çalıştı. 1591 Ocak ayı itibariyle Murad bile el-Mansur'un tutumuna öfkeliydi; Elizabeth'e yazdığı bir mektupta "Fes'in imansız hükümdarı" diye bahsettiği el-Mansur'dan rahatsızlığını ifade ediyordu.[39]

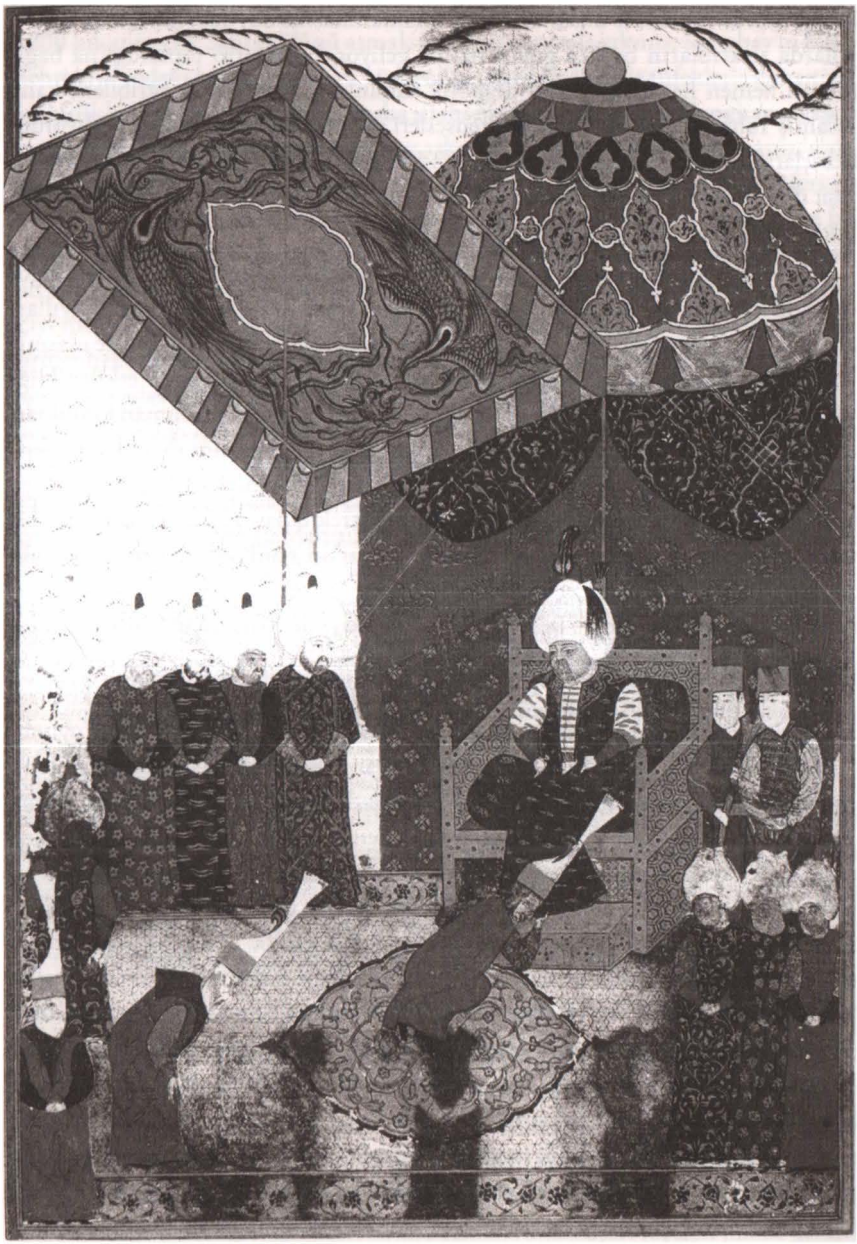
El-Mansur bu tehditlere aldırmıyor gibiydi. Tahta çıktığından beri yürüttüğü mesihçi projeyi tamamına erdirmekle meşguldü: İmparatorluğunun sınırlarını günümüz Nijer'inin sınırları içinde kalan Müslüman Songhay Krallığı'na kadar genişletme. 1590 sonbaharında Elizabeth'in mektubu eline geçtiğinde, Moriskolar,

*renegado*lar ve Avrupalı paralı askerlerin de içinde olduğu beş bin kişilik bir orduyla 3.200 kilometrelik Sahra çölünü aşmak üzere çoktan yola çıkmış, Songhay'ın Nijer Nehri kıyısındaki başkenti Gao'ya yürüyordu. 13 Mart 1591'de tüfeklerle donanmış Fas birlikleri mızrak ve kargıdan başka silahı olmayan seksen bin Songhay savaşçısını katletti. Söylendiğine göre Songhay askerleri düşerken "Biz Müslümanız, sizin din kardeşiniziz" diye bağırıyorlardı ama bir faydası olmuyordu.[40] Fas'ın zaferi el-Mansur için, Sahra'nın ötesine uzanan ticaret güzergâhında kilit önem taşıyan bir bölgede kontrol sağlamanın getirdiği, Songhay'dan alınacak yıllık bin köle ve yüz bin altın sikke tutarında haracı içeren muazzam bir zenginlik kaynağının kapılarını açıyordu.[41] İmparatorluğun başkenti Marakeş'e altın aktıkça, Avrupalı tüccarlar da sürüler halinde oraya üşüşmeye başlamıştı. El-Mansur siyasi ve mali bakımdan hiç olmadığı kadar sağlam görünüyordu. Öyle ki Elizabeth'e mektup yazıp daha önce bir şey yapmadığı için üstünkörü bir özür diliyor, gerekçe olarak küçük Nijer istilası meselesini öne sürüyor, imparatorluk hazinesine dolmakta olan paranın İspanyolları yenilgiye uğratma amaçlı ortak çabalarına katkıda bulunacağı sözünü veriyordu. Ayrıca saray tarihçileri el-Mansur'un zaferini, onun Osmanlılarla rekabet içinde olduğunu ortaya koyan bir dille kayıtlara geçiriyordu: El-Mansur artık (Osmanlı sultanlarının aksine) Muhammed Peygamber'in soyundan gelen halifelerin meşru mirasçısı olarak Mehdi sayılıyor, İslamı birleştirip Hıristiyanlığa karşı ilahi savaşa önderlik edeceği ifade ediliyordu. Yeni Dünya'nın altını ve gümüşü nasıl Katolik İspanyol imparatorluğunun, kendi çıkarlarını hayata geçirmek üzere, bütün Avrupa ve Akdeniz boyunca Protestanlarla ve Müslümanlarla mücadeleye girişebilmesini mümkün kılmışsa, Orta Afrika'dan gelecek altın da el-Mansur'a emperyal ve dini meşruiyet sağlamak için kullanılacaktı. İngilizler elbette ki bu yarı ruhani iddialarla ilgilenmiyordu ama Elizabeth, kendisinin başarısızlığının aksine, el-Mansur'un Nijer'de başarılı olmasını takdir ediyordu; bu, kraliçenin el-Mansur'un desteğine her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyduğu anlamına geliyordu, onun gerçek niyetleri hakkında ne düşündüğünün bu noktada bir önemi yoktu.

Londra'da yayımlanan ve destansı askeri zaferlerden ve kahramanca yenilgilerden, efsanevi Afrika imparatorluklarından yağmalanan altınlardan, esir düşmüş prenslerden, fidyeyle kurtarılan kölelerden, siyasi entrikalardan ve Akdeniz ve Asya'nın kıtalara yayılmış dünya çapındaki imparatorluklarının vahiylere dayandırılan iddialarından bahseden siyasi tarih çalışmaları, diplomatik raporlar, seyyah hikâyeleri ve söylevler, hızla Londra'nın ticari tiyatro salonlarında başarı reçetesi haline gelmiş teatral malzeme kaynağıydı. Marlowe, Kyd ve Peele'ın erken dönem oyunlarında

inanç, ihtiras ve etnisite unsurlarının harmanlanmasına duyulan hayranlık 1590'lı yıllarda tiyatroların başlıca gıdası haline geliyor, bir tiyatro topluluğuna bağlı çalışan hemen her oyun yazarı despotik sultanları, düzenbaz Mağribileri, kana susamış Yahudileri ve savunmasız prensesleri oyunlarına dahil etmeye başlıyordu. İnançlarının (ya da inançsızlıklarının) siyasi ve şahsi gücünü gururla sergileyen envai çeşit dini muhalif, pagan, dönme, dönek ve ateist; Elizabeth dönemi tiyatrosunda kritik bir ticari başarı şartı haline gelmekteydi.

1576-1603 yılları arasında Londra halk sahnelerinde sahnelenen, Türk, Moğol ve İranlı karakterlere sahip altmıştan fazla oyunun en az kırkı 1588 ile 1599 yılları arasında sahnelenmişti. 1587 ile 1593 yılları arasında sahnelenip günümüze ulaşmış otuz sekiz oyunun en az onunda Marlowe'un *Büyük Timur*'undan etkilenildiği açıkça kabul edilir.[42] Gelgelelim oyun yazarları Fas'tan İran'a Müslüman krallıkları anlatan ve gittikçe büyüyen hümanist, diplomatik, ticari ve dini yazından beslendikçe, Marlowe'u basitçe taklit etmek ile Elizabeth dönemine özgü İslami dünya hayranlığını istismar etmek arasındaki sınır giderek bulanıklaştı. Marlowe'un bir ateist olduğunu ima eden Robert Green, Timur'un gördüğü rağbete neredeyse anında tepki vererek Kraliçenin Adamları tiyatro topluluğu için Osmanlıları merkezine alan oyunlar yazdı. *The First Part of the Tragicall Reign of Selimus, Sometime Emperor of the Turkes, and Grandfather to Him that now Reigneth* [Bir Zamanlar Türklerin İmparatoru Olup, Şimdi Hüküm Süren İmparatorun Büyükbabası Selimus'un Trajik Hükümdarlığının Birinci Bölümü] (yak. 1588-1590) isimli oyunu, Osmanlı Sultanı I. Selim'in (h. 1512-1520) hayatını ve hükümdarlığını kronolojik olarak aktaran iki perdelik bir oyun olarak tasarlanmıştı ve net bir şekilde *Büyük Timur*'u taklit ediyordu.[43] Selim, Greene'in kalemine konu olan İngiliz sahnelerine taşınan ilk Osmanlı sultanıydı ve oyun da münhasıran Osmanlı İmparatorluğu'nu konu alan ilk oyundu. Selim oyunda mutlak iktidar uğruna babası II. Bayezid'i zehirleyip kardeşlerini katleden bir insan olarak resmedilir. Timur (oyunda üç ayrı yerde ondan bahsedilir) ile Machivelli'nin Prens'inin birleşimi bir karakter olan Selim, "salt uydurma" ve "dünyayı korku içinde tutmak için kullanılan umacılar" olarak nitelendirip reddettiği –kendi ifadesiyle– "kutsal Peygamber Mahomet", "kutsal Kuran" ya da "tanrılar, din, cennet ve cehennem" ile pek alakası olmayan biri olarak gösterilir.[44] Greene, ortaçağ Hıristiyan klişeleri doğrultusunda, paganizme benzerliğini ve putperestlik sevgisini gerekçe göstererek İslamı dinsiz bir inanç olarak tasvir eder. Babasını "Mahomet Tapınağı"na gömen Selim, *Büyük Timur*'un başarısıyla boy ölçüşme gayretindeki Greene'in bildiği (egzotik sahnelerden ve destansı çatışmalardan ölüm döşeği konuşmalarına, zehirlemelere, boğmalara, bir karakterin ellerinin kesilmesine ve hatta *Kral Lear*'da [1606] yer alacak benzer bir

ŞEKİL 12 Maiyeti tarafından çevrelenmiş Sultan II. Selim babası Sultan Süleyman'ın 1566'daki ölümünün ardından düzenlenen törende biat alıyor.

sahneyi önceleyen çarpıcı bir göz çıkarma sahnesine kadar) her tiyatro numarasını tecrübe eder. Oyun Büyük Timur'un ilk perdesine çok benzer bir şekilde sonlanır: "Muzaffer Selim" Mısır sultanının üstüne yürümeye hazırlanırken, Greene'in açıklayıcı olarak kullandığı aktör oyunun ikinci bölümü için destek arayışındadır:

> Bu ilk bölümü beğendiyseniz, soylu baylar ve bayanlar
> İkinci bölümün anlatacağı daha büyük cinayetler var.[45]

Maalesef izleyiciler oyunu hiç beğenmemiş gibi görünür. Greene'de, Marlowe'un retorik kabiliyeti ve izleyicinin duygularını manipüle etme yeteneği yoktu: Sahnede gösterdiği şey, Timur gibi giyinmiş ama İskit çobanının destansı cazibesinden hiç nasiplenmemiş, kana susamış, sevimsiz bir Türk'tü. İkinci Bölüm hiç gelmeyecekti.

Greene, *Alphonsus King of Aragon* [Aragon Kralı Alphonsus] ile bir deneme daha yaptı. Greene bu oyunda zamanda daha geriye, 15. yüzyıla gidip Aragon ve Napoli Kralı V. Alfonso'nun hayatını ve iyice abartılmış bir karakter olarak kurgusal Osmanlı sultanı Amurack'ı yenmesini konu ediyordu. Greene'in bu oyunundaki İslam tasviri daha da garipti ve Timur'un sahnede Kuran yakmasının da ötesine geçen bir teatral icat sergileniyordu: "Tanrı Mahomet" pirinçten bir put, "sahnenin arka tarafında tam ortaya konmuş, davullar gümbürderken alevler saçan, sarı metalik bir kafa" olarak sahneye taşınıyordu.[46] Mahomet'in yanlış kehanetleri, Amurack'ın Alphonsus tarafından hezimete uğratılmasına neden olur. Kızı İphigina'yı İspanyol kralına sunan sultan, Hıristiyanların tuhaf bir "Osmanlılar üzerinde zafer" fantezisi dahilinde, gelinin çeyizi olarak da krala "Türk imparatorluğunu verecek"tir.[47]

1590'ların ilk yıllarında eser veren diğer oyun yazarları gibi Greene de İslam ülkelerinden gelen her şeye yönelik büyük merakı istismar etmeye devam etti. Bu yazarların çoğu Marlowe'u aşmaya çalışıyordu ama bunu başaran olmadı. Bunun sebebi izleyicilerin bu tür oyunlara iştahının azalması değil, yazdıkları oyunlarda tip ve imajların ötesine geçip karakter ve aksiyon yaratamamalarıydı. Thomas Dekker, Fulke Greville, John Day ve William Haughton gibi yazarların tümü bunun için uğraşıyor; her biri Afrika ve Asya'nın farklı yerlerinde geçen birbirinden abartılı oyunlar üretiyor; bütün bu oyunlara, eşanlı olarak hem fethedip hem de cinayet işlerken sahne boyunca kasıla kasıla yürüyüp tepinen, böğüre böğüre atıp tutan şedit, despotik karakterler damgasını vuruyordu. Her biri sarık ya da "Türk başlığı" ile dökümlü kaftanlar giyip gösterişli palalar kuşanan, hepsi de "bıyıklı" karakterlerdi. Sonuç tuhaf ve aşırı duygusal bir oryantalizm tarzıydı ve bu tarzın melodram oyuncuları tarafından yapmacıklı, abartılı icrası İngiliz tiyatro geleneğinin kalıcı bir karakteristiği haline geldi. Afrika ve Akdeniz ülkelerinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda, Rusya'da, İran'da ve hatta Hindistan'da yaşayan ve çalışan

Elizabeth uyruklarından Londra'ya ulaşan aktüel bilgiler ile Marlowe'un "muazzam satırları"nın birleşiminden doğmuş bir gelenektir bu.[48]

Gelgelelim Marlowe'un takipçileri *Büyük Timur*'un daha da tüyler ürpertici taklitlerini seri üretime bağlarken bu genç, cıva gibi oyun yazarı, eserinin kazandığı başarının ardından tam bir yön değişikliğine giderek 1589-1590 yıllarında *Maltalı Zengin Yahudi*'yi yazdı. *Büyük Timur* dünya tarihinde yer etmiş tanınmış bir figürken, bu yeni oyun hayal gücünde görülmemiş, büyük ses getirmeye aday bir sıçramayı temsil ediyordu. Oyuna doğrudan (en azından açıkça) kaynaklık eden bir çalışma yoktu, ama oyunun merkezinde yer alan tepeden tırnağa ahlaksız karakter İncil'den alınmaydı: Pilate'nin İsa'nın yerine hapisten salıverdiği azılı haydut Barabbas (Matta 27: 16-27.) Marlowe'un kaleminde Barabas (İncil'deki aslından farklı yazılmış) Elizabeth dönemi tiyatrosunun en ölçüsüzce ahlaksız karakterlerinden biri haline gelir: Ticaretin getirdiği servetten ve bu serveti tehdit edenleri öldürmekten zevk alan zengin Yahudi tüccar. Oyun, coğrafi bakımdan çok geniş bir alanı sahneye taşıyan *Büyük Timur*'un aksine Malta'nın tecrit halindeki ada ortamında geçer; bu Akdeniz adası o kadar önemsiz görünmektedir ki Timur imparatorluk fetihlerine dair gürlemelerinde bu adadan bir kez dahi bahsetmemiştir. Yine bu oyunda muazzam bir retorik ve askeri hırslara sahip Timur'un yerini, sahnede ilk göründüğünde "sonsuz zenginlikleri"ni saymakta olan, halkının "bu dünyaya kral olmaya gelmediği" itirafında bulunan orta yaşlı bir Yahudi almıştır.[49] Ne var ki iki sahne sonra adanın Hıristiyan otoriteleri, Osmanlıların Malta'dan talep ettiği yıllık haracı temin etmek için Barabas'ın servetine el koyarlar. Barabas'ın buna yanıtı, servetini geri almak üzere keyifle yürüttüğü bir hile ve cinayet furyası başlatmak olur. Ithamore adında bir Türk köle satın alıp onunla ortak dini kimlik özelliklerine dayalı kanlı bir ittifak kurar. Barabas ona şöyle der: "İkimiz de sünnetliyiz ve Hıristiyanlardan nefret ediyoruz."[50] Kızı Abigail Hıristiyanlığa geçince onu (ve onunla birlikte bir manastır dolusu rahibeyi) zehirle öldürür. İlerleyen bölümlerde hayatta kalmayı garantilemek için Malta Hıristiyanları ile istilacı Osmanlı ordusunu birbirine karşı kışkırtır, ama sonra her iki taraf da ne çevirdiğini fark edip ona düşman olur ve onu bir kazanda canlı canlı haşlarlar. Bu sırada onlara şöyle söver:

> Ve bu tuzaktan kaçabilseydim
> Hepinizi mahvedecektim,
> Lanetli köpek Hıristiyanları, kâfir Türkleri.[51]

Marlowe'un bu oyunu kısmen, Osmanlıların 1565'teki başarısız kuşatmasından 1581'deki *Bark Roe* olayına, son yaşanan jeopolitik gelişmelerde Malta'nın oynadığı önemli role ve daha genel planda Yahudi tüccarların Hıristiyan çıkar grupları ile

Müslüman çıkar grupları arasında oynadığı ticari aracılık rolüne dayanıyordu. Bu olaylar ve şahsiyetler Marlowe'a bir miktar malzeme sağlasa bile onun bir oyun yazarı olarak asıl ilgilendiği şey ticaretin işleyiş biçimleri ve malların fiyatları değil, bu faaliyetlerin yarattığı sorunlardı: Güven ve ihanet, inanç ve döneklik, din değiştirme ve kültürel değişim. Bunlar Hogan, Harborne ve Roberts gibi İngiliz tüccarların Kuzey Afrika'da ve Osmanlı topraklarında on yıllardır boğuştuğu sorunlardı ama onları bütün serencamıyla dile getiren *Maltalı Zengin Yahudi*'yle Marlowe'un dehası oldu. Üç kitaplı dini sahneye taşıyıp her birini diğerinden haris, hileci ve ikiyüzlü gösteren bir oyundu bu. Marlowe Barabas'a kötücüllüğünü şahane bir şekilde ilan ettirirken, Elizabeth uyruğu tiyatro izleyicilerinin önyargılarını da keyifle kaşır:

> Bana gelince, geceleri dolaşırım etrafta,
> Duvar diplerinde inleyen hasta insanları öldürürüm.
> Bazen gider su kuyularını zehirlerim;
> Arada sırada da, Hıristiyan hırsızları yüreklendirmek için
> Biraz altın kaybetmekten çekinmem.
> Yeter ki, balkonumda yürürken
> Onları evimin önünden zincire vurulmuş geçerken görebileyim.
>
> Zor kullanarak, aldatarak, el koyarak,
> Simsarlığa özgü numaralarla
> Hapishaneleri bir yılda müflislerle doldurdum.
> Yetimler yurdunu da kimsesiz çocuklarla.
> Her ay birilerini çıldırttım.
> Arada sırada, içlerinden biri,
> Faizle [*interest*] kendisini nasıl çıkmaza soktuğumu yazdığı
> Bir tomar kâğıdı göğsüne iğneleyip
> Üzüntüden kendini astı.[52]

Burada kötücüllüğünü açıkça itiraf eden kötü adam, oyunu tiyatrodaki en ucuz ve dolayısıyla en kötü yerlerden izleyen, en az eğitimli izleyici kitlesinin üzerine oynamaktadır, zira bu en bednam Yahudi, kendisinin Hıristiyan irfanının öngördüğü kadar korkunç olduğunu ilan etmektedir. Marlowe antisemitizmle ilişkili her miti, ama bilhassa da dönmelik, cinayet ve parayla ilgili mitleri kullanır. Yazarın "*interest*" [faiz] kelimesiyle yaptığı sözcük oyunu izleyicinin dikkatinden kaçmamış olsa gerektir: Hem fayda, hem kâr hem de ilgi anlamına gelen Yahudi "interest"i kesinlikle halkın tasavvurunun çok ötesinde değildi. Yahudiler 1290'da resmi bir kararla İngiltere'den sürülmüş olsalar bile, Londra'da yaşayan küçük ama önemli bir topluluk kalmıştı.[53] Marlowe daha oyunun başından itibaren Timur'un coğrafi kapsamını servetin sembolik ağırlığına dönüştürür. Barabas servetini elleriyle okşarken şöyle der:

Hint madenlerinin tüccarlarını verin bana,
Hani, şu en değerli madenle ticaret yapan;
Ya da Doğu'daki dağlarda
Rahat rahat servetini toplayan,
Evine çakıl taşı büyüklüğünde inciler yığan,
Para ödemeden alıp, kiloyla satan zengin Mağrip'liyi.[54]

Zengin ve egzotik emperyal fetihler dünyası, "küçük bir yerdeki sonsuz zenginlikler" olarak son bulur.[55] Marlowe bu oyunda Barabas gibi karizmatik karakterlerin belirlenmiş ahlak, din ve etnisite sınırlarının ötesine geçebileceğini hiçbir oyunun yapamadığı kadar iyi gösterir. Marlowe, Barabas'ın Yahudi inancının özel doğasıyla ya da Ithamore'un İslami inançlarıyla ilgilenmez; onun derdi, Londra'daki izleyicilerin çoğunun davranışları ne kadar açgözlüce ve ahlaksızca ise, bu ikisinin davranışlarının da o kadar açgözlüce ve ahlaksızca olduğunu göstermektir.

Marlowe, *Maltalı Zengin Yahudi* ile bir kez daha büyük bir başarı kazanır ama Londra sahnelerinde kurduğu üstünlük trajik bir şekilde kısa ömürlü olur: 30 Mayıs 1593'te, Deptford'da bir evde bıçaklanarak öldürülür. Görünüşe göre bir faturanın ödenmesiyle ilgili bir tartışmada öldürülmüştür, ama olayın detayları ve öldürülme sebepleri o günden beri bir sis perdesinin arkasında kalmıştır. Kuşku duyulamayacak şeyse, Marlowe'un ölümünün Elizabeth dönemi tiyatrosunun geleceği en parlak yeteneklerinden birinin kariyerini bitirdiğidir.[56] Marlowe'un dehası, Elizabeth İngiltere'sinin İslam dünyasıyla ilişkilerine eşlik eden korku, ikiyüzlülük ve açgözlülüğü alıp çatışma, kuşku ve endişe üreten ve her durumda ahlaki mutlakçılıktan daha iyi bir dramatik durumla sonuçlanan heyecan verici bir tiyatroya dönüştürebilmesindeydi. İngiliz tiyatrosundaki bu köklü yön değişimi için beş olağanüstü yaratıcı yıl yetti de arttı. Taklitçilerinden birinin, hele hele o on yıl bitmeden onun dehasını aşmayı başarabileceği kolay kolay kimsenin aklına gelebilecek bir şey değildi. Ama Marlowe gibi 1564'te doğmuş bir adam, akranı oyun yazarını gözlemleyerek sessiz sedasız onun sahne(leme) tekniğini öğrenip tarzını özümsüyor, Elizabeth dönemi tiyatrosuna nasıl yeni bir yön verebileceğine kafa yoruyordu. Bu adamın adı William Shakespeare'di.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Mahomet'in Güvercini

Philip Henslowe günlüğüne Rose Tiyatrosu'nun 1592 yılı bahar sezonu programıyla ilgili kayıtlar düşerken Marlowe'un *Maltalı Zengin Yahudi*'sinin en az on kez sahnelenmiş son derece popüler bir oyun olduğunu, ama *VI. Henry* adında yeni bir oyunun yakın zaman önce onu gölgede bıraktığını belirtir. Henslowe'un yazdığına göre oyun ilk kez 3 Mart 1592'de sahnelenmiş, sezonun geri kalan kısmında ise genellikle *Maltalı Zengin Yahudi*'yle dönüşümlü olarak en az on beş kere daha oynanmıştır.[1] Bugün çok az insan Shakespeare'in İngiliz tarihine odaklanan ilk denemeleri hakkında okumuştur; ama kariyerinin ilk yarısında, 1590'lı yılların başlarında birbiri ardına hızla yazılan *VI. Henry*'nin üç bölümü tiyatro izleyicileri tarafından çok beğenilmiş, Marlowe'un tiyatrodaki üstünlüğüne meydan okuyan kendine özgü yeni bir tarz ortaya koymuştu.

Shakespeare'in yapmaya çalıştığı şey, "hayretlere düşüren sözlerini" ve egzotik mekân seçimlerini taklit ederek Marlowe'la boy ölçüşmek değildi. Onun bakışları ve ilgisi dışarıya değil içeriye, Plantagenet Hanedanı'na, ortaçağ İngiltere'sinin pek çok kusurları olan, trajik olaylar yaşamış krallarına yönelmişti. Londra'nın ticari tiyatro dünyası hiçbir zaman İngiliz yakın tarihini sahneye taşıyacak, hele hele VI. Henry ve II. Richard gibi liyakatsiz kralları zayıflıkları ve zaafları üzerinden trajik figürlere dönüştürerek bu tarihi insanlaştıracak kadar büyük ve güvende görmemişti kendisini. Marlowe, erkek karakterlerinin sonu gelmez iktidar arzusunu özellikle öne çıkarıyordu ama onlar kahraman değildi. Shakespeare'in başarısı ise, başarısız olmuş tarihi şahsiyetleri empati kurulabilecek, iç dünyası gözler önünde, derin bir acıma duygusu uyandıran şahsiyetlere dönüştürmesindeydi. Shakespeare sanki bu değişimi tasdik eder gibi, *VI. Henry*'nin birinci perdesinin ilk sahnesine Büyük Timur'un final sahnesine benzer bir olayla, bir efsanevi savaşçının –Shakespeare'in oyunundaki ifadeyle "Kralların Kralı"[2] V. Henry'nin– vasiyetini yerine getirecek kadar güçlü kesin bir varis bırakmadan ölümüyle başlıyordu.[3] Bunu, genç VI. Henry'nin İngiltere'nin iç kargaşaya sürüklenmesini ve babasının fethettiği Fransız topraklarının kaybını engellemekten aciz olduğunun ortaya çıktığı, İngilizler için acıklı bir olaylar dizisi izler. Fransız mistik ve savaşçı Jeanne La Pucelle, Britanya'da

bilinen ismiyle Joan of Arc'ın [Jeanne d'Arc] tasvir ediliş şekli ve ünlü İngiliz savaşçı, Shrewsbury Kontu John Talbot'ın ölümü (Lord Strange'in Adamları tiyatro topluluğu 1592 baharında bu oyunu sergilerken sahnede "on bin izleyicinin gözyaşı" döktüğü söylenir) oyunda önemli bir yer tutar.[4] Muhtemelen izleyicilerin çoğu bu hikâyeyi gayet iyi biliyor, oyunda olayların İngiliz vakanüvislerin yazdığı şekliyle (ki bazı görüşler, sözüm ona öngörülü Joan'ın Fransa'yı savunabileceği iddiasında bulunduğunu yazarlar) aktarılmasını bekliyordu.

Birinci perdenin ikinci sahnesinde Orleans kuşatmasını kaldırmaya çalışan ama "açlık çeken İngilizler" tarafından geri püskürtülen Fransız veliaht Charles, "[...] kuşatmayı kaldırmaktansa / Kent surlarını dişleriyle kemirerek yıkmayı tercih ederler," diye yakınır.[5] Daha sonra Charles'a, "[...] Tanrı'dan inen bir vahiyle / Bu bıkkınlık veren kuşatmayı kaldırmak / Ve İngilizleri Fransa'dan atmakla görevlendirilmiş" Joan takdim edilir.[6] Shakespeare'in ilk dönem oyunlarının üzerinden Marlowe'un hayaleti asla eksik olmaz; nitekim burada da Joan, Timur'la net bir paralellik içinde, kendisini tanıtırken "bir çobanın" "kara tenli" "kızı olarak dünyaya geldim" der.[7] Değerini kanıtlamak için veliahta meydan okuyup kendisiyle dövüşmesini isteyen Joan dövüşü kazanınca, Charles onu Fransız ordusunun başına getirir. Charles kara tenli olduğunu itiraf eden bu öngörülü kıza bakıp şöyle haykırır:

> Muhammet [Mahomet], bir güvercinden esinlendiyse,
> Senin esin kaynağın bir kartal olmalı.
> Ne büyük Konstantin'in annesi Helena
> Ne de Ermiş Philip'in kızları sana benzer.
> Ey sen, yere inen parlak Venüs yıldızı,
> Nasıl saygıyla tapınabilirim sana yeterince?[8]

Veliaht, Joan'ın gücünü ve yeteneklerini anlamakta güçlük çeker, ta ki onun müstesna gücünü ifade eden bir analoji aklına düşünceye kadar: Mahomet'in mistik bir güvercini vardıysa, Joan'ın da bir kartalı olmalıydı. Bu analojideki kartal ve güvercinin savaşa dair bir oyunda sembolik çağrışımlar içerdiği açıktır: Veliahtın ideolojisinde barışa yer yoktur ve savaş alanındaki yiğitliğiyle ünlü Joan göz alıcı bir yırtıcı kuşla ilişkilendirilmiştir. Daha önemlisi, İslama yapılan gönderme Fransa'yı bir kutsal savaş bağlamına yerleştirir. Joan orduya alınır çünkü İmparator Constantine'in öngörülü annesinin ve Aziz Philip'in kehanet yeteneğine sahip kızlarının güçleriyle boy ölçüşen kutsal güçlere sahiptir ve bir kutsal savaşçı olarak Fransız tarihinde oynadığı rolü belirleyen de işte bu kutsallıktır. Ne var ki Shakespeare'e göre bu kutsallık Hıristiyanlığın ötesine geçip mistisizm ile gücün karşı konulamaz bir sentezine uzanır.

Shakespeare'in Muhammed Peygamber'e ve İslam inancına açıkça atıfta bulunduğu yegâne satırlar bunlardır; burada Muhammed'in ilahi aracı taklidi yapan düzenbaz bir dönme olduğu şeklindeki uydurma, ama ortaçağdan beri geniş kesimlerce benimsenmiş Hıristiyan inancına gönderme yapılır. Meredith Hanmer *The Baptizing of a Turke* (Bir Türk'ün Vaftizi) (1586) isimli vaazında (bkz. Altıncı Bölüm) Muhammed'i şöyle anlatıyordu: "Kulağına tahıl taneleri koyup bir güvercine oradan yemeyi öğretmi;, böylece eşini ve diğerlerini bir peygamber olduğuna, Tanrı'nın ruhunun kendisine indiğine ve melek Cebrail'in güvercin şekline bürünüp kulağına geldiğine ve ona sırlar açıkladığına ikna etmişti."[9] Yine Sir Walter Raleigh de hacimli çalışması *History of the World*'de [Dünya Tarihi] (1603-1616) bu miti yeniden üretmişti. "Mahomet cahil ve saf Arapları kendisine nasihatte bulunanın Kutsal Ruh olduğuna ikna etmişti," diye yazıyor, Kutsal Ruh'un İsa'nın vaftizinde bir güvercin olarak zuhur etmesinin hilekârca taklidi olarak nitelediği bu güvercin mitine saldırıyordu.[10] *VI. Henry* üzerinde Shakespeare'le birlikte çalışanlardan biri olduğu genel kabul gören Thomas Nashe de *The Terrors of the Night* [Gecenin Dehşeti] (1593) isimli eserinde Muhammed'in güvercininden bahsederken, "Türkler, Mahomet'in o güvercinden vahiy aldığına inanıyor," der.[11] Muhammed ile güvercin arasındaki bu özel alışverişin tasarlanmasında Nashe'in bir parmağı olabilir.

Fransa'yı alaya alan bir espridir bu, ama esprinin yerini bulması için Charles'ın Mahomet'in güvercinine yaptığı göndermeye inanması gerekir. İngiliz vakayinamelerinde Joan bir sahtekâr olarak anılırken, Fransız tarihinde bir azizedir. Mistik kuşbilimine yapılan bu göndermeler Fransızları kandırılmış gibi gösterir ve Shakespeare'in ulusal farklılığa dair söylemlerini keskinleştirir. Bu oyunu 1592'de izleyen Protestan İngiliz seyircilerin bakış açısına göre, Müslümanların sahte putlara taptığı yanlış bilgisi temelinde Katolik Fransa ile Muhammed Peygamber arasında benzerlikler kurmanın bir mantığı vardı: Neticede Robert Greene ve çoğu çağdaşı, "Mahomet"in pirinçten kafasının sergilendiği *Alphonsus King of Aragon* gibi oyunları sahnelerken de bu varsayıma dayanıyorlardı. Muhammed'in kerametinin "sahteliği", Charles'ın kerameti daha aşikâr Katolik şahsiyetleri betimleyiş şekliyle (Havari Yuhanna'nın kartalı, Azize Helen ve Asıl Haç ve Havari Filipus'un kehanet yeteneğine sahip kızları) daha da güçlü vurgulanır. Bu İslami ve Katolik çağrışımların birlikte kullanılması Fransız Charles'ı ve Joan'ı, Protestan İngiliz izleyicilerin gözünde lanetli insanlara dönüştürür. Charles, Joan'a öldükten sonra küllerinin konması için "Darius'a verilmiş en değerli kaptan" daha değerli bir kap sözü verdiğinde bu lanet daha da şiddetlenir. Burada gönderme yapılan İran Ahameniş İmparatorluğu'nun son kralı III. Darius elbette ki Müslüman değildi, ama Elizabeth dönemi tiyatro izleyicilerinin aklına İran ve Osmanlılarla bağlantılı

Doğu ihtişamını ve despotizmini getirir. Marlowe istediği epik ve aşırı duygusal dramayı yaratabilmek için İslam dünyasına ait karakterlerden ve mekânlardan yararlanırken, Shakespeare bunları Elizabeth uyruklarının 1590'ların başında karşı karşıya olduğu dini ve mezhebe dayalı farklılıkların altını çizmek için kullanıyordu.

VI. Henry'nin huzursuz ve kışkırtıcı havası, 1588'de İspanyol donanması zaferiyle gelen iyimserliği o tarihten beri buharlaşmış bir ulusun ruh halini iyi yakalıyordu. Drake ve Norris'in 1588 yazındaki Portekiz Seferi hezimeti birkaç dış politika başarısızlığından ilkiydi ve tüm bu başarısızlıklar otuz yıldan fazladır ülkeyi yöneten ve artık ellilerinin ortasına gelmiş Elizabeth'in siyasi yetkilerinin zayıflamaya başlamış olabileceğine işaret ediyordu. Kraliçenin en güvendiği üç danışmanından Walsingham ömrünün son aylarını yaşamaktayken Leicester Kontu ölmüştü. Geriye yalnızca Burghley kalıyordu ki o da yetmişli yaşlarındaydı. Fransa'dan gelen haberler de, Shakespeare'in başka bir dönemdeki merkezî hali gibi iyi değildi. Kral III. Henry'nin Katolikler ile Huguenotların arasını bulma girişimi 1589 Ağustos'unda öldürülmesiyle ve kendisi de bir Huguenot olan Navarre'lı Henry'nin IV. Henry ismiyle tartışmalı bir şekilde tahta çıkmasıyla sonuçlanmıştı. IV. Henry'nin tahta çıkışı Fransa'yı bölmüş, öfkeli Fransız Katolik Birliği Paris'e yürümekte olan yeni krala karşı ayaklanmıştı. Armadanın yenilgisinden sonra Fransız başkentinin de Protestanların eline geçme ihtimali, İspanyalı Philip'in kaldırabileceği bir şey değildi; İspanyol güçlerine Felemenk diyarından geçerek Fransa'yı istila etme emrini verdi. Elizabeth, İspanyolların kuzey Fransa'yı kontrol edip, burayı bir saldırı üssü olarak kullanarak İngiltere'ye yönelik yeni istila girişimlerinde bulunmalarına izin veremezdi; velhasıl o da 3.600 kişilik bir İngiliz birliğini Henry'nin Normandiya'daki harekâtını desteklemeye gönderdi. 1591 Mayıs'ında, muhtemelen Shakespeare *VI. Henry* üzerinde çalışırken, yeniden görev başına getirilen, tecrübe sahibi Sir John Norris komutasında dört bin kişilik bir birlik daha gönderdi. Gelgelelim Norris bir kez daha verdiği emirlerin müphemliği nedeniyle zor duruma düştü. Henry'nin komutası altında, onun kaprislerine göre hareket etmek zorunda kalan Norris sonraki on iki ayını manasız kuşatmalarda ve çatışmalarda geçirdi; öyle ki 1592 baharı itibariyle emrinde yalnızca 600 hasta ve aç adam kalmıştı. Shakespeare *VI. Henry*'de 1420'li yılların Fransa'sındaki bir İngiliz askeri harekâtının siyasi yönetim zafiyetini son derece ayrıntılı bir şekilde tasvir ederken, izleyicileri son üç yıldır gerçekleştirilmekte olan ve Fransız Protestan davasına gerçek bir katkı sunamadan binlerce İngiliz askerin ölümüne ya da evine sakat dönmesine neden olan askeri harekâtlarda yaşanan fecaatin farkındaydı ve bundan acı duyuyordu.[12]

Fransa'daki kargaşa Konstantinopolis'te de hissedilmiş, Harborne'un halefi Edward Barton Fransız diplomatik misyonu içindeki bölünmeleri itinayla istismar

etmeye girişmişti. Biraz ölçüsüz ama çalışkan biri olan Barton ciddi bir başarı göstermiş, Murad'ın güçlü hasekisi Safiye Sultan'la yakın bir şahsi ilişki geliştirebilmişti. Barton Temmuz 1591'de Burghley'e yazdığı bir mektupta, "Türklerden gördüğüm saygı burada yaşayan Hıristiyanların gözüne o kadar batıyor" ki Murad'ın, Elizabeth'le işbirliği halinde, yeni bir Türk donanmasını İspanya'ya karşı harekete geçirmeye hazırlandığı sanılıyor, diye övünüyordu.[13] Fransa'nın yerleşik elçisi Jacques Savary de Lancosme, Katolik Birliği'nin sıkı bir destekçisiydi ve Huguenot IV. Henry'nin tahta çıkışından sonra artık tehlike altındaydı. Barton, Lancosme'u Osmanlı, Fransız ve İngiliz çıkarları hilafına II. Philip için çalışmakla suçlayıp Osmanlı otoritelerine tutuklattı. 1592'de Lancosme serbest bırakılıp Barton'a teslim edildi; muzaffer İngiliz onu bir tutsak olarak IV. Henry'ye gönderdi.[14]

Barton'ın Fransa, İngiltere ve Osmanlıları üç taraflı bir ittifak yapısı içinde birleştirdiğini sandığı sıralarda, IV. Henry Fransa'daki dini çıkmaz durumunu Katolikliğe geçerek bozmanın planlarını yapmaktaydı. Kral 1593 baharını yapacağı mezhep değişikliğini dini bölünmenin iki tarafına nasıl sunacağını teologlarla tartışarak geçirdi. Katolik danışmanları en sonunda büyük bir ciddiyetle şu hususta anlaştı: "Majesteleri bir Türk değildi [...] demek ki yanlıştan doğruya tatlılıkla yönlendirilmeli."[15] Huguenot inancından tövbe edip Katolikliği benimsemesi üzerinde anlaşılan Henry, 25 Temmuz 1593'te başkente girmeden önce Paris'in hemen dışındaki St-Denis Manastırı'nda bir Katolik ayinine katıldı. Uzun süredir Henry'nin, kraliçenin danışmanlarından birinin isimlendirmesiyle, dini "metamorfoz"u seçerek siyasi pozisyonunu pekiştirmeye çalışmasından korkan Elizabeth gelen haberler üzerine ona verdiği askeri desteği kesmeye karar verdi.[16] Fransız Katoliklerine göre Henry'nin mezhep değiştirmesi onu bir Türk'e dönüşmekten kurtarabilecek bir eylemken, Protestan İngilizlere göre bu değişim tam da Türk'e dönüşmek anlamına geliyordu.

Bu noktada Fransızların sözde "Mahomet'in güvercini" hayranlığına dair Shakespeare'in yaptığı uyarılar, *VI. Henry*'nin ilk bölümü ve devam bölümleri 1590'lı yıllar boyunca sahnelendikçe, öngörülü uyarılar olarak değerlendirilmiş olsa gerek. Gelgelelim bu ifade İngilizler için daha da rahatsız edici çağrışımlar içeriyordu. 1592 Mart'ında, tam da *VI. Henry* ilk kez icra edilirken, İngiliz Katolik propagandacısı ve sürgünü Richard Verstegen, *A Declaration of the True Causes of the Great Troubles, Presupposed to be Intended against the Realm of England* [İngiltere Krallığı'na Karşı Planlandığı Varsayılan Büyük Belaların Gerçek Sebeplerine Dair Bir İzahat] isimli broşürünü dağıtıma soktu. Burada İngiltere'nin siyasi sorunları olarak değerlendirdiği şeylerin müsebbibi olarak Elizabeth'in özel danışmanlarını, hassaten de Burghley'i suçluyordu. Danışmanları "Navarre'lı Huguenotlara yardım"dan dolayı

eleştiriyor, bu yardımı İngiltere'nin "dünyanın bütün Katolik Hıristiyanlarıyla genel uyumsuzluğu"nun yalnızca bir boyutu olarak niteliyordu. Şöyle devam ediyordu:

> Nitekim yalnızca Tanrı'nın Kilisesi'yle değil, bütün eski müttefik ve dostlarıyla dostane ilişkilerini bozdukları İngiltere Krallığı'nın şimdilerde kimlerle gerçek bir dostluk ilişkisi geliştirdiğine baktığımızda neredeyse hiç kimseyi göremiyoruz, zira geçmişte ne dostlarını ne de hasımlarını küstürmekten geri durdular. Gelgelelim eskilerinin yerini alması için seçtikleri yeni müttefiklerine baktığımızda, tamamı İsa'nın yeminli düşmanı büyük Türk'ü, Fes, Fas ve Cezayir krallarını ya da Berberi ülkesinin diğer *Mahometain*lerini [Muhammedîlerini] ve Mağribilerini görüyoruz.[17]

Verstegen, Elizabeth'in Türk ve Faslı "*Mahometain*lar" ile ittifak kurmasını kınadıktan sonra, İngiltere'nin kuzey Avrupa'da çeşitli Protestan gruplara verdiği desteği alaya alıyordu. "Hollanda ve Zelanda'nın birkaç bira ve sepet imalatçısıyla da ittifak halindeler," diye yazıyordu küçümseyerek, "bir de Fransa'nın dönmeleri ve Huguenotları var birlikte hareket ettikleri." Yazdıklarından Walsingham ve Harborne'un önceki on yıl boyunca Osmanlılarla daha yakın askeri ittifak kurma yönlü çabalarını gayet iyi bildiği anlaşılan Verstegen, okurlarını şöyle uyarıyordu: "İngilizler büyük Türk'ü ve onunla düşüp kalkanları Hıristiyan dünyasının kendi sınırlarına yakın bazı kısımlarını istila etmeleri için teşvik edebilir (nitekim daha önce İngilizlerin teşvikiyle bu tür girişimlerde bulunmuşlardı), fakat İngilizler benimsedikleri Cenevre İncili'ni bırakıp Türk Kuran'ını kabul etseler bile, Türklerin İngiltere için yapabileceği bir şey yok çünkü bu iki ülke birbirinden çok uzak." Verstegen İngiliz Protestanlığına açıkça saldırıyordu: "İmansızlarla, sapkınlarla ve asilerle bu şekilde birlik olmuş İngilizler", bu yaptıklarıyla Hıristiyan dünyası içinde gittikçe daha fazla tecrit olmaktan başka bir şey elde edemeyecekti.[18] İngiliz-Osmanlı kapitülasyonlarına damgasını vuran gönül alma amaçlı dini bağdaştırma dili dönüp dolaşıp Walsingham ve İngiliz destekçilerinin başına bela olmuştu.

Elizabeth'in danışmanları Verstegen'in broşürünün hem ülke içinde hem de dışında verebileceği zarardan o kadar endişelendiler ki Burghley'in yeğeni ve geleceğin Lordlar Kamarası Başkanı Francis Bacon'ı bir tekzip yazmakla görevlendirdiler. Bacon "Certain Observations made upon a Libel Published this Present Year, 1592" [İçinde Olduğumuz 1592 Yılında Yayımlanmış Bir İftira Belgesine Dair Düşünceler] isimli uzun cevabının sonlarına doğru Verstegen'in "İngiltere büyük Türk'le ittifak kurdu," iddiasına dolaysız bir yanıt verir. Önce retorik bir soru sorar:

> Şayet tüccarların Konstantinopolis'te bir temsilcisi olduğu için bunu söylüyorsa, uzun süredir o sarayda sürekli elçi bulunduran sıkı bir Katolik

> olan I. François'dan itibaren bütün Fransa krallarına, İmparator'a, bizzat İspanya Kralı'na, Venedik Senatosu'na ve diğer devletlere ne diyecek? Şayet o Türk, elçimize (tabii ona elçi denilebilirse) özel bir ihtimam gösterdi diye böyle söylüyorsa, bunu da İspanya kralına borçluyuz, zira ona karşı koyarak kazandığımız onur bize dünya çapında itibar sağladı.

William Harborne'un Konstantinopolis'e varmasından beri kullanımda olan, ticari gereklilik argümanına dayalı klasik bir savunmaydı bu: Bütün Hıristiyan hükümdarların o kentte elçileri ve tüccarları vardı ve Harborne'un bölgedeki İspanyol saldırganlığına karşı çıkması dost kaybettirmekten ziyade kazandırmıştı. Bacon'ın bir sonraki iddiası teolojik olarak daha da müphemdi: "Türklerin bizi dini tasvirlerin kaldırılması noktasında etkilemiş gibi görünmesi sebebiyle bunları söylüyorsa, Mahumetanizme [Muhammedîlik] kapı aralayan başlıca hususlardan biri olan bu tasvirlerin kilisedeki varlığı rezaletini kendisi düşünsün."[19] Bacon'a göre Protestanların ikon karşıtlığının sebebi İslamdaki tasvir yasağı değil, Katolik mezhebindeki pervasız putperestliğinin İslam gibi sapkınlıkların serpilip gelişmesine imkân vermesiydi. Bacon'ın kullandığı argümanın geçmişi Erasmus'un "Türklere Karşı Savaş Üzerine" (1530) isimli denemesinde dillendirdiği şu iddiaya kadar gidiyordu: İslam Katolik bozgunculuk yüzünden serpilip büyümüştü ve aslında Hıristiyan Tanrı'sının kilisenin günahlarını cezalandırmak için gönderdiği bir musibetti. Gelgelelim Elizabeth'in İslam dünyasıyla önceki otuz yıl boyunca geliştirmiş olduğu iyice kökleşmiş tarihi ittifakların meşrulaştırılması bağlamında pek de ikna edici bir argüman değildi bu. Şimdi olduğu gibi o zaman da ideolojik farklılıklar bir tarafı ticaret yapmak ve yaptığı ticareti meşrulaştırmak için çabalamak zorunda bırakıyordu.

Bacon'ın bu hususta dikkatli konuşmak için haklı sebepleri vardı zira bunları yazarken bile Elizabeth'in "Büyük Türk"le ilişkileri yeni bir boyut kazanmaktaydı. Elizabeth'in "Büyük Türk'ün Hıristiyan ülkeleri istilasına" finansal ve askeri destek sağladığına dair söylentiler bütün Avrupa kraliyet saraylarında yankılanmaktaydı (bu söylentilerin yayılmasının bir sebebi de Barton'ın elçilik görevindeki başarısıydı).[20] Barton ayrıca Burghley'den çabalarını desteklemek için kraliçenin Murad'a hediyeler göndermesini de istiyordu. Burghley, 1593 Eylül'ünde direnmeyi bıraktı ve Londra'dan sultana takdim edilecek hediyelerle dolu *Ascension* isimli bir gemi Konstantinopolis rıhtımlarına yanaştı. Barton, Murad ve maiyetine hediye olarak altın kaplama levha, elbise ve saten kumaşlar sunduğu gibi, "imparatorluk tacının mirasçısının annesi olması hasebiyle diğer tüm kraliçelerden ve cariyelerden çok daha fazla saygı gören Sultan ya da İmparatoriçe" şeklinde nitelendirdiği Safiye Sultan'a da hediyeler sunmuştu. Barton'ın maiyetinden biri "majesteleri [Safiye] Sultan'a gönderilmiş" hediyeleri şöyle anlatıyordu:

> Majesteleri Sultan'ın yakut ve elmas mücevherlerle süslenmiş bir portresi, üç adet muhteşem yaldızlı levha, on adet kumaş elbise ve zerbaf, bir kutu gümüş ve yaldızlı kapaklı çok şık şişe ve iki top kaliteli Hollanda bezi kendisine sunulduğunda Sultan o kadar memnun oldu ki elçiye adam gönderip majesteleri Kraliçe'sinin en çok hangi hediyeyi almaktan memnuniyet duyacağını sordurdu. O da İngiltere'de nadir bulunması sebebiyle Türk tarzı gösterişli bir elbisenin uygun olacağını bildirdi. Bunun üzerine Sultan, bir teşekkür mektubuyla birlikte Kraliçe'ye gümüş işlemeli kumaştan içliği olan çok kaliteli ve zengin işi zerbaf bir elbise ve Türk işi çok zarif ve zengin işi bir kemer gönderdi.[21]

Hediyeleşmeler iki saray kadınının kendi aracıları vasıtasıyla gerçekleştirildi: Barton Elizabeth'i temsil ederken, Safiye adına bütün bu işleri gerçekleştiren kişi *kira*sı (Yahudi temsilci ya da aracı) İspanya doğumlu, kendi başına Harem'de en güçlü ikinci kişi haline gelmiş Esperanza Malchi'ydi. Bu hediyeleşmelerden çok memnun olan Barton, İngiltere'ye göndermeden önce incelediği sultanın hediyelerine 120 pound değer biçiyordu.[22] Elizabeth'in hediyesi olan Safiye Sultan'ın mücevherlerle süslenmiş portresine dair günümüze kalmış hiçbir kayıt bulunmuyor ama günümüze ulaşan bazı parçalar kraliçenin hediyelerine dair bir fikir veriyor. Bunlar arasında Nicholas Hilliard'ın yaptığı, kraliçenin elmas ve yakutlarla bezeli bir madalyonu da bulunuyordu; madalyonun üstünde kraliçe için "inancın koruyucusu" deniyordu ki Murad'la yazışmalarında Elizabeth bu payeyi mütemadiyen kullanmıştı.

Bu karşılıklı lüks eşyaların takdimi de İngiliz-Osmanlı ittifakını kutlamak amacıyla bütün ayrıntıları titizlikle planlanmış bir diplomatik eylemdi; 1594 Ağustos'unda hediyelerle birlikte Greenwich Sarayı'na ulaşan Safiye'nin "teşekkür mektubu"nun tercümesi de bu noktanın altını çiziyordu. Mektup Osmanlıların siyasi üstünlüğünü net ifadelerle ortaya koyuyordu. Allah'a ve "Efendimiz Muhammed'in temiz ruhuna" şükrederek başlıyor, yedi iklim dört kıtanın imparatoru olarak Murad'ın çok sayıdaki unvanının sayılmasıyla devam ediyor, sonra da kraliçeye bu mektuplaşmanın "Sultan Murad Han'ın oğlunun annesi", sultanın eşi ve meşru varisinin annesi Safiye tarafından başlatıldığı hatırlatılıyordu. Safiye Sultan ancak bunlardan sonra nihayet Elizabeth'i övme aşamasına geçebiliyor, ama bunu yaparken onun Murad'a tabi olduğunu da vurguluyordu:

> Adem'in oğullarından bugüne uzanan sultanların soyundan gelen, Allah'ın gölgesi, dinin ve devletin koruyucusu, Mesih'in yolundan giden [...] Hıristiyan kadınların dayanağı, şan ve saltanat sahibi, ihtişam ve kudretin uçlarında dolaşan Murad Han [...] prenslerin itaat ettiği, nefse hâkimiyet ve iffet timsali, İngiltere krallığının hükümranı, taç giymiş hanımefendi ve Meryem'in yolundan giden kadın – son nefesine kadar güzellikler içinde yaşasın ve arzu ettiği her şeyi elde etsin![23]

Safiye'nin yaklaşımına göre, aralarındaki hediyeleşmeden bağımsız olarak Elizabeth, Murad'ın imparatorluk ve teolojik koruması altına girmişti. Farkında değildi ama yazdığı mektup Verstegen ve sürgündeki İngiliz Katolik diasporasının Elizabeth'e ve Protestan danışmanlarına yönelttiği suçlamaları doğruluyordu: İngiltere'ye, kumaş ya da resimlerden dini inancına kadar her şeyin ticaretini yapmaya hazır, İslami Osmanlı İmparatorluğu'nun bir vassal devleti muamelesi yapılıyordu.

1593 yılı sonlarında, bu hediye ve mektup teatisi devam ederken, sultanın Temmuz ayındaki Macaristan istilasının ardından Osmanlılar ile Habsburgların savaşa tutuştuğu haberi Londra'ya ulaştı. Savaş kesin bir sonuç vermeden on üç yıl devam edecek, savaşta yaşanan gelişmeler Elizabeth döneminin geri kalanı boyunca İngiliz yayınlarında baskın bir yer işgal edecekti. Savaşın başladığına dair haberler ayrıca Londra tiyatro salonlarının çok ciddi bir salgın hastalık nedeniyle kapanmasından bir yıl sonra yeniden açılışlarıyla da çakışmıştı. Henslowe 24 Ocak 1594'te Sussex Kontu'nun Adamları tiyatro topluluğunun Rose Tiyatrosu'nda sahneye koyduğu yeni bir Shakespeare oyunuyla büyük bir ticari başarı kazandı: *The Most Lamentable Roman Tragedy of Titus Andronicus* [Çok Acıklı Bir Roma Trajedisi: Titus Andronicus]. Shakespeare 1592'de Tudorların zaferinin tarihöncesini sahneye taşıyarak kazandığı başarıdan sonra yaratıcılık ağını daha da gerilere, Roma İmparatorluğu'nun gerileme dönemine atıyor; kurgusal bir general karakterinin acımasız, kanlı trajedisini sahneye taşıyordu.

Oyun Titus'un bir Germen kavmi olan Gotlara karşı düzenlenen on yıllık bir askeri harekâtın ardından muzaffer bir komutan olarak Roma'ya dönüşüyle başlar; bu savaşta Titus'un yirmi bir oğlu ölmüştür. Geleneklere uyarak, Gotların tutsak kraliçesi Tamora'nın oğlunu kurban ederek tanrıları yatıştırmaya çalışır. Yeni Roma İmparatoru Saturninus'un, imparatoriçesi yaptığı Tamora, Titus'tan oğlunun intikamını almaya yemin eder. Tamora'nın oğulları Titus'un kızı Lavinia'ya tecavüz edip dilini keserler ve böylece tüyler ürpertici ve merhametsiz bir vahşet döngüsünü de başlatmış olurlar. Döngünün zirve noktasında Titus, Tamora'ya ölü oğullarının etinden yapılmış bir turtayı yedirdikten sonra onu, kızını ve kendisini öldürür. Oyunda ritüel cinayetten bebek öldürmeye ve intihara, farklı türlerde toplam on dört cinayet; kafalar, eller ve diller de dahil altı bedensel organ kesimi, bir tecavüz, bir diri diri gömme, bir delilik krizi ve bir de yamyamlık sahnesi bulunmaktadır. Shakespeare, Lavinia'ya tecavüz edilmesi ve Tamora'ya zorla insan eti yedirilmesi sahnelerini Ovide'in Latince şiiri *Metamorphoses*'in [Dönüşümler] altıncı kitabındaki Tereus ve Philomel'in hikâyesinden uyarlamıştır. Shakespeare'in kullandığı 16. yüzyıl Ovide çevirisi, "Tuhaf bedenlere dönüşmüş biçimleri tartışmaktır amacım" dizesiyle başlar.[24] Ovide'in dönüşüm ve değişkenlik hikâyeleri, Shakespeare için,

sahneyi ve sahnedeki sıradan aktörleri mucizevi bir şekilde sayısız değişken aktöre, yere ve duruma dönüştürme yeteneğine sahip kendi draması için sonsuz bir esin kaynağıydı. Fakat Shakespeare'in Ovide öykünmesi, yararlandığı bütün diğer klasik kaynaklarla kurduğu ilişkide olduğu gibi, onu aşmayı da içeriyordu. *Titus Andronicus*'da bir değil iki tecavüzcü vardır; Ovide'de tek bir öldürülmüş çocuk varken Shakespeare'de bu sayı beştir; Shakespeare'de bir değil iki çocuk yenir ve Lavinia'nın yalnızca dili değil elleri de kesilir.

Shakespeare klasikleri taklit ederken çağdaşlarından da yararlanır. Oğullarının kafalarının Saturninus ve Tamora tarafından çoktan kesilmiş olduğundan habersiz Titus'un onların serbest bırakılması vaadine kanıp kendi elini kestiği korkunç sahnenin esin kaynağı, Robert Greene'in *Selimus*'udur. Tüm Shakespeare oyunlarındaki en tüyler ürpertici mizansenlerden biriyle sonuçlanır bu sahne: "İki kesik kafa ve bir elle haberci girer."[25] Titus'un esin kaynağı Marlowe'un *Büyük Timur*'udur; askeri yiğitlik ve şeref hakkında sürekli atıp tutarken bunların kendisi ve ailesi için yarattığı sonuçlara kör kalan bu aşırı duygusal antikahraman İskit çobanın yaşlı ve trajik bir versiyonudur. Oyun Timur'un mizahtan yoksun atıp tutmalarının bir taklidiyle başlıyorsa da, çarpıcı şiddeti, Marlowe'un Barabas'ın kanlı maceralarıyla birlikte *Maltalı Zengin Yahudi*'ye yedirdiği kara mizahtan esinlenmiştir. Titus'un kardeşi Marcus tecavüze uğrayıp organları kesilmiş Lavinia'yı ilk gördüğünde ona "Konuş soylu yeğenim"[26] der ama sonra fark eder ki yeğeninin artık bir dili yoktur. Yine Marcus kardeşiyle kuzenlerini kurtarmak için kimin elini feda edeceği üzerinde tartışırken Titus elçiye "bana elini ver ki benimkini vereyim sana" der.[27] Oyunun doruk noktasında Titus Tamora'ya yedirmek üzere Tamora'nın oğlunun etinden turta yapmak için aşçı kıyafeti giyer; izleyiciler bu sahneyi genellikle tüyler ürpertici bir *getting "just desserts"** esprisi olarak görür.

Shakespeare'in en kanlı ve şedit oyunu olan *Titus Andronicus*, yazıldığı tarihten bu yana olumlu ve olumsuz eleştiriler almıştır. İlk sahnelendiğinde başarılı olmasına karşın 17. yüzyılın sonlarına doğru gözden düşmüş, 18. yüzyıldan itibaren ise içerdiği aşırı şiddet pek çok eleştirmeni "kötü tat" bıraktığı gerekçesiyle reddetmeye götürmüştür. Bunlar arasında 1927'de onun için "bugüne kadar yazılmış en aptalca ve yavan oyunlardan biri, Shakespeare'in herhangi bir şekilde elinin değdiğine inanmanın mümkün olmadığı bir oyun"[28] diyen T. S. Eliot da vardı; ama burada

---

* İng. Yemekten sonra tatlıyı almak anlamına gelmekle birlikte, "layığını bulmak, hak ettiği cezayı görmek" anlamına gelen "*getting just deserts*" ile tam olarak aynı şekilde telaffuz edilir. Yazar bu sahnenin izleyicilerin aklına her iki anlamı da içermek üzere bu ifadeyi getirdiğini ifade ediyor: Tamora oğlunun etini tatlı olarak yiyerek (*getting "just desserts"*) layığını bulmuştur –çn.

"el" sözcüğüyle yaptığı cinası muhtemelen bilerek yapmamıştı. 20. yüzyılın ilerleyen bölümlerinde oyuna dair yaklaşımlarda yavaş bir itibar iadesi görülmeye başlandı, zira İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanan vahşet pek çok rejisörü ve eleştirmeni Harold Hobson'un şu sözlerinde ifadesini bulan noktaya geldi: "*Titus Andronicus*'un ölçüsüz barbarlığında Buchenwald'da* bulunmuş herhangi birini afallatacak hiçbir şey yoktur."[29] 1980'li yıllardan sonra ise sıradışı bir teatral ve eleştirel diriliş yaşandı. Günümüzde bu eser 1594'te ilk icra edildiğinde olduğu kadar popülerdir; İngiliz basını 2014'te Globe Tiyatrosu oyunu yeniden sahnelerken beş izleyicinin baygınlık geçirdiğini biraz da zevkle haberleştiriyordu.[30]

Şiddetin istisnadan ziyade kuralmış gibi göründüğü bir oyunda uygarlık ile barbarlık arasındaki çizgi inceldikçe incelir. Önceleri Roma uygarlaşmış her şeyi temsil eder, ama Gotlar gibi yabancıların ve barbarların kapılarından girmesine bir kez izin verdi mi, o da kendi kendine saldırmaya başlayıp Titus'un söylediği gibi "vahşi kaplanlar diyarı"na dönüşebilir. Uygarlığın nerede bitip barbarlığın nerede başladığını ayırt etmek, Elizabeth dönemi Protestanlarının, Katolik Avrupa ve İslam dünyasıyla kurdukları ilişkiler bağlamında on yıllar boyunca kafa yorduğu bir problemdi. Elizabeth ve danışmanları için kimin daha barbar olduğuna karar vermek zor bir işti: Sapkınlık olarak değerlendirdikleri Protestanlığı yeryüzünden silmeye çalışan putperest Katolikler mi yoksa kendilerine askeri ve dini kurtuluş sunan Müslüman kâfirler mi?

İşte böylesi bir dönemde Shakespeare bu oyundaki en çarpıcı karakterlerinden biriyle bu tartışmaya dahil olur: Oyunda önemli bir yeri olan kötü karakter Mağribi Aaron. Gotların aksine Roma ya da başka bir toplum içinde asimile olmayı reddeden, tövbe/pişmanlık bilmez, tamamen ahlak dışı kötü bir adam, en toplum dışı unsurdu. Oyunda ilk kez Titus'un bir zafer alayı şeklinde Roma'ya soktuğu Got tutsakların arasında görülür, ama neden bir Kuzey Afrikalı Mağribinin Germen kavmi Gotlarla birlikte olduğu hiç açıklanmaz. Aaron, Tamora'nın sevgilisidir; Tamora'nın Saturninus'la evlenmesinden sonra da devam eden bir ilişkidir bu ve "uğursuz, siyah, keder verici" olarak tanımlanan "kara derili" bir çocuğun doğumuyla sonuçlanır.[31] Tamora Roma imparatoriçesi olur olmaz Aaron'un bir "cinayetler, tecavüzler, kıyımlar / Gece karanlığındaki hainlikler, iğrenç olaylar"[32] serisine girişmesine izin verilir: Tamora'nın oğullarını Lavinia'ya tecavüz etmeleri için cesaretlendirir, Titus'un oğullarının üstüne işlemedikleri cinayetleri yıkar, Titus'u kandırıp kendi elini kestirir. Aaron'un bağlılık duygusu beslediği tek kişi "ilk oğlu

* Temmuz 1937'de Weimar yakınlarında kurulan, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar toplam 56.545 kişinin yetersiz beslenme, kötü koşullar ve infazlar sonucu öldüğü Nazi toplama kampı –çn.

ve varisi"dir.[33] Oyunun sonunda hâlâ hayatta kalabilmiş Romalılar Aaron'u, onun için çok hafif sayılabilecek bir cezaya mahkûm eder: "Göğsüne kadar toprağa"[34] gömülüp ölüme terk edilir.

Seneca ve Ovide gibi yazarların elinden çıkan klasik metinlerin çoğunda kaos yaratan yıkıcı barbar yabancıların uygar şehre zorla girişi vardır, fakat Shakespeare bu geleneği yeniden canlandırıp geliştirerek Elizabeth'in Kuzey Afrikalı Mağribilerle kurduğu rahatsız edici ilişkileri kendisine malzeme yapar. *Titus Andronicus* üzerinde yapılmış son stilistik analizler *VI. Henry* gibi bu eseri de Shakespeare'in tek başına yazmadığını, Aaron karakterini karakterize eden çoğu sahne de dahil bazı çok önemli sahneleri George Peele'ın yazdığını gösteriyor.[35] Peele'ın bu oyunda ne ölçüde dahlinin olduğu hiçbir zaman kesin olarak bilinemeyebilir ama Aaron karakteri hiç kuşkusuz onun Alcazar Savaşı'ndaki şeytani, düzenbaz, kara Mağribi Muly Mahamet karakteri örnek alınarak yaratılmıştır. Aaron, tıpkı Peele'ın Muly Mahamet'i gibi derisinin rengiyle kötülüğü bünyesinde birleştiren ve bundan hain bir zevk alan "kara derili" ve "dinsiz Mağribi"dir.[36] Lavinia'ya tecavüzü planlarken kendisini bir yılana benzetir; "sık, kıvırcık saçları", "Tıpkı bir kobranın öldürmek için dikeldiği gibi, açılıp dik dik" olmaktadır.[37] Titus'un kendi elini kesip koparmasına yardım ederken kahkahalar atar:

> Ahmaklar iyilik yapar, beyazlar bağışlanmayı bekler,
> Oysa yüzü gibi kapkara olacak Aaron'un ruhu.[38]

Aaron, Elizabeth döneminin siyah erkekleri düzenbaz, şehvet düşkünü ve şeytani olarak tasvir eden ilk stereotiplerinden biridir. Fakat Shakespeare ayrıca karakterine Aaron ismini vererek onu Elizabeth döneminde Müslümanlar ve Yahudilere dair beslenen kaygı ve korkularla daha doğrudan bir şekilde ilişkilendirmiş de olur. Musa'nın büyük kardeşi, Eski Ahit'te adı geçen peygamberlerden olan Aaron, üç İbrahimî dinin de ortaklaştığı bir isimdir. Kuran ondan Bakire Meryem'le bağlantılı olarak saygıyla bahsederken, Yahudilik onun Levi kabilesinden altsoyunu Yahudi dini yasasının koruyucuları olarak yüceltilir. Shakespeare'in izleyicilerinin çoğu İncil'de bahsi geçen Aaron'un en küçük oğlunun adının Ithamar olduğunu, Marlowe'un *Maltalı Zengin Yahudi*'sindeki hain Türk'ün ismiyle (Ithamore) bu şahsiyete açık bir gönderme yapıldığını muhtemelen biliyorlardı.

Bununla birlikte Aaron'un ismi ve etnik kökeni Marlowe'un Türklerini/Mağribilerini hatırlatırken, konuşmaları ve eylemleri Barabas'ı andırır. Oyunun sonuna doğru suçlarıyla yüzleşirken kendi kendisine "yaptığı bu iğrençlikler için üzgün olup olmadığı" sorusunu sorar. Yanıtı şöyledir:

Evet, pişmanlık duyuyorum, yapamadığım için bin katını.
Şimdi de bu şanssız günümü lanetliyorum.
Aslında çok az kişi vardır erişebilen lanetimin sınırına.
Gerçi öyle esaslı kötülükler de yapmamış değilim:
Bir insanı öldürmek ya da ölümüne sebep olmaktan başka,
Bir kıza tecavüz etmek ya da bunu tasarlamak,
Bir masumu suçlamak ya da yemin etmek yalan yere,
Ya da anlaşmazlık çıkarmak iki dost arasında,
Yoksul köylünün koyunlarını sakatlamak,
Geceleyin ambarları, samanlıkları kundaklamak,
Sonra da gözyaşları içindeki sahiplerini yatıştırmaya çalışmak.
Sık sık bir ölüyü mezarından çıkarıp
Dikmişimdir acıları dinmek üzere olan bir dostunun kapısına
Ve bıçağımla bu cesetlerin üzerine
Sanki ağaç kabuğuymuş gibi,
Şu cümleyi kazırdım Latin harfleriyle:
"Ben ölmesine öldüm, ama senin de acın dinmesin."
Binlerce kötülük yaptım, sinek avlarmış gibi,
Ama beni derinden üzen şimdi,
Yapamayacak olmamdır bin katını daha.[39]

Aaron'un yaptığı gaddarlıklar arasından gelişigüzel seçtiklerini böyle keyifle sayıp dökmesi Barabas'ın kendi kötülüklerine yaklaşımını hatırlatır. Toprağa gömülürken bile vicdanına ya da duaya başvuracaklarla alay eder:

Ben bebek değilim, yaptığım kötülükler için
Nedamet duyacağımı sanıyorsanız, aldanırsınız.
Eğer elimde olsaydı bunların bin katını yapmak[ta]
Hiç tereddüt etmezdim. Eğer hayatım da
Bir kerecik iyi bir şey yapmışsam
Asıl onun için pişmanlık duyarım.[40]

Bu kadar barbar bir cani için beklenen bir sondur bu: Öldükten sonra değil ölmeden gömülür. Aaron gayrihıristiyan karakteriyle bağlantılı bütün korkuların bir özeti gibidir. Siyah, Mağribi ve aynı zamanda "dinsizdir"; fakat Shakespeare onu Barabas ve Ithamore'la ilişkilendirerek Mağribilerle ve ateistlerle olduğu gibi Türklerle ve Yahudilerle de ilişkilendirmiş olur. O, izleyicinin hor görmesi gereken her şeydir ama aynı zamanda izleyici için karşı konulmaz çekiciliği olan bir karakterdir. O zaman da şimdi de, çoğu zaman kendi kendine konuşur gibi yapıp doğrudan bize seslenirken Aaron'u izler ve dinleriz ama tam da bir izleyici olmanın doğası gereği, istesek bile olup bitene müdahale edemeyecek kadar güçsüzüzdür ve bizden beklendiği gibi "dilsiz" suç ortaklarına dönüşür, yaptığı en olmadık kötülüklere iştirak ederiz.

Shakespeare böylesi dehşetli bir karakteri yaratırken bildiği ve kullanabileceği bütün stereotipleri kullanmıştır; ama oyun içinde izleyicisinden Mağribi'yi görünüşte "uygarlaşmış" Roma dünyasının başarısızlıklarının yarattığı bir şahsiyet olarak görmesini de ister. Romalılar Tamora'yı içine alıp, bunun sonucu olarak Aaron'u siyasal yapısına dahil ederek kendi mahvına da sebep olur. Elizabeth uyrukları Roma İmparatorluğu'na benzemeyi çok arzulamakla birlikte, aynı zamanda onu Katolikliğin kalesi olarak da görüyorlardı ve bu kale onlar için Reformasyon'dan beri papalığın barbarlara has putperestliğini temsil ediyordu. Bu ikili bakış, oyunun sonuna doğru Roma askerleri yeni doğmuş oğluyla birlikte "harap bir manastır"da saklanmakta olan Aaron'u yakaladığında görünürlük kazanır.[41] Titus'un hayatta kalan son oğlu Lucius'a teslim edilirken, Romalı "oğlumun yaşayacağına yemin" ederse her şeyi itiraf edeceği vaadinde bulunur. Lucius bunu "Ne üstüne yemin edeyim? Sen inanmazsın ki hiçbir tanrıya" diyerek reddeder.[42] Aaron buna şöyle yanıt verir:

> İnanmazsam ne olacak? Dediğin gibi inanmam,
> Ama biliyorum senin dinine bağlı olduğunu,
> İçinde vicdan denen şeyin olduğunu,
> Yirmi kadar papalık hilesini ve törenlerini bilirsin,
> Bütün bunları dikkatle yerine getirirsin,
> Bu yüzden ısrar ediyorum yemin etmende;
> Bir saray soytarısı bile sopasını Tanrı için taşır
> Ve yemin ettiği tanrı için yeminini tutar,
> Bunda ısrarlıyım: Hangi tanrıya inanıyorsan,
> Onun üzerine yemin edeceksin.[43]

"Papacı" Roma Katolik askerleri tarafından yakalanmış bir Mağribi'nin Romalıların putperestçe "hileleri ve törenleri"ni mahkûm etmesiyle birlikte bir anda başka bir evrene geçilir ve izleyiciler imparatorluk Roma'sından alınıp Reformasyon sonrası İngiltere'sine, VIII. Henry'nin manastırları tasfiye ettiği süreçten bir sahneye götürülür. İzleyiciler böylece nahoş bir duruma sokulur: Katolik mezhebinin reddiyesinde Aaron'la uyuşurlar, ama çok geçmeden fark ederler ki kendilerini inancın "değersiz bir süs"ten başka bir şey olmadığını düşünen bir "dinsiz Mağribi"yle özdeşleştirmektedirler.

Titus Andronicus, Mağribi Aaron'a sempati kazandırmak üzere tasarlanmış bir oyun değildir. Aaron'un kötülüğünde eski ortaçağ ahlakçı oyunlarından alınma çok şey olmakla birlikte Shakespeare onu başka bir etnik kökene bağlayıp komik ve –en önemlisi– tövbe/pişmanlık bilmez biri yaparak bu kötülüğe yeni bir boyut ekler. Oyun Reformasyon sonrasının değişken siyasi ve teolojik ittifakların damgasını vurduğu allak bullak ortamda bu tür "barbar"ların oynadıkları role dair

derin kararsızlığı ustalıkla kullanır. Shakespeare, çatışmalarla ve çelişkilerle dolu sürükleyici bir drama yaratmak üzere, bu tür yabancılara beslenen alışılmış korkuları Elizabeth İngiltere'sinin Mağribiler ve Türklerle daha da müphem ilişkileriyle mezcediyor, VI. Henry gibi burada da Marlowe'unkilerden farklı, yeni türde bir drama yaratıyordu. Kendi çocuklarını öldürür, her türlü dini inanca keyifle saldırırken kimse Barabas'ı gerçekten umursamaz; ama Aaron kana susamış, sadist bir ateist olsa da, o zamanın izleyicisinin de zamanımızın izleyicisinin de kendisine övgüyle mi yoksa sövgüyle mi yaklaşacağı hususunda karar vermekte çok zorlandığı, evladına düşkün, Katolikliğe saldıran birisidir.

Titus Andronicus, 1594 sezonu boyunca çok büyük kalabalıklara oynanırken bile, ikinci bir Mağribi heyetinin İngiltere'yi ziyareti hakkında Elizabeth ile el-Mansur arasında müzakereler yürütülüyordu. Bakkallar Kumpanyası [*Grocers' Company*] başkanı ve Venedik ve Türkiye kumpanyalarının saygın bir tüccarı olan Edward Holmden, Fas'tan Kraliyet Danışma Meclisi'ne bir mektup yazıp şu haberi verdi: "Kral'ın bir elçisinin İngiltere'ye gideceği ilan edildi; hesap kitap işlerinden anlayan birisi ve iki *alcaid* [askeri vali ya da yönetici] ile 25-30 kişilik bir maiyet ona eşlik edecek. Aziz Michael yortusundan [29 Eylül] önce orada olacaklar. Geliş amaçları bilinmiyor."[44] Her ne kadar elçilik erkânının "geliş sebepleri" Holmden için meçhul olsa da, heyetin başındaki isim Ahmed bin Adil'in İngiltere yollarına düşme sebebinin İspanya'ya karşı yeni ve daha ileri İngiliz-Fas askeri operasyonları önermek olduğu açıktı.

İngiltere ile İspanya ilişkilerinde hiç eksik olmayan diplomatik gerilimler iki ülkeyi bir kez daha açık savaşa sürüklüyordu. 1595 yılı boyunca denizlerde devam eden misilleme amaçlı karşılıklı saldırılar II. Philip'i bir diğer İngiltere istilası planına onay vermeye yöneltti. Bu seferki plana göre bir İspanyol ordusu gemilerle Katolik İrlanda'ya taşınacak, ondan sonra İngiliz anakarasına topyekûn bir saldırıya girişilecekti. İstila planının haberi Londra'ya ulaşınca Elizabeth'in Danışma Meclisi İspanya'nın ana Atlantik deniz limanı ve Güneydoğu Asya donanmasının merkez üssü olan Cadiz'e engelleyici bir harekât düzenlenmesine onay verdi. Fas heyetini Elizabeth'in deniz operasyonlarına verilecek lojistik desteği (Agadir'de İngilizlerin Amerika'dan İspanya'ya altın taşıyıp geri dönen İspanyol gemilerine saldırılarında bir üs olarak kullanabilecekleri bir kale inşası ile Fas gemileri ve askerleri de bu desteğe dahildi) müzakere edebilecek insanlardan oluşturulmuştu. O yılın sonbahar aylarında Londra'ya gelen Fas heyetine dair günümüze kalmış bir kayıt bulunmuyor ama İngilizlerin Agadir'e yerleşmesini bir noktada reddeden el-Mansur'un Cadiz'e yönelik İngiliz saldırısını desteklemek üzere birkaç kadırga ve erzak gönderdiği biliniyor.

Müslüman Faslılar ile Hollandalı Kalvenistleri bir araya getiren olmayacak bir ittifakın oldurulmasının ardından Elizabeth'in 150 gemi ve 6 bin askerden müteşekkil donanması 1596 Haziran'ında Plymouth'tan ayrıldı; filo artık Lord İngiltere Korgenerali unvanı verilmiş sadık ve kıdemli Charles Howard ile kraliçenin yeni gözdesi otuz yaşındaki cevval Essex Kontu Robert Devereux'nun ortak komutası altındaydı. Katılımcılar arasında Sir Walter Raleigh de vardı (bu onun son büyük deniz seferlerinden biriydi); uzun ve tehlikeli Guyana seferinden eli boş döndükten sonra eski siyasi itibarını geri kazanma arayışındaydı. Ganimet ve macera arayışıyla sefere katılmış daha genç adamlar da vardı; kraliyet hekimi Roger Marbeck ve yirmi dört yaşındaki şair John Donne da bunlar arasındaydı. Haziran ayı sonunda Cadiz'e varan filo hiç vakit kaybetmeden, önce denizden sonra karadan saldırıya geçti.[45] Bunu İngilizlerin içlerinde *St Philip*'in de olduğu birkaç İspanyol kalyonunu batırdığı kısa süreli ama şiddetli bir deniz çatışması izledi; *St Philip* bir "Mağribi köle" tarafından, geminin barut deposu ateşe verilmek suretiyle havaya uçurulurken Roger Marbeck de izliyordu. Mağribi köle gemiyi havaya uçurduktan sonra otuz sekiz başka Faslıyla birlikte İngiliz güçlerine sığındı. Marbeck'in yazığına göre Howard ve Essex Kontu "onlara para verip bir tekne ve dümenci de dahil tüm ihtiyaçlarını karşılayarak özgürce Berberi ülkesine gitmelerini sağlamayı [kabul etti], karşılığında burada ne yapıldığını, gördükleri şeyleri ülkelerinde anlatmalarını istediler. Hiç kuşkum yok ki zaten bütün Avrupa'da, Afrika'da, Asya'da ve Hıristiyan ülkelerinde en takdire şayan hükümdar olan majestelerinin sonsuz hükümdarlık erdemlerine bundan sonra bütün dünya hayran olacak."[46] İngilizler ayrıca karaya oturmuş haldeki iki İspanyol kalyonunu (*St Matthew* ve *St Andrew*) ele geçirdilerse de, tahminlere göre 12 milyon duka değerindeki külçe altınla yüklü Güneydoğu Asya filosu, İngilizler ulaşamadan batırıldı. Sonrasında şehri yağmalayıp fidye için rehineler alan İngilizler 4 Temmuz'da ayrılırken şehir ateşe verilmiş, Philip'in Güneydoğu Asya filosunun büyük kısmı ise şehir limanının dibini boylamış durumdaydı.

İngiliz zaferinin haberi hızla bütün Avrupa'ya ve Kuzey Afrika'ya yayıldı. Harekât Güneydoğu Asya filosunun taşıdığı büyük serveti ele geçirmekte başarısız olduysa da harekâta komuta edenler onu muhteşem bir zafer olarak göklere çıkardılar. İngiliz donanma komutanlarından biri olan William Monson "İspanya, Cadiz seferinde bizim marifetimizle uğradığı kadar büyük bir hezimete, yağmaya ve hakarete hiçbir zaman uğramadı," iddiasında bulunuyordu.[47] Fakat zafer ilan etme tekeli İngiltere'de değildi. Hayatta kalıp İngilizler tarafından kurtarılanlar Marakeş'e dönüp tekmil verince el-Mansur da kendi zaferini ilan etmekte hiç gecikmedi. El-Mansur'un vakanüvisi el-Fiştali kendisine özgü, çok şaşırtıcı bir dille zaferi şöyle anlatıyordu: "Hava kararıyordu ve bu Kiştala tiranının [II. Philip] aleyhineydi; sonra

Hıristiyan ülkelerin kralları vahşi köpekler gibi tirana saldırdı. En yırtıcı şekilde saldıran, onun topraklarına en cüretli saldırıyı gerçekleştirip boynundaki ilmiği iyice sıkan, İngiltere topraklarındaki krallıkların sultanı İsabel'di." El-Fiştali'nin iddiasına göre Cadiz zaferi, el-Mansur'un diplomatik ve lojistik desteği sayesinde mümkün olabilmişti. Elizabeth'i "desteğiyle cezbedip ona [II. Philip] karşı koyma iradesini güçlendiren" el-Mansur'du; "[el-Mansur,] onun [Elizabeth] toplarında kullanılmak üzere bakırı, cephaneler için güherçileyi soylu krallığından satın almasına izin vermek suretiyle ona [II. Philip] karşı koyma isteğini ona [Elizabeth] gösterdi [...] O [el-Mansur], Allah'ın yardımıyla onu [Elizabeth] din düşmanıyla karşı karşıya getirdi."[48] Fas kadırgalarının savaşta neyi başardığı belli değil ama el-Fiştali'nin anlatımlarına göre İngiltere ve Fas, an itibariyle Katolik İspanya'ya karşı kutsal savaşta birleşmiş durumdaydı.[49]

II. Philip'in Cadiz'de olup bitenlere yanıtı, bu sefer İngiltere'yi istila etmeden önce İrlanda'ya gidip oradaki Katolik isyanından yararlanacak yeni bir donanma toplamaya girişmek oldu. Altmıştan fazla gemiden ve 10 binden fazla askerden oluşan bir filo 25 Ekim 1596'da Lizbon'dan ayrılıp İrlanda'ya doğru yola çıktıysa da kuzeybatı İspanya açıklarında korkunç bir fırtınaya yakalanarak otuz gemi ve binlerce asker kaybetti. Yurtiçinde yenilgiye uğratılıp yurtdışında aşırı zorlanan II. Philip, bundan yalnızca haftalar sonra krallığının iflasını ilan etmek zorunda kaldı. Sonraki yıl yeni bir donanma daha oluşturmaya çalıştıysa da hava koşulları bir kez daha planlarını alt üst etti.[50] Philip'in İspanyol danışmanları bile, İngiltere'yi istila söz konusu olunca, takdiri ilahinin kendilerinden yana olmadığı hissiyatındaydı. Görünüşe göre bu meselede Tanrı gerçekten de İngiliz Protestanlarının tarafındaydı.

Başında Ahmed bin Adil'in olduğu Fas heyeti hiçbir zaman kuvveden fiile geçmediyse de başka bir Faslı Londra'da zuhur etti – ama Londra'nın kraliyet sarayında değil, tiyatro sahnelerinde. Shakespeare 1596 yılı sonlarında *Venedik Taciri*'ni , ya da 1600'deki ilk baskısında yayımlandığı isimle *The Most Excellent History of the Merchant of Venice with the Extreme Cruelty of Shylock the Jew*'u [Yahudi Shylock'ın Ölçüsüz Zalimliği ve Venedik Taciri'nin Olağanüstü Hikâyesi] yazdı. Shakespeare'in, oyunun isminde adı geçen Venedikli tacir Antonio'dan, borcunun zamanında ödenmeyen kısmı karşılığında yaklaşık yarım kilogram etini kesmek isteyen Yahudi tefeci Shylock karakteri, izleyicileri nesillerdir ikiye bölmektedir. Antonio bu parayı sorumsuz arkadaşı Bassanio'nun, kendisine büyük bir servet kalan ve Fas Prensi de dahil birçok taliplisi olan Portia isimli bir kadını elde etme çabalarına yardımcı olmak için alır. Oyunun doruk noktası, Shylock Antonio'nun etinden yarım kilo kesmeye hazırlanırken avukat kılığına girmiş Portia tarafından durdurulduğu ünlü mahkeme sahnesidir. Portia bu sahnede Shylock'a seslenerek, "Bir damla bile Hıristiyan kanı

akıtırsan / [...] Tüm malına ve mülküne"[51] Venedik devleti tarafından el konulur iddiasında bulunur. Bu iddia karşısında elinden hiçbir şey gelmeyen, sonrasında bir "yabancı" olarak bir Venediklinin canını almaya çalışmak suçundan mahkûm edilerek servetine el konulup "derhal Hıristiyan ol"ması[52] talep edilen Shylock sahneyi Hıristiyanların bütün şartlarını kabul etmiş çulsuz bir adam olarak terk eder.

Shakespeare bu oyunu yazarken birkaç olaydan ilham almıştır. Bu süreçte Shakespeare'in aklının bir köşesinde kesinlikle Cadiz seferi vardır, zira araştırmacılar bu oyuna dair tarihlemelerini oyunun açılış dizelerinde ele geçirilmiş İspanyol kalyonu *St Andrew*'a yapılan açık göndermeye dayandırırlar. Venedikli tüccar Salerio bir yerde gemiden bahisle "Kıymetli gemim *Andrew* kumlara saplanmış" der; Cadiz'de ele geçirildiğinde karaya oturmuş haldeki gemi 1596 yazında İngiltere'ye götürülürken neredeyse bir kez daha karaya oturuyordu. Tiyatrodaki öncelleri bağlamında ise Shakespeare, Marlowe'un *Maltalı Zengin Yahudi*'si ile Wilson'ın *Londra'nın Üç Leydisi*'ne ve bu eserlerdeki birbirine zıt Yahudi tüccar, keza Müslüman, tiplemelerine tepki veriyordu. Shylock karakterine esin kaynağı olması ihtimal dahilinde bir diğer olay da Elizabeth'in kişisel hekimi, Portekiz'de bir Yahudi olarak doğmasına karşın sonradan Protestanlığa geçmiş Dr. Roderigo Lopez'in İspanyollarla bir olup kraliçeyi zehirlemeye kalkışmak ve vatana ihanet suçlamalarıyla tutuklanmasıydı. Lopez gerçekten de İspanyollara casusluk yapmak için para aldıysa da, cinayete teşebbüs suçlamaları tamamıyla Essex kontunun uydurmasıydı; kraliçeye sadakatini kanıtlamak ve büyük rakibi Burghley'e karşı avantaj kazanmak hevesiyle uydurmuştu bunu. Lopez, Essex kontu ile Burghley'in çevirdiği entrikaların ortasında kalmış bir piyondan başka bir şey değildi ve bu işten sıyrılma şansı hiç yoktu. Mahkemede Elizabeth'i zehirlemesi için II. Philip'ten 50 bin kron almakla suçlandı. Savcılardan biri olan Sir Francis Bacon, onu "Portekiz milletinden biri ve (bu ülkede Hıristiyan dini kurallarına ayak uydursa da) gizlice Yahudi olmaya devam ettiğinden şüphelenilen biri" olarak tanımlamak suretiyle Lopez'in din değiştirmesinin bir kurgu olduğu şüphesini dillendiriyordu. Ölüm cezasına çarptırılan Lopez, 1594 Haziran'ında infaz edildi. Tarihçi William Camden'e göre Lopez idam sehpasında "hem Kraliçe'yi hem de İsa Mesih'i sevdiğini" söyleyerek protestoda bulundu ama "bir Yahudi'den gelen bu inanç beyanına kahkahalarla gülmeyen tek bir izleyici bile olmadı."[53] Lopez'in sürüklenip, asılıp, parçalara ayrılmasını izleyenler onun masumiyet beyanını suçun komik bir şekilde kaçamaklı itirafı, dili sevgi derken kalbinden nefret geçen bir dönmenin düzenbazlığı olarak görüyordu.

Lopez'in feci ölümüne eşlik eden acımasız ama huzursuz kahkahalar Shakespeare'in oyununa da sirayet eder. Hatta Shakespeare onu bir komedi olarak yazmıştır (nitekim Shakespeare eserlerinin 1623 folyosunda bu eser komedi olarak

listelenmiştir) ve geçen 400 yıl boyunca çok farklı zamanlarda izleyiciler Shylock'ın çöküşünü ve bu çöküş sırasında Portia ve Antonio'nun ağzından çıkan antisemitik çirkin sözleri komik bulabilmiş ya da öyle görmeye teşvik edilebilmişlerdir. Fakat bu komiklik Aaron'un ya da Shylock'ın dolaysız önceli olan Marlowe'un Barabas'ıyla bağlantılı bir nitelik değildir. Barabas gibi Shylock da kızı Jessica'nın Hıristiyanlık dinine geçişine tanıklık eder, ama Antonio'ya dair kanlı planlar yapsa da Marlowe'un karakterinin habis ahlaksızlığı onda kesinlikle yoktur. Shakespeare, Shylock'a insani bir derinlik katar; bunun sebebi Yahudi inancına yönelik hoşgörüsünü ifade etme şeklinde gizli liberal bir arzu beslemesi değil dramatik muğlaklığı ve karakterinin gücünü artırmak istemesidir.

Shylock oyunda yalnızca beş sahnede görünür; ama bunlar arasında, oyunun en önemli sahnelerinden biri olan, Shakespeare'in insanlıkta ortaklaşma çağrısını içeren mısraları dillendirdiği sahne de vardır. "Ben Yahudiyim," der Solanio ve Salerio'ya. "Yahudi'nin gözü yok mu? Yahudi'nin elleri yok mu; organları, boy posu, duyuları, duyguları, heyecanı yok mu? Aynı yiyecekle beslenmiyor mu, aynı silahla yaralanmıyor mu, aynı hastalığa yakalanmıyor mu, aynı yolla iyileşmiyor mu, aynı kışın ve yazın üşüyüp ısınmıyor mu? Farkı ne Hıristiyan insandan? Etimizi kesince bizim de kanımız akm az mı?"[54] Öyle ki bu konuşmanın sonunda izleyicilere ayrıca Shylock'ı Venedik toplumunun ve Venedikli Hıristiyanların yarattığı, onlardan daha iyi ya da daha kötü olmadığı hatırlatılır: "Peki ya bize haksızlık ederseniz öcüm üzü almaz mıyız? Her şeyde size benzediğimize göre, bunda da benzeyeceğiz tabii. Yahudi Hıristiyan'a haksızlık edince, karşılığında göreceği iyilik ne? İntikam! Hıristiyan Yahudi'ye haksızlık ederse, Hıristiyan örneğine göre karşılığı ne olmalı? İntikam tabii! Hainliği sizden öğrendim, yine size uygulayacağım. Bu işi sizden çok daha iyi yapacağıma da güvenebilirsiniz."[55] Shylock ancak Antonio kadar ahlaksız ve açgözlüdür; avukat kılığında mahkeme salonuna giren Portia bu ikisini ayıramayıp, "Burada tüccar hangisi, Yahudi hangisi?" diye sorduğunda istemeden tam da bu gerçeğe işaret etmiş olur.[56]

Portia mahkeme boyunca en az on kere Shylock'tan aşağılayıcı bir şekilde "Yahudi" diye bahseder. Fakat Portia'nın gazabından nasibini alan tek kişi Shylock olmaz. Babasının vasiyetine göre Portia altın, gümüş ve kurşun dolu üç kutudan hangisinde kendisinin portresinin bulunduğunu bilecek kişiyle evlenebilecektir. Oyunun ikinci sahnesi Portia'nın daha önce doğru yanıtı verememiş taliplilerini saymasıyla başlar: Kibirli İtalyan, sarhoş Alman, muzip Fransız, huysuz İskoç ve paspal İngiliz. Tam o sırada yeni bir taliplinin şansını denemek üzere geleceği bildirilir: Fas Prensi. Bunu duyan Portia, Prens'in derisinin rengi yüzünden irkilip, "Eğer yüreğinde evliya yatıyor, ama dış görünüşü şeytana benziyorsa; beni eş diye alıvereceğine, günahlarımı dinleyip salıversin daha iyi." diye espri yapar.[57] Fakat Faslı sahneye girince görülür

ki izleyicinin muhtemelen beklediği gibi biri değildir. Beyaz kıyafetlere bürünmüş, esmer tenli, Aaron'dan ziyade Timur gibi konuşan biridir. Shylock'ın insanlık savunusunu önceleyen bir konuşmasında Portia'ya şöyle yalvarır:

> Tenimin rengine bakıp beni beğenmezlik etmeyin;
> Yanı başında yaşadığım, yakınında yetiştiğim güneşin,
> A lev alev yanan güneşin verdiği gölgeli giysim o benim.
> İsterseniz Phoebus'un[58] ateşinin,
> Saçaklardan sarkan buzları eritmeye yetmediği
> Kuzey yarıkürenin en akça yaratığını getirin bana.
> Aşkınız uğruna ikimiz de birer kesik açalım tenimize
> Ve görelim bakalım hangimizin kanı daha kırmızı[59]

Shakespeare Aaron'un şahsında şeytani bir kara derili karakterden sonra şimdi de onun tam zıddını, Portia'yla evlenip onun kurgusal memleketi Belmont'un Hıristiyan dünyasına girmesinde hiçbir sakınca görünmeyen erdemli, yiğit, esmer bir Mağribi karakter yaratmıştır. Prens'in dininden hiç bahsedilmez; ama zaman zaman Mağribilerle ilişkilendirilen cinsel haz faktörünü hatırlatmaktan da çekinmeyen Prens, Portia'ya şöyle övünür:

> İnanın sayın bayan, nice yürekli insan
> Ürkmüştür şu gördüğünüz yüzden.
> Aşkım uğruna yemin ederim,
> Memleketimin en gözde kızları da
> O yüze tutulmuştur.
> Yüzümün rengi asla değişsin istemem,
> Meğer ki siz kibar ecemin aklını çeleceğimi bileyim.[60]

Fas Prensi, Portia'yı ikna etmek için yeminler ederken bu erkeklik böbürlenmeleri yerini palavralara bırakır:

> Hem İran Şahının, hem de,
> Sultan Süleyman'a karşı üç meydan savaşı kazanmış
> İranlı Şehzadenin hakkından gelmiş şu pala hakkı için[61]

İzleyiciler biliyordu ki İslam dünyasından hiç kimse İran hükümdarı ve prensini doğrayamaz, keza Osmanlı sultanı Muhteşem Süleyman'ı mağlup edemezdi. Gelgelelim oyundaki Faslı savaşçı Hıristiyan bir ülkeye gelip, el-Mansur'un Kraliçe Elizabeth'e yaptığı diplomatik ve askeri teklifleri fazlasıyla hatırlatacak şekilde, Osmanlı ve İran ordularını hezimete uğrattığını iddia ediyordu. Resmi olarak bu öneriler yalnızca Elizabeth'in en yakın çevresi tarafından bilinse de, burada söylenenler halkın İngiliz-Fas yakınlaşmasından fazlasıyla haberdar olduğunu düşündürtüyor.

Ne var ki Faslı talipli doğru kutuyu seçemez ve apar topar sahneyi ve oyunu terk ederken Portia onu şu iki kahredici mısrayla uğurlar:

> Efendice bir ayrılış.
> Perdeleri kapa, hadi.
> Onun gibi kim varsa seçimi de aynı olsun![62]

Venedikli tüccarlara ve Yahudi tefecilere dair romantik komedi niyetine yazılmış oyunda bir Fas prensinin ne işi olduğunu açıklamak kolay değil. Fakat Shakespeare'in Yahudiler ile Hıristiyanlar arasındaki çatışmalara odaklanan oyunlara Müslümanları da dahil ettiği ilk örnek bu değil, daha önce de en az iki oyunda bunu yapmıştı. Wilson'ın *Londra'nın Üç Leydisi*'nde namuslu Yahudi tefeci Gerontus bir Türk hâkime namussuz Hıristiyan tüccar Mercadorus'un riyakârlığından şikâyet ederken, Marlowe'un *Maltalı Zengin Yahudi*'sinde Barabas karakteri Türk Ithamore'la kanlı bir ittifak kurar. Shakespeare her zaman yaptığı gibi bu ikisi arasında bir orta yol tutturup, kendileri de birer aziz olmayan ama statükoya meydan okuma tehdidinde bulunur bulunmaz Hıristiyan dünyasından acımasızca kovulan bir Yahudi ve bir Faslı karakteri sahneye taşır.

Hıristiyan dünyası teolojik düzlemde Müslümanlar ile Yahudileri İsa'nın Tanrı'nın Oğlu olduğunu inkâr eden mürtetler, aynı dini yanılgının iki yüzünü temsil eden sapkınlar olarak bir torbaya koyuyordu. Ticaret düzlemindeyse bunlar arasında yakın ilişkiler söz konusuydu; daha önce gördüğümüz gibi Yahudiler Elizabeth İngiltere'sinin çoğu tüccarının Fas, Türkiye ve İran saraylarında Müslümanlarla kurdukları iş ilişkilerinde aracı rolü oynarlardı. Aslına bakılırsa İngilizlerin 1590'lı yıllarda Fas'taki Yahudi tüccarlar, tefeciler ve siyasi aracılarla, Venedik'teki Yahudi tüccarlar, tefeciler ve siyasi aracılarla olduğundan çok daha fazla teşrikimesaisi oluyordu. Shakespeare'in oyununu izleyen Londralılar, Faslı Yahudi şeker baronu İsaac Cabeça'nın 1568'deki iflası ve Yüksek Deniz Mahkemesi ile Yüksek Mahkeme'de bu iflasla bağlantılı yargılamalar gibi geniş kesimlerin bilgi sahibi olup yoğun ilgi gösterdiği vakalara herhangi bir Yahudi Venedikli tüccarın işlerinden çok daha aşina olsa gerektiler. Belki de oyun, Fas Prensi karakteri üzerinden serpilip gelişmeye başlamış İngiliz-Fas ittifakına sınırlı bir bakış atıyordu. Fakat bir başka ihtimal de, Shakespeare'in, nispeten muğlak Shylock ve Fas Prensi karakterlerinin 16. yüzyıl Venedik'i ve Londra'sındaki zayıf ve istikrarsız çokkültürlülük modelini sorgulamasını mümkün kılmak üzere, Marlowe'un oyunlarındaki saf kötü Yahudilerden ve Müslümanlardan uzaklaşmış olmasıydı. Her iki şehir de siyasetin ve ticaretin Yahudilerle, Türklerle ve Faslılarla ittifaklar kurmayı gerektirdiği yerlerdi. Herkes kazanırken her şey yolundaydı ama sorunlar baş gösterince kahkahalar kesiliyor, bir

tarafın öğrendiği kötülük diğerlerine uygulanıyordu. Oyunun sonuna gelindiğinde izleyici huzursuz durumdadır; zira oyundaki mağrur Faslı ve kindar Yahudi onları ittiği gibi, oyunun hep tepeden bakan ve kendini haklı gören Hıristiyanları da onlara itici gelir. Marlowe'un ölümünün üzerinden yalnızca iki yıl sonra Shakespeare, çok daha incelikli ama aynı ölçüde de kahredici bir suç ortaklığı tiyatrosu, yani Mağribilerin, Yahudilerin ve Hıristiyanların, hatta bizzat izleyicilerin bir açgözlülük, kurban etme ve intikam döngüsünün eşit ölçüde suçlu failleri olarak sunulduğu bir tiyatro yaratmak üzere, onun "hayrete düşüren sözlerini" ve şedit, kana susamış Doğulu karakterlerini yumuşatmıştır. Daha sonra göreceğimiz gibi, Shakespeare sonradan yazdığı en önemli oyunlarından bazılarında bu tarzını sürdürecektir.

Venedik Taciri'nin Fas Prensi gibi, Berberi Ülkesi Kumpanyası da sahneden çekiliyordu. Shakespeare'in *Venedik Taciri*'ni yazmasından tam bir yıl sonra, 1597 Temmuz'unda, imtiyaz süresinin dolması ve özel ticaretin daha iyi kâr oranları vaat etmesi sebebiyle, şirket sessiz sedasız fesholdu.[63] Artık Fas'ta herkes kendi namına iş yapıyordu. Resmi ittifak planlarının savsaklanması ve İngiliz tahtının bu ticarete duyduğu ilginin sonlanmasıyla birlikte Elizabeth ve danışmanları dikkatlerini çoktan daha doğuya, Konstantinopolis'e, Babıâli'ye çevirmişlerdi bile.

DOKUZUNCU BÖLÜM

Topkapı Sarayı'ndan Kaçış

Sultan III. Murad, 15 Ocak 1595'te Konstantinopolis'teki Topkapı Sarayı'nda öldü. Osmanlı gelenekleri uyarınca, veliaht prens Mehmed Konstantinopolis'e varıp iktidar değişimi sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilinceye kadar ölümü gizli tutuldu. Vefattan dört hafta sonra İngiliz elçi Edward Barton, "ilginç Yahudi" diye nitelediği bir adamın "yakın zaman önce burada olan şeyleri", "Sultan III. Murad'ın ölümü ve Sultan III. Mehmed'in imparatorluk makamına yükselmesi"ni anlattığı mektubunu Lord Burghley'e iletti.[1] Barton'ın arkadaşı olup imparatorluk divanına imtiyazlı erişimi bulunan bu kişi, asıl adı Alvaro Mendès olmakla birlikte Osmanlı sarayında daha çok Salomon İbn Yaiş ismiyle bilinen bir Portekiz Yahudisiydi. Mendès'in yazdığına göre Mehmed tahta çıkmak üzere Ege kıyılarına yakın Manisa'dan yola çıkıp 27 Ocak'ta başkente varmış, sonra da babasını Ayasofya'da gömmüştü. Bunun ardından yaşananlar ise Osmanlı imparatorluk tarihinin en korkunç ve en ağır şekilde yerilen olayı haline gelmiştir.

> Aynı gece kral Sultan Mehmed'in on dokuz erkek kardeşi huzuruna çıkarıldı; babasının birkaç eşinden olma, o tarih itibarıyla hayatta olan erkek çocuklarıydı bunlar; elini öpmek üzere getirilmişlerdi, bu yüzden onları canlı görmesi gerekmişti; en büyükleri on bir yaşındaydı. Kral kardeşleri onlara korkmamalarını, zira kendilerine zarar vermek istemediğini, yalnızca gelenekler uyarınca onları sünnet ettirmek istediğini söyledi. Atalarından hiçbiri böyle bir şey yapmamıştı; ellerini öptükten hemen sonra sünnet edildiler, sonra bir kenara çekildiler ve mendille ustalıkla boğuldular.[2]

Venedik elçisi yaşanan bu dehşete daha da dokunaklı ayrıntılar ekledi: "Dediklerine göre," diye yazıyordu, "en büyükleri olan çok yakışıklı, kusursuz bir fiziğe sahip, herkesin sevgilisi olan delikanlı, Sultan'ın elini öperken heyecanla bağırmış: 'Artık benim için bir baba olan efendim ve ağabeyim, bu genç yaşımda ömrümün bitmesine izin verme.' Sultan çektiği acıyı hiç gizlemeden sakallarını yolmuş, ama cevap olarak tek kelime bile etmemiş. Hepsini boğdular." Salomon böylesine acımasız bir siyasi halefiyet yasasının "kesinlikle korkunç ve gaddar bir şey gibi göründüğü"nü kabul ediyordu, "ama gelenek böyle"ydi. Salomon ayrıca "babalarının yanına gömülürler-

ken, kimi bir oyuncak bebek tabutundan daha büyük olmayan on dokuz tabutun yarattığı manzaranın "bütün halkı gözyaşlarına" boğduğunu da itiraf ediyordu.[3]

Barton, Salomon'un raporunu elde edip Burghley'e gönderebilmek için büyük zahmetlere katlanmıştı, çünkü sultanın ölümü İngiliz-Osmanlı ilişkilerinde bir dönüm noktasını ifade ediyordu. Elizabeth'in Osmanlılarla diplomatik ve ticari ilişkileri esas itibariyle, Murad'la on yedi yıldır, Murad'ın ölümünden sonra Valide Sultan pozisyonuna yükselen hasekisi Safiye Sultan'la ise daha kısa süredir devam eden samimi şahsi yazışmalara dayanıyordu. Mehmed'in İngilizlere babası gibi yakınlık besleyip beslemeyeceği belli değildi, ama gelen işaretler umut verici görünmüyordu. Mehmed, Osmanlıların Macaristan'daki gevşeyen askeri harekâtını sürdürmeye yemin etmişti ama pek de savaşçıya benzer bir hali yoktu. Bir İngiliz tüccarı onu, "bir prens olarak zeki ve cesur bir yaratılışa sahip olmalıydı ama kazara donuk, ürkek ve fazlasıyla efemine olmuş" şeklinde tanımlıyordu.[4] Osmanlı lütuflarını kaybetmek istemiyorsa hızla harekete geçme ihtiyacı içindeki Barton, Burghley'in Londra'ya gönderdiği Salomon'un mektubu sayesinde, kendisinin İstanbul'daki diplomatik konumunu sağlamlaştırmak üzere yeni sultana münasip bir hediye göndermenin akıllıca bir hareket olacağını anlamasını umut ediyordu. Barton'un şanssızlığına, Kraliyet Danışma Meclisi işi ağırdan aldı. Barton, gelecek bir hediye olmayınca, yeni sultana desteğini sultanın sonraki yıl Arşidük Maximilian'ın Macaristan'daki Katolik ordusuna karşı giriştiği askeri harekâta katılarak göstermek zorunda kaldı. 1596 Haziran'ında, masraflarını sultanın karşıladığı kalabalık bir maiyet eşliğinde, Mehmed'in ordusuyla birlikte Konstantinopolis'ten çıkan Barton, Osmanlı seferini yakından gözlemlediği gibi, Burghley'e Osmanlıların Ekim 1596'da kuzey Macaristan'daki Haçova'da Avusturya-Macaristan Habsburg ordusuna karşı kazandığı çarpıcı zaferi detaylıca anlatan raporlar bile gönderdi.[5] Barton'ın Osmanlı seferine katıldığının haberi Rusya dahil bütün Avrupa'ya yayılınca, Elizabeth bir imaj düzeltme çalışması başlatarak ta Prag ve Moskova'ya kadar elçiler gönderip, "bütün Hıristiyan âleminin en menfur düşmanını Hıristiyan prensliklerine savaş açması için kışkırttığı"nı inkâr etmek zorunda kaldı.[6]

Elizabeth İngiltere'sinin Babıâli'yle ittifakı bütün bunlara rağmen devam etti çünkü çok önemliydi. Dini farklılıklardan ve Osmanlıların emperyal amaçlarına dair duyulan korkudan, siyasi halefin belirlenmesinde kardeş katlini kabul etmelerine kadar çok çeşitli şüphe ve rahatsızlıklara konu olsa da, diplomatik ve ekonomik siyasette çok büyük sonuçlar yaratmış bir ortaklıktı bu. Osmanlı sultanları İspanya'ya karşı değişken ama güçlü bir siper oluştururken, William Harborne ve diğerlerinin 1570'lerden itibaren tesis ettikleri ticaret, iç ekonomide anlamlı etkiler yaratıyordu. Berberi Ülkesi Kumpanyası'nın istikrarsız kâr oranlarının aksine yüksek kâr yapan

bir şirket olan Türkiye Kumpanyası bu başarısının sonucu olarak 1592'de Venedik Kumpanyası'ya [*Venice Company*] birleşerek Levant Kumpanyası'nı [*Levant Company*] oluşturmuş, 1590'lı yılların sonu itibariyle yirmi gemiye sahip olan bu şirket de Akdeniz bölgesinde yılda 150 bin pound tutarında kumaş ihracatı gerçekleştirmiştir.[7]

Bütün bu ticaretin etkileri, Elizabeth dönemi İngiltere'sinin farklı hayat seviyelerinde de fark edilebiliyordu. Sadece İngilizcede basılmış kitaplar bağlamında bakılırsa, Müslüman dünyayı konu alan kitapların sayısında on altıncı yüzyılın sonlarına doğru büyük bir artış göze çarpıyordu. Londra Kitapçılar Kumpanyası [*Company of Stationers of London*] kayıtları Elizabeth döneminde Osmanlılarla ilişkili konularda tahminen altmış kitap basıldığını, bunların yarısının 1590'lı yıllarda yayımlandığını ortaya koyuyor. Bu kayıtların ilgili dönemde basılmış bütün kitapların yalnızca yüzde altmışını içerip, dini polemikleri ve diplomatik yazışmaları içermediği hesaba katılırsa, gerçek rakamın çok daha yüksek olması muhtemeldir.[8]

Elizabeth'in uyrukları Türkleri okuyup yaptıklarını takip edebildikleri gibi, hükümdarlarını da mercek altına alabiliyorlardı. Hans Eworth'un Muhteşem Süleyman'ı at üstünde resmeden tablosu gibi Osmanlı sultanı portreleri İngiliz konaklarının çoğunda vardı.[9] Londra şehri *Lord Mayor*'ı Sir Ralph Warren, Virginia kolonisi valisi John West ve Oxford hocalarından Thomas Key'in sanat koleksiyonlarına ait envanter kayıtlarının her üçünde de "Büyük Türk"ün resimleri listelenmiş.[10] Şair, saray mensubu ve asker Sir Philip Sidney, Strasbourg'da yaşayan bir mektup arkadaşından aldığı "Türklerin yeni İmparatoru Murad'ın portresi" için memnuniyetini ifade ediyordu.[11] Venedik'te yapılmış bu portre, Sidney'in 1570'ler boyunca büyük gayret göstererek Osmanlılarla ilgili topladığı istihbaratla birlikte onun şiiri ve nesri üzerinde ciddi bir etki yarattı. Aşk üzerine sonelerinin toplandığı, 1580'lerin başında yazılmış *Astrophil and Stella*'da [Astrophil ile Stella] şu soruyu sorar:

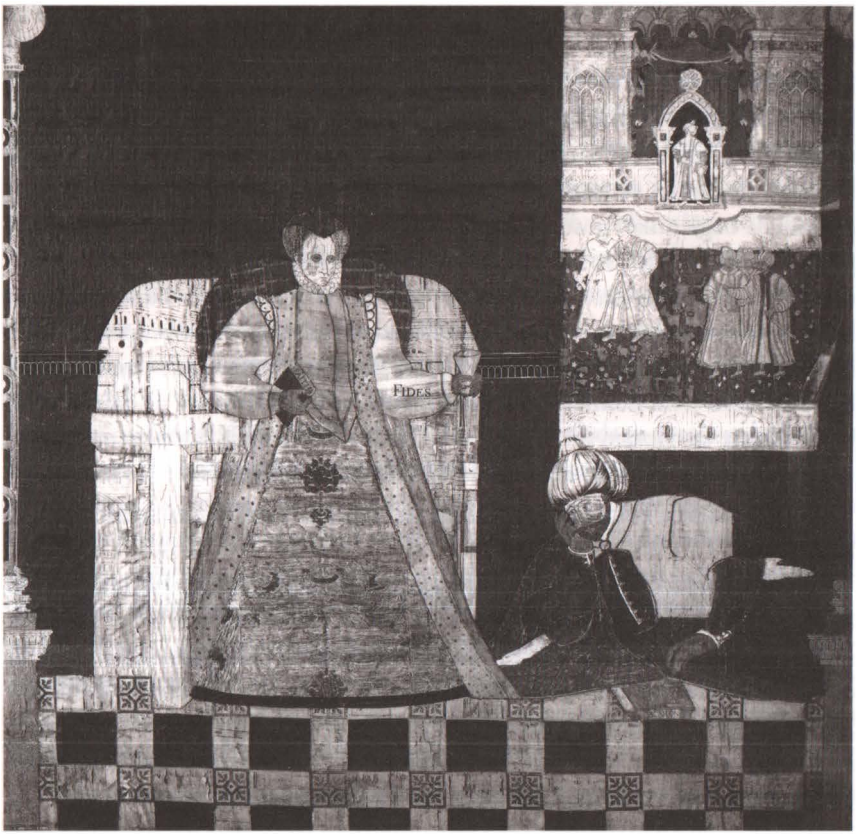
> Acaba var mıdır Türk hilalinin aklında
> Doldurmak bu yıl boynuzlarını Hıristiyan kıyılarında.[12]

Burada İslamî hilale yapılan atıf, II. Philip'in bir önceki yıl Portekiz'i ilhakının ardından Osmanlıların İspanya'ya saldırmak üzere olduğuna dair 1582 yılının Mart ve Haziran ayları arasında tedavülde olan söylentilere (doğru çıkmadılar) güncel bir göndermedir. Hatta Sidney, Türklerin Yunanistan'ı işgali hakkında espri yapmayı bile becermiştir:

> Yunanistan'da doğan Aşk [Tanrısı] yakın zaman önce memleketinden kaçtı,
> Türklerin fazla katı kalplerinden yoruldu da mecbur kaldı buna
> O kalpler fazla katıydı delmek için ince uçlu sivri okuyla
> Burada son verdi kaçışına çünkü yumuşak ruhumuzdan memnun kaldı.[13]

ŞEKİL 13 1577'de Türkler tarafından esir alınan Norfolk'lu tüccar Samson Rowlie. Resimdeki Latince yazıda da ifade edildiği gibi Rowlie hadım edilmiş, İslam'a geçip Hassan Ağa adını almış ve Cezayir Baş Hadım Ağası ve Hazinecisi olmuştu.

ŞEKİL 14 İmanı simgeleyen ve dikkat çekici derecede Kraliçe Elizabeth'e benzeyen bir şahıs ile Muhammed'i resmeden nakış işi duvar örtüsü; Shrewsbury Kontesi Elizabeth Talbot bu eseri İngiliz-Osmanlı ittifakı zirve noktasındayken sipariş verip yaptırmıştı.

Türkleri, yakınlaşmak için fazlasıyla katı bulan Aşk, Yunanistan'dan, aslında tam olarak aşk tanrısı Cupid'in annesi Venüs'ün memleketi olup 1573'te Türklerin ele geçirdiği Kıbrıs'tan İngiltere'ye kaçar ama şiirin ilerleyen kısımlarında İngiltere'nin soğuk havası onu çok rahatsız eder. Yazdığı aşk şiirinde Türklere yönelik bu tür atıflarda bulunan Sidney, daha önce yazdığı *Defence of Poesy*'de (1579) [Şiir Müdafaası] ise Osmanlılara dair bildiklerini kullanmış, İngiltere'nin aksine "Türklerin ve Tatarların bile şiirden keyif aldıklarını" yazmıştı.[14]

Elizabeth dönemi portre ressamları, Müslüman dünyadan şahsiyetleri resimlerine konu ettikleri gibi, doğudan Londra'ya gittikçe büyüyen miktarlarda akan ithal ürünleri resmetmekten de büyük keyif alıyordu. Bunlar arasında İslam ülkelerinde

üretilmiş zengin işi pahalı kumaşlar, kilimler, halılar, nakış işleri ve hatta Bursa'da yapılmış İznik çömlekleri de vardı. Elizabeth döneminde yapılmış –Elizabeth'in kendisininkiler de dahil– pek çok resimde göze çarpan inciler, elmaslar, safirler, ipekler, brokarlar ve damaskolar İngiliz-İslam dünyası ticaretinin başarısını göstermek üzere bilinçli bir tercihle teşhir edilirler. Kûfî (Arapça) yazı içeren "Türkiye halıları", yorganları ve Anadolu kilimleri bilinçli bir tercihle, zenginliği ve İslam dünyasıyla bağlantıları göstermek amacıyla satın alınıyordu. Leicester kontunun gerek Fas ticaretinde yatırım yaptığı mallar gerekse de hane idaresi kayıtları, öldüğü 1588 yılı itibariyle, toplam değeri yüzlerce poundu bulan –Türk ya da İran halısı olarak tanımlanmış– seksenden fazla halıya (yalnızca birine beş pound değer biçilmiş) sahip olduğunu gösteriyor.[15] Yine, Elizabeth döneminde yaşamış diğer bir soylu Lord John Lumley'in Nonsuch Sarayı ve Lumley Kalesi'ne dair hane içi envanterinde de yüzden fazla "ipek Türk halısı" listelenmiş. Lumley ayrıca pek çok çağdaşı soylu gibi Osmanlı başkenti Konstantinopolis tasvirlerine de sahipti.[16]

Bu lüks, sadece kraliçeler ve soylulara has değildi. Türk tüccarlardan ham pamuk ithalatı, Lancashire'da gelişen bir tekstil endüstrisini tetiklemişti ve Elizabeth döneminin sonları itibariyle İran'dan gelen ham ipeğin işlenmesi, orta sınıfın tükettiği "Türk usulü" elbiseler ve ev mobilyaları üreten yüzlerce işçiye istihdam sağlamaktaydı.[17] Elizabeth dönemi zengin evlerinde ve ev hayatında bu elbise ve eşyalar öylesine yaygınlaşmıştı ki, Shakespeare, 1590'larda yazılan komedileri *Hırçın Kız*'da "incilerle süslenmiş Türkiye minderleri"nden;[18] *Yanlışlıklar Komedyası*'nda ise "Türk duvar halısı"ndan[19] öylesine bahsedecek kadar rahattır. Hatta, İngilizler bu ithal ürünlerin taklidini üretmeye bile başlarlar: Richard Hakluyt, 1579'da "dünyanın en iyi halıları olan kaba bükülmüş yünden halılar bulup alması" için İran'a gönderdiği Morgan Hubblethorne isimli kumaş boyacısından orada "Türk halıcılık sanatını" öğrenmesini ister. Hubblethorne'un, Hakluyt'ın istedikleriyle dönüp dönmediği bilinmiyor ama 1590'larda İngiliz zanaatkârları, İran ve Türk halılarının keten ya da kendir kumaşa yün düğümlerin atıldığı daha ucuz ve daha basit "Türkiye işi" taklitlerini üretiyorlardı.[20]

Moskova, Türkiye ve Berberi Ülkesi Kumpanyalarının ithal ettiği mallar, Elizabeth'in uyruklarının ipek ve pamukludan yeni tasarımlar giymelerini, sıcak şaraplar içmelerini; beslenme rejimlerini anason tohumu, muskat, besbase, zerdeçal ve şamfıstığı da dahil çok sayıda yeni çeşniyle zenginleştirmelerini mümkün kıldı. Osmanlıların elindeki Yunan adalarından ithal edilen kuş üzümüne olan talep o kadar büyümüştü ki, Elizabeth dönemindeki zirve noktasında yalnızca bu üründen yılda 2.300 ton ithal ediliyordu.[21] 1585 yılından itibaren Osmanlı topraklarında çalışmaya başlayan, Levant Kumpanyası tüccarı John Sanderson'ın icraatları Doğu

mallarının Elizabeth dönemi İngiliz toplumuna ne kadar nüfuz ettiğini gösterir. Sanderson, kız kardeşi Grace'e düğün hediyesi olarak "değeri bir pound on şilinden fazla olan bir Türkiye halısı" hediye ederken; din adamı olan erkek kardeşine üç pound değerinde "altı tane resimli Türkiye kitabı" (muhtemelen Osmanlı kostüm kitapları kastediliyor) ve değeri beş poundu aşan "dört Türkiye halısı" veriyordu.[22]

Müslüman topraklardan gelen nesnelerin ve ürünlerin teşhiri ve tüketimi Londra'yla sınırlı bir şey de değildi. 1601 yılı itibariyle, Shrewsbury kontesi Elizabeth Talbot, daha iyi bilinen ismiyle Hardwickli Bess'in Derbyshire'daki iki muhteşem evinde, yani Chatsworth House ve Hardwick Hall'da sergilediği Doğu işi nakış, duvar halısı ve dantel koleksiyonu nicelik ve nitelik bakımından Leicester kontu ve Lord Lumley'in koleksiyonlarıyla boy ölçüşebilecek düzeydeydi. Koleksiyonda, kırk altı "Türkiye halısı"nın yanı sıra, üç büyük erdemin ve bu erdemlerin tam zıtlarının canlandırıldığı, 1580'lerde yapılmış üç harikulade ve devasa nakışlı duvar örtüsü de vardı.[23] Duvar örtülerinin ilki Umut'un Yahuda üstünde kazandığı zaferi resmederken, ikinci resimde Ölçülülük (Marakeş elçisi Cardenas'ın el-Mansur'u kendisine benzettiği) Sardanapalus'u yenilgiye uğratıyor; üçüncüsünde ise, İman kendi zıttı olan imansız "*Mahomet*"e baş eğdiriyordu. Bunların üçü de, geleneksel Hıristiyan düşüncesine uygun olarak 1576'da Hollanda'da yapılmış "Erdemler ve Kötülükler" gravür serisine dayanıyordu; İngiliz nakışçılar, o günün hâkim teolojisine uygun düşmesi ve –daha pratik bir amaç olarak– Hardwick Hall'un en büyük yatak odasına uyması nedeniyle (ki hâlâ halka açık bir şekilde orada sergilenmektedirler) bu gravürleri kopyalamayı seçmişti.

İman ve Mahomet örtüsünde İman, Kraliçe Elizabeth'e çok benzer bir şekilde resmedilir. İman'ın arka planında kilise mimarisi unsurları, yanında büyük bir haç, sağ elinde –sırtında altın işlemeli harflerle yazılmış "İman" sözcüğünün seçilebildiği– bir İncil, sol elinde bir kominyon kadehi vardır ve elbisesinin kollarına "Fides"* yazısı işlenmiştir. Elizabeth, kendisine tabi olmuş gibi ayaklarının dibinde çömelmiş, kendi inançsızlığı yüzünden derin bir umutsuzluk içinde, melankolik bir havada elini yüzüne dayamış, önünde yerde bir Kuran ("*Acoran*") nüshası bulunan, sarıklı ve bıyıklı Muhammed'in üstünde yükselir. Muhammed'in arkasında kalan kısımda, hayatından seçilmiş belirli olaylar canlandırılmış gibi görünüyor. Bu kısmın ön planında ellerinde pala, başlarında sarık bulunan Türkler ateşli bir tartışma içinde resmedilirken arka planda, Muhammed 16. yüzyıl İngiliz muhayyilesinin ürünüymüş gibi görünen bir camiden çıkarken görünüyor. Gotik kiliseleri andıran kubbe biçimli bir kemerin altında elinde bir kitapla (büyük ihtimalle Kuran) du-

* Lat. İman, güven, sadakat gibi anlamları vardır –çn.

ruyor. Yukarıda dolaşan melekler bir dini aydınlanma anında perdeleri kaldırıyor; bu tür betimlemeler, genellikle İsa ya da Bakire Meryem ile Çocuk konulu Katolik görsellerde kullanıldığından, Muhammed Peygamber'in de içinde olduğu bir sahne için kullanılmış olması şaşırtıcı. Belki de bu işlemeyi yapanlar, pek çok Protestan'ın inandığı gibi, papalık ve Muhammed Peygamber'in putperestlikte ortaklaştığını anlatmak istiyordu.[24]

Hardwick işlemeleri, 16. yüzyılın sonlarına gelinirken Protestan İngilizlerin İslama, özellikle Osmanlılara, yönelik muğlak tutumlarını yansıtır. Hardwickli Bess zenginliğini göstermek istediği için pahalı ve ustalık ürünü Türk kilimleri ve halıları alıyordu, ama bunun dışında da bir isteği vardı: İncil temelli inancın, Müslüman Kuran temelli inançtan üstün olduğu şeklindeki genel kabul görmüş fikri yeniden üreterek, arka plandaki imansız Muhammed'e haç ve komünyon aracılığıyla kurtuluş imkânı sunmak suretiyle ne kadar dindar bir Hıristiyan olduğunu göstermek. Elizabeth döneminde yapılmış pek çok görsel sanat eserinde olduğu gibi bu işlemelerde ince bir ustalıkla işlenen de asılsız bir kuruntudan başka bir şey değildi: Daha yaygın gerçekleşen, Chinano gibi Müslümanların Hıristiyanlığı benimsemesi değil; Samson Rowlie gibi Protestanların, Kuzey Afrika ve Akdeniz'in değişik yerlerinde Kuran önünde diz çöküp İslama geçmesiydi. İslamın yanlış bir şekilde tasvir edildiği pek çok diğer Elizabeth dönemi eseri gibi Hardwick işlemeleri de gerçekleşmesi çok arzulanan bir fanteziydi. İşlemelerdeki Muhammed, Kuran, cami ve hatta Müslüman kıyafeti tasvirleri tamamen ikincil kaynaklara dayanıyordu ve muhtemelen ne Bess'in ne de meçhul işlemecilerin, kraliçelerinin Fas ve Türkiye'nin Müslüman hükümdarlarıyla ittifak kurma yolunda ne kadar ilerleme katettiğinden haberleri vardı.

Elizabeth dönemi müesses nizamının Hardwickli Bess gibi seçkin bir üyesi için İslamın cazibesinden ve dehşetinden kurtulmanın yolu yalnızca imandan, en nihayetinde de kâfir Müslümanları hak din Protestanlığa geçirme düşünün gerçekleşmesinden geçiyordu. Böylesine çelişkili duygular, Elizabeth Londrası'nın oyun yazarları içinse karşı konulamaz bir ham malzeme anlamına geliyordu. Shakespeare, çoğu çağdaşı oyun yazarının aksine hiçbir oyununa bir Türk karakter koymadı (daha sonra tartışacağımız tuhaf bir istisna haricinde). Bununla birlikte 1590'lı yılların ortaları boyunca, yani Hardwickli Bess'in işlemelerinin tamamlanmasından yalnızca birkaç yıl sonra, esas olarak İngiliz tarihine odaklanmış ama her birinin üstünde Türk hayaletinin dolandığı bir dizi oyun yazdı. 1590'lı yıllarda yazdığı on üç oyunda Türklere atıf yaparken, bu atıfların üçte birden fazlasını tarihi oyunlarında yapar. 1590'lı yılların ilk yarısında VI. Henry ve III. Richard dönemlerine odaklandığı ilk dörtlemesiyle ün kazandıktan sonra, 1590'ların ikinci yarısında ikinci dörtlemesine başlayıp II. Richard, IV. Henry (iki bölüm halinde),

ve V. Henry'nin hayatlarını sahneye taşıyan dört oyun yazdı. Shakespeare, Orta Avrupa'da Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki savaşlara, özellikle Osmanlıların Macaristan seferlerine odaklanan yeni bir İngiliz "savaş kitapları" türünün büyük etki yarattığı ortamda, İngiliz siyasi tarihinin kraliyette yaşanan tahta yükselişler, tahttan inmeler, isyanlar ve iç savaşlar kaynaklı çatışmaların damgasını vurduğu bu çalkantılı dönemini oyunlaştırdı. Böylesi bir ortamda Shakespeare'in zihnine kaçınılmaz şekilde musallat olan hayalet müstebit, kardeş katili, imansız ama aynı zamanda esrarengiz Türk olmuştur.[25]

İkinci dörtleme muhtemelen 1595'te yazılmış *II. Richard*'la başlar. Oyun, Plantagenet Hanedanı'ndan Henry Bolingbroke'un, yani geleceğin Kral IV. Henry'sinin Kral Richard'ı tahtından indirmesiyle zirve noktasına ulaşır ve son bulur. Oyunun dördüncü sahnesinde Bolingbroke, Richard'ı tahttan çekilmeye zorladıktan sonra tacı kabul etmeye hazırlanırken; Carlisle Piskoposu, Bolingbroke'un taraftarlarını meşru bir kralı tahtından indirmenin yaratacağı vahim sonuçlar hakkında uyarır. Piskopos burada, dörtlemenin geri kalan kısmında da yankılanacak bir kehaneti dillendirir:

> Kral dediğiniz Hereford Dükü
> Kralına karşı büyük bir ihanet içindedir
> Ve ona taç giydirirseniz,
> Toprağın İngiliz kanıyla sulanacağını
> Ve bu alçakça cinayetin
> Acısını gelecek kuşakların çekeceğini görebiliyorum.
> Türkler ve dinsizler huzura kavuşacak
> Ve bir zamanların huzur hüküm süren ülkesinde
> Çıkacak korkunç savaşlarda
> Kardeş kardeşi, yurttaş yurttaşı öldürecek.[26]

Carlisle Piskoposu, Bolingbroke'un tacı ele geçirme girişimini dini ve siyasi döneklik olarak kınar; ona göre bu, 1590'ların ilk yıllarında Londra sahnelerine arzıendam eden çeşitli "Türk" sultanlarının kasıla kasıla yürüyüp cinayet işlemelerini ve ülkeler fethetmelerini izlemiş Elizabeth İngiltere'si tiyatroseverlerinin, fazlasıyla aşina olduğu türden kanlı ve gayrimeşru bir harekettir. Bolingbroke kutsanmış bir kralı tahtından indirirse, ülkeyi "Kardeş[in] kardeşi, yurttaş[ın] yurttaşı öldürece"ği sonu gelmez bir savaşın içine sokacaktı. Carlisle Piskoposu'nun buradaki maksadı, bir kralı tahtından indirmenin Tanrı'nın belirlediği ve emrettiği doğa yasalarını ve doğal bağları ihlal etmek anlamına geldiğiydi. "Türkleri ve kâfirleri" aynı şekilde gayritabiilikle özdeşleştiren Piskopos, dini ihtilaf diline başvurarak kaos ve felaket öngörüsünde bulunur. Türk, hayatın doğal işleyişinde bozulmanın kısa adıdır.

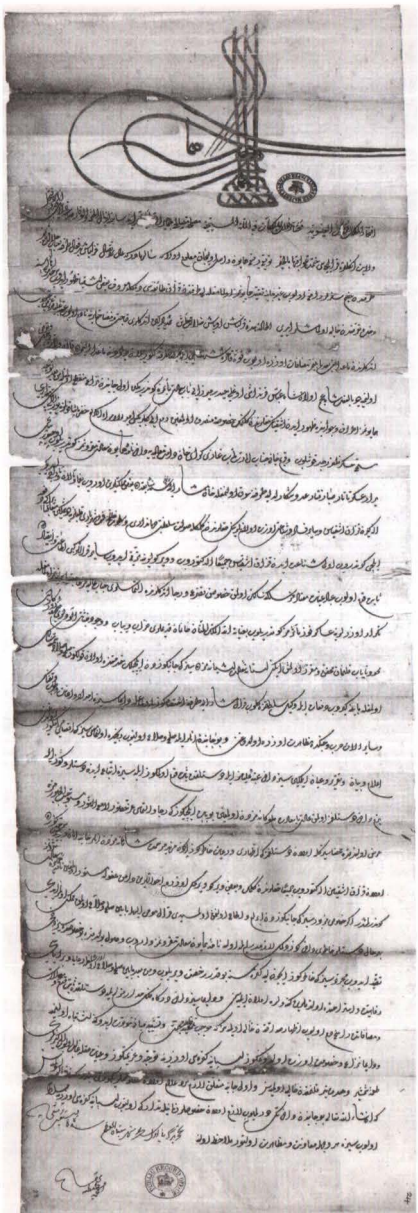
ŞEKİL 15 Sultan III. Murad'ın 1588-1589 yıllarına tarihlenen bir Osmanlı albümünden alınma portresi. Murad ve Kraliçe Elizabeth yirmi yıldan fazla bir süre boyunca siyaset ve ticaret hakkında yazıştılar.

Carlisle Piskoposu'nun kehanetine kulak asılmaz. Bolingbroke tacı giyer ve II. Richard öldürülür. *IV. Henry*'nin sonraki iki bölümü boyunca Piskopos'un öngörüleri gerçekleşerek ülke bir dizi iç savaşa sürüklenir. *IV. Henry*'nin Birinci Bölümü (1596) açılış sahnesinde, Bolingbroke yeni kral olarak krallığının paramparça olup, halkının "sanki çılgına dönmüşçesine kapışmış / Her biri kendinden geçip birbirini kesmiş" olmasından şikâyet eder.[27] Henry, Richard'ı tahtından indirerek işlediği günahın kefareti olarak bir haçlı savaşı başlatma sözü verir:

> İsa'nın mezarına ulaşmadan durmak yok şimdi bize
> – Ki biz, onun askerleri,
> Onun kutsal haçı altında toplanmış
> Ve savaşmaya and içmişiz –
> İlk işimiz, silahları analarının karnında kalıba dökülmüş
> İngiliz askerlerinden bir ordu kurmak
> Ve o inançsızları kutsal topraklardan kovmak:
> Bin dört yüz yıl önce, bizler uğruna hiç çekinmeden
> O yürek sızlatan çarmıha gerilen kutsanmış ayakların
> Boydan boya basıp geçtiği güzelim topraklardan...[28]

Henry, bu satırlarda Hıristiyan ahlakının dilini kullanarak, İsa adına kutsal savaş vermeye hazır bir haçlı savaşçısı olduğunu ilan ediyor. Zerre kadar ikna edici olmasa da, Henry burada aslında Shakespeare'in dini inanç ve aidiyet hissinin şekillendirdiği ulusal kimlik anlayışını dillendirir. Henry'nin ordusunun düşmanlarını kovalayacağı "kutsal topraklar"da İsa'nın aslında hiçbir zaman yürümemiş olmasının bir önemi yoktur; önemli olan, kralın ortak inanç ve ortak düşman üzerinden ulusal birliği güçlendirmesidir. Yeni kral, Richard'ı tahtından devirip İngiltere'yi bir Türk cehenneminin içine soktuktan sonra dindar bir hükümdar gibi davranıyor görüntüsü vermekte; Kutsal Toprakları, Carlisle Piskoposu'nun daha önce "kara paganlar, Türkler ve Sarazenler" şeklinde nitelediklerinden temizlemek suretiyle günahlarından kurtulmaya çalışmaktadır. *II. Richard*'ın sonunda kana susamış gaspçı Türk sultanlarıyla ilişkilendirilen Henry, hükümdarlık dönemini konu alan bu ilk oyunun açılış sahnesinde kâh tövbekâr bir hükümdar kâh Türk zorbalığıyla lekelenmiş entrikacı bir Makyavelist prens görüntüsü verir.

Shakespeare, daha önce yazdığı tarihi dramalarda ve komedilerde de görüldüğü gibi, bu tür çelişkili paralellikleri seyircilerin bağlılık duygularını istismar etmek amacıyla kullanmakta gittikçe ustalaşmaktaydı. Bu ustalaşma ikinci dörtlemede, iktidarı daha zayıf ve temelsiz, bu nedenle de onu stratejik bir şekilde kullanan daha müphem ve çok boyutlu bir kral yaratmasını mümkün kıldı. Ayrıca Marlowe'un hayaletinden kendini kurtarmaya başlamaya yetecek kadar kendine

ŞEKİL 16 Sultan III. Murad'ın Kraliçe Elizabeth'e gönderdiği, en üstünde Osmanlı kaligrafik tuğrasının, içeriğinde Elizabeth'e yönelik bolca övgünün bulunduğu 20 Haziran 1590 tarihli mektubun kopyası.

güveni de geliyordu. Birinci Bölüm'de, IV. Henry'ye karşı başlatılan isyanın lideri Northumberland Kontu'nun oğlu ("Delifişek" lakaplı) Henry Percy'dir. Lakabının da işaret ettiği gibi, Delifişek yerinde duramayan, atılgan bir savaşçıdır ve Timur'un mübalağalı dilini kullanır; sözgelimi, bir savaş öncesinde, "kralların üstüne basıp geçmek için yaşayacağız,"[29] der. Bu sözler açık bir şekilde Timur'un Sultan Bayezid'e yaptığı muameleye göndermeydi. Gelgelelim, IV. Henry'nin halihazırdaki Veliahtı Hal, Londra'nın Eastcheap sokağındaki bir meyhanede konuşurken Delifişek'in Marlowe'vari tumturaklı atıp tutmalarıyla alay ederken, yine ince bir istihzayla şöyle diyordu: "Ben şu Percy gibi değilim, hani şu kuzeyin Delifişek'i: Kahvaltıdan önce altı yedi düzine İskoç öldürüyor, ellerini yıkıyor, sonra karısına, 'Bu hayat çok sakin, hareket istiyorum,' diyormuş."[30] Londra'nın meyhanelerinde ve genelevlerinde, Delifişek gibi Marlowe'un "muazzam satırları"ndan miras karakterler, yerini artık IV. Henry ve ondan da gizemli oğlunun temsil ettiği yeni bir oportünist söylem ve kurnazlık dünyasının aldığı eski, yarı mitsel bir pagan kahramanlar ve kahramanca fetihler dünyasından kalma şeyler olarak görülmeye başlanmıştır.

IV. Henry'nin her iki bölümünde de Shakespeare, Henry'nin ve isyancıların seçkin sarayları ile Londra'nın karanlık yeraltı dünyası; Prens Hal'ın Sir John Falstaff, Bayan Quickly ve işbirlikçileriyle düşüp kalktığı Eastcheap meyhaneleri ve genelevleri arasında mekik dokur. *IV. Henry*'nin İkinci Bölümü (1597-8) Shakespeare tiyatro sahnelerindeki egzotik hikâye ve karakter modasının parodisini yapmak için özel bir çaba gösterir. İkinci perde, dördüncü sahnede korkak asker Pistov, Peele'ın *Alcazar Savaşı* oyunu ve aynı yazarın bugüne ulaşamamış kayıp oyunu *The Turkish Mahamet and Hiren the Fair Greek* [Türk Mahamet ile Yunan Güzel Hiren] ile Marlowe'un *Büyük Timur*'unun kahramanlarına yönelik bir dizi alaycı göndermeyle bunları adeta parçalar. Önce "Hani o sürtük [Hiren]?" diyerek Doll'u* soran Pistov, Marlowe'un "Kemikleri çıkmış uyuz Asya atları" sözünü yineledikten sonra *Alcazar Savaşı*'ndan doğrudan bir alıntı yaparak, "ye ve şişmanla, güzel Calipolis!" der.[31] Marlowe ve Peele'ın Faslı ve Türk tasvirleri üzerinden kendi dramatik ana karakterlerini; karizmatik ama çekingen, alaycı ama şedit, akıl sır erdirilemeyen, hatta belki de kendi kendilerini bile anlayamayan lider karakterlerini yaratma sürecindeki Shakespeare, zekice bir nükteyle bu yazarlara çıkışı göstermektedir.

IV. Henry'nin İkinci Bölüm'ünün sonlarına doğru, babası yeni ölmüş, kendisi tahta çıkmak üzere olan Hal, aniden kendisiyle bir Osmanlı sultanı arasında, kendi kendisini olumsuzlayan ve on yıllardır eleştirmenlerin kafasını karıştıran çarpıcı

---

* Doll oyundaki bir hayat kadını karakteridir. Çevirmenin burada "sürtük" şeklinde karşıladığı kelime orijinal metinde özel isim şeklinde yazılmış "Hiren"dir ve Yunan mitolojisinde güçlü bir savaşçı olduğu gibi, eski İngilizcede "yosma, fahişe" gibi anlamlara da sahiptir –çn.

ŞEKİL 17 Nicholas Hilliard'ın altın, elmas, kristal ve yakutlardan yaptığı Heneage Mücevheri. Elizabeth 1590'lı yıllarda Osmanlı sarayına buna benzer mücevherlerle bezeli portreler gönderdi.

bir karşılaştırma yapar. Yeni kral olarak giyinmiş, Westminster Sarayı'na girerken üç erkek kardeşine dönüp şöyle der:

> Majeste denen bu yeni ve haşmetli giysi
> Üstümde sandığınız kadar rahat durmuyor.
> Kardeşlerim, acınız korkuyla karışmış.
> İngiliz sarayı burası, Türk sarayı değil;
> Murat'ın yerine de Murat geçmiyor;
> Harry'nin yerine Harry geçiyor.[32]

İlk bakışta, Hal'ın kral olarak ilk sözleri son derece açık gibi görünür. Kardeşlerine tahta çıkışının onlar kadar kendisine de tuhaf göründüğünü söyleyip, onları korkmalarına gerek olmadığına temin etmektedir. Küçük kardeşlerine, III. Murad'ın 1574'te beş küçük kardeşini ya da –çarpıcı şekilde Edward Barton'ın raporunu aksettiren– III. Mehmed'in yalnızca birkaç yıl önce Murad'ın on dokuz oğlunu boğdurttuğu gibi öldürtmeyeceği sözünü vermektedir. Fakat yeni kral belki de şüphe uyandıracak kadar vurgulu konuşmakta, konuşmanın münasebetsizliği asıl sorunu açığa vurmaktadır. Hal, burada "Harry" ve "Amurath" isimlerini aynı cümle içinde tekrarlamak suretiyle *germinatio* olarak bilinen bir söylem tekniğini kullanır.

Murad'ın değil babasının yolundan gideceğini iddia eder. Ama izleyici zaten babasını siyasi yağması iç savaşı tetikleyen hesapçı bir sahtekâr olarak tanımıştır bile. Genç Harry, tam da yaşlı Harry gibiyse, muhtemelen aynı hizipçi bölünmeleri yeniden üretecektir. Hal, ailesiyle zorba Türkler arasındaki bağlantıları silmeye çalışırken becerebildiği tek şey benzerliği hatırlatmak olur. İzleyen herkes ıslah olmuş oğulun başkalaşıp mükemmel bir Hıristiyan hükümdara dönüşmesini umut eder, ama Türk'e dönüşebileceği korkusu baki kalır.

Bu endişe, dörtlemenin 1599 yazında yazılmış son oyunu *V. Henry*'nin başından sonuna kadar hep depreşir. Anadili İngilizce okurlar bu oyunu, nesiller boyunca İngiltere'nin en büyük savaşçı kralını sahneye taşıyan, Henry'nin yiğit İngiliz "kardeşler takımı"nın Agincourt'ta Fransızlara karşı imkânsız koşullarda kazandığı zaferi yücelten bir oyun olarak gördüler. Fakat kavrayışı yüksek eleştirmenler, Henry'ye daha müphem bir karakter atfediyorlardı. Sözgelimi büyük deneme yazarı William Hazlitt, Hal'da doğru ya da yanlıştansa kaba gücü tercih eden "çok sevimli bir canavar, muhteşem bir gösterişçi"[33] görüyordu. Daha yakın tarihlerde Amerikalı eleştirmen Norman Rabkin, genç kralın, bakanın bir ördek ya da tavşan görebildiği ama bunu aynı anda yapamadığı gestalt ördek/tavşan illüzyonunun cisimleşmiş hali olduğunu keşfetti. Ona göre oyun, bu illüzyona benzer şekilde iki farklı yöne de işaret ediyordu: Henry militan bir Hıristiyan savaşçı olarak da görülebilir, entrikacı Makyavelist bir prens olarak da.[34] Kutsal savaş fikrinin daha önce olduğu kadar ikna edici olmadığı günümüzde, izleyiciler Henry'nin sevimsiz kaypaklığına benzer şekilde alışıklardır.

Bu muğlaklık, Shakespeare'in Henry karakterini tasarladığı andan itibaren karakterin parçasıydı. Genç İngiliz kral, İngilizleri Fransızlarla ahlaken sorgulanabilir bir savaşa sürüklerken, karakterindeki gizli "Türk" yanını açığa vurmaya başlar. Birliklerinin Harfleur'ü kuşatmakta olduğu sahnede Henry kasabada yaşayanları teslim olmazlarsa bir tecavüz ve cinayet dalgası başlatacağı yönünde uyarır:

> Çıplak bebekleriniz mızrakların ucunda sallanırken
> Acıdan çılgına dönmüş perişan anaların feryat figan çığlıkları
> Hirodes'in kasaplarının kanlı avı sırasındaki
> Yahudi kadınların çığlıkları gibi bulutları deler.[35]

Tehdit, Timur'un Şam'da gerçekleştirdiği bakire katliamını hatırlatırken, mızrakların ucunda sallanan bebekler imgesiyse ısrarla, o yıllarda bütün Avrupa'da basılan broşürlerde anlatıldığı haliyle Türklerin Orta Avrupa'da gerçekleştirdiği gaddarlıklarla ilişkilendirilmiştir. Fakat, Shakespeare burada daha eski bir tiyatro geleneğinden, yani Masumların Katli'nin tasvir edildiği 14. yüzyıl Coventry dini

draması *The Pageant of the Shearmen and Taylors*'tan [Kırpıcılar ve Terziler Geçidi] beslenir. Oyunda Yahudiye Kralı Hirodes, makamını tehdit eden gelecekteki bir Yahudi kralını engellemek için Beytülhalim'in yeni doğmuş bütün bebeklerini öldürtür. Shakespeare, Henry'yi Hiredos'la ilişkilendirerek onu öfkeli, putperest bir tiran olarak göstermiş olur. Shakespeare'in çocukken izlemiş olması muhtemel bu Coventry oyunu *Pageant*'ta, Hiredos ayrıca "Sarazen" kıyafetleri giyip putperestliği, yani *maumetrie*'yi –Muhammed'e, "Mahound", inanma ve tapma– benimsemiş biri olarak da tasvir edilir.[36] Bu ilişkilendirmeler ve çağrışımlar üzerinden çok yüzlü bir Henry tablosu yaratılır: Eşzamanlı bir şekilde Fransızları mağlup eden kahraman İngiliz kralı, Yahudiler için bir tehdit oluşturan pagan Hirodes ve masum Hıristiyanları "mızrakların ucunda sallandırıp" katletmekle tehdit eden ve belki de kendinden geçmiş izleyiciyi, *IV. Henry*'nin İkinci Bölüm'ünde tahta çıkarken söylediği, ölüm saçan Sultan Murad'la herhangi bir şekilde ilişkilendirmeyi reddeden sözlerini yeniden değerlendirmeye sevk eden putperest Müslüman "Mahound"

Hiç kuşkusuz Timur, Hirodes ya da Murad'ın aksine, Henry Harfleur'de masumları doğramaz. Henry'ye dair tereddüt ve rahatsızlık hislerimiz, çok geçmeden onun en tipik İngiliz ikonu haline gelmiş, ulusun koruyucu azizi St. George'u benimsemesiyle birlikte hafifler. Harfleur önünde, askerlerine bir "kaplan"ın acımasız "hareket tarzı"nı hayata geçirmeyi tembihledikten sonra, yurtseverlik ile dini mezcettiği ünlü savaş sloganını atar: "Tanrı'ya Harry'yi, İngiltere'yi ve Aziz George'u Koruması için Yakarın!"[37] Hovarda Prens Hal'in dönüşümü tamamlanmış gibidir. Fakat George'un militan saflığını benimsemesi bile herkesi ikna etmeye yetmeyecektir.

Aziz George, Hıristiyan ve İslam geleneklerinin 16. yüzyılın sonları itibariyle ne kadar iç içe geçtiğinin bilhassa manidar bir örneğidir. Bu azizin, önemli teologların, özellikle de John Calvin ve John Foxe'un reformcu inançlarında pek bir yeri yoktur; bunların her ikisi de azizlerin yüceltilmesini papacı "putperestlik"in bir diğer örneği olarak şiddetle eleştirir. Calvin *Institutes* [Kurumlar] (1536) adlı eserinde "George ve diğer benzer hayaletlerin yardımı olmadan [Tanrı'nın] şefaatini nafile" sayanları kınıyordu.[38] Foxe'un azizlere yönelik tavrı da benzer şekilde dışlayıcıydı. *Acts and Monuments*'ın [Eylemler ve Anıtlar] 1570 yılı basımında ayrı bir bölüm olarak yayımlanan "Türklerin Tarihi" isimli çalışmasında şöyle yazıyordu: "Tanrı kendi oğlunun tek başına olmasına karar verdiğine göre, onun görkemine kendi ıvır zıvırlarımızı karıştırmaya yeltenmemize izni yok demektir. Aziz George'u ya da Aziz Denis'i Türklere karşı savaşmak üzere savaş alanına getiren kişi hiç kuşku yok ki İsa'yı evde bırakmıştır."[39] Londra'nın büyük çoğunluğu Protestan izleyicileri, Henry'nin "Amurath"a benzetilmeyi ve Türk'e dönüşmenin cazibesine kapılmayı

reddedişini izleseler de, onun Aziz George rolüne soyunmasını muhtemelen bir başka tuzağa, bu sefer Katolik putperestlik tuzağına düşüşü olarak gördüler.

Meseleyi daha da karmaşık hale sokan şey, Aziz George'un yalnızca bir Hıristiyan azizi olmamasıdır: O, aynı zamanda İslam inancında da önemli bir şahsiyettir. Aziz George, Hıristiyan ikonografisinde öldükten sonra dirilip Haçlı Seferleri'nde itibaren zuhur eden, İslamî militarizmin sapkın "ejderha"sını öldüren bir şehit olarak gösterilir.[40] Fakat, İslam inanışında, Kuran'da Musa'yla buluşan ve daha sonra şekillenen hadis külliyatında İlyas peygamberin arkadaşı olduğu belirtilen Allah'ın hizmetkârı Hızır'la özdeşleştirilir. Tasavvufta "Yeşil Adam" olarak bilinip mistik bir savaşçı olarak görülür; hatta bazı kaynaklar Büyük İskender'in ordusunda bir subay olduğunu iddia eder. Hayatının bazı versiyonları onu da, tıpkı Aziz George gibi öldükten sonra bir pagan kral tarafından diriltilen birisi olarak anlatır. Habsburg diplomatı Ogier Ghiselin de Busbecq, 1550'li yıllarda Osmanlı topraklarında çeşitli yerleri gezmiş, Orta Anadolu'daki Türk derviş topluluklarında adı saygıyla anılan benzer bir şahsiyete dair duyduğu hikâyeleri aktarmıştır: "Bu dervişlerden *Chederle* [Hıdır, Hızır] adındaki bir kahraman hakkında çok şeyler öğrendik. Pek güçlü ve cesurmuş. Bizim Aziz George'a tıpatıp benzediğini söylediler. Onun başarılarını da Hızır'a atfediyorlardı, mesela dehşet saçan kocaman ejderhayı öldürüp genç kızı kurtarması gibi."[41] Busbecq şu gözlemlerini de aktarır: "[...] Türkler Hızır olduğunu söyledikleri Aziz George'un Rum kilisesinde bulunan resimlerinden hoşlanıyorlar." ve bu resimleri gördüklerinde "önünde yere kapanarak tapınırlar ve resmin her tarafını, atın nallarını bile öperlermiş. Anlattıklarına göre Aziz George kudretli biriymiş, ünlü bir silahşormuş. Şeytanla teke tek çarpışıp ona galebe çalmış yahut en azından meydanı yenilmeden terk etmişmiş."[42]

Aziz George, çeşitli Hıristiyan ve Müslüman topluluklarının çeşitli isimler altında geniş ölçüde ortaklaştığı bir figür olsa da, ancak Shakespeare'in *V. Henry*'yi yazdığı tarihlerde İngiliz topraklarında nispeten bilinir bir şahsiyet haline gelebildi. Muhtemelen Shakespeare'in, İslamî Aziz George versiyonundan haberi bile yoktu fakat çoğu çağdaşı, bu azizi İngiliz Protestanlığının daha yerel bir versiyonu olarak ıslah ve ihya etmeye çalışırken bile bulanık bir İslamî bağlam içine oturtuyordu. Aziz George'un Doğu ile Batı arasında mekik dokumasının en ünlü örneği Edmund Spenser'ın şiirleri, özellikle de ilk yarısı 1590'da, ikinci yarısı ise 1596 yılında basılmış, İngiliz dilinde yazılmış en uzun epik şiirlerden biri olan bitmemiş muazzam destanı *The Faerie Queene*'dir [Peri Kraliçe]. Günümüzde *The Faerie Queene*'i çok az insan okumuştur, ama 1590 yılında ilk üç kitabının yayımlanmasından kısa süre sonra İngiliz dilinde yazılmış en etkili şiirlerden biri haline gelmiştir. Ortaçağa ait arkaik bir dille yazılmış bu eser, anlaşılması zor, karmaşık, büyük ölçüde konusuz;

Elizabeth, İngiltere ya da Protestanlık hakkında olduğu şeklinde farklı farklı değerlendirmelere konu olmuş; hiç sonu gelmeyecekmiş gibi görünen bir alegoridir. Destan, Spenser'in "Periler Ülkesi" adını verdiği bir yerde geçer; bu hayali yeri, Kral Arthur efsanesinden ve her ikisi de Haçlı Seferleri döneminde Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki savaşları anlatan Ariosto'nun *Orlando Furioso*'su [Öfkeli Orlando] (1516) ile Tasso'nun *La Gerusalemme liberate*'sini [Kudüs Kurtuldu] da dahil olmak üzere İtalyan Rönesansı'nın ürünü epik şiirlerden esinlerek yaratmıştır. Kendi neslinden İngiliz yazarların çoğu gibi, Spenser da eserinde "Sarazenler" ve "*Paynim*ler"* gibi eski moda sözcüklerle nitelediği, Protestanlık ile Katoliklik arasındaki çatışmanın oyunlaştırılmasında kahramanları parlatmak için kullanılan örnekler olarak Müslüman karakterlere yer vermişti.

Avrupa epik edebiyatının bir İngiliz versiyonunu yaratmaya çalışan Spenser, altı temel Protestan erdemin peşinde bir dizi maceraya atılıp bu sırada sonu gelmez gibi görünen bir canavarlar, devler, büyücüler, paganlar ve baştan çıkarıcı kadınlar dizisiyle sınanan birçok şövalye karakteri tasarlamıştı. Peşinde koştukları bu erdemler kutsiyet, ölçülülük, namus, dostluk, adalet ve nezaketti. *The Faerie Queene*'in ilk kitabının başlığı "The Legend of the Knight of the Red Crosse, or of Holiness" ["Kızıl Haç ya da Kutsiyet Şövalyesi Efsanesi"] idi. Eserin ilk cümleleri bu şövalyeyi açık bir şekilde tanımlar gibidir çünkü:

> Göğsünde kan kırmızısı bir Haç taşır,
> Ona ölmekte olan Lordunu hatırlatan biricik şeydir ki
> O şerefli nişanı takmasının sebebi Lordunun gül hatırıdır.[43]

Bu "Asil Şövalye", Hıristiyan haçlı savaşçıları, Tapınak Şövalyeleri ve tabii ki Aziz George Şövalyeleri gibi beyaz elbise üzerine kızıl haç takar. "[S]üt beyazı kuzu" kadar tertemiz bir masum olan Una (ya da "One" ["Biricik"]) ile yolculuk eder ki bu, Spenser'ın şiirinde Elizabeth'i simgeleyen birkaç kişileştirmelerden ilkidir. Kızılhaç'ın muayyen görevi, Una'nın kutsal saflığını kötülüklerden korumak için giriştiği "cesaret savaşlarında kudretini kanıtlamak"tır. Spenser destanın ilk başlarında Kızılhaç'ı Aziz George'la özdeşleştirmekte isteksiz görünür, zira Calvin ve Foxe gibi Protestan reformculara beslediği sempati, aziz ululamalarını reddettiği anlamına gelir. Bunun yerine, birinci kitabın geri kalanını, karmakarışık alegorik metodunu kullanarak George'u Katolik bir azizden ziyade sıradan bir İngiliz Protestanı, ülkenin şövalyelerinden biri olarak yeniden kurgulamaya hasreder.

---

* İng. Kökü Latince *paganus*'a (pagan) dayanan ve putperest, kâfir, pagan gibi anlamlara sahip kelime İngiltere'de özellikle Müslümanlar ve Yahudiler için kullanılıyordu –çn.

Sonuç, Una'yı korumak üzere maceralara atılmış Kızılhaç'ın bir dizi çarpıtılmış tasviridir. Doğu'ya, Kutsal Topraklar olarak tanımlanan, alçak büyücü Archimago'nun (Katolik bir putperest ya da "şeytani sihirbaz") aziz kılığına büründüğü bir dünyaya sürüklenir. Aziz George'dan açıkça bahsedilen ilk yer de burasıdır; Spenser'ın yazdığına göre Archimago'nun taklidi o kadar ikna edicidir ki "Bizzat Aziz George onu kendisi sanabilirdi." Bu sözlerle telkin edilen fikir, bu "sahte" Katolik putperestliğin bir Aziz George versiyonu yarattığıdır. Bu arada Kızılhaç, yani "gerçek *Aziz George*" ise "çok uzaklara doğru yol" almaktadır. Yolculukları, onu en sonunda ilki "Sarazen" Sansfoy (İnançsızlık) bir dizi Müslüman savaşçıyla (kendisi hakkında genellikla yanlış fikre kapılan) karşı karşıya getirir:

> Sonunda yol üzerinde biriyle karşılaştı
> Bütün silahlarını kendisine doğrultmuş bir imansızdı bu
> Muhteşem kalkanına parlak harflerle şöyle yazılmıştı:
> Sans foy.[44]

Sansfoy, Duessa adında, "bir İran *mitre*si takan" bir fahişeyle seyahat etmektedir. Bu kadın ve başlığı Babil Fahişesi'yle, Katolik piskoposluk kurumuyla, Asur kraliçesi Semiramis'le ve hatta militan Şii Müslüman topluluğu Kızılbaşların kırmızı başlıklarıyla bir dizi çağrışım yapar. Kızılhaç ikisinin de hakkından gelir ve daha ileri düzeyde ruhsal aydınlanma arayışıyla yeniden yollara düşer. Eserde Paynim olarak nitelenen, Sansjoy (Neşesizlik) adında bir başka Müslüman savaşçıyı da alt ettikten sonra, alegorik bir isimlendirmeyle "Kutsiyet" hanesi şeklinde ifade edilen, yedi din görevlisinin çeşitli Protestan hayırseverlik formlarını hayata geçirdiği bir düşkünlerevine girer. Spenser işte burada İngiliz-İslam ilişkilerine dair en açık güncel göndermesi olan Osmanlıların fidye karşılığında İngiliz esirleri serbest bırakmasını dile getirir:

> Dördüncü din adamının vazifesi de
> Merhametli yardımlarla zavallı tutsakların acılarını azaltmaktı;
> Esirler için *bras* [fidye parası] ödeyip bir de
> Onları alıkoyan Türklerden ve Sarazenlerden kurtarmaktı.[45]

İngiliz esirlerin serbest bırakılması için *brasla** ödeme yapmak, Londra Piskoposu John Aylmer'ın 1582'de talep ettiği, William Harborne'un 1580'li yıllar boyunca İstanbul'da geçirdiği zamanın büyük bölümünü harcadığı bir "hayırseverlik" türüydü. Tefekkür adında bir diğer alegorik figür birdenbire Kızılhaç'ı "ey sen İngiliz soyundan fışkıran tertemiz körpe filiz" diye tanımlayıp Kutsal Topraklara

* Eski (ve bugün de konuşulan bazı) İngiliz lehçelerinde para anlamına geliyor –çn.

gitmesini söylediği sırada, Spenser, bunu Kızılhaç'ın, Birinci Kitap'ın sonuna doğru kaderinin açığa çıkmasına hazırlayan, manevi eğitiminin bir parçası olarak kullanır:

> Sana işaret ettiğim bu yoldan git o halde
> Ne de olsa bu yol seni cennete götürecek
> Demek ki bu eziyetli haccı yapmalısın huzur içinde
> O yönde ilerlerken Kudüs karşına çıkıverecek
> Ki orada yolculuğun kutlu bir sona erecek:
> Gördüğün bütün o Azizler gibi bir Aziz,
> Kendi ülkenin yareni olup onu koruyacaksın
> Sana Aziz *George* diyeceğiz,
> Mutlu İngiltere'nin Aziz *George*'u, zaferin nişanesi olacaksın.[46]

Bu noktada, Spenser gibi Protestanların, Katolik Aziz George anlatısıyla ilişkilendirdiği gurur ve putperestlik günahlarından kendisini arındırmış sayılan Kızılhaç, şehitlikle yüzleşmeye ve "mutlu İngiltere"nin (Protestan) imanının koruyucusu olarak dönmeye hazırdır artık. Bu durum karakter için pek de hayra alamet değildi; Kızılhaç, sonraki iki kitapta birçok "Sarazen"le savaşa devam eden ve daha ikna edici bir İngiliz figürü olan Kral Arthur'la yer değiştirerek destanın devamında ortadan kaybolacaktır.[47]

Spenser, Aziz George'u Katolik bir ikondan bir İngiliz kahramanına dönüştürme sorunuyla boğuşurken, Katolik ikiyüzlülük ve siyasi zorbalık olarak kabul ettiği şeyle İslamî ikiyüzlülük ve siyasi zorbalık olarak kabul ettiği şeyi bir araya getirmenin yeni yollarını da buldu. *The Faerie Queene*'in Beşinci Kitap'ında Arthur, II. Philip ve onun 1588'de armadasıyla gerçekleştirmeye çalıştığı planları model alınarak tasarlanmış bir "Souldan"ın (sultan) "kanunsuz gücünün ve zarar verici kötülükleri"nin[48] tehdidi altındaki Mercilla, Elizabeth yerine konulan başka bir kimse, adlı bir kadın hükümdarın yardımına koşar. Souldan'dan "bir küfürbaz ve en büyük günahı işleyerek aforozculuk yapan" kişi olarak tasvir edilmesi II. Philip'in ve V. Pius'ın 1570'de Elizabeth'i aforoz etmesine bir göndermeyken, Souldan'ın demirden savaş arabaları ve bu arabaların "ölümcül silaha dönüşmüş kancaları"[49] İspanyol donanmasının silahlı kalyonlarını çağrıştırır. İlk başta "bir Pagan şövalye"ymiş gibi davranarak Souldan'ın karşısına çıkan Arthur, ancak "güneşe benzer kalkanını" ortaya çıkarınca hasmını yenilgiye uğratabilir. Souldan'ın savaş arabası devrilir ve "Paynim savrularak"[50] ölür; İspanyol donanmasının Calais açıklarında başına gelenin çok incelikli bir yansıması söz konusudur burada.[51]

İngiltere'nin ve Aziz George'un İslamla karmaşık ilişkileri olduğunu kabul eden tek kişi Spenser değildi. Günümüzde büyük ölçüde unutulmuş nesir romans türünün o yıllarda popüler bir yazarı olan Richard Johnson'ın da içinde olduğu başka yazar-

lar da bu ilişkileri kabul ediyordu. Johnson, V. Henry'ye kaynaklık eden eserlerden biri olan *Famous History of the Seven Champions of Christendom* [Hristiyanlığın Yedi Şampiyonunun Şanlı Tarihi] (1596) isimli eserinde Aziz George'un kökenini Türkiye'nin Kapadokya bölgesinden, belki biraz şaşırtacak şekilde, İngiltere'nin Coventry bölgesine taşır. Johnson'ın kitabında Aziz George, biraz da beceriksizce bir "İngiliz şampiyon"a ve Protestan ikon düşmanına dönüştürülse de, düşmanları çok tanrılı İran Müslümanları olarak kalır. Aynı azizin Spenser versiyonu gibi, Johnson'ın Aziz George versiyonu da macera peşinde koşarken yolu doğuya düşer ve Mısır kralının kızı Sabra'yla evlenmesi teklif edilir ama o, ayak diretir: "Ben bir Hıristiyanım, sense bir Pagan: Ben cennetteki Tanrı'ya hürmet ve itibar ederim, sense aşağıdaki, dünyadaki gölgelere: Dolayısıyla benim aşkımı ve ilgimi istiyorsan Mahomet'inden vazgeçip Hıristiyan inancımıza göre vaftiz olmalısın." Sabra bunu kabul eder, fakat "Fas'ın kara şövalyesi" kıskanç Almidor'un ihanetine uğrarlar.[52] Johnson infaz edilmek üzere İran'a gönderilen George'u militan Protestan bir ikon düşmanı olarak resmeder: "O gün geldiğinde (Aziz George, sultanın sarayına girdiğinde) İranlılar huşuyla Tanrıları Mahomet, Apollo ve Termagant'a kurbanlar verirlerken, Hıristiyanlığa aykırı tören alayı İngiliz şampiyonun sabrını o kadar zorladı ki üzerlerinde İran tanrılarının resimleri bulunan bayrakları ve flamaları alıp ayaklarının altında çiğnedi."[53] George, "Mahomet" adına yeminler eden ve infaz edilmek üzere onun "Yeniçerilerine" teslim eden bir "Soldan" tarafından ölüme mahkûm edilir. Şehit edilirken şöyle ant içer:

> Hainlerin lanet hileleri yüzünden kaybettiğim şeyi
> Bir gün geri kazanırsam olacakları düşünsün tiranlar:
> Her daim belası olacağım hain Mısır'ın
> Ve Fas toprağında sel olup akacak kanlar.
> Serbest kalmamı ölümcül savaş hilelerim izleyecek
> Berberilerin lanetli köpeği yaptıklarına pişman edilecek.
> Pers kuleleri yanıp kül olacak
> Yıkılacak Azametli Babil:
> İşte o zaman Hıristiyanlığın Hacı
> Mısır'ın gurur verici üçlü tacını arzulayacak,
> Gözleriyle görecek Kudüs ve Yahudi ülkesinin insanları,
> Cesur Hıristiyan şampiyonlarının nasıl yıktığını kralları.[54]

Spenser'ın Kızılhaç şövalyesi gibi Johnson'ın Aziz George'u da şehitlik mertebesine erişip en nihayetinde İngiltere'nin koruyucu azizi olarak kabul edilmeden önce, Kutsal Topraklarda Müslümanlarla bir dizi çarpışmaya girmek zorunda kalır.

Spenser ve Johnson'ın Aziz George'un karmaşık mirasına dair 1590'lı yıllarda yazdıklarının çoğu, bir şekilde Henry ile Aziz George arasında yapılan son çar-

pıcı özdeşleştirmede doruğuna ulaşarak Shakespeare'in *V. Henry*'sine sızmıştır. Henry, Agincourt'ta kazandığı zaferden sonra Fransız prenses Katherine'le evlenerek Fransızlarla barış yapar. Henry'nin Katherine'e yaptığı oldukça tuhaf kur şu teklifle biter: "Aslında senle ben değil Aziz Denis ile Aziz George olacak, ileride Konstantinopolis'e gidip o Türk'ü sakalından yakalayacak yarı Fransız yarı İngiliz erkek çocuğunu vücuda getiren."[55] Henry burada İngiltere'nin ve Fransa'nın koruyucu azizlerinin kanını karıştırıp, babasının asıl arzusu olan Kudüs'ü ele geçirmenin başka bir versiyonunu (bu durumda Konstantinopolis'i fethedip başındaki Türkleri ele geçirmek olsa da) gerçekleştirebilecek bir melez haçlı savaşçısı "vücuda getirmeyi" teklif etmektedir. Bu hemen hemen hiç romantik olmayan, daha çok Fransız ve İngiliz birleşik varisinin İslamın kalbinde iktidarını tesis etmesini mümkün kılacak saldırgan bir Hıristiyan genişleme stratejisidir. Henry bir Fransız prensesiyle yaptığı hanedan evliliği yoluyla gücünü büyütürken, belirli bir amaçla çok elverişli çokdilliliği benimsemiş biri olduğunu ortaya koyar: Murat edilen şey, doğması çok istenen çocuğun muhayyel bir Türk'ü yakalayıp Hıristiyanların Kudüs'ten Konstantinopolis'e kadar bütün kutsal yerleri yeniden fethetme düşünü gerçekleştirmesidir. Buna rağmen izleyici bir haçlı seferinin olmayacağını ve neden olmayacağını da bilmektedir; aşırı duygusal Kapanış Bölümü'nde ifade edildiği gibi:

> Bu kralın ardından taç giydirip daha bebekken
> Fransa ve İngiltere'nin kralı yaptılar Altıncı Henry'yi,
> Ama yönetimine çok fazla el değdiğinden,
> Fransa'yı kaybedip kana buladılar İngiltere'yi.
> Ki bunları bu sahnede size pek çok kez izletmiştik.[56]

Shakespeare kendi kendisinin reklamını yaptığı bu satırlarla izleyicilere sekiz yıl önce izledikleri, VI. Henry'nin başına gelenleri odağına alan oyununu hatırlatır. Henry'nin bütün o büyük zaferleri boşunaydı. Vücuda getirilen çocuk Konstantinopolis'i fethedemeyecek; hatta tam tersine Fransa'yı kaybedecek ve İngiltere yeni bir iç savaş bataklığına düşecektir. Hanedanların çatışma döngüsü sil baştan başlayacak; Carlisle Piskoposu'nun "Türkleri ve kâfirleri huzura" kavuşturacak bir ölümcül çatışma kehaneti, bir türlü kovulamayan hayalet gibi dönüp yine musallat olacaktı. Shakespeare İngiltere'nin en büyük hükümdarının bile özünde bir miktar Türk tipi tiranlık bulunduğunu, belki de Hıristiyanların Türklerden o kadar farklı olmadığını ima eder.

1600 yılı itibariyle Marlowe'un hayaleti, Shakespeare'in eserlerinden kaybolmuş; yalnızca arada bir, büyük ölçüde zayıf ve etkisiz ama sesi çok çıkan abartılı karakterlerin komik taklitleri şeklinde görünür olmuştu. Bu şeytan çıkarma süreci

Shakespeare'e, kimi unsurlarını V. Henry gibi daha derin ve karmaşık karakterler yaratmakta kullanabildiği Mağribi-Türk karması büyüleyici figürler kazandırmıştı. Shakespeare'in meselesi, bu karakterler hakkında ahlaki değerlendirmeler yapmak değildi: Belli ki İslam bir inanç sistemi olarak pek ilgisini çekmiyor, ama Hıristiyanların İslama dair yanlış fikirleri ve ürettikleri mitlerden ortaya çıkan karakterler çok ilgisini çekiyordu. Mağribi-Türk stereotipini aşama aşama kana susamış bir kötü adam karakterine dönüştürdü; onu, Marlowe ve Peele'dan miras almış ama daha incelikli ama yine de trajik ve çatışmalı bir karaktere dönüştürmüştü. Shakespeare'in Mağribileri, İngiltere ile Fas arasında mübadele edilen mal ve insanlar gibi, rahatsız edici olsa da egzotikti. Roma ve Belmont kapılarına dayanmış bu Mağribiler iç pazarlarını ele geçirme, kadınlarını ve soylarını kirletme tehdidi oluşturuyordu. Mağribiler hakkında bir miktar bilgisi olan bir Elizabeth dönemi izleyicisi için bu tür yüz yüze karşılaşmalar ciddi bir olasılıktı. Buna karşın Shakespeare'in Türkleri daha hayali figürlerdi; tiyatro karakterinden ziyade metafor niteliğindeydiler; İngiltere kıyılarında nadiren görülen tiplerdi; ezici bir siyasi gücü, askeri kudreti ve dini farklılığı temsil etmelerine rağmen Elizabeth dönemi İngiliz siyasi topluluğuyla yakın ilişkilere sahiptiler. Kısa bir süre sonra, Shakespeare'e en kalıcı trajik kahramanlarından birini yaratmasında yardım etmek üzere tek vücut haline geleceklerdi.

Shakespeare, Türklere karşı gerçekleşmesi mümkün olmayan yeni bir haçlı seferi önerilen *V. Henry*'yi daha yeni bitirdiği günlerde bile bir grup İngiliz, bir haçlı seferi kadar kahramanca olmasa da en az onun kadar sıradışı, Elizabeth'in Osmanlılarla ilişkisini yeniden uluslararası siyasi ajandasının en üst sırasına yerleştirecek bir macera için İstanbul'da bulunuyordu. Edward Barton, 1598 Ocak'ında henüz otuz beş yaşındayken dizanteriden hayatını kaybetmiş; böylece, Babıâli'deki kısa ama renkli İngiliz elçiliği günleri aniden sona ermişti. Konstantinopolis'ten kısa bir tekne yolculuğu mesafesindeki Heybeliada'nın Hıristiyan mezarlığına, pek de tantanalı olmayan bir törenle gömülmüştü. Sultan, Barton'ın elçilik görevini hiçbir zaman resmen tasdik etmemişti; çünkü tartışmalı Macar seferi, Mehmed'in tahta çıktığından beri talep ettiği Londra'dan gelecek kraliyet hediyelerinin gönderilmesini daha da geciktirmişti. Hem Londra'dan hediyeleri ve elçilik yetki belgesini talep etmek hem de Konstantinopolis'teki Fransız muhalefetinin tazelenip yeni bir güç kazandığı koşullarda, İngiliz ticari kapitülasyonlarının yeniden müzakeresi Barton'ın halefi Henry Lello'ya kalmıştı. Maalesef, seleflerinin nezaketine ve dinamizmine sahip olmayan Lello'ya çalışma arkadaşları "duman" lakabını takmıştı; raporlarında onun eksikliklerini bildirmekten aldıkları keyfi gizlemekte zoranıyorlardı. Sultanla yaptığı ilk resmi görüşmelerinden birinde, "mahcup bir ebe gibi [dikilip]

titrek bir sesle İngilizce bir şeyler mırıldanmaya başladı [...] Bir kazın kırk parçaya ayrılırkenki ciyaklamalarını andırıyordu sesi."[57] Lello, Konstantinopolis'teki yeni görevine alışmakta zorlanıyorsa da, Londra'yı, şayet İngilizler ile Osmanlılar arasında makul ilişkilerin devamını istiyorsa hediyelerin ve elçilik görevini teyit eden yetki belgelerinin derhal gönderilmesi gerektiğine ikna etmeyi başardı.

Elizabeth'in danışmanları Lello'nun ve Mehmed'in taleplerini ne şekilde karşılayacaklarını tartışırken, Richard Hakluyt *Principal Navigations*'ın ikinci baskısının son hazırlıklarını yapmaktaydı. İlk baskıyı hamisi Walsingham'a adamıştı; ikincisini ise, Burghley'in oğlu olan ve babasının ölümünden sonra Elizabeth'in önemli bakanlarından biri haline gelen Robert Cecil'e adayacaktı. Muhtemelen Cecil, Hakluyt'tan bu fırsattan istifade edip İngiltere'nin Türklerle kurduğu ittifaka yönelik eleştirilerin önüne geçmesi için çabalamasını istedi. O da, Bacon'ın daha önce yazmış olduğu savunmaya dayanan bir Cecil'e ithaf yazısı yazdı. Hakluyt konuya kadim tarihten girip şöyle diyordu: "[B]iri çıkıp da Türklerle ve kâfirlerle yeni ticari ilişkilerimize bir itirazda bulunuyorsa ne eski zamanları ne de yakın zamanları pek bilmiyor ya da kasten taraf tutuyor ya da kötü bir şaka yapıyor demektir. Kadim tarihte kral Süleyman'ın ihtiyaç hâsıl olduğunda Yahudi olmayan Sur kralı Hiram'la birlik kurduğunu bilmeyen var mı?" Eski Ahit'le analoji kurmak bilinçli bir tercihin ürünüydü. Sur Kralı Hiram nasıl Süleyman'a Kudüs'teki Kutsal Tapınağı inşa etmesi için ihtiyaç duyduğu keresteleri sağlamışsa, Elizabeth de İngiltere'de Tanrı'nın Protestan Tapınağı'nı inşa etmesini mümkün kılan herkesle iş yapacaktı. Sonra konuyu İngiltere'nin, her biri Konstantinopolis'te üslenmiş tüccarlara sahip Katolik hasımlarının ikiyüzlülüğüne getirip şöyle devam ediyordu: "Fransızların, Cenevizlilerin, Floransalıların, Ragusalıların, Venediklilerin ve Polonyalıların uzun yıllardır ve halen *Grand Signor*'la ittifak içinde olduğunu, onun topraklarında ticaret ve seyahat yaptıklarını bilmeyen var mı?" Hakluyt küresel bir bakış açısıyla şu soruları sorarak bitiriyordu:

> [D]ünyanın uzak bölgelerine seyahat edip ya da nispeten yakın dönemlerin tarihini okuyup da, İspanyol ve Portekizlilerin Berberi ülkesinde, güneydoğu Asya'da ve diğer yerlerde Mağribilerle ve çok çeşitli putperestler ve paganlarla bildiğimiz ittifak ilişkileri kurup alış veriş yaptığını, dahası bunları maaşa bağlayıp hizmetlerinde ve savaşlarda kullandıklarını reddedebilecek biri var mı? Öyleyse diğer Hıristiyan ülkelerin çoğu için olağan ve sıradan olan şey bizim için niye suç olsun ki?[58]

Başka bir ifadeyle, kimse İngilizleri Türklerle ya da Mağribilerle iş yapıyorlar diye suçlayamazdı; çünkü bunu herkes yapıyordu.

Ne var ki, 1599 Ocak'ında hediyelerden oluşan kargoyu taşıyan bir geminin Konstantinopolis'e gitmek üzere Londra'dan ayrılmaya hazır olduğu haberi yayılınca, gelişmeleri takip eden pek çok kişi endişelerini dile getirdi. Müzmin dedikoducu ve günlük yazarı John Chamberlain, "merak uyandıran büyük bir hediye Büyük Türk'e gidiyor ve bu diğer ülkelerde, özellikle de Almanlar arasında büyük infial yaratacak," diye yazıyordu.[59] Elizabeth'in seçtiği hediyeler hakikatten de merak uyandıracak kadar vardı. Biri Safiye Sultan için 600 pound değerinde bir faytondu; karşılıklı hediyeleşmeleri devam ettirmekle kalmayıp Elizabeth'in, oğlu tahta çıktığından beri Türk sarayında esas iktidarı elinde tuttuğuna inanılan kadınla ilişkilerini ilerletmesini de mümkün kılan akıllıca bir hamleydi bu. Diğer hediye daha da özenle hazırlanmış bir nesneydi: Lancashire-Warrington'dan Thomas Dallam adında bir müzisyen ve demirci tarafından üretilip daha önce kraliçenin huzurunda çalınmış (ve onu fazlasıyla memnun etmiş) kurmalı bir saat-org. Edward Barton daha önce 1595'te Elizabeth'e yazdığı bir mektupta Mehmed'e "horoz şeklinde bir saat" göndermesini önermişti. Belli ki Elizabeth bir saat-orgun horozdan daha iyi bir hediye olacağını (ve belki de kulağa daha iyi geldiğini)* düşünmüştü ki sonraki ay fayton, bir miktar kumaş ve bizzat Dallam'ın da içinde olduğu bir grup zanaatkârla birlikte org, Konstantinopolis'e gitmek üzere Levant Kumpanyası'nın 300 tonluk gemisi *Hector*'a bindirildi.

Hector, 28 Ağustos 1599'da istikametine vardı. Venedik balyosu Girolamo Capello'nun geminin gelişi üzerine yazdığı rapor karışıktı. Yazdıklarına göre geminin kargosunda "çok zekice tasarlanmış, hem saat işlevi görüp hem de kendi kendine birkaç melodi çalabilen bir org, Valide Sultan için bir fayton ve aksesuarlar, gümüş vazolar ve küflenip harap olduğu söylenen elbiseler" vardı.[60] Gerçek durum burada anlatılandan da kötüydü. Lello uzun deniz yolculuğunda kumaş ve elbiselerin mahvolmasının yanı sıra, Dallam'ın orgunun ve onunla birlikte de muhtemelen Mehmed'den resmi onay alma umutlarının da zedelendiğini fark edince dehşete düşmüştü. Dallam'ın teşhisine göre "orgdaki yapıştırma kısımlar açıkça aşınmış", "metal borular ise çürümüş ve kırılmış"tı ve bütün bunlar "denizin ve bu ülkedeki sıcak havanın işi"ydi. Lello'nun Fransız ve Venedikli muadilleri kırık borular yığınını pek gülünç buldular. Venedik balyosu, hediyelere dair koparılan bu gürültü bir yana, Lello'nun uzun dönemli amaçlarına, yani Osmanlı başkentindeki minarelerin gölgesinde Protestanlığı pekiştirip kurumlaştırma hedefine dair endişelerini muhafaza ediyordu. Dallam'ın başkente gelişinden birkaç hafta sonra Capello üstlerine şöyle yazıyordu:

---

* Horoz anlamına gelen *cock* kelimesinin İngiliz argosundaki "penis" anlamına gönderme yapılıyor –çn.

> İngiliz elçisi yarın sabah el öpecek. *Grand Signor*'dan yanında getirdiği bir papaz için Galata'da bir kilise tahsis etmesini istemek başta olmak üzere, boş işlerin peşinde koşmaya devam ediyor. Gerek Fransız elçisi gerekse de ben Lello'nun bu planını Kutsal Kilise'nin haysiyetine dokunacak önemde görüyoruz ve bu nedenle de meselenin halli için nüfuzu fazla olmayan müftüye başvurduk; Bize her türlü desteği verme taahhüdünde bulundu; ama bununla yetinmeyip şimdi de harem ağasına başvurduk, yoksa Calvin'in sapkınlık ve küfür tohumlarını burada bile ekmeye çalışan İngiliz'in bu hadsiz ve küstah talebinin önünü kesmek için elimizden gelen her şeyi yapmamış oluruz.[61]

Fransızlarla Venedikliler, Lello'nun dini hırslarından endişeliyken bu mızmız İngiliz'in derdi ise Dallam'dı. Sonraki ayını Topkapı Sarayı'nda meraklı ve beklentileri gittikçe artan Türk izleyicilerin önünde orgu onarıp sonra da yeniden bir araya getirmekle geçiren bu becerikli Lancashire'lının ilk başlarda yaşadığı aksiliklerin üstesinden gelmesini karışık duygularla izlemiş olmalıydı. En azından fayton sağ salim yerine ulaşmıştı ve geliş amacını da yerine getirmişti zira sultan ve annesi ona binip şehirde dolaşmıştı; Lello, daha sonra bu gezintinin biraz tuhaf ve aykırı göründüğünü söyleyecekti. Orgun tamiri bittiğinde Dallam, sultanın da içinde olduğu izleyicilerin önünde çalması için saraya çağrıldı. 25 Eylül'de o ve orgu, Topkapı Sarayı'nın mahrem iç kısmına alındı. Teşrif eden sultanın herkesten sessiz olmasını istemesinden sonra, yirmi dört yaşındaki Lancashire'lı demirci, dünyanın en güçlü hükümdarının önünde orgu çalmaya başladı. Dallam sonrasında yaşananları şöyle anlattı:

> Herkes susmuştu, çıt çıkmıyordu; hediye, *Grand Signor*'u [Mehmed] selamlamaya başladı; zira, onun geliş süresini de düşünerek çeyrek saat sonra başlayacak şekilde kurmuştum aleti. Saat önce 22'yi vurdu, sonra 16 çanlık takım çalmaya başlayıp dört kısımdan oluşan bir melodi tutturdu. Bu bittikten sonra aletin ikinci katının köşelerinde ellerinde birer gümüş trompetle dikilen iki insan figürü, trompetlerini başlarına götürdü ve borazan sesi duyuldu. Sonra müzik başladı ve org, beş kısımdan müteşekkil bir şarkıyı iki kere çaldı. Yaklaşık beş metre yüksekliğindeki orgun üst kısmında karatavuk ve ardıç kuşu figürleriyle dolu bir çobanpüskülü figürü vardı ve buradaki kuşlar müziğin sonunda ötüp kanatlarını çırptılar. Alet, *Grand Signor*'un hayretle ve merakla izlediği değişik değişik başka hareketler de sergiledi.[62]

Mehmed öylesine büyülendi ki dışarıda bırakılarak aşağılanan Lello burnundan soluyarak sultanın elini öpmeyi boş yere beklerken, Dallam'dan aleti iki saat daha çalmasını talep etti.

Resital, Dallam için büyük bir başarı oldu. Mehmed ona 20 pound değerinde altın verdiği gibi, sultanın danışmanları ondan "sürekli orada kalmasını" da istediler; "arzulayabileceğim her şeye sahibim, isteyebileceğim başka bir şey yok," diye yazıyordu. Mehmed'in "has odaları"na sokulup burada sultanı taklit etmek için kılıcını çekmesine izin verilmiş; kendisine sultanın hareminin en güzellerinden "ya iki cariyesi ya da bizzat seçebileceğim en güzel başka iki bakire" teklif edilmişti. İştahını açması için "bir duvardaki kafes"ten "*Grand Signor*'un gerçekten çok güzel olan cariyelerinden otuzunu" seyretmesine bile izin verilmişti. Genç Dallam, –açık ki zevke gelerek– şöyle anlatıyordu: Cariyelerin "ham pamuktan yapılmış, kar tanesi kadar beyaz ve giydikleri elbiselerden, kalçalarının tenini seçebildiğim için tülbent kadar ince elbiseler" giydiklerini anlatmaktan dolayı açık bir zevk almıştı. Anlaşılan bütün bunlar sinsi rehbere fazla gelmişti, "kendisine daha iyi bir görüş alanı sağlamam için tepinip duruyordu ama manzara beni öylesine mest etmişti ki buna hiç niyetim yoktu."[63] Dallam, bir sultanın haremini gören, kayıtlara geçmiş ilk İngilizdi. Warrington'dan sultan haremine epey yol katedilmiş gibiydi.

Biraz şaşırtıcı ama bu baştan çıkarıcı şeylerin hiçbiri Dallam'ı orada kalmaya ikna etmeye yetmedi ve gidişini planlamaya başladı. Mehmed de Lello da onu orada tutmaya kararlıydı, 1599 Aralık'ında Safiye'nin Elizabeth'e gönderdiği hediyeler ve diplomatik yazışmalarla birlikte İngiltere'ye yelken açmak üzere olan *Hector*'a binmesini engellediler. Öfkeli orgcu bir noktada tereddütler içindeki elçiye hastalık bahanesiyle Zanta adasına tüyüp orada yakalayabileceği *Hector*'a binmesini kabul ettirebildi. Dallam, Konstantinopolis'i bir daha dönmemek üzere terk ederken son bir dokunaklı karşılaşma daha yaşadı. Osmanlı topraklarında ona yardımcı olup rehberlik etmesi için, kendi tanımlamasıyla, "Lancashire-Chorley'de doğmuş, dini açıdan tam bir Türk ama güvenilir dostumuz olan Frinch adında bir İngiliz" tercüman görevlendirilmişti.[64] Dallam, Yunan kıyılarına varır varmaz Finch'le vedalaştı: Bu iki Lancashire'lı kısa bir süre dostluk ettikten sonra şimdi Yunan sahillerindeydiler; Hıristiyan olanı batıya giderken, "Türk'e dönüşüp" dönme Müslüman olan diğeri ise doğuya dönüyordu. Dallam yaklaşık bir yıl süren bir yolculukla Londra'dan Konstantinopolis'e ve oradan da Yunanistan'a toplam 5.650 kilometre yol teptikten sonra, Warrington yakınlarındaki eviyle arasında neredeyse 35 kilometre olan Chorley'de doğmuş bir adamla karşılaşıyordu. Bu on günlük yolculuklarında ne konuştular, acaba birbirlerine kendi hayatlarından, inançlarından ve onları ayrı düşüren tercihlerinden bahsettiler mi, muhtemelen hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Fakat aralarında ne geçerse geçsin, meşru varsayılan dinleri ne olursa olsun, bu iki adam birbirinden çok da farklı değil gibiydi.

Hector, 1600 yılı Mayıs'ında Safiye'nin Elizabeth'e gönderdiği hediye ve mektuplarla birlikte İngiltere'de limana yanaştı. Başta her şey yolunda gibiydi. Safiye'nin İngilizceye çevrilen mektubunda "bize bir fayton gönderdiniz; buraya varıp tarafımıza teslim edildi ve yüksek kabulümüze mazhar oldu," deniyordu. Sonra karşılık olarak gönderilen hediyeler parça parça sayılıyordu: "Bir elbise, bir fular, iki altın işlemeli banyo havlusu, üç mendil, yakut ve incilerle bezeli bir taç." Daha önemlisi, bu tafsilatlı hediyeleşme görünüşe göre arzu edilen diplomatik sonucu vermiş; Mehmed, İngiliz-Osmanlı kapitülasyonlarını tasdik etmeye ikna olmuştu. Safiye Elizabeth'e şu teminatı veriyordu: "Allah'ın izniyle yazdıklarınıza uygun şekilde harekete geçeceğim. Bu bakımdan içiniz rahat etsin. Oğlum padişaha sürekli anlaşmaya göre hareket etmesini nasihat ediyorum. Ona bunları söylemeyi hiç ihmal etmiyorum. Allah'ın izniyle, bu bakımdan üzüntüye düşmezsiniz."[65] Mektup daha dikkatle irdelendiğinde orijinal mektubun ne yazık ki Konstantinopolis'te alelacele kaleme alındığı, öyle ki hitap kısmında "İngiltere Kralı'na, ki son nefesine kadar güzellikler içinde yaşasın" yazdığı görülür.[66] Ayrıca Safiye'nin hediyelerinin Konstantinopolis'e gönderilen çok pahalı fayton ve orgun yanında pek sönük kaldığı da inkâr götürmez. Safiye'nin *kirası*, altı yıl önce Elizabeth'e gönderilen hediyelerden bazılarına el koymakla suçlandığı ortaya çıkan Esperanza Malchi de doğrudan kraliçeye bir mektup yazma cüretinde bulunmuş; ona, Safiye için "yüz için kullanılan her çeşit nadide damıtılmış su ve el için hoş kokulu yağlar" gönderip gönderemeyeceğini sormuş ve "Yahudi inancından ve Majestelerinden farklı bir ulustan" olsa da kendisine hizmet edebileceğini belirtmişti.[67] Belki de bekleneceği gibi, Elizabeth'in bu parfüm ve el losyonu talebine yanıt verdiğine dair günümüze ulaşmış bir kayıt bulunmuyor.

Bu hediyeleşmelerin Elizabeth dönemindeki İngiliz-Osmanlı ilişkilerinin zirve noktası olduğu daha sonra anlaşılacaktı. Kapitülasyonlar onaylanıp Lello'nun elçiliği tasdik edilse de, bu mızmız İngiliz gittikçe daha Venedik yanlısı bir tutum almakta olan Safiye Sultan'la, onun Barton'la deneyimlediği türden bir dostluk ilişkisi kurmayı başaramadı. Ayrıca Fransız mevkidaşı onu devamlı olarak zekâsıyla alt ediyordu. Geri çağrılıp kendisinden daha yetenekli Thomas Glover'ın yerini aldığı 1607 yılına kadar debelenmeye devam etti; Glover ise neredeyse göreve başlar başlamaz kindar selefi tarafından iki eşlilik, zina, oğlancılık, aile içi şiddet ve en kötüsü, sultanın huzuruna çıkarken çok fazla mücevher ve tüy takıp takıştırmakla suçlandı.[68]

Hector daha Londra'ya varmadan Konstantinopolis'te Esperanza Malchi'nin şansı tükenmişti. Harem tarafından dayatıldığını düşündükleri siyasi kontrol ve mali yozlaşmadan bıkan kapıkulu sipahileri Safiye Sultan'a karşı ayaklandı ve hınçlarını Esperanza'dan çıkardılar. Humphrey Conisby adlı Levant Kumpanyası yetkilisi,

kadına yapılanları şöyle anlatıyordu. "[Sipahiler] *kiray*ı (bu Yahudi kadın Valide Sultan'ın en sevdiğiydi; Safiye, valide sultan konumunu kullanarak ve bu Yahudi kadının da işbirliğiyle koca imparatorluğu fiilen yönetiyordu ve Yahudi kadın öldüğünde milyonluk servete sahipti) evinden dışarı çıkardılar. Onu caddelerde sürükleyip Edirnekapı'ya getirdiler ve (aldıkları maaştan daha fazlasını ödemeyi teklif etmesine rağmen) oracıkta öldürdükten sonra cesedini küçük parçalara ayırdılar; kapabilenler kadının etinden bir parçayı bıçaklarının ucuna takarak sokaklarda yürüyüp evlerine götürdüler."[69] Safiye iktidara tutunabilmek adına Esperanza'yı ayaklanan güruha kurban vermişti ama bu olay onun nüfuzunu da ciddi ölçüde azalttı. Bu olaydan sonra beş yıl daha yaşadı; bu süre içinde Mehmed'le elbirliği yapıp, büyükannesinin miskin babası üzerindeki süregiden etkisini sorgulayan Mehmed'in oğlu Mahmud'u boğdurdular.

Thomas Dallam'ı İngiltere'de bu kadar dramatik olaylar beklemiyordu. Memleketine döndükten sonra evlendi; altı çocuğu oldu ve sonraki otuz yılını Cambridge'deki King's College Şapeli, Oxford'daki St. John's College, Eton College, İskoç Kraliyet Şapeli ve Norwich, Worcester ve Bristol'daki katedraller için çağının en iyi orglarını yaparak geçirdi. *Oxford Dictionary of National Biography*'nin [Oxford Ulusal Biyografi Sözlüğü] Thomas Dallam maddesine göre Dallam'ın en büyük başarısı "iki elle çalınan ikili org"u (dil, mikstür ya da pedal kullanmadan) on iki ila on dört arasında boru tapasıyla güçlendirmesi ve geliştirdiği bu orgu, iç savaş öncesinde İngiliz katedrallerinde ve nispeten büyük kiliselerde bir norm haline" getirmesiydi.[70] Bunlar da doğrudur ama Dallam'ın muhtemelen hiç unutamadığı şeyler sultanın huzurundaki muhteşem performansı, hareme o kısa bakışı ve Topkapı Sarayı'ndan kaçışı olmuştur.

ONUNCU BÖLÜM

Sherley Ateşi

16. yüzyılın sonu itibariyle pek çok Londralı Edmund Hogan, William Harborne ve Thomas Dallam gibi İngiliz tüccarlarının, diplomatlarının ve zanaatkârlarının hikâyelerini, bunların Müslüman dünyanın farklı bölgelerine yaptıkları yolculukları duymuştu. Gelgelelim bu anlatılar dedikodu ve kulaktan kulağa söylentiler, şahsi diplomatik yazışmalar ya da elden ele dolaşan elyazmaları gibi güvenilir olmayan gelişigüzel yollarla yayılıyordu. Bu adamların çok azı seyahatlerini kitap olarak bastırabilecek sosyal statüye ya da mali kaynağa sahipti. Dallam, Konstantinopolis'te yaşadıklarını hiç unutmamış olabilir ama Shakespeare'in bu mütevazı Lancasshire'lı zanaatkârla tanıştığına ya da onun orgu hakkında bir şeyler okuduğuna dair bir kanıt yoktur. Bununla birlikte 16. yüzyıl sonlarında İslam topraklarında yaşayıp maceralarını, bir Shakespeare komedisinde laf arasında ismi zikredilince herkesin kimden bahsedildiğini anlayabileceği ölçüde geniş kesimlere duyurabilecek statü ve güce sahip bir İngiliz vardı: Elizabeth döneminin son yıllarında, kötüye çıkan adı, İngiltere'nin İslami dünyayla kurduğu ilişkilerle bağlantılı arzu ve tehlikelerin simgesi haline gelmiş İngiliz şövalye Sir Anthony Sherley.

Sherley'in isminin Londra sahnelerine taşındığı birkaç oyundan ilki Shakespeare'in 1601 yılı başlarında sahnelenmeye başlanan *On İkinci Gece*'sidir. *On İkinci Gece*, Shakespeare'in en başarılı olmuş komedilerinden biridir ve *V. Henry*'nin haçlı seferi retoriğinden oldukça uzaktır. Oyun, Dalmaçya kıyılarındaki İlirya'da geçer; (günümüz Hırvatistan'ından Arnavutluk'a kadar uzanan) İlirya'nın sanki bir düşler ülkesi gibi belirdiği, Shakespeare'in daha önceki eserlerinden *Yanlışlıklar Komedyası*'nın (15. yüzyılın başında Osmanlılar sahip olduğu ve günümüz Türkiye'si sınırları içinde kalan Efes şehrinde geçer) gülünç bir yeniden işlenmesi olan bu oyunda birbirine çok benzeyen ikizler Sebastian ve Viola'nın bir gemi kazası geçirdikten sonra birbirlerini aramaları anlatılır. Genç bir kadın olan Viola, Kontes Olivia'nın maiyetinde bir hizmetli pozisyonu elde edebilmek için "bir hadım"[1] gibi giyinerek Cesario adında erkek bir hizmetçi olur; Kontes Olivia, İlirya Dükü Orsino'yla arasında aracılık yapması için onu işe alır. Olivia erkek sandığı Viola'ya âşık olurken, Viola ise Orsino'ya âşık olur. Bunu izleyen bir karıştırılmış kimlikler kaosunda,

Olivia'nın kibirli kâhyası Malvolio'nun Olivia'yla evlenme hayali, Olivia'nın düzenbaz akrabası Sir Toby Belch ve arkadaşları tarafından komik ama nezaketsiz bir şekilde ifşa edilir. Oyun, nişanlar ve barışmalarla bitmesine rağmen sahneyi terk ederken kendisini köpeklere parçalatılan bir ayıya benzetip, "Topunuzdan da öcümü alacağım"[2] uyarısını dillendiren aşağılanmış Malvolio buna dahil değildir.

Bütün o nüktesine ve mizahına rağmen *On İkinci Gece*'ye karakterini veren dinamikler karşılıksız aşk, kaybetme, yas tutma, melankoli ve trajedidir. Kimi eleştirmenler eserin karanlık yüzünü onun *Hamlet*'le aynı dönemde yazılmasına bağlar. Bununla birlikte eser, aynı zamanda 1590'lar boyunca Shakespeare ve çağdaşlarının zihinlerini meşgul etmiş "Doğu"ya ve İslam ülkelerine yönelik şaşırtıcı sayıda gönderme de içerir. Oyunun yazıldığı tarihte İlirya hayal ürünü bir yer değil, o yıllarda Macaristan'ın büyük bölümünü, Balkanlar'ı, Mezopotamya'yı (yani günümüzün Suriye, Irak ve Kuveyt'i), Mısır'ı, Filistin'i, Batı Arabistan'ı, Kafkasya'nın ve Batı İran'ın büyük kısmını da kontrol eden Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolü altında bir bölgedir. Haraçgüzar devletler ve yarı bağımsız prenslikler arasında Transilvanya, Moldova, Kırım, Trablus, Tunus ve Cezayir de vardır. *On İkinci Gece*'yi yazarken Shakespeare'in aklının bu imparatorluğun boyutlarıyla meşgul olduğu açıktır; zira oyun, Mısırlı haydutlara, "Tatar kapıları"na,* "dile düşmüş korsanlara", bir "dönme"yle, kâfirlere ve hatta "Doğu Hint adalarını ve Antilleri gösteren yeni harita"ya yapılan atıflarla doludur.[3] Bahsi geçen dünya haritası, Richard Hakluyt'ın *Principal Navigations (1598/9-1600)* isimli çalışmasının ikinci baskısını resimlendiren Cambridge'li matematikçi Edward Wright'ın haritasıydı. Zamanının en güncel haritası olarak geniş kapsamlı bir ün kazanan Wright'ın haritası İspanyolların, Portekizlilerin ve Hollandalıların Doğu ve Batı "Hint Adaları"ndaki en son keşiflerini de içeriyordu.[4] Shakespeare ayrıca oyunun başında Viola'ya manidar bir şekilde "hadım" kimliği vererek de Osmanlılara bir dokundurma yapar. Bu tabir, izleyicilerin bütün Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşanan hadım edip boyun eğdirme vakalarıyla ilişkilendirdikleri ve daha önce gördüğümüz gibi, bir nesildir Elizabeth dönemi İngiliz seyyahların hikâyelerinde ve tiyatro oyunlarında önemli yer işgal eden bir tabirdir. *On İkinci Gece*'de ayrıca İran "Sufi"ye de son derece güncel iki gönderme vardı. Oyunun orta kısımlarında Sir Toby ve korkak arkadaşı Sir Andrew Aguecheek, Malvolio'yu Olivia'nın kendisine ilanıaşkta

---

* İngilizce *Tartar* sözcüğünün bir Türk kavmi anlamındaki Tatar kelimesinin yanı sıra cehennem anlamına gelen Latince *Tartarus* ve eski Yunanca *Tartaros*'tan da etkilenmesi nedeniyle *the gates of Tartar* (Tatar kapıları) ifadesi *On İkinci Gece*'nin hem İngilizce açıklamalarında hem de Türkçe çevirilerinde genellikle "cehennemin kapıları" şeklinde anlaşılmış ve çevrilmiştir –çn.

bulunduğu sahte bir mektupla kandırırlar. Sir Andrew bu dalavereden öyle keyif alır ki "Oyundaki yerimi İran Şahı'nın vereceği binlerce liralık bir emekli aylığa değişmezdim," der.[5] Oyunun ilerleyen bölümlerinde Sir Tobay, Sir Andrew'i erkek kılığına girmiş Viola'yla düello yapması için kışkırttığında, hasmının ne büyük bir tehdit oluşturduğunu ballandıra ballandıra şöyle anlatır:

> İnan azizim, şeytanın ta kendisi; böyle bir cadaloz ömrümde görmedim. Şöyle bir girişeyim dedim, kılıç, hançer, ne varsa... Ama öyle kahredici bir hızla hamle yaptı ki, kaçmak imkansız. İnsanın ayakları, yürürken nasıl toprağa değerse, karşı hamleleri de o kadar kesin. Şah'ın kılıç ustası olduğunu söylüyorlar.[6]

Dehşete düşmüş Sir Andrew, ürkütücü İran imparatorunun silahşor eğitmenliği yapmasıyla nam salmış ölümcül bir savaşçıyla dövüşmek üzere olduğuna inandırılarak kandırılır; izleyiciyse bu kişinin, tabii ki ince kılıcı neredeyse hiç eline almamış genç bir kadın hizmetli ve en az kendisi kadar korkudan kanı donmuş Cesario kılığındaki Viola olduğunu biliyordur.

Sir Toby Belch, iki su katılmamış aristokrat düzenbaza, yani Sir Anthony Sherley ile kardeşi Robert'a bir göndermeydi. İzleyici, Sherley kardeşlerin soyadlarına –"*surely*"– ve İran'daki maceralarına yapılan göndermeyi anında yakalamış olsa gerekti. 1601 yılının başlarında, kibirli ve hırslı Sir Anthony Sherley'in 1635 yılı civarındaki ölümünden önce verdiği gizli destekle basılan en az bir düzine kitap ve broşür sayesinde Sherleylerin maceraları bütün Londra ahalisinin diline düşmüştü. Sir Anthony, 1598 yazında İtalya'ya gitmek üzere İngiltere'den ayrılmış ama bunun üzerinden bir yıl bile geçmeden kardeşiyle birlikte, Anthony Jenkinson'ın eski hasmı Şah Tahmasb'ın torunu beşinci Safevî hükümdarı Şah I. Abbas'ın sarayında bitivermişti. Sherleylerin bu sıradışı teşebbüsleri Shakespeare'in *On İkinci Gece*'yi yazmasından hemen önce basılan birkaç seyahat kitabında anlatılmıştı; bu anlatılarda başka şeylerin yanı sıra, seyahatlerinin, Robert'ın şahın kılıç ustası olarak görevlendirildiği, Sir Anthony'nin ise şahın ordusunu eğitmesi karşılığında yıllık 30 bin kronluk hatırı sayılır bir ödeme yapıldığını iddia edecek kadar da başarılı olduğu yazılıyordu.[7]

Kardeşler, ezelden beri sergüzeştlikleri ve kabahatleriyle ünlü bir ailenin ferdiydi. Babaları, Sir Thomas Sherley, kötü şöhretli bir saray mensubu ve Elizabeth'in Felemenk diyarında yürüttüğü askeri faaliyetlerin bütçesinden yüzbinlerce poundu zimmetine geçiren, bu sebeple iflası ilan edilerek donanma borçluları hapishanesine kapatılmış; Sussex'te sahip olduğu Winston malikânesine Elizabeth tarafından el konulmuş bir savaş hazinedarıydı. Neredeyse gülünç derecede beceriksiz bir asker ve berbat bir korsan olan en büyük oğlu Thomas da, Londra'da ve Konstantinopolis'te

işlediği muhtelif kabahatlerden dolayı hapsedilmiş; sonraki yıllarda parlamentoya seçilmeden önce kendini zehirlemeye çalışmış ama onu da beceremeyişti. En küçük kardeş Robert ise ortanca kardeş Anthony'nin kendisini yüzüstü bırakması yüzünden İran'da on yıl boyunca rehine olarak tutulmuştu. Çektiği bütün bu eziyetlere rağmen Robert, dinini değiştirip bir prensesle evlenmeyi becerdikten sonra Avrupa'ya dönebilmiş; burada, papalık hizmetinde çalışıp Kazvin'de ölmeden önce Van Dyck'e baştan aşağı İran kıyafetleri içinde bir portresini yaptırabilmiş ve Roma'da gömülmüştü.

Kardeşler, bütün bunların olup bittiği elli yıllık bir süre içinde Felemenk diyarına, İrlanda'ya, İskandinavya'ya, İtalya'ya, İspanya'ya, Türkiye'ye, Afrika'ya, İran'a, Hindistan'a, Yunanistan'a, Rusya'ya, Newfoundland'a, Karayipler'e, Meksika'ya, Azor Adaları'na ve Yeşil Burun Adaları'na gittiler. Farklı zamanlarda İngiliz kraliçeleri ve kontları, Fransız kralları, İran şahları, Rus çarları, Osmanlı sultanları, Habsburg imparatorları (biri İspanyol diğeri Avusturyalı iki Habsburg imparatoru), Fas kralları ve Venedik devleti için çalıştılar. Üçü de şövalyelik unvanlarını İngiltere dışında, şaibeli koşullarda aldı: Thomas İrlanda'da, Anthony Fransa'da ve Robert Prag'da. Her üçü de hayatlarının bir noktasında resmi İngiliz kilisesinin reddi anlamına gelen bir tutum alıp Katolikliği benimsedi. Kardeşlerin maceraları, kendilerinden ilk kez bahsedilen *On İkinci Gece*'den itibaren, kendileri yaşarken ve öldükten sonra sayısız oyunda, broşürde, dergide ve kitapta övgüyle anlatılmıştı. Sözgelimi, İngiltere'nin deniz seferlerini ve keşiflerini kayıtlara geçirme işinde Richard Hakluyt'ın büyük tarihçilikteki halefi olan Samuel Purchas şöyle yazıyordu: "İngiliz seyyahlarımız arasında saygıdeğer, hatta kahraman olarak niteleyebileceğim Sir Anthony Sherley ve Sir Robert Sherley'den daha fazla saygı hak eden kimse olduğunu sanmıyorum." Purchas'e göre kardeşlerin maceraları klasik mitolojideki maceraları aşıyordu:

> "[K]adim Argonotlar ve ünlü Yunan kahramanları Avrupalıların Asya maceralarındaki kahramanlıklarıyla haklı bir ün kazanmışsa, Yunanlar gibi Asya'ya yakın kıyılardan yola çıkarak az bir yol gitmeyip, Avrupa kıtasının da ötesinden, *Et penitus toto divisus Orbe Britannia* ['dünyanın geri kalanından tamamen ayrı(k) Britanya'dan'] yola çıkarak Asya denizlerinin ve topraklarının en uzak bölgelerine, İran'ın kalbine kadar giden Sherley kardeşler için ne diyeceğiz."[8]

Purchas, Vergilius'un epik şiiri *Aeneid*'den Latince alıntı yaparak, Sherley'leri İngiliz nezaketinin ve sağduyusunun sesini dünyanın her tarafına yayan, imparatorluk kurucusu kahramanların harmanisine sarmayı umut ediyordu. Purchas, Sherleylerin İran'ın askeri kapasitesinin büyümesine verdikleri desteği ise dünyanın baş belası Türklerden temizlenmesi olarak görüyordu: "Hıristiyan dünyasının felaketi, kudretli Osmanlılar, Sherley ateşiyle sarsılıyor ve bu durum kaçınılmaz sonunun yaklaş-

tığı umudunu veriyor. Günümüz İranlıları, Sherley savaş sanatlarını öğrendiler; önceden ateşli silahları nasıl kullanacaklarını bilmezlerken artık 500 topa ve 60 bin tüfekçiye sahipler."[9] Bu, ileri Hıristiyanların geri kalmış Doğululara teknoloji getirdiği inancının dile getirildiği ilk örneklerden biriydi. Beklenebileceği gibi Purchas'in bu duygusal söylemlerine Victoria döneminde romantik bir sos eklendi. 1844'ün *Gentleman's Magazine* dergisi onları şöyle övüyordu: "Bu üç cesur Sherley! Her birinin hikâyesi ayrı bir romans! Wiston'da yaşayan babaları koca şövalye kim bilir oğullarıyla ne kadar gururlanmıştır! Oğullarının şan ve şeref arayışıyla uzak ülkelere gitmek üzere birbiri ardı sıra baba evini terk etmesi kim bilir ne kadar yüreğini parçalamış, üzmüştür onu!"[10]

Böylesine bir övgü, Sherleylerin anı kitaplarında, yazışmalarda ve kendi patronajlarında basılıp maceralarını yere göğe koyamayan yayınlarda kendi reklamlarını çok zekice yapmalarından ortaya çıkıyordu. Ancak herkes kardeşlerin kahramanlık heveslerinden etkilenmiyordu. Ailenin aşikâr kendini abartmaları ve yolsuzluklarına dair suçlamalar daha 1580'li yıllarda duyulmaya başlanmıştı; Sherleyler hakkında yapılan daha ciddi ve yakın tarihli biyografik çalışmalar da kardeşlerin gittiği her yerde baş döndürücü bir ihanet, borç takma, yolsuzluk, sahtekârlık, casusluk, din değiştirme, sapkınlık, korsanlık, hükümet güdümlü korsanlık, hapis, vatana ihanet, ayyaşlık, kız kaçırma ve cinayet serisinin yaşandığını ortaya koyuyor.[11] Sherleyleri hedef alan bütün bu suçlamalardan hiç biri, Sir Anthony'ye yöneltilen suçlamalar kadar istikrarlı ve hakaretamiz değildi. Biyografisini yazanlar bile onda hayranlık uyandıracak bir şey bulmakta zorlandılar. Sir Anthony'nin biyografisini yazan ilk yazarlardan biri olan ünlü şarkiyatçı ve dilbilimci Sir Edward Denison Ross onun büyük bir cesaret ve karizmayla "Doğulu zihin dünyasına dair nadir görülen bir içgörü" sahibi olduğunu teslim etmekle birlikte "[M]üzmin ve ahlaksız bir dalavereci olup, herhangi bir şahsiyete ya da davaya samimi ve hilesiz bağlanmaktan aciz biriydi. Bir korsanın sahip olması gereken bütün içgüdülere sahipti ve açgözlülüğüyle yarışabilecek tek hasleti savurganlığıydı," kanısına varıyordu. "Hiçbir pişmanlık ya da vicdan azabı hissetmeden birinin hizmetinden diğerinin hizmetine geçti" ve "bu adam kadar çok sayıda monarka hizmet etmiş biri nadir görülmüştür." Ross'un hesaplarına göre hizmet ettiği monarkların sayısı en az yedidir: üç Protestan, iki Katolik ve –biri Sünni, biri de Şii olmak üzere iki Müslüman hükümdar. Sir Anthony sadece "fevri, asabi ve kavgacı" biri değildi, "bir mizah duygusuna sahip olduğuna dair bir işaret" de yoktu.[12] Ross'tan sonra Sherley'i yazan bir biyografi yazarı daha da ileri gidip Sherley'i "doğuştan dalavereci, katıksız oportünist, sözüne güvenilemeyecek, şahsi namussuzluk seviyesi hepimizi hayretler içinde bırakan bir adam" olmakla suçluyordu. [13]

Bu kahredici değerlendirmelerin bir sorumlusu da bizzat Sherley'in boşboğazlığıdır. Zira Sherley, Müslüman ülkelere gitmiş pek çok isimsiz seyyahın aksine, arkasında dağ gibi bir yazışmalar ve broşürler yığını; hatta *Sir Anthony Sherley: His Relation of his Travels into Persia* [Sir Anthony Sherley Anlatıyor: İran Seyahatleri] (1613) adında, ipe sapa gelmez böbürlenmelerle dolu bir anı kitabı bırakmıştır. Sherley'in dönemin değer yargılarını göz önüne alarak kendine hayali bir kimlik inşa etme amaçlı yazdıklarından olguları çıkartmak genellikle zor bir iş olsa da, genç yaşlarından itibaren egoist bir oportünizme sahip olduğunu destekleyen kanıtlar vardır. Elizabeth döneminin pek çok aristokrat genci gibi Anthony Sherley de babası ve küçük kardeşi Thomas'la birlikte İspanyollarla savaşmak için Felemenk diyarına gitmişti. 1586 yılında üçü de Leicester Kontu'nun komutası altında hizmet vermekteydi, ne var ki, babası savaş bütçesinden para tırtıklamaya başlamış; İspanyollar, kardeşinin bölüğünü, budala Thomas'ın bütün bir günü bölüğüyle içki içerek geçirmesinden bir gece sonra katletmişti. Babası ve kardeşi gözden düşerken, cesaret erdeminden hiç de mahrum olmayan Anthony, savaş meydanında kendini gösteriyordu ve Leicester Kontu'nun ölümünden sonra Elizabeth'in yeni gözdesi, Leicester Kontu kadar ölçüsüz Essex Kontu'nun maiyetine geçti. 1591'de Norris'in Fransa seferine katıldı ve orada Fransa kralı IV. Henry tarafından Aziz Michel nişanı şövalyeliğiyle ödüllendirildi. Sherley çok memnundu ama Elizabeth kendisinin izni olmadan yabancı bir paye kabul ettiğini öğrenince onu hapse attırdı. Sherley, daha sonra alametifarikası olacak bir laf kalabalığıyla bu unvandan feragat etmeyi reddetti: "[B]u mesele onun şanıyla ilgiliydi, şanı onun için hayatından daha önemliydi, zaten hayatı da sahip olduğu diğer şeyler de Majestelerinin emrine amadeydi, şanını kaybetmektense hayatını kaybetmeyi tercih ederdi, itibarını kaybederek yaşamaktansa ölmeyi arzulardı ki ona göre unvanından vazgeçmenin kendisine getireceği şey itibarını kaybetmek olacaktı."[14] Bu savunma üzerine derhal hapishaneye geri gönderildi. Bir noktada uzlaşma sağlanıp serbest bırakıldı fakat o tarihten itibaren yalnızca Sir Anthony unvanını kullanabilecekti.

Zindanda geçirdiği süre Sherley'in hırslarını hiç azaltmamış gibi görünüyor. 1594 yılı içinde, neredeyse zindandan çıkar çıkmaz Essex Kontu'nun kuzeniyle gizlice evlenerek kraliçenin gazabını bir kez daha üzerine çekti ve saraydan kovuldu. Hükümet güdümlü korsanlık işine geri dönen Sir Anthony 1596'da babasını, Felemenk diyarındaki savaş için toplanan kaynaklardan çok büyük bir miktarı Gine Körfezi'nde Portekizlilere ait São Tomé adasına saldıracak bir filoyu donatma işine aktarmaya ikna etti. Bu en başından itibaren talihsizliklerin yakasını bırakmadığı bir harekâttı. Kötü hava koşulları ve hastalıklar, Sherley'i başlangıçtaki planlarını bir kenara bırakıp Cape Verde Adaları'na cılız bir saldırı düzenlemeye zorladı.

Portekizlilerin karşı saldırısından çekinen Sherley, Atlantik'i geçip Karayipler'e gitmek gibi saçma bir karar aldı. 1597 yılı başında filo, Dominik ve Jamaika'yı başarısız bir şekilde yağmalamaya çalıştı fakat iç isyanlarla boğuştuğundan hiçbir şey elde edemeden Newfoundland üzerinden güç bela İngiltere'ye döndü. Haziran itibariyle İngiltere'ye dönmüş olan Sherley ayrılırken olduğundan daha yoksul olduğu gibi, Essex Kontu'nun Cadiz'de kazandığı başarının gölgesinde kalmış durumdaydı. Biraz para kazanmak ve ayrı yaşadığı eşinden kaçmak amacıyla, genç şair John Donne'la birlikte, Essex Kontu ve Raleigh'in İspanyol kontrolündeki Azor Adaları'na yönelik başarısız yaz harekâtına katıldı. 1597 Ekim'inde geri döndüğünde sonraki çılgın macerası için sabırsızlanmaktaydı.

Bir macera bittiğinde diğeri başlıyordu. Essex Kontu, 1597 sonlarında Sherley'i, Ferrara'yı yöneten d'Este Hanedanı'nın yaşayan son üyesi, Papa VIII. Clement'in hak taleplerine karşı dukalığı elinde tutmaya çalışan Don Cesare d'Este'ye yardım amaçlı ama kötü bir plan dahilinde bu kente gönderdi. Essex Kontu İspanyol ve papalık güçlerini, aksi durumda İngiltere'ye karşı dönrürülecek olan bu krizle meşgul etmeyi istiyordu. Rüşvet dağıtmak, dalkavukluk etmek ve genel olarak karışıklık çıkartmak söz konusu olduğunda akla ilk gelen isimlerden biri olan Sherley, 1598 başlarında, kraliçenin izni olmaksızın, yirmi beş kişilik bir gönüllü grubunun başında sessizce Londra'dan ayrıldı. Bir daha İngiltere topraklarına ayak basamayacaktı. Essex Kontu'nun sağladığı 8 bin poundluk adamakıllı bütçeden tatmin olmayan Sherley, yola çıkmadan önce babasını tufaya getirip ondan 500 pound değerinde mücevher almayı başarmıştı. Sir Thomas Sherley, borçlular hapishanesinden salıverildikten hemen sonra, 30 Aralık'ta Burghley'e bir mektup yazıp, "bunu yapmayı hiç istemezdim ama Anthony Sherley'in bana yaptığı büyük kötülüğü şikâyet etmek mecburiyetindeyim," dedikten sonra söz konusu mücevherlerin çalındığını bildiriyordu. "Adamım o tarihte onu aramaya başladığında Anthony şehirden ayrılmış, duyduğumuza göre deniz aşırı bir yolculuğa çıkma niyetiyle; Kraliçe'nin buna izni var mıydı yok muydu bilmiyorum. [São Tomé] seferiyle benim itibarımı ve toplumsal konumumu sarstıktan sonra şimdi de beni dolandırıp geri ödemem mümkün olmayan bu parayı benden çalarak şu çaresiz halimle beni bir kez daha ve daha büyük bir felakete sürükledi [...] Zavallı yaşlı ana babasının ızdırabına ızdırap ekleyen bir kötülüktür bu gerçekten de."[15] Koca şövalye ve soylu oğulları hikâyesi de buraya kadar!

Sherley, 1598 Ocak'ında adamlarıyla birlikte Manş denizini geçip Don Cesare'nin artık papalığın kontrolünde olan Ferrara'dan kaçtığını öğrendiği Almanya'ya gitti; göründüğü kadarıyla, bu durum görevini başlamadan bitirmişti. Bu haberi pek de umursamamış gibi görünen Sherley daha büyük fırsatlar bulmak umuduyla

Venedik'in yolunu tuttu. Şehrin casuslar ve muhbirler ağı, bu iddialı İngiliz'in ve şehre varışı ve geliş niyetine dair bilgilerle çalkalandı. Bu ağın içinde olanlardan biri 1598 Mart'ında şöyle yazıyordu:

> Sherley adında bir beyefendi var [...] Buraya gelirken Hollanda'dan geçmiş ve orada çok saygı görüp iyi ağırlanmış (ya da kendisi öyle olduğunu söylüyor). Gelgelelim the Estates (Hollandalı Kalvenistler) hakkında pekiyi şeyler söylemezken ha bire İspanya'nın, hatta Papa'nın büyüklüğünden dem vurup her ikisinden de çok önemli teklifler aldığını söylüyor [...] Şayet akıllı biri olup bir bilenden akıl alsaydı daha az konuşur, daha çok korkardı... Her şeyini ve babasının da her şeyini tüketip onu yıkıma uğratmış bir mirasyedi ve hovarda olan bu adam Venedik'te borçla yaşıyor.[16]

Bu söylenenler, Sir Anthony'nin bütün hayatı boyunca sergilediği karakter özelliklerini saflaştırılmış şekilde ifade ediyor: hovardalık, kendini olduğundan yükseğe koyan altı boş iddialar, şüpheli dini ve siyasi bağlılıklar, boş tehditler ve omurgasız fırsatçılık.

Sherley çok geçmeden bir fırsat penceresinin açıldığını fark etti. Venedik'in Güneydoğu Asya'yla kara ticareti, Vasco da Gama'nın 1497-1499 Hindistan seyahati sonrasında Portekizlilerin aynı piyasalara ulaşan bir deniz rotası keşfetmelerinin ardından büyük darbe yemişti. II. Philip'in imparatorluğu, Portekiz'in 1580 yılında İspanya tarafından ilhak edilmesinden beri deniz yoluyla gerçekleştirilen doğu ticaretini tekeline almış durumdaydı. İran Körfezi'nin girişinde, Hürmüz boğazında bulunan imparatorluk kontrolündeki Portekiz kalesi bu körfeze giriş çıkışları ve Kızıl Deniz'in büyük kısmını kontrol ediyor; bu da, Venedik için bir yıkım anlamına geliyordu. Gelgelelim, 1597 yılında bir Hollanda filosunun Ümit Burnu üzerinden Java adasına ulaşıp biber ve diğer baharatlarla dolu bir kargoyla Hollanda'ya geri dönerek bu tekeli deldiği haberleri Londra'ya ve Venedik'e ulaştı. Her daim şahsi siyasi nüfuzunu büyütüp İspanya'ya kafa tutacak uluslararası bir strateji geliştirme hevesindeki Essex kontu, İran'la deniz ve kara üzerinden bağlantı kurulmasını mümkün kılıp İberyalıların bölgedeki boğucu hâkimiyetini kıracak bir İngiliz-Hollanda deniz ittifakı için fizibilite çalışmalarına başladı. Bu çalışmanın sonucu, sadece İspanyolların ve Portekizlilerin değil, aynı zamanda Osmanlıların hâkimiyetine de meydan okuma kapasitesine sahip bir İngiliz-Hollanda-İran ittifakıydı.[17] Essex Kontu, bu noktada Elizabeth'in Türk yanlısı siyasetiyle çelişiyordu; fakat kontun daha militan danışmanları, Kontu, hasmı Burghley'in ve kraliçenin daha yumuşatıcı dış siyaseti olarak değerlendirdikleri şeye karşı çıkması yönünde teşvik ediyorlardı. Essex hizbinin, gittikçe daha savaşçı bir hale gelen stratejisi –daha sonra göreceğimiz gibi– Elizabeth döneminde yaşanan en ciddi krizlerden biriyle sonuçlanacağı gibi, Elizabeth'in İngiliz-Osmanlı dostluğu siyasetinden memnun

olmayan ve Katoliklere sempati besleyen Sherley'ler gibileriyle başarı şansı olmayan ittifakları da beraberinde getirecektir. İşte bu başarı şansı olmayan ortaklık, yerinde duramayan Sir Anthony'ye sonraki büyük fırsatını sundu: 1598 yılı baharının son günlerinde İsfahan yollarına düşüp İran Şahı'yla arkadaş olacaktır.

Bu girişimi ilk kimin önerdiği kesin olarak bilinmiyor. Sherley, kendisinden bekleneceği gibi, *Relation* isimli anı kitabında bunun kendi fikri olup, "(Venedik'ten ona gönderdiğim kısa bir rapordan sonra) İran seyahatini benim yapmamı önerdi" dediği Essex Kontu tarafından onaylandığını iddia etti." Kararlaştırılan seyahati yeni sözcükler uydurup lafı uzattıkça uzattığı her zamanki üslubuyla, "[B]u ülkeleri görmem, birleşik İspanya bölgelerinin kralının hareket alanını kısıtlamak ve Majesteleri Kraliçe'nin tüccarlarının Türkiye ve Moskova'daki [Kumpanyalarındaki] ticaretlerine yardımcı olmak açısından yararlı bir tecrübe oldu; ayrıca kimi bölgelerin –Hollanda'da ilk adımları atılan, İngiltere'de fısıltı halinde dillendirilen– Hindistan seferinde kullanılmaya uygun olduğunun bu seyahatle birlikte anlaşılmış olması da pekâlâ mümkündür," şeklinde tanımlıyordu. "Servetimin, bana yapılan zulümler sonucunda, ne hale geldiğine bakarak, hakkında konuşmamamın daha iyi olacağı bazı daha şahsi planları"nı eklemekten de geri durmuyordu. Diğer kanıtlar ise, İran macerası fikrinin tohumlarının, Sherley'in hiperaktif muhayyilesine kurnaz Venedikliler tarafından bırakıldığını sezdiriyor. Venedikli devlet adamı Giacomo Foscarini, Sherley'in bayıldığı türden mübalağalı ifadelere başvurarak, bu yolculuğun "bütün Hıristiyan dünyasına ve hassaten de Venedik'e yarar saylayacağı, zira orayla kara üzerinden yapılan alışverişin Portekizlilerden daha önce buraları ciddi ölçüde zenginleştirdiği" argümanlarıyla onu bu yolculuğa teşvik etti. Sherley'in daha sonra, kendisine "Sir Anthony'nin çok hoşuna giden, kralı Sufi'nin asaleti"nden bahseden bir İranlı tüccarla tanıştırılması hiç kuşkusuz tesadüf değildi. Bu arada "büyük seyyah, Sufi'nin sarayından Venedik'e daha yeni gelmiş, Türkiye'de doğmuş ama iyi bir Hıristiyan, altmış yılını seyahatlerde geçirmiş, yirmi dört dili konuşabilen Angelo [Corrai]." adında bir başkasıyla daha tanıştı: Corrai, "İran Kralı'nın meziyetlerinden, yabancılara karşı son derece cömert ve hoşgörülü, yiğit bir asker olduğundan, kendisinin onun sarayında çok güzel ağırlandığından bahsedip, oraya giderse şahsi yükselişine çok büyük katkı sağlayacağını temin ederek"[18] Sherley'in kibirine de hitap etti.

Sherley'in başka bir teşvike pek ihtiyacı yoktu; 1598 Mayıs'ında, Venedik'ten ayrılıp İran yollarına düştü. Küçük maiyeti, rehber ve tercüman olarak gruba katılan Angelo Corrai ve Fransız Abel Pinçon (Burghley için çalışan bir casus) ile kardeşi Sir Robert, George Mainwaring ve William Parry'nin de (bu son ikisi bu seyahatten sağ çıkıp anılarını yazdı) içinde olduğu birkaç İngilizden müteşekkildi. Bir hükümet güdümlü korsanlık macerası için çilekeş babasından ve Burghley'den para koparan

ama girişimi felaketle sonuçlanan büyük kardeşi Sir Thomas, İran seyahati için müsait değildi. Daha Falmouth limanından ayrılmadan, ele yüze bulaştırılmış bir top selamı yüzünden Sir Thomas'ın altı gemisinden biri su almaya başlarken, bir diğeri hasar aldı ve mürettebatının bir kısmı öldü. 400 denizcinin kaçışıyla sonuçlanan bir isyan, onu dört gemisini satıp yalnızca iki gemiyle yelken açmak zorunda bıraktı. Maceranın başı sulu komediyse, sonu da mahcubiyetti. İspanya'nın güneybatı kıyılarında bir saldırı düzenlemeye çalıştı, ama gemileri kıyıdan çok uzağa demir attı, çıkarma birlikleriyse körfezin girişinde bir sığlık alanda sıkışıp kaldı. En sonunda bütün bu aşağılayıcı girişimi bıraktı ve günlük yazarı John Chamberlain'in Sherley'in yegâne başarısının "hiçbir şey alamayacağını anladığında utanç içinde göz önünden uzaklaştıracağı iki ya da üç köylüyü fidye almak için"[19] kaçırmak olduğunu söyleyen alaycı satırlarıyla karşılaşmak için memleketine döndü.

Ailenin becerileri arasında lojistiğin olmadığı kesindi. Sir Anthony, İran'a gitmek üzere Venedik'i terk ettiğinde orada kaçınılmaz olarak yaptığı borçları arkasında bıraktı ve yanına yeterli miktarda erzak da alamadı (gerçi bu iki husus birbiriyle alakalı olabilir). Zanta Adası'na doğru yolculuğunun ilk haftaları içerisinde erzakları tükenince İtalyan yolculardan yiyecek dilendilerse de yiyeceklerini paylaşıp onları kurtaranlar İranlı bir grup yolcu oldu. İtalyanlara çok öfkelenen kardeşler hınçlarını kraliçeye iftira etmekle suçladıkları bir İtalyan'dan çıkardılar. Sir Anthony İtalyan'ın şiddetli bir şekilde dövülmesini emretti ve kaptan araya girdiğinde Sir Robert bu kez ona saldırdı. Bütün bir İran yolculuğu boyunca sergileyecekleri davranışlarının belirtisiydi. Zanta Adası'na vardıklarında Sir Anthony İstanbul'daki "Duman" Sir Henry Lello'ya bir mektup yazıp, kendisine İngiliz tüccar süsü vererek kraliçenin resmi işleri için Kızıldeniz'e gitmekte olduğunu söyledi. Bahtsız elçiden para ve Osmanlı topraklarından serbestçe geçebilmesi için gerekli izin kâğıtlarını göndermesini talep etti.

Sherley, sonraki altı ayı yalan söyleyip kabadayılık yaparak ve Osmanlı topraklarında kıyıya yakın şekilde ilerleyerek geçirdi; Zanta'dan Girit'e, oradan Trablus'a, oradan da İngiliz konsolostan da para koparabildiği Halep'e geçti. Davranışlarına dair haberler Londra'ya çoktan ulaşmıştı; Londra'da 1858 Aralık'ında John Chamberlain "Sir Anthony Sherley, Essex Kontu'nun kendilerine geri ödeyeceğini söyleyerek İstanbul'daki tüccarlarımızdan 400 pound aldığı gibi Halep'te de ne yapıp edip 500 pound daha toparlayabildi; sonra da kısmetine düşeni aramak üzere uzaklara gitti"ğinden söz ediyordu.[20] Ne var ki, Harborne gibi eski Levant kurtlarının fark ettiği üzre Sherley'in izlediği güzergâh tehlikeli bir güzergâhtı ve maiyeti yol boyunca karşılaştıkları Türkler tarafından sürekli taciz edildi. George Mainwaring, Halep'teyken yaşadıklarını "ne talihsizim ki, mizacı itibariyle yiğit ve nazikmiş gibi

görünen, nitekim beni nazikçe de selamlayan bir Türk'le tanıştım; ama hemen sonra beni kulağımdan yakalayıp sokak sokak gezdirdi" şeklinde naklediyordu. Olayı izleyenler Mainwaring'e gülüp taş atarken Türk "bana bir sopayla öyle bir vurdu ki yere yapıştım." Hırpalanmış Mainwaring kanlar içinde konsolosun güvenli evine döndükten hemen sonra Halep'teki Yeniçeriler o Türk'ü arayıp buldular, "şiddetle saldırdılar ve sırt üstü yatırdıkları adamın bacaklarına ve ayaklarına 20 sopa vurdular; öyle ki adam sopadan sonra ayaklarının üstünde bile duramadı." Mainwaring'e göre kendilerine yönelik bu tür saldırılar ve ardından bu saldırıları yapanların şiddetle cezalandırılması, İngilizlerin Türklerle her daim kırılgan ilişkilerinin belirtisi, "çeşitli zamanlarda" tekrarlandı.[21]

Sherley 2 Eylül 1598'de maiyetiyle birlikte Halep'ten ayrılıp doğuya doğru ilerleyerek önce Rakka ve Felluce'ye, ayın sonunda ise Osmanlı kontrolündeki Bağdat'a ulaştı. Onun gayriresmi İran elçisi olduğuna dair haberler hızla yayılmış olsa da İngiliz tüccarlar, Elizabeth ya da Essex Kontu'nun bu yolculuğu onayladığından emin olmadıkça Sherley'in borçlarını ödemeyi reddediyorlardı. Daha da kötüsü, Bağdat'ın kuşkucu Türk valisi Sherley'in mallarına el koydu; Kasım'da ise kendilerine yakınlık gösteren bir Floransalı tüccardan, Konstantinopolis'ten gelen emir üzerine tutuklanmak üzere olduklarına dair uyarı alınca Bağdat'tan kaçtılar. Kendilerini takip eden bir Osmanlı Yeniçeri grubundan Mekke'den dönmekte olan bir grup Şii hacıyla birlikte İran topraklarına yönelerek kurtuldular. George Mainwaring yol boyunca karşılaştıkları manzarayı şöyle anlatıyordu: "Timur'un fethettiği, harabeye çevrilmiş pek çok yer gördük; hem Yahudiler hem de Türkler bize bu harabeler nedeniyle Timur isminin bu güne kadar belleklerinden hiç çıkmadığını söyledi."[22] William Parry'nin, hemen hemen "St. Paul Katedrali yüksekliğinde" bulduğu ve "Nebukadnezar'ın Kulesi" ismini verdiği kulenin olduğu Babil'e ulaşmadan önce yolda bazı Türklerle kavgaya tutuştular. Nihayet İran topraklarına girdiklerinde Parry, "Türklerin bize karşı davranışlarından tamamen farklı olarak o kadar iyi ağırlandık, bölge halkı tarafından o kadar candan ve nazik muamele gördük ki cennete girdiğimizi düşündüm," diyordu.[23] Grup, 1 Aralık 1598'de nihayet Safevî İran kenti Kazvin'e varabildi.

Sherley'in varışını bundan daha iyi bir zamana denk getiremezdi. Anthony Jenkinson otuz altı yıl önce şehre giren ilk İngiliz olmuşken, Şah Tahmasb Osmanlılarla daha yeni barış anlaşması yapmış (İkinci Bölüm'de gördüğümüz gibi) ve bu yüzden Hıristiyanlarla ittifak kurmakla hiç ilgilenmemiş; Jenkinsonz alelacele şehirden kovulmuştu. Sherley ise, Şah Tahmasb'ın torununun oğlu Şah I. Abbas'ın Safevîlerin yeminli düşmanı Özbekleri yenerek yıllardır aralarında devam eden kanlı çatışmaları bitirdiği ve artık Osmanlılarla yeni bir yüzleşmeye hazır

olduğu bir zamanda oraya varmıştı. Abbas, yalnızca on yedi yaşındayken beşinci şah olarak 1588'de tahta çıktığından beri Safevî İmparatorluğu'nda dikkat çekici bir dönüşüm sürecine önderlik etmişti. Batı'da Osmanlı genişlemesi, kuzeydoğuda ise Özbeklerin yağma saldırıları yüzünden kurucusu Şah İsmail'in zaferlerle dolu döneminden beri büyüklüğü ve önemi ciddi ölçüde azalıp hizip çekişmeleriyle parçalanmış bir krallık devralmıştı. Pragmatik ve acımasız bir lider olan Abbas, hayatta kalmak ve Safevî krallığını kalkındırıp zenginleştirmek istiyorsa bir şekilde bölünmelere son verip, orduyu yeniden örgütlemesi ve kaybedilmiş toprakları geri alması gerektiğini biliyordu. Hiç vakit kaybetmeden Osmanlılarla stratejik bir barış anlaşması yaptı; iç muhalefeti ezdi ve tüfekçilerle top birliklerine de sahip yeni bir sürekli ordu oluşturdu. Yine cüretli bir kararla imparatorluk başkentini Kazvin'den daha merkezî bir konumu olan İsfahan'a taşıdı. Şehir dev boyutlarda bir kentsel yeniden inşa süreci içine girdi: Abbas, Marakeş gibi başka bazı şehirlerin de baştan aşağı yeniden yaratıldığı bir dönemde, İslam dünyasının en muhteşem başkentlerinden birini inşa ettirdi. "*Esfehan nesf-e cehan est*" ("İsfahan kâinatın yarısına bedeldir;" kâinatın diğer yarısı cennettir)[24] deyişiyle meşhur İsfahan'ın dönüşümü yeni sarayların, camilerin, çarşıların, medreselerin, hamamların, hisarların, bahçelerin ve halka açık bulvarların inşasını da kapsıyordu.

1598 baharında Abbas, yeni başkentinde çalışmalar başlarken, Özbeklere karşı harekete geçti. Abbas, İsfahan'dan Nisan ayında çıktı ve 9 Ağustos 1598'de 10 bin kişilik ordusuyla Rabat-iPariyan Savaşı'nda Özbekleri yenilgiye uğratıp Herat, Nişabur ve Meşhed'i ele geçirdi. Bir zafer alayının başında İsfahan'a döndüğünde Sherley'in gelişini öğrendi. Mercan Bey adında bir kahyasına, çağrılana kadar idare etmesi için Sherley'e yirmi altın pound verilmesini emretti. Mainwaring, Sherley'in bu teklife verdiği tipik kibirli yanıtının bu görevliyi rahatsız etmek yerine memnun ettiğini görünce rahatladı: "Sir Anthony prenslere yaraşır aklıyla parayı elinin tersiyle itip şu yanıtı verdi: 'Şunu bilin ki, cesur İranlı, ben buraya kralınızdan dilenmeye gelmedim; onun büyük şöhretini ve meziyetlerini duydum ve gelip onu görmekten, elini öpmekten ve gövdemi ortaya koyduğum bir maceraya girişerek onu soylu savaşlarında desteklemekten daha anlamlı ve önemli bir işim olmadığını düşündüğüm için geldim.'"[25]

Sherley'in zenginliği hor görme, ün ve macera üzerinden kurduğu retorik, İran sarayının değerler sistemiyle birebir örtüşmüş gibi görünüyor; nitekim bu retorik Mainwaring'in iddiasına göre Mercan Bey'de istenilen etkiyi yaratmış, Sherley'i, "Gerçek bir prens olduğunuzu soyluca yanıtınızdan sonra anlayabildiğim için beni affedin, cesur yabancı" diye yanıtlamıştı. Sherley bu sözlere itiraz etse de hoşuna gitti. Hak ettiğine inandığı kral muamelesi nihayet kendisine gösteriliyordu. En

gösterişli elbiseleri giyme zamanının gelmiş olması da aynı ölçüde heyecan vericiydi; grup, "elbiseler ve atlarla donatılıp" şahla buluşmaya hazır edildi.[26]

1598 Aralık'ının son günlerinde Sherley'in grubu şahla resmi bir görüşme yapmak üzere Kazvin'in 6,5 kilometre dışında bir yere çağrıldı. Sherley kardeşler, zengin işi İran kıyafetleriyle kuşanmışlardı: "Sir Anthony çok pahalı bir altın işlemeli elbise, kaftan ve iç ceket giymişti; kılıcı incilerle ve elmaslarla bezeli, binlerce kron değerinde zengin işi bir şaldan aşağı sarkıyordu; kafasında ise bu kıyafetlerle uyumlu iki bin dolar* değerinde bir sarık vardı; potinleri incilerle ve yakutlarla bezenmişti."[27] Buluşma yerine yaklaşırlarken Abel Pinçon'a, şahın acımasız içyüzünü ortaya koyan çok rahatsız edici bir bilgi verilmişti: Şah Abbas, Kazvin'e, "Özbek diyarında yenilgiye uğrattığı yirmi bin Tatar'ın kellerini sağlam ve ağır mızrakların ucunda taşıttığı" bir "zafer alayı"yla giriyordu. Mainwaring'in tahminlerine göre bu sayı yalnızca 1.200'dü; ama sayı kaç olursa olsun, Kazvinlileri etkilemek üzere tasarlanmışsa da doğal olarak yeni gelmiş Hıristiyanların da gözünü korkutan "tüyler ürpertici bir gösteri"ydi bu.[28]

Tam bu sırada, Şah Abbas göründü. Pinçon, onu "otuz yaşlarında, kısa boylu ama yakışıklı ve düzgün vücutlu, saçı ve sakalı siyah [...] aldığı eğitimlerin bir sonucu olarak sağlam bir idrake, hiç boş durmayan bir zihin dünyasına ve son derece çevik bir vücuda sahip" olarak tasvir ediyordu.[29] Mainwaring, "[K]ral'la ilk karşılaşmamızda Sir Anthony ve kardeşi atlarından inip Kral'a yaklaştılar ve ayağını öptüler; zira, bu ülkenin geleneğiydi [...] Kral ayağı öpüldükten sonra son derece vakur bir edayla önce bu ikisine, sonra hepimize, Sir Anthony'ye tek bir kelime bile etmeden şöyle bir baktı"ğını iddia etti.[30] Sir Anthony, bu onursuzca yaltakçılığını, "üzengisini öpüp kısa bir konuşma yaptım, daha uzun konuşmak için vakit uygun değildi," diyerek anımsarken üstünü örtüyordu. Bunun yerine üstüne basa basa Abbas'ın kendisine, "onun için böyle bir yolculuk yaparak onu son derece onurlandırdığını" söylediğini iddia edecekti.[31] Diğer kaynaklar ise, Sherley'in burada karakteristik lafazanlığına daha uygun şekilde Abbas'a daha aşırı ve dalkavukça bir nutuk çektiğini ifade eder. Aktarıldığına göre konuşmaya, "ben bir askerim, kelimeler benim uzmanlık alanımdan çok uzak, o yüzden konuşma işini birazdan elime yüzüme bulaştıracağım kesin," diye başlamıştır. Sonra da, "şayet naçizane bağlılık ve itaat sözüme, Majesteleri arzu ettiğinde bu yönde vereceği en küçük bir işaretle akıtılmak üzere özgür irademle Majestelerinin ayaklarının altına serdiğim kanımla mührümü vurmamışsam; hiç değilse, en büyük meziyetlere ve faziletlere

* İspanyol İmparatorluğu'nda 1497 yılındaki para reformundan itibaren kullanılmaya başlanan, sekiz İspanyol realine eşdeğer gümüş sikke. Zaman içinde dünyanın farklı bölgelerinde geçerlilik kazanmıştır –çn.

sahip Majestelerinin sıradan bir tebaası" olarak hizmetini sunmuştu.[32] Abbas'ın bu sözlere tepkisinin ne olduğu hususunda da anlatılar farklılaşmakla birlikte, Sherley'in grubundakilerin hemfikir oldukları konu bu tepkinin olumlu olduğudur. Mainwaring'in iddiasına göre Şah, Sherley kardeşleri kucaklayıp öptü ve "Sir Anthony'nin elini tutarak onunla kan kardeşi olacağına dair ant içti, sonra da ona hep kan kardeşim diye hitap etti."[33] Hatta, Parry'nin iddiasına göre Sherley, çok kısa süre içinde "Kral'da Türk topraklarını istila etme yönünde öylesine güçlü bir arzu uyandırdı" ki kral hemen oracıkta bir sefer başlatma tehdidinde bulundu.[34]

Bu anlatılanlardaki gerçeklik payı ne olursa olsun, kesin olan şey İngilizlerin krallar gibi karşılandığıydı. Son derece şatafatlı bir şekilde ağırlanıp sonraki iki aylarını hükümdar ve maiyetiyle ziyafet yapmakla, kafa çekmekle ve avlanmakla geçirdiler. Atlar, develer, katırlar, silahlar ve mücevherlerden oluşan hediyeler değiş tokuş edildi ve hatta, anlatılanlar doğruysa, "avlarda ve ziyafetlerde" ayrılmaz ikili haline gelen Sir Anthony ve Şah Abbas şehrin caddelerinde kol kola yürüyorlardı. Öyle ki, bu İngilize aslında yalnızca Müslüman prenslere verilebilen *mirza* (prens) unvanı bile verildi. Sir Anthony'nin İran'dan dönünce Abbas'ın meziyetlerini ve faziletlerini saya saya bitiremeyip onu "çok güzel görünümlü, son derece biçimli, sağlıklı ve hareketli bir vücuda, son derece asil, bilge, cesur, hoşgörülü, ölçülü, merhametli ve adalet aşkıyla dolup taşan bir zihin dünyasına sahip" diye tanımlamasında pek de şaşılacak bir şey yoktu. Daha da ileri gidip, İran hükümdarının siyasi halefiyet meselesindeki tavrını şöyle övebiliyordu: "Yüce gönüllü Abbas, Osmanlıların yaptığının aksine kardeşlerini boğdurmayıp yalnızca kör ettirdi."[35]

Bu iki adamın dostluğunun ne kadar gerçek olduğunu tespit etmek kolay değil. İran arşivlerinde, Şah Abbas'ın Sir Anthony hakkında ne düşündüğünü ortaya koyan bir kayıt bulunamazken, Sherley'in anıları ile taraftarlarının yazdıkları hem fazlasıyla müphem hem de son derece önyargılıdır. Buna karşın, hiç kuşkusuz bu anlatımlarda bir abartı söz konusu olsa da, daha sonra yaşanan olaylar Sherley ile Abbas'ın, Elizabeth döneminde hiçbir İngiliz ile bir Müslüman hükümdarın olmadığı kadar yakın olduklarını gösteriyor. Jenkinson, Hogan ve Harborne gibi adamlar, İranlı, Osmanlı ya da Faslı bir hükümdarla böylesine yakın bir dostluk ilişkisi kesinlikle kuramamıştı. Fakat bu insanlar, alelade ticari çıkarların peşinde koşan mütevazı tüccarlardı. Sherley, onlarla karşılaştırıldığını duysa dehşet içinde irkilirdi: Diplomatik görev talimatı gayriresmi olmasına ve muhtemelen Essex Kontu tarafından bile resmen onaylanmamasına rağmen. Bunun yerine, askeri, aristokratik statüsünü ilan etmekten büyük haz alıyordu. Abbas'la arasındaki ilişki, manevi bakımdan daha çok Portekiz kralı Sebastian ile İngiliz kanun kaçağı Sir Thomas Stukeley arasındaki ilişkiye benziyordu. Fakat hem Sherley hem de Stukeley başka

her şeyden önce kendilerini, münasebetsiz parasal ya da ticari tartışmalara pek vakti olmayan savaşçılar olarak görüyorlardı.

Din ise çok daha karmaşık bir mevzuydu. İslamın Şii ve Sünni versiyonları arasındaki ayrımlar hususunda Anthony Jenkinson'dan kesinlikle daha ileri bir kavrayışa ulaşan Sherley grubu, Safevî ve Osmanlı inanç sistemleri arasındaki karşıtlığa odaklanıyordu. William Parry, Safevî inancının "Dini açıdan Türklerinki gibi ama biraz farklı," olduğunu anlıyordu. "İranlılar yalnızca Mahomet ve müteveffa Ally'ye [Ali bin Ebu Talib] dua ederken, Türkler bu ikisiyle birlikte Mahomet'e hizmet etmiş üç başka kişiye daha dua ediyor. İranlılar'ın, hâlâ şiddetle eleştirdiği üç kişi," diyordu.[36] Parry ayrıca şunları öğrendiğini kaydediyordu: "İsa'yı çok büyük bir peygamber, çok kutsal bir dini şahsiyet olarak görüyorlar ama kesinlikle Mahomet'le aynı seviyede görmüyorlar: Onlara göre Mahomet, kendisi aracılığıyla her şeyin kusursuz bir şekilde yerli yerine konulup tamamına erdirildiği son peygamber." Parry bu inancı kınamıyor; "ayrıca diyorlar ki, Tanrı'nın hiçbir zaman karısı olmadığına göre İsa da oğlu olamaz;" şeklindeki gözlemini aktarıyordu.[37] Pinçon'a göre ise Hıristiyan okurları Sünni-Şii bölünmesine yeterince aşina olduğundan, "Kuran'ın tefsiri ve sahte peygamberlerinin üstünlüğü ve itibarı üzerinde onlarla [İranlılarla] Türkler arasındaki nefret ilişkisi ve çekişmelerden bahsetmek gereksiz" olduğundan, "İranlılar Türklere karşı büyük bir nefret besliyor" demekle yetiniyordu. Pinçon, ayrıca Abbas'ı Hıristiyanlığa dahil etmek için sembolik düzlemde özel bir gayret sarf ediyor; onun bir "Mahometan" olduğunu kabul etmekle birlikte, "İsa Mesih'e beslediği saygıyı göstermek ve onu onurlandırmak için boynunda sürekli bir haç" taşıdığını iddia ediyordu. Pinçon'ın Abbas'ı özümseme teşebbüsü ancak bir yere kadar devam edebiliyor, bu sözlerinden yalnızca birkaç paragraf önce daha aşina olduğu klişelere yenik düşerek Abbas'ı tebaasına zulmeden bir tiran olarak mahkûm ediyordu: "[O]nlara davranış şekli gayriinsani ve zalimce; en ufak bir suç işlediklerinde kafaları gövdelerinden ayrılıyor, recmediliyor, parçalara ayrılıyor, canlı canlı derileri yüzülüyor, canlı canlı köpeklere ya da hep yakınlarında bulundurduğu kırk Anthropophagi'ye [mitsel bir yamyam ırkı] ve insan yiyene parçalatılıyor."[38]

Sir Anthony'nin Abbas'ın dini hakkında elbette ki şahsi bir fikri vardı. "[Şah] yönetiminin barbarlık olarak isimlendirdiğimiz nesneden çok farklı olduğunu" çoktan keşfetmişti; yere göğe koyamadığı bu yönetimi, Platon'un *Devlet*'ine benzetiyordu.[39] Onunla birlikte geçirdiği haftalardan, Latince, Farsça, İtalyanca (ve muhtemelen İspanyolca) karışımı bir dille yaptıkları onca sohbetten sonra Abbas'ın teolojik inançları üzerine de kafa yormuştu; bunları olumlu anlamda Makyavelist olarak değerlendiriyordu:

> Kral, insanların zihinlerinde tek ve aynı din olmasının bir devletin huzurunda, benzer şekilde, birden fazla din olmasının ise bir devletin huzurunun bozulmasında ne kadar etkili olduğunu bildiği için, Mahomet'in dininin Ussen [Osman] ve Omar'ı [Ömer] takip eden kolunu bütün topraklarından silip halkını Aly'yi [Ali] izleyen koluna bağlamak doğrultusunda çok titiz ve dikkatli bir siyaset izliyor. Benim değerlendirmeme göre onu bu kollardan birine değil de diğerine götüren şey herhangi bir vicdani kanaat değil, birinci olarak iç hizipleşmeleri yok etme, ikinci olarak ise Türkler karşısında daha güvenli ve sağlam bir pozisyon alma amacıdır.[40]

Sherley'in, şahın Şii inançlarının, siyasi bakımdan Osman ve Ömer'in Sünni takipçilerinin ezilmesi kadar stratejik bir amacın ürünü olduğu sonucuna varması anlamlıydı fakat aynı zamanda Abbas'ın dini eğilimlerinden ziyade Sherley'in dini eğilimleri hakkında bize bir şeyler söylüyordu.

Sherley ve maiyeti neredeyse üç aylarını Kazvin'de âlem yaparak geçirdikten sonra, şah onları yeni kraliyet başkenti İsfahan'a yolculuğunda kendisine eşlik etmeye davet etti. Oraya vardıklarında Sir Anthony, hassas bir işe girişerek siyasi misyonunun gerektirdiği konuları gündeme getirmenin bir yolunu aramaya başladı. Hayatında ilk defa, bir Hıristiyan'ın bir İran şahına ittifak önerip,"Türklere karşı çok elverişli bir zamanda savaşa girişmeye teşvik etmesi"nin hassas bir iş olduğunu anlamış görünüyordu ve Abbas ona yeni şehrinin ihtişamını gösterirken dolambaçlı ifadelere başvuruyordu. En sonunda Sherley, "Kral'ın benimle ve kardeşimle bahçede yalnız kalmasını fırsat bilerek" ve gittikçe daha örtülü ve dolambaçlı hal alan bir dil kullanarak, "girişim" adın verdiği şeyi gündeme getirdi. İddiasına göre "Türk'ün her türlü sınırı aşan tiranlığı" İranlıları tehdit etmeyi sürdürüyordu ve Abbas "devletinden zor ve şiddet yoluyla gasp edilen toprakları geri almayı" istiyorsa, bunun bir yolu vardı: Şayet Abbas, "Hıristiyan hükümdarları kendisiyle dostane ilişkiler kurmaya davet etmek isterse", Osmanlıları yenilgiye uğratıp şaha Orta Asya üzerinde kontrol imkânı verecek bir Şii-Hıristiyan ittifakı yaratabilirdi.[41]

Şah'ın danışmanları Sherley'in tekliflerini duyduklarında çok öfkelendiler ve bunu uzun bir tartışma süreci izledi. Danışmanlarının çoğu Abbas'ı "bu Hıristiyanlar... Majestelerinin devletinin huzurunu bozmak için gönderilmiş" olduğu uyarısını yapıyordu. Türklerle zar zor elde edilmiş bir barışı tehlikeye atmamalı, "Hıristiyan hükümdarlardan dostluk dilenmek" zorunda kalarak askeri zayıflık görüntüsü vermemeliydi. Bunun yanısıra, Abbas'ın Özbeklere karşı yakınlarda kazandığı zafere rağmen henüz ordusu, Özbeklerden daha güçlü olan Osmanlılarla yüzleşecek kuvvette değildi. Sherley'in tekliflerine daha olumlu yaklaşan diğerleri de vardı. Bir danışmanı, "bu Hıristiyan yanında bir top dökümcüsü de getirmiş, bırakalım

Majestelerine hizmet etsin," tavsiyesinde bulunsa da Sherley'in grubunda böyle birisinin varlığına dair bir kanıt bulunmuyor; bu da, İngiliz'in yutturabildiği palavralarından biri olsa gerek. Sherley'in önerilerine dair tartışmanın bir uzlaşmaya varılmaksızın haftalarca sürüp gitmesi "gerek zihinsel ızdırabımı gerekse de bedensel rahatsızlıklarımı şiddetlendirdiğinden," Sherley yataklara düştü.[42] O yatak döşek haldeyken bir Türk elçisi İsfahan'a gelip Abbas'ı ateşkese riayet etmesi konusunda uyararak, III. Mehmed'e devrettiği bölgeden çekilmesini ve oğullarından birini rehine olarak İstanbul'a göndermek suretiyle itaatkârlığını göstermesini talep etti. Anthony Jenkinson gibi Sir Anthony'nin de Osmanlıların ezici siyasi ve askeri üstünlüğü sebebiyle İran'dan nezaketsizce çıkarılması ihtimal dahilindeymiş gibi görünüyordu.

Bu noktada Abbas, hasta yatağındaki Sherley'e sürpriz bir ziyarette bulundu. Sherley'in inanacak olursak, bu ziyarette sıradışı bir sohbet yaşandı. Şah, kendi içinde bölünmüş bir grup Hıristiyan güçle ittifak kurarak kendisini küçük düşürmeye "çok da hevesli olmadığı"nı söyleyerek lafa girdi; "Tanrı ona" İran gibi "çok büyük, çok zengin ve çok savaşçı bir ülke"yi vermişti." Sherley'in buna cevabı, Abbas'ın er geç Türklerle yüzleşmek zorunda kalacağı, çünkü Türklerin İran'a yönelttikleri siyasal taleplerinin ve İran'a karşı askeri harekâtlarının "azalmak bir yana muhtemelen artacağı" oldu. Sherley, Hıristiyanların bölünmüş olduğunu kabul ediyordu, ama iddiasına göre aralarında İspanya ve papalığın da olduğu pek çok Hıristiyan güç halihazırda zaten Osmanlılarla savaş halindeydi ve bu güçler, "kendisiyle dostane ilişkiler kurmayı kabul edip Majestelerinin ismini onurlandıracak ve her türlü soylu ittifaka dahil olacaklar"dı. Şahın Osmanlı hegemonyasına darbe vurmasının bir başka yolu daha olduğunu iddia ediyordu: Abbas, "Osmanlı topraklarında son derece hor görülen Hıristiyan dinine özgürlük tanıyıp Hıristiyanlar için ticaret, mal ve kişi güvenliğini sağlayarak" Konstantinopolis'in bölgedeki ticaret ve hac rotaları üzerinde sağladığı kontrole son verecek, böylece Avrupalı "top dökümcülerine, her türden silah yapımcılarına ve cephaneye" erişim sağlayabilecekti.[43]

Sherley'in bu teklifleri en hafif ifadeyle iyimserdi ama enteresandır, Abbas bunlara karşılık verdi. "pek çok Hıristiyan prenslerinin aralarındaki en güçlülerine kendilerini amacımıza adamaları için mektup yazmayı" ve "tüccarlarına topraklarımıza girme" izni vermeyi kabul etti. Abbas, bu atılımı hayata geçirmenin Sherley'in sorumluluğunda olduğunu net bir şekilde ifade etti: "Bu iş için insanları ikna edip harekete geçiren siz olduğunuza göre, icracısı da siz olacaksınız; onurumu teslim edebileceğim sizden daha güvenilir kimse olmadığına kanaat getirdim." Sherley mest olmuştu: Artık krallarla ve imparatorlarla haşır neşir olma yetkisine haiz bir İran *mirza*sı gibi hareket edip şahın çıkarlarını Avrupa'da temsil etme hakkına sahipti. 1598'de Protestan Essex Kontu'nun hizmetinde biri olarak, İtalya'daki İspanyol ve papalık

siyasetini akamete uğratmak amacıyla İngiltere'yi terk ettikten sonra, şimdi de İran ile Avrupa'nın Katolik hükümdarları arasında büyük bir anti-Osmanlı ittifakın simsarlığına soyunmuştu. Elizabeth'in genel olarak Osmanlı yanlısı resmi siyasetinde bir değişiklik olmadığı hesaba katılırsa, olayların gidişatında sıradışı bir değişim anıydı bu. Sherley, şahın Avrupa'daki elçisi hüviyetine büründüğünde, kraliçeyle ve danışmanlarıyla ilişkilerinde herhangi bir iyileşme ihtimalini kendi elleriyle ortadan kaldırdığını biliyor olsa gerekti. Belki kraliçenin dış politikasını tek başına değiştirebileceğine inanmıştı; belki de, kibri ve küstahlığı yüzünden artık umurunda değildi.

Önceki gibi, Sherley'in İran kaynaklarında hemen hiçbir delille desteklenmeyen bu iddialarının da ne kadar doğru olduğunu tespit etmek kolay değil. Belki de Şah, Türk elçisinin kışkırtıcı taleplerinin ardından Osmanlıları sinir etmek için Avrupa'ya bir elçi göndermeye zaten karar vermiş olabilirdi. Mainwaring'in hatırladığına göre Abbas hiç beklemeden "onunla savaş meydanında karşı karşıya gelinceye kadar asla huzur bulmayacağını efendisi Türk'e [III. Mehmed] söylemesini emrettiği Türk elçiyi saraydan defet"mişti."[44] Sir Anthony'nin yatağı başında, onunla Şah arasında gerçekte her ne yaşanmış olursa olsun, Abbas, 1599 Nisan'ında Sherley'in elçilik görevi için İran'dan ayrılışı şerefine bol keseden bir ziyafet dizisi başlattı. Şah, "Büyük Sufi'den Hıristiyan Hükümdarlara Güven Mektupları" ismini verdiği resmi mektuplarında Sherley'in "kendi özgür iradesiyle Avrupa'dan bu topraklara" gelmiş olduğunu belirtip "bu centilmen siz Hıristiyan hükümdarlara geldiğinde ona güvenip her türlü talebinizi bildirebilirsiniz ve söyleyecekleri benim ağzımdan çıkmış gibidir," diyordu. Abbas, Sherley'e ayrıca "İran'la ticaret ve gidiş geliş yapacak tüm Hıristiyanlar için" ticari imtiyazlar da vermişti. İran'ın "bütün Hıristiyanlara ve onların dinine açık" olduğunun ifade edildiği bu belge, "bütün Hıristiyan tüccarlar için hiçbir sıkıntı ve taciz yaşamadan topraklarımıza gidiş geliş ve topraklarımızdan geçiş beratı"nı da içeriyordu.[45] Bunlar o kadar olağanüstü imtiyazlardı ki şayet Elizabeth'in Osmanlılarla ve Saadi hükümdarlarıyla ittifaklarıyla birlikte işletilebilseler, İngiltere'ye, Marakeş'ten İstanbul'a oradan İsfahan'a 7 bin kilometre boyunca uzanan İslami dünyada görülmemiş düzeyde ticari ve diplomatik ilişkiler kurma imkânı verirdi.

Kendi haşmetiyle sarhoş haldeki Sherley, elçilik görevini planlamaya başladı. Şahla pazarlığında kardeşi Sir Robert'ı lafta şaha askeri hazırlıklarında yardımcı olması için ama belli ki aslında Sir Anthony'nin İran'a dönmesini garanti altına alacak bir rehine olarak İran'da bırakmayı hiç düşünmeden kabul etti. Abbas, muhtemelen bir başka güvence olsun diye kendi aşiretinden güvendiği Hüseyin Ali Bey Bayat adında bir süvariyi de Sherley'le birlikte elçi olarak elçilik heyetine dahil etti; heyette ayrıca Ali Bey'in yeğeni Uruç Bey dahil, dört de İranlı sekreter

ŞEKİL 18-19 Sir Anthony Sherley ve rekabet içinde olduğu diğer elçi İranlı süvari Hüseyin Ali Bey Bayat'ın 1600 yılında, müşterek elçilik görevleri kapsamında İmparator Rudolph'a bir Avrupa-İran ittifakı teklifi sunmak üzere bulundukları Prag'da Aegidius Sadeler tarafından yapılan portreleri. Bu ikisi arasında şiddetli kavgalar yaşandıktan sonra Ali Bey bir noktada Sir Anthony'den ayrılıp İran'a döndü.

vardı. Elçilik heyetinin en sürpriz ismi Aziz Augustinus tarikatına bağlı Portekizli keşiş Nicolò de Mello'ydu. De Mello hem Roma'ya bağlı Güneydoğu Asya'dan sorumlu bir İspanyol vekil (Roma'daki Merkez ile Güneydoğu Asya'daki misyonerleri arasında irtibat kurmakla görevli eleman) olduğu hem de müteveffa Portekiz Kralı I. Sebastian'ın uzun süredir kayıp olan kardeşi olduğu iddiasıyla İsfahan'a gelmişti. Sherley, aklını çelmeyi beceren Mello'yu şahın huzuruna çıkardı ama Keşiş derhal İngilizi ve misyonunu kötülemeye başladı. Tansiyonu düşürmek ve "keşişin çenesini kapamak" üzere derhal harekete geçen Sherley, Keşiş'e, "Hıristiyan dünyasının geneline hizmet amacını anlamamış olmasından üzgün [olduğunu], böylesine kutsal bir görevin parçası olarak ismini ve şahsını büyütebileceğini" söyledi.[46] Sherley, hasmane davranan bir Aziz Augustinus tarikatı mensubu ve bir İranlı süvari subayıyla yola çıkmanın riskli bir plan olduğunu kabul etse de, de Mello'yu elçilik heyetine katılmaya davet etti.

Sherley ve elçilik heyeti, İran'da geçirdikleri beş aydan sonra, 1599 Mayıs'ı itibariyle ayrılmaya hazırdı. Yirmi dört görevlinin yanı sıra uşaklar, iki övüngen elçi (Sherley ve Ali Bey), Aziz Augustinus ve Fransisken tarikatlarından keşişler, bir İran heyeti ve çilekeş Mainwaring, Parry ve Pinçon'dan müteşekkil uyumsuz bir

gruptu bu ve yanında Hıristiyan hükümdarlar için hediyelerle dolu otuz iki sandık taşıyordu. Siyasi misyonları Osmanlı toprakları üzerinden Avrupa'ya dönüşlerini imkânsız kılıyordu; ayrıca Abbas, yeni Rus çarı Boris Godunov'la daha yakın ticari ilişkiler kurmayı çok istiyordu; bu sebeplerle elçilik heyeti kuzeye, Hazar Denizi'ne yöneldi; Hazar'ı aştıktan sonra Volga nehri üzerinden Moskova'ya varacaklardı. Sir Anthony'nin davranışları neredeyse İran sarayındaki yarı-kral statüsünden kurtulur kurtulmaz kötüleşmeye başladı; gerçi, bu sefer tümüyle haksız da değil gibi görünüyordu. Yola çıkmalarından hemen sonra Parry öğrendi ki de Mello önce "sıradan bir Augustinus tarikatı keşişi olmadığını, sonra, yine neşeli bir ruh halinde olduğu sırada da, evli kadınların günahını çıkarttıktan sonra onları nasıl istediği gibi kullandığını" ve "bir fahişeyle geçirdiği bir geceden" daha hoşuna giden hiçbir şey olmadığını "itiraf etti". Fransisken keşişlerinin Mello'nun ikiyüzlülüklerini daha da detaylı bir şekilde ifşa etmeleri üzerine, Sherley başına silahlı muhafızlar dikip yolculuğun geri kalanında onu sürekli gözetim altında tuttu. Gelgelelim İngiliz bundan önce de Ali Bey Bayat ve diğer İranlılarla ne olduğu belirtilmemiş çeşitli "uygunsuz davranışlar" yüzünden şiddetli kavgalara tutuşmaya başlamıştı. Hazar Denizi'ne vardıklarında kötü hava koşulları nedeniyle bütün bu geçimsiz heyet sulara gömülme tehlikesi geçirdi. Fırtına vurduğunda "ürkütücü bir curcuna halinde farklı sesler ve dualar yükseldi" diye hatırlıyordu o anları Pinçon. "Biz [Protestan] dininden olanlar hep bir ağızdan dua ediyorduk; bazı Portekizli keşişler denizi yatıştırmak için ona *Agnus Dei* [Tanrı'nın Kuzusu] figürleri atıp mütemadiyen 'Bakire Meryem', 'Aziz John' diyerek *In Manus*'u [Akşam Duası] mırıldanıyorlardı. Muhammediler ise 'Ali, Ali Mahomet' diye yakarıyorlardı; bense bu yakarılıp dua edilenlerin yerine şeytanın gelip bu güruhu cehenneme götürmesinden korkuyordum."[47] Hayatta kalıp 1599 Kasım'ında Moskova'ya vardılar ama gruptaki gergin hava devam etti.

Şayet amaçlanan şey, yeni Çar'ın Abbas ile Sherley'in büyük Avrupa-İran ittifakının ilk üyesi olmasını sağlamaktıysa, sonuç acınası bir başarısızlık oldu. Kurnaz ve yetenekli bir siyasetçi olan Godunov, Rurik Hanedanı'nı ortadan kaldırarak çarlık makamına yükselebilmişti ve tartışmalı şekilde ele geçirdiği iktidarını tehdit edebilecek her türlü diplomatik girişime kuşkuyla yaklaşıyordu. Vardığında Sherley, "zerbaft paltolar giymiş içkici göbekli adamlardan oluşan bir ekip tarafından" derhal tutuklandı ve on gün tutuklu kaldı. O ve Ali Bey Bayat, Çar Boris'in huzuruna kabul edildiklerinde, elçilerin statülerine dair belirsizliğin yarattığı diplomatik kazalardan ilki yaşandı. Yaşanacağı besbelli bu karmaşaya sebep olan kişi, aralarında bir hiyerarşi tesis etmeksizin iki elçi birden atayan Abbas'tı. Çar, Sherley'den önce İranlıları görmek istediğinde bu sorun yeniden baş gösterdi ve Sherley, "özellikle kendisi bir Hıristiyan, İranlılar ise pagan olduğundan [...] bu sırayla görüşmeyi

kesin olarak reddetti."[48] Sherley'in adabımuaşeret ve protokol meselelerindeki kötü şöhretli hassasiyeti hem Çar'la hem de İranlı elçiyle arasının açılmasına neden oldu; sinirlenen Godunov onu taciz ederken Ali Bey de Mello'yu kışkırtıp Sherley'in aşağı tabakadan bir casus olduğu, kendisininkilerden başka kimsenin çıkarlarını ilerletmek gibi bir derdinin olmadığı suçlamalarında bulunmasını sağladı. Boris'in adamları Abbas'ın referans mektuplarına el koydular; mektuplardaki kasıtlı muğlaklık Rusların kuşkularını doğruluyor gibiydi. Sherley bir kez daha tutuklandı.

İngilizi kurtaran, bir kez daha pervasız ve ölçüsüz davranışları oldu. Boris, tarafından Mello'nun suçlamalarına cevap vermesi için çağrıldığında, "terbiyesiz ve nankör keşiş tarafından daha da kışkırtılınca, bunu yaptığı için oracıkta öldürülmesi işten değilken, öfkesine hâkim olamayıp şişko keşişin suratına öyle sağlam bir yumruk indirdi ki, iki katına çıkmış öfkesinin iki katına çıkardığı gücü bir de intikam arzusuyla daha da arttığından, keşiş adeta yıldırım çarpmış gibi oracığa yığılıverdi."[49] Ne ilginçtir ki, Ruslar böylesine şedit davranışından sonra onu tutuklamak yerine, Sherley'in "cesareti ve yüksek azminden" etkilenip hakkındaki suçlamaları o anda düşürdüler. Buna karşılık olarak, Mello'nun Moskova'da gizlice Roma Katolik ayini düzenlediğinden bahsetti. Katoliklikten nefret edip onu yasaklayan Ortodoks Rus çarı da Mello'yu derhal Beyaz Deniz kıyısındaki Solovetsky Manastırı'na sürgün etti (burası 1920'li yıllarda kötü şöhretli Sovyet Gulag sistemindeki ilk çalışma kamplarından biri oldu).

İtibarını kısmen geri kazanan Sherley, kışı Moskova'da geçirdikten sonra 1600 yılı baharında ayrılma hazırlıklarına başladı. Çar Boris'i bir İran ittifakına dahil etmenin görünüşte yolu kalmayınca, Londra'daki destekçilerine bir mektup yazarak eylemlerini haklı göstermeye ve İngiltere'ye dönüş için zemin hazırlamaya çalıştı. Şubat ayında hamisi Essex Kontu'nun danışmanı ve kraliçenin danışmanı Francis Bacon'ın kardeşi Anthony Bacon'a yazdı. Mektubunda İran'daki başarılarıyla övünüyordu. "Güneydoğu Asya'yı tüccarlarımıza açtım," şeklinde kurduğu fanteziyi, "tüccarlarımız Portekizli tüccarlardan daha güçlü olacak, İran içinde Londra ile St. Albans arasında oldukları kadar güvenli bir şekilde hareket edebilecekler" sözleriyle bitiriyordu. Mektubuna daha da fantastik ve büyük palavralarla devam eden Sherley, "Güneydoğu Asya'nın en kudretli kralı olan Tabur [Lahor] Kralı", Babür imparatoru Büyük Ekber'le yazıştığını iddia ediyordu. İddiasına göre Ekber kendisinden, "adamlarını disipline sokmak için savaşı bilen bir adam istemişti" ve kendisi o tarihte kardeşi Robert'le birlikte İran'da bulunan Kaptan Thomas Powell'ı Portekizlilere düzenleyeceği saldırıda Ekber'e yardımcı olması için oraya göndermeye hazırdı. Sherley'in uçuk planları burada da bitmiyordu. Portekiz tahtının talihsiz taliplisi Don António'nun (1595'te Paris'te yoksulluk içinde ölmüştü) gayrimeşru

çocuklarının da dahil olduğu bir girişimle, Güneydoğu Asya'yı fethetmek gibi daha çılgınca bir planı da vardı. İddiasına göre, "şayet Don António'nun oğullarından biri ülkesine giderse, [Ekber] Güneydoğu Asya'nın geri kalan kısmının kurtarılması için ona para ve adam yardımında bulunacak"tı. Bacon, beklenebileceği gibi, Habsburg kontrolündeki Portekizlileri Hint Okyanusu'ndan kovmak üzere Portekizli muhalif kaçaklarla Babürlüler arasında ittifak tesis etme şeklindeki bu uçuk fantezinin üstüne atlamadı. Zaten Londra'da çok daha acil çözüm isteyen sorunları vardı. Efendisi Essex Kontu'nun önceki yıl fecaatle sonuçlanan İrlanda seferi, kendisinin Elizabeth'in gözünden fena halde düşmesine sebep olmuş ve Londra'da ev hapsine alınmıştı. Sherley her zamankinden daha da imkânsız büyük siyasi strateji ağları örerken, kendisinin onuruyla İngiltere'ye dönüşünü mümkün kılabilecek birkaç kişiden biri bunu yapabilme gücünü kaybetmekteydi.

Sherley'in ekibi, 1600 yılı Haziran'ında Moskova'dan ayrılıp, Anthony Jenkinson'ın daha önce takip ettiği rotayı izleyerek Beyaz Deniz kıyısındaki Arhangelsk'e vardı. Orada, Sir Anthony'nin Essex Kontu'na yazdığı mektup, kontun tutuklanıp siyaseten tecrit edildiğini kesinlikle öğrendiğini gösteriyordu: "Lord hazretlerinin yaşadığı talihsizlikleri duymak beni büyük acılara gark etti, ama size olan bağlılığım her zamankinden daha büyüktür."[50] Bu onu Moskova Kumpanyası tüccarlarıyla buluşmaktan ve Essex Kontu'nun rakibi, Essex hizbinin daha da fazla canını sıkacak şekilde 1596'da babasının dışişleri bakanlığı görevini devralan Robert Cecil'e mektup yazmaktan alıkoymadı. Sherley, kraliçenin izni olmadan İngiltere'den ayrılarak, daha da kötüsü, Elizabeth'in Osmanlılarla kurduğu yakın ilişkileri (hatta kraliçenin aklı o günlerde Safiye Sultan'la yürüttüğü tafsilatlı hediyeleşmeyle meşguldü) bozma tehdidi yaratmaya başlamış bir İran ittifakına aracılık ederek itibar kaybettiğinin farkındaydı. Cecil'e yazdığı mektubunda her zamanki tumturaklı ama gayriihtiyari gülünç üslubuyla nedamet getirmeye çalışıyordu: "Kalbim diz çökmüş halde, Majestelerinin lütufkâr inayetiyle kutsanmadan ondan uzaklaşarak ne büyük bir hata yaptığımı kabul ediyorum." Fakat sonra yine, "başka ülkelerin zenginliklerini Majestelerinin tebaasına açtım," diye böbürleniyor; "Kraliçe'nin zaferi için yalnızca İran kralının desteğinden ve sevgisinden yararlandım," diye de ekliyordu. Ayrıca memlekete dönüşünün daha da gecikmesinden ötürü de özür diliyor ve hiç de ikna edici olmamakla birlikte, "yine isteğim dışında gerçekleşiyor," iddiasında bulunduğu bu gecikmenin sebebini "önce Almanya İmparatoru'na", Habsburg Kutsal Roma İmparatoru II. Rudolf, "gideceğim" şeklinde açıklıyordu. Sherley, hâlâ kendini tutamayıp mektubunda kraliçeye küçük bir tavsiye de veriyordu: Çar Boris'in küçük bir kızı vardı, şayet Elizabeth "lütfedip kuzenim diyeceği ince ruhlu, münasip bir beyefendi" bulabilirse, bir İngiliz-Rus evliliği "tüccarlarına büyük fayda" sağlayacaktı.[51]

Cecil bu sözlerden etkilenmemişti. Sherley'in düzenbazlıklarının bir diğer kurbanı, İstanbul'daki elçi Henry Lello'ya bir mektup yazıp, "İranlılarla ittifak kurmak isteyen Avrupa krallarının elçisi görevini üstlenerek, bu amaçla Moskova üzerinden Avrupa'ya gelen" Sherley'in kibrinden şikâyet ediyordu. Cecil'in yazdığına göre kraliçenin Sherley'in pervasız entrikasına yönelik öfkesi, Sherley'in "bulunduğu yerden ayrılıp huzuruna çıkmak için kraliçeye önden mektup gönderme küstahlığı"nda bulunması nedeniyle daha da şiddetlenmişti. "Majestelerinin ondan duyduğu rahatsızlık bu olay üzerine daha da büyüdü [...] Öyle ki onun krallığa geri dönmesine hiçbir şekilde katlanmayacak."[52] Memlekete dönüş yolu artık kapalıydı. Muhtemelen Sherley de bunun farkındaydı, zira gittikçe daha da düşüncesiz ve dengesiz davranışlar sergilemeye başladı. Elçilik heyeti Arhangelsk'ten ayrılmaya hazırlanırken İranlılar, onu şahın Hıristiyan hükümdarlara gönderdiği otuz dört kutu hediyeyi çalıp oradaki Moskova Kumpanyası temsilcilerine satmakla suçladı. Sherley suçlamayı reddederek hediye kutularını açtığını, gördüğü hediyelerin utanç verici olduğunu, zira takdir edilen 400 bin kronluk değerin çok altında olduklarını iddia etti; bunları Avrupalı hükümdarlara hediye olarak sunup küçük düşme riskini almaktansa, Sherley onları sessizce İran'a geri göndermişti. Hediyelere ne olduğu bilinmez ama kesin olan şey onları bir daha kimsenin görmediğiydi; Sherley'in bu hediyelerden kazanç sağladığı ithamı elçilik heyetinin diğer üyelerinde büyük bir düş kırıklığı yarattı.

Elçilik heyeti, Haziran ayı sonunda Arhangelsk'ten ayrılarak önce Stade'e, 30 Ağustos 1600'de ise Almanya kıyılarındaki Emden'e vardı. Sonraki üç ay boyunca Almanya içinde gerçekleştirdikleri yolculuklarda resmi bir elçilik heyeti olarak kabul görüp, güneye, Rudolf'un Prag'daki sarayına doğru ilerlerken geçtikleri prensliklerin şaşkın ama onları görmekten mutlu prensleri tarafından ağırlandılar. Almanya içindeki yolculukları boyunca pek bir sorun yaşamadan 11 Ekim'de Prag'a vardılar. Rudolf'un cebinden şaşaalı bir hayata dalıp, hızla mutat borç dağını büyütmeye koyulan Sherley, bu arada Ali Bey'le birlikte saray ressamı Aegidius Sadeler'e bir portresini de yaptırdı. Venedik elçisi Piero Duodo yazdığı raporda "Bu elçilik heyetinin misyonunu şimdilik bilemiyoruz," dese de bunu öğrenmelerinin "an meselesi olduğunu" bildiriyor ve "bir yazılı anlaşma yapılma ihtimali var, ayrıca İranlıların Hıristiyan olacağına dair daha acayip dedikodular da duyuluyor," diye yazıyordu.[53] Prag'a varışlarının üstünden haftalar geçmeden iki elçi resmi bir görüşme yapmak üzere, meraklanmış İmparator Rudolf'un huzuruna kabul edildiler. Gelişmeleri büyük bir dikkatle takip eden Duodo, 8 Kasım'da Venedik Senyörlüğü'ne yazdığı şunları rapor ediyordu: "İran Krallığı'ndan gelen elçiler dün resmi bir görüşme gerçekleştirdi. İngiliz olanı İspanyolca konuştu; İran Kralı'nın Majesteleri İmparator'a [Rudolf] ilettiği mesajın hülasası Türklere karşı savaş hazırlıkları yaptığı, Arapların

ve Gürcülerin de bu savaşta kendisiyle birlikte olmasını sağlayacağı şeklinde."[54] Venedikli elçi, baharat ticaretinin karayolu rotasını Rusya üzerinden Felemenk diyarına kaydırarak İspanyol çıkarlarına zarar verecek ittifak teklifinin İspanyol elçiyi dehşete düşürdüğünü memnuniyetle ekliyordu.

Sherley ve Ali Bey'den kesinlikle etkilenmiş olmalı ki, Rudolf, bu görüşmeden hemen sonra, bu ikisinin söylediklerine resmi yanıt niteliğinde elçileri kabul etmekten "büyük memnuniyet" duyduğunu, "diğer Hıristiyan hükümdarlara, hiç ara vermeden mücadele ettiği Türklere karşı" ittifak önereceğini bildiren bir açıklama yaptı. Açıklamanın devamında, İmparator "zaten çoktandır diğer hükümdarlarla bir ittifak kurmak için çabalıyordu. Böylesi bir birliğin kurulması için elinden geleni yapacağına; bu savaşı vermeye bütün gücüyle devam edeceğine, Türklerin gücünün kırılması için gerekli olabilecek hiçbir şeyden imtina etmeyeceğine söz veriyor. İmparatorluk Diyeti'ni toplayacak, finansman sağlayacak ve bütün Hıristiyan ülkeleri kendisine katılmaya zorlayacak; elçiler gönderip Hıristiyanların Türklerle ticaret yapmasına engel olmaya gayret gösterecek," deniyordu. Şayet İranlılar "üzerlerine düşeni yapıp Gürcülerle ve Moskovilerle ilgili benzer bir gayret" içine girerlerse, karşı konulamaz bir askeri ittifakı olmuş sayabilecek, "önümüzdeki bahar birleşik bir saldırıyı göreceklerdir."[55]

Rudolf'un savaşçı söylemi, aslına bakılırsa, Hıristiyanların önceki yüzlerce yıl boyunca yineleyip durdukları nafile haçlı seferi çağrılarından çok da farklı değildi. Bu açıklamadan hemen sonra somut öneriler belirmeye başladı. Rudolf'un danışmanları Sherley ve Ali Bey'in İran'a dönüp şaha rapor vermelerini teklif ettiler; İmparator, şaha kendi elçisini gönderip resmi bir askeri ve siyasi ittifak önerisi yapacaktı. Bu teklifin reddedilmesi şüphe uyandırdı: Bu kibirli ve müsrif İngiliz, Elizabeth'in Türklerle ittifak halinde olduğunu herkesin bildiği bir zamanda, bütün Avrupa'yı içine alan bir İran ittifakı önerme yetkisine sahip miydi? Venedikli diplomat Duodo, Osmanlılara karşı sürekli bir savaş halinin siyaseten mümkün olsa bile lojistik olarak imkânsız olduğunu kaydediyordu. Bu dirayetli Venedikli, 1600-1601 kışını Sherley'in planlarını keşfetmekle geçirdikten sonra, Venedik doçuna muzaffer bir edayla şöyle yazıyordu: "Bazı gizli müzakerelerin yürütüldüğünden şüpheleniyordum, şüphelerimde haklı çıktım." Duodo, Sherley'in bayat planına ve gittikçe kötüleşen parasal durumuna dair yıkıcı değerlendirmeler yapıyordu:"Amacı Hindistan ticaretinde kullanılan Mısır rotasını tümden devre dışı bırakıp, bu ticareti Moskova üzerinden gerçekleştirmek. Büyük, gerçekleştirilmesi olanaksız planlar. Referans mektubunu gördüm; onunla gelen İranlı'ya verdikleri elçi unvanını vermemişler. Çok para harcadı ve hediyeler dağıttı. Masraflarını Majesteleri karşıladığı halde, 46 bin taler borç yaptı ve alacaklıları peşinde.[56]

Bir kere daha Sherley'in yollara düşme vakti gelmişti. 1601 Ocak'ında, Prag'ı ve borçlarını arkasında bırakıp İtalya'ya doğru hareket etti. Rudolf'un hayır duaları ve iki bin floriniyle gitti. İttifak tekliflerinin sessiz sedasız gündemden düşmesiyle rahatlamış Rudolf, bu ödemeyle bir hesabı kapatmış gibi hissedip külfetli İngiliz'in ve yanındaki suratsız İranlıların gidişinden memnuniyet duymuş olmalıydı. Kapılar yavaş yavaş ama kesin bir şekilde Sherley'e kapanmaya başlıyordu. Venedik'e gitmeyi planlıyordu ama yakında orada olacağını bildirmesi için gönderdiği ulaklar, bir Türk heyetinin orada olduğu, Osmanlı karşıtı sicili düşünülürse şehre girişinin "uygun olmayacağı" haberiyle geri geldi. Bunun üzerine, bir Medici temsilcisinin "bu İngiliz fiziksel olarak sağlıklı biri gibi görünmüyor. Ruhu hakkında ise hiçbir şey bilmiyorum. Yüzü beni etkilemiyor. Bana öyle geliyor ki birlikte meyhaneye yemeğe gitsek hesap bana kalır,"[57] şeklindeki suçlayıcı yorumu yaptığı Floransa üzerinden Roma'ya yöneldi.

Olaylar, bütün Roma yolculuğunu Ali Bey'le resmi unvanları ve kayıp hediyeler hakkında didişmekle geçiren Sherley'in durumunu kötüleştiriyor gibiydi. "Geldiklerinde hangisinin rütbece üstün olduğu hakkındaki kavgaları öyle bir noktaya ulaşmıştı ki," diyordu İspanyol elçi 1601 Nisan'ı başlarında, "yumruk yumruğa birbirlerine girdiler," birilerinin onları ayırması gerekti.[58] Bu olup bitenden haberi olmayan Papa VIII. Clement onları umumi bir tantanayla karşıladı. II. Rudolf gibi, biraz iyimser bir şekilde, İranlıların Osmanlı askeri üstünlüğüne karşı koyma fırsatı sunduğu umudunu taşıyordu. Fransız kardinal Arnaud d'Ossat bundan o kadar emin değildi; "Papa onlara Borgo'da, Aziz Petrus Bazilikası yakınlarında kalacak yer ver"miş, ama orada da en iyi oda için kavgaya tutuşmular, "ikisi de diğerinden daha üst rütbede olduğunu iddia ettiği" için resmi görüşme gerçekleştirilemediğini rapor ediyordu. Sherley, bir Hıristiyan olarak öncelik hakkına sahip olduğunu iddia ederken, Ali Bey onu resmi diplomatik referanslardan yoksun olmakla ve –bir kez daha– İranlıların Papa Clement'e sunabileceği hediyeleri çalmakla suçluyordu. Kente vardıklarında kavgalı olduklarından, ikametgâhlarına girene kadar bile bekleyemeyip "merdivenlerde birbirlerine girdiler". Kaba komediden ibaret bir sahne olsa da, aynı zamanda Sherley gibi mağrur ve kibirli biri için, d'Ossat gibi bir devlet adamının onu absürt, misyonunu ise hafiften hafife gülünç bulmaya başladığı trajik bir olaydı. "Belki biri çıkar da bu ikisine der ki," diyordu soğuk bir şekilde, "aynı kral tarafından aynı görevle görevlendirilen yalnızca iki kişi olmalarına rağmen birbirleriyle bile anlaşamazken Türk İmparatorluğu'nu yıkmak için çok sayıda Hıristiyan hükümdarı ve Hıristiyan olmayan hükümdarı birleştirmekte zorlanacaksınız."[59]

Aralarındaki sorunu çözmek için yapılabilecek hiçbir şey yok gibi görünürken, bir noktada her ikisinin de "konuşmacı" sıfatıyla ayrı ayrı Papa'yla resmi görüşme yapma-

sında uzlaşma sağlandı. 25 Nisan'da önce Sherley Clement'in huzuruna çıktı ve karşısında İran usulü bağdaş kurarak onu inandırmaya çalıştı: "Tanrı, Haşmetmeaplarının [Şah Abbas] kalbine öyle bir dokunmuş ki o ve krallığı dinimize döndürülebilir." Papa'nın bu haberden duyduğu ve açıkça da belli ettiği memnuniyet, bir sonraki gün resmi görüşme yaptığı Ali Bey, Sherley'i İslamı benimsemekten Papa'nın hediyelerini çalmaya kadar akla gelebilecek her "hile ve dolandırıcılık" türüyle suçlayınca buharlaşıverdi. Diplomatik mutabakat, Clement'in İranlı elçinin tarafını "o her zaman tutarlı konuş"tuğu için tuttuğu yönündeydi. "İngiliz ise çok iyi konuşmasına ve çok bilgili olmasına rağmen hiç kuşkusuz yalancı ve güvenilmez biri."[60]

İşte tam bu zamanlarda Londra'dan Sherley'in efendisi Essex Kontu'na dair haberler Roma'ya ulaştı. Mevcut yönetime sadakatini kaybeden Essex Kontu 8 Şubat 1601 Pazar günü (Giriş bölümünün başında anlattığımız olayların bir devamı olarak) Strand'daki ikametgâhından ayrılıp, 300 silahlı destekçisiyle Londra'ya yürüdü. Londralılar, lordu desteklemeyi reddetti ve kont, pazar gününün akşamında ihanet suçlamasıyla tutuklandı. 25 Şubat'ta Londra Kulesi'nde kellesi uçuruldu.[61] Mahvolmuş Sherley, hamisini kaybetti ve yenisini aramaya girişti. Nisan ayında İspanyol elçi, Kral III. Philip'e (1598'de babasının yerine tahta çıkmıştı) Sherley'in durumu hakkında yazdı: "Bu İngiliz Essex Kontu'na çok bağlıydı," diye belirtip "Kontun tutuklanıp infaz edilmesinden sonra kraliçe tarafından yeniden kabul göreceğine dair bütün umutların kaybetti [...] [Bu nedenle] Majesteleri arzu ederse size hizmet etme azminde," diyordu. Bununla beraber, d'Ossat da Fransız sarayına Sherley'in kendisini ziyaret ederek kendisinin "hizmetkârı olmak istedi"ğini söyleyip, IV. Henry'ye hizmet etme teklifinde bulunduğunu yazıyordu. Bu teklife ihtiyatlı yaklaşılmasını öneren kurnaz Kardinal, İspanyollar çoktandır Sherley'i "kullanıyor ve sorguluyor," diyerek açıklıyordu: "İranlılar ve Türklerle ilgili meseleler kadar İngiltere'ye karşı eskiden beri yaptıkları planlar için de onu kendi taraflarına kazanmak istediklerinden, ona çok iyi teklifler yapıyorlar. Ülkesinden çok uzakta ve paraya sıkışmış olan Sherley, başka her şeyden çok yanlış işlere para vermeye istekli İspanyolların vereceği bir görevi kabul edebilir."[62]

Yaşanan başka bir olay, Sherley'i İspanyolların kollarına itmiş gibi gözüküyor. Roma'daki İngiliz Koleji Rektörü Cizvit Robert Parsons, 30 Nisan'da İngiltere'deki bir Cizvit dostuna Sherley hakkında olağanüstü iddialar içeren bir mektup yazdı. Parsons mektubunda, Sir Anthony'nin "Venedik'e ilk kez geldiği tarihten [1598] beri Protestan olmadığını, o tarihte orada [Katolik din adamlarınca] yeniden takdis edildiği [...] Ayrıca Prag'a geldiğinden beri ve Roma'da bulunduğu süre içinde yedi sekiz günde bir günah çıkarıp durduğu" hususunda ısrar ediyordu. Parsons, Sherley'in Paskalya yortusunda İngiliz Koleji'nde bir akşam yemeğine katıldığını ve

orada "İran'da din yayma [misyonerlik] çalışması yapma olasılığı"ndan bahsettiğini de bildiriyordu. "Hem Essex Kontu ve yakın arkadaşlarından çoğu öldüğü hem de kraliçe kendisine 22 bin pound borç çıkardığı için İngiltere'ye dönmeye artık pek de niyeti yokmuş," diye ekliyordu.[63] Dürüstlük ve ölçülülük hiçbir zaman Sherley'in en kuvvetli nitelikleri arasında yer almamıştı ama onun standartlarında bile bu din değiştirme ve ihanet ifşaatları şok ediciydi. Tam olarak ne zaman, nerede din değiştirdiğini ve bu değişiklikte samimi olup olmadığını hiçbir zaman açıklamadı; belki samimiydi ama söz konusu kararda aynı derecede çaresizliğin etkisi de vardı. Belki de bu dönüşüm İran'dayken öne sürdüğü, dinin "insanların zihinlerin birleştiren" pragmatik bir araç, Makyavelist bir "oyuncak" olduğu iddiasının bir ürünüydü. Belki de öylesine bir yalanlar kördüğümüne dolanmıştı ki inanç ile inançsızlık arasındaki farkı söyleyebilecek durumda değildi. Belki de artık umurunda değildi.

Papa Clement, 10 Mayıs 1601'de elçilerden mümkün olduğunca çabuk kurtulmak için her ikisine de biner kron para verip resmi olarak ilişkisini kesti. Sonraki durakları görünüşe göre şahın Kral III. Philip'e yazdığı mektubu teslim edecekleri İspanya'ydı, ama elçilik heyeti her bakımdan fiilen son bulmuş; hizipçilik, rekabet ve din değiştirmeler yüzünden darmadağın olmuştu. İranlı aşçı, berber ve iki elçinin altındaki görevlilerin tamamı Katolikliği benimseyip Roma'da kalacaklarını ilan ederlerken küçük düşmüş Ali ise derhal Roma'yı İspanya'ya gitmek üzere terk etti. İspanya yolunda, Ali Bey'in kalan maiyetinden üçü daha din değiştirdi; bunlar arasında vaftiz olup Don Juan adını aldıktan sonra maceralarını renkli bir anı kitabı şeklinde kaleme alan yeğeni Uruç Bey de vardı. Sherley ise her nedense onlarla İspanya'ya gitmeyip Roma'da kaldı. Bu aşamada yapıp ettikleri her zamankinden de anlaşılmazdı. İskoçya'nın Stuart Hanedanı'ndan kralı VI. James'e bir mektup yazıp ona hizmet etmeyi önerdi; muhtemelen, James'in yaşlanmış Elizabeth'ten sonra tahtın en büyük adayı olduğunun farkındaydı. Görünüşe göre Sherley, James'i etkilemeyi başarmıştı ve nitekim James, sonraki yıllar boyunca Sherley için son derece hoşgörülü bir müttefik olacaktı. Sherley gizemli bir havayla çok yakında Roma'dan ayrılacağını "ve Papa dışında kimsenin nereye gideceğini bilmediğini" yazıyordu. İma edilen şey açıktı: Elçilik görevinden azledilmesine rağmen, din değiştirmesi onu Clement için casusluk yapma teklifinde bulunmaya yöneltmişti. Gerçekten böyle bir teklifte bulundu mu, bulunduysa da kabul edildi mi bilinmiyor. Sherley, 1601 Mayıs'ının sonuna gelindiğinde öyle ya da böyle İngiltere, İskoçya, İspanya, Fransa, İran ve Papa için çalıştığını; Müslüman, Protestan ve Katolik çıkarlarını temsil ettiğini iddia etmişti. Eksik kalan tek önemli güç Osmanlılardı ama (bunu istemiş bile olsa) bir uşağın İranlılarla bağlantısını ortaya koyan mektupları çalıp İstanbul'a göndermesi nedeniyle o kapı kendisine kapalıydı.

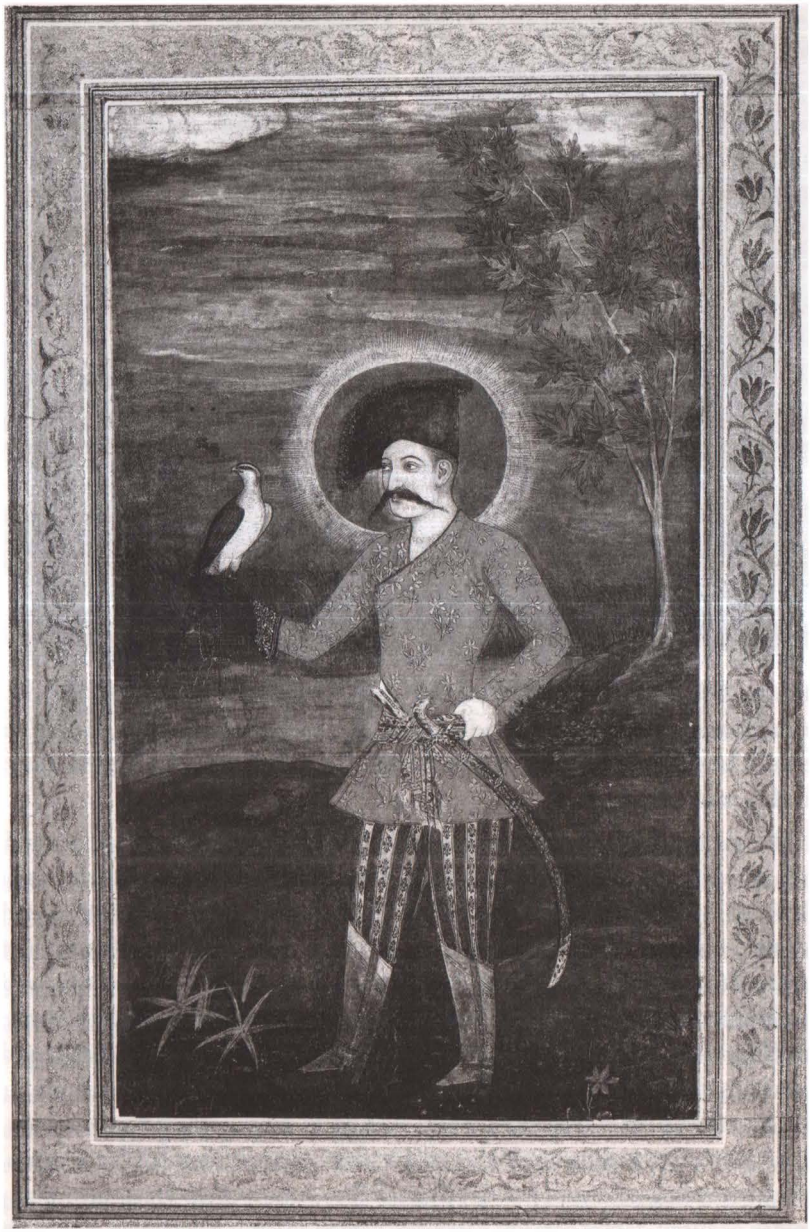
ŞEKİL 20-21 Sir Robert Sherley ve eşi Teresa'nın Doğu tarzı zengin işi elbiseler içinde resmedildikleri, Robert Sherley'in Roma elçisi olduğu 1622 yılında Sir Anthony Van Dyck tarafından yapılmış portreleri. Bir Çerkez aşireti şefinin kızı olan Teresa vaftiz olup Katolik inancına geçmişti.

Roma'dan ayrıldığı gün itibariyle Sherley, (belki) herkes için çalışan ama kimse tarafından istenmeyen bir dönmeydi. İran elçiliği işi bitmişti ve yeni bir hamiye ve yeni maceralara ihtiyacı vardı. Gidebileceği tek yer 1601 yazının sonlarında vardığı Venedik'ti. Buraya üç yıl önce İspanya'nın İran ticareti üzerindeki kontrolüne son vermeyi teklif eden bir Protestan İngiliz olarak gelmişti. Şimdi ise en az iki Katolik güce hizmet ediyordu ve Osmanlılara karşı bir Avrupa-İran ittifakı inşa etmeye çalışmakla meşhurdu. Venedikliler Sultan III. Mehmed'le yeni bir anlaşmayı müzakere etmeye çalışıyorlardı; bu nedenle de Sherley'in ortaya çıkışına, başka herkesin de yaptığı gibi, büyük bir şüpheyle yaklaştılar. Sherley Venedik'e vardığında hem İskoçya kralı James'in hem de her hareketini takip eden Cecil'in iki ajanının ilgisini üzerine çekmesine sebep olan İspanyolların (ve muhtemelen papalığın da) çıkarlarını temsil ettiğini iddia ediyordu. Her zamanki gibi, bela kısa zamanda onu buldu. Evine kurşun sıkıldı; amatörce simyayla ilgileniyordu ve olmazsa olmaz komplo, hırsızlık ve borç suçlamaları yine gündemdeydi. Cecil'in casuslarından

biri 1602 Haziran'ında müstehzi bir kuşkuculukla Sherley "yakın zaman önce şehirde bir saldırıya uğradı ya da en azından öyle bir söylentinin yayılmasını sağladı; söylenene göre beraberindekilerinden biri ciddi şekilde yaralandı; çok şükür kendisi saldırıda yaralanmadı ama köprüden aşağı atıldı," diye yazıyordu. Sherley'in hane halkı saldırıyı gerçekleştiren kişinin Türkler tarafından parayla tutulmuş bir Yahudi olduğu dedikodusunu kulaklara fısıldıyordu; ama Cecil'in casuslarından biri, büyük ihtimalle şarap borcunu tahsil etmeye çalışan bir alacaklı olduğunu rapor ediyordu. Yıllar boyunca Sherley tarafından dolandırıldıktan sonra onu o köprüden aşağı atmak isteyecek onlarca tüccar olsa gerekti; şaşırtıcı olan bu kadar zamandır birilerinin bunu yapmamış olmasıydı.

1603 baharına gelindiğinde Sherley'in tavırları hiç olmadığı kadar kaprisli ve değişken bir hal almaya başlamıştı: Bir yandan İspanyollara gittikçe daha fantastik planlar öneriyor; İngiltere'ye dönüşüne izin verilmesini talep ediyor ve bir yandan da Venedik'e yeni gelmiş bir İranlı tüccara yaranmaya çalışıyordu. Bu kadarı 1603 Mart'ında onu tutuklayıp hapse tıkan Venediklilere fazla gelmişti. İşe yaramaz ağabeyi Sir Thomas'ın son haberi o bahar Venedik'e ulaştığında Anthony'nin durumu daha da hassas bir hal aldı. Kiklad Adaları'nda Venedik gemilerine saldırdıktan sonra, o yılın Şubat ayında Osmanlılar tarafından yakalanmıştı ve Konstantinopolis'te bir hapiste çürümekteydi. Sir Robert'ın o sıralarda hâlâ İran'da rehine olduğu hesaba katılırsa, her biri farklı bir yabancı güç tarafından olmak üzere, üç kardeşin üçü de an itibariyle esaret altında tutuluyordu. Sir Thomas'ın korsanlığı, Sherley'lerin Venedik karşıtı faaliyetlerinin yeni bir örneği olarak algılandı ve kardeşi Anthony'ye pek de yararı dokunamadı.

Tam da her şey kaybedilmiş gibi görünürken, Sherley'e en azından kısa vadeli bir kurtuluş sunan bir gelişmenin haberi Londra'dan ulaştı: Kraliçe Elizabeth, 1603 Mart'ında Richmond Sarayı'nda ölmüştü. İngiltere halkının büyük bölümü ağıtlar yakarken Sherley kutlamış olmalıydı zira kraliçenin ölümü, Sherley'in en büyük destekçilerinden biri olan İskoçya kralı VI. James'i İngiliz tahtına oturtuyordu. Sherley'in anlamsız uzunluktaki mektupları, zaten hiçbir zaman zekâsıyla ve insan sarraflığıyla tanınmamış olan James'in gönlünü okşamıştı ve Mayıs ayında Venedik otoritelerine Sir Anthony'nin "iddia edildiği gibi kötü birisi" olmadığında ısrar eden bir mektup yazdı. Venediklilerden, ellerindeki kardeşi sebest bırakmalarını ve diğeri için de Osmanlılar nezdinde aracılık yapmalarını istiyordu.[64] Sir Thomas'ın serbest bırakılması iki yıl daha sürdü ancak Sir Anthony 1603 Haziran'ı itibariyle yeniden özgürdü. James hatasını neredeyse hemen anlamış gözüküyor, çünkü 1604 Şubat'ında Sherley'e "bir süre için daha deniz aşırı ülkelerde kalması" iznini verip "karşılaştığı hükümdarlara ve yabancılara sunması için bir tavsiye mektubu"nu da

ŞEKİL 22 17. yüzyıldan kalma bir Babür resminde İran Şahı, Safevî hükümdarı I. Abbas. Şahinle avlanma Şah'ın tutkuyla sevdiği, ayrıca dostu Sir Anthony Sherley'le de paylaştığı hobilerinden biriydi.

içeren bir berat verdi.[65] Berat, Sherley'e yurtdışındaki bir İngiliz olarak bir tür resmi statü kazandırıyordu ama pek de güçlü bir destek sayılmayacağı gibi, Sherley'in İngiltere'ye dönüşünün gündemden düştüğü anlamına da geliyordu. Sherley neredeyse anında eski alışkanlıklarına geri dönüp, Prag'daki II. Rudolf'a Türk birliklerin hareketlerine dair istihbarat iletirken "hâlâ Majesteleri için çalışıyorum ve onun davası için her türlü fedakârlığa hazırım" sözünü veriyordu.[66] Venedik otoriteleri, 1 Aralık'ta, onu bir daha dönmemek üzere şehirden sürmeye oybirliğiyle karar verdi. Şehirden ayrılması için dört gün süre verilen Sherley'e aksi takdirde idam edileceği söylendi. Onun ya da James'in söyleyebileceği hiçbir şey, fikirlerini değiştiremezdi; Sherley birkaç gün içinde son kez Venedik'ten ayrıldı.

Kral James'in tahta çıkışı ve Sherley'in Venedik'ten kesin sürgünüyle birlikte İran elçiliği işi de tamamen bitti. James ne İranlılarla ne de Osmanlılarla ittifak kurmakla ilgilenmiyordu. Başlıca amacı, Sherley'e pek bir diplomatik koz bırakmayan (gerçi gittikçe dengesizleşen tavırları zaten geriye pek bir koz da bırakmamıştı) İspanya'yla barış yapmaktı. Fakat Sherley'in serserice hikâyesi burada bitmedi. Geri döndüğü Prag'dan 1605'te ayrılarak Faslılara Cezayir'de Türklere saldırmalarını önermek üzere Fas'a gitti, fakat tahmin edilebileceği gibi sonuç alamadı. 1606 yılı itibariyle, saf III. Philip'i feci sonuçlanan bir korsan filosu oluşturmak için kaynak sağlamaya ikna ettiği Madrid'de, İspanyol sarayı için çalışmaktaydı. 1607 yılı itibariyle, Sherley kardeşlerin hikâyeleri o kadar meşhur olmuştu ki deneyimli bir grup oyun yazarı kardeşlerin maceralarını merkezine alan *The Travailes of the Three English Brothers* [Üç İngiliz Kardeşin Yolculukları] adında bir tiyatro oyunu yazsa da, oyun kardeşlerin maceralarındaki katıksız absürtlüğün yanından bile geçemedi. Şah Abbas, Sir Anthony'den bu zamana kadar haber alamayınca öylesine büyük bir hayal kırıklığına uğradı ki 1608'de Sir Robert'ı benzer bir misyonla Avrupa'ya gönderdi. Sir Robert kardeşinin yokluğunda boş durmamıştı; Katolik mezhebine geçip bir Çerkez şefinin on dokuz yaşındaki, Katolik Karmelit tarikatı mensuplarınca vaftiz edildikten sonra Teresa ismini alan kızı Sampsonia'yla evlenmişti. Avrupa'yı boydan boya dolaştı; Papa tarafından kont yapıldı ve sonra da on iki yılın ardından ağabeyi Anthony'yle nihayet yeniden buluştuğu Madrid'e seyahat etti. Ağabeyin, kardeşiyle yeniden bir araya gelmelerine verdiği ilk tepki İspanyol otoritelerine onun bir İngiliz casusu olduğunu ihbar etmek oldu. En küçük kardeş bir noktada ağabeylerini gölgede bırakacaktı: Sir Robert, 1628 yılındaki ölümüne kadar Kral James ve oğlu Kral Charles'a hizmet etmeye devam etti. Sir Thomas ise hapisten çıkıp İngiltere'ye döndü; çökmüş ve muhtaç bir halde, 1633'te Wight Adası'nda öldü.

Sir Anthony gittikçe daha kenara itilen zavallı bir şahsiyet olarak İspanya'da kalıp, İspanyolların bağladığı çok küçük bir maaşla yaşamını sürdürdü. Her zaman

gerçekleşmesi imkânsız güç ve nüfuz düşleriyle dolu olarak kalsa da borç içinde kıvranıyordu; "parası ekmek almaya yetmez bir halde İngiliz birahanelerinden de beter bir meyhanede" yaşıyordu. Nasıl olduysa, Robert'ı İran elçiliği dönemine ilişkin anılarını Londra'ya götürüp *Relation* adıyla 1613'te bastırmaya ikna etti, ama hiç kimseden ciddi bir ilgi görmedi. 1620'lerde yeni Kral IV. Philip'in bakanlarına hitap edip, kendisinin ve İspanya'nın şanını büyütecek daha da uçuk planlar önerdiği, aynı tumturaklı ama boş laflarla dolu iki eser daha yazdı. Sherley'e dair aleyhindeki son tasvir onu, "Zavallı adam ara sıra evime gelir; her zamanki gibi tepeden tırnağa kibre kesilmiş bir halde kendisini bir gün büyük bir hükümdar olacağına inandırmış, halbuki ayağına giyecek ayakkabı istiyor,"[67] diye tarif eden İngiltere'nin İspanya elçisi Francis Cottington'ın yazdıklarıydı. Öylesine gözden düştü ki 1630'lu yıllarda bilinmeyen bir tarihte tamamen unutulmuş biri olarak İspanya'da öldü.

Elizabeth döneminin son yıllarında, doğudaki maceraları Sir Anthony Sherley'in maceralarından daha büyük ün kazanmış hiç kimse yoktu. Maceraları o kadar acayipti ki Shakespeare onun hakkında bir oyun yazmaya gerek bile görmemişti: *On İkinci Gece*'de laf arasında yapılmış bir gönderme, izleyicilerin bu tumturaklı, böbürlenmeci, biraz da gülünç soyluyu tahayyül etmeleri için yetip de artıyordu bile. Onun hikâyesi, tehlikeli ve merhametsiz bir dünyada sıkışıp kalmış; sultanlara, şahlara ve imparatorlara akıl veren uluslararası büyük bir şahsiyet olmayı çok istemiş; ama sürgünde ve yoksunluk içinde, ekmek ve kıyafet almaya yetecek kadar bile parası olmadan bu dünyadan göçmüş bir adamın trajikomik öyküsüydü. En nihayetinde Sherley, *On İkinci Gece*'nin gülünç ve aristokratik düzenbazı Sir Toby Belch'e değil; trajik Malvolio karakterine benziyordu: Sosyal statüsünü yükseltme hırsıyla dolu, yükselmek için çevirdiği entrikalarda küçük düşmüş; düşmanlarına, yani ona karşı komplolar düzenleyen İranlı, Türk, Rus ve hatta İngiliz köpeklerine karşı büyük bir hınç besleyen, bütün bu köpek sürüsünden intikamını alma planları yapmakta olan biri. Anglikan kilisesine muhalefet edip, en nihayetinde kendisini Elizabeth İngiltere'si ile Osmanlı sultanları arasındaki Protestan-Sünni ittifakına karşı Şii Müslümanlarla birlik olmuş bir Katolik olarak bulan Sherley, Elizabeth döneminin sonlarında bu ilişkilerin ne kadar karmaşık bir hal aldığının canlı örneğiydi. Fakat bu ilişkiler, tehlikelerle ve düş kırıklıklarıyla da doluydu. Kendisinden önceki pek çok Elizabeth dönemi insanları gibi, o da çeşitli Müslüman hükümdarlar eliyle zengin olma ve yükselme umuduyla doğuya gitmiş ama hikâyenin sonunda düş kırıklığına uğrayıp yerinden yurdundan olmuş; yaban ellerde artık yurdunun neresi olduğunu bile bilmez hale gelmiş bir yabancı olup çıkmıştı.

Sherley ile Shakespeare arasında daha güçlü ama daha az makul bağlantılar kuranlar da oldu. Dinsdale-on-Tees'li Rahip Scott Surtees, Shakespeare'in oyun-

larını kimin yazdığı sorunu üzerine pek rağbet gören tartışmalara 1888 yılında yayımlanan *William Shakespeare, of Stratford-on-Avon, His Epitaph Unearthed, and the Author of the Plays run to Ground* [Mezar Taşı Gün Yüzüne Çıkarılmış Stratford-on-Avon'lu William Shakespeare ve Oyunların Gizli Kalmış Yazarı] isimli kısa bir kitapçıkla katıldı. Surtees, Oxford Kontu Sir Francis Bacon gibi daha bilinen "asıl yazar" adaylarını desteklemek yerine, denizlerde ve savaş alanlarında tecrübe kazanmış; hukukta, ticarette, diplomaside, ayrıca Halep, Cezayir, Bermuda, Kıbrıs, Yunanistan, Hindistan, Moritanya, Meksika, İran, Roma, Rusya, Tunus, Venedik, Verona ve Viyana dahil "neredeyse bilinen her ülkenin alışkanlıkları, usulleri, gelenekleri, kıyafetleri, adabımuaşeret kuralları ve yasaları"nda bir evveliyatı olan, daha kozmopolit bir kişinin; karakterlerine "Antonio" ismi vermek gibi bir takıntısı olan birinin bu eserlerin yazarı olduğu fikrine kapılmıştı. Bu yüzden, Surtees, "Her yerde karşımıza çıkan Antonio, Anthony'nin yeni bir şekilde yazılmış halinden başka nedir ki?" diye muzaffer bir edayla sordu. Surtees'e kalırsa bu eserleri kimin yazdığı sorusunun yanıtı aşikârdı: "Bu oyunları yazan kişi Anthony Sherley'den başkası değildi."[68]

ON BİRİNCİ BÖLÜM

Bir Mağribîden Fazlası

1599 Haziran'ında, yani Sir Anthony Sherley'in İsfahan'dan ayrılıp Moskova'nın yolunu tutmasından yalnızca haftalar sonra İngiliz tüccar ve casus Jasper Thomson, Marakeş'ten Londra'daki akrabası Richard Thomson'a bir mektup yazdı. Mektupta Thomas, el-Mansur'un baş sekreteri el-Said Azûz'la son görüşmesini anlatıyor, "[Azûz] benim birkaç yıl Türkiye'de çalıştığımı ve *Grand Signor*'un [III. Mehmed] şahsen katıldığı son Macaristan seferinde benim de bulunduğumu [öğrenmiş]," diyordu. El-Mansur, Azûz'a, "*Grand Signor* ve davranış tarzı hakkında hususi bilgiler (anlayabildiğim kadarıyla Kral'ı Türklerin işlerinin iyi gitmediğini duymaktan daha memnun eden bir şey yok) edinmek üzere [...] bütün bir gece" Thomson'ı sorgulamasını emretmişti. Thomson, Avusturyalıların Macaristan'da Türklere karşı kazandığı son zaferlere dair haberleri aktarırken, Azûz konuyu İngiltere'nin Osmanlılarla ilişkilerine getirmişti. "Kraliçe'nin İspanyollara karşı Türklerin yardımına neden ihtiyaç duyduğunu bilmek istiyordu." Thomson "hiçbir zaman böyle bir yardım istenmedi" şeklinde cılız bir itiraz yükselttiyse de, gerek Elizabeth'in İspanya ve Osmanlı politikaları gerekse de kraliçenin Fransa'daki ordusunun büyüklüğü hakkında "epeyce konuştuktan" sonra Azûz, İngiliz'e şu soruyu yöneltti:

> Benim düşünceme göre, Kraliçe İspanya'nın bazı limanlarına çıkarma yapacak 20 bin piyadeden oluşan, Berberi ülkesinden 20 bin at ve adamı nakledecek teknelere sahip benzer bir ordu oluşturmak ve bu şekilde İspanya'yı fethetmek için güç birliği yapmak ister miydi? Ona göre, şayet Majesteleri Kraliçe ve Kral'ı eylem birliği yaparlarsa hiç kuşkusuz hayata geçirilebilir bir şeydi bu.[1]

Azûz, Thomson'ın "Kraliçe'yi bu işe girişmeye ikna edecek sözleri söyleyebilecek arkadaşlar"a sahip olup olmadığını bilmek istiyordu. İngiliz bu soruya anlaşılabilir bir ihtiyatlılıkla yanıt verdi; Thomson klanı, Sir Robert Cecil'in hizmetindeydi ve buldukları her fırsatta Londra'daki patronlarına istihbarat gönderiyorlardı. Ancak Jasper, Azûz'un girişimine küstahça bir tepki vermeyi göze alamazdı. Faslı'ya, kraliçenin özellikle de II. Philip'in yakın zaman önce, 1598 Eylül'ünde ölümünün ardından İspanya'ya karşı izlediği güncel siyaseti bilmediğini ama şu tavsiyede

bulunabileceğini söyledi: Şayet el-Mansur bu teklifinde ciddiyse, "konuyu müzakere etmek üzere Majesteleri Kraliçe'ye bir elçi göndermesi iyi olurdu, kendisine soylu bir yanıt verileceğine emindim." Jasper mektubunu, el-Mansur'un 1591'deki Songhay fethinden sorumlu askeri komutanının Fas'a geri dönüşüne dair bilgilerle bitiriyordu. "Gelirken yanında otuz deve yükü *tyber* (rafine edilmemiş altın) getirdi," diye yazıyordu; tahminlerine göre bu yükün değeri 600 bin pounddan fazlaydı, bu da Elizabeth'in yıllık gelirinin tamamına, toplam milli borcun ise iki katına tekabül ediyordu. Şu bilgileri de ekliyordu: "[Ç]ok büyük miktarda biber, tekboynuzlu hayvan boynuzları, boyacılar için özel tür bir ahşap [...] Bütün bunlar, elli at, çok büyük sayıda hadım, cüce, kadın ve erkek köle, ayrıca Kral'ın cariyesi olmak üzere getirilen elli bakire ve Gago [Songhay] Kralı'nın kızlarıyla birlikte Kral'a sunuldu. Hepsinin kömür karası saçları olduğunu da eklemeliyim, zira o ülkeden başka türlüsü çıkmıyor."[2] Müslüman ülkelerde çalışan pek çok çağdaşı gibi Thomson da hiç zorlanmadan soğuk, abartısız reel politik ile renkli, heyecan uyandıran egzotizm arasında gidip gelebiliyordu.

Sonraki birkaç ay boyunca İngiliz ve Fas hükümdarları arasındaki karşılıklı mektup yağmuruna bakılırsa Azûz'un ilettiği teklif Londra'da ciddiye alındı. Elizabeth 1600 yılı Mart ayında bir mektup yazıp Faslılar tarafından esir alınmış dokuz Hollandalının serbest bırakılmasını talep etti; Haziran'da el-Mansur kraliçeye bir mektup yazıp, Londra üzerinden Halep'e giden (biraz alışılmadık bir güzergâh) bir ticaret heyeti kisvesi altında diplomatik bir elçilik heyeti göndereceğini bildirdi. Heyetin başında el-Mansur'un danışmanı Abdülvâhid bin Mesud bin Muhammed el-Annuri olacaktı. El-Annuri'ye İspanya'ya İngiliz-Fas birleşik saldırısı teklifini "şifahen ve gizlice" müzakere etme yetkisi verilmişti.[3] Ancak bu plana dair bilgiler sızınca, çok geçmeden Marakeş'teki İngiliz tüccarlar arasında da söylentiler dolaşmaya başladı. Bu tüccarlardan biri olan John Waring, Cecil'e el-Annuri'nin elçilik heyetinin yakında yola çıkacağını, "uzun süre önce barbarlar tarafından tutsak alınıp Berberi Kralı Mevlây Hamit'in kölesi haline gelmiş dokuz Hollandalı"yı da yanlarında götüreceklerini yazıyor, şu gözlemde bulunuyordu: "En sık dillendirilen fikre göre Mağribiler beraberinde bahsedilen esirleri de götürüyor, ta ki teker teker Majesteleri Kraliçe'nin ve zatışahanelerinizin huzuruna çıkıp cömertliği ve yüce gönüllülüğü için Majestelerine şükranlarını bildirinceye kadar."[4] Elçilik heyetinin gerçek amaçları ticaret ve Hıristiyan esirlerin rutin iadesi kisvesi altına gizlenebilecek, böylece Elizabeth Hollandalı Kalvenistler üzerinde iyi bir etki de bırakmış olacaktı.

Birkaç hafta sonra Jasper Thomson'ın kuzeni George tarafından Cecil'e, el-Annuri ve maiyetinden ne beklendiğine dair daha da ayrıntılı bir rapor iletildi.

Jasper'a göre elçilik heyetinin misyonu "o kadar gizli ki kimse gidiş nedenlerini bilmiyor"sa da, heyetteki Faslıların çoğuyla kişisel ilişkileri, efendisine bütün elçilik ekibine dair tam bir rapor sunma imkânını vermişti. El-Annuri dışında heyette iki önde gelen tüccar vardı: El-Mansur'dan değerli taş sakladığı suçlamalarına maruz kalmasından sonra heyete liderlik etme fırsatını kaybeden "Side al-Hage Messa" [Sidi el-Hac Musa] ile "Al-Hage Bahanet" [el-Hacı Bahanet]; bu iki isim de elçilik heyetinde ticari çıkarları temsil etmekle görevlendirilmişti. Dördüncü isim Thomson'ın bir dostu olan "Side Abdala Dodar"dı [Sidi Abdullah Dudar]: "Bir Endülüslü [Morisko], mütercim ya da yorumcu olarak gidiyor; bana dediğine göre Majesteleriyle İtalyanca konuşacakmış ama sanırım doğal dili İspanyolcayı kullanacaktır." Thomson, el-Annuri hakkında da detaylı bilgi veriyordu: "Doğuştan Mağribi ama asıl Mağribilerin aşağı saydığı Fes halkından biri," zira Fes ancak 1548'de Saadi Hanedanı tarafından ele geçirilmiş. Thomson, Cecil'e el-Annuri'nin "keskin bir zekâya ve güçlü bir kaleme" sahip olmakla birlikte mağrur ve böbürlenmeyi seven, "asaletten" yoksun, "aşağılık bir zihin dünyası"na sahip biri olduğu uyarısını yapıyordu. Bu suçlamalara ihtiyatla yaklaşmak gerek, zira Thomson, Cecil'e ayrıca şunu da yazıyordu: El-Annuri "[John] Waring'in arkadaşlarına güveniyor; burayla ticaret yapan tüccarlar hiç kuşkusuz ona karşı çok hoşgörülü olacaktır."[5] Thomson'ın yazdıklarına göre Jasper'in kuzeni George, Richard ve Arnold kardeşler mal ve para hususlarında Waring'le yaşadıkları sonu gelmez hukuksal ihtilaflardan birini yaşamaktaydı ve bu ihtilaf o derece içinden çıkılmaz bir hal almıştı ki Elizabeth, el-Mansur'a yazıp müdahale etmesini istemişti.[6] El-Mansur'un söz konusu isteği yerine getirip getirmediği bilinmez, ama bu ihtilaf el-Annuri'ye kuşkuyla yaklaşılması gerektiğini düşünen Thomson'ın kendisine de kuşkuyla yaklaşılması gerektiğini gösterir.

Fas elçilik heyetinin Ağustos 1600'de Londra'ya varışından sonra el-Annuri Elizabeth'le, ilki Nonsuch'ta ve ikincisi Oatlands'de olmak üzere, her ikisi de bu kitabın başında detaylıca anlatılan iki resmi görüşme gerçekleştirdi. İkinci görüşmede İspanya'ya ve onun Amerika kıtalarındaki ve uzak Asya'daki topraklarına ortak bir saldırı düzenlenmesini de içeren bir İngiliz-Fas askeri ittifakı önerisi sunuldu. Oatlands'de el-Annuri'nin teklifini dinleyen Elizabeth ve danışmanları muhtemelen İspanyolların kendi ülkelerinde ve ülke dışında yenilgiye uğratılabileceğine ikna olmayıp önerilen ittifaka karşı çıkarak kendi ittifak önerilerini sundular. Anlaşıldığı kadarıyla el-Annuri'nin İslama "dönmüş" bir Morisko olduğuna inanıyorlardı. Thomson, el-Annuri'nin Fesli olduğunu iddia etse de (ki bu iddia el-Annuri'nin Saadi Hanedanı'nın "hakiki" ya da inançlı bir destekçisi olmadığı kuşkusunu ortaya koyuyordu), Ortodoks İslamın tasvir karşıtlığı ortadayken (ve el-Mansur asla

yüzünü göstermeyip bir perdenin ardından konuşurken) el-Annuri'nin o tarihlerde portresini yaptırması kesinlikle elçinin İspanyol kültüründen bir şeyler aldığını gösterir. Cecil ayrıca biliyordu ki, her ne kadar Moriskoların İspanyol nefreti Mağribilerinkinden aşağı kalmasa da, el-Mansur Moriskoların bağlılığına büyük bir kuşkuyla yaklaşıyordu. Elizabeth'in danışmanları bu varsayıma dayanarak el-Annuri'ye, İspanya'ya karşı karadan ziyade denizde yürütülmekte olan daha gerçekçi harekâtlarında İngiliz güçlerine katılma önerisi yaptı. Bu teklif fiilen el-Annuri'yi bir ikili ajana dönüştürme girişimiydi.[7]

El-Annuri'nin kökenini ya da sadakat derecesini veya ikisini birden yanlış değerlendirmiş olmalılar; zira elçi, el-Mansur'a ihanet etmeyi reddetmiş gibi görünüyor. Ne var ki maiyetinden en az birinin, yani anadili İspanyolca olan mütercim Abdullah Dudar'ın Morisko (ya da "Endülüslü") kimliği su götürmezdi ve anlaşıldığı kadarıyla o ve Hacı Musa, muhtemelen İngiliz teklifini kabul etme eğiliminde olduklarından, el-Annuri'ye karşı bir tür isyan başlattılar. Usanmaz günlük yazarı John Chamberlain 15 Ekim'de şunları yazıyordu: "Barbarlar bu hafta kendi başlarına memleketlerine dönüyorlar, tüccarlarımız ve denizcilerimiz onları Türkiye'ye götürmüyor, çünkü kâfirlerle arkadaşlık edip içli dışlı olmanın iğrenç ve utanç verici bir şey olduğunu düşünüyorlar." Fakat Chamberlain pek çok İngiliz'in Mağrîbilere karşı yaklaşımının tersi bir tutumla şöyle devam ediyordu: "Yine de bu kadar uzak ve her bakımdan bu kadar farklı bir ülkenin insanlarının buraya gelip Saba Melikemizin şanına ve ihtişamına hayran kalması bizim için epey gurur verici bir şey."[8] Chamberlain burada Doğulu Saba Melikesi'nin Süleyman'ı ziyaretine dair Eski Ahit hikâyesini ters çevirip, Elizabeth'i dünyanın öbür ucundan ziyaretçiler bekleyen, zamanın yaşlı Saba Melikesi olarak sunar. Bundan altı gün sonra ise şu kaydı düştü: "Barbarlar buradan ayrılmadan önce dün saraya gittiler, kısa süre sonra da çıktılar; fakat bir tür keşiş ya da kâhin olan en yaşlı üye [Hacı Musa] bu dünyadan ayrıldı, şimdi *apud inferos*'ta [mezarda] kâhinlik yapıp aracıları Mahound'u [Muhammed] arıyor."[9] Chamberlain'in bu epey bayağı esprisini çok karanlık suçlamalar içeren haberler izledi. Stow şöyle yazıyordu: "Grenada'da doğmuş mütercimlerini zehirlediler, çünkü İngiltere'nin ihtişamını ve cömertliğini övüyordu. Aynı şiddeti, İngiltere'nin saygınlığını beyan edip kendilerini rezil etmesin diye yaşlı din adamı hacıya [Hacı Musa] uyguladıkları da düşünülüyordu. Hal ve tavırlarını görenlerin genel kanısı bunların saygın elçilerden ziyade casus olduklarıydı, zira mesele İngiliz tüccarlara zarar vermek olduğunda hiçbir fırsatı kaçırmıyorlardı."[10]

El-Annuri maiyetindeki iki isyancıyı Strand'de öldürüp sonra da hızla İngiltere'den ayrılma emri mi vermişti? Yoksa Fas heyeti elemanlarının birbirini öldürdüğü ve aralarında isyan çıktığına dair bu söylentiler, çeşitli ticari ve siyasi hizipler arasındaki

ihtilaflardan kaynaklanan kötü niyetli iftiralar mıydı? Spekülasyonlar artarken Kraliyet Danışma Meclisi, Berberi şekerinin fiyatını suni olarak şişiren İngiliz tüccarlara karşı alınacak tedbirleri tartışıp Levant Kumpanyası'ndan Fas heyetini Halep'e nakletmenin maliyetini üstlenmesini talep etti. Elizabeth, el-Annuri'nin sunduğu ve tam bir askeri ittifak anlamına gelen ilk öneriye, el-Mansur'a yazdığı ve bağlayıcı ifadelerden kasten kaçındığı bir mektupla yanıt verip teklifin detayları hakkında hiçbir şey söylemeksizin, "hakiki bir nezaketi ortaya koyan coşkun sözleriniz" için teşekkür etmekle ve "bu mektuplarımızın en derin şükranlarımızı iletmesi" umudunu ifade etmekle yetiniyordu. Kraliçe mektubunda, "Majestelerinin tebaalarımız arasındaki ticaretle ve anlaşmalarla ilgili olarak uzun yıllara yayılan karşılıklı yazışmamıza ne kadar değer verdiğine tekrar tekrar şahit olduk"larına dikkat çekiyor ama hemen sonrasında, "kimi uyruklarımızın ciddi miktarda alacağının olduğunu, bu uyruklarımızın ve onlar için çalışan tüccarların [Fas'ta] çok kötü muamele gördüğü"nü ifade ediyordu. Yine Hollandalı tüccarların serbest bırakılmasını hatırlatıp, bu olayın "bizim gibi, İsa'yı bütün insanlığın mesihi ve kurtarıcısının ismi olarak kabul edenlerin koruyuculuğunu üstlenmemiz"in önemini gösterdiğine işaret ediyordu. Bunlar, teklif konusu İspanya karşıtı İngiliz-Fas ittifakı için pek de teşvik edici sözler değildi. Kraliçe, devamında, elçilik misyonunun gerek elçilik heyeti üyeleri arasında gerekse de daha geniş Londra halkı içinde yarattığı ihtilaflara üstü kapalı göndermeler yapıyordu: "Majestelerinin tarafımıza ilettiği –elçilerin Halep'e nakli için gemiler ayarlamamız yönündeki– talep üzerinde büyük bir dikkatle durduk; bu ve daha önemli herhangi bir yardım talebinizi geri çevirmek istemiyoruz." "Ama" diye devam ediyordu kraliçe, "böyle bir operasyonun hem bizim gemilerimiz için hem de elçileriniz için pek çok mahsur ve güçlük yaratacağı, böyle düşünmek için çok önemli sebeplerin olduğu yönünde bilgilendirilip uyarıldık. Bu sebepten dolayı elçilerinizi bu koşullar hakkında bilgilendirip, bizim ricalarımız ve talimatlarımız doğrultusunda hareket etmelerinde siz Majestelerinin bir beis görmeyeceğini temin etmek cesaretini kendimizde bulduk."[11] Kraliçenin itiraf etmek istemediği şey, Levant Kumpanyası'nın kırgın tüccarlarının el-Annuri'nin Halep yolculuğunu finanse etmeyi reddetmiş olmalarıydı. Strand'de kapalı kapılar arkasında her ne yaşanıyorsa yaşansın, Faslılar memleketlerine dönüyor gibi görünüyordu.

Ancak bir ay sonra, 17 Kasım 1600 itibariyle hâlâ Londra'da olan el-Annuri ve geri kalan maiyeti, yeni ve kayda değer bir siyasi dayanıklılık emsali olan Elizabeth'in kırk ikinci hükümranlık yılı şerefine Whitehall'da düzenlenen tahta çıkış günü kutlamalarına aleni bir katılım gösterdi. El-Annuri tam bu sıralarda portresini yaptırması için ressamın karşısına geçmiş olmalıydı. Bu portre işi ile elçilik heyetinin Londra'dan ayrılışının gecikmesi arasında muhtemelen bir bağlantı yok. Sol tarafında

"1600" tarihinin, el-Annuri'nin İngilizceye uyarlanmış isminin ve yaşının ("42"), sağ tarafında ise unvanının ("Berberi Kralı'nın İngiltere Elçisi") işlendiği bu tablo belirli bir diplomatik olaya mim koyacak şekilde tasarlanmış gibi görünüyor. Tablonun Elizabeth'in tahta çıkış günü kutlamalarıyla bir şekilde bağlantılı olduğu kesindi, zira tabloya çok belirgin bir şekilde işlenen el-Annuri'nin yaşının Elizabeth'in kutlanan hükümranlık dönemiyle aynı uzunlukta olması kesinlikle bir tesadüf değildi. Portre, (kimileri buna olan desteğin azalmakta olduğunu fark etse de) bir İngiliz-Morisko ittifakı ya da el-Mansur'la tam bir istilaya varmayacak bir İspanyol karşıtı birlik kurmakta uzlaşma beklentisiyle, Elizabeth ve Cecil'in el-Annuri'nin ziyaretinin kimi veçhelerini abideleştirmeye yönelik bir girişiminin parçası olarak yapılmış da olabilir. Elizabeth, Berberi krallığıyla ittifak kurulmasına onay vermeyecekti; ama şayet el-Mansur sözünü tutup maliyetleri karşılarsa, denizcilerinin en iyi yaptığı şeyi yapmayı, yani İspanyol gemilerine Karayipler'de saldırmayı düşünebilirdi.

Böyle bir plan üzerinde anlaşma yapmak belli ki el-Annuri'nin yetkisini aşıyordu; nitekim 1601 Ocak ayı itibariyle müzakereler tıkanırken, halkın Faslılara yönelik düşmanca yaklaşımı daha da belirginleşmekteydi. Cecil'in casuslarından biri olan Philip Honeyman'ın şu iddiası bu durumun olası açıklamalarından birini sunuyordu: El-Annuri'nin görevi "burada ticaretin nasıl işlediğini ve bize sattıkları şekerden ne kadar kazandığımızı öğrenmekti; böylece fiyatları yükseltebilecekti. Tüccarlar onun burada olmasından pek memnun değildi."[12] İngiliz antikacı John Stow meseleye başka bir açıdan yaklaşıyordu:

> Kendilerine gösterilen bütün bu teveccüh ve nezaketin yanı sıra bütün erzak ve diğer ihtiyaçlarının altı aydır Kraliçe'nin hesabından karşılanmasına rağmen, herhangi bir türde, ne para ne de kesilmiş et şeklinde İngiliz yoksullarına sadaka vermeye, hayır işi yapmaya ya da yardım eli uzatmaya tenezzül etmeyip, sakladıkları etleri en çok parayı veren yoksullara satacak kadar Hıristiyan dinimizden ve ülkemizden nefret ediyorlardı. Evlerinde koyunları, kuzuları, kümes hayvanlarını vs. kendi başlarına kesiyor, herhangi bir canlıyı öldürdüklerinde yüzlerini doğuya dönüp tespihlerini çekerek Azizlere dua ediyorlar.[13]

Stow, dini pratiklerini bu şekilde aşağıladıktan sonra, Faslıların ticari faaliyetlerini de dürüstçe yürütmediklerine dair şüphelerini dile getiriyordu:

> Elçi olarak buraya esasen Majesteleri Kraliçe'nin krallarına yaptığı özel iyiliklerin (mesela başta Gine'nin farklı bölgelerinden getirdiği değerli malların güvenliğini sağlamak üzere çeşitli özel işleri için Majestelerinin deniz gücü yardımının) devamını talep etmek bahanesiyle gelmiş olmalarına karşın, İngiliz tüccarlar geliş sebeplerinin farklı olduğuna inanıyorlardı; zira

> Londra'da ikamet ettikleri altı ayı, her kurnazlığa başvurup ellerinden gelen her gayreti göstererek, gerek kendi ülkelerinin buraya gönderdiği gerekse de İngiltere'nin oraya gönderdiği malların fiyatlarını, ağırlıklarını, ölçülerini ve her türden farklılıklarını öğrenmeye çalışmakla geçirdiler.[14]

Fas elçilik heyetinin sebep olduğu diplomatik, dini ve ticari gerilimler heyetin gelişinden yaklaşık altı ay sonra en nihayetinde misyonun sonunu getirdi. Ufukta askeri ya da diplomatik bir anlaşmanın görünmemesi ve Berberi Ülkesi Kumpanyası ile Levant Kumpanyası'na bağlı Londralı tüccarların el-Annuri'nin topladığına inandıkları hassas ticari bilgilere dair tedirginliklerinin gittikçe artması sebeplerinden dolayı, heyet için ayrılma vaktinin geldiği açıktı.

Heyet gidişini planlarken üst üste gelen olaylar zinciri süreci hızlandırdı. Elizabeth 1601 Haziran'ında el-Annuri'nin maiyetini doğrudan ilgilendiren bir duyuru yaptı. Şöyle deniyordu:

> Uyruklarına mutluluk ve refah sunan, kıtlık zamanlarında büyük elem yaşayan Majesteleri Kraliçe, İspanya Kralı'yla arasında sorunlar patlak vermesinden beri ülkeye çok sayıda zencinin ve kara derilinin getirildiğini öğrenmiştir ve bu durumdan büyük memnuniyetsizlik duymaktadır; bu insanların bu ülkede bakılıp beslenmesinin bunlara bahşedilen yardımlara gıpta eden Majestelerinin kendi uyruklarında büyük bir rahatsızlık yaratması, ayrıca bu insanların çoğunun İsa'yı ve onun İncil'ini idrak edememiş kâfirler olması nedeniyle, Majesteleri bahsedilen türden insanların Majestelerinin topraklarından olabilecek en hızlı şekilde çıkarılması emrini vermiştir.[15]

Bu duyuru, İngiltere'de siyasi durumun kötüleştiğine işaret ediyordu. Kötü hasat dönemleri, nüfusun azalması ve çitleme hareketinin yıkıcı etkileri yüzünden ülkede kıtlık baş göstermişti. İktidar Elizabeth'in elinden kayıyordu ve buna verdiği ilk tepki, en eski zamanlardan beri siyasi liderlerin bir krizle karşılaştıklarında verdiği tepkiyle aynıydı: Ekonomik sebeplerle göç etmişlere, dini baskıdan kaçmış sığınmacılara, "yabancılara" saldırmak. Gerçi Fas'la uzun süredir devam eden ittifakın getirdiği ticari faydalar hesaba katıldığında böyle bir tutum takınmak bu sefer pek akıllıca bir işmiş gibi görünmüyordu. Yine bildiride dile getirilen siyahların ve Mağribilerin sınır dışı edilmesi de göründüğü kadar kolay bir iş değildi. Elizabeth "bunların hızla nakledilmesi için Lubeckli bir tüccar olan Casper van Zenden'i görevlendirdi." Van Zenden, dört yıl önce siyah köleleri sınır dışına çıkarıp İspanya'da satma fikrini ortaya atmış, ziyadesiyle ahlaksız bir şahsiyetti. Bu işte yüksek bir kâr fırsatı görüp –muhtemelen bu pis kazançtan bir yüzde almak karşılığında– Van Zenden'e gerekli ruhsatı vermesi için 1601'de Cecil'e başvuran ve başarılı da olan kişi Sherley kardeşlerin en yaşlısı Sir Thomas Sherley'den başkası değildi.[16]

Bu riyakârlığın el-Annuri'nin gitme kararında etkili olup olmadığı bilinmez ama Londra caddelerinde yaşanan daha da dramatik kimi olaylar bu gidişi muhtemelen hızlandırdı. Essex Kontu Şubat ayı başında başarısız isyanını başlattı, aynı ayın sonunda ise yargılanıp idam edildi. Essex Kontu, Kraliyet Danışma Meclisi'nin savaş yanlısı kavgacı kanadını temsil ediyordu: El-Mansur'un önerdiği türden gözü kara bir İngiliz-Fas saldırısını arzu edebilecek biri varsa o da Essex Kontu'ydu. Nitekim kontun ölümü Cecil'in daha ihtiyatlı hizbine üstünlük kazandırdı. İspanya'yla savaş, Elizabeth'in ateşli müttefiklerine rağmen, siyasi ajandanın dışına çıkmıştı.

Başarısız isyan girişiminin ardından Londra'nın kaosa sürüklenmesiyle birlikte, el-Annuri ve geri kalan maiyeti sessiz sedasız Londra'dan ayrıldı. 27 Şubat 1601'de Fas'a vardılar. El-Mansur'un bu tarihten sonra Elizabeth'e yazdığı mektuplar, el-Annuri'nin kendisine sadakatinin sarsılmadan sürdüğünü gösteriyor. Mayıs ayında ona yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Endülüslü huzurumuza çıktı ve ona iletip onunla tartıştığınız bütün niyetlerinizi ve planlarınızı tarafımıza aktardı. Bunların tamamını anlayıncaya kadar onu can kulağıyla dinledik ve gizli planlarınız hakkında gözümüzü dört açmış durumdayız." El-Annuri'nin bir Morisko (ya da "Endülüslü") olduğunu tasdik eden el-Mansur, böylece Elizabeth'in elçilik heyetindeki İspanya doğumlu Müslümanları kendi amaçları için kullanma şeklindeki gizli planından haberdar olduğunu ona açıklıyor, bunu yapmaktan duyduğu hazzı gizlemeye de gerek görmüyordu. Herhangi bir türden İngiliz-Fas ittifakına onay vermeyecekti; çünkü, Elizabeth'e de açıkladığı gibi, Moriskoların Hıristiyanlığa dönmesinden korkuyor, bunu kendi sözleriyle şöyle ifade ediyordu: "Düşmanın [İspanyollar] onları [bize karşı] çevirmesinden korkuyoruz."[17]

Buna karşın el-Mansur, Elizabeth'in İspanya'ya karşı Amerika kıtalarında gerçekleştirilecek ortak bir girişime hâlâ onay verebileceği umudundaydı. Kraliçeye şu hatırlatmada bulunuyordu: "[B]u işte kullanılacak filo için 100 bin pound gibi bir servet gerektiğini, bu paranın temini için İspanyolların haberi olmadan gizlice yardım etmemiz gerektiğini söylemiştiniz." El-Mansur söz konusu miktarın "tedarik edildiğini ve gönderilmeye hazır olduğunu", kraliçenin tek yapması gerekenin "sağlam ve büyük bir gemi ile bir hesap adamı" göndermek olduğunu yazıyordu. El-Mansur'un bir diğer amacı da Amerika kıtalarının Müslümanlarca kolonizasyonuydu. "Niyetimiz," diye yazıyordu ihtiyatsızca, "bu topraklara girip, yağmalayıp gitmek değil, buraları mülk edinip kalıcı olarak idaremiz altına almak ve Allah'ın inayetiyle topraklarımıza ve topraklarınıza katmaktır." Mektubunu şu tumturaklı sözlerle bitiriyordu: "Şayet o topraklarda gücünüz ve liderliğinizle bizim ordumuz bir araya gelirse, Allah'ın inayetiyle bütün Mağribiler birleşerek saflarımıza katıla-

caktır."[18] *İnşallah* Latin Amerika'ya hâkim olacak bir Protestan-Müslüman ittifakı öneren tarihteki ilk ve son teklifti bu.

El-Mansur'un birliklerini İspanya'yı tehdit edecek şekilde kullanma fikri Elizabeth'in yeterince ilgisini çekmiş olmalı ki el-Annuri'yi "çok güçlü sağduyusu"ndan dolayı övüp, Fas'la müzakereleri sürdürmek üzere temsilcisi Henry Prannell'i oraya gönderdi.[19] Gelgelelim kavgacı kanadın İspanya'ya saldırma yönlü talepleri Essex Kontu'yla birlikte gömülmüştü: Bu talebin arkasındaki siyasi irade artık yoktu ve kraliçe şahsi kudretini büyük ölçüde kaybetmişti. İngiliz sarayının siyasi ve ticari sebeplerle Fas ittifakına duyduğu ilgi son buluyormuş gibiydi.

Bir İngiliz-Fas ittifakı ihtimalinin en üst siyasi mercilerde yarattığı heyecan dinerken Fas heyetine gösterilen büyük ilgi, Elizabeth'in en yakınındaki çevreyi saymazsak, azalmadı. El-Annuri Londra'ya ayak basarken bile şehrin yazarları Hıristiyanların İslamla rahatsız edici ilişkilerine dair tarih kitapları ve çeviri kitaplar yayımlamaya devam ediyor; oyun yazarları, kaynağı Elizabeth'in Saadi ve Osmanlı hanedanlarıyla kurduğu ittifaklar olan, kışkırtmalara açık bir siyaset, din ve casusluk karışımını kendisine malzeme yapan oyunlar yazıyordu. 1600 yılı baharında İngiliz hukukçu Ralph Carr, Osmanlıların kökenine ve iktidara yükselişine dair çeşitli Fransız ve İtalyan metinlerinin bir çevirisi niteliğindeki *The Mahumetane or Turkish Histoire* [Muhammedilerin ya da Türklerin Tarihi] isimli kitabını yayımladı. Kitap, "bir kâfir ve tam bir putperest" şeklinde tanımlanan Muhammed Peygamber'den başlayarak İslam tarihinin çeşitli dönemlerini işledikten sonra, Malta'da son dönemlerde yaşanan çatışmaların ve "yaklaşık otuz yıl önce Türklerle Venedikliler arasında yaşanan Kıbrıs Savaşı"nın detaylı bir anlatımıyla son buluyordu.[20] Carr, İslam içindeki dini bölünmelere de kafa yoruyordu: Muhammed'in kuzeni Ali bin Ebu Talib (Carr onu "Haly" şeklinde zikretmiş), Muhammed'in koyduğu dini hükümleri "değiştirdi, daha doğrusu ilga etti" ve yerine tamamen kendisinin uydurduğu şeyleri koydu; "dinde, daha doğrusu hurafede yapılan bu yenilik yüzünden Sarazenler [Sünni ve Şia olarak] hayret verici bir şekilde bölündü." Carr şu sonuca varıyordu: "Hem Türkler hem de İranlılar aslında tamamen Mahometist [Muhammedi] olmalarına rağmen usulleri o kadar farklı, fikir ayrılıkları o kadar derin ki birbirlerini kâfir olarak görüyorlar."[21] Carr'ın anlatısı Elizabeth İngiltere'sinde Osmanlıların yükselişine verilen müphem tepkilerin tipik bir örneğiydi. Bir yerde, "benim onları aşağı değil, eski çağların saygı duyulan başarılarını her alanda aşan çok daha üstün bir toplum olarak gördüğümü fark edeceksiniz," derken bir başka yerde okuyucularına Erasmus'u akla getirir tarzda uyarılar yaparak, ellerindekinin, "çok uzak olmayan komşu evlerini alevler içinde bıraktığına her gün kahrolarak şahit olduğumuz, kendi kapımıza çok da ırak olmayan Osmanlı kaynaklı bir tehlikeyi anlatan" bir metin olduğunu söyler.[22]

İngilizlerin gerek Faslılarla gerekse de Osmanlılarla kurduğu ilişkilerin yarattığı heyecan ve tehlike, izleyicilerin bunlara duyduğu istem dışı/dürtüsel hayranlığı istismar eden oyunlara esin kaynağı olmaya devam ediyordu. Carr'ın kitabının yayımlanmasından bir yıl bile geçmeden, 1600 yılının son günlerinde ya da 1601 yılının ilk günlerinde *Lust's Dominion; or The Lascivious Queen* [Şehvet Toprakları ya da Şehvet Düşkünü Kraliçe] isimli bir oyun (*The Spanish Moor's Tragedy* [Bir İspanyol Mağribinin Trajedisi] ismiyle de bilinir) sahnelenmeye başladı. Oyunun yazarı muhtemelen Shakespeare'in meslektaşı Thomas Dekker'dı; ama daha sonraları oyunu tek bir kişiye atfetmenin o kadar kolay olmadığı, zira oyunun çeşitli bölümlerinde birkaç başka oyun yazarının katkısının söz konusu olduğu fikri ağırlık kazandı.[23] Bu, nahoş ve kanlı bir oyun; Peele, Greene, Kyd ve Marlowe'un (ki 19. yüzyılın sonuna kadar oyunu bu sonuncunun yazdığı düşünülüyordu) "Türklü", "Mağribili" oyunlarına bir dönüştür; ama ait olduğu türe yeni ve güncel bir boyut katar: Oyun, Elizabeth ve el-Mansur'un İspanya'ya saldırı planlarına yönelik devam eden ilgiyi göz önüne alarak, Katoliklerle Müslümanları bir torbaya koyup, Mağribileri İspanyollarla –kelimenin gerçek anlamıyla– aynı yatakta gösterir.

Dramatik aksiyonun merkezinde İspanyol soylusu Maria'yla evli, Berberi ülkesinden Fesli bir Mağribi prens olan Eleazer vardır. Eleazer askeri yiğitliğiyle çok takdir edilen birisi olmakla birlikte, bir İspanyol sarayında Kral II. Philip'in kraliyet tutsağı olarak yaşamaktadır, zira babasının İspanyollar karşısında uğradığı yenilgi onu "bir İspanyol tiranın esiri" yapmıştır. Eleazer oyunun farklı yerlerinde "şeytan", "Berberi köle", "köpek" ve "kara iblis"[24] ("kara" nitelemesi oyunda yirmi sekiz kere yinelenir) şeklinde anılsa da, kanının "en kaliteli kan kadar kırmızı ve soylu / İspanya'daki en gurur verici kan" olmasıyla övünür.[25] Daha önce sahneye taşınmış Mağribi karakterlerinden farklı olarak Eleazer, bir Hıristiyan cemaatinin parçası kabul edilmiş bir soyludur.

Oyunun açılış sahnesi Shakespeare'in *Titus Andronicus*'unu hatırlatır: Eleazer, ölüm döşeğindeki aldatılmış İspanyol Kralı Philip'in eşi, "şehvet düşkünü kraliçenin gözdesi" ve âşığı olarak zuhur eder. İlerleyen bölümlerde kralın ölümü sarayda farklı hiziplerin doğmasına sebep olur. Bu hiziplerden biri Eleazer'i sınır dışı etmeye çalışır, ama bu girişimi savuşturan Eleazer aşağılayıcı esaretinin ve babasının İspanyollarca yenilgiye uğratılmasının öcünü alacağına yemin eder. Gerek İspanyolların gerekse de Mağribilerin dizginlenemez hırsları ve "şehvetleri" kaçınılmaz olarak iç savaşa sebep olurken, Eleazer rakiplerini öldürmek üzere komplolar kurup karısını ve kraliçeyi şen şakrak bir kötülükler ve Makyavelci ikiyüzlülükler cümbüşü içinde feda ettikten sonra en nihayetinde "İspanya imparatorluk tahtı"nı gasp eder.[26] Eleazer'in teröre dayalı kısa hükümdarlık dönemi, ancak kralın oğlu Philip'in (genel hatları

itibariyle İspanya Kralı III. Philip'i model alan bir karakter) "cehennem yağı"yla yüzünü boyayıp bir Mağribi kılığına girerek Mağribi Eleazer'i öldürünce sonlanır. Aaron ve Barabas gibi Eleazer de ölürken hiçbir pişmanlık göstermediği gibi, kendisini götürmeye gelen şeytanlara "saf kötülükte hepinizi aşacağım" diye bağırır.[27] Philip tahtı devralırken oyunu bitiren şu sözleri söyler:

> Bu barbar Mağribi ve onun kara sürüsünden dolayı,
> Sürülsün İspanya'dan Mağribilerin alayı![28]

Elizabeth'in "kara derililer"in İngiltere'den sürülmesini talep eden bildirisi yayımlandığında bu oyun sahnelerde icra edilmekteydi; 1609 yılında ise III. Philip resmi olarak bütün Moriskoların İspanya'dan sınır dışı edilmesi emrini verdi.[29] Dekker'ın oyunu, I. Elizabeth'in ve III. Philip'in Mağribilere yönelik siyasetlerine dair ciddi bir değerlendirme olarak okunabilirdi; ama böyle değerlendirilemeyecek kadar muğlaktı. Oyun hâlâ Mağribi kılığı içinde ve yüzü boyalı bir İspanyol kralının, "şehvet düşkünü" annesini Eleazer'la gönül ilişkisinden dolayı yarım ağızla affetmesiyle biter. *Lust's Dominion*, İngiltere'nin Mağribi hükümdarla müstakbel ittifakının yaratacağı tehlikelere dair ciddi diplomatik tavsiyeler sunmayı amaçlayan bir oyun değil, İspanyol Katoliklerinin ve Mağribi Müslümanların aynı dönmeliğin iki yüzü olarak gösterildiği dramatik bir fantezidir. İngiliz Protestan izleyiciler birbirinin peşi sıra şiddetin, ihtirasın, zorbalığın ve kan dökücülüğün damgasını vurduğu bütün o sahnelere ağzı açık bakakalıp gülmüş, oyunun antikahramanı Eleazer'den dehşete düştükleri kadar keyiflenmiş olabilir; bu Mağribi'nin İspanyol sarayında kaosa sebep olurken İngilizlerde hayranlık uyandırmış olması mümkündür, ama muhtemelen güven duygusu uyandırmamıştı.

Lust's Dominion gibi oyunlar, Fas elçilik heyetinin İngiltere'de bulunduğu dönemde geç Elizabeth dönemi sahnelerindeki popülerliğini koruyordu; portresini yaptırıp Whitehall şenliklerini ziyaret eden el-Annuri belki tiyatroya da gitmişti ama Mağribilere, Türklere ve hatta Muhammed Peygamber'e o kadar büyük ve yaygın bir ilgi vardı ki bu tür hikâyelere ve karakterlere odaklanmış oyunlar tümüyle hayal ürünüydü. Söz konusu karakterlerin ve hikâyelerin, alışılmış sınırların dışına çıkan yaratıcılarının gelişmiş hayal güçlerinin dışında hiçbir zaman hiçbir yerde var olmadığı söylenebilirdi. Bu oyunlardan biri de William Percy'nin 1601 tarihli trajikomedisi *Mahomet and His Heaven*'ı [Muhammed ve Cenneti] idi.[30] Percy, Sekizinci Northumberland Kontu (yaklaşık 1532-1585) Henry Percy'nin üçüncü oğlu, anlaşıldığı kadarıyla yazdıklarından ziyade kendisine kalan adamakıllı mirasla geçimini sağlayabilen önemsiz bir şairdi. Gizli bir Katolik olduğundan şüphelenilen, her daim birilerine borçlu, usta bir düellocu ve başarısız bir oyun yazarıydı ve ailesi

Elizabeth'i devirme amaçlı birkaç gizli komployа karışmıştı. Percy, 1590'lı yıllarda Londra'da yaşıyor, *Children of Paul's* [Paul'un Çocukları] tiyatro topluluğu için oyunlar yazıyordu; anlaşıldığı kadarıyla *Mahomet and His Heaven*'ı da bu topluluk için yazmıştı, ama oyun hiçbir zaman halka açık olarak sahnelenmedi (hatta özel gösterimlerde bile sahnelenmemiş gibi görünüyor).

Oyunun hiçbir zaman sahnelenmemesinin sağlam sebepleri var. Laf kalabalıklarıyla dolu, sıkıcı, kötü yazılmış ve kötü kurgulanmış, trajedisi de komedisi de zayıf bir eserdi. Elizabeth döneminde Müslüman karakterleri ve Müslümanlara dair hikâyeleri merkezine alan oyunlar içinde mümtaz bir yere sahip olduğu söylenemezdi ve şayet iki kayda değer özelliği olmasa, Northumberland'deki aile ikametgâhı Alnwick Kalesi'nin kütüphanesinde bulunan elyazması büyük ölçüde unutulur giderdi: Birincisi, Kuran'ı kaynak olarak kullandığını iddia eden ilk İngiliz tiyatro oyunudur; Giriş bölümünde "Kuran'dan alınma bir bölümü size sunacağız," duyurusu yapılır. İkincisi, Muhammed'i dramatik bir karakter olarak sahneye taşıyan ilk oyundur; "Mahomet" adı verilen karakter "yeşiller içerisinde ve yeşil bir sarık takan sahte Peygamber, Cennet'in vekili" olarak tanımlanır.[31] Açılış sahnelerinde İslam tarihi ve coğrafyasına ilişkin çok detaylı bilgiler verilir ama bunların çoğu yanlıştır. Karakterlerden biri "yeşil renkli bir cüppe giyip aynı renkte bir başlık takan bir Mahometan [Muhammedi] keşiş" olarak tanımlanırken açılış dekoru şöyle tarif edilir: "CENNET, bir kapıda MEDİNE TALNABI yazar, diğer bir kapıda MELCHIT, cennete açılan bir diğer kapı ise yeşil kadifeyle kaplı bir mezarın altından açılmıştır."[32] İslamın ikinci en kutsal şehri ve Peygamber'in ebedi istirahatgâhı "Medine"de, diğer bir ismiyle Medînetünnebî'de (Peygamber'in Şehri) bulunan "Melchit"in, yani mescidin karmakarışık bir tasviridir bu.

Mahomet işte bu dekora "elinde Kuran ve sarığında bir gümüş hilal"le girerek, "Araby'nin [Arabistan] günahlarından" duyduğu tiksintiyi ifade edip, kuraklık yoluyla dünyanın sonunu getireceğine "kutsal Kuran üstüne" yemin eder.[33] Mahomet'in Harut (Haroth) ve Marut (Maroth) adındaki iki meleği ondan insan soyu adına merhamet dilenip, Arabistan'ın ve halkının "günahlarının bildirilen kadar olup olmadığını" yerinde görmek üzere "dünyaya gönderilmelerini" talep ederler.[34] Sonrasında Arabistan'da yaşayan Tubal, Dervis ve Chiause isimli absürt karakterler oyuna dahil olur; bu tiplemelerin harcında, Müslüman şahsiyetler kadar İngiliz dramatik tiyatrosunun standart kötü karakterleri de bulunmaktaydı. Percy'nin dini ve hukuksal riyakârlıklara, zinaya ve büyüyle alkolün kötü amaçlı kullanımlarına dair fazlasıyla İngilizlere has endişeleri yavan ve sıkıcı bir şekilde hicvederken kullandığı kullanışsız araçlardı bunlar. Harut ve Marut, karşılaşıp âşık oldukları Çöller İmparatoriçesi bakire Epimenide'ye İslami "Cennet"in çarpıtılmış

bir versiyonunu teklif ederler.[35] Epimenide onları kandırıp kendisini cennete göndermeye ikna eder ve orada şarap isteyip, suiistimal ettiği Mahomet'in "suratına bir tokat nakşeder."[36] Bu asi tavırlarına rağmen Mahomet ona âşık olur ve işte bu noktada oyunun en çirkin sahnelerinden biri yaşanır: Mahomet kendini alçaltıp Epimenide'nin ayakkabılarını temizleyeceğine "Kuran üstüne" yemin eder, ama Epimenide onu daha da aşağılayıp "kıçımı ve memelerimi öp" der.[37] Mahomet, Epimenide'yi sürgün etmeye hazırlanırken "Haly" adında bir hayalet zuhur eder; Muhammed'in kuzeni, Şii Müslüman mezhebinin kurucu babası Ali bin Ebu Talib'dir bu. "Kolunun altında bir Kuran" bulunan Haly, "gerek Türklerin mezhebine gerekse de İranlıların mezhebine" mensup insanlar tarafından çevrelenmiş bir halde sahneye girer.[38] Kendi taraftarlarıyla Mahomet'in Sünni mezhebinin taraftarlarının uzlaşmasını önerir ve Mahomet'e şöyle der: "Senin kitabına inandım [...] bu bölünme yüzünden ölen bütün Şiiler de öyle."[39] Gönlü alınıp sakinleşen Mahomet, Arabistan üzerindeki lanetini kaldırıp Epimenide, Harut ve Marut'u aya sürgün eder. Oyunun sonuç bölümünde Vahiy Kitabı'nın bir parodisi sergilenerek, tanrısal hükümler veren Mahomet, sahne düzeni yardımıyla, "İsa'nınkilere zıt kanaatlerle" hareket eden Deccal'e benzetilir.[40]

Percy, Kuran'ı okuduğunu iddia etmesine karşın, yazdığı oyun Kuran'a değil Theodor Bibliander'in 1543'te yayımladığı, İslamın kutsal kitabının tahrif edilmiş, karmakarışık bir Latince çevirisi niteliğindeki *Life and Teachings of Muhammad* [Muhammed'in Hayatı ve Öğretisi] adlı kitaba (dünyaya inen iki meleğin isimleri ["Arot ve Marot"] ve tasvirleri oradan alınmadır) ve hatalı olarak İslamı din değiştirme, Muhammed'i ise Deccal olarak gösteren çeşitli ortaçağ Hıristiyanlık savunularına dayanır. Buna karşın oyun İngiliz-İslam ilişkilerinin zirve noktasına vardığı bir dönemde zuhur etmiştir; Şii ve Sünni mezhepleri arasındaki bölünmenin ortadan kaldırılmasına dair bir vizyonla bitmesinden anlaşıldığı kadarıyla, dini bölünmelerin Müslümanların ve Hıristiyanların başına bela olduğunu kabul eder. Bu final sahnesinde Haly, Mahomet'in elini tutar ve dini bölünmelerin korkunç sonuçlarını herhangi bir Katolik ya da Protestan'ın anında onaylayacağı şu ifadelerle anlatır:

> Heyhat, tek bir aptalca mevzuu üzerinde ayrıştık,
> Tek bir farklılık yüzünden zıt mezheplerde toplandık diye
> Aşağıdaki dünyada yaşanmış ve yaşanmakta olan
> Kavgaları, savaşları, hırsızlıkları ve katliamları
> Bir sürü tumturaklı lafla tekrarlamaya gerek yok.[41]

Percy'nin oyunu, bütün sarsaklığına ve cehaletine, ayrıca asıl derdi Müslümanlar arasındaki değil Hıristiyanlar arasındaki ayrışmalar olmasına rağmen, dini uzlaş-

ma yanlısı bir tutum sergiler. İslamın Muhammed Peygamber'in görsel tasvirini yasaklaması, Percy'nin yakın çevresi dışında herhangi birinin okuduğu bile kuşkulu olan bu oyunun yakın gelecekte herhangi bir yerde sahnelenme ihtimalinin pek olmadığı anlamına geliyor.

El-Annuri'nin Londra'da olduğu günlerde Mağribilere, Türklere ve Muhammed'e merak salan yazarlar Dekker ve Percy'den ibaret değildi. Shakespeare 1601 yılı sonlarında ya da 1602 yılı başlarında bu tür karakterler içeren yeni bir oyun üzerinde çalışmaya başladı; yeni oyun, bakış açısı itibariyle Percy'nin oyunundan (Shakespeare'in okumadığı ya da izlemediği kesin) ziyade Dekker'ın oyununa (Shakespeare okumuş ya da izlemiş olabilir) yakın olacaktı. Osmanlıların, Venediklilerin ve Mağribilerin damgasını vurduğu Akdeniz dünyasında, yani Levant Kumpanyası ve Berberi Ülkesi Kumpanyası çalışanlarından ve Londralı tiyatroseverlerden müteşekkil bir neslin fazlasıyla aşina olduğu bir dünyada geçecekti. Trajik kahramanı, Marlowe'un ve Peele'ın 1580'li yıllarda sahnelenen oyunlarının egzotik ve abartılı karakterleriyle ve daha yakın tarihli *Lust's Dominion* gibi oyunların İspanyollarla bağlantılı siyah Mağribi karakterleriyle kimi ortak özelliklere sahip olacaktı. Fiziksel ve duygusal sınırları zorlanan, kendi halkından olmayan bir kadınla evlenen, sadakatinden kuşku duyulurken güçlü bir düşmanla savaşmak zorunda kalan, çelişkili duygulara sahip kahraman savaşçı hikâyesinin yeni bir versiyonunu sunması itibariyle *V. Henry*'nin yeniden yazılmış halini andıracak bu oyun aynı zamanda, yiğit Fas Prensi doğru kutuyu seçip soylu Portia'yla evlenseydi ne olurdu sorusunun yanıtını aramak üzere Venedik'e bir dönüş anlamına da gelecekti. Shakespeare'in yazmaya başladığı oyunun adı *Othello'nun Trajedisi* olacaktı.

Othello genellikle *Hamlet*, *Macbeth* ve *Kral Lear*'la birlikte Shakespeare'in en büyük trajedilerinden biri olarak kabul edilir. Bu eserlerin dördü de 1600-1606 yılları arasındaki altı yıllık bir olağanüstü yaratıcılık patlaması döneminde yazılmıştır. Shakespeare bu oyunuyla bizi yeniden Venedik'e götürür, ama bu sefer eşlikçilerimiz tüccarlar ya da Yahudiler değildir; karşımızdaki kişi, Hıristiyan bir dünyada yaşayan, hem efendisi hem de esiri haline geldiği siyasi, romantik ve askeri bir hikâyenin merkezinde yer alıp bu hikâyeye adını da veren Mağribi Othello'dur. Hiçbir şeyin göründüğü gibi olmadığı bir oyundur bu. Siyah ve beyaz, ırk ve cinsiyet, görmek ve inanmak, iyi ve kötü tümüyle Shakespeare'in en yoğun dil ve dramatik aksiyon kullanımının söz konusu olduğu bir metinde gerçekleştirilecek soğukkanlı bir irdelemeye bağlı olarak anlam kazanır. Onun bir "olasılıklar trajedisi" olduğu söylenmiştir; izleyicinin doğru ya da hatta olası olduğuna inanmaya hazır olduğu şeyin sınırlarını zorlar.[42] Yazılış tarihi bile ciddi bir tartışma konusudur. Oyun ilk kez 1604 Kasım'ında I. James'in huzurunda icra edilmiştir. Shakespeare eser-

lerini yayına hazırlayan editörler bir süredir, *Othello*'nun *Hamlet* (tahmini yazım yılı 1600) ve *On İkinci Gece*'yle (tahmini yazım yılı 1601) benzerliklerine bakarak Shakespeare'in bu oyunu muhtemelen 1601-1602 kışında, yani *Lust's Dominion* ve *Mahomet and His Heaven*'ın zuhurundan yalnızca aylar sonra yazmaya başladığını iddia ediyorlar.

Eserin yazım tarihi sorununu karmaşık bir hale sokan şey onun basım serüvenidir. *Othello'nun Trajedisi, Venedikli Mağribi* başlıklı ilk baskı 1622'de küçük cep kitabı formatında *Quarto* [çeyrek boy] (bu nedenle "Q" kısaltmasıyla anılır) olarak yayımlanmıştır. Bundan yalnızca bir yıl sonra ünlü Birinci Folyo seçkisinin ("F") "Trajediler" bölümünde aynı isimle ikinci bir baskı yayımlandı. Gelgelelim bu ikinci baskı (F) 3.685 satır içeriyordu, yani birinci baskıya (Q) göre fazladan 160 satır söz konusuydu. F baskısına bir şekilde otuzdan fazla pasaj eklenmişti (ya da bunlar Q baskısından çıkarılmış, sonra F baskısında yerine konmuştu). Her iki baskının da Shakespeare'in 1616'daki ölümünden sonra gerçekleştirilmiş olması karışıklığı daha da büyütür, zira bu durum hangi versiyonun Shakespeare'in orijinal tasarımına (artık her ne idiyse bu) daha yakın olduğunu belirlemeyi olanaksız kılmıştır. Editörler bu değişikliklerin nasıl ve neden gerçekleştiğini açıklayacak kesin kanıtlar sunma noktasında ne yapacaklarını şaşırmış haldeler. Kimileri Q baskısının Shakespeare'in yazdığı, muhtemelen kısaltma amacı güdülmüş ilk versiyonu olan F baskısının ise yine Shakespeare'in "enine boyuna düşünüp taşındıktan sonra" revize ettiği halini temsil ettiğini iddia eder. Kimileri ise bu değişikliklerin, el yazması oyun metninin basım evlerinin kaotik ortamında farklı mürettip, tashihçi ve baskıcılar arasında elden ele geçtikçe kaçınılmaz olarak yaşanan bozulmaların sonucu olduğunu, Q versiyonunun bu bozulmalar sebebiyle kısaltılmış bir F versiyonu olabileceğini öne sürmektedir.[43]

Bir türlü sonu gelmeyen ırk sorunu bu iki farklı versiyon sorununu daha da şiddetlendirir. Othello'nun siyah olması ve "açık tenli" Desdemona'yla "doğaya aykırı" görünen birleşmesi üç yüz yıldan fazla bir süre boyunca İngilizce konuşulan ülkelerdeki çoğu Shakespeare araştırmacısını dehşet içinde bırakırken, 20. yüzyılın son dönemlerinde, oyundaki bariz ve arsız ırkçı hakaretler aynı ölçüde nefret uyandırır oldu. Daha 1694'te tarihçi Thomas Rymer, Shakespeare'in neden Venediklilerin "bir zenciyi general yaptığı ya da bir Mağribi'ye savunmalarını emanet ettiği" bir oyun yazdığını merak ediyor, siyahları uşak olarak görmeye alışmış birinin alaycı tavrıyla şöyle tenezzül buyuruyordu: "Bizde ancak borazancılığa kadar yükselebilmiş bir kara deriliyi Shakespeare olsa en kötü ihtimalle korgeneral yapardı."[44] Samuel Taylor Coleridge, Othello'nun etnik kimliğini toptan inkâr ediyordu: "[Othello] bir zenci olarak düşünülmemeli," zira "bu güzeller güzeli Venedikli kızın gerçek bir zenciye âşık olduğunu düşünmek bile korkunç olur."[45] Ancak sömürgelerin giderek

bağımsızlıklarını kazanması ve Afro-Amerikan Yurttaşlık Hakları Hareketi'nin yükselişiyle birlikte *Othello*, ırksal siyaset bakımından derinlemesine irdelenmeye başladı. Romancı Ben Okri, siyah yazarlar arasında yaygın bir hissi 1997'de şöyle dillendirdi: "*Othello*'yu izlemek canımızı yakıyor."[46] "[*Othello*] ırk meselesine dair bir oyun olarak yazılmamış olsa da," diyor Okri, "tarihi serüveni onu öyle yaptı."[47]

Şayet ırkı münhasıran deri rengi gibi fiziksel özellikler ya da ortak ırksal karakteristikler üzerinden tanımlanmış insan grubu olarak kabul edersek Okri, Othello'nun –günümüzde anladığımız haliyle– ırka dair bir oyun olarak yazılmadığını söylerken haklıydı. Irk (*race*) sözcüğünün bu anlamıyla İngilizceye girmesi 18. yüzyılı bulur. Kelimenin kökü ortaçağ Fransızcasındaki *rasse* ile (birbirine soy bağıyla bağlı insan grubunu ifade eder) her ikisi de yine kökene ve soyağacına gönderme yapan İspanyolca *raza* ve Portekizce *raça*ya dayanır.[48] Shakespeare *race* kavramını işte bu anlamda kullanır; söz gelimi *Antonius ve Kleopatra*'da (1608) Markus Antonius Roma'nın "*lawful race*"inden ("meşru ırkı"ndan) bahsederken kavramı bu anlamda kullanıyordu.[49] Asıl önemli olan Shakespeare'in "Mağribi" kavramını kullanım şeklidir. Shakespeare *Othello*'da, kelimenin "Mahometan" ya da Müslüman ve "Maurus" ya da siyah olma hali şeklindeki ikili anlamından yararlanmıştır. Oyunda her iki anlam da kullanılır, ama daha hâkim bir şekilde kelimenin dini çağrışımlarına gittikçe kayıtsızlaşan seküler Batılı izleyiciler için bir ırksal farklılık işareti olarak siyah olma hali zaman içinde daha baskın bir nitelik kazanmıştır.

Yüksek rütbeli Mağribi fikri Shakespeare'in icadı değildi: Zamanının çoğu oyun yazarı gibi hikâyelerini ve fikirlerini diğer yazarlardan alan Shakespeare; Ralph Carr, Thomas Dekker ve (okumuş ve ondan yararlanmış olma ihtimali diğerlerinden daha az olan) William Percy gibi çağdaşlarını okumuş ve bunlardan yararlanmış olmakla birlikte, 1601-1602 yılları itibariyle Türklerin, Mağribilerin ve Muhammedilerin Elizabeth dönemi İngiltere'sinin diplomatik, ticari ve teatral gündemine sıkı bir dönüş yaptıklarının farkındaydı. *Othello* örneğinde, Shakespeare'in esin kaynağı daha önce de kullandığı bir kaynaktı: Halk tarafından "Cinthio" ismiyle anılan İtalyan Giovanni Battista Giraldi'nin yazdığı, Boccaccio'nun *Decameron*'u (1349-1352) gibi ahlakçı bir öykü etrafında gelişen *Hecatommithi* (1565) isimli bir kısa hikâye serisi. Shakespeare'in Othello'suna ilham olan karakter, Cinthio'nun hikâyesinde özel bir isim zikredilmeden yalnızca "bir Mağribi, çok yiğit bir adam" şeklinde tanımlanır ve siyah oluşundan yalnızca bir kez bahsedilir; hikâyede Türkler yoktur ve trajedi esas olarak ülke içinde geçer. Yine Shakespeare'in Iago karakterini kurgularken esinlendiği karakter de Cinthio'nun hikâyesinde isimsizdir: Ondan yalnızca "Bayraktar" [*Ensign*] olarak bahsedilir. Cinthio'nun hikâyesinde doğru dürüst bir isim verdiği yegâne karakter Othello'nun eşine tekabül eden

"Disdemona"dır. Cinthio'nun hikâyesinde Mağribi ve Bayraktar, Disdemona'nın iffetine kuşku düşürmekte işbirliği yapsalar da, onu döve döve öldüren Bayraktar'dır. Hikâyede her iki adamın da ölümü çok sonra gerçekleşen bir şey olarak bildirilir; Othello'ya tekabül eden karakter, Disdemona'nın ölümündeki payı nedeniyle gönderildiği sürgünde ölürken, Iago'ya tekabül eden karakter işkence edildikten sonra öldürülür. Cinthio'nun hikâyesi, kökleri Boccaccio'ya ve Sokrates'e kadar uzanan, eşlerin sadakatsizliğinin kınanıp ahlak dersi verilen oyunların klasik bir örneğiydi. Shakespeare'i bu hikâyeye götüren şey, Mağribi figürlerin hem dehşete düşürüp hem de büyülediği (bu duygular el-Annuri'nin elçilik heyetiyle zirvesine ulaşmıştı) Elizabeth İngiltere'si nesliydi.

Oyunun daha açılış sahnelerinden itibaren Mağribi karaktere karşı son derece ikircikli bir tutum söz konusudur. Iago sahneye zuhur edip kendisini "Mağripli beyimin sancak çavuşu", yani bayraktarı olarak tanımlar; üstü olan Othello, onun yerine bir başkasını terfi ettirmiştir. Desdemona'ya âşık zengin ve aptal Roderigo'yla buluşup, onu Othello'yla evlenen Desdemona'ya iftira atmaya ikna eder. Kafası karışan Roderigo'ya "Mağripli olsaydım eğer, Iago olamayacağım kesin. / Kendime hizmet ediyorum, ona hizmet ettiğim için," dedikten sonra, "göründüğüm gibi değilim ben," diyerek sözlerini bitirir.[50] Shakespeare'in kurguladığı en rahatsız edici psikolojik manipülasyonlardan biri, Iago'nun kendisi ve Othello hakkında ettiği, fazla özlü olduğu için anlaşılması güç, bu laflarla başlar. Iago, Othello'yu yıkmak için onun ruhuna nüfuz edecektir. "Göründüğü gibi" değildir o ve hiç kuşkusuz oyunun sonunda kim ve ne olduğu net bir şekilde anlaşılabilen neredeyse tek bir karakter bile bırakmayacaktır. Şimdilerde genellikle ırk sorununa odaklı olduğuna inanılan oyunda, Iago'nun bu sözleri güçlü dini içerimlere sahiptir ve yazıldığı çağın izleyicilerinden hiçbiri bu içerimleri ıskalamamış olsa gerektir. Iago "Ben Ben'im" (Mısır'dan Çıkış 3: 14) diyen Eski Ahit Tanrı'sının zıddıydı. Oyunun bu aşamasında Mağribi henüz zuhur etmemişse de, izleyici Iago için ifade ettiği haliyle onu görmüştür bile: Davranışları az çok kara derili "dinsiz" Aaron'a benzeyen biri. Shakespeare bundan on yıl önce *Titus Andronicus*'u yazarken, modaya uyup Mağribi karakteri erdemli savaşçı Titus'u yıkan hain yabancı şeklinde göstermişti. Onun *Othello*'yla gerçekleştirdiği ilk düzen bozucu yenilik bu rolleri ters çevirip (bunu muhtemelen *Venedik Taciri*'ndeki Faslı'nın özellikleri ve daha yakın tarihli *Şehvet Toprakları*'ndaki Eleazer karakteri üzerinde yeniden çalışarak yaptı) hain rolünü İtalyan emir subayına, erdemli savaşçı rolünü ise bir Mağribi'ye vermesiydi.

Yukarıdaki sözlerin üzerinden yirmi satır bile geçmeden Iago, Desdemona'nın babası Brabantio'nun evinin önündeki gölgelerde dikilip ona şöyle sataşır:

Yemin ederim, soyuldunuz. Bir şeyler giyin üstünüze hemen,
Yüreğinizden vurdular sizi, ruhunuzun yarısı uçtu elden.
Şu anda, evet tam şu anda, soylu sinyor,
Kocamış bir kara koç, sizin ak kuzunuza atlıyor.
Kalkın! Çan çalıp uyandırın horlayan kentlileri,
Yoksa şeytan, dede yapıverecek sizi.[51]

Iago burada henüz ismi bile zikredilmemiş Mağribi'yi, Desdemona'nın baba evinden çalınmasından hayvanca cinsel davranışlara ve şeytanın temsilcisi olmaya kadar her şeyle suçlamaktadır. Brabantio, Iago ve Roderigo'dan sözlerini açıklamalarını isteyince Iago bir kez daha Othello ile Desdemona'yı cinsel ilişkiye girerken tahayyül edip, bu ilişkinin ürünü olabilecek "korkunç" yavrular hakkında uyarılar yapar. Brabantio'yu şöyle kışkırtır: "Bir Berberi küheylan çullanacak kızınıza / Torunlarınız size kişneyecek, yarış atlarından [*coursers*] hısmınız / İspanyol atlarından [*jennets*] akrabalarınız olacak."[52] Iago, Kuzey Afrikalı olan Othello'yu tanımlamak için Berberi küheylan imgesini kullanır. Irklar arası birleşmeye ya da melezleşmeye dair şehvetli fikirlerini hayvanlar dünyasına taşıyıp, Mağribi'yi karalamak için popüler binicilik terimlerine başvurur. Iago'nun hakaretlerinin günümüzde anlaşılması oldukça güçtür, dizelerdeki "*jennets*" İspanyol atları anlamına gelirken "*coursers*" süvari atı olarak da kullanılan, hızları ve dayanıklılıklarıyla öne çıkan atlardır; ama Iago aristokratik atçılık jargonuna başvurarak Brabantio'nun adabımuaşeret anlayışına seslenir. Iago'ya göre, Brabantio böylesi hayvanların kendi dünyasına girmesine izin vererek değerlerine aykırı davranıp soyunu kirletmektedir. Shakespeare'in bu oyununun izlenmesini rahatsız edici kılan şey tam da bu sinsi ırkçılık türüdür: Günümüzde, siyahları alaya almaktan haz duyan beyaz Hıristiyan üstünlükçülerinin dilidir bu. Iago, Brabantio'nun aklını başına getirmek için röntgencilere has bir keyifle şöyle der: "Kızınızla Mağripli iki kıçlı bir hayvan durumundalar şimdi."[53]

Bu sözlerin ardından Roderigo, Iago'nun iftirasını ve iddialarını yineler: Desdemona "Şehvetten gözü dönmüş bir Mağripli'nin iri pençelerine sığın"mıştır (bu son sözler yalnızca 1623 Folyo baskısı metinde vardır, 1622 *Quarto* baskıda yoktur).

... kızınız, büyük bir isyan başlattı.
Saygısını, güzelliğini, aklını, zenginliğini
[Hiçbir yere ait olmayan]
[Ölçüsüz ve] [g]öçebe bir yabana bağışladı.[54]

Brabantio'yu en sonunda harekete geçiren şey Mağribi'nin siyahlığından ziyade bu "ölçüsüz" yabanlık suçlamasıdır. Roderigo'nun araya girip söylediği laflara kadar izleyici Iago'yu tek başına hareket eden kindar bir şahsiyet olarak görür; Roderigo'nun

konuşmasıyla birlikte Mağribi'yi hedef alan şeyler söyleyen sesler yükselir. İzleyici Othello hakkında tutarsız iddialar ve rivayetler duymuş olmasına karşın henüz onu görmüş değildir. Shakespeare burada, sahnede zuhur etmeden önce Mağribi hakkında ne düşünülmesini istediği hususunda bir kafa karışıklığı yaşıyor gibi görünür; ki bu kafa karışıklığı da oyunun yazılmasından bir yıldan az bir süre önce Londra'daki çeşitli hiziplerin el-Annuri'nin zuhuru hakkındaki fikir ayrılığıyla paralellik gösterir.

Othello bir sonraki sahnede nihayet seyirci karşısına çıktığında Iago da peşinden gelir ve Brabantio'nun Venedik Senatosu'nun huzurunda kendisinin itibarını sarsmaya çalışacağını ima eder. Othello daha oyundaki ikinci konuşmasında görkemli bir şekilde bir yanıt verir:

> Elinden geleni ardına koymasın.
> Onun şikâyetleri hiç kalır devlete yaptığım hizmetler yanında.
> Henüz kimse bilmiyor: böbürlenmenin şeref olduğunu gördüğümde ama
> Krallar yetiştirmiş bir soydan geldiğimi açıklayacağım.[55]

Tıpkı el-Annuri gibi Othello da "keskin bir zekâya ve güçlü bir kaleme" sahip olmanın yanı sıra, övünçle bahsetmekten kendini pek alamadığı bir kral soyundan gelmektedir. Bu kendinden emin, hatta neredeyse kibirli yanıt, onun bir "Berberi atı"ndan başka her şey olabileceğini ve Brabantio'nun kendisine yönelteceği her suçlamayı çürütme ve "belagatiyle bastırma" kapasitesine sahip olduğunu gösterir.

Büyük bir ihtimalle Shakespeare, el-Annuri'yi Londra'da halk içine karıştığı günlerden birinde (Londra'da büyük gündem olan bu zuhurların sayısı epey çoktu) ya da Faslı'nın Elizabeth'in sarayında Elizabeth ve danışmanlarıyla uzun müzakereler gerçekleştirdiği 1600-1601 kışında Lord Chamberlain'in Adamları Tiyatro Topluluğu'nun sergilediği performanslara eşlik ederken görmüştü. Oyunun üçüncü sahnesinde Othello'nun Venedik Senatosu'nun huzuruna çıktığı anlar, Cinthio'nun hikâyelerindeki herhangi bir sahneden ziyade el-Annuri'nin kraliçenin huzuruna kabul edildiği anlarla benzerlik gösterir. Elizabeth'in danışmanlarının Mağribi'yle Türklerle ilgili meseleleri tartışmalarına çok benzer şekilde, Duka ve senatörler de Venedik'in güvenliğine yönelik ciddi bir tehdide verilecek tepkiyi kararlaştırmak üzere toplanır: "Osmanlı donanmasının Kıbrıs'a yollandığı apaçık ortada."[56] Cinthio da Kıbrıs'tan bahseder; *Hecatommithi,* adanın 1573'te Sultan Selim'in kontrolüne girmesinden önce yazılmıştı ama Türklerden bahsetmez. Shakespeare ise oyunda Türkleri Doğu Akdeniz'deki Venedik çıkarlarına yönelik karanlık, simgesel bir tehdit olarak gösterir. Venedikliler Türk tehdidine nasıl karşı koyacaklarını tartışırken Brabantio ve Othello sahneye girerler. Duka, işte o an Othello'ya bütün oyunda ilk kez olarak kendi ismiyle hitap eder:

Yiğit Othello, hemen harekete geçeceksiniz,
Hıristiyanlığın baş düşmanı Osmanlılara karşı.
(Brabantio'ya:)
Sizi birden göremedim, hoş geldiniz soylu sinyor,
Bu gece çok aradık öğütlerinizi ve yardımınızı.[57]

Othello "yiğit" nitelemesiyle sıcak bir şekilde karşılanırken Brabantio önce fark edilmez, sonra ise devlet için önemli kararlar alınırken ortada olmadığı için kınanır. Othello'nun derisinin rengine dair bütün o laflar ortadan kaybolur: O, Venediklilerin Türklere karşı kendilerini savunurken ihtiyaç duyduğu "yiğit" ve "cesur" bir komutandır. O an için Othello, dengi Portia'yı elde etme çabaları başarıyla sonuçlanıp onunla evlenmiş, şimdi de palasını sallayıp bir kez daha Türklerle savaşma sözü veren Fas Prensi gibidir. Shakespeare'in sahnesinde artık iki tür Mağribi vardır: Iago olarak yeniden doğmuş şeytani kara derili Aaron ve şövalye ruhlu Fas Prensi'nin yeni baştan yaratılmış hali, egzotik paralı asker Othello (gerçi ismi, vatanı olarak benimsediği Venedik'i savunmak için savaşmak zorunda olduğu Osmanlıları rahatsız edici ölçüde çağrıştırmaktadır).

Ancak Othello'nun uyandırdığı endişeleri dağıtmak kolay değildir. Brabantio tarafından Desdemona'yı ayartmak için büyü kullanmakla suçlanan Othello, kendisini savunması istendiğinde Iago'ya yapacağını söylediği şeyi yapar ve Brabantio'nun şikâyetlerini "belagatiyle bastırmak" üzere tasarlanmış bir retorik güç gösterisi sergiler:

Babası severdi beni, çağırırdı sık sık evine;
Anlatmamı isterdi durmadan hayatımın hikâyesini,
Yıl yıl katıldığım savaşları, kuşatmaları, başımdan geçenleri.
Ta çocukluk günlerimden başlar, anlat dediği ana kadar,
Baştan başa anlatırdım bütün hayatımı ben de.
Bu arada dinleyeni etkileyen tehlikeleri,
Nefes kesici kazaları, karada, denizde,
Anlatırdım nasıl kurtulduğumu ölümden kıl payıyla,
Nasıl yakalanıp tutsak düştüğümü küstah düşmana,
Köle olarak nasıl satıldığımı, sonra da salıverildiğimi,
Nasıl davrandığımı serüven dolu yolculuklarda;
Bunları anlatırken geniş mağaralardan, ıssız çöllerden,
Dorukları göğe eren yalçın kayalıklardan, tepelerden,
Söz ederdim başları omuzları altında olan antropofagi'lerden;
Sürüp giderdi böylece hikâyem.
Dikkatle dinlerdi Desdemona bunları.[58]

Bu konuşmada mağrur ve görkemli diliyle Timur'un havası vardır, hatta genç Othello'nun sözlerine bakılırsa bu İskit imparator için bile savaşmış olabilir; ama

Shakespeare bu tiradı izleyiciyi Othello'nun Venedik'e nasıl yolunun düştüğünü düşünmeye zorlamak için kullanır. Othello bir çocukken (senatörlere hatırlattığı gibi, yedi yaşındayken) başlayan askerlik hayatını anlatmak için sahnelerdeki selefleri Aaron ve Fas Prensi'ne çok benzer şekilde o eve nasıl davet edildiğini hikâyeleştirir. Seyahatlerinde yaşadıklarına dair egzotik hikâyeler anlatır; bunlar arasında Desdemona'yı büyüleyen korkunç antropofagi (yamyam) ırklarıyla ve başsız canavarlarla karşılaşmaları ve savaşları da vardır. İşte editörler bu oyunu 1601 yılı sonrasına tarihlerken bu kısımlara dayanırlar; zira Pliny'nin yazdığı, ağızları ve gözleri göğüslerinde Etiyopyalı yamyamlar ve "Blemiler"e dair hikâyelerin anlatıldığı *Historie of the World*'ün [Dünya Tarihi] Philemon Holland tarafından gerçekleştirilen İngilizce çevirisi bahsi geçen yılda basılmıştır. Fakat Shakespeare, Pliny'nin kitabındaki fantastik Afrika hikâyelerini okumuşsa, Jasper Thomson gibi İngiliz seyyah ve diplomatların savaşlardan, kölelikten ve büyük zenginliklerden bahsettikleri anlatıları ve Thomson'ın altınla, tek boynuzlu atlarla, cücelerle ve cariyelerle dolu hikâyelerini de duymuş olsa gerektir.

Othello'nun konuşmasında bilhassa çarpıcı olan kısım, bütün bu yolculukların Venedik'te nasıl sonlandığını anlattığı yerlerdir. Bir Mağribi olarak Fas'ta (ya da Shakespeare'in oyunun ilerleyen kısımlarında "Mauretania" ismiyle zikrettiği ülkede) büyüdüğünü varsayarız ama oyunda çocukluğunun nerede geçtiğine dair hiçbir bilgi verilmez. Othello "küstah düşman" tarafından tutsak edildiğini, köle olarak satıldığını ve sonrasında da bir tür "kurtarılma" (*redemption*) deneyimi yaşadığını anlatır. Enteresandır, Elizabeth dönemi İngiltere'sinde "*redemption*" hem "günahkârlıktan kurtulma" hem de "kölelikten kurtulma" anlamına geliyordu: Othello satın alınır, özgür bırakılır ve sonra da Elizabeth dönemi sahnelerindeki ilk Hıristiyan Mağribi olmak üzere vaftiz yoluyla kurtarılır. Buradan onu tutsak alıp bir kürek mahkûmu olarak satan "küstah düşman"ın Türkler olduğu, daha sonra Hıristiyanların onu kurtarıp Hıristiyan yaptıkları sonucu çıkar. 16. yüzyılda Mauretania'daki pek çok Berberi gibi bir Müslüman ya da pagan olarak doğduğunu Othello'nun kendi ağzından duyamayız. Gerçek ne olursa olsun, izleyiciye sunulan şey bir dinden diğerine şüphe verici bir kolaylıkla geçen bir karakterdir. Sanki Shakespeare, Othello'nun bir dinden koptuktan sonra diğerini böyle kolayca benimseyebilmesi ne kadar mümkün, diye soruyor gibidir.

Shakespeare'in ilham almış olabileceği, benzer şekilde kuşkulu pek çok din değiştirme vakası yaşanmıştı; oyunun yazıldığı tarihe en yakın olanı Türk Chinano'nun 1886'da St Katharine Kilisesi'nde gerçekleşen vaftiziydi (Altıncı Bölüm'de bunu irdelemiştik). Yine, Leo Africanus olarak da bilinen el-Hasan bin Muhammed bin Ahmed el-Vezzân örneği vardı. El-Vezzân'ın *Della descrittione dell'Africa* isimli

kitabının İngilizce çevirisi (*The Geographical Historie of Africa* [Afrika'nın Coğrafi Tarihi]), Elizabeth'in tahta çıkış yıldönümü kutlamalarına ve el-Annuri'nin başında olduğu Fas elçilik heyetinin ülkeye gelişine tekabül edecek şekilde, 1600 Kasım'ında basılmıştı. Pek çoklarının inandığı gibi Shakespeare, el-Vezzân'ın kitabını okumuşsa, Mauretania'da yaşayanların çoğunun hem "pagan" hem de Müslüman olarak tanımlandığını öğrenmiş olsa gerekti. 1518 yılında Kahire'den Fes'e dönerken Hıristiyan korsanlar tarafından tutsak alınan el-Vezzân, Othello gibi Hıristiyanlığa geçmişti. Othello gibi o da asıl ismini bırakıp Hıristiyan bir isim olarak Leo Africanus'u almıştı, ama 1520 yılında Roma'da gerçekleşen vaftizinin samimi bir kararın mı, bir zorlamanın mı yoksa bu ikisinin arasında bir şeyin, yani koşulların gerektirdiği bir kararın sonucu mu olduğunu kendisinden başka kimse bilmiyordu. Leo Africanus, 1520'deki vaftizinden yalnızca yedi yıl sonra Kuzey Afrika'ya döndüğünde İslama da geri dönmüş gibi görünüyor.[59] Bir diğer örnek, yine kimliği birbirine zıt varsayımlara konu olmuş bir Mağribi olan el-Annuri'ydi; hitabeti güçlü ve kendini fazla önemseyen biriydi, ama ya Fesli olduğu için "hakiki" Saadi Faslı sayılmayan ya da Müslüman olarak doğmasına rağmen zorla Hıristiyan yapılmış, daha sonra el-Mansur'a tabi olup yeniden İslama dönmüş bir Morisko'ydu ve kendisine İspanyol Katoliklere karşı İngiliz Protestanlarla birlikte savaşması teklif edilmişti. Gerçek kökeni ne olursa olsun, el-Annuri, insanların emperyal ve diplomatik faaliyetlerin bir parçası olarak dinlerini de değiştirebildiğinin yalnızca bir diğer örneğiydi.

Othello'nun canavarlarla ve savaşlarla dolu muammalı ama büyüleyici hikâyelerini dinleyen Duka şu itirafta bulunur: "Böyle bir hikâye benim kızımın da gönlünü çelerdi." Shakespeare "ölçüsüz" yabanına öyle bir hikâye bahşetmişti ki, Iago'dan farklı olarak, nasılsa öyle görünen biri gibi karşımızda dikilir ve ilan eder: "Kullandığım tek büyü bu işte."[60]Othello, Brabantio'yu alt ettikten sonra "Osmanlı'ya karşı savaşa" önderlik etmek üzere Kıbrıs'a gitmeyi kabul eder. Desdemona'nın yeni kocasıyla birlikte Kıbrıs'a gitme ricası kabul edildiğinde Brabantio şu veda sözleriyle sahneden çıkar:

> Aklın varsa, gözünü dört aç Mağripli.
> Babasını aldattı o, seni de aldatabilir.[61]

Birinci Perde'nin finalinde, Othello Kıbrıs'a yollanırken sanki oyun bir komedi olarak bitecekmiş gibi görünür. Shakespeare'in erken dönem komedilerinin çoğunda olduğu gibi bu oyunda da birbirine uygun değilmiş gibi görünüp, bir babanın gazabı ve bu ilişkiden memnun olmayan bir karakterin ilişkiyi bitirme amaçlı entrikalarıyla karşı karşıya kalan iki sevgili vardır. Bir orman ya da bir ada şeklinde başka bir dünyaya kaçılır, bunu izleyen çatışma ve kaos bir çözüme bağlanır ve herkes barışır.

Fakat Othello'da aksiyon Kıbrıs'a taşınır taşınmaz oyun komediden uzaklaşıp bir daha dönmemek üzere trajediye kayar.

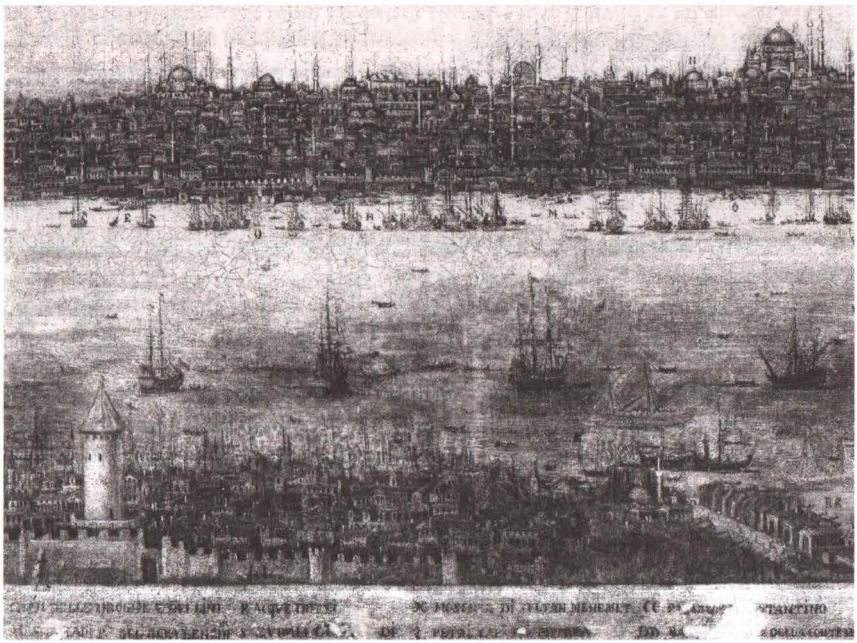
Kıbrıs'a varıldıktan sonra öncü bir Venedik birliği Osmanlı filosunun dağıldığını görür: "Şiddetli fırtına öyle bir çarpmış ki Osmanlı'yı / Suya düşmüş tüm planları." Othello gelir ve abartılı bir memnuniyetle ilan eder: "Savaş sona erdi; Osmanlı donanması battı."[62] Sanki Türk tehdidi oyunun başkahramanlarını Kıbrıs'a götürmek için uydurulmuş bir şey gibi görünür; ama Shakespeare, Türkleri aşama aşama askeri bir tehditten daha sinsi bir psişik tehdide dönüştürür. Iago, Roderigo ile yaver Michael Cassio arasında bir sarhoş kavgası tertip ettiğinde Othello araya girer; Türklerin ünlü askeri disiplinine karşın Hıristiyanların bölünmüş olmasından dehşete düşmüştür:

> Kendimizin düşmanı olduk da
> Kendimize mi yapacağız Tanrı'nın Osmanlı'ya yasakladığını?
> Hıristiyanlık aşkına kesin vahşiler gibi hırlaşmayı.[63]

Bu sözlerin arkasındaki ana fikir, Erasmus'un "Türklere Karşı Savaş Üzerine" isimli denemesindeki uyarılardan haberdar pek çokları için çok tanıdıktı: Hıristiyanlar, Türklerin kökünü kazımak istiyorsa önce hırs, öfke, nefret ve kıskançlık gibi "Türk" hasletlerini kalplerinden kovmalıydılar. Ancak bunlar tam olarak Iago'nun Kıbrıs'ta dizginlerinden saldığı, Othello'yu Desdemona'nın kendisini Cassio'yla aldattığına ikna etmeye çalışırken onda uyandırmaya çalıştığı musibetlerdir.

Othello bu "korkunç" yalana inanmaya başladıkça, o ve Iago Türkler gibi zalim ve hilekâr olarak görülmeye başlar. İzleyici daha oyunun en başından itibaren bilir ki Iago, Othello'yu mahvedecektir; çünkü ismi James'in İspanyolcadaki karşılığıdır. St. James ya da Santiago İspanya'nın koruyucu azizidir ve daha önce gördüğümüz gibi, halk arasında Matamoros, yani "Mağribi kasabı" ismiyle anılır.[64] Iago kendisinin de Türk'e dönüşebileceğine dair fikir jimnastiği yapar: Eşi Emilia ve Desdemona'ya takılırken, kadınlar cins olarak ikiyüzlü "değilse Türk olayım" der.[65] Othello da kendisiyle Türkler arasında bir benzerlik kurulmasını teşvik eden sözler söyler. Iago onu Desdemona'nın zina yaptığına ikna edip, birlikte onu öldürmeyi kararlaştırdıklarında Othello'nun vazgeçmesinden korkar. Othello'nun bu endişeye verdiği yanıtın coğrafi boyutları Timur'u hatırlatır ve konu bir kez daha Türklere gelir:

> Asla Iago. Nasıl Karadeniz'in buzlu, durmayan akıntısı
> Geri dönüşü olmayan bir yolda dosdoğru boylarsa Boğaz'dan Marmara'ya
> Benim kanlı düşüncelerim de öyle ilerleyecek,
> Asla dönmeden geriye, güçten kesilip alçalarak
> Asla aşka doğru dönmeyecek:
> Büyük ve müthiş bir intikam hepsini yutuncaya kadar.[66]

ŞEKİL 23 Osmanlı başkenti İstanbul'un 17. yüzyıl başlarındaki hâli. Osmanlı mimarisinin karakteristik özelliklerinden olan minareler, Bizans şehrinin 1453 yılında II. Mehmed tarafından ele geçirilmesinden sonra şehrin siluetine damgasını vurmuş.

Denizin okyanusa akması ne kadar durdurulamaz ise Othello'nun intikamı da o kadar durdurulamazdır, ama Othello bu teşbih için ismini zikrettiği denizi öylesine seçmez. Pontus Denizi ya da Karadeniz, Konstantinopolis'ten geçip Propontis'e ya da Marmara Denizi'ne, oradan da Hellespont ya da Dardanelles (Çanakkale Boğazı) üzerinden Ege Denizi'ne akar. Shakespeare Othello ile Osmanlı İmparatorluğu'nun topografyası arasında benzerlik kurarak Othello'nun zaten karmaşık kimliğine yeni bir katman daha ekler: Mağribi, dönme, pagan, yeniden aslına dönen dönme ve son olarak kana susamış şedit Türk.

Othello bir Osmanlı Türk'ü gibi davranmaya başladığında bile Desdemona tam tersi bir yolda ilerlemektedir, ta ki Berberi (*Barbary*) ülkesiyle kurduğu son bir sıradışı özdeşleştirmeye kadar. Dördüncü Perde'de Othello, Desdemona'yı insanların içinde sadakatsizlikle suçlayıp ona vurduktan sonra, hizmetçisi ve Iago'nun eşi Emilia'yla birlikte yatak odasına gönderir. Oyunun en dokunaklı ve içten sahnelerinden biri olan ve "Söğüt Şarkısı" ismiyle bilinen sahnede Desdemona, yatmadan önce kendisinin elbiselerini çıkarmakta olan Emilia'yla evlilik ve sadakatsizlik hakkında konuşur. Emilia, Desdemona'ya iftira attığı için Othello'yu

sertçe eleştirirken Desdemona onu savunur ve "sevgim o kadar büyük ki ona"[67] diyerek Othello'nun öfkesini affeder. Sonra birden çocukluğundan bir şarkı gelir aklına; hor görülüp reddedilen talihsiz bir âşık hakkında, eski Tudor döneminden kalma "Söğüt Şarkısı"dır bu:

> Annemin Barbary adında bir hizmetçisi vardı,
> Birini seviyordu; delinin biri çıktı sevdiği adam,
> Bırakıp gitti kızı. Kız da tutturdu bir 'Söğüt' şarkısı;
> Eski bir şarkıydı, ama uyuyordu durumuna.
> O şarkıyı söyleye söyleye öldü ya;
> Sözleri aklıma takıldı bu gece.
> Olmuyor ne kadar kafamdan atmaya çalışsam da,
> İçimden hep zavallı Barbary gibi
> Boynumu büküp o şarkıyı söylemek geliyor.[68]

Sonra da Barbary'nin sevgilisi tarafından terkedilmesini anlatan bu şarkıyı söylemeye başlar ama ilk kıtasının sonuna geldiğinde son satırı yanlış hatırlar: "Suçlamasın onu kimse / Beni küçümsese de. Yok, daha sonraydı bu."[69] Oyunun en kahredici anlarından biridir bu: Desdemona, Othello'yu, yanlış bir şey yapmadığı halde insanların içinde adına leke sürmesine razı olacak kadar çok sevdiğini itiraf eder. Kendi durumuna uydurmak için şarkıyı değiştirir; bu amaçla son satırı yanlış söylemekle kalmaz, aşağılanıp reddedilen aşığın cinsiyetini de erkekten kadına dönüştürür.[70] Desdemona burada bir anlığına annesinin Berberi yardımcısına dönüşür. "Barbary" ismi kadının Berberi ülkesinden gelip Venedik devletinin sadık bir hizmetkârı (veya belki de kölesi) olduğunu, doğumunda kendisine verilen asıl ismini kullanmadığını ima eder ve kadın tüm bu özellikleriyle Venedikli Mağribi Othello'dan ve Iago'nun aşağıladığı Berberi atlarından farklı değildir. Othello da V. Henry gibi Türk'e dönüşmenin cazibesine kapılır. Her ikisi de "korkunç" ve "durdurulamaz" bir başkalaşım sürecine girecek ve saatler içinde ölecektir.

Desdemona'yı öldüren ve sonrasında korkunç bir yanlış yaptığını anlayan Othello, "şeytan bozuntusu" Iago'ya "Niye tuzağa düşürmüş hem ruhumu hem gövdemi?" sorusunu yöneltir.[71] Shakespeare'in kötü adamlarının dudaklarından dökülmüş en ürpertici mısralardan ikisiyle yanıt veren Iago da Türk'e dönüşür ve kendisini doğrudan Osmanlıları çağrıştıran bir dilsiz köle olarak tasvir eder:

> Bana bir şey sormayın. Yetinin bildiğinizle,
> Bundan böyle bir şey söylemeyeceğim, tek kelime bile.[72]

Bu sözlerden sonra tek bir kelime bile etmeyen Iago'ya işkence edilmeye başlanır; halefi ve bir diğer "şeytan bozuntusu" Aaron gibi onun için de ölüm bir kurtuluş olur.

İçinde olduğu korkunç durumun farkına varan Othello kendi canını almaya hazırlanır, ama yaşaması gereken son bir şok edici dönüşüm daha vardır. Venedikliler onu tutuklamaya çalışırken başladığı şekilde bitirir, bir hikâye anlatarak:

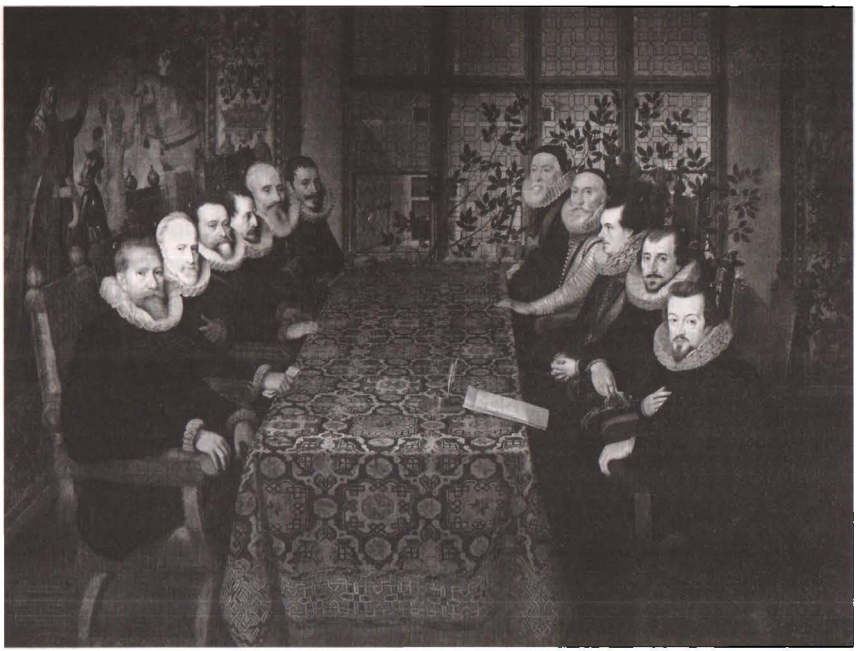
> Durun biraz. Size bir çift sözüm var ayrılmadan önce.
> Devlete bazı hizmetlerim oldu, bilinir bu.
> Duracak değilim bunun üstünde.
> Ama yalvarırım, mektuplarınızda bu üzücü olayları anlatırken
> Nasılsam öyle söz edin benden.
> Hiçbir şeyi hafifletmeyin, ama hiçbirini de
> Anlatmayın kötü niyetle.
> Benim için, akılsızca, ama çok seven biri, deyin;
> Kolayca kıskanmayan, ama bir kez de kıskandı mı
> Kendini kaybeden biri diye söz edin benden.
> O, deyin, aşağılık bir Hintli gibi,
> Kendi kavminden daha değerli bir inciyi
> Fırlatıp attı.
> Alışık değildi ağlamaya, ama tutsak olunca gözleri,
> Arabistan ağaçlarının her derde deva zamkı kadar çok gözyaşı döktü
> Böyle yazın. Şunu ekleyin sonra:
> Bir gün Halep'te dolanırken
> Rastlamıştım zorbalık eden bir sarıklıya;
> Bir Venedikli'yi dövüyor, devlete küfrediyordu;
> Gırtlağından yakalayıp sünnetli köpeği
> Gebertmiştim – işte böyle.
> (Kendini hançerler.)[73]

Her daim iyi bir hikâye anlatıcısı olan Othello, devletin sadık bir hizmetkârı olarak yaşadığı maceralardan sonuncusunun Venedikli yetkililere anlatılmasını ister. Bu hikâyede Iago'ya safça aldanışı, kıymetli "inci" Desdemona'yı nasıl kaybettiği vardır ve onun sadakati en iyi, Halep'te Venedik hakkında ileri geri konuştuğu için bir Türk'ü öldürdüğü anlatılırsa hatırlanacaktır.

Bu sözlerinin hiçbir yerinde siyah ya da Hıristiyan oluşundan bahsetmez. Bundan ziyade, kendisini önce bir Hintli, sonra da bir Türk'le karşılaştırır. Her iki karşılaştırma da çelişkilerle doludur. Desdemona'ya karşı tavrı, bir Hintlinin kabilesinin tamamından daha kıymetli bir inciyi atmasına benzetilir. 1622 *Quarto* versiyonunda burada kullanılan kelime "*Indian*"dır [Hintli], fakat 1623 Folyo versiyonunda "*Iudean*" [Yahudi] kelimesi kullanılmıştır. Othello'nun kim olduğunu ortaya koyan çok önemli bir noktadır bu. Pliny, Hindistan'ın zenginliğinden ve incileri atan yerli halkının sözde cehaletinden bahsediyordu; öte yandan Shakespeare burada "Indian" kullanmak istemişse bile Amerikan yerlilerini kastetmiş de olabilirdi. Diğer bütün

önemli meselelerde, "daha iyi", daha sonra yapılmış ve en uzun metinleri içerdiği düşünüldüğü için Folyo baskısını baz almayı tercih eden çoğu günümüz editörü, bu meselede *Quarto* versiyonundaki "Indian"ı tercih eder. Irksal açıdan bakıldığında Mağribi Othello'yu bir "Iudean"dan, yani bir Yahudi'den ziyade bir Hintliyle yan yana getirmek daha makulmüş gibi görünür. Bununla birlikte, daha önce gördüğümüz gibi, Elizabeth'in uyrukları Yahudilerin ve (Mağribiler de dahil) Müslümanların, İsa'nın Tanrı'nın Oğlu olduğunu kabul etmemekte birleştiklerine kani olmuştu. Folyo baskısındaki "Iudean" sözcüğü Yahuda İskariyot'un İsa'ya ihanetine ya da Mariamne'nin eşi Büyük Hirodes tarafından infaz ettirilmesine gönderme yapıyor olabilir, zira bunların her ikisi de Othello'nun yaptıklarına işaret eden birer metafor olarak son derece anlamlıdırlar.[74] Peki hangisi doğru? Shakespeare fikrini değiştirip metni revize mi etti yoksa başka birisi sessiz sedasız metinde değişiklik mi yaptı? Bu soruların yanıtını muhtemelen hiçbir zaman bilemeyeceğiz ama çarpıcı olan şudur ki, bir çözümü olmayan bu düğüm, Othello'nun karakterini Müslüman, Hıristiyan, Yahudi ve hatta pagan kimliklerinin birlikte şekillendirdiği gerçeğini yansıtır.

Eserin final satırlarında en sıradışı şekilde sonuçlanan bir birleşimdir bu. Othello bizi, oyunun yazılmasından elli yıl önce Anthony Jenkinson'ın Muhteşem Süleyman'la ilk kez karşılaştığı, el-Annuri'nin daha bir önceki yıl gideceğini iddia ettiği, günümüzde ise çok farklı bir bağlamda trajik çağrışımlar yapan Suriye şehrine, Halep'e götürür. Othello, Berberi topraklarındaki memleketinden doğuya doğru, Venedik ve Kıbrıs üzerinden Osmanlı kontrolündeki Hellespont'a [Çanakkale Boğazı], Arabistan'a, Arabistan'ın "her derde deva" ağaçlarına ve nihayet Suriye'ye kadar çok uzun bir yol kateder. Öldürdüğü Türk "sarıklı" ve "sünnetli"dir ki bu da kesin olarak, Othello'nun paylaştığı hasletlerden olmadığına işaret eder. Othello sünnet edilmemişse Müslüman olarak doğmuş ya da İslama geçmiş de olamaz. Yine gösterişli sarıklar takan el-Annuri'yle benzer bir giyim zevkine sahip olduğu da söylenemez. Gelgelelim Othello'nun Halep'teki Türk'ü nasıl bıçakladığını gösterdiği sahne bütün Shakespeare oyunlarındaki en olağanüstü trajik kişilik bölünmesi anıdır. Othello burada ya günahlarının kefaretini Venedik'i Türklere karşı savunarak ve kendi içindeki sapkınlığı öldürerek ödeyen sadık bir Hıristiyan asker olarak, ya da Osmanlıları tasvir eden bir oyunlar janrının zirvesini ve sonunu temsil edecek şekilde en nihayetinde gerçek barbar doğasıyla barışıp şedit, kudurmuş bir Türk'e dönüşen şeytani, kana susamış bir dönme olarak yorumlanmaktadır. Aslında Othello eşanlı olarak ikisidir de: İngiltere'nin İslam dünyasıyla kurduğu çelişkili ilişkilerin cisimleşmiş hali olup duygu dünyasında derin çelişkiler yaşayan bir figürdür. Burada, "işte böyle" dediği o kısacık anda Othello bir Türk'e dönüşür. Shakespeare'in bir oyununu şereflendirmiş

ŞEKİL 24 İspanya'yla barışa vesile olan, Elizabeth çağında İslam dünyasıyla kurulan bağların kopuşuna işaret eden Somerset House Müzakereleri (1604). Sağında İngiliz temsilcilerin, solunda İspanyol ve Flaman temsilcilerin oturduğu masanın üzerinde bir Osmanlı örtüsü serili.

bu yegâne Türk karakter, bir an için sahnede belirdikten sonra Venedikli Mağribi-Hıristiyan-Pagan-Türk-Yahudi Othello'yu öldüren bir öz-darbeyle sahneden çıkar.

Othello, Elizabeth dönemi tiyatrosunda Türklere ve Mağribilere büyük ilgi gösterilen on yıllık bir dönemin zirve noktasını ve sonunu temsil ediyordu. Shakespeare, önceki tüm benzerlerini gölgede bırakıp türü yeniden tanımlayan intikam trajedisi *Hamlet*'i yalnızca iki yıl önce yazmıştı. Othello o güne kadar sahnede belirmiş Müslüman karakterlerin her bir özelliğini bünyesinde birleştirerek benzer bir şey yapmıştı. Timur'un görkemli dilinden, Aaron'un şeytanlığından, Fas Prensi'nin melankolik haşmetinden ve V. Henry'nin derinlerinde gömülü şedit Türk'ten beslenmişti. Ne o günün ne de bugünün izleyicisinden Othello'yla duygudaşlık geliştirmesi istenmez; onlardan istenen şey, bunun yalnızca bir oyun olduğunu bilmenin rahatlığıyla, duygu dünyası çok çelişkili bu karakterin ve can düşmanı Iago'nun saldığı en korkunç önyargılarla, basmakalıp fikirlerle ve şiddet fantezileriyle hem keyiflenip hem de bu keyiften dolayı suçluluk hissetmeleridir.

Shakespeare bunun farkında değildi ama Othello'yu Elizabeth İngiltere'sinin Müslüman dünyayla kurduğu ilişkilerin zirve noktasına vardığı, ani bir kopuşun çok yakın olduğu bir dönemde yazmıştı. Kraliçe Elizabeth bu oyunu hiçbir zaman göremedi. 24 Mart 1603'te altmış dokuz yaşındayken öldüğünde yerine Stuart Hanedanı'ndan Kral I. James geçmiş, o da Robert Cecil'in rehberliğinde Katolik İspanya'yla barış müzakerelerini başlatmıştı; bu müzakereler yarım yüzyıllık gönüllü sürgününden sonra İngiltere'yi çok kısa bir süre içinde Avrupa'nın ekonomik ve siyasi hayatına yeniden dahil edecekti. 1604 yazında İngiltere'ye güneyden yeni bir elçilik heyeti geldi, ama bu seferkiler İspanyol ve Katolikti. Aynı yılın Ağustos ayında İspanyol ve İngiliz diplomatlar iki krallık arasında on dokuz yıldır süren savaşı bitiren Londra Anlaşması'nı imzaladı. Bu anlaşma Protestan İngiltere'nin Hıristiyan Avrupa içinde var olma hakkının, ciddi ölçüde ihtiyatlı da olsa, zımnen kabulü anlamına geliyordu. Kral James İngiltere'nin, Avrupa'nın geri kalanından tecridine ve İngiltere'nin Müslüman krallıklarla kurduğu ve İspanya'nın dini ve emperyal tehditlerine karşı bir savunma duvarı işlevi görecek ittifaklara olan ihtiyacına son vermişti. Bu barış anlaşmasının imzalandığı aynı ay içinde Mevlây Ahmed el-Mansur vebadan öldü ve krallığı üç oğlu arasında, İngiltere'yle diplomatik ve ticari ilişkileri de geçici olarak akamete uğratan kanlı bir iç savaşa sürüklendi. Elizabeth'in bir diğer önemli Müslüman müttefiki olan Sultan III. Mehmed ise ani bir kalp krizi sonucunda 1603 Aralık'ında ölmüştü. İspanyol ve İngiliz diplomatlar Londra Anlaşması'nı kotarmak üzere Somerset House'da bir araya geldiklerinde, İngiliz-Osmanlı ittifakını hatırlatan gözle görülür yegâne şey, oturdukları masanın üstüne örtülmüş Türk halısıydı.

James ve yeni saray ahalisi *Othello*'yu ilk kez 1 Kasım 1604'te Whitehall'daki Banqueting House'da izledi ki bu aynı zamanda oyunun kayıtlara geçmiş ilk temsiliydi de. Oyunun içerdiği ya da deneyimlediği pek çok paradokstan biri de James adında bir kralın, adaşının bir Mağribi'yi yok etmesini izlemesidir; gerçi James, Othello'nun sünnetli ve sarıklı Türk'ü öldürmesiyle teselli bulmuş olabilir. James bundan dokuz yıl önce, hâlâ İskoçya kralıyken "Lepanto" [İnebahtı] adında oldukça vasat bir şiir yazmıştı. Şiir Kutsal İttifak'ın 1571'deki zaferini şöyle yüceltiyordu:

> Lepanto körfezinde yaşanan savaş
> Vaftiz edilmiş halk ile
> Sünnet edilmiş sarıklı Türkler arasındaydı.[75]

Yeni kralın Mağribilerle ya da başka bir yerde kullandığı ifadeyle "imansız Türkler"le ittifak kurmak gibi bir derdi yoktu. Elizabeth çağı ve onunla birlikte de İngiltere'nin İslam dünyasıyla ittifakı bitmişti.

SONSÖZ

Kral James Müslüman hükümdarlarla kurulmuş askeri ve diplomatik ittifaklara yüz çevirmiş olsa da, Shakespeare'in Londra sahnelerine veda edip Stratford'da köşesine çekilmeye hazırlandığı 1611 yılı itibariyle İngilizler Doğu Akdeniz ticaretinde başı çekiyorlardı. Levant Kumpanyası Türkiye'ye yılda 250 bin pound değerinde mal ihraç ediyordu; bu şirkete bağlı tüccarlardan biri olan Sir Lewis Roberts şöyle yazıyordu: "[Ş]irket o kadar büyümüş durumda ki İngiltere'nin açık ara en hızlı büyüyen ve ülkedeki herkesin ortak çıkarlarına en büyük katkıyı sunan şirketidir."[1] Gelgelelim şirket kendisinden sonra kurulan bir başka anonim ortaklığın rekabetiyle karşı karşıyaydı. Doğu Hindistan Kumpanyası (*East India Company*) kraliyet imtiyaznamesini el-Annuri'nin hâlâ Londra'da olduğu 1600 yılı Aralık'ında almıştı; şirketin kuruluş amacı, Ümit Burnu'ndan Macellan Boğazı'na kadar, Hint ve Pasifik okyanuslarının kapladığı çok geniş bir alanda ticaret yapmaktı. Bu şirket 1630'lu yıllar itibariyle, Hindistan ve Endonezya takımadalarının farklı bölgelerindeki çeşitli topluluklarla gerçekleştirdiği ticarette 100 bin pound ederinde değerli maden ihraç ediyor, bir milyon poundu aşan değerde biber ve baharat ithal ediyordu.

Tıpkı Levant Kumpanyası gibi Doğu Hindistan Kumpanyası da ilk yıllarında diplomatik ya da askeri devlet politikalarına bulaşmadı, ki bu politikalar Elizabeth'in uyruklarını Müslüman hükümdarlarla çok yakın ilişkiler kurmaya sevk etmişti. İspanya'yla barışması James'i, Osmanlı genişlemesine karşı koyma noktasında Avrupa'nın geri kalanıyla daha yakın bir işbirliği içine sokarken Türkler de aynı dönemde dikkatlerini Avrupa'dan doğu sınırlarındaki İran tehdidine kaydırmaya başlamışlardı. Megalomanisi, yeni Stuart Kralı'nı kaderinde Hıristiyan dünyasını birleştirmek olduğuna inanmaya, bu inanç da İspanya'yla barışa ve 1615 yılından sonra Yunan Ortodoks Kilisesi'nin önde gelen isimlerine İngiltere Kilisesi'yle birlik öneren mektuplar yazmaya götürmüştü. Bunların ona Osmanlı Sultanı I. Ahmed nezdinde pek itibar kazandırmayacağı açıktı.[2] 1580'li yıllarda Osmanlıları İspanya'yla savaşa çekmeye çalışan Elizabeth'in tam aksine, 1613'te en büyük kızı Elizabeth, Stuart'ı Bohemya tacında hak iddia eden, ayrıca [Kutsal Roma İmparatorluğu imparatorluk kurulunda] seçici soylu olan V. Frederick'le

evlendirmiş olan James, bu evlilik yüzünden hükümdarlık döneminin ilerleyen yıllarında yakasını kurtaramadığı orta Avrupa'daki Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) sırasında Osmanlılardan askeri yardım talep etmedi. Ayrıca James'in ilgisi batıdaki Yeni Dünya'ya, Amerika kıtalarına yönelmişti. 1606'da, Amerika'nın kuzeydoğu kıyılarında İngiliz kolonileri teşkil edilmesi amaçlı yeni bir anonim ortaklık olan Virginia Kumpanyası'nın (*Virginia Company*) kurulmasına onay verdi. Bu şirket, İspanya'nın Amerika kıtalarındaki hâkimiyetiyle pek baş edemese de İngiliz dış ve ticaret siyasetinin artık Akdeniz ve İslam dünyasını merkez almayan yeni bir küresel boyutunu temsil ediyordu.

Bu jeopolitik değişimin izleri dönemin tiyatrosunda da fark edilebilir. Shakespeare, Mağribileri ve Türkleri, *VI. Henry*'den *Othello*'ya bir dizi oyunundaki detay ve yoğunlukta bir daha asla sahneye taşımadı. Buna karşın 17. yüzyıl başlarında Londra'da gittikçe büyüyen göçmen ve sığınmacı sorunu hakkında hâlâ söyleyecek bir şeyleri vardı. 1603-1604 yılları civarında aralarında Thomas Dekker'ın da olduğu birkaç başka yazarla birlikte, VIII. Henry'nin ünlü danışmanının hayatını ve dönemini sahneye taşıyan *Sir Thomas More* adlı oyunun yazım sürecine dahil oldu.[3] Günümüzde oyunun altıncı sahnesinin Shakespeare tarafından kaleme alındığına, bu bölüme ait el yazmalarının da Shakespeare'in elinden çıkma günümüze ulaşmış yegâne oyun metni olduğuna inanılmaktadır. Bu oyun 1517'de yaşanmış utanç verici "1 Mayıs" ayaklanmasına bir tepki niteliğindedir; bu ayaklanmada İngiliz esnaf ve zanaatkârlar, ticaret üzerinde tekel kurmak ve "yerel" işleri kapmakla suçladıkları o zamanın diliyle "*strangers*" (yabancılar) ya da "*aliens*" (ecnebiler) denen yerleşik yabancılara saldırdı. Bu tür ayaklanmalar, biri henüz 1590'lı yıllarda olmak üzere, 16. yüzyılda Londra'nın her tarafında daha önce de yaşanmıştı; dolayısıyla son derece hassas ve güncel bir konuydu (bugün de bir kez daha öyle). Altıncı sahnede Shakespeare, More'un "yabancıların gönderilmesini" talep eden ayaklanmacıları sakinleştirmeye çalıştığı anı yeniden canlandırırken More'a şunları söyletir:

> Onların gönderilmesine izin vermek, izin vermektir
> Kopardığınız yaygaranın İngiltere'nin tüm o ihtişamına leke sürmesine.
> Şu sefil yabancıları seyrettiğinizi düşünün,
> Sırtlarında bebekleri, ellerinde sefil eşyalarıyla,
> Başka yere gitmek için ağır ağır limanlara ve sahillere yürüyorlar,
> Sizler ise ne isterse yapan krallar gibisiniz,
> Fikirlerinizi süslü bir kıyafet gibi üstünüze geçirmiş otururken,
> Kopardığınız yaygarayla yetkili makamların sesini tamamen kesmişsiniz.
> Peki karşılığında ne aldınız? Ben söyleyeyim, siz,
> Küstahlık ve güç nasıl galebe çalar,
> Nizama nasıl boyun eğdirilir, öğrettiniz.

Gelgelelim bunlar yol olduğunda hiçbiriniz yaşlılığını göremeyecek;
Çünkü başka zorbalar da kafalarına her estiğinde,
Kendi gücüne dayanarak, kendince sebeplerle ve kendince haklı olarak,
Sinsice yaklaşıp senin olanı alacak,
Ve insanlar aç yırtıcı balıklar gibi birbirlerini yiyecek.[4]

Zenofobinin güçlü ve duygusal bir reddiyesi niteliğindeki bu sözler şayet çeteler mülksüzleştirilmiş yığınlara, çetelerin egemenliği ise hukukun üstünlüğüne galebe çalarsa, herkesin bir diğerini "yiyeceği" kötücül ve başıbozuk bir bireyciliğin zincirlerinden boşanacağını ifade eder. More sözlerini pekiştirmek için ayaklanmacılara bu yabancıların yerinde olsalar, kendilerini sığınacak bir yer ararken bulsalar ne olacağını sorar:

Şimdi söyleyiniz,
Kral, pişmanlık gösteren suçlulara merhamet ettiğinden,
Büyük günahınız için çok küçük bir ceza olsa da,
Size yalnızca sürgün cezası verseydi, nereye giderdiniz?
Hangi ülke size sığınma hakkı verirdi,
İşlediğiniz suçu düşünürsek?
Fransa'ya ya da Felemenk'e,
Bir Alman prensliğine, İspanya'ya ya da Portekiz'e gider,
Ama İngiltere'ye bağlı bir yere gitmezsiniz:
Çünkü gittiğiniz yerde tanınmıyor olmanız gerekir.
Buradaki gibi vahşi bir öfkenin kol gezip
Korkunç bir şiddeti zincirlerinden kopardığı,
Orada yaşamanıza izin verilmeyen,
Nefretle bilenmiş bıçakların boğazınıza dayanıp,
Sanki sahibiniz Tanrı değilmiş,
Sanki sizi yaratan Tanrı değilmiş,
Sanki bedenleriniz size değil de onlara tahsis edilmiş gibi
Köpekler gibi tekmelendiğiniz bir ülkeye gitmek ister miydiniz?
Size böyle davranılsa ne düşünürdünüz?
İşte yabancıların ve dağlar kadar büyük acımasızlığınızın halipürmelali.[5]

More'un konuşması işe yarar ve isyancılar dağılır. Ülkede yasal ya da yasa dışı olarak yaşayan yabancılar için hoşgörü talep eden bu merhamet dolu sözlerin, Aaron ve Fas Prensi'nden Shylock ve Othello'ya bu kitap boyunca tartıştığımız karakterler de dahil yabancı unsurları tespit ve teşhis ettikten sonra oyunlarından defetmekten keyif alıyormuş gibi görünen bir oyun yazarından gelmesi tuhaf görünebilir. Fakat belki de bu karakterlerin dramlarında derinlere gömülü halde sabit bir hoşgörü ve uzlaşı çağrısı vardır ve bu çağrı en net ifadesini başka bir oyunun bu bölümünde

bulmuştur.[6] Bu karakterleri 400 yıl sonra bile capcanlı bir ilgiyle izlememizin bir sebebi de kesinlikle budur.

Uzlaşma arzusu Shakespeare'in mesleki kariyerinin sonlarına doğru yazdığı başka bir oyunda da görülebilir. 1611 yılı civarında yazdığı son oyunlarından birinde, olayların yaşandığı yer olarak son kez için Akdeniz'i seçer: *Fırtına* (*The Tempest*). Oyun fırtınanın vurduğu bir geminin güvertesinde başlar; Napoli Kralı Alonso, Milano Dükü Antonio ve diğer katılımcılar Alonso'nun kızı Claribel ile ismi zikredilmeyen Afrikalı Tunus Kralı'nın düğününden İtalya'ya dönüş yolundadır. Tunus ile Napoli arasında bulunan ve Antonio'nun tahttan indirilmiş kardeşi Prospero'nun kızı Miranda'yla birlikte sürgün hayatı yaşadığı adada gemi karaya oturur. Gaspçı kardeşinden kaçan Prospero genç kızı ve kütüphanesinden alabildiği kitaplarıyla birlikte bu adaya sığınmıştır. Büyü sanatı üzerine eğitim almış Prospero, "peri"si Ariel[7] ve bir zamanlar arkadaşı, sonra kölesi olan Caliban'la adada bir hayat kurmuştur. Fakat adanın tarihi onlarla başlamaz. Ariel, adanın eski sakini Caliban'ın annesi "lanetlenmiş cadı"[8] Sycorax tarafından bir çam ağacının yarığına hapsedilmiş; Cadı'nın gitmesinden ve Ariel'in serbest kalmasından sonra "boş ada" Prospero'nın yönetip, kızı, kölesi ve ruhani yardımcısıyla birlikte yaşadığı bir yer hâline gelmiştir.

Prospero'nun adasının konumu yüz yıllar boyunca eleştirmenler arasında bir tartışma konusu oldu. Kimi eleştirmenler onu Ariel'in "orta deniz" (*the Mediterranean float*) şeklinde ifade ettiği Akdeniz'e konumlandırırken, kimileri de Ariel'in aynı konuşmada "her daim fırtınalı Bermuda adaları"ndan bahsettiğine dikkat çeker.[9] Bu bahis ve Caliban'ın Amerika yerlilerine aşikâr benzerliği, çoğu Amerikalı olmak üzere pek çok bilim insanını oyunun aslında Amerika kıtalarının "cesur yeni dünya"sında[10] geçtiği varsayımına götürmüştür. Bu değerlendirmelerde, oyunun yazımından kısa süre önce Virginia'da kurulmuş Jamestown kolonisinden gelen haberlere dikkat çekilir: Kuşatılmış durumdaki bu İngiliz yerleşimine takviye için 1609 yılında bir İngiliz filosu gönderilmiş ama fırtınaya yakalanan filo Bermuda adalarında batmış, filoda bulunanların tamamı ise mucizevi bir şekilde hayatta kalarak Jamestown'a ulaşmayı başarmıştır.

Shakespeare bu haberleri okumuş olsa bile, yazdığı oyunun Akdeniz dünyasına dair mitlerden ve Akdeniz'de geçmişte ya da o tarihlerde yaşanmış olaylardan köklendiği gerçeği değişmez. Shakespeare izleyicilerine, Caliban'ın annesinin, 16. yüzyılın sonları itibariyle ve 17. yüzyıl boyunca Osmanlı kontrolünde bulunan müstahkem şehir "Cezayir"de[11] doğduğunu hatırlatır. Shakespeare'in bu hikâyede kullandığı kaynaklardan biri de Vergilius'un Roma'nın kuruluşu hakkında yazdığı klasik epik eseri *Aeneas*'tı. Eserin başkahramanı Aeneas, Truva'dan yola çıkıp Kartaca

üzerinden Roma'ya giderken Kartaca Kraliçesi Dido'yla tanışır. *Fırtına*'nın saraylı kahramanları Dido'nun ve antik Kartaca'nın 16. yüzyıl Tunus'undaki konumu hakkında bile anlaşamazlar. Bunlardan biri ısrarla "Bu Tunus, Sir, Kartaca olarak bilinen yerdi,"[12] fikrini savunurken aynı zamanda izleyicilere imparatorlukların fani doğasını da hatırlatmış olur. Vergilius gibi, Shakespeare de Kuzey Afrika ile Avrupa arasındaki büyük körfezi uçsuz bucaksız bir yer olarak tahayyül eder. Tunus ile Napoli arasındaki mesafe 600 kilometreden azdır; ama "Tunus Kraliçesi" Claribel, Kuzey Afrika'da, "bir adam hayatı boyunca yol gitse geri elli kilometre yol kalacak kadar uzak bir yerde yaşayan kadın"[13] olarak nitelendirilir. Kendi sarayından biri, Alonso'yu kızını Avrupalı bir prensle evlendirmeyip "[b]ir Afrikalıya kaptırmakla" suçlar.[14] Shakespeare burada bir kez daha Kuzey Afrikalı bir adamla (Fas Prensi, Othello ve Tunus Kralı) evlenmesi teklif edilen Hıristiyan bir kadının (aynı sırayla Portia, Desdemona ve Claribel) hikâyesini anlatır. *Fırtına*'da, bu "ıssız ada"ya varan ya da ada üzerine kafa yoran karakterler sömürgecilik, ırklararası evlilik, cumhuriyetçilik ve devrim gibi birbirinden çok farklı düşler üzerinde kafa yordukça, çok uzakta olan, burnumuzun dibindeki bir şeye dönüşür.

Ancak bu oyunda Claribel, Tunus Kralı ve Cezayirli cadı Sycorax hep çok uzaklardadırlar, asla sahnede görünmezler. Bununla birlikte adanın konumunun ve tarihinin sunduğu büyük imkânlar, oyunun anlam katmanları arasında gömülü olarak varlığını sürdürür. Oyun Londra'da icra edilmekteyken, Akdeniz'in her tarafında binlerce İngiliz erkeğini, kadınını ve hatta çocuğunu tehdit etmekte olan hükümet güdümlü ya da bağımsız korsanlık faaliyetlerinden, köleleştirmelerden ve din değiştirmelerden, ayrıca ticaret hikâyelerinden hiç bahsedilmez oyunda. Ariel'in, Cezayir'in, Caliban'ın, Tunus'un, Napoli'nin ve Bermuda'nın coğrafyalarından ve geçmişlerinden ise yalnızca bir fısıltı halinde ve zımnen bahsedilir. *Fırtına*'nın coğrafyası ancak bilinçli bir tercihle konu dışı olarak sınıflandırıldığı ölçüde konu içidir: Ada her yerdir ve hiçbir yerdir; Yunancada hem "güzel yer" hem de "hiçbir yer" anlamına gelen ***eu-topos*** ve ***ou-topos*** terimleri anlamında bir ütopyadır. Shakespeare anlamıştı ki 1611 yılı itibariyle Kral James'in dış ve ekonomik siyaseti hem doğuya hem de batıya yönelerek James dönemi İngiltere'sinin dışına taşıyor; bir gözü geriye, Yunan, Roma, İspanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz'deki "eski dünya"sına bakarken bir gözü ileriye, Amerika kıtalarının "yeni dünya"sına bakıyordu. Shakespeare'in oyunu, işte bu yeni küresel farkındalığı bilinmeyen bir yere ve tutarsız kimliklere dair, ama aynı zamanda Akdeniz'in çok katmanlı coğrafi tarihinden süzülüp gelmiş bir hikâye anlatmak için kullanır.

Fırtına, Elizabeth İngiltere'sinin İslam dünyasıyla ilişkiler tarihinin ona yakışır bir finali niteliğindedir. Shakespeare, bu kitap boyunca açıkladığımız siyasi ve dini

sebeplerle Katolik Avrupa'nın büyük kısmı tarafından dışlanmasının Marakeş, Cezayir ve Tunus'tan Konstantinopolis, Kazvin ve İsfahan'a kadar çok geniş bir coğrafyadaki Müslüman hükümdarlarla ittifaklar kurmaya zorladığı bir rejim altında büyüdü. Kral James'in tahta çıkışıyla birlikte bu politika ve bu politikayla birlikte de zorlu, belagatli Türklerin, Mağribilerin ve İranlıların Elizabeth İngiltere'si sahnelerine taşınmasını da içeren bir tiyatro geleneği aniden sonlandı. James döneminin yeni nesil oyun yazarları onları bambaşka bir ışık altında sahneye taşıyacaklardı. Daha önce ifade ettiğimiz gibi Sherley'ler çoktandır kendi oyunlarına kavuşmuşlardı: *Üç İngiliz Kardeşin Yolculukları* ilk kez 1607'de Curtain Tiyatrosu'nda sahnelendi. Robert Daborne ise, İslama geçip Yusuf Reis adını alan ve ömrünün geri kalanını Tunus'ta lüks içinde geçiren İngiliz korsan John Ward'ın hikâyesini anlattığı *A Christian Turned Turk* [Türk'e Dönüşen Hıristiyan] ile iş başındaydı. Philip Massinger, trajikomedisi *The Renegado*'yu [Dönme] ilk kez 1623'te sahneye koydu. Geçtiği yerler arasında korsanlık başkenti Tunus'un da olduğu oyunda, kanun kaçağı Hıristiyan İtalyanlar Müslüman sarayının ayartmalarından kaçıp İtalya'ya dönerler. Bu oyunlar o yıllarda kimi esir düşmüş, kimi de (gönüllü ya da zoraki) İslama geçmiş binlerce İngiliz kadın ve erkek olduğuna dair haberlere bir tepki olarak yazılıyordu. Fakat bu oyunların yazarlarının kaygıları Marlowe, Peele ve Shakespeare'inkilerden faklıydı. Oyunlarını güncel meselelere değil tarihi olaylara dayandırıyorlardı. Tarzları mizahiydi ve eğlendirmekten başka bir amaçları yoktu. 1590'ların yakıcı güncel sorunları ve Protestan İngiltere'nin Müslüman güçlerden ziyade Katolik güçler tarafından her an istila edilebileceği korkusu onlar için söz konusu değildi. İslam dünyası James uyruklarının kendilerini sarmaş dolaş bulduğu nevzuhur küresel ekonomi içindeki pek çok dünyadan yalnızca biriydi ve Protestanlar ile Müslümanlar arasında dini ve siyasal bir yakınlaşma tehdidi ya da umudu artık geçmişte kalmış bir şeydi.

Sanki bu değişimin altını çizmek istermişçesine, 1632'de Londralı kumaş tüccarı Thomas Adams'a Cambridge tarihindeki ilk Arapça profesörlüğü unvanının verilmesi şöyle gerekçelendiriliyordu: "Doğu ülkeleriyle ticaretimizde Kral'a ve devlete yaptığı büyük hizmetler ve Tanrı'nın uygun gördüğü zaman geldiğinde Kilisemizin sınırlarını genişletip Hıristiyan dinini halihazırda karanlıkta yaşayanlar arasında yayması."[15] 1636'da bu kez Oxford aynı şeyi yaptı ve başpiskoposken üniversitenin rektörlüğüne atanan William Laud, Halep'te görev yapan bir İngiliz papazını, Edward Pococke'u ilk Laud Arapça Profesörü olarak atadı (hâlâ varlığını sürdüren ve yakın zaman önce tarihinde ilk kez bir kadının atandığı bir makamdır bu).[16] 1649'da Kuran'ın ilk İngilizce çevirisi yayımlandı; *The Alcoran of Mahomet* [Muhammed'in Kuran'ı] ismini taşıyan çeviri André Du Ryer'in Fransızca çevirisi

L'Alcoran de Mahomet translaté d'arabe en françois'sına [Muhammed'in Arapçadan Fransızcaya Çevrilmiş Kuran'ı] dayanıyordu.[17] Arapça konuşan İslam dünyası, yüzyıllardır İngilizlerin Müslümanları anlama şekline yön verip Shakespeare ve çağdaşları için zengin bir kaynak teşkil etmiş fantezileri, yanlış fikirleri ve önyargıları bir kenara bırakma vaadindeki (gerçi bu vaat her zaman yerine getirilemiyordu) bilimsel çalışmaların konusu haline geliyordu. Artık İngiltere şarkiyat bilimini ve meşakkatli filoloji, arkeoloji ve karşılaştırmalı din çalışmalarını kullanarak İslam dünyasını kontrolü altına alacaktı.

Siyasi çözülme, bu bilimsel çalışmalara yardımcı oluyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun ve yavaş çöküş süreci ve 17. yüzyıl sonunda Batı Avrupa sınırlarından uzaklaşması, Avrupalı bilim insanlarının "Şark"ı yeniden yaratmasını mümkün kıldı; böylece Şark egzotik ve şehevi, ama aynı zamanda despotik ve geri kalmış sayılan, İngilizler de dahil Avrupalıların (tabii kendi koydukları şartlara göre) düzen, akılcılık ve aydınlanma getirmesi gereken bir dünyaya dönüştürüldü. Çok uzun bir süre boyunca İslam dünyasının neredeyse bir müttefiki olmuş Elizabeth İngiltere'si, yüzünü Şark'a dönmüş bu ada, bir şarkiyatçılık adasına dönüşerek, İslama dair mitler ve yanlış fikirler dizisinin yerine, Batılı düşünsel sorgulama kisvesi altına gizlenmiş yeni bir mitler ve yanlış fikirler dizisi koydu. Zaman geçip İngiltere'nin İslamla bu ilk ilişkileri yavaş yavaş unutulurken, emperyalizmin ve şarkiyatçılığın daha tantanalı ve daha akılda kalıcı masalları hâkimiyet kurdu. Ama bu sonuncusu başka bir çağın tarihinin parçasıdır.

Bu kitapta anlatılan hikâye İngiltere ile İslam dünyası arasındaki çok daha uzun süreli bir bağlantının hikâyesidir ve Avrupa'da yaşanan Reformasyon sürecindeki çok özel koşulların ürünüdür. İngiliz tarih yazımı Elizabeth dönemini hâlâ etnik olarak saf ve münhasıran beyaz Anglosaksonların zamandan münezzeh ve her daim uyumlu tarımsal geleneklerinin belirlediği bir dönem olarak görme eğilimindedir. Ancak, bu kitapla gösterebilmiş olmayı umduğum gibi, bu adanın ulusal hikâyesinde başka kültürlerin dahil olduğu başka uğraklar da vardır ve Elizabeth döneminde bu öteki kültürlerden biri de İslamdı. İslamın bu geçmişte oynadığı rolü gizlemek o geçmişi eksiltmekten başka bir şey değildir. İslam ile Hıristiyanlık arasındaki "uygarlıklar çatışması" üzerinde gürültülü tartışmaların yapıldığı günümüzde, bu iki din arasındaki bağlantıların, (liberal ya da liberal olmayan) çoğu çağdaş yorumcunun düşündüğünden çok daha derin ve birbirine dolanmış köklere sahip olduğunu ve 16. yüzyılda Osmanlılar gibi İslami imparatorlukların askeri güçleri, siyasi örgütlenmeleri ve ticaret menzilleri bakımından Elizabeth İngiltere'si gibi küçük ve nispeten önemsiz bir devletten uzak ara çok daha güçlü ve etkili olduklarını hatırlamanın tam zamanıdır. Anlaşılmaktadır ki İslam bütün emperyal, askeri,

kültürel, teolojik ve ticari tezahürleriyle İngiltere'nin ulusal tarihinin bir parçasıdır. Hoşgörüyü ve kapsayıcılığı yeterince bulunmadıkları bir dönemde teşvik etmenin bir yolu da, dört asırdan fazla bir süre önce mutlak dini inançların yerini nasıl stratejik hesaplara, siyasi zorunluluklara ve zenginlik arayışına bırakabildiğini Müslüman ve Hıristiyan toplumlara göstermektir. İstikrarsız ve değişken siyasi ve dini ittifakların damgasını vurduğu bir dönemde Müslümanlar ve Hıristiyanlar, dinlerinin resmi buyruklarını bir kenara bırakıp karmakarışık ve tedirgin bir ortamda bir arada yaşamanın ortak dilini bulmaya zorlandılar. Zaman zaman ölçüsüz bir dini retoriğe başvurulsa da, Hıristiyan Avrupa ile İslam dünyası arasındaki çatışmayı belirleyen şey, o zaman da şimdi de, teoloji olduğu kadar güç ve üstünlük sağlama mücadelesiydi de. Bu hikâye Hıristiyanların, Müslümanların ve kendisini İngiliz olarak tanımlayan herkesin atalarından devraldıkları mirasın bir parçasıdır.

Günümüz İngiltere'si, anlamlı bir kısmını Müslüman cemaatinin teşkil ettiği çokkültürlü bir toplumdur. Geçtiğimiz yarım yüzyılda yaşananlar, uluslararası planda son zamanlarda yaşanan olaylarla da birleşerek ülkeyi bir kez daha İslamla ilişkiler sorunuyla yüzleşmeye zorluyor; ama bu ilişkiler, Elizabeth uyruklarının kitlesel göçün ve çokkültürlülük kavramının neredeyse hiç var olmadığı bir dönemde deneyimlediğinden çok farklı. Esas itibariyle Britanya İmparatorluğu 19. yüzyılın ortalarında çökerken Güney Asya Müslümanlarının da içinde olduğu çeşitli toplulukların Britanya'ya kitlesel göçünü takiben ortaya çıkan kültürel entegrasyon güdüsü, çeşitli fikirlerden siyasetçiler ve medya mensupları Britanya Müslümanlarını ulusal kültüre entegre olmayı başaramamakla suçladıkça kuşkuyla karşılanmaya başladı. 1960'ların sonlarında Bradford'da doğdum; Leeds'de Müslümanlarla, Hindularla ve Sihlerle aynı okulda okudum; birlikte öğrenir, birlikte oynarken dini inançlar ve mezhep ayrılıkları hakkında neredeyse hiç konuşmazdık. Çokkültürlü bir cennet değildi belki ama teolojik sabitlerin damgasını vurduğu bir ortam da değildi. Ben İngilizliği böyle deneyimlemiştim ve şimdi fark ediyorum ki bu kitabı yazma sebeplerimden biri de bu. Yazdıklarım, İslam ile İngiltere arasındaki bağlantıların uzun ve genellikle de zorlu tarihinin anlaşılmasına en küçük bir katkı yaparsa, harcadığım emeğe değmiş demektir.

NOTLAR

GİRİŞ

1 John Stow, *Annales, or a Generale Chronicle of England*, Londra: John Windet, 1603, s. 1405.

2 Paul Hentzner, *Paul Hentzner's Travels in England, During the Reign of Queen Elizabeth*, İng. çev. Horace Walpole, Londra: Edward Jeffery, 1797, s. 34.

3 Castries vd., c. 2, s. 187.

4 Sir Henry Sydney, *Letters and Memorials of State*, iki cilt, Londra: Arthur Collins, 1746, 2. cilt, s. 211.

5 Akt. Bernard Harris, "A Portrait of a Moor", Catherine M. S. Alexander ve Stanley Wells (der.), *Shakespeare and Race* içinde, Cambridge: Cambridge University Press, 2000, s. 23-36, alıntılanan kısım s. 28'de.

6 Sydney, *Letters and Memorials*, c. 2, s. 212.

7 Agy.

8 Akt. Harris, "Portrait", s. 29.

9 Sydney, *Letters and Memorials*, s. 212.

10 İng. Eşsiz, benzersiz –çn.

11 Agy., s. 214.

12 Agy., s. 178-179.

13 Edward Hall, *Hall's Chronicle: Containing the History of England during the reign of Henry the Fourth, and the succeeding Monarchs, to the end of the reign of Henry the Eighth*, Londra: British Museum, 1809, s. 513.

14 Miriam Jacobson, *Barbarous Antiquity: Reorienting the Past in the Poetry of Early Modern England*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2014, s. 2-4.

15 Bkz. "Muslim, n. [isim] ve adj. [sıfat]", www.oed.com [Oxford İngilizce Sözlük].

16 Bkz. "Islam, n. [isim]" www.oed.com.

17 *A Geographical Historie of Africa, written in Arabicke and Italian by Iohn Leo a More, borne in Granada, and brought vp in Barbarie*, Londra, 1600, fasikül: A2.

18 Richard Knolles, *The General Historie of the Turkes, from the first beginning of that Nation to the rising of the Othoman Familie*, Londra, 1603, fasikül: B47.

19 John Wright (der.), *The Works of Lord Byron ... and his Life* (Thomas Moore), 14 cilt, Londra: John Murray, 1832, c. 2, s. 7.

20 Samuel Johnson, "A criticism on the English historians", *Rambler*, sayı 122, 18 Mayıs 1751.

21 Stow, *Annales*, s. 791.

22 Çeşitli tahmin ve tanımlamalar için bkz. Mark Hutchings, "The 'Turk Phenomenon' and the Repertory of the Late Elizabethan Playhouse", *Early Modern Literary Studies*, 16 (2007), s. 1-39. Jonathan Burton İslamî tema, karakter ve mekâna sahip altmıştan fazla drama eseri tespit etmiştir. Burton, *Traffic and Turning: Islam and English Drama, 1579-1624*, University of Delaware Press, Newark, DE, 2005, s. 257-258.

23 *Othello*, 1.1.135. Bu eserden yapılan tüm alıntılarda şu kaynak kullanıldı: *E. A. J. Honigmann* (der.), *Othello*, Arden, Walton on Thames: Thomas Nelson, 1997 [William Shakespeare, *Othello*, çev. Özdemir Nutku, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1994, 2. baskı, s. 27].

24 Agy., 1.3, s. 140.

25 Agy., 1.3. s. 133-134 [*Othello*, s. 46].

26 John Ayre (der.), *The Early Works of Thomas Becon*, Cambridge: Cambridge University Press, 1843, s. 239.

27 Akt. Noel Malcolm, "Positive Views of Islam and of Ottoman Rule in the Sixteenth Century: The Case of Jean Bodin", Anna Contadini ve Claire Norton (der.), *The Renaissance and the Ottoman World* içinde, Farnham: Ashgate, 2013, s. 197-220, s. 212 [*Rönesans ve Osmanlı Dünyası*, çev. Ebru Kılıç, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2015].

28 *Richard II*, 2.1.40 [*II. Richard*, çev. M. Hamit Çalışkan, s. 42.]

BİRİNCİ BÖLÜM

1 İDB, c. 13: 1554-1558, no. 60, s. 49.

2 John Elder, "The Copy of a Letter Sent into Scotland, of the Arrival and Landing, and Most Notable Marriage of the Most Illustrious Prince, Philip of Spain", J. G. Nichols (der.), *The Chronicle of Queen Jane* içinde, Londra: Camden Society, 1850, Ek Bölüm x, s. 139-140.

3 Agy.

4 Agy.

5 Akt. Henry Kamen, *Philip II*, New Haven: Yale University Press, 1997, s. 59.

6 Elder, "Letter", s. 139-140.

7 Akt. Alexander Samson, "Changing Places: The Marriage and Royal Entry of Philip, Prince of Austria, and Mary Tudor, July-August 1554", *Sixteenth Century Journal*, 36, 3 (2005), s. 761-784, alıntılanan kısım 767. sayfada.

8 VDB, c. 5: 1534-1554, no. 898, s. 511.

9 Akt. James D. Tracy, *Emperor Charles V, Impresario of War: Campaign Strategy, International Finance, and Domestic Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002, s. 155-156.

10 Bu sefer hakkında bilgi için bkz. Hendrick J. Horn, *Jan Cornelisz Vermeyen, Painter of Charles V and his Conquest of Tunis: Paintings, Etchings, Drawings, Cartoons and Tapestries*, 2 cilt, Lahey: Davaco, 1989.

11 İDB, c. 13: 1554-1558, no. 227, s. 236.

12 MB, c. 9: Ağustos-Aralık 1535, no. 596, s. 200.

13 Thomas Burman, *Reading the Qur'ân in Latin Christendom, 1140-1560*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2009 [*Latince Kuran Çevirileri – 1140-1560*, çev. Nisan Alıcı, İstanbul: İthaki, 2013].

14 Bu önyargıların klasikleşmiş bir anlatısı için bkz. Norman Daniel, *Islam and the West: The Making of an Image*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1960.

15 Margaret Meserve, *Empires of Islam in Renaissance Historical Thought*, Cambridge: Harvard University Press, master tezi, 2008; Nancy Bisaha, *Creating East and West: Renaissance Humanists and the Ottoman Turks*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004.

16 Dorothee Metlitziki, *The Matter of Araby in Medieval England*, New Haven: Yale University Press 1977.

17 Bkz. Suzanne Conklin Akbari, "The Non-Christians of Piers Plowman", Andrew Cole ve Andrew Galloway (der.), *The Cambridge Companion to Piers Plowman* içinde, Cambridge: Cambridge University Press, 2014, s. 160-178, alıntılanan bölüm 170. sayfada.

18 Akt. Michael J. Heath, *Crusading Commonplaces: La Noue, Lucinge and Rhetoric against the Turks*, Cenevre: Droz, 1986, s. 15.

19 Burman, *Reading the Qur'ân*, s. 110-116.

20 Akt. Ina Baghdiantz McCabe, *Orientalism in Early Modern France: Eurasian Trade, Exoticism and the Ancien Regime*, Oxford: Berg, 2008, s. 33-34.

21 Adam S. Francisco, *Martin Luther: A Study in Sixteenth-Century Polemics and Apologetics*, Leiden: Brill, 2007, s. 69-70.

22 Luther, "On the War against the Turk", *Luther's Works* içinde, c. 46, ing. çev. Robert C. Schultz, Philadelphia: Concordia Press, 1962-1971, s. 157-205.

23 VDB, c. 3: 1520-1526, no. 616, s. 297.

24 Sir Thomas More, "A Dialogue Concerning Heresies", Thomas Lawler ve diğerleri (der.), *The Yale Edition of The Complete Works of St. Thomas More. Volume 6, Parts I & II, A Dialogue Concerning Heresies* içinde, New Haven: Yale University Press, 1981, s. 1-435, alıntılanan kısım 236. sayfada.

25 "Instruction Given to the Emperor by the Most Reverend Cardinal Campeggio at the Diet of Augsburg, 1530", Leopold von Ranke, *The History of the Popes during the Last Four Centuries içinde*, 3 cilt, Londra: Bell & Sons, 1913, c. 3, s. 40.

26 Gülru Necipoğlu, "Süleyman the Magnificent and the Representation of Power in the Context of Ottoman-Hapsburg-Papal Rivalry", *Art Bulletin*, 71, 3, Eylül 1989, s. 401-427.

27 Dorothy Vaughan, *Europe and the Turk: A Pattern of Alliances*, Liverpool: Liverpool University Press, 1954.

28 Desiderius Erasmus, "A Most Useful Discussion Concerning Proposals for War against the Turks, Including an Exposition of Psalm 28", İng. çev. Michael J. Heath, *The Collected Works of Erasmus* içinde, c. 64: *Expositions of the Psalms*, der. Dominic Baker Smith, Toronto: Toronto University Press, 2005, s. 201-266: s. 218, 231, 258-259.

29 Agy., s. 242.

30 J. R. Tanner, *Tudor Constitutional Documents, 1485-1603*, Cambridge: Cambridge University Press, 1922, s. 124.

31 John Foxe, *The Unabridged Acts and Monuments Online or TAMO* (1573 baskısı), Sheffield: HRI Online Publications, 2011, erişim: http//www.johnfoxe.org, 1563 baskısı, 5. Kitap, s. 957.

32 Eamon Duffy, *Fires of Faith: Catholic England under Mary Tudor*, New Haven: Yale University Press, 2009.

33 Samson, "Changing Places."

34 Ian Lancashire, *Dramatic Texts and Records of Britain: A Chrono logical Topography to 1558*, Cambridge: Cambridge University Press, 1984, s. 213.

35 Hakluyt, c. 2, s. 227-228.

36 Agy., s. 267.

37 Agy., s. 267.

38 Agy., s. 318-329.

39 Robert Batchelor, *London: The Selden Map and the Making of a Global City, 1549-1689*, Chicago: University of Chicago Press, 2014, s. 40.

40 Peter Barber, *The Queen Mary Atlas*, Londra: Folio Society, 2005, s. 3-81.

İKİNCİ BÖLÜM

1 David Loades, *Elizabeth I: A Life*, Londra: Hambledon Press, 2003, s. 138.

2 E. Delmar Morgan ve C. H. Coote (der.), *Early Voyages and Travels to Russia and Persia by Anthony Jenkinson and Other Englishmen*, 2 cilt, Londra: Hakluyt Society, 1886, c. 2, s. 341.

3 Anthony Jenkinson, "The Manner of the Entering of Süleyman the Great Turk with his Army into Aleppo", agy. içinde., c. 1, s. 1-5.

4 Akt. Palmira Brummett, "The Myth of Shah Ismail Safavi: Political Rhetoric and 'Divine' Kingship", John Tolan (der.), *Medieval Christian Perceptions of Islam* içinde, New York: Routledge, 2000, s. 331-359, alıntılanan kısım 343. sayfada.

5 Akt. Max Scherberger, "The Confrontation between Sunni and Shi'i Empires: Ottoman-Safavid Relations between the Fifteenth and the Seventeenth Century", Ofra Bengio ve Meir Litvak (der.), *The Sunna and Shi'a in History* içinde, New York: Palgrave, 2011, s. 51-68, alıntılanan kısım 55. sayfada.

6 Akt. Palmira Brummett, *Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy*, Albany, NY: State University of New York Press, 1994, s. 36 [*Osmanlı Denizgücü: Keşifler Çağında Osmanlı Denizgücü ve Doğu Akdeniz'de Diplomasi*, çev. Nazlı Pişkin, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009].

7 Akt. agy., s. 29.

8 Agy.

9 Morgan ve Coote (der.), *Travels to Russia*, c. 1, s. 5-6.

10 Hakluyt, c. 1, s. 390.

11 Morgan ve Coote (der.), *Travels to Russia*, c. 1, s. 30.

12 Agy., s. 58, 97.

13 Agy., s. 84-85.

14 Agy., s. 87-88.

15 Agy., s. 93.

16 Agy., s. 97.

17 Agy., s. 108-109.

18 Agy., s. 58.

19 Daryl Palmer, *Writing Russia in the Age of Shakespeare*, Aldershot: Ashgate, 2004, s. 54.

20 Morgan ve Coote (der.), *Travels to Russia*, c. 1, s. 112-113.

21 Agy., s. 113-114.

22 Agy., s. 125.

23 Agy., 126.

24 Agy., s. 143, 133.

25 Agy., s. 140.

26 Kathryn Babayan, *Mystics, Monarchs, and Messiahs: Cultural Landscapes of Early Modern Iran*, Cambridge: Harvard University Press, MA, 2002, s. 295-348.

27 Jean-Do Brignoli, "Princely Safavid Gardens: Stage for Rituals and of Imperial Display and Political Legitimacy", Michael Conan (der.), *Middle East Garden Traditions: Unity and Diversity* içinde, Washington, DC: Dumbarton Oaks, 2007, s. 113-139.

28 Morgan and Coote (der.), *Travels to Russia*, c. 1, s. 153-154.

29 Agy., s. 145-147.

30 Colin P. Mitchell, "Am I My Brother's Keeper? Negotiating Corporate Sovereignty and Divine Absolutism in Sixteenth-Century Turco-Iranian Politics", Colin P. Mitchell (der.), *New Perspectives on Safavid Iran*, Londra: Routledge, 2011, s. 33-58.

31 Morgan ve Coote (der.), *Travels to Russia*, c. 1, s. 144, 148.

32 Agy., s. 149-150.

33 Agy., s. 155-156.

34 Kenneth Andrews, *Trade, Plunder and Settlement: Maritime Enterprise and the Genesis of the British Empire, 1480-1630*, Cambridge: Cambridge University Press, 1984, s. 76-86; Jane Grogan, *The Persian Empire in English Renaissance Writing, 1549-1622*, Basingstoke: Palgrave, 2014, s. 20-21.

35 Bernadette Andrea, "Elizabeth I and Persian Exchanges", Charles Beem (der.), *The Foreign Relations of Elizabeth I içinde*, Basingstoke: Palgrave, 2011, s. 169-199, alıntılanan bölüm 184 ve 185. sayfalarda. Ippolyta dönemin kadın portre ressamlığı üzerinde önemli bir etki yaratmış gibi görünüyor; söz konusu portreler arasında Marcus Gheeraert'ın tahminen 1590 tarihli *The Persian Lady* [İranlı Hanımefendi] isimli gizemli resmi de var.

36 Akt. Morgan ve Coote (der.), *Travels to Russia*, c. 1, s. cxlix.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1 Hakluyt, c. 4, s. 32.

2 Agy., s. 34.

3 T.S. Willan, *Studies in Elizabethan Foreign Trade*, Manchester: Manchester University Press, 1959, s. 98-99.

4 Agy., s. 113, 314.

5 BDB-D, c. 5: 1562, no: 103, s. 54.

6 "Garrard, Sir William (c. 1510-1571)", ODNB.

7 Akt. Gustav Ungerer, "Portia and the Prince of Morocco", *Shakespeare Studies*, 31 (2003), s. 89-126, aktarılan bölüm 100. sayfada.

8 Akt. Willan, *Foreign Trade*, s. 127.

9 "Felton, John (ö. 1570), Roman Catholic martyr', ODNB.

10 "The Bull of Excommunication, 1570", Tanner (der.), *Tudor Constitutional Documents* içinde, s. 143-146.

11 "Felton, John", ODNB.

12 Robert Horne, Bishop of Winchester, *An Answeare Made by Rob. Bishoppe of Wynchester, to a Booke entituled, The Declaration of svche Scruples, and staies of Conscience, touchinge the Othe of the Supremacy, as M. Iohn Fekenham, by wrytinge did deliuer vnto the L. Bishop of Winchester, with his Resolutions made thereunto ...*, Londra, 1566, s. 102–arka yüz.

13 Nate Probasco, "Queen Elizabeth's Reaction to the St. Bartholomew's Day Massacre", Beem (der.), *Foreign Relations* içinde, s. 77-100.

14 Akt. Sophia Menache, *Clement V*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998, s. 106.

15 Jerry Brotton ve Lisa Jardine, *Global Interests: Renaissance Art between East and West*, Londra: Reaktion, 2000 [*Rönesans Sanatı ve Siyaset*, çev. Tunç Tayanç, Füsun Tayanç, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006]; Christine Isom-Verhaaren, *Allies with the Infidel: The Ottoman and French Alliance in the Sixteenth Century*, Londra: I. B. Tauris, 2011 [*Kâfirle İttifak: 16. Yüzyılda Osmanlı-Fransız Anlaşması*, çev. Ayla Ortaç, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015].

16 Andrew C. Hess, "The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain", *American Historical Journal*, 74, 1 (1968), s. 1-25.

17 Andrew C. Hess, *The Forgotten Frontier: A History of the Ibero-African Frontier*, Chicago: University of Chicago Press, 1978, s. 85-90 [Andrew Hess, *Unutulmuş Sınırlar: On Altıncı Yüzyıl Akdeniz'inde Osmanlı-İspanyol Mücadelesi*, çev. Özgür Kolçak, İstanbul: Küre Yayınları, 2010].

18 Bu savaşı Hıristiyan ve İslam dünyası arasındaki mübadeleler bağlamında ele alan son dönem çalışmaları içinde en iyisi için bkz. Noel Malcolm, *Agents of Empire: Knights, Corsairs, Jesuits and Spies in the SixteenthCentury Mediterranean World*, Londra: Allen Lane, 2015, s. 151-174.

19 Akt. Benjamin Paul, "'And the moon has started to bleed': Apocalyptism and Religious Reform in Venetian Art at the Time of the Battle of Lepanto", James G. Harper (der.),

The Turk and Islam in the Western Eye, 1450-1750 içinde, Farnham: Ashgate, 2011, s. 67-94, alıntılanan kısım 69. sayfada.

20 Raphael Holinshed, *The Third Volume of Chronicles*, Londra, 1587, s. 1226-1227.

21 Kervyn de Lettenhove, *Relations politiques des Pays Bas et de l'Angleterre sous le règne de Philippe II*, 11 cilt, Louvain, 1882-1900, c. 6, s. 225.

22 Letters of William Herle Project, Centre for Editing Lives and Letters, erişim: www.livesandletters.ac.uk. Transkript no: HRL/002/HTML/022.

23 Andrews, *Trade, Plunder and Settlement*, s. 111.

24 Castries ve diğ, c. 1, s. 201.

25 Agy.

26 Agy., s. 202.

27 Agy., s. 204-205.

28 Agy., s. 212-213.

29 Agy., s. 226-227.

30 BDB-D, c.12: 1577-1578, 9 Ağustos 1577, no. 94, s. 68.

31 Akt. Andrew C. Hess, "The Battle of Lepanto and its Place in Mediterranean History", *Past and Present*, 57 (1972), s. 53-73, alıntılanan kısım 54. sayfada.

32 Leslie Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford: Oxford University Press, 1993 [*Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berktay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996].

33 Akt. Susan Skilliter (der.), *William Harborne and the Trade with Turkey, 1578-1582: A Documentary Study of the First Anglo-Ottoman Relations*, Oxford: Oxford University Press, 1977, s. 37.

34 Hakluyt, c. 3, s. 51.

35 Skilliter, *Harborne*, s. 1-2.

36 "Stucley, Thomas (tahm. 1520-1578)", ODNB.

37 Charles Edelman (der.), *Three Stukeley Plays*, Manchester: Manchester University Press, 2005, s. 7.

38 Akt. Susan Iwanisziw, "England, Morocco, and Global Geopolitical Upheaval", Robert Applebaum ve John Sweet (der.), *Envisioning an English Empire* içinde, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, s. 152-171, alıntılanan kısım 163. sayfada.

39 John Polemon, *The Second Part of the Booke of Battailes, Fought in Our Age Taken out of the Best Authors and Writers in Sundrie Languages*, Londra, 1587, s. 79.

40 E. W. Bovill, *The Battle of Alcazar: An Account of the Defeat of Don Sebastian of Portugal at El-Ksar El-Kebir*, Londra: Batchworth, 1952, s. 97.

41 Edelman (der.), *Stukeley Plays*, s. 15.

42 Polemon, Booke of Battailes, s. 86.

43 Bovil, Alcazar, s. 145.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1 Akt. Skilliter, *Harborne*, s. 28-30.

2 Harborne'un hayat hikâyesi için bkz. "Harborne, William (tahm. 1542-1617)", ODNB.

3 Zeynep Çelik, *The Remaking of Istanbul: Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century*, Berkeley: University of California Press, 1993, s. 22-29. [Zeynep Çelik, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.]

4 Skilliter, *Harborne*, s. 45.

5 Akt. Agy.

6 Hakluyt, c. 3, s. 51.

7 Skilliter, *Harborne*, s. 62-64

7 Agy., s. 63.

9 Agy., s. 49.

10 Hakluyt, c. 3, s. 52.

11 Agy., s. 52-53.

12 Skilliter, Harborne, s. 54.

13 Agy., s. 59.

14 BDB-D, c. 14: 1579-1580, no. 71, s. 77.

15 Rayne Allinson, *A Monarchy of Letters: Royal Correspondence and English Diplomacy in the Reign of Elizabeth I*, Basingstoke: Palgrave, 2012, s. 131-150.

16 Skilliter, Harborne, s. 51.

17 İDB, c. 2: 1568-1579, no. 609, s. 705-706.

18 Agy., s. 706.

19 Agy., s. 710.

20 Hakluyt, c. 3, s. 54.

21 Cornell H. Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Ali (1541-1600)*, Princeton: Princeton University Press, 1986, s. 72-73.

22 Skilliter, *Harborne*, s. 79-80.

23 Hakluyt, c. 3, s. 58.

24 Agy., s. 61.

25 Skilliter, *Harborne*, s. 120.

26 Agy., s. 151.

27 Akt. Andrew P. Vella, *An Elizabethan-Ottoman Conspiracy*, Valletta: Royal University of Malta Press, 1972, s. 41-42.

28 Skilliter, *Harborne*, s. 159.

29 Vella, *Conspiracy*, s. 46.

30 Agy., s. 46-47.

31 Skilliter, *Harborne*, s. 155-157.

32 De Lamar Jensen, "The Ottoman Turks in Sixteenth Century French Diplomacy", *Sixteenth Century Journal*, 16, 4, 1985, s. 451-470.

33 Vella, *Conspiracy*, s. 64-65.

BEŞİNCİ BÖLÜM

1 Akt. Willan, *Foreign Trade*, s. 155.

2 John Wheeler, *A Treatise of Commerce*, Londra, 1601, s. 13.

3 Hakluyt, c. 3, s. 65.

4 Stephen Gosson, *The School of Abuse*, Londra, 1579, fasikül: D3r.

5 Stephen Gosson, *Playes Confuted in Five Actions*, Londra, 1582, fasikül: G8r.

6 Peter Thomson, *Shakespeare's Professional Career*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992, s. 69.

7 Andreas Höfele, *Stage, Stake and Scaffold: Humans and Animals in Shakespeare's Theatre*, Oxford: Oxford University Press, 2011.

8 Robert Wilson, The Three Ladies of London, 1. 11-17. Bu eserden yapılan bu ve bundan sonraki tüm alıntılarda şu kaynak kullanıldı: Lloyd Edward Kermode (der.), *Three Renaissance Usury Plays*, Manchester: Manchester University Press, 2009, s. 79-163.

9 Agy., 2. 222.

10 Agy., 2.228, 241.

11 Agy., 3.32.

12 Agy., 3.42-46.

13 Agy., 3.53-57.

14 Jonathan Gil Harris, *Sick Economies: Drama, Mercantilism and Disease in Shakespeare's England*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2003.

15 Lloyd Edward Kermode, "Money, Gender and Conscience in Robert Wilson's *The Three Ladies of London*", *Studies in English Literature 1500-1900*, 52, 2 (2012), s. 265-291.

16 Wilson, *Three Ladies*, 9.3-9.

17 Agy., 9.26-27.

18 Agy., 9.34.

19 Agy., 14.13.

20 Agy., 14.15-16.

21 Agy., 14.20.

22 Agy., 14.49.

23 Agy., 14. 58-59.

24 Alan Stewart, "'Come from Turkey': Mediterranean Trade in Late Elizabethan London", Goran Stanivukovic (der.), *Remapping the Mediterranean World in Early Modern English Writings içinde*, Basingstoke: Palgrave, 2007, s. 157-178.

25 Wilson, *Three Ladies*, 17.103.

26 Norman Jones, *God and the Moneylenders: Usury and the Law in Early Modern England*, Oxford: Blackwell, 1989; Craig Muldrew, *The Economy of Obligation: The Culture of Credit and Social Relations in Early Modern England*, Basingstoke: Palgrave, 1998.

27 John Aylmer, Letter to Lord Mayor of London (23 Eylül 1582), London Metropolitan Archive (LMA) COL/RMD/PA/01 f. 199r. Mektubun önemine dair bir tartışma için bkz. Matthew Dimmock, "Early Modern Travel, Conversion, and Languages of 'Difference'", *Journeys*, 14, 2 (2013), s. 10-26. Bu mektuba dikkatimi çektiği için Profesör Dimmock'a teşekkür ederim.

28 İDB, c. 3: 1580-1586, no. 265, s. 366-367.

29 Alfred C. Wood, *A History of the Levant Company*, Londra: Oxford University Press, 1935, s. 12-13 [*Levant Kumpanyası Tarihi*, çev. Çiğdem Erkal İpek, İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2013].

30 Skilliter, *Harborne*, s. 183.

31 Hakluyt, c. 3, s. 85-88.

32 Akt. Nabil Matar, "Elizabeth through Moroccan Eyes", Beem (der.), *Foreign Relations* içinde, s. 145-167, alıntılanan bölüm 147. sayfada.

33 Castries vd., c. 1, s. 391.

34 İDB, c. 3: 1580-1586, no. 150, s. 199.

35 Akt. Willan, *Foreign Trade*, s. 167.

36 Castries vd., c. 1, s. 413-416.

37 Agy., s. 418-419.

38 Agy., s. 419.

39 "Barton, Edward (1562/3-1598), ODNB.

40 Hakluyt, c. 3, s. 109.

41 VDB, c. 8: 1581-1591, no. 131, s. 55-56.

42 Bodleian Library MS Landsdowne 57, f. 66r.

43 Hakluyt, c. 3, s. 114.

44 Akt. H. G. Rawlinson, "The Embassy of William Harborne to Constantinople, 1583-1588", Transactions of the Royal Historical Society, Fourth Series, c. 5 (1922), s. 1-27, alıntılanan bölüm 8. sayfada.

45 VDB, c. 8: 1581-1591, nos. 126, 130, s. 50-53.

46 Agy., no. 131, s. 56.

47 BDB-D, c. 17: Ocak-Haziran 1583, Ekler, 12 ve 23 Mayıs 1583, no. 738.

48 J. Horton Ryley, Ralph Fitch: England's Pioneer to India and Burma, Londra: Unwin, 1899.

49 Macbeth, 1.3.17.

50 Castries vd., c. 1, s. 459.

51 Agy., s. 460.

52 Hakluyt, c. 4, s. 268-273.

53 Agy., c. 3, s. 146-147, 150.

54 Agy., s. 159.

55 Colin Martin ve Geoffrey Parker, The Spanish Armada, Londra: Hamish Hamilton, 1989, s. 89-90.

56 Letters of William Herle Project, Centre for Editing Lives and Letters, erişim: www.livesandletters.ac.uk. Transcript ID: HRL/002/PDF/325.

57 Conyers Read, Mr. Secretary Walsingham and the Policy of Queen Elizabeth, 3 cilt., Oxford: Clarendon Press, 1925, c. 3, s. 226.

58 Agy., s. 228.

59 Akt. Arthur Leon Horniker, "William Harborne and the Beginning of Anglo-Turkish Diplomatic and Commercial Relations", Journal of Modern History, 14, 3 (1942), s. 289-316, alıntılanan kısım 315. sayfada.

60 Castries vd. c. 1, s. 545.

61 Hakluyt, c. 4, s. 274.

62 Akt. Mercedes García-Arenal, Ahmad al-Mansur: The Beginnings of Modern Morocco, Oxford: Oneworld, 2009, s. 115.

63 Hakluyt, c. 4, s. 274.

64 Emily Gottreich, The Mellah of Marrakesh: Jewish and Muslim Space in Morocco's Red City, Bloomington: Indiana University Press, 2007.

65 Nabil Matar, Islam in Britain 1558-1685, Cambridge: Cambridge University Press, 1998, s. 22-23.

66 Carsten L. Wilke, The Marrakesh Dialogues: A Gospel Critique and Jewish Apology from the Spanish Renaissance, Leiden: Brill, 2014.

67 Hakluyt, c. 4, s. 274.

68 Castries, c. 1, s. 480-483.

69 Willan, Foreign Trade, s. 253-255.

70 Wood, Levant Company, s. 17.

71 VDB, c. 8: 1581-1591, no. 336, s. 154.

ALTINCI BÖLÜM

1 Meredith Hanmer, *The Baptizing of a Turke: a sermon preached at the Hospitall of Saint Katherin, adioyning vnto her Maiesties Towre the 2. of October 1586. at the baptizing of one Chinano a Turke, borne at Nigropontus*: by Meredith Hanmer, D. of Diuinitie, Londra: Robert Waldegrave, 1586.

2 D. B. Quinn, *Explorers and Colonies: America, 1500-1625*, Londra: Hambledon Press, 1990, s. 198-204.

3 KDMT, İngiltere, c. 14: 1586-1587, s. 205.

4 Bodleian Library MS Tanner 77, f. 3v.

5 Hakluyt, c. 3, s. 150.

6 Nabil Matar, *British Captives from the Mediterranean to the Atlantic, 1563-1760*, Leiden: Brill, 2014, s. 71-75; Daniel Vitkus (der.) ve Nabil Matar (Sunuş), *Piracy, Slavery,*

and Redemption: Barbary Captivity Narratives from Early Modern England, New York: Columbia University Press, 2001.

7 C. E. Bosworth, *An Intrepid Scot: William Lithgow of Lanark's Travels in the Ottoman Lands, North Africa and Central Europe, 1609-21*, Basingstoke: Ashgate, 2006, s. 115.

8 Akt. Gerald MacLean, *Looking East: English Writing and the Ottoman Empire before 1800*, Basingstoke: Palgrave, 2007, Üçüncü Bölüm, 15 nolu dipnot [*Doğu'ya Bakış: 1800 Öncesi Dönem İngiliz Yazmaları ve Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Sinem Akıllı, Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık, 2009].

9 Hakluyt, c. 3, s. 131.

10 Edward Webbe, *The Rare and most wonderfull things which Edward Webbe an Englishman borne, hath seene and passed in his troublesome travailes, in the cities of Jerusalem, Damasko, Bethlehem and Galely: and in the landes of Jewrie, Egypt, Grecia, Russia, and Prester John*, Londra: William Wright, 1590.

11 "Webbe, Edward (d. 1553 ya da 1554)", ODNB.

12 Bodleian Library MS Tanner 77, f. 4r.

13 Agy.

14 Akt. Skilliter, *Harborne*, s. 36.

15 Bodleian Library MS Tanner 77, f. 4r.

16 Roger M. Savory, *Iran under the Safavids*, Cambridge: Cambridge University Press, 1980, s. 72-75.

17 Read, *Walsingham*, c. 3, s. 329-330.

18 Agy., s. 330.

19 Akt. Horniker, "William Harborne", s. 309-310.

20 Bodleian Library MS Tanner 77, ff. 4r-5r.

21 Agy., f. 4r.

22 Akt. Rawlinson, "Harborne", s. 15.

23 BDB-D, c. 22: Temmuz-Aralık 1588, s. 97-110.

24 Hakluyt, c. 3, s. 368.

25 Castries, c. 1, s. 502.

26 Bu olaya ilişkin anlatılanlar şu çalışmaya dayanıyor: Gustav Ungerer, "Portia and the Prince of Morocco", *Shakespeare Studies*, 31 (2003), s. 89-126, alıntılanan kısım 97. ve 98. sayfalarda.

27 Akt. Matar, "Elizabeth through Moroccan Eyes", s. 150.

28 Agy., s. 150-151.

29 Loades, *Elizabeth I*, s. 253.

30 Matar, "Elizabeth through Moroccan Eyes", s. 150.

31 Hakluyt, c. 4, s. 275.

32 Agy.

34 Akt. Matar, "Elizabeth through Moroccan Eyes", s. 152.

34 Hakluyt, c. 4, s. 275.

YEDİNCİ BÖLÜM

1 Castries vd., c. 1, s. 513-514.

2 R.B. Wernham, "Elizabeth and the Portugal Expedition of 1589", *English Historical Review*, 66, 258 (1951), s. 1-26.

3 Castries vd., c. 1, s. 516-517.

4 Willan, *Foreign Trade*, s. 229-232.

5 Wilson, *Three Ladies*, Prologue, 1-2.

6 Christoper Marlowe, *Tamburlaine the Great, Part 1*, Prologue, 1-8. Bu eserin birinci ve ikinci kısımlarından yapılan tüm alıntılarda şu kaynak kullanıldı: David Bevington ve Eric Rasmussen (der.), *Christopher Marlowe: Doctor Faustus and Other Plays*, Oxford: Oxford University Press, 1995, s. 1-68. [*Büyük Timur*, *Bütün Oyunları* içinde, çev. M. Hamit Çalışkan, İstanbul: YKY, 2006, 2. baskı].

7 Herford, Percy Simpson ve Evelyn Simpson (der.), *Ben Jonson: The Complete Works*, 11 cilt., Oxford: Clarendon Press, 1925-1963), c. 8, s. 587.)

8 Thomas Nashe, "To the Gentlemen Students of Both Universities", Robert Greene, *Greene's Arcadia or Menaphon* içinde, Londra, 1589, fasikül: A2.

9 Robert Greene, *Perimedes the Black-Smith*, Londra, 1588, fasikül: A3r.

10 Marlowe, *Tamburlaine*, Part 1, 3.3. 40- 47 [Türkçesi: Agy., s. 614].

11 Agy., 4.2.2 [Agy., s. 627].

12 Agy., 4.2.31-32 [Agy., s. 628].

13 John Michael Archer, "Islam and Tamburlaine's World Picture", Jyotsna Singh (der.), *A Companion to the Global Renaissance: English Literature and Culture in the Era of Expansion* içinde, Oxford: Blackwell, 2009, s. 67-81, alıntılanan kısım s. 76-77'de.

14 Marlowe, *Tamburlaine*, II. Perde, 1.1.137-142 [Agy., s. 670].

15 Agy., 5.1. 171-174 [Agy., s. 741].

16 Agy., 5.1. 185-189 [Agy., s. 741].

17 Agy., 5.1. 190-195 [Agy., s. 741-742].

18 Agy., 5.1.196, 198 [Agy., s. 742].

19 Agy., 5.3. 42-53 [Agy., s. 746].

20 David Riggs, "Marlowe's Life', Patrick Cheney (der.), *The Cambridge Companion to Christopher Marlowe* içinde, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 24-40.

21 Christopher Marlowe, *Tamburlaine the Great*'in ilk baskısının (Londra, 1590) başlık sayfası [*Bütün Oyunları*, s. 563].

22 George Peele, *The Battle of Alcazar*, 1. Prologue, s. 6-7, 16. Peele'ın oyununa yapılan tüm atıflar şu kaynaktan yapıldı: Edelman (der.), *The Stukeley Plays*, s. 59-128.

23 Bkz. "Moor, n.2." OED.

24 Leo Africanus, akt. Jerry Brotton, "Moors", Michael Dobson ve Stanley Wells (der.), *The Oxford Companion to Shakespeare* içinde, Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 304.

25 Peele, *Battle of Alcazar*, 1.1. 64-65.

26 Agy., 1.1. 10-11.

27 Agy., 2.2. 15-16.

28 Agy., 2.2.69-82.

29 Emily C. Bartels, *Speaking of the Moor: From Alcazar to Othello*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2008, s. 21-44.

30 George Peele, "A Farewell: To the Most Famous Generals of our English Forces by Land and Sea, Sir John Norris and Sir Francis Drake Knights", David Horne (der.), *The Life and Minor Works of George Peele* içinde, New Haven: Yale University Press, 1952, s. 220-223.

31 Wernham, "Portugal Expedition of 1589", s. 19-23.

32 Akt. R. B. Wernham, "Elizabeth and the Portugal Expedition of 1589 (Continued)", *English Historical Review*, 66, 259 (1951), s. 194-218, alıntılanan kısım 207. sayfada.

33 Nabil Matar, Britain and Barbary, 1589-1689, Gainesville: University Press of Florida, 2005, s. 18-19. García-Arenal, *Ahmad al-Mansur*, s. 84-85.

34 Castries vd., c. 1, s. 532-534.

35 Agy., s. 537-538.

36 Agy., s. 536-537.

37 Matar, *Britain and Barbary*, s. 19.

38 Akt. Matar, "Elizabeth through Moroccan Eyes", s. 152.

39 The Fugger Newsletter, *Second Series: Being a Further Selection from the Fugger Papers Specially Referring to Queen Elizabeth and Matters Relating to England during the Years 1568-1605*, Londra: John Lane, 1926, s. 217.

40 Akt. García-Arenal, *Ahmad al-Mansur*, s. 105.

41 Matar, "Elizabeth through Moroccan Eyes", s. 154.

42 Peter Berek, "Tamburlaine's Weak Sons: Imitation as Interpretation before 1593", *Renaissance Drama*, 13 (1982), s. 55-82, s. 58.

43 Greene'in bu oyunundan yapılan tüm alıntı ve atıflarda şu kaynak kullanıldı: Daniel Vitkus (der.), *Three Turk Plays from Early Modern England*, New York: Columbia University Press, 2000, s. 55-148 [*Türk Hükümdarı Selim*, çev. İclal Çetin, İstanbul: Mitos Boyut, 2009].

44 Greene, *Selimus*, 10.16, 12.20, 2.98, 2.102, 105.

45 Agy., Conclusion, s. 5-6.

46 Robert Greene, *Alphonsus King of Aragon*, 3.3.1248, s.d. Bu eserden yapılan tüm alıntılarda şu kaynak kullanıldı: W. W. Greg (der.), *Alphonsus King of Aragon*, 1599, Oxford: Malone Society, 1926.

47 Greene, *Alphonsus*, 5.1.2077.

48 Jonathan Gil Harris, *Untimely Matter in the Time of Shakespeare*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2009, s. 77-81.

49 Marlowe, *The Jew of Malta*, 1.1.37, 127. Bu ve bu eserden yapılacak diğer tüm alıntılarda şu kaynak kullanıldı: Bevington ve Rasmussen (der.), *Christopher Marlowe*, s. 247-322 [*Maltalı Zengin Yahudi*, *Bütün Oyunları* içinde, çev. M. Hamit Çalışkan, İstanbul: YKY, 2006, 2. baskı, s. 376, 388].

50 Marlowe, *The Jew of Malta*, 2.3.216 [*Maltalı Zengin Yahudi*, s. 416].

51 Agy., 5.5. 83-85 [Agy., s. 489].

52 Agy., 2.3.175-199 [Agy., s. 415].

53 James Shapiro, *Shakespeare and the Jews*, New York: Columbia University Press, 1996.

54 Marlowe, *The Jew of Malta*, 1.1.19-24 [*Maltalı Zengin Yahudi*, s. 376].

55 Agy., 1.1.37 [Agy., s. 376].

56 Charles Nicholl, *The Reckoning: The Murder of Christopher Marlowe*, Jonathan Cape, Londra, 1992.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

1 R.A. Foakes (der.), *Henslowe's Diary*, 2. baskı, Cambridge: Cambridge University Press, 2002, s. 16-18. *VI. Henry*'nin üç bölümünün kiminle birlikte ve tam olarak hangi sırayla yazıldığı hakkında bkz. Gary Taylor, "Shakespeare and Others: The Authorship of Henry the Sixth, Part One", *Medieval and Renaissance Drama*, 7 (1995), s. 145-205.

2 *Henry VI*, Part 1, 1.1.28 [*Kral VI. Henry-I*, çev. Özdemir Nutku, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s. 2].

3 James Bednarz, "Marlowe and the English Literary Scene", Cheney (der.), *Cambridge Companion* içinde, s. 90-105; cw Jonathan Bate, *The Genius of Shakespeare*, Londra: Picador, 1997, s. 108.

4 Akt. *Henry VI*, Part 1, Michael Taylor (der.), *The Oxford Shakespeare*, Oxford: Oxford University Press, 2003, s. 2.

5 Agy., 1.2.7, 1.3. 18-19 [*Kral VI. Henry-I*, s. 10].

6 Agy., 1.3. 31-33 [Agy., s. 10].

7 Agy., 1.3.51, 63 [Agy., s. 11].

8 Agy., 1.3.119-124 [Agy., s. 14].

9 Hanmer, *Baptizing of a Turke*, s. 9.

10 Sir Walter Raleigh, *The History of the World*, 6 cilt, cilt. 2, Edinburgh, 1820, s. 170.

11 Thomas Nashe, "The Terrors of the Night, or a Discourse of Apparitions", *The Unfortunate Traveller and Other Works* içinde, der. J.B. Steane, Londra: Penguin, 1972, s. 214.

12 Wallace T. MacCaffery, *Elizabeth I: War and Politics 1558-1603*, Princeton: Princeton University Press, 1992, s. 137-183; Chris Fitter, "Emergent Shakespeare and the Politics of Protest: 2 Henry VI in Historical Contexts", *English Literary History*, 72, 1 (2005), s. 129-158.

13 Akt. Matthew Dimmock, *New Turkes: Dramatizing Islam and the Ottoman Empire in Early Modern England*, Basingstoke: Ashgate, 2005, s. 163.

14 "Barton, Edward (1562/3-1598)", ODNB; Jensen, "The Ottoman Turks", s. 468.

15 Akt. Nancy Lyman Roelker, *One King, One Faith: The Parlement of Paris and the Religious Reformations of the Sixteenth Century*, Berkeley: University of California Press, 1996, s. 412.

16 Akt. MacCaffery, *Elizabeth I*, s. 178.

17 Robert Verstegen, *A Declaration of the True Causes of the Great Troubles, Presupposed to be Intended against the Realm of England*, Antwerp, 1592, s. 48.

18 Agy., s. 48-49.

19 Francis Bacon, "Certain Observations made upon a Libel Published this Present Year, 1592", James Spedding (der.), *The Letters and the Life of Francis Bacon*, 7 cilt, Londra, 1861-1874), c. 1, s. 146-208, alıntılanan kısım 204. sayfada.

20 BDB-İ, c. 3: 1591-1594, no. 79, 27 Nisan 1594.

21 Hakluyt, c. 4, s. 8.

22 Peirce, *Imperial Harem*, s. 224-228; Susan Skilliter, "Three Letters from the Ottoman 'Sultana' Safiye to Queen Elizabeth I", S. M. Stern (der.), *Documents from Islamic Chanceries* içinde, Cambridge: Harvard University Press, Yüksek Lisans Tezi, 1965, s. 119-157.

23 Akt. Skilliter, "Three Letters", s. 131-132.

24 Arthur Golding (çev.), *The xv bookes of P. Ovidius Naso, entytuled Metamorphosis*, Londra, 1567, fasikül: B1.

25 *Titus Andronicus*, 3.1. s.d. [William Shakespeare, *Titus Andronicus*, çev. Özdemir Nutku, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020, 3. Baskı, s. 56].

26 Agy., 2.4.12 [Agy., s. 44].

27 Agy. 3.1.184.

28 T.S. Eliot, "Seneca in Elizabethan Translation", *Selected Essays 1917-1932* içinde, Londra: Faber & Faber, 1932, s. 65-105.

29 Akt. Dominic Shellard, *Kenneth Tynan: A Life*, New Haven: Yale University Press, 2003, s. 137.

30 Erişim: http://www.theguardian.com/commentisfree/2014/may/12/theatrebloodgore-titusandronicus.

31 *Titus Andronicus*, 4.2.65 [*Titus Andronicus*, s. 72].

32 Agy., 5.1.63-64 [Agy., s. 89].

33 Agy.., 4.2.91[Agy., s. 73].

34 Agy., 5.3.178[Agy., s. 109].

35 Bu oyunun birinci perdesiyle üç başka sahnesinin büyük bölümünü yazanın Peele olduğunu savunan bir görüş için bkz. Brian Vickers, *Shakespeare, Co-Author: A Historical Study of Five Collaborative Plays*, Oxford: Oxford University Press, 2002, s. 148-243. Vickers'a göre ses yinelemelerinin ve çok heceli sözcüklerin çokluğu birinci perdenin ve sonrasındaki kimi sahnelerin yazımında onun dahlinin olduğunu gösteriyor.

36 Titus Andronicus, 5.3.120 [*Titus Andronicus*, s. 107].

37 Agy., 2.3. 34-36 [Agy., s. 32].

38 Agy., 3.1.203-204 [Agy., s. 55].

39 Agy., 5.1. 124-144 [Agy., s. 92].

40 Agy., 5.3.184-189 [Agy., s. 110].

41 Agy., 5.1.21 [Agy., s. 88].

42 Agy., 5.1.68, 71 [Agy., s. 89-90].

43 Agy., 5.1.73-83 [Agy., s. 89-90].

44 Castries vd., c. 2, s. 89-90.

45 R.B. Wernham, *The Return of the Armadas: The Last Years of the Elizabethan War against Spain, 1595-1603*, Oxford: Oxford University Press, 1994, s. 91-113; Edward Tenace, "A Strategy of Reaction: The Armadas of 1596 and 1597 and the Spanish Struggle for European Hegemony", *English Historical Review*, 118, 478, 2003, s. 855-882; Paul E. J. Hammer, "Myth-making: Politics, Propaganda and the Capture of Cadiz in 1596", *Historical Journal*, 40, 3, 1997, s. 621-642.

46 Castries, c. 2, s. 93-94.

47 Akt. Wernham, *Return of the Armadas*, s. 107.

48 Akt. Matar, "Elizabeth through Moroccan Eyes", s. 156.

49 Matar bu uğrağı "cihat" olarak niteler; bkz. Matar, *Britain and Barbary*, s. 21.

50 Wernham, *Return of the Armadas*, s. 130-169.

51 William Shakespeare, *The Merchant of Venice*, Stephen Greeblatt vd. (der.), *The Norton Shakespeare* içinde, New York: W. W. Norton, 1997, 1. baskı). 4.1.304-305 [William Shakespeare, *Venedik Taciri*, çev. Bülent Bozkurt, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2013, 12. baskı, s. 119].

52 Agy., 4.1.382 [Agy., s. 122].

53 Akt. Shapiro, *Shakespeare and the Jews*, s. 73.

54 *The Merchant of Venice*, 3.1. 49-54 [Agy., s. 85].

55 Agy., 3.1.54-61 [Agy., s. 86].

56 Agy., 4.1.169 [Agy., s. 112].

57 Agy., 1.2.109-110 [Agy., s. 28].

58 Phoebus: Klasik mitolojide güneş tanrısı [Dipnot Türkçe çeviriden alınmıştır].

59 Agy., 2.1. 1-7 [Agy., s. 38].

60 Agy., 2.1. 8-12 [Agy., s. 38].

61 Agy., 2.1. 4-6 [Agy., s. 39].

62 Agy., 2.7. 78-79 [Agy., s. 65].

63 Willan, *Foreign Trade*, s. 296.

DOKUZUNCU BÖLÜM

1 Akt. H.E. Rosedale, *Queen Elizabeth and the Levant Company*, Londra, 1904, s. 18.

2 Akt. agy., s. 27.

3 Akt. agy., s. 27-28, 39.

4 Akt. Gerald MacLean, *The Rise of Oriental Travel: English Visitors to the Ottoman Empire*, 1580-1720, Basingstoke: Palgrave, 2004, s. 40 [*Doğu'ya Yolculuğun Yükselişi: Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz Konukları*, çev. Dilek Şendil, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017].

5 "Barton, Edward (1562/3-1598)", ODNB.

6 Akt. Franklin L. Baumer, "England, the Turk and the Common Corps of Christendom", *American Historical Review*, 50, 1 (1944), s. 26-48, alıntılanan bölüm 35. sayfada.

7 Wood, *Levant Company*, s. 22-24.

8 Anders Ingram, "English Literature on the Ottoman Turks in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", doktora tezi, University of Durham, 2009, s. 388-395. Erişim: Durham E-Theses Online: http://etheses.dur.ac.uk/86/. Ayrıca yazarın şu kitabına da bakınız: *Writing the Ottomans: Turkish History in Early Modern England*, Basingstoke: Macmillan, 2015

9 Osmanlı toprakları üzerinden ihraç edilen halılar, kilimler ve diğer mallar için bkz. MacLean, *Looking East*, s. 27-62.

10 Karen Hearn, *Dynasties: Painting in Tudor and Jacobean England, 1530-1630*, Londra: Tate Publishing, 1996, s. 64.

11 Jean Lobbet'den Sidney'e, Strasburg, 5 Temmuz 1575, Roger Kuin (der.), *The Correspondence of Sir Philip Sidney* içinde, iki cilt, Oxford: Oxford University Press, 2012, c. 1, s. 483.

12 *Astrophil and Stella*, 30. 1-2. Bu eserden yapılan bu ve sonraki alıntılarda şu kaynak kullanıldı: William A. Ringler (der.), *The Poems of Sir Philip Sidney*, Clarendon Press, Oxford, 1962, s. 163-239.

13 Agy., 8.1-4.

14 R.W. Maslen (der.), *An Apology for Poetry (or The Defence of Poesy): Philip Sidney*, Manchester: Manchester University Press, 2002, s. 105.

15 Charles Lethbridge Kingsford, "Essex House, formerly Leicester House and Exeter Inn", *Archaeologia, or Miscellaneous Tracts Relating to Antiquity*, 73 (1923), s. 1-51.

16 Lionel Cust, "The Lumley Inventories", *Walpole Society*, 6 (1918), s. 15-35.

17 Robert Brenner, *Merchants and Revolution: Commercial Change, Political Conflict, and London's Overseas Traders, 1550-1653*, Cambridge: Cambridge University Press, 1993, s. 25, 42.

18 *The Taming of the Shrew*, 2.1.345 [*Hırçın Kız*, çev. Özdemir Nutku, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019].

19 The Comedy of Errors, 4.1.104 [*Yanlışlıklar Komedyası*, çev. Özdemir Nutku, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019].

20 Santina M. Levey, *The Embroideries at Hardwick Hall: A Catalogue*, Londra: National Trust Books, 2007, s. 380-385. Hakluyt, c. 2, s. 201-203.

21 Wood, *Levant Company*, s. 24; T. S. Willan, "Some Aspects of English Trade with the Levant in the Sixteenth Century", *English Historical Review*, 70, 276 (1955), s. 399-410.

22 Sir William Foster (der.), *The Travels of John Sanderson in the Levant, 1584-1602*, Londra: Hakluyt Society, 1931, s. 32, 33.

23 Gillian White, "'that whyche ys nedefoulle and nesesary': The Nature and Purpose of the Original Furnishings and Decoration of Hardwick Hall, Derbyshire", doktora tezi, University of Warwick, iki cilt, 2005, c. 1, s. 99.

24 Levey, *The Embroideries at Hardwick Hall*, s. 99-109.

25 Dimmock, *New Turkes*, s. 167-168.

26 *Richard II*, 4.1. 125-132 [*II. Richard*, s. 89-90].

27 *Henry IV, Part 1*, 1.1. 12-13 [Shakespeare, *IV. Henry*, çev. Bülent Bozkurt, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1992, s. 17].

28 Agy.,1.1. 24-27 [Agy., s. 17-18].

29 Agy., 5.2.85 [Agy., s. 119].

30 Agy., 2.5. 94-97 [Agy., s. 86].

31 *Henry IV*, İkinci Bölüm, 2.4.136, 141, 155 [Agy., s. 184-185.].

32 Agy., 5.2. 46-49 [Agy., çev. Bülent Bozkurt, s. 250.].

33 William Hazlitt, *Characters of Shakespeare's Plays*, Londra, 1817, s. 192.

34 Norman Rabkin, "Rabbits, Ducks and Henry V", *Shakespeare Quarterly*, 28, 3 (1977), s. 279-296.

35 *Henry V*, 3.3.115-118 [*Kral V. Henry*, çev. Hamit Çalışkan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018].

36 Nabil Matar ve Gerald MacLean, *Britain and the Islamic World, 1558-1713*, Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 28; Burton, *Traffic and Turning*, s. 163; Deanne Williams, *The French Fetish from Chaucer to Shakespeare*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 51-52.

37 *Henry V*, 3.1.34.

38 John Calvin, *Institutes of the Christian Religion*, John Allen baskısı, 2 cilt, Londra: Thomas Regg, 1844, c. 2, s. 94-95.

39 Foxe, *The Unabridged Acts and Monuments Online* or *TAMO* (1573 baskısı). Erişim: http//www.johnfoxe.org, 1570 baskısı, 6. Kitap, s. 893.

40 Ronald Lightbown, *Carlo Crivelli*, New Haven: Yale University Press, 2004, s. 117.

41 Edward Seymour Forster (der.), *The Turkish Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq*, 1927; yeniden baskısı: Oxford: Oxford University Press, 1968, s. 54-55 [Ogiler Ghislain De Busbecq, *Türk Mektupları: Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri*, çev. Derin Türkömer, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 59.].

42 Agy., s. 56, 131 [Agy., 61, 140-141].

43 Edmund Spenser, *The Faerie Queene*, 1. Kitap, 1.2. Bu eserden yapılan bu ve diğer tüm alıntılarda şu kaynak kullanıldı: Edmund Spenser, *The Faerie Queene*, der. Thomas P. Roche, Penguin, Londra, 1978.

44 Agy., Birinci Kitap, 2.12.

45 Agy., Birinci Kitap, 10.40.

46 Agy., Birinci Kitap, 10.61.

47 Brotton and Jardine, *Global Interests*, s. 13-23.

48 Spenser, *Faerie Queene*, Beşinci Kitap, 8.51.

49 Agy., Beşinci Kitap, 8.28.

50 Agy., Beşinci Kitap, 8.41.

51 Benedict Robinson, *Islam and Early Modern English Literature*, Basingstoke: Palgrave, 2007, s. 33-56.

52 Richard Johnson, *The Famous History of the Seven Champions of Christendom*, Londra, 1596, s. 16, 21.

53 Agy., s. 23.

54 Agy., s. 101.

55 *Henry V*, 5.2. 193-196.

56 Agy., Epilog, s. 9-13.

57 Foster (der.), *John Sanderson*, s. 242.

58 Hakluyt, c. 1, s. 43.

59 BDB-İ, 1598-1601, 31 Ocak 1599, s. 156.

60 VDB, c. 9: 1592-1603, no. 814, s. 375.

61 Agy. 2 Ekim 1599, no. 817, s. 377.

62 Thomas Dallam, "The Diary of Master Thomas Dallam, 1599-1600", J. Theodore Bent (der.), *Early Voyages and Travels in the Levant* içinde, Londra: Hakluyt Society, 1893, s. 1-99, alıntılanan kısım 67-68. sayfalarda.

63 Agy., s. 74-75.

64 Agy., s. 84.

65 Akt. Peirce, *Imperial Harem*, s. 228 [Peirce, *Harem-i Hümayun*, s. 316]. Bu çalışmada şu kaynaktaki çeviride düzeltmeler yapılır: Skilliter, "Three Letters", s. 139 [.

66 Agy., s. 143.

67 Agy., s. 143.

68 Alison Games, *The Web of Empire: English Cosmopolitans in an Age of Expansion, 1560-1660*, Oxford: Oxford University Press, 2008, s. 171.

69 Akt. Skilliter, "Three Letters", s. 153.

70 "Dallam, Thomas (vaftiz edilme tarihi: 1575, ö. 1630 yılı ya da sonrası)", ODNB.

ONUNCU BÖLÜM

1 *Twelfth Night*, 1.2.52 [*On İkinci Gece*, çev. Özdemir Nutku, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1998, 3. baskı].

2 Agy., 5.1.365 [Agy., s. 167].

3 Agy., 3.2. 67-68 [Agy., 109-110].

4 Patricia Parker, "Twelfth Night: Editing Puzzles and Eunuchs of all Kinds", James Schiffer (der.), *Twelfth Night: New Critical Essays* içinde, Londra: Routledge, 2011, s. 45-64, atıf yapılan kısım 47. sayfada. Wright'ın haritası için bkz. Helen Wallis, "Edward Wright and the 1599 World Map", D. B. Quinn (der.), *The Hakluyt Handbook* içinde, iki cilt, Cambridge: Hakluyt Society, 1974, c. 1, s. 69-73.

5 *Twelfth Night*, 2.5. 156-157 [*Onikinci Gece*, s. 92].

6 Agy., 3.4. 243-248 [Agy., s. 127].

7 Bkz. Richard Wilson, "'When Golden Time Convents': Twelfth Night and Shakespeare's Eastern Promise", *Shakespeare*, 6, 2 (2010), s. 209-226.

8 Samuel Purchas, *Hakluytus Posthumus, or Purchas His Pilgrimes*, 20 cilt, Glasgow: James MacLehose, 1905, c. 1, s. 374.

9 Akt. R. M. Savory, "The Sherley Myth", *Iran*, 5 (1967), s. 73-81.

10 *Gentleman's Magazine*, new series, c. 22 (1844), s. 474.

11 Bkz. Sir Edward Denison Ross, *Sir Anthony Sherley and his Persian Adventure*, Londra: Routledge, 1933; Boies Penrose, *The Sherleian Odyssey: Being a Record of the Travels and Adventures of Three Famous Brothers during the Reigns of Elizabeth, James I, and Charles I*, Londra: Simpkin Marshall, 1938; D. W. Davies, *Elizabethans Errant: The Strange Fortunes of Sir Thomas Sherley and his Three Sons, as well in the Dutch Wars as in Muscovy, Morocco, Persia, Spain, and the Indies*, Ithaca: Cornell University Press, NY, 1967; Kurosh Meshkat, "Sir Anthony Sherley's Journey to Persia, 1598-1599", doktora tezi, Queen Mary, University of London, 2013.

12 Ross, *Sherley*, s. 86-87.

13 Penrose, *Sherleian Odyssey*, s. 245.

14 CB, 4. Kısım, 2 Mayıs 1594, s. 522.

15 Agy., 8. Bölüm, 30 Aralık 1597, s. 526.

16 Agy., 8. Bölüm, Mart 1598, s. 116-117. Bkz. Sanjay Subrahmanyam, *Three Ways to be an Alien: Travails and Encounters in the Early Modern World*, Waltham: Bandeis University Press, MA, 2011, s. 91-92. Farklı bir çeviri için bkz. Davies, *Elizabethans Errant*, s. 80-81.

17 Subrahmanyam, *Three Ways*, s. 93-95; Davies, *Elizabethans Errant*, s. 81-83.

18 George Mainwaring, "A True Discourse of Sir Anthony Sherley's Travel into Persia", *The Three Brothers; or, The Travels and Adventures of Sir Anthony, Sir Robert and Sir Thomas Sherley, in Persia, Russia, Turkey, and Spain* içinde, Londra: Hurst, Robinson, 1825, s. 23-96, alıntılanan bölüm 26. sayfada.

19 BDB-İ, c. 7: 1601-1603, 27 Haziran 1602, s. 209.

20 BDB-İ, c. 6: 1598-1601, no. 6, s. 130.

21 Mainwaring, "A True Discourse", s. 34-35.

22 Agy., s. 55.

23 William Parry, *A New and Large Discourse of the Travels of Sir Anthony Sherley Knight, by Sea and over Land to the Persian Empire*, Londra: Felix Norton, 1601, s. 15, 18.

24 Şah Abbas ve İsfahan üzerine bkz. Savory, *Iran under the Safavids*, s. 76-103, 154-176.

25 Mainwaring, "A True Discourse", s. 60.

26 Agy., s. 60-61.

27 Akt. Ross, *Sherley*, s. 121.

28 Akt. agy., s. 154.

29 Akt., agy., s. 158.

30 Mainwaring, "A True Discourse", s. 68.

31 Sir Anthony Sherley, *Sir Anthony Sherley his Relation of his Travels into Persia*, Londra: Nathaniel Butter, 1613, s. 64.

32 *A True Report of Sir Anthony Sherley's Journey*, Londra, 1600, fasikül A4r.

33 Mainwaring, "A True Discourse", s. 69.

34 Parry, *Discourse*, s. 21.
35 Sherley, *Relation*, s. 29.
36 Parry, *Discourse*, s. 23.
37 Agy., s. 24.
38 Akt. Ross, *Sherley*, s. 159, 162, 163.
39 Sherley, *Relation*, s. 29.
40 Agy., s. 74.
41 Agy., s. 79-82.
42 Agy., s. 83-85, 96, 106.
43 Agy., s. 113, 115-117.
44 Manwaring, "A True Discourse", s. 92.
45 *True Report*, fas. B1.
46 Two Letters from Anthony Sherley from Russia", Ross, *Sherley* içinde, s. 239.
47 Akt. Ross, *Sherley*, s. 167.
48 Parry, *Discourse*, s. 33-34.
49 Agy., s. 35.
50 CB, 10. bölüm, 8 Temmuz 1600, s. 227.
51 Akt. Ross, *Sherley*, s. 244-246.
52 Akt. agy., s. 37.
53 VDB, c. 9: 1592-1603, no. 925, s. 431.
54 Akt. Ross, *Sherley*, s. 41.
55 VDB, c. 9: 1592-1603: no. 943, s. 438.
56 Agy., no. 940, s. 437
57 Akt. Davies, *Elizabethans Errant*, s. 132.
58 Akt. agy., s. 133.
59 Akt. Ross, *Sherley*, s. 47.
60 Akt. Penrose, *Sherleian Odyssey*, s. 107-108; ve Davies, *Elizabethans Errant*, s. 134-135.
61 "Devereux, Robert, second earl of Essex (1565-1601)", ODNB.
62 Akt. Ross, *Sherley*, s. 49-50.
63 Akt. Evelyn Philip Shirley, *The Sherley Brothers: An Historical Memoir of the Lives of Sir Thomas Sherley, Sir Anthony Sherley and Sir Robert Sherley, Knights*, Londra, 1848, s. 33.
64 Akt. Penrose, *Sherleian Odyssey*, s. 125.
65 Akt. agy., s. 127-128.
66 Akt. agy., s. 256.
67 BKUA, SP 94/23/258, Cottington'dan Naunton'a, 12 Aralık 1619.
68 Scott Surtees, *William Shakespeare, of Stratford-on-Avon, His Epitaph Unearthed, and the Author of the Plays run to Ground*, Londra: Henry Grey, 1888, s. 21-22. Sherley ve Surtees için bkz. Subrahmanyam, *Three Ways*, s. 79-80. Ayrıca bkz. Jonathan Sell,

Rhetoric and Wonder in English Travel Writing, 1560-1613, Aldershot: Ashgate, 2006, s. 105-111.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

1 Castries vd., c. 2, s. 143-145.

2 Agy., s. 146.

3 Agy., s. 160.

4 Agy., s. 161-162.

5 Agy., s. 165-167.

6 Willan, *Foreign Trade*, s. 302-303.

7 Matar, *Britain and Barbary*, s. 26-27. Bu portre ve el-Annuri'nin Morisko kökleri hakkında benimle yaptığı yazışmalardan dolayı Profesör Matar'a minnettarım.

8 Castries vd., c. 2, s. 192.

9 Agy., s. 199.

10 Stow, *Annales*, s. 791. Ayrıca bkz. Castries vd., c. 2, s. 203.

11 Castries vd., c. 2, s. 194-195.

12 Agy., s. 200.

13 Stow, *Annales*, s. 791

14 Agy., s. 791.

15 P.L. Hughes ve J. F. Larkin (der.), *Tudor Royal Proclamations*, 3 cilt, New Haven: Yale University Press, 1964, c. 3, s. 221-222.

16 CB, 10. Bölüm, s. 399; Davies, *Elizabeths Errant*, s. 187-188.

17 Matar, *Britain and Barbary*, s. 27.

18 Castries vd., c. 2, s. 208-209.

19 Agy., s. 196.

20 Ralph Carr, *The Mahumetane or Turkish Historie Containing Three Books*, Londra: Thomas Este, 1600, sayfa numarası konulmamış "Önsöz", ve s. 103.

21 Agy., s. 5.

22 Agy., s. 1.

23 Bu oyuna dair bütün atıflar ve alıntılar şu kaynaktan yapıldı: Fredson Bowers (der.), *The Dramatic Works of Thomas Dekker*, 4 cilt, Cambridge: Cambridge University Press, 1961, c. 4, s. 115-230. Oyunun karmaşık yazarlık ve tarihleme sorunu hakkında bkz. Charles Cathcart, "Lusts's Dominion; or, The Lascivious Queen: Authorship, Date, and Revision", *Review of English Studies*, 52, 207 (2001), s. 360-375.

24 Dekker, *Lust's Dominion*, 1.1.151-152.

25 Agy., 1.2.158.

26 Agy., 1.2.156.

27 Agy., 5.3.182-183.

28 Agy., 5.3.182-183.

29 Bartels, *Speaking of the Moor*, s. 118-137.

30 Bu oyuna dair bütün atıflar ve alıntılar şu kaynaktan yapıldı: Matthew Dimmock (der.), *William Percy's Mahomet and His Heaven: A Critical Edition*, Aldershot: Ashgate, 2006. Dimmock burada oyunun tarihini belirlemenin güç olduğunu, ayrıca farklı farklı isimlerle anıldığını da belirtir; bu isimler arasında *Arabia Sitiens, or A Dream of a Dry Year, Epimenide Grand Empress of the Deserts of Arabia* [*Susamış Arabistan ya da Bir Kurak Yıl Rüyası, Arap Çöllerinin Büyük İmparatoriçesi Epimenide*] ve *The WeatherWoman* [*Hava Durumunu Belirleyen Kadın*] da vardır.

31 Bu isimlendirmeler oyunun "Kişilerin İsimleri" bölümünde listelenir, bkz. agy., s. 60-61.

32 Percy, *Mahomet*, "The Properties"

33 Agy., I.I.26.

34 Agy., I.I.31.49.

35 Agy., 4.3.347.

36 Agy., 4.6.37.

37 Agy., 5.4.6.

38 Agy., 5.13, s.d.

39 Agy., 5.13. 3-4.

40 Agy., 5.13.129, s.d.

41 Agy., 5.13. 9-14.

42 Joel B. Altman, *The Improbability of Othello: Rhetorical Anthropology and Shakespearean Selfhood*, Chicago: University of Chicago Press, 2010.

43 Othello'nun ne zaman yazıldığına ve metin olarak tarihine dair en kapsamlı ve güncel çalışma için bkz. E. A. J. Honigmann, *The Texts of 'Othello' and Shakespearian Revision*, Londra: Arden, 1996 ve *Othello*'nun aynı yazar tarafından gerçekleştirilen Arden baskısı, s. 344-367.

44 Thomas Rymer, "A Short View of Tragedy" [1693], Curt Zimansky (der.), *The Critical Works of Thomas Rymer* içinde, New Haven: Yale University Press, 1956, s. 132-164, alıntılanan kısım 133. sayfada.

45 Thomas Middleton Raysor (der.), *Coleridge's Shakespeare Criticism*, 2 cilt, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1930, c. 1, s. 47.

46 Ben Okri, "Leaping out of Shakespeare's Terror: Five Meditations on Othello", *A Way of Being Free* içinde, Londra: Phoenix, 1997, s 71-87, alıntılanan kısım 80. sayfada.

47 Agy., s. 72.

48 Bkz. "Race", OED Online.

49 *Antony and Cleopatra*, 3.13.107.

50 *Othello*, 1.1. 56-57, 64 [*Othello*, s. 27].

51 Agy., 1.1. 85-90 [Agy., s. 29].

52 Agy., 1.1. 109-112 [Agy., s. 30].

53 Agy., 1.1. 114-115 [Agy., s. 30].

54 Agy., 1.1. 132-135 [Agy., s. 31].

55 Agy., 1.2. 17-22 [Agy., s. 34].

56 Agy., 1.3.8 [Agy., s. 40].

57 Agy., 1.3. 49-52 [Agy., s. 42].

58 Agy., 1.3.129-147 [Agy., s. 46].

59 Natalie Zemon Davis, *Trickster Travels: In Search of Leo Africanus, a Sixteenth-Century Muslim between Worlds*, New York: Hill & Wang, 2006 [*Afrikalı Leo*, çev. Ayşen Anadol, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013].

60 *Othello*, 3.1.172, 170 [*Othello*, s. 47].

61 Agy., 3.1. 293-294 [Agy., s. 52].

62 Agy., 2.1. 21-22, 201 [Agy., s. 58, 68].

63 Agy., 2.3. 166-168 [Agy., s. 83].

64 Barbara Everett, "'Spanish' Othello: The Making of Shakespeare's Moor", *Shakespeare Survey*, 35 (1982), s. 101-112 ve Eric Griffin "Unsainting James: or, Othello and the 'Spanish Spirits' of Shakespeare's Globe", *Representations*, 62 (1998), s. 58-99.

65 *Othello*, 2.1.114.

66 Agy., 3.3. 456-463 [*Othello*, s. 124].

67 Agy., 4.3.17 [Agy., s. 175].

68 Agy., 4.3.24-31 [Agy., s. 175].

69 Agy., 4.3.51-52 [Agy., çev. Özdemir Nutku, s. 177].

70 Ernest Brennecke, "'Nay, That's Not Next!': The Significance of Desdemona's 'Willow Song'", *Shakespeare Quarterly*, 4, 1 (1953), s. 35-38.

71 *Othello*, 5.2. 298-299 [*Othello*, s. 213].

72 Agy., 5.2. 300-301 [Agy., s. 213].

73 Agy., 5.2. 336–354 [Agy., s. 215–216].

74 Honigmann (der.), *Othello*, s. 342–343; Richard Levin, "The Indian/Iudean Crux in Othello", *Shakespeare Quarterly*, 33, 1 (1982), s. 60–67.

75 Akt. James Craigie (der.), *The Poems of James VI of Scotland*, Edinburgh: Blackwood, 1955, s. 202.

SONSÖZ

1 Bruce McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe: Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600-1800*, Cambridge: Cambridge University Press, 1981, s. 21; Wood, *Levant Company*, s. 42; Lewis Roberts, *A Merchant's Mappe of Commerce*, s. 79-80.

2 W. B. Patterson, *King James VI and I and the Reunion of Christendom*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997, s. 196-219.

3 John Jowett (der.), *Sir Thomas More: Original Text by Anthony Munday and George Chettle*, Londra: Arden, 2011. Bu oyundan yapılan tüm alıntılarda bu kitap kullanılmıştır. Jowett orijinal metni tahminen 1600 yılına tarihler; daha önceki eleştirmenler ise onu yabancı karşıtı ayaklanmaların yaşandığı 1593-1595 yıllarına tarihliyordu. Jowett, Shakespeare'in metinde yaptığı düzeltmeleri ise 1603-1604 yıllarına tarihler.

4 Agy., 6. 83-98.

5 Agy., 6.138-156. Karl P. Wentersdorf "On 'Montanish Inhumanyty' in *Sir Thomas More*" isimli denemesinde (*Studies in Philology*, 103, 2 [2006], s. 178-185) "your mountanish inhumanyty" [dağlar kadar büyük insaniyetsizliğiniz/acımasızlığınız] ifadesindeki "mountanish"in [dağlar kadar büyük] "Mohammetanish" [Muhammedi, Muhammed'e özgü, Muhammed'e yakışır] olarak okunması gerektiğini iddia eder; bu enteresan olasılık doğruysa Shakespeare yukarıda tartıştığımız *VI. Henry*'den sonra ikinci kez Muhammed Peygamber'e doğrudan atıf yapmış olurdu.

6 Bu fikir şurada ifade edildi: Charles Nicholl, *The Lodger: Shakespeare on Silver Street*, Londra: Penguin, 2007, s. 175-188.

7 *The Tempest*, 1.2.194.

8 Agy., 1.2.259.

9 Agy., 1.2.230, 235.

10 Agy., 5.1.186

11 Agy., 1.2.263.

12 Agy., 2.1.82.

13 Agy., 2.1.242-243.

14 Agy., 2.1.125.

15 Alıt. Christopher Brook, Roger Highfield ve Wim Swaan, *Oxford and Cambridge*, Cambridge: Cambridge University Press, 1988, s. 180.

16 G. J. Toomer, *Eastern Wisedome and Learning: The Study of Arabic in Seventeenth-Century England*, Oxford: Oxford University Press, 1996, s. 111-126.

17 1649 İngilizce çevirisini kimin yaptığı hâlâ tartışmalı bir konudur ve bu tartışma kapsamında mütercim adayı olarak isimleri zikredilmiş Alexander Ross, Thomas Ross ya da Hugh Ross'un lehine ve aleyhine argümanlar geliştirilmiştir. Bkz. Noel Malcolm, "The 1649 English Translation of the Koran: Its Origins and Significance", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 75 (2012), s. 261-295; Mordechai Feingold, "'The Turkish Alcoran': New Light on the 1649 English Translation of the Koran", *Huntington Library Quarterly*, 75, 4 (2012), s. 475-501.

A

Abdullah Muhammed, Fas Sultanı 82, 85, 89-90, 93

Abdullah Han, II. (Buhara'nın Şeybanî Hanı) 54, 60-1

Abdülmelik, Fas Sultanı 79, 82-6, 88- 90, 92-3, 95, 97-8, 117, 170

Adams, Thomas 306

Adil, Ahmed bin 199, 201

Admiral's Men (tiyatro topluluğu) 162

Afrika Coğrafi Tarihi, Leo Africanus 25, 291-2

Agadir 73, 158, 199

Ahameniş İmparatorluğu 64, 187

Ahmet (I.) Osmanlı Sultanı 301

Ahmed Paşa 129

Alcántara Savaşı (1580) 96

Alcoran *bkz.* Kuran

Alençon Dükü, Francis 107, 114

Ali Bey Bayat, Hüseyin 254-6

Ali bin Ebu Talib 56, 66, 251, 279, 283

Ali Mirza, Şah 69

Alleyn, Edward 26

Amasya Barış Anlaşması 68

Amerika kıtaları 47, 51, 302, 304-5

anonim ortaklık 49-50, 54, 118, 133, 160, 301

antisemitizm 183

António, Don, Prior of Crato 95-6, 136-7, 139, 155, 157-8, 160-1, 170, 174-5, 257-8

Antwerp 77

Aragonlu Catherine 31, 33

Ariosto, *Orlando Furioso* [Öfkeli Orlando] (1516) 224

Armadanın (İspanyol) yenilgisi 156, 157, 160, 188

Asilah 91

Astrahan 60, 62, 65, 125

Augsburg Diyeti (1530) 43

Aura Soltana 62, 71

Ayasofya 100, 129, 207

Aylmer, John 124, 125, 225, 318

Aziz Bartolomeus Yortusu katliamı 78

Aziz George 222-8

Aziz John Şövalyeleri 111, 114

Azûz, el-Said 271-2

B

Bacon, Anthony 257

Bacon, Francis 190-1, 202, 230, 257-8, 269, 324

Baker, Peter 111-5, 117

Barbaros Hayreddin 34, 148

Barbican Tiyatrosu, Londra, 26

Bark Roe olayı 111-2, 117-8, 130, 134, 140, 182

Barton, Edward 129, 155, 188, 189, 191, 192, 207, 208, 220, 229, 231, 234, 318, 323, 325

Bayezid (Muhteşem Süleyman'ın oğlu) 68-9

Becon, Thomas 28-9

Bellini, Giovanni 55

Berberi ülkesi ("Barbary 73-4 ayrıca bkz. Fas

Berberi Ülkesi Kumpanyası 133, 135-6, 139-41, 158-9, 161, 206, 208, 277, 284
Beyaz Deniz 50, 54, 59, 60, 62, 70, 257, 258
Bibliander, Theodore (Buchman) 283
Bilkasım, Ahmed 158, 159, 161, 174
Blanke, Thomas 124
Boccaccio, Decameron 286-7
Bodin, Jean 29, 310
Boissie, Monsieur de 18
Boleyn, Anne 33
Brüksel 35, 51
Buccio, Pietro 80
Buhara 54, 60-2
Burghley, William Cecil, birinci Baron 81-2, 84, 86, 90, 106, 113-4, 117, 126, 161, 188-91, 202, 207-8, 230, 243-5
Busbecq, Ogier Ghiselin de 223
Büyük Ekber (Ekber-i Azam) bkz. Celâlüddîn Muhammed Ekber
Büyük İskender 65, 66
Byron, George, Lord 25

C-Ç

Cabeça, Isaac 75, 140, 205
Cabot, Sebastian 49, 54, 59
Cadiz'in ele geçirilmesi (1596) 199-202
Calvin, John 18, 218, 220
Cambridge University, Arapça kürsüsü (1632) 309
Camden, William 91, 202, 310
Campeggio, Lorenzo, Cardinal 43
Cape Verde Adaları 242
Capello, Girolamo 231
Cardenas, John de ('Ciprian') 175-7
Carew, George, Kraliyet Şapeli Başrahibi 53
Carr, Ralph 279-80, 286, 331
Cassière, Jean de la 114
Cateau-Cambrésis Anlaşması 53
Cathay *bkz.* Çin
Cecil, Sir Robert 7, 19, 20, 25, 74, 81-2, 169, 230, 258-9, 264-5, 271-4, 276-8, 299
Cecil, William *bkz.* Burghley, William Cecil, birinci Baron
Cefalotto, Monsingor Federico 114
Ceuta (Septe) 83, 89
Chamberlain, John 13, 231, 246, 274, 289
Chancellor, Richard 49, 50, 54, 59, 62, 75
Charles V, Kutsal Roma İmparatoru 310
Chatsworth House 213
Chieregato, Francesco 42
Children of *Paul's* [Paul'un Çocukları] (tiyatro topluluğu) 282
Chinano 143-8, 214, 291, 319
Cinthio (Giovanni Battista Giraldi), *Hecatommithi* (1565) 286, 287, 289
Clement, VII. Papa 42
Clement, VIII. Papa 166-7, 243, 261, 263
Clements, Joseph 89, 99, 106
Coleridge, Samuel Taylor 14, 285, 332
Conisby, Humphrey 234
Cordell, Thomas 89
Corrai, Angelo 245
Cristóbal, Don 158
Curtain Tiyatrosu, Londra 306
Çaldıran Savaşı (1514) 66
Çin 49, 60, 61, 71, 90, 131, 163

D

Da Gama, Vasco 244
Daborne, Robert, *A Christian Turned Turk* [Türk'e Dönüşen Hıristiyan] (1612) 306
Dallam, Thomas 231-3, 235, 237, 328
Day, John 181, 314
David, XI, Gürcistan Kralı 68
Dekker, Thomas 181, 280, 281, 284, 286, 302, 331
d'Este, Don Cesare 243

Devereux, Robert, ikinci Essex Kontu 19, 200, 330
Dias, Estêvão 138
Dickonson, Miles 139
dil, Türkçeye giriş/İngilizceye giren Farsça kelimeler 52, 162, 164, 172, 235, 252, 284
dini dramalar 40
Dizbağı Nişanı 20, 31
Doğu Hindistan Kumpanyası 301
Dolphin (gemi) 140, 141
Donne, John 200, 243
dönmelik 119, 120, 183
Dördüncü Lateran Konsili (1215) 78
d'Ossat, Arnaud 261, 262
Drake, Sir Francis 30, 89, 127, 135, 143, 145, 151, 154, 160-61, 173-5, 188, 322
Du Ryer, André 306
Dudar, Abdullah 273-4
Dudley, Robert, Leicester Kontu 120, 126
Duodo, Piero 259, 260
Dürer, Albrecht 55

E

Eagle (gemi) 19
Edward, I., Kral 34
Edward, III., Kral 33
Edward, VI., Kral 31, 36, 45, 49-50, 54, 73-4
Edwards, Arthur 70
Ekber, Celâlüddîn Muhammed 131, 257, 258
el-Annuri, Abdül Vahid bin Mesud bin Muhammed 9, 16-9, 21-2, 26-7, 272-9
el-Endülüs 22, 157, 160
el-Fiştali, Abdülaziz 156, 158, 159, 200, 201
el-Galib, Abdullah, Fas Sultanı 75, 79, 82
el-Vezzân, el Hasan bin Muhammed bin Ahmed 25, 291-2
Eliot, T. S. 194, 324
Elizabeth I, Kraliçe 17, 29, 49, 52, 76, 119, 120, 125, 281, 312, 313, 316, 320, 323, 324
Elizabeth Stuart, Bohemya Kraliçesi 301
el-Mansur, Mevlây Ahmed, Fas Sultanı 22-3, 79, 93, 95, 117, 127-9, 132-3, 136-41, 155-61, 170-2, 174-8, 199-201, 204, 213, 271-6, 278, 280, 292, 299
Emevi Halifeliği (MS 661-750) 37, 56
Erasmus 43, 44, 191, 279, 293, 311
Erdebil 65
Eworth, Hans 10, 100, 209

F

Fas 9, 16-23, 27-9, 47, 73-9, 81-7, 89-93, 97, 98, 117-8, 121, 123-9, 131-4, 136-42, 144, 155-8, 160-2, 167, 169-79, 190, 199, 201, 203-6, 212, 214, 227, 229, 240, 267, 272-5, 277-9, 281, 284, 290-2, 298, 303, 305
Felton, John 76, 77, 314
Ferdinand, I. Kutsal Roma İmparatoru 51
Ferdinand II, Aragonlu 43
Ferrara, İtalya 243
Fes 25, 83, 135, 137, 177, 190, 273, 292
Fitch, Ralph 131
Forster, Richard 130
Foscarini, Giacomo 245
Foxe, John, *Acts and Monuments* [Eylemler ve Anıtlar] (1563) [Foxe'un Şehitler Kitabı] 9, 45, 166, 167, 222, 224, 312, 327
François I, Fransa Kralı 29, 32, 34
Franko-Osmanlı Kapitülasyonları 78, 109, 234
Fransa 29, 33-4, 40, 51, 53-4, 57, 59, 63, 77-8, 80-1, 89, 95-6, 107-10, 137, 186-91, 228, 240, 242, 263, 271, 303
Frederick V, seçici soylu 301-2

G

Gardiner, Stephen, Piskopos 32, 33
Garrard, Sir William 75, 314
Garrett, William 118
Garter Şövalyesi 34
Gentleman's Magazine (1844) 241, 329
Gerard, Thomas 19, 20
Germigny, Jacques de 109, 142
"Geuzen" (İsyan) madalyonu (1574) 162
Giles, John 140
Giraldi, Francisco 86, 286
Giraldi, Giovanni Battista *bkz.* Cinthio
Globe Tiyatrosu, Londra 13, 195
Glover, Thomas 234
Godunov, Boris, Rus Çarı 256, 257
Golden Hind (gemi) 89
Gomes da Silva, João 156
Gómez, Ruy 32
Gore, William 140
Gosson, Stephen 119, 120
Greene, Robert 165-6, 169, 173, 179, 181, 187, 194, 280, 321-2
Greenwich Sarayı 49
Gregorius XIII, Papa 114
Gresham, Sir Thomas 84, 86
Greville, Fulke 181
Grey, Leydi Jane 33
Guise hizbi, Fransa 77
güherçile 82-3, 85-6, 127-8, 141, 201

H

Habsburg İmparatorluğu 29, 35, 103
Haçlı Seferleri (1095-1291) 28, 39, 173, 223, 224
Hakluyt, Richard 7, 62, 73, 88, 89, 103, 212, 230, 238, 240, 312, 314-20, 324, 326, 328
Halep 54, 55, 58, 59, 68, 69, 130, 131, 162, 246, 247, 269, 272, 275, 296, 297, 306
Hanmer, Meredith 143-8, 150, 153, 187, 319, 323
Harborne, William 89, 98-107, 109-15, 117-8, 121, 124-6, 129-31, 133-6, 138-9, 142-4, 146-55, 158, 165, 183, 188, 190-1, 208, 225, 237, 246, 250, 315-6, 318-20
Hardwick Hall 213-4
Hardwickli Bess *bkz.* Talbot, Elizabeth (Shrewsbury kontesi)
Hasan, Mevlâv 25
Hassan Ağa (Samson Rowlie) 148-9
Haughton, William 181
Hawkins, John 147
Hawkins, William 154
Hazar Denizi 59, 60, 62, 63, 65, 125, 256
Hazlitt, William 221, 327
Hector (gemi) 231, 233, 234
Henry, II. Fransa Kralı 53
Henry, III. Fransa Kralı 109, 111, 114, 188
Henry, IV. Fransa Kralı 214, 215, 217, 188, 189, 215, 219, 222, 242
Henry, VIII. 23, 31, 43, 45, 47, 90, 166-7, 198, 302
Henslowe, Philip 26, 27, 119, 120, 185, 193, 323
Hentzner, Paul 18
Herbst, Johann 41
Heredia, Juan de 156
Herle, William 81, 135, 315, 319
Hilliard, Nicholas 10, 192, 220
Hobson, Harold 195
Hoca Mehmed Sadeddin Efendi 150
Hogan, Edmund 82-8, 98, 121, 124, 175, 183, 237, 250
Holinshed, Ralph 81, 91, 315
Holland, Philemon 291
Hollandalı Kalvenistler 135, 160, 200, 244, 272
Holmden, Edward 199
Homem, Diogo 9, 51, 52

Honeyman, Philip 276
Hope Tiyatrosu 119
Horne, Robert, Winchester Piskoposu 77
Howard, Charles (Effinghamf'lı Howard), Lord Admiral 141, 154, 162, 200
Hubblethorne, Morgan 212
Huguenotlar, Fransız Protestanı 77, 114, 188-90
Hüseyin, Ali'nin oğlu 56

I-İ

ırk (*race*) ve *Othello* 286-7
Isabella, I. (Kastilyalı) 43
İngiliz-Hollanda deniz ittifakı 244
İngiliz-Morisko ittifakı 276
İngiltere Kilisesi 31, 76, 77, 301
İngiliz-Osmanlı ittifakı 28, 58, 59, 106-7, 109, 113, 115, 130, 147, 152, 208, 211, 234, 244, 299
İngiliz-Osmanlı kapitülasyonları 124, 134, 190, 192, 234
İngiliz-Portekiz anlaşması 82
İpek Yolu 54
İran 28-30, 50, 54-65, 68-71, 78-9, 82-3, 88, 97-9, 117-8, 125, 131, 143-4, 149, 151, 154, 162-3, 169, 179, 181, 187, 204-5, 212, 225, 227, 238-40, 242, 244-50, 252-60, 262-9, 301
İrlanda'daki Katolik isyanı 19, 31, 33, 91, 108, 110, 136, 138, 154, 161, 171, 172, 199, 201, 240, 258
İsfahan 245, 248, 252, 253, 254, 255, 271, 306, 329
İslam 21, 23-5, 27-30, 34-45, 48, 52, 55-7, 71, 76, 87, 98, 99, 104, 107, 108, 110, 122-3, 133, 135, 139, 143-5, 153, 161, 165, 166, 169, 181, 184, 187-8, 191, 195, 204, 210-2, 222-3, 225, 229, 237-8, 248, 279, 282-3, 297-9, 302, 305-8, 314
İsmail, I. İran Şahı (Büyük Sufi) 55, 57, 66, 248
İspanya 17, 19, 21-3, 27, 28, 30-3, 37, 40, 43, 45, 47, 51-4, 59, 73, 75, 77, 79-81, 85, 88, 90, 95-8, 109, 128, 133, 135-7, 139, 141, 146, 150-2, 154-5, 160-1, 199, 201, 208-9, 244, 263-4, 267-8, 271-81, 293, 298-9, 301-2
İspanya Kumpanyası 98
İstanbul, Konstantinopolis'in yeniden isimlendirilmesi 99, ayrıca *bkz.* Konstantinopolis
ithalat, doğudan yapılan 133
İvan, IV, Çar (Korkunç İvan) 50, 59-60, 64, 67, 70

J

James I, Kral 329
Jamestown, Virginia 304
James VI, İskoçya Kralı 333
Jenkinson, Anthony 54-6, 58-71, 84, 98-9, 124, 149, 239, 247, 250-1, 253, 258, 297, 312
Jesus (gemi) 14, 68, 133, 147
John III, Portekiz Kralı 90
John, Don (Avusturyalı Don John) 80
Johnson, Richard 226-7
Johnson, Samuel 25-7
Jonson, Ben 164

K

Kanijeli Siyavuş Paşa 129
Kapitülasyonlar *bkz.* İngiliz-Osmanlı kapitülasyonları; Franko-Osmanlı kapitülasyonları
kara derili 171, 195, 196, 204, 277, 281, 285, 287, 290
Kasrü'l Kebir Savaşı bkz. Vâdisseyl Muharebesi (1578)
Katolik Birliği, Fransa 188, 189
Katolik mezhebi 76, 88, 153
Kazvin 66, 68-9, 143, 240, 247-9, 252, 306
Kerbela Savaşı (681) 56
Key, Thomas 209
Kıbrıs 79, 80, 87, 211, 269, 279, 289, 292, 293, 297

Kılıç Ali Paşa 108, 113, 129, 148, 150
Knolles, Richard, *The General Historie of the Turkes* [...] [...Türklerin Genel Tarihi] (1603) 25
Konstantinopolis 5, 29, 37, 39, 43, 65, 69, 78-9, 83, 87, 89, 97-9, 101-3, 105-9, 112-3, 115, 117, 126, 129, 131, 134-5, 138-9, 142-4, 146, 148-50, 152, 154-5, 158-9, 188, 190-1, 206-8, 212, 228-31, 233-4, 237, 239, 247, 253, 265, 294, 306
Konya Savaşı (1559) 68
köle ticareti 50, 75, 134, 137
Kraliçe Elizabeth'in Adamları 120
Kraliçe Mary Atlas 51
Kraliçenin Adamları (tiyatro topluluğu) 179
Kumaşçılar Kumpanyası 82, 89
Kumaş İmalatçıları Kumpanyası 88, 89
Kuran 26, 38, 40-1, 67, 122, 179, 181, 196, 213-4, 282-3
Kutsal İttifak 80, 87
Kuzey İsyanı (1569) 77
kürek mahkûmları 108, 113, 117, 130, 134, 144, 155, 165, 291
Kyd, Thomas 169, 170, 178, 280

L

Lancosme, Jacques Savary de 142, 189
Lane, Henry 62
Langland, William, *Piers Plowman* şiiri 40
Larache 91, 175
Lashari, Constantino 58
Laud, William, Başpiskopos 306
Leicester's Men (tiyatro topluluğu) 120
Lello, Henry 229-34, 246, 259
Lepanto (İnebahtı) Savaşı (1571) 80, 299, 314, 315
Levant 109, 131
Levant Kumpanyası 209, 212, 231, 234, 275, 277, 284, 301, 318
Lewkenor, Sir Lewis 20
Lion, Robert 139
Lizbon 91, 95, 138, 154, 160, 161, 174, 177, 201
Londra 5, 7, 9, 10, 14, 16-22, 26, 27, 30, 34-6, 45-50, 59, 60, 62, 64, 67, 70, 71, 74-6, 80-2, 85-6, 88, 97-9, 104-7, 111-25, 127, 131, 134, 140-1, 143-4, 147-50, 153-4, 158-62, 164, 169, 173, 175, 177-9, 182-5, 191, 193, 199, 201-2, 205, 208-9, 211, 213, 215, 219, 222, 225, 229-34, 237, 239, 243-4, 246, 257-8, 262, 265, 268, 271-3, 275, 277-9, 282, 284, 289, 299, 301-2, 305, 309-34
Londra Anlaşması (1604) 299
Londra Kitapçılar Kumpanyası [*Company of Stationers of London*] 209
Lopez, Dr Roderigo 202
Lord Strange'in Adamları (tiyatro topluluğu) 170
Louis, IX. Fransa Kralı 35
Lozan Anlaşması (1923) 110
Lumley, John, Lord 212-3
Lumley Kalesi 212
Luther, Martin 9, 31, 41-4
Lütercilik 36, 43, 51

M

Macaristan 43, 193, 208, 215, 238, 271
Madrid, Palacio Real 34
Mağribiler 24, 171, 199, 229, 272, 278, 297
Mainwaring, George 245-50, 254-5, 329
Malchi, Esperanza 192, 234
Malta 80, 111, 113-4, 182, 279, 316, 322-3
Malta Şövalyeleri 80
Marakeş 9, 73, 84, 96, 137, 138-40, 143, 154-9, 174-8, 200, 213, 248, 254, 271-2, 306
Marbeck, Roger 200
Maria Temryukovna (Tsarina) 64
Marín, Diego 156
Marlowe, Christopher 23, 26-8, 124, 162-6, 168-73, 177-88, 194, 196, 199,

202, 203, 205-6, 217, 219, 228-9, 280, 284, 306, 321-3
Mary, İskoçya Kraliçesi 77
Mary, Kraliçe 9, 14, 17, 31-7, 45-7, 50-4, 59, 60, 63, 74, 76-7, 159, 310, 312, 329
Massinger, Philip, *The Renegado* (1623) 306
Mastidge, Edmond 139
Maximilian, III. Avusturya Arşidükü 208
Mehmed, II. Osmanlı Sultanı 29, 99, 100, 294
Mehmed, III. Osmanlı Sultanı 207, 220, 253, 254, 264, 271, 299
Mehmed Paşa, Sokullu 87, 102-3, 109
Mello, Nicolò de 252-7
Mendès, Alvaro *bkz.* Salomon Aben Yaèx
Mendoza, Bernardino de 106, 107, 125, 127
Mercan Bey 248
Mikulin, Grigorii 18
Millers, Harvie 130
Monson, William 200
More, Thomas, *Dialogue Concerning Heresies* [Sapkınlarla İlgili Diyalog] (1528) 43
Moriskolar 79, 177
Morosini, Gianfrancesco 130, 150
Moskova 70
Moskova Kumpanyası 50, 54, 59, 62-4, 73, 75, 83, 88, 117, 118, 125, 127, 258, 259
Muaviye 56
Muhammed, Peygamber 9, 10, 16, 17, 25-6, 37-41, 52, 56, 66, 82, 83, 85, 89, 90, 93, 123, 131, 144, 166-8, 175, 178, 187, 192, 211, 213, 214, 222, 272, 274, 279, 281-4, 291, 306-7, 334
Murad, III. Osmanlı Sultanı 87, 99, 108, 129, 171, 207, 216, 218, 220
Musa, Hac 273-4
Mühlberg Savaşı (1547) 45
Müslümanlar 38, 57, 71, 105, 108, 124, 128, 129, 136, 142, 152, 155, 156, 171, 174, 196, 205, 215, 224, 283, 306, 308
Mustafa, Prens (Muhteşem Süleyman'ın oğlu) 58, 68, 99, 103-8, 115, 146, 316
Mustafa Bey 99, 103-8, 146

N

Nashe, Thomas 164, 187, 321, 323
Nelson, John 147, 310
Newberry, John 131
Nijer 22, 177, 178
Nonsuch Anlaşması 135
Nonsuch Sarayı, Surrey 20, 212
Norris, Sir John 160, 161, 173, 174, 188, 242, 322
Nurbanu Sultan 87, 109
Nürnberg Diyeti 42

O

Oatlands Sarayı, Surrey 21
Okri, Ben 286, 332
Ortak Dua Kitabı 54
Osborne, Edward 88-9, 98-9, 111, 118, 126, 131
Osmanlı İmparatorluğu 25, 26, 28, 33, 39, 43, 52, 58, 97, 104, 110, 120, 126, 170, 179, 181, 193, 238, 294, 305, 307, 315, 320, 325
Otuz Yıl Savaşları (1618-48) 302
Ovide 193, 194, 196

P

Pannemaker, Willem de 9, 35, 36
papalık otoritesi 31, 33, 45
Parry, William 245, 247, 250-1, 255-6, 329-30
Parsons, Robert 262
Peele, George 170-4, 177-8, 196, 219, 229, 280, 284, 306, 321-4
Percy, Henry, Sekizinci Northumberland Kontu 219, 281, 282, 283, 284, 286, 321, 332
Percy, Thomas, Yedinci Northumberland Kontu 219, 281, 282, 283, 284, 286, 321, 332

Percy, William 219, 281-4, 286, 321, 332
Philip, II. İspanya Kralı 36, 65, 67, 78-81, 85, 90, 95, 96, 106-7, 109, 125, 127, 135-7, 142, 150-2, 154, 159, 175, 189, 199-202, 209, 226, 244, 271, 280
Philip III. İspanya Kralı 262-3, 267, 281
Pinçon, Abel 245, 249, 251, 255, 256
Pius, V. Papa 23, 76-81, 226
Pliny, *Historie of the World* [Dünya Tarihi] 291, 296
Pococke, Edward 306
Polo, Marco 49
Polonya 88, 89, 99, 111
Portekiz 9, 31, 37, 47, 51, 54, 57, 59, 73-4, 81-3, 86, 88-90, 92-7, 109, 118, 136-9, 151, 155, 157, 158, 160, 170, 173-6, 188, 202, 207, 209, 244, 250, 255, 257, 303
Pory, John 24
Powell, Thomas Kaptan 257
Prannell, Henry 279
Protestanlık 19, 37, 50, 107, 108, 147, 224
Purchas, Samuel 240

R

Rabat-i Pariyan Savaşı (1598) 248
Rabkin, Norman 221
Radcliffe, Anthony 20
Raleigh, Sir Walter 187, 200
Ramazan Paşa, Kaid 134
Reformasyon 28, 31, 33, 45, 56, 198-9, 307
Renard, Simon 32
renegadolar 138, 178
Robert, Ketton'lı 40
Roberts, Henry 136, 154, 155, 157, 161, 176
Roberts, Sir Lewis 301
Roma İmparatorluğu 29
Rose Tiyatrosu 119-20, 162, 170, 185, 193
Ross, Sir Edward Denison 241
Rowlie, Samson (Hassan Ağa) 148-9, 210, 214
Rudolf II, Kutsal Roma İmparatoru 258-60
Rusya 50, 52, 59-64, 70-1, 75, 78, 97-8, 117-8, 125, 149, 162, 181, 208, 240, 260, 269
Rymer, Thomas 285

S-Ş

Saadi Hanedanı, Fas 23, 28, 73, 75, 79, 82, 85, 96, 137-8, 273
Sadakat Yemini (1559) 77
Sadeler, Aegidius 255
Safevi Hanedanlığı 50, 55-7, 63-6, 70, 85, 239, 247-8
Safiyüddin Erdebili 55
Safiye Sultan 87, 101-2, 189, 191-2, 208, 231, 234, 258
Sakız (Yunan adası) 107
Saldanha, António de 137
Salomon Aben Yaèx 207
Sanders, Thomas 133, 147
Sanderson, John 212
sansür, oyunların sansürlenmesi 26, 119
São Tomé Adası 242
sapkınlık 28, 36, 37, 39, 40, 41, 44, 45, 52, 81, 114, 117, 191, 195, 232, 241
"Sarazenler" 24, 30, 39-41, 43, 74, 78, 144, 146, 217, 222, 224-6, 279
silah ticareti, İngiltere'yle Fas arasında 74, 82-8, 128, 135, 141
Sussex Kontu'nun Adamları (tiyatro topluluğu) 193
Sebastian, I. Portekiz Kralı 83, 90-5, 171, 250, 255
Selim, I. Osmanlı İmparatoru 57, 68, 179
Selim, II. Osmanlı İmparatoru 79-80, 87
Shakespeare, William 13-5, 23-4, 111, 124, 172, 184, 185-9, 193-4, 196
II. Richard 214-5, 217
Antonius ve Kleopatra 286
Fırtına 304-5
Hamlet 27, 238, 284-5, 298,
Hırçın Kız 212

Kral IV. Henry 188, 214-5, 217, 219, 222,
Kral V. Henry 185, 215, 221, 223, 227-9, 237, 284,
Kral *VI. Henry* 185, 187-9, 196, 302
Macbeth 27, 131, 284
On İkinci Gece 237-40, 268, 285
Othello 27, 284-99, 302-3, 305
Titus Andronicus 193-6, 198-9, 280, 287
Venedikli Mağribi 27, 285, 295, 298
Yanlışlıklar Komedyası 212, 237
Sherley, Sir Anthony 237, 239, 240, 242-3, 246, 255, 266, 268-9, 271
Sherley, Sir Robert 240, 264
Sherley, Sir Thomas (baba) 239, 243
Sherley, Sir Thomas (oğul) 239, 243, 277
Sidney, Sir Philip 209
Sinan, Mimar 101
Sinan Paşa, Koca 115
Sinzendorf, Joachim von 103, 107
Sixtus V, Papa 135, 156
Smith, Thomas 118
Solovetsky Manastırı 257
Songhay Krallığı 272, 177-8
Spenser, Edmund, *The Faerie Queene* (1590, 1596) 223
Staper, Richard 88, 118
Stow, John 276
Stukeley, Thomas 90, 171, 250
Sufizm 55, 58
Surtees, Scott Rahip 268-9
Süleyman, I. Sultan (Muhteşem) 29, 33, 34, 43, 55, 58-9, 67-9, 78-9, 100-2, 166, 170, 180, 204, 209, 297
Sünni-Şii çatışması 56-7, 61, 63, 66-7, 70, 241, 251-2, 268, 279, 283,
Swallow (gemi) 64, 108, 148-9
Swan Tiyatrosu 119
Symcot, John 127-9, 131-2
Şah Abbas 249-51, 262, 267, 329
şarkiyatçılık 307
şeker 18, 20, 23-4, 73-5, 84, 128-9, 132, 137-8, 141, 157, 176, 205, 275-6
Şeybanî Hanlığı 54, 60
Şirvan 65, 69

T

Tahmasb I, İran Şahı 58, 63-70, 84, 88, 239, 247
Tahta Çıkış Yıldönümü kutlamaları 17, 19, 24, 25, 53, 275-6, 292
Talbot, Elizabeth (Shrewsbury kontesi) 213
Talbot, Francis (Shrewsbury kontu) 31
Tangarffe 75
tasvir yasağı (anikonizm) 191, 273
Tasso, *La Gerusalemme liberate* (Kudüs Kurtuldu) (1581) 224
Tebriz, İran 57-8
tefecilik 120, 123-4
Thomson, Arnold 273
Thomson, George 273
Thomson, Jasper 271, 273, 291
Thomson, Richard 271, 273
Thorne, Robert 47
Tiger (gemi) 131
Timurlu Hanedanı 57, 162
Titian 55
tiyatro 23, 26, 30, 118-20,124, 127, 146, 158, 161-4, 170, 173, 177-9, 181, 183-5, 193, 201, 206, 219, 229, 238, 267, 281-2, 298, 302, 306
Topkapı Sarayı 87, 100-1, 109, 129, 207, 232, 235
Tours Savaşı 40
Trablus, Libya 133
The Travailes of the Three English Brothers (oyun, 1607) 267
Tüccar Maceracılar Kumpanyası 118, 127
Tunus, Osmanlılar tarafından geri alınması (1569) 79
Tunus'un Fethi duvar halıları 34, 45

"Türk", Müslüman için kullanılan terim olarak 39, 41
Türk halısı 212, 299
Türkiye'nin İngiltere'yle ticareti 88, 118 *ayrıca bkz.* Osmanlı İmparatorluğu
Türkiye Kumpanyası 118, 125-7, 130, 133-4, 142-4, 153-4, 209

U

Uruç Bey 254, 263
Ustaclu Abdullah Han, Şirvan valisi 65, 69

V

Vâdisseyl Muharebesi (1578) 93-7, 99, 117, 127-8, 137, 156, 158, 170, 174-5
Van Dyck, Anthony 240
Vattasi Hanedanı, Fas 73
Venedik 7, 10, 43, 55, 57-9, 80, 87, 99, 121, 129-31, 136-7, 150, 191, 199, 201-3, 205-7, 209, 231, 234, 240, 244-6, 259-62, 264-5, 267, 269, 284, 287, 289-91, 293, 295-7, 325
Venedik Kumpanyası 209
Vere, Edward de, Oxford Kontu 111
Vergilius, *Aeneid* 240, 304-5
Vermeyen, Jan 35
Veronese, Paolo 55
Verstegen, Richard 189, 190, 193
Virginia Kumpanyası 302

W

Walsingham, Sir Francis 81, 84, 86-8, 97-9, 109, 115, 117, 128-32, 134-6, 139, 150-4, 161, 169, 175, 177, 188, 190, 230
Ward, John 306
Waring, John 272, 273
Warner, William 71
Warren, Sir Ralph 209
Warwick Kontu 133
Webbe, Edward 149-50
West, John 209
Westmorland kontu 77
Wheeler, John 118
Whitehall Sarayı, Londra 17, 34
Whyte, Rowland 21
Wight, John 99
Williams, John 82-3
Willoughby, Sir Hugh 49, 50, 54, 59
Wilson, Robert 120-1, 123-5, 127, 162, 164, 202, 205
Winchester 32-3
Wright, Edward 238
Wright, John 89
Wyatt, Sir Thomas, isyan (1554) 33-4
Wyndham, Thomas 73

Y

Yahudi tüccarlar 61, 205
Yeniçeriler 55, 247
Yunan Ortodoks Kilisesi 301
Yurttaşlık Hakları Hareketi 286

Z

zenci 277 *ayrıca bkz.* kara derili
Zenden, Casper van 277

SULTAN VE KRALİÇE
ELIZABETH'İN İSLAM DÜNYASIYLA İLİŞKİLERİNİN
ANLATILMAMIŞ HİKÂYESİ
Jerry Brotton

TARİH

Katolik güçlerin I. Elizabeth'e karşı düzenlediği komploları ve suikastları, 1570 yılında Papa'nın onu aforoz etmesi izledi. Ülke içinde ve dışında Katolik güçlerin kuşatması altında kalan Elizabeth "düşmanımın düşmanı dostumdur" düsturuyla hareket ederek, İspanya'nın başını çektiği Katolik devletlerle çatışma hâlinde olan Müslüman devletlerle modern çağlara kadar eşi benzeri görülmeyecek siyasi, ekonomik, askerî ve ticari ilişkiler ve ittifaklar kurdu.

İngiltere bu süreçte Babıâli'yle anlaşmalar imzaladı. Kraliçe, Sultan'ın kendisine eşitiymiş gibi muamele etmemesine aldırmadan Sultan'la ve Sultan'ın eşi Haseki Safiye Sultan'la mektuplaştı. Sultan'a zamanı için teknoloji harikası bir kurmalı saat-org hediye etti. Hatta Katolik Hıristiyanlara karşı kullanmaları için Müslüman devletlere mühimmat desteği sağladı.

Bu yeni ilişkiler ve ittifaklar İngiliz toplumunda Müslümanlara dair farkındalığı artırdı ve bu farkındalık, oldukça karışık ve kafa karıştırıcı bir şekilde olsa da, başta Shakespeare'in *Othello* ve *Venedik Taciri* eserleri olmak üzere, o dönem üretilen çok sayıda kültürel ürüne yansıdı.

Jerry Brotton'ın bu çalışması İngiltere'nin bu dönemde Türk, Arap ve Müslüman dünyasıyla kurduğu ilişkilerin sanılandan daha dostane ve çok daha kapsamlı olduğunu, Elizabeth İngiltere'sinin siyasetini, ekonomisini, ticaretini ve çehresini ciddi ölçüde etkilediğini ortaya koyuyor.

Jerry Brotton, Queen Mary Üniversitesi Rönesans Çalışmaları Bölümü'nde öğretim üyesidir.
İngilizceden çeviren: **Ali Karatay**

kuyayinlari
kuyayinlari
kocuniversitesiyayinlari
www.press.ku.edu.tr

ISBN 978-605-7685-92-6

KÜY

76 TL
KDV'DEN MUAFTIR